

The Project Gutenberg eBook of Pariisin Notre-Dame 1482, by Victor Hugo

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Pariisin Notre-Dame 1482

Author: Victor Hugo

Translator: Huugo Jalkanen

Release date: April 19, 2016 [EBook #51790]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK PARIISIN NOTRE-DAME 1482 ***

E-text prepared by Juhani Kärkkäinen and Tapio Riikonen

PARIISIN NOTRE-DAME 1482

Kirj.

VICTOR HUGO

Suom. Huugo Jalkanen

WSOY, Porvoo, 1915.

SISÄLLYS:

ESIPUHE

ENSIMMÄINEN KIRJA

- I. Suursali.
- II. Pierre Gringoire.
- III. Herra kardinaali.
- IV. Mestari Jaques Coppenole.
- V. Quasimodo.
- VI. Esmeralda.

TOINEN KIRJA

- I. Kharybdiista Skyllaan.

- II. Grève-tori.
- III. "Besos para golpes".
- IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa.
- V. Jatkoa vastuksiin.
- VI. Rikottu ruukku.
- VII. Hääyö.

KOLMAS KIRJA

- I. Notre-Dame.
- II. Pariisi linnun silmillä nähtynä.

NELJÄS KIRJA

- I. Jumaliset sielut.
- II. Claude Frolo.
- III. "Immanis pecoris custos, immanior ipse".
- IV. Koira ja hänen isäntänsä.
- V. Jatkoa Claude Froloon.
- VI. Epäsuosio.

VIIDES KIRJA

- I. "Abbas beati Martini".
- II. Tämä surmaa tuon.

KUODES KIRJA

- I. Puolueeton silmäys entisajan tuomarikuntaan.
- II. Rotankolo.
- III. Kertomus maissileivästä.
- IV. Kynnel vesipisarasta.
- V. Loppu tarinaan maissileivästä.

SEITSEMÄS KIRJA

- I. Mitä vaaroja on salaisuuden uskomisesta vuohelle.
- II. Pappi ja filosofi — kaksi eri miestä.
- III. Kellot.
- IV. 'AN'AGKH.
- V. Kaksi mustakaapua.
- VI. Ulkosalla kultujen kirousten vaikutus.
- VII. Kummitus.
- VIII. Etu virralle päin olevista ikkunoista.

KAHDEKSAS KIRJA

- I. Kuihtuneeksi lehdeksi muuttunut kultaraha.
- II. Jatkoa kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan
- III. Loppu kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan
- IV. "Lasciate ogni speranza".
- V. Äiti.
- VI. Kolme erilaista miessydäntä.

YHDEKSÄS KIRJA

- I. Kuumeessa.
- II. Kyttyräselkä, silmäpuoli, nilkku.
- III. Kuuro.
- IV. Hietakiveä ja kristallia.
- V. Punaisen oven avain.
- VI. Jatkoa Punaisen oven avaimeen.

KYMMENES KIRJA

- I. Gringoire keksii hyviä keinoja Bernhardiinilaiskadulla.
- II. Rupea kulkuriksi.
- III. Eläköön ilo!
- IV. Tyhmä ystävä.
- V. Kammio, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan.
- VI. Puukko tupessa.
- VII. Châteaupers apuun!

YHDESTOISTA KIRJA

- I. Pieni kenkä.
- II. "La creatura bella bianco vestita"
- III. Febuksen avioliitto.
- IV. Quasimodon avioliitto.

VICTOR HUGO.

ESIPUHE

On jo muutamia vuosia siitä, kun tämän kirjan tekijä käydessään Notre-Damessa tai oikeastaan tutkiessaan sitä löysi erään hämärän komeron seinään piirrettynä sanan:

'AN'AGKH [Kohtalo].

Nämä vanhuuttaan mustuneet, näkyvästi kiviseinään kaiverretut kreikkalaiset kirjaimet ja ties mikä niiden muodoissa ja piirteisä ilmenevä goottilaisen kaunokirjoituksen erikoisuus, loka ilmaisi, että ne oli siihen kirjoittanut joku keskiaikainen käsi, sekä varsinkin niiden uhkaava ja kohtalokas merkitys tekivät voimakkaan vaikutuksen kirjoittajaan.

Hän mietti ja koetti arvailla, kuka mahtoi olla tuo tuskainen henki, joka ei ollut tahtonut lähteä tästä maailmasta jättämättä tätä rikoksen tai onnettomuuden polttomerkkiä vanhan kirkon otsaan.

Myöhemmin on seinää maalattu tai tasoitettu, ja kirjoitus on hävinnyt. Niinhän on jo pari sataa vuotta käsitelty keskiajan ihmeellisiä kirkkoja. Joka puolelta ne muuttuvat, niin sisältä kuin ulkoa. Papit niitä maalauttavaa, arkkitehdit tasoittavat, ja kerran kansa hajoittaa ne maan tasalle.

Niinpä ei ole enää nykyään jäljellä mitään muuta tuosta salaperäisestä sanasta Notre-Damen synkän tornin komerossa ja siitä tuntemattomasta kohtalosta, jonka se niin surullisesti koukeroihinsa kätki, kuin se heikko muisto, jonka niille tässä pyhittää tämän kirjan tekijä. Mies, joka kirjoitti tuon sanan seinään, on jo vuosisatoja sitten hävinnyt jäljettömiin ihmissuvun keskeltä, sana on vuorostaan hävinnyt kirkon seinältä, kirkko itsekin häviää kerran maan päältä.

Tuolle sanalle rakentuu tämä kirja.

Helmikuussa v. 1831.

ENSIMMÄINEN KIRJA

I. Suursali

Tänään [Tarkoittaa päivää, jona Hugo aloitti teoksensa kirjoittamisen v. 1830. — Suomentajan

huomautus.] on kolmesataa neljäkymmentäkahdeksan vuotta, kuusi kuukautta ja yhdeksäntoista päivää siitä, kun pariisilaiset heräsivät kaikista Citén, Yliopiston ja Kaupungin [Pariisin kaupunginosien vanhat nimet. — Suomentajan huomautus] kirkontorneista kaikuvaan kellojen soittoon.

Tammikuun 6. päivä v. 1482 ei suinkaan ollut sellainen päivä, joka mainittaisiin historiassa. Mikään merkittävä tapaus ei tuona varhaisena aamuhetkenä saanut Pariisin kirkonkelloja ja asukkaita liikkeelle. Siihen ei antanut aihetta pikardilaisten tai burgundilaisten hyökkäys, ei juhlakulkueessa kannettu pyhänjäännöslipas, ei ylioppilaiden meteli Laasin viinitarhoissa, ei "meidän ankaran herramme ja kuninkaamme" saapuminen Pariisiin, eikä edes varaskoplan, miesten ja naisten kiinnostava hirttäminen teloituspaikalla. Syynä ei liioin ollut nauhuksin ja sulkatöyhdyin koristautuneiden lähettiläiden saapuminen, mikä ei suinkaan ollut harvinaista viidennellätoista vuosisadalla. Olihan kulunut vasta pari päivää tuollaisen seurueen tulosta kaupunkiin. Se oli flaamilaisten lähetystö, joka oli tulollaan tuottanut aika lailla harmia Bourbonin kardinaalille, jonka oli kuninkaan mieliksi otettava ystävällisesti vastaan noiden flaamilaisten pormestarien remakka joukko ja huvitettava heitä palatsissaan "hyvin kauniilla moraliteetilla, pilalla ja ilveilyllä" rankkasateen kastellessa hänen portaikolleen ripustetut kallisarvoiset seinäverhot.

Tammikuun 6:ntena päivänä "sai koko Pariisin väestön liikkeelle", kuten Jean de Troyes sanoo, kaksoisjuhla, loppiainen ja narrinjuhla [narrinjuhla oli roomalaisten saturnalia juhlien perintöä. — Suomentajan huomautus], joita ikimuistoisista ajoista alkaen oli vietetty yhteisesti.

Tänä päivänä poltettaisiin ilonuotiota Grève-aukiolla, pystytettäisiin kukkassalko Braque-kappelin viereen ja esitettäisiin mysteeri Oikeuspalatsissa. Jo edellisenä päivänä kaupunginvoudin palvelijat olivat komeissa sinipunaisissa, kamlottikankaisissa asetakeissaan, suuri valkoinen risti rinnassa, kuuluttaneet sen yleisölle kadunkulmissa torventoitotusten säestyksellä.

Aamuvarhaisesta alkaen vaelsikin kaikkialta väkijoukkoja, miehiä ja naisia lukittujen talojen ja kauppojen vierä mainittuja kolmea paikkaa kohden. Kukin oli valinnut oman päämaalinsa, kuka ilonuotion, kuka kukkassalon, kuka mysteerin. Uteliaiden pariisilaisten vanhastaan tunnetun hyvän arvostelukyvyn kunniaksi on mainittava, että taajimmat väkijoukot suuntasivat kulkunsa ilonuotiota kohden, joka olikin täysin vuodenajan mukainen, tai katsomaan mysteeriä, joka esitettäisiin Oikeuspalatsin hyvin katetussa ja suojaisessa suursalissa, kun taas kehnosti koristettu kukkassalko jätettiin kuin yhteisestä sopimuksesta seistä värjöttämään yksinään tammikuun koleaan säähän Braque-kappelin hautausmaalle.

Suurin oli tungos Oikeuspalatsiin johtavilla kaduilla, sillä tiedettiin toissapäivänä saapuneiden alankomaisten lähettiläiden aikovan olla läsnä mysteerin esityksessä ja narripaavin vaalissa, mikä myös toimitettaisiin suursalissa.

Tuona päivänä ei suinkaan helposti päässyt tunkeutumaan tuohon saliin, jota siihen aikaan pidettiin maailman suurimpana katettuna huoneena. (Sauval ei ollut vielä silloin mitannut Montargis'n linnan juhlasalia.) Väkeä tulvillaan oleva Oikeustori näytti ikkunoista kurkistelevista mereltä, johon viisi, kuusi katua yhtä monen virransuun tavoin vuodatti joka hetki yhä uusia päälaineita. Ihmisjoukkojen yhä kasvavat aallot törmäsivät toisiaan vastaan talojen nurkkauksissa, jotka niemekkeiden lailla ulkonivat siellä täällä torialtaan epätasaisista laidoista. Suuret portaat palatsin korkean goottilaisen [Sana goottilainen on siinä merkityksessä, missä sitä yleensä käytetään, aivan sopimaton, mutta silti yleinen. Mekin annamme siis sen yleisen käytön mukaan merkitä keskiajan jälkipuoliskon rakennustaidetta, jonka tunnusomaisena piirteenä on suippokaari, kun taas ensimmäisen ajanjakson tyyliä esiintyi pyörökaari.] julkisivun keskustassa muistuttivat alati kuohuvaa kaksoisvirtaa, joka nousten ylös keskiaskelmia jakaantui portaikon pengermällä kahteen suuntaan ja tulvi alas suurina hyökyinä molempia sivurinteitä: suuret portaat vuodattivat alituisesti väkeä torille aivan kuin koskenputous kuohujaan järveen. Huudot, nauru ja tuhansien jalkojen töminä aiheuttivat huumaavan melun ja pauhinan. Silloin tällöin tuo pauhina ja melu kasvoi kaksinkertaiseksi: virrassa, joka kuljetti ihmisjoukkoja portaita ylös ja sivuja alas, syntyi akanvirtoja, tunkeilua ja pyörteitä. Niitä aiheutti jonkun jousimiehen sivaltama isku tai jonkun santarmin hevosen takajaloilleen hypähdyttäminen järjestyksen kohentamiseksi, — omituinen tapa, joka monennimisten järjestyksen valvojakuntien käyttämänä on kulkeutunut perinnöksi Pariisiin nykyisillekin santarmeille.

Talojen porteilla, ikkunoissa, ullakkojen luukuissa, jopa katoillakin näkyi tuhansittain kunnan porvarien rauhallisia kasvoja. He katselivat palatsia ja kansanjoukkoa, eivätkä muuta toivoneetkaan, sillä Pariisin väestöstä monet tyytyvät katselemaan katsojia, ja seinä, jonka takana jotakin tapahtuu, on heistä jo sangen merkillinen.

Jos me, vuoden 1830 pariisilaiset, voisimme ajatuksissamme liittyä noiden viidennentoista vuosisadan pariisilaisten joukkoon ja tunkeutua tyrkkien, kyynärpäällä iskien ja nurin niskoin toisiamme tölväisten heidän kerallaan tuohon valtavaan saliin, joka tammikuun 6:ntena päivänä v. 1482 tuntui niin ahtaalta, olisi meille siellä avautunut varsin mielenkiintoinen ja huvittava näky, ja me havaitsisimme

ympärillämme vain sen ikäisiä esineitä, että ne meistä näyttäisivät vielä aivan uusilta.

Jos lukija suvaitsee, koetamme mielikuvituksen avulla tavoittaa vaikutelmaa, minkä hän olisi saanut, jos hän tämän mekkoihin, kaapuihin ja hameisiin pukeutuneen joukon mukana olisi astunut suursalin kynnyksen yli.

Ensin korvia huumaava humu ja silmien häikäisy. Päittemme yllä kaksinkertainen, runsain puuleikkauksin ja kultaliljoin koristettu, taivaansiniseksi maalattu, suippokaariholti; jalkojemme alla musta- ja valkoruutuinen marmorinen kiveys. Jonkin askeleen päässä meistä mahtava pylväs, sen takana toinen, kolmas — kaikkiaan seitsemän pylvästä keskellä salia pituussuunnassa kannattamassa holvikattoa. Neljän ensimmäisen pylvään ympärillä lasi- ja korutavaroita kiilteleviä kauppakojuja; kolmen viimeisen ympärillä tammipenkkejä, joita asianajajain polvihousut ja syyttäjien kaavut ovat siloittaneet. Pitkin salin korkeita seiniä ovien, ikkunain ja pylväiden välissä loppumaton rivi Ranskan kuninkaiden kuvapatsaita Pharamondista alkaen, mitättömiä riippuvien käsivarsin ja silmät alas luotuina, urhoollisia ja sotaisia pää ja käsivarret rohkeassa kohoasennossa. Korkeissa suippokaariikkunoissa tuhatväristen lasimaalausten hohde, runsain puuveistoksien koristettuja pääovia, ja kaikki, holvit, pylväät, seinät, ikkunan- ja ovenpielet, seinälaudoitus, ovet ja kuvapatsaat loistaen sinen ja kullan väreissä, tosin hiukan himmentyneinä jo siihen aikaan, jolloin me salia tarkastelemme, ja v. 1549, jolloin du Breul sitä vielä muistitiedon mukaan ihaili, miltei kokonaan pölyn ja hämähäkinseittien peitossa.

Jos lisäksi kuvittelemme tämän suuren, suunnikkaan muotoisen salin tammikuun päivän himmeässä valaistuksessa ääriään myöten täynnä kirjavapukuisia, meluvia ihmisiä, jotka liikehtivät seinustoja pitkin ja pylväiden ympärillä, voimme saada jonkinlaisen käsityksen kuvasta, jonka yksityispiirteitä aiomme nyt tarkemmin kuvailla.

Selvää on, että ellei Ravaillac olisi murhannut Henrik IV:tä, Oikeuspalatsin arkisto ei olisi sisältänyt Ravaillac-jutun asiakirjoja, eivätkä siis rikoskumppanit olisi voineet toivoa niiden hävittämistä, eikä näin ollen olisi ilmaantunut tuhopolttajia, joiden pätevämmän keinon puutteessa oli pakko polttaa arkisto polttaakseen asiakirjat ja polttaa palatsi polttaakseen arkiston, toisin sanoen, ei vuoden 1618 tulipaloo olisi syttynyt. Tuo vanha palatsi suursaleineen olisi yhä olemassa, ja minä voisin sanoa lukijalle: "Käykää katsomaan sitä", jolloin minä vapautuisin kirjoittamasta ja hän lukemasta kuvausta siitä, — mikä vahvistaa uskoa siihen uuteen totuuteen, että suurilla tapahtumilla on arvaamattomat seuraukset.

Muuten on mahdollista sekin, ettei Ravaillacilla ollut lainkaan rikostovereita, tai jos olikin, he eivät syyllistyneetkään vuoden 1618 tulipaloon. On pari muutakin yhtä todennäköistä selitystä. Ensinnäkin saattoi syynä paloon olla tuo suuri, tulenpalava, jalan levyinen ja kyynärän pituinen tähti, jonka kaikki tietävät pudonneen taivaalta palatsiin keskiyön jälkeen maaliskuun 7:ntenä päivänä, ja toiseksi voi Théophilin seuraavissa säikeissäkin olla perää:

Rouva Oikeus lahjuksista niin oli paisunut vatsanvaivaan, että tuikkasi tulen palatsiin ihan rangaistuksena taivaan.

Ajatelkoon kukin mitä haluaa tästä kolminkertaisesta, poliittisesta, fysikaalisesta ja runollisesta selityksestä Oikeuspalatsin palon syyksi, eräs seikka on kuitenkin, ikävä kyllä, liiankin totta: itse palo. Tämän tuhon ja varsinkin niiden entisöintien jäljiltä, joilla hävitettiin sekin, mikä oli tulentuholta säästynyt, on nykyään perin vähän jäljellä tästä Ranskan kuninkaiden ensimmäisestä asunnosta, tästä Louvrea vanhemmasta palatsista, joka jo Filip Kauniin aikana oli niin vanha, että siinä saatettiin huomata jälkiä niistä komeista rakennuksista, joita kuningas Robert rakennutti ja Helgaldus kuvaili. Miltei kaikki on joutunut häviön omaksi. Missä on nyt kansliahuone, jossa Ludvig Pyhä vietti häitään, puutarha, jossa hän jakoi oikeutta "pukeutuneena kamlottimekkoon, hihattomaan puolivillaiseen takkiin ja mustaan sandeliviittaan leväten matolla Joinville vierellään"? Missä on keisari Sigismundin kamari, missä Kaarle IV:n, missä Juhana Maattoman? Missä ovat portaat, joilta Kaarle VI luki armahdusjulistuksensa; missä kivipaasi, jolla Marcel dauphinin läsnäollessa katkaisi kaulan Clermont'in Robertilta ja Champagnen marsalkalta? Missä pieni sivuovi, jonka edustalla vastapaavi Benediktuksen bullat revittiin rikki ja jonka kautta lähettiläät, jotka olivat tuoneet ne, laskettiin ulos, pilan vuoksi piispan kaapuihin ja hiippoihin puettuina, missä asussa he saivat tehdä toivoretken kautta koko Pariisin? Missä suursali kultauksineen, siniväreineen, suippokaarineen, kuvapatsaineen, pylväineen ja veistoksien koristettuine kattoholveineen? Missä kultainen huone ja kivileijona, joka seisoi ovella pää painuksissa ja häntä koipien välissä, kuten Salomonin valtaistuimen leijonat, tuossa nöyrässä asennossa, jossa voiman on esiinnyttävä oikeuden edessä? Missä kauniit ovet ja ihanat ikkunat; missä kaiverretut raudoitukset, jotka lannistivat Biscornetten rohkeuden? Missä du Hancyn hienot puutyöt?... Mitä on aika, mitä ihmiset tehneet näille ihmeellisille teoksille? Mitä meille on annettu kaiken tämän sijaan, koko tämän gallialaisen historian, kaiken tämän goottilaisen taiteen sijaan? Hra de Brossen, Saint-Gervais-portaalin kehnon arkkitehdin raskaat, painostavat pyörökaaret: siinä taide, jonka olemme saaneet. Ja mitä muistoihin tulee, niin meidän on tyydyttävä niihin Patrus-juoruihin, joita suuri pylväs

yhä näyttää kielivän.

Se on vähäpätöistä. — Palatkaamme todellisen vanhan palatsin todelliseen suursaliin.

Tämän suunnattoman suuren suunnikkaan toisen pään täytti kuuluisa marmoripöytä, jonka levy oli yhtä kiveä ja joka oli niin pitkä, leveä ja paksu, ettei sellaista marmoripaatta ollut toista maailmassa, kuten vanhoissa verokirjoissa mainitaan tyyllillä, joka olisi saanut veden herahtamaan Gargantuankin kielelle. Toisessa päässä oli kappeli, johon Ludvig XI oli pystyttänyt kuvapatsaan Pyhästä Neitsyestä, jonka eteen polvistuneena hän oli antanut kuvata itsensä, ja jonne hän oli siirtänyt Kaarle Suuren ja Ludvig Pyhän kuvapatsaat, kahden pyhimyksen, joiden hän arveli Ranskan kuninkaista päässeen erityisen hyviin kirjoin taivaassa, — välittämättä siitä, että kuninkaiden kuvapatsaiden sarjassa siten jäi kaksi komeroa tyhjäksi. Tämä vielä aivan uusi kappeli — se oli valmistunut tuskin kuusi vuotta varhemmin — edusti herkkuisine arkkitehtuureineen, ihmeellisine veistoksineen ja hienoine ja syvine kaiverrustoineen kauttaaltaan tuota kaunista, ihastuttavaa makusuuntaa, joka oli meillä vallalla goottilaisen kauden lopulla ja joka renessanssin tarumaisissa mielijohteissa eli aina kuudennentoista vuosisadan keskivaiheille saakka. Varsinkin portaalin yläpuolella oleva pieni ruusustoikkuna oli todellinen hienouden ja sulouden mestariluomus; sitä olisi voinut sanoa pitsitähdeksi.

Keskelle salin toista sivuseinää, vastapäätä pääovea oli alankomaalaisia lähettiläitä ja muita suuruuksia varten, joita oli kutsuttu katsomaan mysteerin esitystä, rakennettu kultakankaalla päällystetty parveke, johon oli tehty ovi eräästä kultaiseen huoneeseen johtavan käytävän ikkunasta.

Yllä mainitulla marmoripöydällä esitettäisiin mysteeri vanhan tavan mukaan. Se oli jo aikaisin aamulla pantu tätä tarkoitusta varten asianmukaiseen kuntoon. Sen mahtavalla marmorilevyllä, joka oli täynnä kirjurien kantojen piirtämiä viiruja, oli korkeahko lautateline, jonka lattiaksi laitettu, joka taholle näkyvä päällystä oli tarkoitettu näyttämölavaksi, samalla kun sen verhoilla peitetty sisusta oli aiottu näyttelijäin pukuhuoneeksi. Lavalle päästiin yksinkertaisesti näyttämön eteen asetettuja portaita myöten, joiden jyrkät astuimet olivat ainoana yhdysiteenä näyttämön ja pukuhuoneen välillä. Ei mikään esiintyminen ollut niin odottamaton, ei mikään tapahtuma tai teatteritemppu niin äkillinen, etteivät näyttelijät olisi ehtineet kiivetä näitä portaita myöten lavalle. Sinä taiteen ja teatterikoneiston viaton ja kunnianarvoinen lapsuusaika!

Neljä palatsivoudin nihtiä, joiden tehtäviin kuului vartioiminen kaikissa kansanhuveissa niin juhla- kuin mestauspäivinäkin, oli asetunut marmoripöydän neljään kulmaan.

Näytännön ei pitänyt alkaa ennen, kuin palatsin suuri kello löisi kaksitoista. Se oli kylläkin tavallista myöhäisempi aika teatteriesityksen alkamiselle, mutta näin oli täytynyt tällä kertaa tehdä alankomaalaisten vuoksi.

Nyt oli kuitenkin koko katsojajoukko odottanut varhaisesta aamusta asti. Suuri osa näistä näkemisen haluisista oli päivänkoitosta alkaen värjötellyt palatsin suurten portaitten edessä, Vakuuttivatpa toiset viettäneensä yönkin pääoven edessä päästäkseen varmasti ensimmäisinä sisälle. Joukko kasvoi joka hetki ja alkoi kohota nousuveden lailla seinille, paisua pylväille, täyttää ikkunakomerot, kamanat ja pielet, kaikki rakennuksen ulkonemat, kaikki patsaiden jalustat. Ahtaus, kärsimättömyys, ikävä, raisua omavaltaisuutta herättävän huvittelupäivän vapaus, sananvaihdot, joita sattui kaikkialla kyynärpään iskun tai raudoitetun kannan kolhaisun takia, pitkän odotuksen synnyttämä väsymys, kaikki se antoi jo aikoja ennen, kuin lähettiläiden piti saapua, vihaisen ja katkeran kaiun tuosta seinien kehään ahtautuneesta, likistyksissä seisovasta, tyrkitystä ja poljetusta kansanjoukosta kohoavalle puheensorinalle. Kuului vain huutoja ja kirouksia alankomaalaisille, kauppiaskunnan esimiehelle, Bourbonin kardinaalille, palatsivoudille, Itävallan Margaretalle, vartijoille, pakkaselle, kuumuudelle, rumalle ilmalle, Pariisin piispalle, narripaaville, pylväille, patsaille, toisaalla suljetulle ovelle, toisaalla avoimelle ikkunalle, mikä kaikki herätti suurta iloa niissä ylioppilas- ja lakeijaparvissa, jotka joukon seassa seisten sinkauttivat ivasanojaan yleiseen tyytymättömyyden sorinaan ja siten ikään kuin neulanpistoilla yhä kiihdyttivät joukon kärsimättömyyttä.

Parvi näitä vallattomia paholaisia oli särkenyt ruudut eräästä ikkunasta ja istuutunut rauhassa ikkunalaudalle, josta he katselivat pistopuheita lasketellen milloin ulos torilla seisovaa joukkoa, milloin sisällä odottajia. Heidän ilveilevistä eleistään, heidän raikuvasta naurustaan ja siitä karkeasta pilasta, jota he laskettelivat toveriensa avulla ympäri salia, saattoi helposti nähdä, ettei näitä maan toivoja lainkaan vaivannut muun yleisön väsymys ja ikävä, ja että he sangen taitavasti osasivat valmistaa siitä, mitä heillä oli silmiensä edessä, näytelmän omaa erityistä hauskuuttaan varten, mikä sai heidät kärsivällisesti odottamaan luvassa olevaa.

— Sieluni autuuden kautta, sinäkö siellä oletkin, Joannes Frolo de Molendino! eräs heistä huusi pienelle, vaaleatukkaiselle veitikalle, jolla oli kauniit ja kujeelliset kasvot ja joka oli kiivennyt erään pylväänpään akantuslehdille. — Syystä oletkin saanut nimen Mylly-Jussi, sillä käsivartesi ja sääresi pyörivät kuin tuulimyllyn siivet. Miten kauan olet siellä istunut?

— Piru armahtakoon, Joannes Frollo vastasi. — Olenhan istunut täällä jo yli neljä tuntia ja toivon, että ne luetaan hyväkseni kiirastulessa. Olen kuullut Sisilian kuninkaan kahdeksan kuorolaulajan aloittavan ensimmäisen messuvärssynsä kello seitsemältä Sainte-Chapellessa.

— Kauniita laulajia! Äänikin heillä on terävämpi kuin heidän piippolakkinsa! toinen jatkoi. — Ennen kuin kuningas perusti messun pyhälle herra Johannekselle, olisi hänen pitänyt ottaa selvä, pitääkö herra pyhä Johannes siitä, että latinaa veisataan provenselaiseen tapaan.

— Sen hän on tehnyt lihottaakseen noita kirottuja sisilialaisia laulajia, huusi kovalla äänellä muuan vanha nainen ikkunan alapuolella olevasta joukosta. — Tahdon vain kysyä: onko laitaa, että maksetaan tuhat pariisilaista livreä yhdestä messusta ja vielä merikalan verottamisella Pariisin halleissa!

— Vaiti, eukko, lausui tähän lihava, arvokkaan näköinen mies, joka piteli nenäänsä arvatenkin kalakaupustelijan läheisyyden takia. — Olihan välttämätöntä perustaa messu, vai olisitko halunnut kuninkaan jälleen sairastuvan?

— Hyvin puhuttu, herra Gilles Lecornu, kuninkaallinen hoviturkkuri! huusi pieni ylioppilas pylvään päältä.

— Lecornu! Gilles Lecornu! toiset matkivat. — *Cornutus et hirsutus* [Sarvekas ja karvainen], joku lisäsi.

— Niinpä niin! lisäsi tuo pieni paholainen pylvään päältä. — Mitäpä siinä on nauramista! Kunnianarvoinen Gilles Lecornu, mestari Jehan Lecornun, kuninkaan linnanvoudin veli, mestari Mahiet Lecornun, Vincennes-metsän ensimmäisen portinvartijan poika, kaikki Pariisin porvareita, kaikki isästä poikaan naineita miehiä!

Ilo yltyi. Paksu hoviturkkuri koetti sanaakaan hiiskumatta väistää niitä katseita, joita joka puolelta häneen suunnattiin. Mutta turhaan hän hiessä päin ponnisteli. Niinkuin puuhun tunkeutuva kiila likistyi hänen lihava, harmista ja vihasta punoittava naamansa näiden ponnistusten vuoksi yhä tiukemmin naapurien olkapäiden väliin.

Vihdoin tuli yksi näistä, pyöreä, pieni ja juhlallinen niinkuin hän itsekin, hänelle avuksi.

— Häpeällistä todellakin, että ylioppilaat puhuvat tuolla lailla porvarista! Siihen aikaan, kun minä olin nuori, olisi heidät ensin piesty ja sitten poltettu samalla risukimpulla.

Koko joukko räjähti nauramaan.

— Hohoi! Kuka siellä sellaista toranuottia vetää? Mikä pahanilman lintu se on?

— Kuulkaahan, minä tunnen hänet, joku sanoi; sehän on mestari Andry Musnier.

— Ahaa, yksi Yliopiston neljästä valantehneestä kirjakauppiasta! toinen lisäsi.

— Kaikki siinä verstaassa on nelinkertaista, kolmas huusi: neljä osakuntaa, neljä tiedekuntaa, neljä juhlaa, neljä prokuraattoria, neljä elektoria, neljä kirjakauppiasta.

— No, räyhätäänpä hänelle kuin riivatut, Jean Frollo huusi.

— Musnier, me poltamme kirjasi.

— Musnier, me pieksämme renkisi.

— Musnier, me höyhennämme vaimosi.

— Tuon pullean kelpo Oudarde rouvan.

— Joka on niin punakka ja iloinen kuin olisi jo leski.

— Piru teidät periköön! mutisi mestari Andry Musnier.

— Mestari Andry, huusi Jehan yhä koikkuen pylväällään, — ole vaiti, taikka minä hyppään suoraan kalloosi!

Mestari Andry nosti päätään, näytti hetkisen mittaavan pylvään korkeutta ja tuon riiviön painoa, kertovan painon nopeuden neliöllä ja oli vaiti.

Jehan, joka nyt oli valtiaana taistelutantereella, jatkoi riemuiten:

— Olisin sen tehnyt, vaikka olenkin arkkidiakonin veli!

— Kylläpä ovat kehoja meidän akateemiset isämme, kun eivät tällaisena päivänä kunnioita meidän oikeuksiamme! Kukkassalko ja ilotulitus Kaupungissa, mysteeri, narripaavi ja flaamilaiset lähettiläät Citéssä; mutta Yliopistossa ei kerrassaan mitään!

— Ja kuitenkin on Place Maubert kyllin suuri, jatkoi eräs ylioppilaista ikkunalaudalla.

— Alas rehtori, elektorit ja prokuraattorit! Joannes huusi.

— Täytyy tehdä tänä iltana ilotulitus Champ-Gaillard'ille mestari Andryn kirjoista, joku toinen lisäsi.

— Ja kirjurien pöydistä! kolmas jatkoi.

— Ja pedellien sauvoista!

— Ja dekaanien sylkiastioista!

— Ja prokuraattorien kaapeista!

— Ja elektorien laatikoista!

— Ja rehtorin jakkaroista!

— Alas! huusi pieni Jehan veisaavalla äänellä, — alas mestari Andry, pedellit ja kirjurit, alas teologit, lääkäri ja dekretistit, prokuraattorit ja rehtori!

— Johan nyt on koko maailman loppu, murisi mestari Andry pidellen korviaan.

— Hei, tuollahan se rehtori tuleeikin torilla! eräs ikkunalla istujista huusi.

Kaikki pyrkivät katsomaan ulos.

— Onko se todellakin meidän kunnianarvoisa rehtorimme Thibaut? kysyi Jehan Frolo, joka ei ylhäältä pylvääänsä päältä voinut nähdä, mitä ulkona tapahtui.

— On, on, toiset vastasivat, — hän se on, meidän rehtorimme professori Thibaut.

Rehtori oli todellakin liikkeellä muiden yliopistollisten arvohenkilöiden seurassa ja kulki juuri torin poikki matkalla lähettiläitä vastaan. Ikkunaan kerääntyneet ylioppilaat ottivat heidät vastaan pilapuheilla ja ivallisilla hyvähuudoilla. Rehtori, joka ratsasti seurueensa etunenässä, sai osalleen ensimmäisen kuuron.

— Hyvää päivää, herra rehtori! Hohoi! päivää!

— Ihme ja kumma! Kuinka tuo vanha peluri on voinut jättää noppansa?

— Kas, kuinka hän ratsastaa aasillaan! Senkään korvat eivät ole niin pitkät kuin hänen.

— Hohoi! Hyvää päivää, herra rehtori Thibaut! *Tybalde aleator!*
Vanha aasi! Sinä vanha peluri!

— Herra sinua varjelkoon! Oletko saanut montakin voittoa viime yönä?

— Oh, miten kurjan, harmaan, kalpean ja unisen näköinen hän on, ja pelkästään rakkaudesta kortteihin ja noppiin!

— Minne sinä aiot, *Tybalde ad dados*, kun noin käännät selkäsi Yliopistolle ja suuntaat kulkusi Kaupunkiin?

— Hän aikoo etsiä asuntoa Thibautodé-kadun [*dé* merkitsee pelinoppaa, samoin lat. *dados*] varrelta, huusi Jehan Frolo.

Koko joukko toisti sanaleikin kauhean naurunrähäkän ja villien kättentaputusten säestämänä.

— Menetkö etsimään yösijaa Thibautodé-kadun varrelta, vai kuinka, herra rehtori, pirun pelitoveri?

Sitten tuli muiden arvohenkilöiden vuoro.

— Alas pedellit, alas sauvankantajat!

— Kuules, Robin Poussepain, sanopas kuka se tuo on.

— Se on Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, Autunin kolleegion kansleri.

— Hei, tässä minun kenkäni: sinulla on parempi paikka kuin minulla; paiskaa sillä häntä vasten kuonoa!

— *Saturnalitiās mittimus ecce nuces.*

— Alas nuo kuusi teologia valkoisissa kasukoissaan!

— Onko nuo teologeja? Minä luulin niitä kuudeksi valkoiseksi hanheksi, jotka Pyhä Genoveva antaa kaupungille verona Roognyn läänistä!

— Alas lääkärit!

— Alas kaikki tärkeät ja selvittelevät väittelyt!

— Sinä saat minun lakkini, sinä Pyhän Genovevan kansleri! Sinä olet tehnyt minulle vääryyttä. — Toden totta! hän on antanut minun paikkani Normandian osakunnassa pikku Ascanio Falzaspadalle, joka kuuluu Bourges'in provinssiin, koska hän on italialainen.

— Se on vääryyttä! huusivat kaikki ylioppilaat. — Alas Pyhän Genovevan kansleri!

— Hohoi! mestari Joachim de Ladehors! Hohoi! Louis Dahuille! Hohoi! Lambert Hocement!

— Kuristakoon piru saksalaisen osakunnan prokuraattorin! — Ja Sainte-Chapellen kappalaiset harmaine viittoineen; *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pellibus grisis furratis!* [Tai harmaine turkiskaapuineen.]

— Hohoi! siinä ovat filosofian tohtorit! Ohoh, kuinka koreita mustia ja punaisia lakkeja!

— Totta tosiaan, rehtorilla on kaunis häntä!

— Aivan kuin Venetsian doogilla, joka on menossa viettämään kihlaustaan meren kanssa.

— Katsopa, Jehan! Pyhän Genovevan kaniikit!

— Hiiteen kaniikit!

— Apotti Claude Choart! tohtori Claude Choart! Etsittekö Giffarden Majjaa?

— Hän asuu Glatigny-kadun varrella.

— Hän pöyhii vuodetta irstailijain kuninkaalle.

— Hän on kyllä neljän denaarin arvoinen; *quatuor denarios.* — *Aut unum bombum.*

— Tahdotteko, että hän antaa teille koirannuuskaa?

— Toverit! mestari Simon Sanguin, Pikardian elektori, jolla on vaimo takanansa aasin selässä.

— *Post equitem sedet atra cura.* [Ratsastajan takana istuu musta murhe.]

— Rohkeutta, mestari Simon!

— Hyvää päivää, herra elektori!

— Hyvää yötä, elektorin rouva!

— Ovatpa ne onnellisia, kun saavat nähdä kaiken tuon, huokasi Joannes de Molendino yhä istuen ylhäällä pylvään lehtikuviossa.

Tällä välin oli Yliopiston valantehnyt kirjakauppias, mestari Andry Musnier, lähestynyt kuninkaallista hoviturkkuria Gilles Lecornutä ja kuiskannut hänen korvaansa:

— Herra, sanon teille, että viimeiset ajat ovat tulossa. Ei milloinkaan ennen ole nähty ylioppilaitten laskettelevan noin ruokottomia. Nuo kirotut uudet keksinnöt ne saattavat kaiken turmioon. Tykistö, tuliluikut, pommitykit ja ennen kaikkea kirjapainotaito, tuo uusi saksalainen rutto. Ei enää käsikirjoituksia, ei enää kirjoja! Kirjapaino tappaa kirjakaupan. Viimeiset ajat lähenevät.

— Minäkin huomaan sen vallan hyvin siitä suosiosta, minkä sametti on saanut osakseen, sanoi hoviturkkuri.

Tällä hetkellä löi kello kaksitoista.

— Oh! — pääsi koko joukolta kuin yhdestä suusta. Ylioppilaat vaikenivat. Alkoi yleinen jalkojen ja päiden liikuttelemineen, yleinen yskintä ja niistäminen. Jokainen kohentautui, otti paremman asennon, ojentautui ja sijoittui. Sitten syntyi syvä hiljaisuus. Kaikki kurkottivat päitään suut avoimina ja katseet suunnattuina marmoripöytää kohden. Mutta mitään ei näkynyt. Palatsivoudin neljä nihtiä seisoivat yhä siellä jäykkänä ja liikkumattomana kuin neljä maalattua kuvapatsasta. Kaikkien katseet kääntyivät nyt alankomaisia lähettiläitä varten varatulle parvekkeelle. Mutta ovi pysyi kiinni ja parveke tyhjänä. Tämä ihmisjoukko oli aamuvarkaisesta asti odottanut kolmea seikkaa: keskipäivää, flaamilaisia lähettiläitä ja mysteeriä. Ainoastaan keskipäivä oli tullut määrälleen.

Nyt oli mitta täynnä.

Odotettiin minuutti, kaksi, kolme, viisi minuuttia, odotettiin neljännestunti. Parveke pysyi tyhjänä, teatteri mykkänä. Tällä välin oli kärsimättömyyttä seurannut suuttumus. Katkeruus ilmeni kuitenkin vielä vain hiljaisina sanoina: Mysteeri! Mysteeri! mumistiin ympäri salia. Mielet olivat käymistilassa. Ukkospilvi, josta vasta kuului hiljaista jyrinää, liikehti tämän pääpaljouden yllä. Jehan de Molendino sai siitä singahtamaan ensimmäisen salaman.

— Mysteeri, ja hiiteen alankomaalaiset! — hän huusi minkä keuhkonsa kestivät, kiertyen kuin käärmepylvänsä ympäri.

Joukko taputti käsiään.

— Mysteeri! toisteltiin joka taholta, — ja hiiteen koko Flander!

— Mysteeri, ja heti paikalla, — jatkoi ylioppilas, muuten neuvon, että hirtämme palatsivoudin, jotta saamme nähdä sekä komedian että moraliteetin samalla kertaa.

— Hyvin puhuttu, huusi joukko, ja aloitetaan hirttäminen hänen nihdeistään.

Seurasi myrskyisä hyväksymishuuto. Nuo neljä miesparkaa alkoivat kalveta ja vilkuilla toisiinsa. Joukko läheni heitä, ja he näkivät jo kauhukseen heikon aitauksen, joka erotti heidät joukosta, alkavan murtua sen paineesta.

Hetki oli vakava.

— Hirteen! hirteen! huudettiin joka taholta.

Samassa työnnettiin edellä kuvatun pukukomeron verhoa syrjään ja esille astui henkilö, jonka pelkkä esiintyminen heti pysäytti joukon ja aivan kuin taikaiskulla muutti sen suuttumuksen uteliaisuudeksi.

— Hiljaa! hiljaa!

Mainittu henkilö, joka ei tästä huudosta itse paljoakaan rauhoittunut, astui vapisten yleisön eteen joka askeleella syvään kumartaen, mikä hänen marmoripöydän reunaa lähetessään muistutti yhä enemmän polvien notkahtelua.

Sali oli tällä välin vähitellen hiljentynyt. Kuului vain tuota hiljaista kohinaa, mikä aina seuraa väkijoukon vaikenemista.

— Herrat porvarit ja arvoisat naiset, hän sanoi, meillä on kunnia lausua ja esittää hänen korkearvoisuudelleen kardinaalille erittäin kaunis moraliteetti nimeltä: *Neitsyt Marian hyvä tuomio*. Minä esitän Jupiteria. Hänen korkearvoisuutensa on tällä hetkellä hänen korkeutensa Itävallan herttuan korkeasti kunnioitettavien lähettiläiden seurassa, jotka parhaillaan Baudets-portilla kuuntelevat yliopiston rehtorin puhetta. Me aloitamme heti, kun hänen korkearvoisuutensa kardinaali saapuu.

Tarvittiin siis vallan Jupiterin väliintulo palatsivoudin neljän nihtiraukan pelastamiseksi. Jos meillä olisi ollut onni keksiä tämä sangen todenmukainen juttu ja me siis olisimme vastuussa siitä rouva Arvostelulle, ei meitä suinkaan tällä hetkellä voitaisi muistuttaa tuosta klassillisesta säännöstä: *Nec deus intersit*. [Älköön jumala astuko avuksi.] Herra Jupiterin puku oli sitä paitsi sangen kaunis, eikä sen vaikutus yleisön rauhoittumiseen suinkaan ollut vähäinen, se kun kiinnitti puoleensa kaikkien huomion. Jupiterilla oli yllään mustalla sametilla verhottu ja kullatuilla soljilla varustettu rautapaita ja päässä kullatuilla napeilla runsaasti koristettu piippolakki. Ellei hänen kasvojaan olisi puoleksi peittänyt punamaali, puoleksi tuuhea parta, ellei hänellä olisi ollut kädessään sikin sokin töröttävin kultapaperihetuloon koristettua kullattua pahviputkea, jonka harjaantunut silmä pian älysi

ukkosenvaajaksi, ja elleivät hänen paljaat säärensä olisi olleet kreikkalaiseen tapaan pauloitettut, olisi häntä ulkoasunsa puolesta huoletta voinut verrata herra de Berryn osaston bretagnelaisiin jousimiehiin.

II. Pierre Gringoire

Miehen puhuessa hänen pukunsa herättämä yleinen tyytyväisyys ja ihailu haihtui kuitenkin vähitellen, ja kun hän oli päässyt noihin onnettomiin sanoihin: "Me aloitamme heti, kun hänen korkea-arvoisuutensa kardinaali saapuu", hukkui hänen äänensä huikkeisiin vihellyksiin.

— Aloittakaa heti! Mysteeri! Mysteeri heti paikalla! väkijoukko huusi. Ja yli kaikkien muiden kaikui Joannes de Molendinin ääni, joka halkoi melua kimakkana kuin vihellyspillin piipitys kissannaukujaisissa — Aloittakaa heti paikalla! hän kiljui.

— Alas Jupiter ja Bourbonin kardinaali! huusivat Robin Poussepain ja muut ikkunalaudalle kiivenneet lakimiehenalut.

— Moraliteetti heti paikalla, kohahti nyt väkijoukostakin. — Heti! Vikkelästi! Hirteen näyttelijät ja kardinaali!

Pelon kangistamana ja punamaalinsa suojassa kalveten Jupiter raukka pudotti ukkosensa vaajansa, otti lakin käteensä ja sammalsi kumarrellen ja vapisten: "Hänen korkea-arvoisuutensa... lähettiläät... hänen korkeutensa Margareta Flanderilainen..." Hän ei tiennyt mitä sanoa. Hän pelkäsi suorastaan, että hänet hirtettäisiin.

Jos hän odottaisi, kansanjoukko hirttäisi hänet, jos aloittaisi, hirttäisi kardinaali hänet. Kummaltakin taholta ammotti kauhea kuilu, toisin sanoen, hirsipuu.

Onneksi joku ilmestyi pelastamaan hänet tästä uhkaavasta vaarasta ja ottamaan vastuun itselleen.

Muuan mieshenkilö, joka oli seisoskellut aitauksen takana marmoripöydän edustalla olevalla tyhjällä alueella ja jota ei kukaan tähän asti ollut huomannut sen tähden, että hänet oli yleisön katseilta kokonaan kätkenyt pylvä, johon hän näyttämön puolella nojasi, astui nyt esiin pöydän luokse. Tämä vaaleaverinen, kalpea, pitkä ja laiha nuori mies, jonka poskissa ja otsassa jo näkyi kurttuja, mutta jonka katse säteili kirkkaana ja huulilla väreili hymy, ja jonka yllä oli vanha, kulunut, alkuaan musta, mutta haalistunut taftitakki, viittasi Jupiter raukalle, joka pelosta tolkuttomana ei nähnyt eikä kuullut mitään.

Mies astui askeleen lähemmäksi: — Jupiter! hän sanoi, hyvä Jupiter!

Toinen ei kuullut.

Viimein tuo kookas vaaleaverinen huusi Jupiterille miltei korvan juuresta:

— Michel Giborne!

— Kuka minua huutaa? kysyi Jupiter kuin unesta heräten.

— Minä, vastasi mustapukuinen.

— Ah! pääsi Jupiterilta.

— Aloittakaa heti paikalla, toinen jatkoi. Tehkää joukon mieliksi. Minä otan lepyttääkseni palatsivoudin, joka puolestaan saa lepyttää kardinaalin.

Jupiter hengähti helpotuksesta.

— Herrat kansalaiset, hän huusi keuhkojensa koko voimalla kansanjoukolle, joka yhä jatkoi viheltämistään, — me aloitamme heti.

— *Evoë, Juppiter! Plaudite, cives!* [Terve, Jupiter! Taputtakaa käsiänne, kansalaiset!] ylioppilaat huusivat.

— Hyvä! hyvä! kansanjoukko huusi.

Tuntematon, joka käden käänteessä oli "tyynnyttänyt myrskyn", kuten sanoo vanha, rakas Corneillemme, oli tällä välin vetäytynyt vaatimattomasti takaisin pylvään suojaan ja olisi epäilemättä jäänyt yhtä näkymättömäksi, liikkumattomaksi ja äänettömäksi kuin tähänkin asti, jollei kaksi nuorta, aivan aitauksen viereen asettunutta naista, jotka olivat huomanneet hänen keskustelunsa Michel

Giborne-Jupiterin kanssa, olisi saanut häntä sieltä esille.

— Mestari, toinen heistä sanoi ja viittasi häntä lähestymään...

— Hiljaa toki, hyvä Liénarde, virkkoi hänen toverinsa, sievä, verevä tyttö, joka tunsi itsensä sangen rohkeaksi pyhäpukimissaan. — Eihän hän ole hengellinen, vaan maallikko; ei häntä pidä nimittää mestariksi, vaan herraksi.

— Hyvä herra, sanoi Liénarde. Tuntematon läheni aitausta.

— Mitä neidit haluavat? hän kysyi innokkaana.

— Oh! ei mitään, sanoi Liénarde aivan hämmentyneenä, — naapurini Gisquette la Gencienne haluaa puhutella teitä.

— Enhän, vastasi Gisquette punastuen. — Liénarde sanoi teille: Mestari, ja minä sanoin hänelle, että on sanottava: Herra.

Molemmat neitokset katsoivat maahan. Tuntematon, joka hartaasti toivoi päästä puheisiin, katseli heitä hymyillen:

— Teillä ei siis ole mitään minulle sanottavaa, neitiseni?

— Ei mitään, vastasi Gisquette.

— Ei, sanoi Liénarde.

Pitkä vaaleaverinen nuori mies astui askeleen vetäytyäkseen syrjään, mutta uteliaat tytöt eivät halunneet häntä laskea.

— Herra, Gisquette virkkoi vilkkaasti avautuvan sulun tai päätöksensä tehneen naisen koko hillitsemättömyydellä. — Te tunnette siis tuon sotilaan, joka esittää Neitsyt Marian osaa mysteerissä?

— Tarkoitatte kai Jupiterin osaa? tuntematon sanoi.

— Niin, tietysti, virkkoi Liénarde, — onpa hän tyhmä! Te tunnette siis Jupiterin?

— Michel Gibornen? tuntematon vastasi, — kyllä, neiti.

— Hänellä on komea parta! Liénarde sanoi.

— Onko se kaunista, mitä he aikovat puhua tuolta ylhäältä? Gisquette kysyi arasti.

— Sangen kaunista, neiti, vastasi tuntematon hetkeäkään epäröimättä.

— Mitä se on? Liénarde kysyi.

— *Neitsyt Marian hyvä tuomio*, moraliteetti, jos suvaitsette, neitiseni.

— Ah! sehän on aivan toista, Liénarde virkkoi. Syntyi lyhyt vaitiolo, jonka tuntematon katkaisi:

— Se on aivan uusi moraliteetti, jota ei vielä ennen ole esitetty. — Se ei siis ole sama, sanoi Gisquette, — joka esitettiin kaksi vuotta sitten herra legaatn saapuessa ja jossa kolme kaunista tyttöä esitti joitakin osia...

— Seireneitä, Liénarde täydensi.

— Ja aivan alastomina, lisäsi tuntematon. Liénarde loi katseensa maahan. Gisquette katsahti häneen ja teki samoin. Tuntematon jatkoi hymyillen:

— Se oli todellakin sangen kaunista katsella. Mutta se näytelmä, joka tänään esitetään, on moraliteetti, joka on kirjoitettu varta vasten hänen korkeuttaan Margareta Flanderilaista varten.

— Laulavatko ne paimenlauluja? Gisquette kysyi.

— Hyh! paimenlauluja moraliteetissa! huudahti tuntematon. — Ei pidä sekoittaa runoudenlajeja. Jos se olisi ilveily, niin silloin kyllä.

— Sepä vahinko, Gisquette virkkoi. — Silloin nähtiin Ponceaun suihkukaivolla villejä miehiä ja naisia, jotka tappelivat ja tekivät kaikenlaisia liikkeitä laulaen motetteja ja paimenlauluja.

— Se, mikä sopii legaatille, ei sovi prinsessalle, tuntematon huomautti kuivasti.

— Ja heidän vieressään, Liénarde virkkoi, — soitettiin kaikenlaisilla soittokoneilla komeita säveleitä.

— Ja ohikulkijain virkistykseksi suihkukaivo vuodatti kolmesta putkesta viiniä, maitoa ja mausteviiniä, joita sai juoda ken halusi.

— Ja vähän matkan päässä Ponceausta La Trinité-kirkon luona, virkkoi Liénarde, — näyteltiin kärsimystarinaa ilman puhetta.

— Niin, sitä en milloinkaan unohda! Gisquette huudahti. — Jumala ristillä ja ryövärit kummallakin puolella häntä.

Nyt alkoivat nuo nuoret lavertelijat, jotka joutuivat aivan haltioihinsa muistellessaan herra legaatin saapumista, puhua yhtäkaa.

— Ja kauempana Maalarienportin luona oli muita koreasti puettuja esiintyjiä.

— Ja muistatko, Gisquette, Saint-Innocent-suihkukaivon luona sitä metsästäjää, joka huikean koiranhaukunnan ja torventoitotusten kaikuessa ajoi naarashirveä!

— Ja Pariisin teurastamon luona oli lavoja, jotka esittivät Dieppen vallituksia!

— Ja kun legaatti kulki ohi, muistathan, Gisquette, hyökättiin niille ja kaikki englantilaiset surmattiin.

— Ja Châtelet-portinkin luona oli sangen kauniita esiintyjiä!

— Ja Rahanvaihto-sillalla, joka oli kokonaan veralla verhottu!

— Ja kun legaatti kulki ohi, laskettiin sillalta lentoon enemmän kuin kaksisataa tusinaa kaikenlaisia lintuja; se oli oikein kaunista, Liénarde.

— Tänään esitetään vielä kauniimpaa, sai vaaleaverinen, joka näytti kärsimättömästi kuuntelevan heidän puhettaan, viimein sanotuksi.

— Arveletteko siis, että tämä mysteeri on kaunis? Gisquette sanoi.

— Varmasti, tuntematon vastasi; sitten hän lisäsi hiukan painottaen sanojaan: — Hyvät neidit, minä olen sen tekijä.

— Todellako? tytöt kysyivät hämmästyneinä.

— Toden totta! runoilija vastasi hiukan suoristautuen. — Meitä on oikeastaan kaksi: Jehan Marchand, joka on saannut laudat, pystyttänyt teatterin ja tehnyt puusepäntyöt, ja minä, joka olen kirjoittanut näytelmän. — Nimeni on Pierre Gringoire.

Cidin tekijä ei olisi voinut ylpeämmin sanoa: *Pierre Corneille*.

Lukijamme ovat luonnollisestikin huomanneet, että on täytynyt kulua joltinenkin aika siitä hetkestä, jolloin Jupiter katosi verhojen taa, siihen, kun uuden moraliteetin kirjoittaja niin odottamatta antoi itsensä alttiiksi Gisquetten ja Liénarden naiiville ihailulle. Ihmeellistä todellakin! Koko tuo joukko, joka hetkistä varhemmin oli ollut niin kuohuksissaan, odotti nyt näyttelijän sanoihin luottaen tynesti ja kärsivällisesti, mikä seikka muuten vahvistaa tuota vanhaa, teattereissamme alati havaittua totuutta, että paras tapa, millä yleisön saa kärsivällisesti odottamaan, on selittää sille, että aloitetaan heti.

Joannes de Molendino ei ollut kuitenkaan torkahtanut.

— Hohoi! hän huusi äkkiä kesken hiljaisuutta, joka oli seurannut myrskyä. — Jupiter, rouva Neitsyt, helvetin ilveilijät, aiotteko petkuttaa meitä? Näytelmä heti! Aloittakaa, tai me aloitamme uudelleen!

Muuta ei tarvittu.

Telineiden sisältä alkoi kuulua soittoa, verhoa kohotettiin, ja esille tuli neljä maalattua ja kirjavasti pukeutunutta henkilöä, jotka kiipesivät jyrkkiä tikkaita näyttämölle ja asettuivat siellä riviin yleisöä kohden, jota he tervehtivät syvillä kumarruksilla. Soitto vaikenä, ja mysteerin esitys alkoi.

Kun noita neljää henkilöä oli kylliksi palkittu kättentaputuksilla heidän kumarruksistaan, he aloittivat juhlallisen hiljaisuuden vallitessa prologin, jolta me kernaasti säästämme lukijan. Muuten kiinnitti yleisön huomiota, kuten vielä meidänkin päivinämme, enemmän näyttelijäin puvut kuin heidän esittämänsä osat; eikä ihmekään. He olivat kaikki neljä pukeutuneet puoliksi valkoisiin, puoliksi keltaisiin pukuihin, jotka erosivat toisistaan ainoastaan kankaanlaadun puolesta; ensimmäisellä oli kulta- ja hopeakirjokangasta, toisella silkkiä, kolmannella verkaa ja neljännellä karkeata palttinaa. Ensimmäinen näistä esiintyvistä henkilöistä kantoi oikeassa kädessään miekkaa, toinen kahta kultaista

avainta, kolmas vaakaa, neljäs kuokkaa; ja niiden hitaitten älyjen vaivan huojentamiseksi, jotka eivät kenneet tajuamaan näiden esineitten merkitystä, oli suurilla mustilla kirjaimilla luettavana kultakirjomekon liepeessä: Minä olen Aateli, silkkimekon liepeessä: Minä olen Papisto, verkamekon liepeessä: Minä olen Kauppa, ja palttinamekon liepeessä: Minä olen Maanviljelys. Kahden miespuolisen vertauskuvallisen henkilön sukupuolta osoitti myös selvästi se, että heillä oli lyhyempi mekko ja päässä hattu, kun taas naispuolisilla oli pitempi vaippa ja päässään hilkka.

Olisi muuten osoittanut perin huonoa tahtoa, ellei prologin runoudesta olisi käsittänyt, että Maanviljelys oli naimisissa Kaupan ja Papisto Aatelin kanssa, ja että nuo molemmat onnelliset parit yhdessä omistivat komean kultadelfiinin [*dauphin* merkitsee sekä delfiiniä että Ranskan kruununperillistä], jonka he sanoivat antavansa puolisosksi ainoastaan kauneimmalle. Siksi he kulkivat ympäri maailmaa etsien tätä kaunotarta. Hylättyään järjestään kaikki, Golkondan kuningattaren, Trebizonden prinsessan, tatarilaisen suurkaanin tyttären ym., ym. olivat Maanviljelys ja Papisto, Aateli ja Kauppa tulleet hetkiseksi levähtämään Oikeuspalatsin marmoripöydälle ja tarjoamaan samalla arvoisalle yleisölle koko sen varaston moraalisia mietelmiä ja kaunopuheisia perusohjeita, joita siihen aikaan voitiin ladella filosofisen tiedekunnan edessä tutkinnoissa, väittelyissä, akateemisissa puheissa ja promotioissa, joissa maisterit saivat lisensiaatinhattunsa.

Tämä kaikki oli todellakin sangen kaunista.

Koko tuossa kuulijajoukossa, jonka ylle nuo neljä vertauskuvallista henkilöä vuodattivat kuvakielivirtojaan, ei kuitenkaan kellään ollut niin tarkkaavaista korvaa, niin kiivaasti sykkivää sydäntä, niin rauhatonta silmää, niin kurkottelevaa kaulaa kuin oli kirjailijan, runoilijan, lyhyesti, kunnan Pierre Gringoiren silmä, korva, kaula ja sydän, hänen, joka ei jokin hetki sitten ollut voinut olla ilmaisematta nimeään parille kauniille tytölle. Hän oli palannut paikalleen pylvään taa muutaman askeleen päähän heistä ja sieltä kuunteli, katseli ja nautti täysin siemauksin. Ne myötätuntoiset hyvähuudot, joilla hänen prologinsa alkua oli tervehditty, kaikuivat vielä hänen korvissaan, ja hän oli täydelleen vaipunut tuohon hurmiotilaan, jonka vallassa kirjailija näkee ajatustensa, toisen toisensa jälkeen valahtavan näyttelijän suusta suureen, vaikenemaan kuulijajoukkoon. Pierre Gringoire tunsikin oman arvonsa!

Tämä ensimmäinen hurmio oli, ikävä kyllä, sangen lyhytaikainen. Tuskin oli Gringoire nostanut tämän ilon ja riemun päihdyttävän maljan huulilleen, kun siihen jo sekoittui katkera pisara.

Muuan repaleinen kerjäläinen, jonka tungos oli estänyt kiertämästä ympäri väkijoukkoa kerjäämässä ja joka ei nähtävästikään ollut saanut riittävää korvausta lähimmäistensä taskuista, oli katsonut parhaaksi etsiä jonkin korkeamman paikan, josta voisi vetää puoleensa katseet ja rovat. Hän oli senvuoksi kiivennyt prologin ensimmäisten säkeiden aikana erästä vierasparven kannatinpylvästä myöten ylös lavanreunalle ja istuutunut kaidepuiden juurelle herättääkseen yleisön huomiota ja sääliä risoillaan ja suurella haavalla, joka oli hänen oikeassa käsivarressaan. Hän ei muuten sanonut sanaakaan.

Prologi saattoi senvuoksi häiriytymättä jatkaa, eikä mitään mainittavaa häiriötä olisi sattunutkaan, jollei kohtalo olisi säättänyt, että Joannes, tuo pahan onnen lintu, pylvänsä päästä olisi äkännyt kerjäläistä ja hänen mykkää peliään. Tuo nuori vekkuli remahti huikeaan nauruun ja välittämättä siitä, että keskeytti näyttelijät ja häiritsi yleistä tarkkaavaisuutta, huudahti iloisesti:

— Katsokaahan tuota veijaria, joka kerjää almuja!

Jokainen, joka on heittänyt kiven sammakkolampeen tai laukaissut pyssyn lintuparveen, voi kuvitella, minkä vaikutuksen nämä törkeät sanat saivat aikaan. Gringoire hätkähti kuin sähköiskun saanut. Prologi keskeytyi, ja kaikki päät kääntyivät kerjäläistä kohden, samalla kun syntyi melua ja puheensorinaa. Kerjäläinen ei siitä vähääkään hämmentynyt, vaan näki päinvastoin tässä välinäytöksessä hyvän tilaisuuden pieneen keräykseen. Mankuvalla äänellä ja silmät puoliummessa hän huusi:

— Armahtakaa vaivaista!

— No, Herra paratkoon, sehän on Clopin Trouillefou! huusi Joannes. — Hohoi, ukkoseni, haavasi oli kai vastuksena sääressäsi, koska olet muuttanut sen käsivarteen?

Näitä sanoja seurasi pieni hopearaha, jonka Joannes apinan tarkkuudella heitti likaiseen lakkiin, jota kerjäläinen piti ojennettuna kipeässä kädessään. Hän otti värähtämättä vastaan almun ja pistopuheen ja jatkoi mankumistaan:

— Armahtakaa vaivaista!

Tämä välinäytös oli tuntuvasti herpaissut mielenkiintoa, ja suuri osa yleisöä taputti Robin Poussepainin ja muiden nuorten kirjurien kanssa käsiään, nauraen tuolle omituiselle vuoropuhelulle,

jonka ylioppilas kaikuvalla äänellään ja kerjäläinen ainaisella mankumisellaan olivat liittäneet keskelle prologia.

Gringoire oli kovin harmissaan. Toinnuttuaan ensi hämmästyksestään, hän huuteli kerran toisensa jälkeen näyttelijöille: "Jatkakaa! Jatkakaa hiidessä!" luomatta pelkästä halveksumisesta edes katsetta keskeyttäjiin.

Samassa hän tunsi jonkun nykäisevän häntä takinliepeestä. Hän kääntyi hiukan harmistuneena ja hänen oli vaikea hymillä, mutta hän yritti kuitenkin. Gisquette la Genciennen kaunis käsi siellä tällä tavalla kaiteen läpi herätti hänen huomiotaan.

— Vieläkö ne jatkavat, herra? tyttö kysyi.

— Luonnollisesti, Gringoire vastasi loukkaantuneena kysymyksestä.

— Tahtoisitteko sitten ystävällisesti selittää minulle...

— Mitä ne aikovat sanoa? ehätti Gringoire. — Sangen mielelläni!
Kuunnelkaahan.

— Ei, Gisquette sanoi, ei sitä, vaan mitä ne ovat sanoneet tähän asti.

Gringoire hätkähti aivan kuin joku olisi häntä naskalilla pistänyt.

— Hitto vieköön tuon tyhmän kaakattavan kanan! hän mutisi hampaittensa välitse.

Tästä hetkestä Gisquette oli vajonnut perin alhaalle hänen silmissään.

Sillä välin näyttelijät olivat totelleet hänen kehoitustaan, ja kun yleisö huomasi, että he alkoivat taas puhua, se ryhtyi jälleen kuuntelemaan. Mutta äkillisen keskeytyksen vuoksi oli siltä mennyt hukkaan melkoinen osa kappaleen kauneudesta, kuten Gringoire harmikseen havaitsi. Rauha oli vähitellen palannut, ylioppilas oli hiljaa, kerjäläinen laski hattuunsa kertyneitä lanteja, ja näytelmä oli päässyt voitolle.

Se oli itse asiassa sangen kaunis teos, jota mielestämme vieläkin voitaisiin hiukan korjattuna esittää. Tarina, joka oli hieman pitkä ja sisällyksetön, toisin sanoen, sommiteltu taiteen sääntöjen mukaan, oli yksinkertainen, eikä Gringoire voinut olla puolueettoman arvostelunsa pyhydessä rehellisesti ja vilpittömästi ihailematta sen selvyyttä. Kuten helposti saattaa käsittää, olivat nuo neljä vertauskuvaa hieman väsyneitä hedelmättömän matkansa jälkeen kolmen maanosan halki, joista he olivat etsineet sopivaa henkilöä, jonka haltuun voisivat uskoa kultadelfiiniinsä. Tuon ihmeellisen kalan ylistykseen oli sekoitettu tuhansia hienoja viittauksia prinsessa Margaretan uudesta sulhasesta, joka sivumennen sanoen vietti vangin ilotonta elämää Amboisen linnassa ja jolla ei ollut aavistustakaan siitä, että Maanviljelys, Papisto, Aateli ja Kauppa olivat sellaisessa puuhassa hänen tähtensä. Mainittu delfiini oli näytelmän mukaan nuori, kaunis, väkevä ja ennen kaikkea — kaikkien kuninkaallisten hyveiden ihana alkulähde! — Ranskan leijonan poika. Tämä rohkea kuva on todella ihmeteltävä. Kuninkaallisena nimittai häöpäivänä ei teatterinkaan luonnonhistorian tarvitse lainkaan epäillen suhtautua delfiiniin, joka on leijonan poika. Sellaiset pindarolaiset ja harvinaiset yhdistelmät juuri todistavat runollista innoitusta. Mutta tehdäksemme arvostelullekin oikeutta, voisimme huomauttaa, että runoilija olisi voinut kehittää tätä kaunista ajatusta vähemmässäkin kuin kahdessa sadassa säkeessä. Mutta mysteerin tuli palatsivoudin määräyksen mukaan kestää kello kahdestatoista neljään, ja jotainhan täytyi sanoa. Ja näytelmään kuunneltiin kärsivällisesti.

Yhtäkkiä kesken rouva Kaupan ja rouva Aatelin kiistaa ja juuri sinä hetkenä, jona mestari Maanviljelys lausui seuraavaa ihmeellistä säettä:

Eläintä uljaampaa ei metsät kätke,

avautui tuo tähän saakka niin onnettomana hetkenä suljettuna Pysynyt ovi nyt selko selälleen, ja ovenvartija julisti kuuluvalla äänellä: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonin kardinaali.*

III. Herra kardinaali

Gringoire parka! Kaikkien juhannusrakettien pauke, kahdenkymmenen tuliluikun laukaiseminen, Billy-tornin kuuluisan tykin pamahdus, jonka luoti Pariisin piirityksen aikana sunnuntaina syyskuun 29:ntenä päivänä v. 1465 surmasi seitsemän burgundilaista yhdellä kertaa, koko ruutivaraston räjähdys Temple-portin luona ei olisi tänä juhlallisena ja dramaattisena hetkenä pahemmin särkenyt hänen

korviaan kuin nuo ovenvartijan lausumat muuttamat sanat: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonnin kardinaali.*

Pierre Gringoire ei suinkaan pelännyt herra kardinaalia ja halveksi häntä yhtä vähän. Hän ei ollut sellainen pelkuri eikä liioin niin julkea. Todellisena eklektikkona [valikoitsija, tieteessä ja taiteessa se, joka ei yhdy mihinkään määrättyyn oppisuuntaan, vaan valikoi moninaisuudesta kaiken sen, mikä hänestä näyttää parhaalta], kuten nykyään sanottaisiin, kuului Gringoire noihin yleviin ja lujiin, maltillisiin ja tyyniin luonteisiin, jotka aina osaavat pysytellä keskitiellä, *stare in dimidio rerum*, jotka ovat täynnä järkeä ja vapaamielistä viisautta, samalla kuin he käyttävät kardinaaleja hyväkseen, — tuohon oivalliseen, kuolemattomaan filosofisukuun, joille viisaus, aivan kuin joku uusi Ariadne, näyttää antaneen lankakerän, jota kehitellen he maailman alusta saakka ovat vaeltaneet ihmiselämän sokkeloisessa labyrintissa. Heitä on olemassa kaikkina aikoina, aina samanlaisina, toisin sanoen, eri aikojen mukaisina. Ja lukuunottamatta meidän Pierre Gringoireamme, joka, jos meidän onnistuu antaa hänelle hyvin ansaittu kuuluisuus, kylläkin hyvin edustaa heitä viidennellätoista vuosisadalla, elähdytti heidän henkensä varmaankin myös isä Du Breulä, kun hän kuudennella toista vuosisadalla kirjoitti nuo naiivin ylevät sanat, jotka ovat vuosisatain arvoiset: "Olen pariisilainen kansakunnaltani ja parrhisilainen kieleltäni, koska kreikkalainen sana *parrhisia* merkitsee rohkeapuheisuutta: sitä olen käyttänyt itseään herroja kardinaaleja, prinssi de Contyn setää ja veljeä vastaan, kuitenkin aina huomioonottaen heidän suuruutensa ja loukkaamatta ketään heidän seurueistaan, mikä merkitseekin jo paljon."

Siihen epämieluisaan vaikutelmaan, jonka kardinaalin tulo herätti Pierre Gringoiressa, ei näin ollen sekoittunut vihaa eikä halveksumista. Päinvastoin oli runoilijallamme aivan tarpeeksi tervettä järkeä ja kyllin kulunut takki ollakseen hyvillään siitä, että sellainen ylhäinen korva saattaisi kuulla hänen prologinsa viittauksia ja varsinkin delfiinin, Ranskan leijonan pojan, ylistyksiä. Mutta itsekkyyks ei ole hallitsevana piirteenä runoilijain ylevässä luonteessa. Jos näet annamme luvun kymmenen merkitä runoilijan olemusta, voisi kemisti, joka sitä ryhtyisi erittelemään, löytää siitä yhden osan itsekkyyttä ja yhdeksän osaa itserakkautta. Mutta sinä hetkenä, jona ovi avattiin kardinaalille, olivat nuo yhdeksän kymmenesosaa itserakkautta menestyksen paisuttamina niin väkevässä nousutilassa, että ne kokonaan tukahduttivat sen pienen huomaamattoman itsekkyyksmolekyylin, jonka me äsken huomautimme muodostavan yhden osan runoilijain luonnetta; muuten erittäin tärkeä osa, todellisuuden ja ruumiillisuuden painolasti, jota ilman he eivät voisi lainkaan pysyä maan kamaralla. Gringoire nautti tämän suuren kuulijakunnan näkemisestä, tuntemisesta ja niin sanoakseni sen valtasuonen tunnustelemisesta. Mitäpä siitä, vaikkapa tämä kuulijakunta olikin hänen mielestään suureksi osaksi sivistymätöntä joukkoa. Hän näki sen hämmästyneenä, jäykistyneenä ja ikään kuin tukahtuneena sen sanatulvan paljoudesta, joka lakkaamatta virtasi hänen teoksensa joka kohdasta. Itse hän nautti täyttä päätä mukana, ja päinvastoin kuin La Fontaine, joka huvinäytelmänsä *Le Florentiniä* esittäessä kysyi: "Kukahen pöllö tämänkin roskan on kirjoittanut?" olisi hän mielellään kysynyt naapuriltaan: "Kenen tämä mestariteos on?" Voimme siis helposti kuvitella, minkä vaikutuksen kardinaalin äkillinen ja sopimaton tulo teki häneen.

Hänen pelkonsa kävikin kukkuramitalla toteen. Hänen korkea-arvoisuutensa tulo pani koko kuulijakunnan liikkeelle. Kaikki päät kääntyivät parvekettä kohden. Ei voinut enää kuulla mitään. "Kardinaali! kardinaali!" kuului kaikkialta.

Kardinaali pysähtyi hetkeksi parvekkeen kynnykselle. Melu kasvoi kaksinkertaiseksi hänen luodessaan välinpitämättömän silmäyksen ympäri salia. Kaikki nousivat varpailleen nähdäkseen paremmin.

Kardinaali olikin itse asiassa henkilö, joka oli yhtä hyvin näkemisen arvoinen kuin mikä tahansa muukin komedia. Bourbonnin kardinaali Kaarle, Lyonin arkkipiispa ja kreivi, Gallian pääpiispa, oli veljensä, Beaujeun herttuan Pietarin kautta sukua Ludvig XI:lle, jonka vanhimman tyttären hän oli nainut, ja äitinsä Burgundin Agneksen kautta Kaarle Rohkealle. Hallitsevana piirteenä tässä Gallian pääpiispassa oli hovimiehenhenki ja taipuminen vallanpitäjien tahtoon. Voi näin ollen kuvitella, miten monta pulmaa tämä kaksinkertainen sukulaisuussuhde oli hänelle tuottanut, ja miten monen maallisen salakarin sivuitse hänen hengellinen purtensa oli saanut luovia murskautumatta Ludvigiin toisella tai Kaarleen toisella puolen, tähän Skyllaan ja Kharybdikseen, joka oli niellyt Nemours'in herttuan ja Saint-Polin konnetaabelin. Taivaan avulla hän oli sangen onnellisesti suoriutunut kaikista hankaluuksista ja ehtinyt seikkailuita Roomaan. Mutta vaikka hän oli satamassa, tai oikeammin sanoen, koska hän oli satamassa, hän muisteli aina levottomuudella vaarojen ja vastuksien täyttämän poliittisen uransa vaihtelevia tapahtumia. Hänen oli tapana sanoa, että vuosi 1476 oli ollut hänelle *musta ja valkea*, tarkoittaen sillä, että hän sinä vuonna oli samalla kertaa kadottanut äitinsä Bourbonnais'n herttuattaren ja serkkunsa Burgundin herttuan, ja että toinen suru oli lohduuttanut häntä toisessa.

Hän oli muuten hyväsydäminen mies, vietti iloista kardinaalin elämää ja mielellään maisteli oikeata kuninkaallista Challuaun [Chaillot] viiniä, ei lainkaan vihannut Richarde la Garmoisea ja Thomasse la

Saillardea, antoi mielummin almuja kauniille tytöille kuin vanhoille vaimoille, ja oli kaikkien näiden ominaisuuksiensa vuoksi pariisilaisten suosima. Kun hän näyttäytyi julkisesti, hänellä oli aina seurana pieni hovi ylhäissukuisia piispoja ja pappeja, iloisia lemminkäisiä, jotka eivät hyljeksineet rypälehen mehua, ja useammin kuin kerran tapahtui, että hurskaat sisaret, jotka palasivat iltamessusta Saint-Germain d'Auxerresta, kulkiessaan Bourbonin palatsin kirkkaasti valaistujen ikkunain ohitse, kuuluivat samojen äänien, jotka päivällä olivat heille messunneet, lasien kilistessä laulavan Benediktus XII:n juomalaulua *Bibamus papaliter*, saman paavin, joka tiaraan asetti kolmannen kruunun.

Tämä kansansuosio se epäilemättä pelasti kardinaalin huonosta vastaanotosta joukon taholta, saman joukon, joka hetkistä aikaisemmin oli ollut niin tyytymätön ja niin tuiki vähän kunnioittanut häntä päivänä, jona hänen piti valita paavi. Mutta pariisilaiset eivät ole pitkävihaista, ja nuo kunnan porvarit tunsivat muuten vieneensä voiton kardinaalista pakottaessaan näyttelijät aloittamaan, ja se voitto riitti heille. Ja herra kardinaali Bourbon oli komea mies; hänellä oli sangen kaunis punainen puku, joka sopi hänelle mainiosti; toisin sanoen, naisväki oli hänen puolellaan, siis yleisön suurin osa. Olisihan ollut kohtuutonta ja osoittanut huonoa makua, jos olisi vihelletty kardinaalille siksi, että hän oli antanut odottaa itseään, kun tämä kardinaali lisäksi oli kaunis mies ja esiintyi edukseen punaisessa puvussa.

Hän astui siis parvekkeelle tervehtien yleisöä tuolla suopealla hymyllä, jolla mahtavat aina ovat suhtautuneet kansaan, ja suuntasi askeleensa hitaasti punaisella sametilla päällystettyä nojatuoliaan kohden näyttäen miettivän aivan muita asioita. Hänen seurueensa, jota me nykyään nimittäisimme hänen piispa- ja pappiesikunnakseen, astui aivan hänen kintereillään parvekkeelle herättäen yleisössä yhä enemmän melua ja uteliaisuutta, Alettiin yleisesti osoitella. Mainittiin naapureille saapujain nimiä; kukin halusi tuntea ainakin yhden. Kuka osoitti Marseillen piispaa Alaudet'ta, jos oikein muistan, kuka Saint-Denis'n prioria, kuka Saint-Germain-des-Prés'n apottia Robert de Lespinassea, erään Ludvig XI:n rakastajattaren seikkailevaa veljeä, mutta nämä meluisat tiedonannot eivät suinkaan aina osuneet oikeaan. Ylioppilaat taas vuorostaan noituivat. Nyt oli heidän päivänsä, heidän narrinjuhlansa, heidän saturnaliana, nuorten oikeuden kirjurien ja humanistien vuotuiset orgiat. Pahimmatkin ruokottomuudet olivat sallittuja ja pyhitettyjä tuona päivänä. Olihan väkijoukossa sellaisia riehakoita naikkosia kuin Kaunis-Kaisa, Hutsu-Anni ja Kymppin-Leena. Pitihän vähintään kiroilla, minkä kieli kesti, ja hiukan noitua Jumalan nimeen niin kauniina päivänä ja niin hyvässä kirkonmiesten ja ilotyttöjen seurassa. Eivätkä he jättäneetkään tilaisuutta käyttämättä, ja yleisen melun seasta kuului kaikkien noiden viikarien suista, joita muun osan vuodesta piti kurissa Ludvig Pyhän hehkuvan raudan pelko, kauhea sadatusten ja sutkausten tulva. Ludvig Pyhä raukka, miten he kohtelivatkaan häntä hänen omassa Oikeuspalatsissaan! Jokainen noista rasavilleistä oli maalitaulukseen valinnut tulijain joukosta jonkun mustan, harmaan, valkoisen; tai sinipunaisen viitan. Mitä Joannes Frolo de Molendinoon tulee, hän oli arkkidiakonin veljenä rohkeasti valinnut punaisen, ja hän hoilasi täyttä kurkkua katse hävyttömästi suunnattuna kardinaaliin: *Cappa repleta mero!* [Viitta puhdasta viiniä täynnä.]

Kaikki nämä yksityiset äänet, jotka me nyt tässä olemme lukijalle peittelemättä esittäneet, häipyivät siinä määrin yleiseen meluun, etteivät ne kuuluneet parvekkeelle. Kardinaali ei muuten olisi niistä erityisemmin pahastunutkaan, sillä niin totuttu oltiin tämän päivän vapauksiin. Hänellä oli sitä paitsi, kuten hänen ilmeestäänkin näkyi, eräs toinen huoli, joka seurasi hänen kintereillään ja miltei samaan aikaan kuin hänkin astui parvekkeelle: flaamilaiset lähettiläät.

Hän ei tosin ollut mikään perusteellinen poliitikko, joka olisi miettinyt hiuksensa harmaiksi serkkujensa Burgundin Margaretan ja Wienin dauphinin Kaarlen avioliiton mahdollisia seurauksia tai sitä, miten kauan tuo paikattu liitto Itävallan arkkiherttuan ja Ranskan kuninkaan välillä kestäisi, ja miten Englannin kuningas suhtautuisi tähän hänen tyttärensä syrjäyttämiseen. Tämä ei itse asiassa suuriakaan häntä huolestuttanut, ja hän joi joka ilta kuninkaallista Chaillot'tansa aavistamatta, että muutamat pullot tätä samaa viiniä, jotka Ludvig XI lähetti ystävyyslahjana Edvard IV:lle (hieman lääkäri Coictier'n tarkastamana ja parantamana), eräänä kauniina aamuna vapauttaisivat Ludvig XI:n Edvard IV:stä. Näitä huolia ei "Itävallan arkkiherttuan kunnioitettava lähetystö" tuottanut kardinaalille, mutta se vaivasi häntä toisella tavalla. Hänestä ei ollut suinkaan helppoa, että hänen, Kaarle Bourbonin, piti esiintyä isäntänä yksinkertaisille porvareille, hänen, kardinaalin, mitättömille raatimiehille, hänen, iloisen ranskalaisen, flaamilaisille oluenjuojille, ja lisäksi julkisesti. Se oli varmaankin ikävimpiä tehtäviä, mitä hän kuninkaan mieliksi oli koskaan ottanut suorittaakseen.

Kuitenkin oli hänen kasvoillaan mitä kohteliain ilme, kun hän kääntyi ovea kohden vartijan äänekkäästi ilmoittaessa: "Itävallan herra arkkiherttuan herrat lähettiläät". On turhaa sanoa, että koko yleisökin alhaalla salissa kääntyi sinne päin.

Sisälle astui parittain Itävallan Maximilianin neljäkymmentäkahdeksan lähettilästä, johtajina kunnianarvoisa pater Jehan, Saint-Bertin apotti, Kultaisen taljan ritarikunnan kansleri, ja Jacques de Goy, Daubyn herra ja Gentin ylivouti. Heidän syvä vakavuutensa erosi jyrkästi siitä huolimattomasta tavasta, millä Bourbonin kardinaalin kirkollinen seurue esiintyi. Syvän hiljaisuuden vallitessa, jota vain tuolloin tällöin hillityt naurahdukset häiritsivät, yleisö kuunteli noita omituisia nimiä ja porvarisarvoja,

joita jokainen näistä herroista järkähtämättömän vakavana ilmoitti ovenvartijalle, joka vuorostaan toisti nimet ja arvot sekaisin ja tuntemattomiksi vääntyneinä. Siinä oli mestari Loys Roelof, raatimies Louvainin kaupungista; herra Clays d'Etuelde, raatimies Brysselistä; herra Paul de Baeust, Voirmizellen herra, Flanderin presidentti; mestari Jehan Coleghens, Antwerpenin Pormestari; mestari George de la Moere, ensimmäinen oikeusneuvosmies Gentistä; mestari Gheldolf van der Hage, ensimmäinen perintöasiainneuvosmies samasta kaupungista; ja herra de Bierbecque ja Jehan Pinnock ja Jehan Dymaerzelle jne. jne.; vouteja, raatimiehiä ja pormestareita; pormestareita, raatimiehiä ja vouteja; kaikki suoria, jäykkiä, arvokkaita, turpeita, pukeutuneina samettisiin ja damastisiin juhlatamineisiin ja mustasamettisiin huppukauhtanoihin, joissa oli kyprolaisin kultalangoin koristetut tupsut; ennen kaikkea muhkeita flaamilaiskasvoja vakavine, ankaroine ilmeineen, samaa sukua, jota Rembrandt on maalannut "Yövärtionsä" tummalle taustalle; henkilöitä, joiden kaikkien otsalta saattoi lukea, että Itävallan Maximilian oli menetellyt oikein "luottaessaan heidän älykkyyteensä, rohkeuteensa, kokemukseensa, uskollisuuteensa ja rehellisyyteensä", kuten hän julistuksessaan lausui.

Eräs poikkeus kuitenkin oli. Se oli hieno, älykkään ja viekkaan näköinen mies, eräänlainen apinan ja diplomaatin sekoitus, jota kardinaali lähestyi kolme askelta ja tervehti syvällä kumarruksella, vaikka hän olikin vain Willem Rym, neuvoston jäsen ja Gentin kaupungin pormestari.

Harva tiesi vielä silloin, mikä tämä Willem Rym oli miehiään. Harvinainen nero, joka vallankumousaikoina olisi loistolla esiintynyt tapausten johdossa, mutta jonka viidennellätoista vuosisadalla täytyi tyytyä maanalaiseen työhön juonien salaajissa ja elää juoksuhaudoissa, kuten Saint-Simonin herttua lausui. Hänet muuten tunsivat sangen hyvin Euroopan ensimmäinen sapööri, joka piti häntä suuressa arvossa. Hän juonitteli tuttavallisesti Ludvig XI:n kanssa, jonka salaiset suunnitelmat hän usein vainusi, — kaikki seikkoja, joista ei ollut aavistustakaan tällä yleisöllä, jota kardinaalin kohteliaisuus tätä vaatimatonta, pientä flaamilaista raatimiestä kohtaan suuresti ihmetytti.

IV. Mestari Jacques Coppenole

Samaan aikaan kuin Gentin pormestari ja hänen korkea-arvoisuutensa vaihtoivat syvän kumarruksen ja muutamia hiljaisia sanoja, näyttäytyi ovella kookas mies, jolla oli suuri pää ja leveät hartiat ja joka teki tuloa yhtäaikaan Willem Rymillä kanssa: verikoira ketun rinnalla, olisi voinut sanoa. Hänen huopahatturähjensä ja nahkatakkinsa olivat räikeänä vastakohtana häntä ympäröivälle sametille ja silkille. Luullen häntä joksikin erehtyneeksi tallirengiksi pysäytti hänet ovenvartija.

— Seis, hyvä mies! Ei tänne saa tulla.

Nahkatakkinen työnsi hänet syrjään olkapäästä.

— Mitä sinä siinä, tomppele? hän sanoi äänellä, joka sai koko salin huomion kiintymään tähän omituiseen keskusteluun. — Etkö näe, että kuulun lähetystöön?

— Nimenne? ovenvartija kysyi.

— Jacques Coppenole.

— Arvonne?

— Sukankutoja Gentistä; osoitekilvessä *Kolme ketjua*.

Ovenvartija hölmistyi. Kävihän vielä päinsä ilmoittaa raatimiehiä ja pormestareita; mutta sukankutoja, se oli jo liikaa. Kardinaali istui kuin neuloilla. Koko kansanjoukko kuunteli ja katseli parvekkeelle. Jo kaksi päivää oli hänen korkea-arvoisuutensa parhaansa mukaan koettanut silitellä näitä flaamilaisia karhuja saadakseen heidät hieman esiintymiskelpoisemmiksi, ja nyt tämä kauhea välinäytös. Tällä välin oli Willem Rym hienoine hymyineen lähestynyt ovenvartijaa.

— Ilmoittakaa mestari Jacques Coppenole, Gentin raadin kirjuri, hän kuiskasi hiljaa.

— Ovenvartija, kardinaali lausui kovaa, ilmoittakaa mestari Jacques Coppenole, kuuluisan Gentin kaupungin raadin kirjuri.

Se oli harhaisku. Willem Rym yksin olisi voinut välttää vaikeuden; mutta Coppenole oli kuullut kardinaalin sanat.

— Ei, Herra paratkoon! hän huudahti ukkosenäänellään. — Jacques Coppenole, sukankutoja. Kuuletko, ovenvartija? Ei enempää eikä vähempää. Herra paratkoon! sukankutoja, eikö se riitä? Herra arkkiherttua on monesti etsinyt hansikastaan minun sukistani. [Sanaleikki. *Gant*, hansikas, ja *Gentin*

ranskalainen nimi lausutaan samalla tavalla.]

Näitä sanoja seurasi valtava naurun ja kättentaputusten puuska. Sanaleikki ymmärretään heti Pariisissa ja sille taputetaan aina käsiä.

Lisätkäämme vain, että Coppenole oli kansanmies, ja että koko yleisö oli kansanmiehiä ja -naisia. Heidän ja hänen välilleen oli äkkiä syntynyt sähköinen yhdysside aivan kuin itsestään. Flaamilaisen sukankutojan ylpeät sanat olivat, samalla kun ne nöyryyttivät hoviväkeä, kaikissa noissa plebeijisieluissa herättäneet jonkinlaista omanarvontuntoa, joka vielä viidennellätoista vuosisadalla oli hämärä ja kehittymätön. Tämä sukankutoja, joka juuri oli rohjennut vastustaa itse kardinaalia, oli heidän vertaisensa, ajatus, joka sangen suloisesti kutkutti tätä rahvasta, joka oli tottunut kunnioittamaan ja tottelemaan kardinaalin laahustimenkantajan, Pyhän Genovevan apotin voudin renkejä.

Coppenole tervehti ylpeästi hänen korkea-arvoisuuttaan, joka vastasi tuon Ludvig XI:n pelkäämän kaikkivaltiaan porvarin tervehdykseen. Willem Rym, tämä "viisas ja pahanilkinen mies", kuten Philippe de Comines sanoo, katseli heitä pilkallinen ja voitollinen hymy huulillaan. Kaikki istuutuivat paikoilleen, kardinaali aivan neuvottomana ja rauhattomana, Coppenole tyynenä ja levollisena ja epäilemättä miettien itsekseen, että loppujen lopuksi hänen arvonimensä, sukankutoja, oli yhtä hyvä kuin mikä tahansa muukin, ja että Maria Burgundilainen, tämän Margaretan äiti, jota Coppenole parhaillaan oli naittamassa, ei olisi niin suuresti pelännyt häntä kardinaalina kuin sukankutojana. Sillä mikään kardinaali ei olisi saanut Gentin porvareita nousemaan Kaarle Rohkean tyttären suosikkeja vastaan, kardinaali ei olisi voinut yhdellä ainoalla sanalla karaista kansanjoukkoa hänen kyyneleitään ja rukouksiaan vastaan, kun hän mestauslavan juurelle saakka tuli rukoilemaan kansaltaan heille armoa, kun taas sukankutojan olisi ainoastaan tarvinnut nostaa nahkahihainen käsivartensa, että teidän pääanne, korkeat herrat Guy d'Hymbercourt ja kansleri Guillaume Hugonet, olisivat pudonneet!

Vieläkään eivät kardinaalin kaikki nöyryytykset olleet loppuneet, ja hänen täytyi juoda pohjaan saakka tämän huonon seuran tuottama katkera kalkki.

Lukija ei liene unohtanut tuota häikäilemätöntä kerjäläistä, joka prologin alussa oli kiivennyt kardinaalin parvekkeen reunustalle. Loistavien vieraiden saapuminen ei suinkaan ollut pelottanut häntä sieltä pois, ja samalla kun papit ja lähettiläät tuppautuivat tiheään kuin hollantilaiset sillit lehterin penkeille, hän oli asettunut sangen mukavasti istumaan reunustalle jalat ristissä. Kun huomio oli kiintynyt toisaalle, ei kukaan ollut huomannut tätä pitkälle menevää hävyttömyyttä. Ja hän puolestaan ei lainkaan kiinnittänyt huomiotaan siihen, mitä salissa tapahtui. Hän huojutti päätään huoletonna kuin napolilainen kulkuri ja toisti silloin tällöin melun keskellä koneellisesti: "Armahtakaa vaivaista!" Hän lieneekin ollut ainoa koko joukosta, joka Coppenolen ja ovenvartijan sananvaihdon aikana ei ollut edes kääntänyt päätään. Mutta nyt sattui niin, että gentiläinen sukankutoja, jolla jo oli kansanjoukon myötätunto puolellaan ja johon kaikkien katseet olivat kiintyneet, istuutui ensimmäiselle penkille aivan kerjäläisen kohdalle, ja yleisö hämmästyi sangen suuresti nähdessään, että flaamilainen lähettiläs, tarkastettuaan hieman lähemmin kerjäläistä, taputti aivan toverillisesti häntä risaiselle olkapäälle. Kerjäläinen kääntyi. Saattoi nähdä hämmästyystä ja jälleen tuntemisen iloa kummankin kasvoilla, ja vähääkään välittämättä näkijöistä alkoivat sukankutoja ja kerjäläinen keskustella hiljaisella äänellä pitäen toisiaan kädestä kerjäläisen risojen pistäessä räikeästi silmään parvekepiteen kultakirjailua vasten; hän muistutti matoa appelsiinilla.

Tämän harvinaisen näyn eriskummaisuus herätti salissa sellaisen naurunpuuskan, että kardinaalinkin huomio kiintyi siihen. Hän kurottautui hieman, ja kun hän ei paikaltaan voinut nähdä muuta kuin kaistan Trouillefoun risaista pukua, hän luuli luonnollisesti, että kerjäläinen pyysi almua, ja huusi tästä rohkeudesta suuttuneena:

— Herra palatsivouti, käskekää heittää tuo lurjus virtaan.

— Herra paratkoon! herra kardinaali, virkkoi Coppenole päästämättä Clopinin kättä, — hän on minun ystäviäni!

— Hyvä, hyvä! huusi yleisö. Tästä hetkestä lähtien oli mestari Coppenolella Pariisissa samoin kuin Gentissä "suuri kansansuosio; sillä sellaisilla henkilöillä", sanoo Philippe de Comines, "on se aina, kun he ovat siihen määrään epäsovinnaisia".

Kardinaali puraisi huultansa. Hän kumartui naapurinsa Pyhän Genovevan apotin puoleen ja sanoi hänelle hiljaa:

— Kauniita lähettiläitä herra arkkiherttua on meille lähettänyt Margaretaa esittelemään!

— Teidän korkea-arvoisuutenne, apotti vastasi, — tuhlaa kohteliaisuuksiaan suotta noille flaamilaisille

kärsille, *margaritas ante porcos* [helmiä sioille].

— Sanokaa mieluummin, lisäsi kardinaali hymyillen, *porcos ante Margaritam*. [Sikoja ennen Margaretaa. Margareta merkitsee helmeä.]

Koko tuo kaapuihin pukeutunut pieni hovi otti ihastuksella vastaan tämän sanaleikin. Kardinaali tunsi saaneensa hiukan korvausta. Hän ja Coppenole olivat nyt tasoissa; hänkin oli niittänyt sanaleikillä suosiota.

Ne lukijat, joilla on kykyä yleistää, kuten nykyään sanotaan, sallinevat meidän kysyä, ovatko he saaneet kyllin selvän kuvan siitä näytelmästä, jonka tuon suuren salin laaja suunnikas tällä hetkellä tarjosi. Keskellä salin vasenta sivuseinää suuri, komea, kultakirjailulla kankaalla päällystetty parveke, jolle astuu saattueessa pienestä goottilaistyyllisestä ovesta joukko juhlallisia henkilöitä ovenvartijan yksitellen ilmoittamina. Etupenkeillä jo joukko kunnianarvoisia henkilöitä kärpännahka-, sametti- ja purppurapähkineissä. Arvokkaana vaikenevan parvekkeen ympärillä, sivuilla, edessä, joka puolella kova tungos ja kova melu. Tuhansia katseita suuntautuneina heidän kasvojaan kohden, tuhansia kuiskeita joka nimestä. Näytelmä on todellakin omituinen ja ansaitsee hyvin katsojan huomion. Mutta mikä on tuo tuolla salin päässä oleva lautateline, jonka päällä on neljä ja juurella yhtä monta kirjavasti puettua marionettia? Ja kuka on tuo mustapukuinen ja kalpea olento, joka seisoo sen vieressä? Niin, rakas lukijani, siellähän on Pierre Gringoire ja hänen prologinsa.

Olimme kaikki kokonaan unohtaneet hänet, ja sitä hän juuri eniten pelkäsi.

Siitä hetkestä saakka, jolloin kardinaali astui sisään, Gringoire oli lakkaamatta ponnistellut prologinsa pelastamiseksi. Hän oli ensin käsenyt näyttelijöitä, jotka olivat vaienneet, jatkamaan kovemmalla äänellä, ja kun hän oli nähnyt, ettei kukaan kuunnellut, hän oli antanut heidän keskeyttää ja koko sen neljännestantunnin, jonka seisaus kesti, hän oli polkenut ja huitonut, vedonnut Gisquetteen ja Liénardeen ja kehoittanut naapureitaan vaatimaan prologin jatkamista, mutta turhaan. Kukaan ei kääntänyt silmiään kardinaalista, lähettiläistä ja parvekkeesta, noiden lukemattomien katseitten ainoasta kohteesta. Otaksuttavaa on myös, ja me sanomme sen ikäväksemme, että prologi alkoi jonkin verran ikävystyttää kuulijoita. Itse asiassa esitettiin parvekkeella aivan samaa näytelmää kuin marmoripöydällä: taistelua Maanviljelyksen ja Papiston, Aatelin ja Kaupan välillä. Ja suuri joukko yleisöä halusi mieluummin nähdä ne ilmielävinä edessään, hengittävinä, toimivina ja kyynärpäillään tönivinä, lihana ja verenä, tässä flaamilaisessa lähetystössä, tässä piispallisessa hovissa, kardinaalin kaavun ja Coppenolen nutun alla, kuin maalattuina, vaetetettuina ja niin sanoakseni täytettyinä ja lausuen säkeitä niissä keltaisissa ja valkeissa mekoissa, joihin Gringoire oli ne pukeut.

Runoilijamme ei kuitenkaan pitänyt peliään vielä kokonaan menetettynä ja nähdessään rauhan jonkin verran palaavan hän keksi sotajuonen.

— Hyvä herra, hän sanoi kääntyen lähimmän naapurinsa, lihavan, kärsivällisen näköisen miehen puoleen, — ettekö ole sitä mieltä, että pitäisi aloittaa uudelleen?

— Mikä? naapuri kysäisi.

— Mysteeri tietenkä! Gringoire vastasi.

— Miksikäs ei, virkahti naapuri.

Tämä puolittainen hyväksyminen riitti Gringoirelle ja tunkeutuen joukon sekaan sen verran kuin saattoi hän alkoi huutaa täyttä kurkkua, kun ei kukaan muu näyttänyt siihen taipuvalta:

— Aloittakaa, aloittakaa uudelleen!

— Piru vieköön! huusi Joannes de Molendino, mitä ne tuolla nurkassa laulavat (sillä Gringoire luihkasi neljän edestä)? Mitä sanotte, toverit, eikö mysteeri ole loppunut? He tahtovat aloittaa sen uudelleen! Eihän se sovi.

— Ei! ei! huusivat kaikki ylioppilaat yhdestä suusta. Alas mysteeri! alas!

Mutta Gringoire huusi yhä useamman miehen voimalla:

— Aloittakaa uudelleen! Aloittakaa uudelleen! Nämä huudot herättivät kardinaalin huomion.

— Herra palatsivouti, hän sanoi pitkälle, mustapukuiselle miehelle, joka seisoi jonkin askeleen päässä hänestä, mitä helvetillistä melua nuo vintiöt tuolla pitävät?

Palatsivouti oli jonkinlainen matelija-virkamies, eräänlainen lainopillinen yölepakko, samalla rotta ja lintu, tuomari ja renki.

Hän lähestyi hänen korkea-arvoisuuttaan ja suuresti peläten hänen vihastumisestaan sai änkyttäen kerrotuksi kansanjoukon sopimattomasta käyttäytymisestä, miten keskipäivä oli tullut ennen hänen korkea-arvoisuuttaan ja miten näyttelijät oli pakotettu aloittamaan odottamatta hänen korkea-arvoisuutensa tuloa.

Kardinaali purskahti nauramaan.

— Kunniani kautta, yliopiston rehtorin olisi pitänyt tehdä samoin.
Vai mitä sanotte, mestari Rym?

— Herra kardinaali, vastasi Willem Rym, olkaamme iloisia, että olemme päässeet puolesta näytelmästä. Hyödyimmehän sen verran.

— Saavatko nuo vintiöt jatkaa ilveilyään? palatsivouti kysyi.

— Jatkakoot, jatkakoot! sanoi kardinaali, se on minusta yhdentekevää. Luen sill'aikaa messukirjaani.

Palatsivouti astui parvekkeen reunalle ja huusi, käskettyään kädenliikkeellä yleisöä vaikenemaan:

— Porvarit ja kaupunkilaiset! Tyydyttäkseen sekä niitä, jotka vaativat aloittamaan uudelleen, että niitä, jotka vaativat lopettamaan, hänen korkea-arvoisuutensa käskää jatkamaan.

Molempien puolien täytyi alistua siihen. Mutta sekä tekijä että yleisö eivät olleet sen takia oikein tyytyväisiä kardinaaliin.

Lavalla olevat henkilöt alkoivat uudelleen lausua ulkoläksyjään, ja Gringoire toivoi, että ainakin hänen teoksensa jälkimmäinen osa saisi tarkkaavia kuulijoita. Mutta niinkuin hänen muutkin kuvitelmansa, niin petti tämäkin toivo. Salissa tosin oltiin taas kutakuinkin hiljaa, mutta Gringoire ei ollut huomannut, että sinä hetkenä, jolloin kardinaali antoi käskyn jatkaa, parveke ei vielä ollut läheskään täynnä, ja että flaamilaisten lähettiläiden jälkeen saapui uutta väkeä, joka muodosti osan seurueesta ja jonka nimiä ja arvoja tuolloin tällöin lausuessaan ovenvartija suuresti häiritsi hänen näytelmäänsä. Ajatelkaamme ovenvartijaa, joka kovalla äänellä kahden säkeen välillä tai usein keskellä säettä tokaisee tällaisia lisäyksiä:

Mestari Jacques Sharmolue, kuninkaallinen kirkollisiasiain prokuraattori!

Jehan de Harlay, Pariisin kaupungin yövärtioston päällikkö!

Herra Galiot de Genoilhac, ritari, Brussacin herra, kuninkaallisen tykistön päällikkö!

Mestari Dreux-Raguiet, meidän herramme kuninkaan vesien ja metsien tarkastaja Ile-de-Francia, Champagnessa ja Briessä!

Herra Louis de Gravelle, ritari, kuninkaan neuvonantaja ja kamariherra, Ranskan amiraali, Vincennes-metsän vartija!

Mestari Denis Le Mercier, Pariisin sokeainkodin johtaja! — Jne., jne.

Se oli sietämätöntä.

Tämä omituinen säestys, joka teki näytelmän seuraamisen vaikeaksi, harmitti Gringoirea sitäkin enemmän, kun hän ei voinut kieltää itseltään, että toiminta kävi yhä jännittävämmäksi, ja että hänen näytelmänsä tarvitsi menestyäkseen ainoastaan huomiota osakseen. Vaikeata olikin kuvitella älykkäämpää ja draamallisempaa tarinaa. Neljä prologin henkilöä voivotteli parhaillaan kuolettavaa pulaansa, kun itse Venus, *vera incessu patuit dea*, näyttäytyi heille pukeutuneena kauniiseen pitkäliepeiseen pukuun, joka oli Pariisin kaupungin vaakunalla koristettu. Hän saapui omassa persoonassaan vaatimaan kauneimmalle luvattua dauphinia. Jupiter, jonka ukkonen jyrisi lavan alaisessa pukeutumiskammiossa, kannatti hänen vaatimuksiaan, ja jumalatar oli jo vähällä voittaa, toisin sanoen, päästä naimisiin herra delfiinin kanssa, kun saapui nuori tyttö pukeutuneena valkeaan damastiin ja kantaen kädessään helmeä (läpikuultava viittaus Flanderin Margaretan nimeen) taistelemaan Venuksen kanssa. Teatteritemppu ja käänne! Keskusteltuaan hetkisen päättivät Venus, Margareta ja koko seura lykätä riidan Pyhän Neitsyen ratkaistavaksi. Kappaleessa esiintyi vielä eräs sangen kaunis henkilö, Mesopotamian kuningas dom Pedros, mutta tiheiden keskeytysten vuoksi oli vaikeata saada selville, mitä tekemistä hänellä oikeastaan oli. Kaikki nämä henkilöt kiipesivät tikkaita myöten ylös lavalle.

Mutta ponnistukset olivat turhia. Kaikki nämä kauneudet menivät hukkaan. Oli aivan kuin kardinaalin saapuessa jokin näkymätön ja lumottu lanka olisi kääntänyt kaikki katseet marmoripöydästä parvekkeelle, salin eteläpäästä länsisivuun. Ei mikään voinut irrottaa katselijoita tästä lumouksesta.

Kaikkien silmät pysyivät suunnattuina parvekkeelle, ja uudet tulokkaat, heidän onnettomat nimensä, heidän kasvonsa ja pukunsa olivat alituisia johtimia. Toivotonta! Lukuun ottamatta Gisquetteä ja Liénardea, jotka tuolloin tällöin kääntyivät, kun Gringoire nykäisi heitä käsivarresta, ja tuota paksua, kärsivällistä naapurua, ei kukaan kuunnellut eikä katsellut hylättyä moraliteetti parkaa. Gringoire näki kasvoja enää vain sivulta päin.

Miten katkera olikaan hänen mielensä, kun hän näin näki kunniansa ja taiteensa ylpeän rakennuksen pala palalta hajoavan, ja lisäksi hän ajatteli, että tämä sama joukko kärsimättömänä odottaen hänen teoksensa esitystä oli kapinoinut palatsivoutia vastaan, ja nyt kun heidän tahtoonsa oli taivuttu, eivät enää välittäneet rahtuakaan koko näytelmästä. Ja sama esitys oli kuitenkin alkanut niin yksimielisen mieltymyksen merkeissä! Kansansuosion ikuinen vuoksi ja luode! Ajatella, että oltiin vähällä hirttää voudin nihdit! Mitä hän olisikaan antanut elääkseen uudelleen tuon suloisen hetken!

Mutta ovenvartijan raaka yksinpuhelu loppui vihdoon viimein. Kaikki olivat saapuneet. Gringoire hengähti helpotuksesta, ja näyttelijät jatkoivat urheasti esitystään. Mutta äkkiä nähdään mestari Coppenolen, sukankutojan, nousevan paikaltaan, ja Gringoire kuulee hänen yleisön henkeä pidättäen kuunnellessa pitävän seuraavan kauhean puheen:

— Herrat Pariisin porvarit ja junkkerit, — enpä tosiaankaan, Herra paratkoon, tiedä mitä täällä oikein teemme. Näen kyllä tuolla nurkassa lavalla miehiä, jotka näyttävät hierovan tappelua. En tiedä, onko tämä sitä, mitä te tässä maassa nimitätte mysteeriksi; mutta hauskaa se ei ainakaan ole. Ne pieksävät suutaan, eikä siitä näy syntyvän sen kummempaa. Neljännestunnin olen jo odottanut ensimmäistä iskua, mutta sitä ei kuulu, ei Ray. Pelkuriraukkoja koko joukko, jotka vain kynsivät toisiaan parjauksilla. Teidän pitäisi tilata tänne nyrkkeilijöitä Lontoosta tai Rotterdamista; silloin olisi toinen ääni kellossa: silloin mätkäytettäisiin nyrkiniskuja niin, että kuuluisi ulos torille. Mutta nämä ovat kelvottomia. Esittäisivät edes jonkin maurilaistanssin tai muun pantomiimin. Minulle luvattiin aivan toista. Minulle sanottiin, että saisin olla mukana narrinjuhlassa ja paavinvaalissa. Siellä Gentissä on meilläkin narripaavimme ja, Herra paratkoon, se ei olekaan huonointa lajia! Ja tiedättekö miten me teemme? Keräännytään joukkoon niinkuin täälläkin on tehty. Sitten pistää jokainen vuoron perään päänsä ulos jostakin luukusta ja irvistää muille. Se, jonka irvistys yksimielisesti tunnustetaan kamalimmaksi, valitaan paaviksi. Se on sangen hauskaa. Ettekö haluaisi valita paavia meidän maamme tavalla? Se ei ole ainakaan niin ikävää kuin noiden lörpöttelijöiden kuunteleminen. Jos he tahtovat olla mukana irvistämässä, niin olkoot tervetulleita. Mitä siitä sanotte, herrat porvarit? Täällä on koolla niin paljon eriskummallista mies- ja naisväkeä, että varmasti saadaan aikaan oikea kunnon flaamilainen naurunrähäkkä, ja meillä, on täällä myös niin monta rumaa pärstää, että on toivossa kauniita irvistyksiä.

Gringoire olisi halunnut vastata, mutta hämmästys, viha ja harmi mykistivät hänet. Ja lisäksi nostatti tuon kansansuosion saavuttaneen sukankutojan ehdotus sellaisen innostuksen näissä porvareissa, joita miellytti junkkerin nimitys, että kaikki vastustus oli turhaa. Ei auttanut muu kuin seurata virran mukana. Gringoire peitti kasvonsa käsillään, kun hänellä ei onnettomuudekseen ollut viittaa, johon sen kätkeä, kuten timantelaisella Agamemnonilla.

V. Quasimodo

Tuossa tuokiossa oli kaikki kunnossa Coppenolen ehdotuksen toteuttamista varten. Porvarit, ylioppilaat ja kirjurit olivat ryhtyneet toimeen. Pieni kappeli salin toisessa päässä vastapäätä marmoripöytää valittiin irvistysten näyttämöksi. Rikki lyöty ruutu oven yläpuolella olevassa ruusustoikkunassa tarjosi sopivan, pyöreän, kivikehyksisen aukon, josta kilpailijoiden tuli pistää päänsä esille. Sinne saakka ylettyäkseen tarvitsi vain kiivetä parin tynnyrin päälle, jotka oli jostakin haalittu ja asetettu päällekkäin. Päätettiin että jokaisen kilpailijan, miehen tai naisen (sillä voitiin valita myös paavitar), piti peittää kasvonsa ja olla kappelissa kätkössä, siihen saakka, kunnes hänen vuoronsa tuli esiintyä, jotta irvistyksillä olisi uutuuden viehätys. Kappeli oli pian täynnä kilpailijoita, ja ovi suljettiin.

Coppenole johti ja järjesti kaikkea paikaltaan. Heti ensi hälinän aikana kardinaali, joka samoin kuin Gringoirekin oli lyöty laudalta, oli tärkeiden toimien ja iltamessun varjolla vetäytynyt pois seurueineen, ilman että kansanjoukko, jonka hänen tulonsa oli saattanut sellaiseen liikkeeseen, välitti vähääkään hänen lähdöstään. Willem Rym oli ainoa, joka huomasi kardinaalin paon. Joukon huomio oli jatkuvasti suuntautunut muualle. Astuttuaan sisään salin toisesta päästä ja viivähdettyään hetken sen keskellä joukko oli nyt ehtinyt vastaiseen päähän. Marmoripöydällä ja kultakankaalla verhotulla parvekkeella oli ollut vuoronsa; nyt oli tullut Ludvig XI:n kappelin vuoro. Tanner oli nyt kaikenlaisten hullutusten hallussa. Jäljellä olivat vain flaamilaiset ja rahvas.

Irvistykset alkoivat. Ensimmäinen naama, joka näyttäytyi aukosta silmäluomet nurin, kita ammollaan

ja otsa kurtussa aivan kuin keisarivallan aikaisten husaarien saappaat, herätti niin tavattoman naurunremakan, että Homeros olisi luullut näitä vintiöitä jumaliksi. Suursali oli kuitenkin kaikkea muuta kuin olympos, ja Gringoiren onneton Jupiter tiesi sen paremmin kuin kukaan muu. Seurasi toinen ja kolmas irvistys, sitten taas uusia ja yhä uusia, ja aina vain kasvoivat naurunpuuskat ja kättentaputukset. Tässä näytelmässä oli jokin omituinen pyöritytys, jokin päihdytys ja hurmausvoima, jota on vaikea kuvata meidän päiviemme ja salonkiemme lukijoille. Kuvitelkaa joukko kasvoja, jotka toinen toisensa jälkeen esittivät kaikkia mittausopin kuvioita, kolmiosta puolisuunnikkaaseen, kartiosta monisärmikkääseen; kaikkia inhimillisiä ilmeitä vihasta irstaisuuteen; kaikkia ikäkausia vastasyntyneen lapsen juonteista kuolevan eukon ryppyihin; kaikkia uskonnollisen mielikuvituksen luomia faunista Beelsebubiin; kaikkia eläinkuvia sudenkidasta linnunnokkaan, kärsästä suippokuonoiseen. Kuvitelkaa kaikkien Pont-Neufin irvinaamakuvien, noiden Germain Pilonin käsissä kivettyneiden painajaisten äkkiä heräävän elämään ja toisen toisensa Jälkeen ilmestyvän tuijottamaan teitä hehkuvien silmin, kaikkien Venetsian karnevaalinaamioiden kulkevan saatossa lornjetinne ohi, lyhyesti, inhimillistä kaleidoskooppia.

Mellastus sai yhä flaamilaisemman luonteen. Teniers saattaisi antaa siitä vain epätäydellisen kuvan. Olisi luullut näkevänsä Salvator Rosan taistelun bakkanaaliseksi juhlaiksi muuttuneena. Ei ollut enää ylioppilaita eikä lähettiläitä, ei porvareita, ei miehiä eikä naisia, ei Clopin Trouillefouta, ei Gilles Lecornutä, ei Kympin-Leenaa eikä Robin Poussepainiä. Yleinen mielivalta poisti kaikki erilaisuudet. Tuo suuri sali oli muuttunut tavattomaksi, häikäilemättömyyttä ja riehakkuutta kiehuvaksi, hehkuvaksi uuniksi, jossa jokainen kirkui, irvisteli ja väentelehti, jossa kaikki oli yhtä nauravaa ja ulvovaa joukkoa. Nuo eriskummaiset kasvot, jotka toinen toisensa jälkeen irvistivät ikkunasta, olivat kuin yhtä monta hiilipannuun heitettyä kekälettä. Ja tästä käymistilassa olevasta joukosta kohosi, aivan kuin höyry kattilasta, terävä, vihlova, läpituokeva sorina kuin hyttysparven ininä.

— Hohoi! hitto vieköön!

— Katsokaas tuota pärstää!

— Taas uusi!

— Guillemette Maugerepuis, katsokaahan tueta häränturpaa. Häneltä ei puutu muuta kuin sarvet. Se ei ole sinun miehesi!

— Taas uusi!

— No mutta paavin vatsan kautta, mikä irvistys tuo on olevinaan?

— Hohoi! petkutusta! Ei saa näyttää muuta kuin näköpäättään!

— Peevelin Saapaskinttu-Martta! Hän kyllä kehtaa mitä vain!

— Hyvä! Hyvä!

— Minä tukehdun!

— Tuo ei tahdo saada korviaan lävitse!

Jne., jne.

Älkäämme kuitenkaan tehkö vääryyttä ystävällemme Jehanille. Keskellä tätä helvetillistä meteliä kuului hänen huutonsa pylvään päästä kuin laivapojan ääni ylhäältä mastosta. Hän kirkui ja huitoi käsiään ja jalkojaan kuin hullu. Hänen suunsa oli ammollaan ja sieltä lähti kirkuna, jota ei enää kuulunut, ei suinkaan siksi, että yleinen melu, olipa se miten voimakas tahansa, olisi sen voittanut, vaan siksi, että hän oli saavuttanut äänen kuulumisen rajan, Sauveurin kaksitoista tuhatta tai Biot'n kahdeksan tuhatta värähdystä.

Mitä Gringoireen tulee, hän oli taas saanut rohkeutta ensimmäisen masennuksen mentyä ohi. Hän oli terästäytynyt kovaa onnea vastaan. "Jatkakaa!" hän oli kolmannen kerran sanonut näyttelijöilleen, puhuille koneilleen. Sen jälkeen hän oli alkanut pitkin askelin astua edestakaisin marmoripöydän edessä ja samalla tuntenut halua mennä vuoroonsa näyttäytymään kappelin ikkuna-aukosta ja ainoastaan sentähden, että saisi irvistää tuolle kiittämättömälle laumalle. — Mutta se ei olisi meidän arvoistamme; ei kosta! taistelkaamme viimeiseen saakka, hän mielti. Runoudella on suuri vaikutus kansaan; minä käännytän heidät vielä. Saadaanpa nähdä, kumpi lopulta voittaa, irvistyksetkö vai kaunokirjallisuus.

Mutta hän oli nyt näytelmänsä ainoa katsoja.

Tilanne oli vielä paljokaan pahempi kuin hetkistä aikaisemmin. Hän ei enää nähnyt muuta kuin selkiä.

Mutta minähän erehdyn. Tuo kärsivällinen lihava mies, jonka puoleen hän aikaisemmin oli tukalana hetkenä kääntynyt, seiso i yhä teatteriin päin. Mitä Gisquetteen ja Liénardeen tulee, he olivat jo aikoja sitten karanneet.

Gringoirea liikkutti syvästi tämän hänen ainoan katsojansa uskollisuus. Hän lähestyi miestä ja puhutteli häntä, kun hän ensin oli kevyesti ravistanut häntä käsivarresta; sillä tuo kunnan mies nojasi aitausta vasten ja torkkui.

— Minä kiitän teitä, herra, Gringoire sanoi.

— Mistä hyvästä, herra? vastasi paksu haukotellen.

— Minä näen mikä väsyttää ja suututtaa teitä, jatkoi runoilija; se on tuo jumalaton meteli, joka estää teitä kuulemasta. Mutta siitäkin huolimatta teidän nimenne säilyy jälkimaailmalle. Saanko luvan kysyä, mikä on nimenne?

— Renault Château, Pariisin Châtelet'n sinetinbartija, jos se teitä huvittaa.

— Herra, te olette runotarten ainoa edustaja täällä, sanoi Gringoire.

— Te olette liian kohtelias, Herra, Châtelet'n sinetinbartija vastasi.

— Te olette ainoa, joka arvokkaalla tavalla olette kuunnellut näytelmää. Mitä pidätte siitä?

— He! he! vastasi tuo paksu virkamies unisena, onhan se aika hauska.

Tähän kiitokseen Gringoire sai tyytyä, sillä valtava kättentaputusten ja hyvähuutojen pauhu katkaisi heidän keskustelunsa. Narripaavi oli valittu.

— Hyvä! Hyvä! Hyvä! ulvoi kansanjoukko joka taholla.

Ikkuna-aukosta näkyikin todella ihmeellinen irvistys. Kaikkien niiden viisi- ja kuusikulmaisten ja epäsäännöllisten kasvoja jälkeen, jotka tästä aukosta oli toinen toisensa jälkeen työnnetty esiin saavuttamatta sitä eriskummallisuuden ihannetta, Jota joukon hurjistunut mielikuvitus edellytti, ei mikään muu kyennytkään enää tyydyttämään sitä kuin se ylevä irvistys, joka juuri oli lumonnut yleisön. Mestari Coppenolekin taputti käsiään, Ja Clopin Trouillefou, joka oli ottanut osaa kilpailuun (ja Herra tietää, että hänen naamansa saattoi saavuttaa miltei yliluonnollisen rumuuden asteen), tunnusti itsensä voitetuksi. Emme yritäkään kuvata lukijalle tuota nelitahkoista nenää, tuota hevosenkengänmuotoista suuta, pientä, tuuheiden, punaisten kulmakarvojen peittämää vasenta silmää, oikean peittyessä kokonaan suuren luomen alle, noita siellä täällä harottavia epäsäännöllisiä hampaita, käsnäistä huulta, jonka yllä yksi kulmahampaista törötti kuin norsun syöksy hammas, tuota kyyryistä niskaa ja ennen kaikkea tuota kaiken tämän ylle levinnyttä ilmettä, jossa oli omituinen sekoitus ilkeyttä, ihmettelyä ja murheellisuutta. Hyväksymishuuto oli yksimielinen. Hyökättiin kappeliin. Sieltä tuotiin onnellinen narripaavi riemusaatossa esille. Mutta vasta nyt nousi joukon hämmästys ja ihailu huippuunsa: irvistys olikin hänen luonnollinen kasvojenmuotonsa.

Tai oikeammin sanoen, koko hänen olemuksensa oli yhtä irvistystä. Suunnaton pää sinne tänne töröttävine punaisin hiuksineen; hartioissa tavaton kyttyrä ja sen vastine rintapuolella; lantiot ja raajat niin perin epäonnistuneet, että ainoastaan polvet saattoivat koskettaa toisiaan, ja edestä päin katsoen muistuttivat hänen säärensä kahta sirppiä, jotka yhtyivät kädensijasta; suuret jalat, kummalliset kädet ja kaiken tämän muodottomuuden yllä jonkinlainen pelottava voiman, notkeuden ja rohkeuden leima; omituinen poikkeus tuosta ikuisesta säännöstä, joka liittää voiman ja kauneuden sopusuhtaisuuteen. Sellainen oli se paavi, jonka narrit itselleen valitsivat. Olisi luullut näkevänsä rikki lyödyn ja uudelleen huonosti kokoon sovitellun jättiläisen.

Kun tämä kyklooppi ilmestyi kappelin kynnykselle hievahtamattomana, jännteränä ja miltei yhtä harteavana kuin pitkänä, väkijoukko tuns i hänet heti hänen puoleksi punaisesta, puoleksi sinipunaisesta, hopeakulkusilla koristetusta puvustaan ja ennen kaikkea hänen rumuudestaan ja huusi yhdestä suusta:

— Sehän on Quasimodo, kellonsoittaja! Quasimodo, Notre-Damen kyttyräselkä! Yksisilmäinen Quasimodo! Vääräsäärinen Quasimodo! Hyvä! Hyvä!

Tuolla kyttyräselkäsillä ei ollut nimistä puutetta, kuten havaittiin.

— Varokaa, raskaat vaimot! huusivat ylioppilaat.

— Tai ne, jotka tahtovat tulla raskaiksi, Joannes tokaisi. Naiset peittivätkin tosiaan kasvonsa.

— Oh! tuota inhottavaa apinaa, sanoi yksi.

— Yhtä ilkeä kuin ruma, jatkoi toinen.

— Itse paholainen, lisäsi kolmas.

— Minä asun onnettomuudekseni aivan Notre-Damen vieressä; kaikki yöt kuulen hänen kiertelevän räystäällä.

— Kissojen seurassa.

— Hän on aina kattojemme yllä.

— Hän noituu meitä savupiippujen kautta.

— Eräänä iltana hän tuli irvistämään minulle ikkunaluukusta. Luulin häntä mieheksi. Säikähdin pahanpäiväisesti.

— Olen varma siitä, että hän seuraa noitia hornaan. Kerran hän jätti luudan katollemme.

— Oh, tuota iljettävää kyttyräselkää!

— Oh, tuota rumahista!

— Huh!

Miehet sitävastoin olivat ihastuneita ja paukuttivat käsiään.

Quasimodo, tämän melun kohde, seiso i yhä synkkänä ja vakavana kappelin kynnyksellä ja antoi ihmetellä itseään.

Eräs ylioppilaista, luullakseni Robin Poussepain, meni aivan hänen eteensä ja nauroi hänelle vasten kasvoja. Sanaakaan sanomatta Quasimodo tarttui häneen ja heitti hänet pallona väkijoukkoon.

Ihastuksesta suunniltaan mestari Coppenole lähestyi häntä.

— Herra paratkoon! Pyhän Isän nimessä, etkös vain olekin kaunein rumilus, mitä milloinkaan olen nähnyt. Sinun sietäisi olla paavina sekä Roomassa että Pariisissa.

Samalla hän laski rattoisasti kätensä Quasimodon olalle. Tämä ei liikahtanutkaan. Coppenole jatkoi:

— Sinä olet hauska vekkuli, ja minua himottaisi mässäätä kanssasi, maksoipa se sitten minulle vaikka pari tusinaa Tours'in livreä! [Tours'issa lyöty livre oli 20 soun arvoinen. — Suom. huom.] Mitäs sanot siitä?

Quasimodo ei vastannut.

— Herra paratkoon, oletko kuuro?

Hän oli todellakin kuuro.

Coppenolen tuttavallinen esiintyminen oli jo saattanut hänet kärsimättömäksi ja hän kääntyi äkkiä häntä kohden niin uhkaavan näköisenä, että tuo flaamilainen jättiläinen vaistomaisesti Peräytyi askeleen aivan kuin verikoira kissan edestä.

Nyt syntyi pelosta ja kunnioituksesta tuon omituisen olennon ympärille ainakin viidentoista askeleen säteellä tyhjä kehä. Muuan vaimo selitti mestari Coppenolelle, että Quasimodo oli kuuro.

— Kuuro! virkkoi sukankutoja flaamilaisen leveästi naurahtaen. Herra paratkoon, miehän on oikea mallipaavi!

— No nythän minä tunnen hänet, huudahti Jehan, joka viimeinkin oli laskeutunut alas pylvänsä päästä tarkastamaan Quasimodoa lähempää. Sehän on veljeni arkkidiakonin kellonsoittaja. Päivää, Quasimodo!

— Se perhanan mies! huudahti Robin Poussepain vielä aivan pökerryksissä lennostaan. — Hän näyttäytyy: mies on kyttyräselkäinen. Hän kävelee: hän on vääräsääri. Hän katsoo: hän on yksisilmäinen. Häntä puhutellaan: hän on kuuro. Mitä hän sitten tekee kielellään, tuo Polyfemos?

— Hän osaa kyllä puhua, kun hän tahtoo, selitti äskeinen vanha vaimo. Hän on tullut kuuroksi kellonsoitosta. Hän ei ole mykkä.

— Se on vika, Jehan huomautti.

— Ja hänellä on yksi silmä liikaa, lisäsi Robin Poussepain.

— Ei, puuttui Jehan teräväpäisesti puheeseen. Yksisilmäinen on paljon epätäydellisempi kuin sokea, sillä hän tietää mitä häneltä puuttuu.

Tällä välin olivat kaikki kerjäläiset, lakeijat ja taskuvarkaats yhdessä ylioppilaiden kanssa lähteneet joukolla parlamentinkirjurien varastohuoneeseen noutamaan narripaavin pahvitiäaraa ja viittaa. Quasimodo antoi ilman vastenmielisyyden merkkejä ja jonkinlaisella ylpeällä myöntävyydellä pukea ylleen narrin puvun. Sen jälkeen hänet pantiin istumaan kirjaville kantopaareille. Kaksitoista narriseurana toimihenkilöä nosti sen olkapäilleen, ja jonkinlainen katkera ja halveksiva tyytyväisyys levisi kykloopin juroille kasvoille, kun hän muodottomain jalkainsa juurella näki koko tuon kauniin, suoran ja sopusuhtaisesti kehittyneen ihmisjoukon päät. Ja nyt tuo kirkuva ja repaleinen kulkue lähti liikkeelle kiertäen vanhan tavan muka palatsin käytäviä jatkaakseen sitten matkaa kaduille ja toreille.

VI. Esmeralda

Iloksemme voimme ilmoittaa lukijalle, että koko sen ajan, minkä tämä ilveily kesti, Gringoire ja hänen näytelmänsä olivat urheasti pitäneet puoliaan. Hänen ankaran valvontansa alaisina hänen näyttelijänsä olivat keskeyttämättä jatkaneet esitystä, ja hän itse oli yhtä herkeämättä kuunnellut sitä. Melusta huolimatta hän oli päättänyt jatkaa esitystä loppuun saakka eikä suinkaan ollut vielä heittänyt toivoaan, että yleisö sittenkin lopuksi palaisi takaisin. Tämä toivonsäde yhä kasvoi, kun hän näki Quasimodon, Copenolen ja narripaavin koko meluavan seurueen korviasärkevällä kohulla lähtevän salista. Yleisö riensi jäljestä. — Hyvä, mietti hän, sinne menevät nyt kaikki melunpitäjät. — Onnettomuudeksi olivat kaikki melunpitäjät koko yleisö. Hetkessä tyhjjeni koko suursali.

Totta puhuen oli vielä joitakin katselijoita jäänyt jäljelle. Siellä täällä salissa tai pienissä ryhmissä pylväiden ympärillä näkyi naisia, vanhuksia ja lapsia, jotka kai olivat saaneet kyllykseen huudosta ja melusta. Muutamia ylioppilaita istui vielä ikkunakomerossa ja katseli alas torille.

— Mainiota, tässähan on aivan tarpeeksi väkeä kuuntelemaan loppuun kappaletta. Niitä ei kylläkään ole paljoa, mutta valittua, sivistynyttä väkeä.

Tällöin hän huomasi, että soitantoa, jonka piti tehdä yleisöön voimakkain vaikutus Neitsyt Marian saapuessa, ei kuulunutkaan. Asiaa lähemmin tutkittaessa huomattiin, että narripaavin saattue oli takavarikoinut ja vienyt mennessään hänen orkesterinsa.

— Menettelee ilmankin, mietti Gringoire stoalaisen tyyneydellä.

Hän lähestyi erästä ryhmää, joka näytti keskustelevan hänen näytelmästänsä. Hänen onnistui kuulla seuraava sananvaihto:

— Tunnettehan Navarran palatsin, mestari Cheneteau, sen, joka kuului herra de Nemours'ille?

— Kyllä, vastapäättä Braque-kappelia.

— Sama juuri, valtiokonttori on vuokrannut sen Guillaume Alixandrelle, historianmaalarille, kuudesta livrestä kahdeksasta sousta vuodessa.

— Kylläpä ne vuokrat kohoavat.

— Vai niin! huokasi Gringoire, mutta muut kuuntelevat.

— Toverit, huusi äkkiä yksi ikkunakomerossa istuvista veitikoista. — *Esmeralda! Esmeralda* on torilla!

Tämä sana sai aikaan ihmeellisen vaikutuksen. Kaikki salissa olijat ryntäsivät ikkunaan ja kiipesivät ylös nähdäkseen torille, toistaen: *Esmeralda! Esmeralda!*

Samalla kuului ulkoa huikeita suosionosoituksia.

— Esmeralda? mitähän sekin merkinnee? mietti Gringoire ja väänteli käsiään epätoivoissaan. Nyt on, Herra nähköön, tullut ikkunain vuoro!

Hän kääntyi marmoripöytää kohden ja näki, että esitys oli keskeytynyt. Oli tullut hetki, jolloin Jupiterin piti ilmestyä salamansa kanssa. Mutta Jupiter seiso aloillaan lavan juurella.

— Michel Giborne! huusi harmistunut runoilija, mitä sinä siellä teet? Onhan sinun vuorosi! Kiipeä ylös!

— Mahdotonta, vastasi Jupiter, eräs ylioppilas vei portaat.
Gringoire katsahti lavalle ja huomasi katkeran totuuden.

Kaikki liikenneyhteys oli katkaistu näyttämön ja pukukomeron väliltä.

— Roisto! hän mutisi. Ja miksi hän otti portaat?

— Nähdäkseen Esmeraldan, vastasi Jupiter surkealla äänellä. Hän sanoi: "Kas täällä on portaat, joita ei tarvita", ja niin hän vei ne.

Se oli kuolinisku. Gringoire otti sen vastaan alistuen.

— Korjatkaa luunne! hän sanoi näyttelijöille; jos saan maksun, saatte tekin.

Sitten hän lähti pää painuksissa, mutta viimeisenä niin kuin urheasti taistellut kenraali.

Astellessaan alas palatsin portaita hän mutisi hampaittensa välitse:

— Kauniita aaseja ja lurjuksia nuo pariisilaiset! Tulevat katsomaan mysteeriä, eivätkä kuuntele siitä sanaakaan! Kaikki muu heitä huvittaa, Clopin Trouillefout, kardinaalit, Coppenolet, Quasimodot, itse piru, mutta Neitsyt Maria ei tippaakaan! Jos olisin sen tiennyt, en olisi tuhlanut Neitsyt Marioita teille, senkin hölmöt! Ja minä! tulin katselemaan kasvoja ja näinkin vain takaraivoja! Olla runoilija ja saavuttaa laastarinlatkuttajan menestys! Onhan kyllä totta, että Homeros kierteli kerjäten kreikkalaisia kyliä, ja Naso kuoli maanpaossa moskovaalaisten luona. Mutta piru minut periköön, jos ymmärrän, mitä he tarkoittavat tuolla Esmeraldallaan! Mitähän kieltä se oikeastaan on olevinaan? Sehän on pelkkää siansaksaa!

TOINEN KIRJA

1. Kharybdiista Skyllaan

Ilta pimenee aikaisin tammikuussa. Kaduilla oli jo hämärä Gringoiren lähtiessä palatsista. Se ilahdutti häntä, sillä hän kaipasi pimeälle ja yksinäiselle kujalle voidakseen siellä vaipua mietiskelyihin ja antaakseen filosofin sitoa ensi siteen runoilijan haavaan. Filosofia olikin hänen ainoa pakopaikkansa, sillä hän ei tiennyt, mistä saisi yösijan. Tuon loistavan fiaskon jälkeen, jonka hänen draamallinen yrityksensä oli kärsinyt, hän ei uskaltanut mennä siihen viinitupaan Grenier-sur-l'Eau-kadun varrella vastapäätä Port-au-Foiniä, jossa hän asui, sillä hän oli luullut, että kaupunginvouti maksaisi hänelle hänen häärunoelmastaan sen verran, että hän saattaisi maksaa mestari Guillaume Doulx-Sirelle, Pariisin heinäkaupan vuokraajalle, niiden kuuden kuukauden vuokran, jonka hän oli tälle velkaa, toisin sanoen kaksitoista pariisilaista souta; summan, joka oli kaksitoista kertaa niin suuri kuin koko hänen maallinen omaisuutensa, siihen luettuna hänen polvihousunsa, paitansa ja lakkinsa. Sitten kun hän tilapäisessä turvapaikassaan Saint-Chapellen vankilan pienen porttihalvin alla oli luonut yleissilmäyksen tilaansa ja aprikoinut, minkä yösijan valitsisi — hänellä oli valittavana kaikki Pariisin kadut — hän muisti edellisellä viikolla erään parlamentinneuvoksen talon edessä Savaterie-kadun varrella nähneensä kiven, joka oli siihen asetettu muulin selkään nousemista varten, ja hän oli silloin ajatellut, että siinä oli hätätilassa mainio päänalunen kerjäläiselle tai runoilijalle. Hän kiitti sallimusta, joka oli antanut hänelle tuon hyvän ajatuksen. Mutta juuri kun hän aikoi astella palatsin edessä olevan torin poikki painautuakseen Citén sokkeloihin, joissa vielä nykyäänkin nuo Vanhat sisaruskadut Rue de la Barillerie, Rue de la Vieille-Draperie, Rue de la Savaterie, Rue de la Juiverie ynnä muut mutkittävät yhdeksänkerroksisine taloineen, hän näki narripaavin saattueen samaan aikaan tulevan ulos palatsista huikeasti meluten ja marssivan torin poikki soihtujen hulmutessa ja hänen, Gringoiren, orkesterin soittaessa. Tämä näky veresti uudelleen niiden haavojen tuskan, jotka hänen itserakkautensa oli saanut. Hän pakeni. Kun hänen näytelmänsä kova kohtalo kirveli vielä kipeimmillään, teki kaikki, mikä toi hänen mieleensä päivän juhlan, hänet katkeraksi ja sai hänen haavansa vuotamaan verta.

Hän aikoi juuri mennä Saint-Michel-sillan yli, kun hän tapasi poikia, jotka juoksentelivat heilutellen

palavia soihtuja ja sähköisiä.

— Kirottu ilotulitus, Gringoire virkkoi ja kääntyi Rahanvaihtosillalle. Sillan päässä olevien talojen seinille oli ripustettu kolme suurta taulua, jotka esittivät kuningasta, dauphiniä ja Flanderin Margaretaa, sekä kuusi pienempää, jotka esittivät Itävallan arkkiherttuaa, Bourbonin kardinaalia, herra de Beaujeutä, Ranskan Jeannea, Bourbonin äpärää ja vielä jotakin, jota en oikein muista, kaikki soihtuilla valaistuina. Joukko ihmetteli.

— Sinä onnellinen Jehan Fourbault! Gringoire huokasi ja käänsi selkensä mestarin tauluille, suurille ja pienille. Hänen eteensä avautui katu. Se näytti hänestä niin pimeältä ja autiolta, että hän toivoi siellä pääsevänsä kuulemasta ja näkemästä kaikkea sitä, mikä saattoi johtaa hänen mieleensä juhlan. Hän lähti astelemaan sitä. Hetkisen kuluttua sattui hänen jalkansa johonkin vastukseen; hän kompastui ja kaatui. Se oli juhlahylde, jonka kirjurit olivat aamulla päivän kunniaksi asettaneet jonkun parlamentin presidentin asunnon portin eteen. Gringoire kesti urheasti tämän uuden löytönsä. Hän nousi ja saapui viimein joen rannalle. Jätettyään taakseen siviili- ja rikosoikeusvankilain tornit ja kahlattuaan kiveämättömällä rantaäyräällä nilkkojaan myöten kurassa pitkin kuninkaallisen puutarhan korkeaa muuria, hän saapui kaupungin länsipäähän ja seisoi hetken katsellen Passeur-aux-Vaches nimistä saarta, joka sittemmin on hävinnyt Uudensillan ja pronssihevosen alle. Saari näytti hänestä pimeässä mustalta möhkäleeltä vaalean, kapean joenhaaran takana, joka erotti sen hänestä. Himmeästä valopilkusta saarella saattoi arvata mehiläiskeon muotoisen mökin paikan, jossa lehmäpaimen vietti yönsä.

— Sinä onnellinen lehmäpaimen! Gringoire mielti, sinä en ajattele kunniaa etkä kirjoita häärunoelmia! Mitäpä liikuttaa! sinua Burgundin herttuattarien ja kuninkaiden naimisiinmeno! Sinä et tunne muita helmiä [*Margareta*: helmi] kuin mitä huhtikuu syöttää sinun lehmillesi! Ja minulle, runoilijalle, on vihelletty, minä värisen vilusta ja olen velkaa kaksitoista souta, ja minun kengänpohjani ovat niin läpinäkyvät, että ne kelpaisivat lasin virkaan sinun lyhdyssäsi. Kiitos, lehmäpaimen, sinun mökkisi on rauhoittanut minua ja saanut minut unohtamaan Pariisiin!

Samassa herätti hänet lyyrillisestä tunnelmastaan suuri raketti, joka sähköisten kohosi ilmaan tuosta onnellisesta majasta. Lehmäpaimen siellä otti osaa päivän ilotteluun ja poltti omaa ilotulitustaan.

Tämä raketti sai kylmät väreet kulkemaan pitkin Gringoiren selkäpiitä.

— Kirottu juhla! hän huudahti, vainoatko minua kaikkialla? Hyvä Jumala! lehmäpaimenen mökilläkin!

Sitten hän katseli Seineä jalkainsa juurella, ja kauhea kiusaus valtasi hänet.

— Ah! hän sanoi, miten mielelläni hukuttautuisin, ellei vesi olisi niin kylmää!

Silloin hän sai äkkiä epätoivoisen päähänpiston: koska hän ei päässyt rauhaan narripaaveista, Jehan Fourbault'n maalauksista, juhlahylhteistä, soihtuista eikä raketeista, hän päätti rohkeasti heittäytyä keskelle juhlaa ja lähteä Grève-torille.

— Siellä, hän ajatteli, saan ainakin osani juhlanuotion lämmöstä ja ehkäpä saan myös palan niistä kolmesta suuresta kuninkaallisesta sokerivaakunasta, jotka siellä koristavat kaupungin pitopöytiä.

II. Grève-tori

Senaikaisesta Grève-torista on nykyään vain yksi ainoa vaatimaton jälki näkyvissä. Se on pohjoiskolkassa oleva pieni kaunis torni, jonka hienopiirteisiä veistoksia nyt kuitenkin peittää ruma rappaus ja joka ehkä pian hukkuu siihen uusien talojen tulvaan, joka niin nopeasti nielee kaikki Pariisin vanhat muistot.

Ne, jotka meidän laillamme eivät koskaan voi kulkea Grève-torin poikki luomatta säälin ja osanoton sekaista katsetta tähän Pieneen toriraukkaan, joka seisoo siellä likistyneenä kahden Ludvig XV:n aikaisen kivimuurin välissä, voivat mielikuvituksessaan helposti kuvitella, miltä näytti tuo vanha goottilainen tori viidenneltätoista vuosisadalla.

Tori oli, kuten vieläkin, epäsäännöllinen neliö, jota rajoitti yhdeltä sivulta ranta ja muilta kolmelta rivi korkeita, kaitoja ja synkkiä taloja. Päivällä saattoi ihailla näiden rakennusten vaihtelevia muotoja, jotka puu- tai kiviveistoksineen muodostivat erilaisten keskiaikaisten rakennustyylien täydellisen malliston, viidenneltätoista yhdennelletoista vuosisadalle, ristiholvista, joka alkoi syrjäyttää suippokaaren, roomaaniseen pyörökaariholviin, jonka suippokaari oli syrjäyttänyt ja joka vielä sen aikana vallitsi

vanhan Roland-tornin, Seinen ja Tanneriekadun kulmatalon alakerrassa, öisin ei tästä taloryhmästä näkynyt muuta kuin mustain kattojen suipot harjat, joiden korkeiden päätyjen muodostama ketju sulki torin kehäänsä. Sillä tärkeimpiä eroavaisuuksia sen ajan ja meidän päiviemme kaupunkien välillä on se, että silloin rakennusten päädyt olivat kadulle päin, kun ne taas nykyään ovat kyljittäin kadun varrella. Parin viimeisen vuosisadan kuluessa talot ovat tehneet käännöksen.

Keskellä torin itäistä sivua kohosi raskas ja muodoton rakennus, jonka kolme osaa oli peräisin eri ajoilta. Sillä oli kolme nimeä, jotka selittävät sen historian, tarkoituksen ja rakennustavan: *Dauphinin talo*, koska Kaarle V asui siinä kruununperillisenä ollessaan; *Kauppiastalo*, koska sitä käytettiin raatihuoneena; *Pylvästalo* (domus ad piloria), koska sen kolmea kerrosta kannatti rivi suuria pylväitä. Täällä oli kaikkea, mitä kunnan kaupunki, sellainen kuin Pariisi, saattoi tarvita: kappeli rukoilemista varten, tuomioistuin kuninkaan väen tutkimista, tuomitsemista ja rankaisemista varten, jos asianhaarat niin vaativat, ja ylisillä asevarasto ampumatarpeineen. Sillä Pariisin porvarit tietävät sangen hyvin, ettei rukoileminen ja käräjöiminen aina riitä oikeuksien ja vapauksien puolustamiseen, ja heillä on aina raatihuoneensa ylisillä varalla joku hyvä, ruostunut tuliluikku.

Grève-torilla oli jo silloin tuo synkkä leima, jonka hirvittävät muistot ja Pylvästalon seuraaja, Dominique Boccadorin raskas raatihuone, vieläkin kulkijassa herättävät. On kuitenkin lisättävä, että keskelle toria vierekkäin pystytetty vakinainen hirsipuu ja kaakinpuu, laki ja tikapuut, kuten siihen aikaan sanottiin, eivät suinkaan olleet osaltaan vaikuttamatta siihen kiireeseen, jolla sivuutettiin tämä kauhea paikka, jossa niin monta elämää ja voimaa uhkuvaa olentoa oli kärsinyt tuskallisen kuoleman ja josta viisikymmentä vuotta sen ajan jälkeen, jota meidän kertomuksemme kuvaa, sai alkunsa Saint-Vallier-kuume, tuo mestauslavan pelon synnyttämä sairaus, omituisin kaikista, koska sitä ei aiheuta Jumala vaan ihmiset.

Kuolemanrangaistus koristi vielä kolmesataa vuotta sitten rautapyörillään, kivisillä hirttotelineillään ja koko vakinaisella, maahan juurrutetulla kidutuskoneistollaan Grève-toria, kauppahalleja, Dauphinin toria, Croix-du-Trahoiria, Marché-aux-Pourceaux'ta, kammottavaa Montfauconia, Barrière des Sergents'ia, Place-aux-Chats'ta, Saint-Denis-porttia, Champeaux'ta, Baudets- ja Saint-Jacques-portteja. Niihin on vielä lisättävä ne hirsi- ja kaakinpuut, joita oli voudeilla, piispoilla, tuomiokapileilla ja tuomiovaltaisilla apoteilla ja prioreilla, sekä lainmukaiset hukuttamiset Seineen. Mutta on lohdullista ajatella, että tämä vanha läänitys-yhteiskunnan yksinvaltiainen, erä erältä menetettyään varustuksensa ja ylelliset kidutus-, räikkäys- ja piiskauskojeensa, johon tarvittava, nahalla päällystetty penkki Grand-Châtelet'ssa joka viides vuosi uudelleen päällystettiin, on poistettu miltei kokonaan laeistamme ja kaupungeistamme, karkotettu lakikirjasta toiseen, ajettu tiehensä torilta toisensa jälkeen. Koko suuressa Pariisissamme ei sillä enää nykyään ole kuin yksi lymypaikka Grève-torilla, yksi vaivainen giljotiini, joka arkana ja häpeissään piileskellen tuntuu aina pelkäävän, että se nähtäisiin itse teossa, niin kiireesti se joka kerta iskunsa annettuaan katoaa.

III. "Besos para golpes" [Suudelmia lyönneistä.]

Kun Pierre Gringoire saapui Grève-torille, hän oli aivan kohmettunut. Välttääkseen kansanjoukkoja Rahanvaihtosillalla ja Jehan Fourbault'n tauluja hän oli kulkenut Myllärinsillan yli, mutta piispan myllyjen vesipyörät ruiskuttivat hänen takkinsa aivan märäksi, ja hän tunsu itsensä näytelmänsä haaksirikon jälkeen yhä vihasemmaksi. Hän kiiruhtikin minkä jaksoi juhlanuotiota kohden, joka iloisesti räiskyi keskellä toria. Mutta sen ympärillä tunkeili tiheä väkijoukko.

— Kirottu pariisilaiset! Gringoire sanoi, sillä todellisena näytelmärunoilijana hän harrasti yksinpuheluja, — nyt ne vielä sulkevat minulta pääsyn tulen luo! Ja minä, jos kukaan, tarvitsisin pienen uuninloukon. Kenkäni vuotavat, ja nuo kirottu myllyt, kun kastelivat minut! Piru vieköön koko Pariisin piispan myllyineen päivineen! Tahtoisinpa tietää, mitä piispa tekee myllyllä; odottaako hän joutuvansa piispanvirasta mylläriksi? Jollei hän siihen tarvitse muuta kuin minun kiroukseni, suon sen kernaasti hänelle ja hänen tuomiokirkkolleen ja myllyilleen! Katsotaanpa, aikovatko ne väistyä lainkaan, nuo hölmöt! Ja kysynpä, mitä ne siellä tekevät? Lämmittelevät; kaunistava iloa! He katselevat, miten risukimput palavat; kaunis näytelmä!

Tutkittuaan hiukan tarkemmin asiaa, hän huomasi, että piiri oli paljon suurempi, kuin mitä kuninkaan nuotion ääressä lämmittelemiseen tarvittiin, ja että tämä väenpaljous ei ollut keräytynyt katselemaan ainoastaan sitä näytelmää, jonka palavat risukimput tarjosivat.

Väkijoukon ja tulen välisellä tyhjällä alueella tanssi nuori tyttö.

Oliko tämä nuori tyttö inhimillinen olento, metsänneito vai enkeli, sitä ei Gringoire, niin skeptillinen filosofi jaironinen runoilija kuin hän olikin, voinut ensi hetkessä ratkaista, niin hän ihastui tähän

lumoavaan näkyyn.

Tyttö ei ollut pitkä, mutta niin solakka ja joustava varreltaan, että hän näytti kookkaalta. Hän oli tummaihoisen, mutta saattoi aavistaa, että tuo hipiä päivänvalossa saisi espanjattarien ja roomattarien kauniin kullanhohteen. Hänen pieni jalkansakin oli andalusialainen, sillä samalla kun sen peitti soma kenkä, se liikkui siinä vapaasti. Hän tanssi, hän pyörähteli ja liiteli vanhalla persialaismatolla, joka oli huolimattomasti levitetty torille, ja joka kerta kun hänen säteilevät kasvonsa vilahtivat ohitse, välähti hänen mustista silmistään säkenöivä katse.

Kaulat kurkollaan ja suut puoliavoimina seurasivat katselijat hänen liikkeitään, ja totta onkin, että hän näytti ylikuonnolliselta ilmestykseltä helistellesään siinä tamburiiniaan, jota hän pyöreät, paljaat käsivarret koholla piti korkealla päänsä päällä, ja pyörähdellessään solakkana, notkeana ja vilkkaana kuin ampiainen kullalla kirjailluissa, ruumiinmukaisissa liiveissään, kirjavassa, liehuvassa hameessaan paljaine olkapäineen, siropiirteisine säärineen, mustine hiuksineen ja säihkyvine silmineen.

— Tuohan on oikea salamanteri, keijukainen, jumalatar, bakkantti Menalis-vuorelta, Gringoire puheli itsekseen.

Samassa toinen "salamanterin" hiuspalmikoista aukeni, ja Pieni messinkiraha, joka oli ollut siihen kiinnitettynä, vierä maahan.

— Eikö mitä! sanoi Gringoire, — sehän on vain mustalaistyttö.

Koko lumous oli haihtunut.

Tyttö jatkoi tanssiaan. Hän otti maasta kaksi miekkaa, joiden kärjet hän asetti otsaansa vasten pannen ne pyörimään yhteen suuntaan, pyörien itse toiseen. Hän oli todellakin vain mustalainen. Mutta vaikka Gringoiren kuvitelma olikin särkynyt, oli tuossa näyssä kokonaisuutena katsoen kuitenkin jotakin lumoavaa ja vangitsevaa; nuotion tuli loi häneen voimakkaan punaisen loimun, jonka hohde valaisi ympärillä seisovain kasvoja ja nuoren tytön ruskeata otsaa, ja joka vaihteleviin varjoihin sekoittuneena loi himmeän heijastuksen torin pimennoihin valaisten kajastuksellaan toisella puolen Pylvästalon vanhaa, pimeätä ja rosoista julkisivua, toisella hirsipuun haaraa.

Niiden tuhansien kasvojen joukossa, joita tämä hohde valaisi, oli yhdet, jotka kokonaan näyttivät vaipuneen tanssijattaren tarkasteluun. Ne olivat ankarat, tyynet ja synkät miehen kasvot. Tämä mies, jonka puvun ympärillä seisova joukko peitti näkyvistä, oli korkeintaan kolmenkymmenenviiden vuoden ikäinen. Siitä huolimatta hänen päänsä oli kalju. Ainoastaan ohimoilla oli vielä harvoja harmaantuneita hiusläikkiä. Korkea ja leveä otsa alkoi jo käydä kurtuille, mutta syvälle painuneista silmistä loisti harvinainen nuoruudenvoima, ehkuva tuli, syvä intohimo. Hän tuijotti herkeämättä mustalaistyttöä, ja tuon kuusitoistavuotiaan tytön tanssiessa ja hurmatessa kaikki, hänen mielensä näytti käyvän yhä synkemmäksi. Tuolloin tällöin hänen huulillaan häilähti hymy ja hänen rinnastaan kohosi huokaus, mutta hymy oli surullisempi kuin huokaus.

Tanssijatar lopetti viimein hengästyneenä, ja joukko taputti ihastuneena käsiään.

— Djali! sanoi mustalaistyttö.

Samassa Gringoire näki pienen, sievän, vilkkaan, reippaan ja hohtavan valkoisen vuohen, jolla oli kullatut sarvet, kaviot ja kaulanauha ja joka tähän saakka oli maannut käppyrässä maton nurkassa, hypähtävän pystyyn ja tulevan omistajattarensa luo.

— Djali, sanoi tanssijatar, — nyt on sinun vuorosi. Ja istuutuen hän ojensi tamburiininsa vuohelle.

— Djali, hän jatkoi, — monesko kuukausi nyt on?

Vuohi nosti etujalkansa ylös ja löi sillä tamburiinia kerran. Oli vuoden ensimmäinen kuukausi. Yleisö taputti käsiään.

— Djali, tyttö jatkoi ja käänsi tamburiinistaan toisen sivun, — monesko päivä nyt on?

Djali nosti pienen kullatun kavionsa ja löi sillä kuusi kertaa tamburiinia.

— Djali, mustalaistyttö jatkoi, kääntäen taas helistintään, — mitä kello on?

Djali löi sitä seitsemän kertaa. Samassa Pylvästalon kello löi seitsemän. Väkijoukko oli suunniltaan ihmetyksestä.

— Tuo on noituutta, kuului pahaäänustava ääni sanovan väkijoukosta. Sen lausui tuo kaljupäinen mies, joka ei irroitannut katsettaan mustalaistytöstä.

Tämä hätkähti ja kääntyi, mutta suosionosoitukset puhkesivat uudelleen ja tukahduttivat tuon pahansuovan huudahduksen.

Ne haihduttivat sen tyttöön tekemän vaikutuksen niin täydellisesti, että hän jatkoi kysymyksiään vuohelle.

— Djali, miten tekee kaupungin pistooliväen kapteeni, herra Guichard Grand-Remy, kun hän astelee kynttilänpäiväkulkueessa.

Djali nousi takajaloilleen ja alkoi määkien astella niin juhlallisen vakavana, että koko katsojapiiri remahti raikuvaan nauruun tuosta pistooliväen kapteenin itsekkään hurskauden matkimisesta.

— Djali, tyttö jatkoi tämän kasvavan suosion rohkaisemana, — miten saarnaa kirkollisen tuomioistuimen kuninkaallinen prokuraattori, mestari Jacques Charmolue?

Vuohi istuutui takajaloilleen ja alkoi määkien huitoa etujaloillaan niin omituisella tavalla, että huonoa ranskaa ja latinaa lukuunottamatta liikkeet, asento, äänenpainotus, kaikki muistutti Jacques Charmoluetä.

Joukko osoitti yhä yltyvää suosiota.

— Häväistystä! jumalattomuutta! kuultiin taas äskeisen kaljupäisen miehen huudahtavan.

Mustalaistyttö käännähti jälleen.

— Oh! hän sanoi, — se on tuo ilkeä mies! Hänen alahuulensa venähti hiukan ja hänen kasvoillaan häivähti omituinen ilme, joka näytti olevan hänelle ominainen; hän käännähti kantapäillään ja alkoi kerätä tamburiiniinsa katselijain lahjoja.

Hopea- ja kuparikolikoita, suuria ja pieniä, tuli satamalla. Äkkiä hän oli Gringoiren edessä. Tämä työnsi niin epätoivoisesti käden taskuunsa, että tyttö pysähtyi.

— Hitto vieköön! runoilija sanoi löydettyään taskunsa pohjalta todellisuuden, se on tyhjyyden. Kaunis tyttö seiso i yhä odottaen ja tamburiini ojennettuna. Suuria hikikarpaloita helmeili Gringoiren otsalla.

Jos hänellä olisi ollut Peru taskussaan, hän olisi varmaankin antanut sen, mutta Gringoirella ei ollut Perua, eikä Amerikkaa muuten vielä ollut löydettykään.

Onneksi tuli eräs odottamaton tapaus hänen avukseen.

— Korjaatko luusi sieltä, senkin Egyptin heinäsiirkka! kirkui kimakka ääni, joka kaikui torin pimeimmästä kolkasta. Tyttö kääntyi säikähtäen. Se ei ollut enää kaljupäisen ääni, se oli kiihkoinen, ilkeä naisen ääni.

Tämä kiljaisu, joka niin säikäytti mustalaistyttöä, herätti parhaillaan torin poikki taivaltavassa poikaparvessa aika ilon.

— Se on Rolandin tornin erakko, huusi joku joukosta nauraen täyttä kurkkua, — se on säkkiakka, joka siellä murisee. Hän ei kai ole saanut illallista. Viedään hänelle, mitä kestistä on jäänyt jäljelle.

Kaikki ryntäsivät Pylvästaloon.

Tällä välin Gringoire oli käyttänyt hyväkseen tanssijattaren säikähdystä ja perääntynyt. Poikien huudoista hän muisti, ettei hänkään ollut syönyt illallista. Hän kiiruhti sen vuoksi Pylvästaloon. Mutta nuo pikku veitikat olivat ehtineet ennen häntä. Kun hän saapui perille, oli pöytä jo tyhjennetty. Ei ollut enää jäljellä suupalaakaan. Ei ollut muuta kuin Mathieu Biternen v. 1434 maalaamat hoikat liljat ja ruusut seinässä. Se oli laihanlainen ateria.

On sangen ikävää mennä levolle nälkäisenä, mutta vielä ikävämpää on, kun vatsa on tyhjä eikä tiedä mistä saisi yösijan. Niin oli Gringoiren laita. Hänellä ei ollut leipää eikä kattoa päänsä päälle. Alaston totuus ahdisti häntä joka taholta ja hän huomasi sen sangen katkeraksi. Hän oli jo aikoja sitten havainnut sen totuuden, että Jupiter oli luonut ihmiset vihan puuskassa, ja että viisaan filosofia on koko elämän ajaksi ankkuroitu hänen kohtaloonsa. Mitä häneen itseensä tuli, hän ei milloinkaan ennen ollut joutunut niin täydelliseen umpikujaan; vatsa kehoitti äänekkäästi antautumaan, ja hänestä oli vallan sopimatonta, että kova kohtalo tahtoi näin nälällä vaikuttaa hänen filosofiaansa.

Hän uppoutui kokonaan näihin raskasmielisiin mietteisiin, kun äkkiä omituinen ja samalla harvinaisen suloinen laulu herätti hänet niistä. Se oli tuon nuoren mustalaistyön laulua.

Hänen laulunsa oli samoin kuin hänen tanssinsa ja kauneutensakin omituista ja suloista, tavattoman

puhdasta, sointuvaa, kevyttä ja niin sanoakseni siivitettyä. Alituisia juoksutuksia, odottamattomia säveliä ja sointuja, yksinkertaisia lauseita, joissa siellä täällä teräviä ja vihlovia ääniä, liverryksiä, jotka olisivat saaneet satakielen kateelliseksi ja jotka aina olivat sopusointuisia, — sitten haipuvia sävelaaltoja, jotka nousivat ja laskivat laulajattaren poven lailla! Hänen kauniit kasvonsa myötäilivät harvinaisen eloisasti hänen laulunsa kaikkia vaihtelevia oikkuja villeimmistä mielijohteista viattomimpaan arvokkuuteen saakka. Milloin luuli näkevänsä bakkantin, milloin kuningattaren.

Laulun sanat olivat Gringoirelle outoa kieltä. Se sävy, minkä laulajatar niille antoi, sopi niin huonosti sisältöön, että ne tuntuivat olevan outoja hänelle itselleenkin. Niinpä hän esimerkiksi lauloi seuraavat neljä säettä hillittömän hilpeästi:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

[He löysivät pylvään sisästä
kallisarvoisen lippaan,
jonka sisästä uusia lippuja,
joissa oli kauhistuttavia kuvia.]

Ja hetken päästä Gringoire tunsi kyynelten kihoavan silmiinsä siitä sävystä, millä seuraavat säkeet laulettiin:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar...

[Arabialaisille, jotka
eivät voi hevostetta liikkua,
miekkoineen, kaulavarusteineen
ja kauas kantavine jousineen...]

Tytön laulu huokui kuitenkin ennen kaikkea iloa ja hän tuntui laulavan kuin lintu huolettoman hilpeästi.

Mustalaistytön laulu oli särkenyt Gringoiren mietteet, mutta niinkuin joutsen rikkoo vedenkalvon. Hän kuunteli niin ihastuneena, että unohti kaiken muun. Ensi kerran tuntikausiin hän ei tuntenut itseään onnettomaksi.

Tämä hetki oli lyhyt. Sama naisääni, joka oli keskeyttänyt mustalaistytön tanssin, keskeytti nyt hänen laulunsakin.

— Vaikenetko, senkin helvetin sirkka? hän huusi taas samasta pimeästä torinkolkasta.

"Sirkka" raukka vaikenä. Gringoire sulki korvansa.

— Kirottu akka, hän huudahti, kun särkee sellaisen soittimen!

Muutkin kuuntelijat alkoivat murista.

— Hiiteen säkkiakka! jotkut huusivat.

Ja tuo vanha näkymätön häiritsijätär olisi epäilemättä saanut katua sanojaan, ellei joukon huomio samassa olisi kääntynyt narripaavin kulkueeseen, joka useiden katujen ja torien kautta kierrettyään nyt meluten saapui Grève-torille soihtujen valossa.

Tähän kulkueeseen, jonka lukija näki lähtevän palatsista, olivat matkan varrella liittyneet kaikki varkaat, roistot ja kulkurit, joita Pariisissa maleksi, ja niinpä esiintyikin se sangen kunnioitettavana saapuessaan Grève-torille.

Etunenässä vaelsi Egypti, mustalaiset. Heidän herttuansa kulki ratsain, hänen kreivinsä jalan pidellen kiinni suitsista ja jalustimista. Heidän jäljessään marssivat mustalaiset vaimoineen, kirkuvat lapset olkapäillään, kaikki, herttua, kreivit ja kansa helyillä koristeltuina, mutta repaleissa. Heidän jälkeensä tuli Argot'n kuningaskunta, Ranskan varkaat arvonnukaisessa järjestyksessä, vähäisemmät suurempien edellä. He kulkivat neljän miehen riveissä, kullakin arvoluokalla tässä omituisessa veljestössä erikoiset arvomerkinsä; useimmat olivat jollakin lailla rampoja, toiset ontuvia, toiset käsipuolia. Siinä oli

puotipuksuja, pyhiinvaeltajia, kaatumatautisia, patalakkeja, vapaita veijareita, katupoikia, herrassaikkareita, valesotilaita, vesipöhöisiä, ilotulittelijoita, kaupustelijoita, huijareita, orpoja, arkkikäytyreit ja hurskastelijoita, — luettelo, joka olisi väsyttänyt itse Homerosta.

Arkkikätyriensä ja hurskastelijoiden konklaavin keskeltä erotti vaivoin Argot'n kuninkaan, suurvelhon, joka istui jalat ristissä pienissä, kahden suuren koiran vetämissä kärryissä. Argot'n kuningaskunnan jälkeen tuli Galilean keisarikunta. Siinä nähtiin majesteetillinen Guillaume Rousseau, Galilean keisari, pukeutuneena viiniläikkien tahraamaan purppuraviittaan; hänen edellään ilveniekat kamppailivat ja tanssivat sotatansseja, ja häntä ympäröivät hänen sauvankantajansa ja kätyrinsä sekä tiliviraston kirjurit. Viimeisenä marssi oikeuskirjurien ammattikunta käsissään kukin koristettuja pergamenttikääröjä, mustissa kaavuissaan, suuria keltaisia vahakynntilöitä kantaen ja pelimanneineen, joiden soitto olisi ollut omiaan noitajuhliin. Keskellä kulkuetta nähtiin vahakynntiläin valaisemat parit, joita Narrien veljeskunnan suuruudet kantoivat, ja näillä paareilla istui mitraan ja kaapuun puettuna ja sauva kädessä uusi narripaavi, Notre-Damen kellonsoittaja, kyttyräselkäinen Quasimodo.

Tämän omituisen kulkueen eri osastoilla oli oma soittokuntansa. Mustalaiset pärisyttivät afrikkalaisia rumpujaan ja tamburiinejaan. Argotlaiset, joiden soitannollinen aisti oli sangen heikosti kehittynyt, käsittelivät vielä kahdennentoista vuosisadan viulua, metsätorvea ja rubebbia. Ja Galilean keisarikunta oli tuskin ehtinyt pitemmälle. Sen soittokunnassa kohtasi korkeintaan jonkin sangen vaatimattoman soittimen taiteen lapsuudenajoilta; niiden ääniasteikko supistui *re-la-mi'hin*. Mutta narripaavin ympärillä raikui ajan soitinvarasto koko soraäänisessä moninaisuudessaan. Paitsi huiluja ja metallisoittimia oli siinä kaikenlaisia soittokoneita. Hyvä lukija, sehän oli Gringoiren orkesteri!

On vaikea kuvata sitä ylpeyden ja tyytyväisyyden ilmettä, jonka Quasimodon surulliset ja epämiellyttävät kasvot olivat saaneet matkalla palatsista Grève-torille. Hän oli ensi kerran saanut itserakkautensa tyydytystä. Tähän saakka hän oli saanut osakseen vain nöyryytystä, halveksumista ja vastenmielisyyttä. Hän nautti todella paavin tavoin täysin siemauksin tämän joukon suosionsoituksista, joukon, jota hän vihasi, koska tiesi sen vihaavan häntä. Mitä siitä, jos hänen kansansa olikin narreja, raajarikkoja, kerjäläisiä, varkaita ja roistoja! Olihan se kuitenkin kansa ja hän sen hallitsija. Hän otti sen vuoksi täytenä totena kaikki nuo ironiset eläköönhuudot ja pilkalliset kunnianosoitukset, joihin kuitenkin, se on meidän lisättävä, sekoittui tuntuvasti todellista pelkoa. Sillä kyttyräselkäinen oli väkevä, vääräsäärinen oli notkea, kuuro oli ilkeä, ominaisuuksia, jotka ovat omiaan jonkin verran hillitsemään pilantekoa.

Muuten emme suinkaan usko, että uusi narripaavi oli selvillä niistä tunteista, joita itse tunsikin, ja niistä, joita hän muissa herätti. Sielun, joka oli sijoitettu tuohon epämuotoiseen ruumiiseen, täytyi senkin olla epätäydellinen ja kuuro. Ne tunteet, joita hän tänä hetkenä tunsikin, olivatkin perin hämääviä, epämääräisiä ja sekavia. Selvää vain oli, että hänen piirteistään loisti ennen kaikkea iloa ja ylpeyttä. Näiden synkkien ja onnettomien kasvojen yllä väikkyi päivänpaistetta.

Siksipä herättikin hämmästyttä ja kauhua, kun Quasimodon parhaillaan kulkiessa riemusaatossa ohi Pylvästalon tuossa hurmauksen tilassa erään miehen nähtiin ryntäävän esiin väkijoukosta ja vihaisella liikkeellä riistävän hänen käsistään kullatun sauvan, hänen narripaaviutensa merkin.

Tuo häikäilemätön oli sama kaljupäinen mies, joka vähää ennen oli mustalaistyttöä ympäröivästä joukosta lausunut uhkaavia ja vihamielisiä huomautuksia saattaen tyttöraukan pelon valtaan. Hän oli pappispuvussa. Samassa hetkessä, kun hän hypähti väkijoukosta esille, tunsikin hänet Gringoire, joka ei tähän saakka ollut kiinnittänyt häneen huomiota.

— Kas vain, hän huudahti hämmästyneenä, — sehän on opettajani Hermeksestä, dom Claude Frolo, arkkidiakoni! Mitä ihmettä hän mahtaa tahtoa tuosta yksisilmäisestä riiviöstä? Hän kai haluaa päästä päiviltään.

Samassa kuului kauhun huuto. Tuo hirvittävä Quasimodo oli hypännyt alas paareilta, ja naiset käänsivät kasvonsa pois, etteivät näkisi, kuinka hän murskasi arkkidiakonin.

Yhdellä hyppäyksellä hän oli papin edessä, katsahti häneen ja vaipui polvilleen.

Pappi kiskasi häneltä tiaaran, taittoi hänen sauvansa ja repi hänen kultapaperilla koristetun viittansa.

Quasimodo oli yhä polvillaan pää painuksissa ja kädet ristissä.

Omituinen keskustelu viittoilun ja liikkeiden avulla sukeutui heidän välilleen, sillä kumpikaan ei puhunut. Pappi seisoikin suuttuneena, uhkaavana, käskevänä, Quasimodo oli polvillaan nöyränä, rukoilevana. Ja kuitenkin olisi Quasimodo varmaan voinut musertaa papin vaikka sormellaan.

Ravistettuaan lujasti Quasimodon tavatonta olkapäätä pappi antoi hänelle viimein merkin nousta ja seurata häntä.

Quasimodo nousi.

Mutta nyt, kun ensi hämmästys oli lauennut, tahtoi narrien kulkue puolustaa näin äkkiä valtaistuimelta syöstyä paaviaan. Mustalaiset, argotlaiset ja oikeuskirjurit keräytyivät huutaen ja meluten papin ympärille.

Quasimodo asettui hänen eteensä, jännitti lihaksensa, puristi suuret kouransa nyrkkiin ja näytti hyökkääjille hampaitaan ärsytetyn tiikerin lailla.

Papilla oli taas entinen synkän vakava ilmeensä. Hän teki Quasimodolle merkin ja alkoi poistua sanaakaan sanomatta.

Quasimodo kulki hänen edellään ja raivasi hänelle tietä.

Kun he tungoksen läpi olivat ehtineet torin toiseen päähän, halusi joukko uteliaita seurata heitä. Quasimodo asettui silloin arkkidiakonin taakse ja seurasi hitaasti hänen kintereillään kiukkuisen, harjakset pörhöllään olevan, hampaitaan nuoleskelevan villisian tavoin, tuolloin tällöin päästään matalan mörähdyksen ja pakottaen liikkeellä tai katseella väkijoukon peräytymään suuressa kaaressa.

Heidän annettiin poistua ahtaaseen ja pimeään kujaan, sillä jo Quasimodon kasvojen pelkkä uhkaava ilme riitti karkottamaan uskalikot.

— Tuota saattaa jo sanoa ihmeelliseksi, Gringoire mietti; mutta mistä ihmeestä saisin illallista?

IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa

Gringoire oli uhallakin päättänyt seurata mustalaistyttöä. Hän oli nähnyt hänen vuohineen poikkeavan Coutellerie-kadulle.

— Miksikä ei? hän oli miettinyt.

Pariisin katujen käytännöllisenä filosofina Gringoire oli havainnut, ettei mikään ollut sen otollisempaa mietiskelylle kuin kauniin naisen seuraaminen tietämättä minne tämä on matkalla. Tämä oman tahdon vapaaehtoinen kieltäminen, tämä oman mielikuvituksen alistaminen toisen mielikuvituksen johdettavaksi tämän aavistamatta mitään, oli jonkinlainen väliaste oikeudellisen riippumattomuuden ja sokean kuuliaisuuden, orjuuden ja vapauden välillä, ja se miellytti Gringoirea. Hän oli pohjaltaan epämääräisen ristiriitainen, vastakohtainen luonne ja heilahteli äärimmäisyydestä toiseen alttiina noudattamaan kaikenlaisia inhimillisiä viehtymyksiä, jotka tekivät toisensa tehottomiksi. Itse hän vertasi itseään mielellään Muhammedin hautaan, jota kaksi vetovoimaa vetää vastakkaisiin suuntiin, ja joka aina häilyy korkeuden ja syvyyden, katon ja lattian, nousun ja laskun, zeniitin ja nadiirin välillä.

Minkä "kultaisen keskitien" Gringoire täyttäisikään klassillisuuden ja romantiikan välillä, jos hän eläisi meidän päivinämme!

Mutta hän ei ollut kyllin alkukantainen eläkkeeseen kolmeasataa vuotta, ja se on vahinko. Hänen poissaolonsa merkitsee puutetta: häntä kaivattaisiin nykyään kipeästi.

Kulkijan (ja erityisesti kulkijattaren) seuraamiseen kadulla — mitä Gringoire mielellään harrasti — ei voikaan kuvitella kiihottavampaa syytä kuin se, ettei tiedä mihin kallistaisi päänsä yöksi.

Hän kulki siis ajatuksissaan tuon nuoren tytön jäljessä, joka kiiruhti askeleitaan ja pakotti pienen vuohensa juoksemaan, kun hän näki porvarien vetäytyvän taloihinsa ja kapakanisäntien sulkevan ovensa, ainoat myymälät, jotka sinä päivänä olivat olleet auki.

— Täytyyhän hänen jossakin asua, mietti Gringoire; — mustalaistyttöillä on hyvä sydän. Kukapa tietää?

Ja tätä hänen ajatuksenjuoksunsa keskeytystä seurasi epämääräisiä, mutta sangen miellyttäviä mietteitä.

Kulkiessaan viimeisten talojen ohi, joiden portteja porvarit parhaillaan sulkivat, hän kuuli silloin tällöin heidän keskusteluistaan jonkin sanan, joka katkaisi hänen hauskat kuvittelunsa.

Toisinaan keskusteli kaksi ukkoa keskenään.

— Nyt on aika kylmä, mestari Thibaut Fernicle.

(Sen Gringoire oli tiennyt jo talven alusta saakka.)

— Niin on, aika pureva ilma, mestari Boniface Disome! Olisipa tavatonta, jos tulisi yhtä kylmä talvi kuin oli kolme vuotta sitten, vuonna 80, jolloin puusyli maksoi kahdeksan souta.

— Pyh! mitäpä tuo vielä oli, mestari Thibaut, vuoden 1407 talven rinnalla, jolloin Martinpäivästä kynttilänpäivään oli niin vimmuttu pakkaneen, että oikeussihteerin kynä jäätynä joka kolmannella sanalla, jonka hän kirjoitti, niin ettei hän voinut toimittaa luetteloihin kirjoittamista.

Vähän edempänä puheli kaksi naista keskenään ikkunoissa, kummallakin rätisevä kynttilä kädessä.

— Onko miehellenne kertonut teille onnettomuudesta, rouva Boudraque?

— Ei, mistä sitten, rouva Turquant?

— Châtelet'n notaarin, herra Gilles Godinin hevonen pelästyi flaamilaisia ja heidän kulkuettaan ja kaasi kumoon mestari Philippot Avrillit'n, celestiniläisluostarin maallikko vanhuksen.

— Niinkö?

— Niin.

— Porvarin hevonen! Se on liikaa. Olisipa se ollut edes ratsuväenhevonen, niin ei olisi ollut ihmekään!

Ikkunat suljettiin, mutta Gringoire oli häiriintynyt mietteissään.

Onneksi hän pääsi taas pian oikealle ladulle mustalaistytön ja Djalin, noiden kahden hienon, kauniin ja ihastuttavan olennon avulla, joiden pieniä jalkoja, kauniita muotoja ja suloisia liikkeitä hän ihaili ja jotka pyrkivät sekoittumaan toisiinsa hänen mielikuvituksessaan; älyn ja ystävällisyyden takia hän piti heitä nuorina tyttöinä, käynnin ja liikkeiden vilkkauden, joustavuuden ja sulon takia vuohina.

Kadut kävivät hetki hetkeltä yhä pimeämmiksi ja autiommiksi. Iltasoitto oli aikoja sitten kajahdellut, ja vain pitkään välimatkojen päässä näki jonkun yksinäisen kulkijan kadulla tai yhtä yksinäisen valon ikkunasta. Gringoire oli mustalaistyttöä seurattessaan joutunut siihen kujien, poikkikatujen ja käyrien käytävien sokkeloon, joka ympäröi Innocentius-veljistön vanhaa hautuumaata ja muistuttaa kissan sekoittamaa lankavytyhtiä.

— Näiden katujen ei juuri voi sanoa ymmärtävän logiikkaa! Gringoire mutisi hiljaa itsekseen kulkiessaan kujasia, jotka aina näyttivät johtavan kaareissa takaisin, mutta joita tyttö epäröimättä ja yhä nopeammin kulki, kuten ainakin tuttua tietä. Ilman opastaan Gringoire olisi joutunut aivan ekseskiin, ellei hän erään mutkan takaa olisi nähnyt kauppahallien kahdeksankolkkaista mestauslavaa, jonka rei'ikäs huippu piirtyi mustana varjona erästä vielä valaistua ikkunaa vasten Verdelet-kadun varrella.

Tyttö oli vihdoinkin huomannut hänet. Hän oli useampia kertoja katsonut levottomana taakseen; viimein hän oli pysähtynyt ja tarkastanut häntä kiireestä kantapäähän erään avoimen leipuripuodin ovesta pilkistävässä valonkajasteessa. Sen jälkeen Gringoire näki hänen tekevän saman pienen suunsuipennuksen, jonka hän oli jo ennenkin nähnyt, ja jatkavan edelleen matkaansa.

Tuo pieni nyrpistus sai Gringoiren ajattelemaan yhtä ja toista. Siinä oli sangen selvää halveksumista ja ilvettä, tuossa sievässä suuneleessä. Hänen päänsä painui kumarampaan, hän hiljensi kulkuaan ja jättäytyi seuraamaan tyttöä pitemmän välimatkan päästä. Silloin hän äkkiä kuuli läpätunkevan huudon erään kadunkulman takaa, jonne tyttö juuri oli kadonnut.

Hän kiiruhti jäljestä.

Katu oli aivan pimeä. Kulmauksessa paloi kuitenkin Mariankuvan juurella rautalyhdissä öljyyn kastettu rohdinsydän, ja sen heikossa valossa hän näki, miten mustalaistyttö rimpuili kahden miehen kourissa, jotka koettivat tukahuttaa hänen huutoaan. Pieni säikähtynyt vuohi laski sarvensa puskuasentoon ja määki.

— Tänne, vartijat! Gringoire huusi ja kiiruhti rohkeasti paikalle. Toinen tyttöä pitelevistä miehistä kääntyi. Gringoire näki Quasimodon kauheat kasvot.

Gringoire ei paennut, mutta ei liioin enää astunut askeltakaan eteenpäin.

Quasimodo tuli hänen luokseen, läimäytti häntä kädenselällään, niin että hän paiskautui neljän askeleen päähän, ja oli seuraavassa hetkessä kadonnut yön pimeyteen kantaen tyttöä kokoonkäärityn silkkiharsan lailla käsivarsillaan. Kumppani oli seurannut häntä, ja heidän jäljessään juoksi vuohi raukka surkeasti määkien.

— Apua! Murhaajia! onneton mustalaistyttö huusi.

— Seis, roisto, ja päästä paikalla tyttö! huusi samassa jyrisevällä äänellä ratsastaja, joka äkkiä laukkasi kadulle.

Se oli muuan kuninkaallisen henkivartijaväen jousimiesten kapteeni, kiireestä kantapäähän rautasassa ja miekka kädessä.

Hän riisti tytön hämmästyneeltä Quasimodolta, nosti hänet ylös ja asetti eteensä satulaan. Tuo kammottava kyttyräselkä tointui kuitenkin pian hämmennyksestään ja oli juuri oikeissa hyökätä kapteenin kimppuun ottaakseen takaisin saaliinsa, kun samassa viisi-, kuusitoista jousimiestä, jotka seurasivat kapteeniaan, saapui paikalle. Se oli patrulli, joka Pariisin kaupunginvoudin, herra Robert d'Estoutevillen määräyksestä oli kiertokäynnillään kaduilla.

Quasimodo piiritettiin, otettiin kiinni ja sidottiin. Hän karjui ja kiehui raivosta, ja jos olisi ollut valoisampaa, olisivat epäilemättä hänen pelkät kasvonsa, jotka viha teki vielä kauheammiksi, riittäneet ajamaan koko joukon pakosalalle. Mutta yöllä hän oli vaillo peloittavinta asettaan, rumuuttaan.

Hänen seuralaisensa oli kadonnut metelin aikana.

Mustalaistyttö oli tällä välin kevyesti ja kauniisti suoristautunut upseerin satulassa, asettanut molemmat kätensä tuon nuoren miehen olkapäille ja katsellut häntä jonkin hetken, nähtävästi ainakin yhtä ihastuneena hänen muhkeasta muodostaan kuin siitä hyvästä työstä, jonka tämä oli hänelle tehnyt. Tyttö katkaisi ensiksi äänettömyyden ja virkkoi pehmeällä äänellään, jolle hän antoi vielä tavallista pehmeämmän sävyn:

— Mikä teidän nimenne on, herra santarmi?

— Kapteeni Febus de Châteaupers, palvelijanne, kaunoiseni! vastasi upseeri ja suoristausi.

— Kiitos, tyttö vastasi.

Ja kapteeni Febuksen kiertäessä viiksiään liukui tyttö hiljaa maahan hevosen kylkeä pitkin ja livisti tiehensä. Salamakaan ei olisi niin nopeasti leimahtanut.

— Paavin navan kautta! kapteeni sanoi kiristyttyään vielä lujempaan hihnat, joilla Quasimodo oli sidottu, olisipa mieluummin ottanut saaliiksi ilolinnun.

— Sille ei enää mahda mitään, herra kapteeni, sanoi eräs jousimiehistä; kerttu lensi tiehensä, ja yölepakko jäi.

Iskun huumaamana Gringoire oli jäänyt makaamaan kiveykselle kadun kulmauksessa olevan Mariankuvan eteen. Vähitellen hän tuli kuitenkin tajuihinsa. Ensin hän oli hetkisen miellyttävästi puolipökerryksissä, ja mustalaistytön ja vuohen ilmankevyet olennot sekoittuivat Quasimodon nyrkin painoon. Tätä tilaa ei kuitenkaan kestänyt kauan. Sangen voimakas viluntunne siinä osassa hänen ruumistaan, joka kosketti maahan, herätti hänet.

Mistä ihmeestä tämä kylmyys mahtaa tulla? hän mutisi itsekseen. Hän huomasi silloin makaavansa katuojassa.

— Kirottu kyttyräselkä! hän murahti hampaittensa välistä ja aikoi nousta. Mutta lyönnin ja putoamisen jäljet tuntuivat vielä selvästi ja hänen oli pakko maata paikoillaan. Kun hänellä oli käsi vapaana, hän piti sitä nenänsä edessä ja alistui kohtaloonsa.

— Pariisin loalla, hän ajatteli (sillä hän piti varmana, että hän nyt saisi tyytyä makaamaan katuojassa, "ja mitä muuta tehdä vuoteessa kuin miettiä?") — Pariisin loalla on aivan erikoisen löyhkäävä ominaisuus. Se sisältää varmasti suuren annoksen hajusuoloja ja salpietaria. Se on ainakin mestari Nicolas Flamelin ja hermeetikkojen mielipide.

Sana hermeetikko johti äkkiä hänen ajatuksensa arkkidiakoni Claude Froloon. Hän muisteli väkivaltaista näytelmää, jonka oli nähnyt; miten mustalaistyttö koetti riuhtoa itseään irti kahden miehen kourista, miten Quasimodolla oli ollut toinen mies mukanaan, ja arkkidiakonin yrmeät ja ylväät kasvot näyttäytyivät epäselvinä hänen muistissaan.

— Olisipa todellakin harvinaista, hän mietti ja alkoi tälle pohjalle rakennella olettamusten mielikuvarakennusta, tuota filosofien ilmalinnaa, kun sama ankara vilunväristys, jonka hän jo ennenkin oli tuntenut, herätti hänet todellisuuteen.

— Minähän jäädyn! hän huudahti.

Paikka kävi hetki hetkeltä yhä sietämättömämmäksi. Katuojan veden jokainen molekyyli poisti Gringoiren selästä molekyylin säteilevää lämpöä, ja lämpö määrän ero hänen ruumiinsa ja katuojan

välillä väheni säälimättömästi.

Muuan toisenlainenkin ikävyys sattui hänelle samalla ja yhtä arvaamatta.

Parvi poikia, noita pieniä paljasjalkaisia vintiöitä, joita ammoisista ajoista saakka on katupoikain nimellä kiertänyt Pariisin katuja ja jotka meidän lapsuutemme päivinä heittelivät meitä kivillä, kun iltasin palasimme kotiin koulusta, koska meidän housumme eivät olleet risaiset, parvi noita pieniä vekkuleita tulla vilisti huutaen ja nauraen välittämättä lainkaan naapurien yörauhasta sitä kadunkulmaa kohden, jossa Gringoire makasi. He kuljettivat mukanaan jotakin, joka näytti säkiltä, ja jo yksin heidän puukenkiensä kolina saattoi herättää vaikka kuolleen henkiin. Gringoire, joka ei vielä ollut kokonaan vainajien kirjoissa, kohottautui puolittain.

— Hei, Tyhjätasku-Hanski! hei, Jutku-Jussi! huusivat he täyttä kurkkua. — Vanha Eustache Moubon, rautakauppias kadunkulmassa, on kuollut. Meillä on hänen olkipatjansa ja me sytytämme itsellemme ilonuoition. Juhlitaan flaamilaisia!

Ja samassa he paiskasivat patjan Gringoir en päälle huomaamatta häntä. Yksi joukosta otti kourallisen olkia ja meni sytyttämään niitä Marian-kuvan alla palavan lampun liekistä.

— Herra varjelkoon! mutisi Gringoire, — joko nyt tulee liian kuuma?

Tilanne oli tukala. Hän oli kahden tulen välissä; joko vilustua tai palaa. Hän ponnisti kaikki voimansa kuin väränrahantekijä, joka aiotaan polttaa roviolla ja joka yrittää päästä pakoon. Hän pääsi pystyyn, heitti patjan poikien päälle ja pakeni.

— Neitsyt Maria! kirkkaisivat pojat, — rautakauppias kummittelee!

Ja hekin livistivät kypälämäkeen.

Olkipatja jäi voittajana taistelutantereelle. Luotettavat todistajat, isä le Juge ja Corrozet, vakuuttavat, että lähiseudun papit suurin juhlallisuuksin korjasivat ja veivät sen seuraavana päivänä Sainte-Opportune-kirkon aarrekammioon. Kirkon lukkarilla oli aina vuoteen 1789 sievoiset tulot siitä suuresta ihmeestä, jonka Marian-kuva Mauconseil-kadun kulmassa oli tehnyt tuona muistettavana yönä tammikuun 6:n ja 7:n päivän välillä v. 1482, jolloin se oli manannut esille Eustache Moubonin, joka pirua pettääkseen oli kuollessaan piloillaan kätkenyt sielunsa vuodepatjaansa.

VI. Rikottu ruukku

Juostuaan jonkin aikaa minkä jaloistaan pääsi, tietämättä minne, ja lyötyään päänsä monta kertaa kadun kulmiin, pökerryttyään katuojiin, kuljettuaan kujia sinne tänne, etsittyään pääsytieta kauppahallien vanhoista käytäväsokkeloista ja tutkittuaan kaiken, jota karttojen kaunis latina ilmaisee sanoilla *tota via, cheminum et viaria*, pysähtyi runoilijamme äkkiä ensiksi hengästyksestä ja toiseksi sen tähden, että häntä niin sanoakseni tarttui kaulukseen menetys, mikä nyt yhtäkkiä muistui hänen mieleensä.

— Minusta tuntuu siltä, mestari Pierre Gringoire, hän virkkoi itselleen tökäten oikean käden etusormella otsaansa, — että juokset täällä kuin mielipuoli. Nuo pienet vintiöt pelkäsivät sinua yhtä paljon kuin sinä heitä. Minusta tuntuu siltä, kuin olisin kuollut heidän puukenkiensä kopinan loittonevan etelään, kun sinä juoksit pohjoiseen. On kaksi mahdollisuutta: *joko* he pakenivat, ja silloin on patja, jonka he peloissaan varmaankin unohtivat, se vieraanvarainen vuode, jota aamusta saakka olet turhaan etsinyt ja jonka Pyhä Neitsyt on ihmeen kautta lähettänyt sinulle palkkioksi moraliteetista, jonka kirjoitit hänen kunniakseen; *tai* eivät nuo vekkulit paenneetkaan, vaan panivat patjan tuleen, ja silloin on sinulla mainio nuotio kuivataksesi ja lämmitelläksesi itseäsi. Kummassakin tapauksessa, hyvänä vuoteena tai hyvänä nuotiona, on patja kuin taivaasta tipahtanut. Ehkä onkin Mauconseil-kadun kulmauksen Pyhä Neitsyt antanut Eustache Moubonin vain sen vuoksi kuolla. Onhan sulaa hulluutta, että juokset näin kuin pikardialainen ranskalaisen edessä ja jätät taaksesi, mitä edestäsi etsit. Olet pöllö, Gringoire!

Hän kääntyi takaisin ja koetti sekä nenänsä että silmänsä avulla löytää patjaa, mutta turhaan. Yhä uusia ja uusia kujia talojen välissä, yhä uusia umpikujia ja tienhaaroja, jotka saattoivat hänet aivan ymmälle. Hän tunsu eksyneensä ja sotkeutuneensa pahemmin tähän pimeiden kujasien sekavaan vyyhtiin, kuin olisi ollut mahdollista Tournelles-palatsin labyrintissä. Viimein hänen kärsivällisyytensä loppui ja hän huudahti juhlallisesti:

— Kirotot tienhaarat! ne on perkele itse luonut haarukkansa malliin.

Tämä huudahdus lohdutti häntä hiukan ja punertava hohda, jonka hän samassa keksi pitkän ja kapean kujan päästä, sai hänen rohkeutensa palaamaan.

— Jumalan kiitos, hän sanoi, tuollahan se onkin! Siellähän minun patjani palaa.

Ja verraten itseään merimieheen, joka käy kohden perikatoaan yössä, hän lisäsi hartaasti:

— *Salve, salve, maris Stella!* [Terve, terve, meren tähti!]

Pyhälle Neitsyellekö vai olkipatjalle hän lähetti tämän kiitollisen tervehdyksen litaniasta? Sitä emme tiedä.

Hän ei ollut ottanut montakaan askelta tuolla pitkällä, viettävällä kadulla, joka ei ollut kivetty ja joka kävi jokaisella askeleella yhä likaisemmaksi ja viettävämmäksi, ennen kuin hän huomasi jotakin merkillistä. Katu ei ollutkaan autio. Siellä täällä pitkin sen pituutta ryömi epämääräisiä, muodottomia olentoja, jotka kaikki liikkuvat kadun päässä olevaa tulenloimua kohden muistuttaen kömpelöitä hyönteisiä, jotka öisin matelevat ruohossa korresta korteen paimenen nuotiota kohden.

Mikään ei tee ihmistä uskaliaammaksi kuin tyhjä tasku. Gringoire kulki rohkeasti eteenpäin ja oli pian saavuttanut hitaimmin toisten jäljessä matavan kummituksen. Tultuaan sen kohdalle hän huomasi, että se olikin vain vaivainen rampa, joka laahasi itseään eteenpäin käsillään aivan kuin loukkaantunut tuhatjalkainen, jolla on vain kaksi jalkaa jäljellä. Hänen kulkiessaan tämän ihmiskasvoilla varustetun hämähäkin ohi, tuo rampa huusi mankuvalta äänellä:

— *La buona mancia, signor! la buona mancia!* [Juomarahaa, herra, vähän juomarahaa!]

— Hitto sinut vieköön ja minut myös, Gringoire ajatteli, — jos ymmärrän sanaakaan siitä, mitä sanot!

Ja hän kulki edelleen.

Hän saapui toisen liikkuvan olion luo ja tarkasti sitä. Taas raajarikko, jolla ei ollut toista kättä eikä toista jalkaa ja joka oli niin avuton, että se rakennelma puujalkoja ja kainalosauvoja, jonka varassa hän pysyi pystyssä, näytti liikkuvulta rakennustelineeltä. Gringoire, joka rakasti komeita ja klassillisia vertauksia, vertasi häntä mielessään Vulkanuksen kolmijalkaan, jolle jumala oli antanut elämän.

Kolmijalka tervehti häntä hänen kulkiessaan ohi, mutta ojensi samassa hattunsa parturinvadin tavoin hänen leukansa alle ja huusi hänen korvaansa:

— *Señor cabarelo, para comprar un pedaso de pan!* [Korkea herra, ostaisin palan leipää!]

— Tuokin näkyy puhuvan, sanoi Gringoire, — mutta jotakin vierasta kieltä, ja hän on onnellisempi kuin minä, sillä hän ymmärtää sitä.

Samassa näytti uusi ajatus välähtävän hänen päähänsä, sillä hän löi otsaansa ja huudahti:

— Mutta mitä hittoa he tarkoittivat aamulla tuolla *Esmeraldalla*?

Hän aikoi kiiruhtaa askeleitaan, mutta kolmannen kerran jokin sulki häneltä tien. Tämä jokin tai oikeammin joku oli sokea, pieni ukko, jolla oli juutalaiset, partaiset kasvot ja joka koiran ohjaamana haparoi kepillä eteenpäin ja kähisi hänen korvaansa unkarilaisella murteella:

— *Facitote caritatem!* [Olkaa armelias!]

— No viimeinkin joku, joka osaa kristillistä kieltä! Minä näytän varmaankin hyvin anteliaalta, koska minulta pyydetään almuja, vaikka kukkaroni onkin laiha. — Hyvä ystävä, hän virkkoi sokealle, minä möin viime viikolla viimeisen paitani; tai Ciceron kielellä, koska ette ymmärrä muuta: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chamisam.*

Tämän sanottuaan Gringoire käänsi selkensä sokealle ja jatkoi matkaansa. Mutta sokea alkoi astella hänen rinnallaan ja nyt hän kuuli hämähäkin ja kolmijalankin ihmeteltävän nopeasti tulevan jäljessään, niin että puujalat ja kainalosauvat kolisivat. Ja kaikki kolme alkoivat laulaa hänen kintereillään:

— *Caritatem!* lauloi sokea.

— *La buona mandai* lauloi rampa.

— *Un pedaso de pan!* yhtyi kuoroon raajarikko.

Gringoire sulki korvansa.

— Oh, mikä Baabelin sekoitus! hän huudahti.

Hän pisti juoksuksi. Sokea juoksi. Raajarikko juoksi. Rampa juoksi.

Ja kuta pitemmälle hän katua ehti, sitä enemmän vilisi hänen ympärillään raajarikkoja, ontuvia, sokeita, silmä- ja käsipuolia ja pitaalisia, joista osa tuli ulos taloista, osa pieniltä sivukaduilta, osa kellarinluukuista ulvoen, mölisten ja mankuen ja kaikki liikkuen nilkuttaen ja kömpien tulta kohden kuraisina kuin etanat sateen jälkeen.

Gringoire, jolla yhä oli nuo kolme seuralaista jäljessään ja joka suuresti ihmetteli, miten tämä päättyisi, kulki sydän kurkussa muiden mukana varovasti välttämällä ontuvia, astuen rampojen yli ja pujotellen jalkojaan tässä loppumattomassa raajarikkojen muurahaiskeossa niinkuin se englantilainen merikapteeni, joka hiipi rapuparveen.

Viimein hän aikoi kääntyä takaisin, mutta se oli jo myöhäistä. Koko joukko seurasi tiheänä parvena hänen jäljessään, ja nuo kolme kerjäläistä olivat aivan hänen kintereillään. Hän jatkoi siis vaellustaan tämän vastustamattoman virran, pelon ja huumauksen ajamana, mikä sai tämän kaiken näyttämään hänestä kauhealta unelta.

Viimeinkin hän pääsi kadun päähän. Se päättyi suurelle torille, jolla hohti tuhansia tulia öisen usvan keskellä. Gringoire ryntäsi torille toivoen koipiensa avulla pääsevänsä eroon noista kolmesta peikosta, jotka olivat takertuneet häneen.

— *Onde vas, hombre?* [Mies, mistä tulet?] raajarikko huusi heittäen kainalosauvansa ja juosten hänen jäljessään parhailla jaloilla, mitkä milloinkaan ovat ottaneet mitta-askellisia askeleita Pariisin kaduilla.

Rampakin oli noussut jaloilleen alkaen kestitä häntä raudoitetuilla puujaloillaan, ja sokea katsoi häntä hehkuvalla silmäparilla.

— Missä minä olen? runoilija kysyi kauhuissaan.

— Ihmeiden pihassa, vastasi neljäs peikko, joka sillä välin oli tullut heidän luokseen.

— Toden totta, Gringoire vastasi, — minä näen kyllä sokeita, jotka näkevät, ja raajarikkoja, jotka juoksevat, mutta missä on Vapahtaja?

Kammottava nauru oli ainoana vastauksena.

Runoilija parka katsahti ympärilleen. Hän oli todellakin keskellä tuota Ihmeiden pihaa, johon ei niin myöhäisenä vuorokauden aikana kukaan kunniallinen ihminen sitä ennen ollut jalallaan astunut ja jonne ne *Châtelet*'n poliisimiehet ja kaupunginvoudin palvelijat, jotka olivat uskaltaneet sen taikapiiriin, olivat jäljettömiin kadonneet; tuossa varkaitten kaupungissa, tuossa Pariisin kasvojen hirvittävässä käsnässä, tuossa likaviemärissä, josta joka aamu virtasi ja jonne joka yö palasi tuo paheitten, kerjuun ja irtolaisuuden lokavirta, joka aina virtailee pitkin pääkaupunkien katuja; tuossa suunnattomassa mehiläispesässä, jonne kaikki yhteiskunnan herhiläiset joka ilta palaavat saaliineen; tuossa valheellisessa sairaalassa, jossa mustalainen, entinen munkki, rappiolle joutunut ylioppilas, kaikkien kansakuntien ja uskontokuntien hylkiöt, espanjalaiset, italialaiset, saksalaiset, juutalaiset, kristityt, muhamettilaiset, pakanat, jotka täynnä valheellisia haavoja päivisin kerjäsivät, öisin muuttuivat rosvoiksi; lyhyesti, tuossa suuressa pukukammiossa, jossa siihen aikaan kaikki näyttelijät siinä ikuisessa näytelmässä, jota varkaudet, prostituutio ja murhat esittävät Pariisin kaduilla, pukeutuivat ja riisuutuivat.

Tori oli suuri, epäsäännöllinen ja huonosti kivetty niin kuin kaikki torit senaikaisessa Pariisissa. Siellä täällä näkyi nuotioita, joiden ympärillä ryömiskeli kummallisia ryhmiä. Alituista menoa, tuloa, huutoa. Kuului äänestä naurua, naisten ääniä, lasten kirkunaa. Tämän joukon kädet ja päät loivat mustia varjoja valoisiin kehiin tulien ympärillä ja muodostivat lukemattomia omituisia asentoja. Niiden suurien, muodottomien varjojen joukossa, jotka liikkuvat valaistujen paikkojen yli, saattoi nähdä milloin koiran, joka muistutti ihmistä, milloin ihmisen, joka muistutti koiraa. Tässä yhteiskunnassa näyttivät rajat sukujen ja lajien väliltä kokonaan hävinneen. Miehet, naiset, eläimet, ikäkaudet, sukupuolet, terveys, sairaus, kaikki näyttivät sekoittuneen toisiinsa; kaikilla oli osuutensa kaikkeen.

Nuotioiden epävakaisessa ja hämärässä valossa saattoi pelokas Gringoire erottaa vastenmielisen kehän vanhoja talorähjiä, jotka ympäröivät tuota suurta toria. Rappeutuneine, vinoine ja mutkikkaine päätyineen, joissa näkyi siellä täällä joku valaistu ikkuna, ne muistuttivat pimeässä eriskummaisista ja juroja eukonnaamoja, jotka silmät puoliavoimina katselivat torilla meluavaa joukkoa.

Se oli kuin uusi maailma, tuntematon, ennenkuulumaton, mateleva, ryömivä, mielikuvituksellinen.

Gringoire, jonka kauhu yhä kasvoi ja joka tunsikin kolmen kerjäläisen pitelevän itseään pihtien lailla, samalla kun melu hänen ympärillään huumasi häntä, onneton Gringoire koetti ponnistaa kaikki

sielunvoimansa muistellakseen, oliko lauantaiyö. Mutta ponnistukset olivat turhat; hänen muistinsa ja ajatustensa lanka oli katkennut ja epäillen kaikkea ja epätietoisena siitä, mitä näki ja tunsu, hän teki itselleen tämän ratkaisemattoman kysymyksen:

— Jos minä olen olemassa, onko tämä todellisuutta? Jos tämä on todellisuutta, olenko minä olemassa?

Samassa kuului hällisevästä joukosta hänen ympäriltään huuto:

— Viedään hänet kuninkaan luo!

— Pyhä Neitsyt! mutisi Gringoire, — kuningas täällä: se on kai sitten pukki!

— Kuninkaan luo! kuninkaan luo! kertasi joukko.

Ja häntä raahattiin eteenpäin. Kaikki tahtoivat käydä häneen käsiksi, mutta nuo kolme kerjäläistä eivät päästäneet otettaan ja riistivät hänet toisilta ärjyen:

— Hän on meidän!

Runoilijan nuttu, joka jo oli henkihieverissään, veti viimeisen henkäyksensä.

Tuon kauhean torin yli kuljettaessa katosi hänen huumauksensa. Jo muutaman askeleen päässä oli todellisuus ilmielävänä hänen edessään. Hän alkoi tottua paikan ilmapiiriin. Ensi hetkessä oli hänen runollisista aivoistaan tai ehkä aivan yksinkertaisesti ja proosallisesti hänen tyhjästä vatsastaan noussut usvaa, joka oli levinnyt hänen ja esineitten välille ja antanut hänen nähdä ne painajaisen katkonaisina utukuvina, tuossa unten hämyssä, jossa kaikki piirteet vipajavat, kaikki kasvot virnistävät, kaikki oliot keräytyvät suunnattomiin rykelmiin, elottomat esineet paisuvat hirviöiksi ja ihmiset peikoiksi. Vähitellen väistyi tämä näköhäiriö selvemmän eikä niin paisuttavan näkemisen tieltä. Todellisuus alkoi sarastaa hänen ympärillään, se pisti hänen silmiinsä, kosketti häntä jalkoihin ja repi pala palalta sen kauhean runouden, jonka hän aluksi oli ollut näkevinään ympärillään. Hän huomasi varsin hyvin, ettei hän kulkenut Styksissä, vaan loassa, etteivät häntä ympäröineet demonit, vaan varkaat, jotka tönivät ja raastoivat häntä, ettei ollut kysymyksessä hänen sielunsa, vaan yksinkertaisesti hänen henkensä (koska hänellä ei ollut tuota mainiota välittäjää, joka niin hyvällä menestyksellä sijoittuu roiston ja kunniallisen ihmisen välille: kukkaroa). Lyhyesti, kun hän kylmäverisesti ja lyhemmän välimatkan päästä tutki mellastusta, tupsahti hän noitien juhlasta kapakkaan.

Ihmeiden piha olikin todella vain kapakka, mutta rosvojen kapakka, jotka punoittivat yhtä paljon verestä kuin viinistä.

Se näytelmä, joka hänelle avautui, kun hänen rääsyinen saattojoukkonsa oli kuljettanut hänet määränpäähän, ei ollut omiaan kohottamaan häntä runouteen, eipä edes helvetinrunouteenkaan. Se oli enemmän kuin milloinkaan kapakan arkista ja raakaa todellisuutta. Ellemme olisi viidennellätoista vuosisadalla, sanoisimme että Gringoire oli siirtynyt Michelangelosta Callot'hon.

Räiskyvän nuotion ääressä, joka paloi suurella, pyöreällä kivipaadella ja jonka liekit nuoleskelivat sillä hetkellä tyhjän kolmijalan hehkuvia jalkoja, seisoi siellä täällä madonsyömiä pöytiä, joiden järjestyksessä tai oikeammin epäjärjestyksessä ei oltu noudatettu minkäänlaista mittausopillista sopusuhtaisuutta. Näillä pöydillä välkkyi muutamia viinikannuja ja niiden ympärillä näkyi joukko bakkuskasvoja, joita viini ja tulenloimu purppuroivat. Siellä näkyi suurimahainen, juhllaisen näköinen mies meluten syleilevän rotevaa ja lihavaa ilytyttöä. Siellä näkyi jonkinlainen valesotilas, "narquois", kuten argot-kielellä sanottiin, päästelevän vihellelleen auki tekohaavansa siteitä ja mielihyvin ojentavan tervettä ja voimakasta jalkaansa, joka aamusta saakka oli ollut käärittynä lukemattomiin siteisiin. Siellä valmisti muuan haavoittunut maapäkinänmehulla ja härän verellä haavaa sääreensä huomiseksi. Pari pöytää kauempana istui pyhiinvaeltajaksi pukeutunut mies ja luki laulavalla nenä-äänellä taivaan kuningattaren valitusta. Eräs nuori mies otti vanhalta kaatumatautiselta oppia, miten saadaan valumaan vaahtoa suusta saippuapalan avulla. Heidän lähellään tyhjensi muuan vesitautinen itseään ja koetti tukkia suuta neljältä, viideltä naisvarkaalta, jotka saman pöydän ääressä riitelivät lapsesta, joka oli samana iltana varastettu. Kaikki seikkoja, jotka kaksi vuosisataa myöhemmin "näyttivät hovista niin naurettavilta", kuten Sauval kertoo, "että niitä käytettiin kuninkaan huvittamiseksi ja johdannoksi kuninkaalliseen balettiin Yö, joka neliosaisena esitettiin Petit-Bourbonin teatterissa". Ja eräs silminnäkijä vuodelta 1653 lisää: "Ihmeiden pihan äkillisiä muodonvaihdoksia ei ole koskaan onnellisemmin esitetty. Benserade oli ne laatinut sangen siroihin säkeihin."

Naurun remakkaa ja rivoa laulua kuului kaikkialta. Kaikki huusivat ja kiroilivat sekaisin kuuntelematta naapureitaan. Lasit kilisivät toisiaan vastaan, maljoja seurasi riita ja riitaa tappelu.

Suuri koira istui tuijottaen tuleen. Joitakuuta lapsiakin näkyi tämän mellastuksen keskellä. Varastettu lapsi itki ja kirkui. Toinen suuri nelivuotias poika istui ääneti jalkojaan heilutellen hänelle liian korkealla

penkillä pöydän ääressä, joka ulottui hänelle leukaan saakka. Kolmas istui vakavana ja levitteli sormellaan pöydälle talia, jota valui palavasta kynttilästä. Vielä oli muuan poikanen asettunut likaiseen maahan ja ryöminyt puoliksi kyljellään olevaan kattilaan, jonka laitoja hän kolkutti tiilikivellä saaden siten aikaan räminän, joka olisi saanut Stradivariuksen pyörtyämään.

Tulen luona oli tynnyri ja sillä istui muuan kerjäläinen. Hän oli kuningas valtaistuimellaan.

Ne kolme miestä, jotka pitelivät Gringoirea, veivät hänet tynnyrin luo, ja koko bakkanaali vaikeni hetkeksi, lukuunottamatta lasta kattilassa.

Gringoire ei uskaltanut nostaa katsettaan, tuskin hengittäääkään.

— *Hombre, quita tu sombrero* [Mies, tänne lakkisi!], sanoi yksi hänen kolmesta omistajastaan, ja ennen kuin hän tajusi, mitä mies tarkoitti, tämä oli temmannut hatun hänen päästään. Se oli tosin vain vanha kulunut huopahattu, mutta kyllin hyvä suoja vielä jonakin kuumana tai sateisena päivänä. Gringoire huokasi.

Samassa puhui hänelle kuningas tynnyriltään.

— Mikäs roikale sinä olet?

Gringoirea puistatti. Tuo ääni, joskin nyt uhkaavana, muistutti erästä toista ääntä, joka aamulla oli antanut ensi iskun hänen mysteerilleen mankuessaan keskellä näytäntöä: "Armahtakaa vaivaista!"

Hän katsahti ylös. Se oli todellakin Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefoulla oli yllään kuninkaalliset arvonmerkkinsä, mutta hän oli yhtä risainen kuin ennenkin. Haava oli kadonnut käsivarresta. Hänellä oli kädessä valkeilla nahkasiimoilla varustettu ruoska, joita kaupungin vartijat käyttivät kansanjoukkojen taltuttamiseksi ja joita nimitettiin *boul layes'iksi*. Päässä oli hänellä ylhäältä umpinainen, pyöreä päähine, mutta oli vaikeata erottaa, oliko se lapsen myssy vai kuninkaan kruunu, siinä määrin se muistutti kumpaakin.

Gringoiressa oli, hänen itsensäkään tietämättä miksi, syttynyt pieni toivonkipinä, kun hän tunsi Ihmeiden pihan kuninkaan Oikeuspalatsin salissa olleeksi kerjäläiseksi.

— Mestari, hän sammalsi... korkea herra... teidän majesteettinne... Miten teitä nimittäisin? hän lausui lopuksi ehdittyään crescendonsa huippukohtaan, tietämättä miten päästä ylemmäs tai laskeutua takaisin.

— Korkea herra, teidän majesteettinne tai toveri, nimitä minua miksi haluat. Mutta joudu. Mitä sinulla on sanottavana puolustukseksi?

— *Puolustukseksi?* mietti Gringoire, — tuo ei kuulosta lainkaan miellyttävältä. Hän jatkoi sammaltaen: — Minä olen se, joka tänä aamuna...

— Pirun kynsien kautta! keskeytti hänet Clopin. — Nimesi, roikale, eikä mitään muuta! Kuule, mitä sinulle sanon! Sinä olet kolmen mahtavan ruhtinaan edessä: minun Clopin Trouillefoun, Tunisin kuninkaan ja suurvelhon seuraajan, Argot'n kuningaskunnan hallitsijan; Mathias Hungadi Spicalin, Egyptin ja mustalaisten herttuan, tuon vanhan keltaisen, jonka näet tuolla pesurätti pään ympärillä; sekä Guillaume Rousseau, Galilean keisarin, tuon lihavan tuolla, joka ei kuuntele meitä lainkaan ja joka likistelee porttoa. Me olemme sinun tuomareitasi. Sinä olet tunkeutunut Argot'n kuningaskuntaan olematta argotlainen ja olet siten loukannut etuoikeuksiamme. Sinua on rangaistava, ellet, niin sanottujen kunniallisten ihmisten siansaksaa käyttäkseni, ole varas, kerjäläinen tai maankiertäjä. Jos olet joku sen tapainen, niin anna kuulua! Tee selko itsestäsi!

— Ei minulla ole sitä kunniaa, Gringoire sanoi. Minä olen kirjoittanut...

— Riittää, keskeytti hänet Trouillefou. — Sinut hirtetään. Selvä juttu, herrat kunnialliset porvarit! Niinkuin te kohtelette meitä, niin kohtelemme me teitä. Samaa lakia, jota te käytätte kulkureita kohtaan, käyttävät kulkurit teitä kohtaan. Oma syynne, jollei se ole teille mieluinen. Ei ole vahingoksi nähdä joskus kunniallisenkin miehen virnistävän hammppuköydessä; se tuottaa toimitukselle arvonantoa. Kas niin, ystäväni, jaa nyt kohteliaasti risasi näille naisille. Minä hirtätän sinut kulkurien iloksi, ja sinun on annettava kukkarosi heille, että he saavat juoda maljasi. Jos haluat sitä ennen pitää pientä ilvettä, on tuolla saarnatuolissa erinomainen kivinen Isä-Jumalan kuva, jonka olemme varastaneet Saint-Pierre-aux-Boeufs'istä. Sinulla on aikaa neljä minuuttia antaaksesi sielusi hänen haltuunsa.

Tämä puhe karmi Gringoiren selkäpiitä.

— Sieluni kautta, hyvin puhuttu! Clopin Trouillefou saarnaa kuin paavi, huusi Galilean keisari lyöden

sarkkansa säpäleiksi työntääkseen pöytänsä syrjään.

— Herrat keisarit ja kuninkaat, Gringoire sanoi kylmäverisesti (sillä hän oli, ihme kyllä, taas tyyni ja puhui päättävästi), sitä ette voi todella tarkoittaa. Olen Pierre Gringoire, runoilija ja sen moraliteetin kirjoittaja, joka tänään esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa.

— Sinäkö se oletkin, mestari! virkkoi Clopin. Olin siellä, jumal'auta, minäkin! Mutta, hyvä toveri, eikö ole oikein, että hirtämme sinut illalla sentähden, että ikävystytit meitä aamulla?

— Tästä ei näy olevankaan helppo päästä, ajatteli Gringoire. Hän teki vielä viimeisen ponnistuksen.

— Ei ole mitään syytä, hän sanoi, olla lukematta runoilijoita kulkureihin. Aisopos oli maankiertäjä, Homeros kerjäläinen, Mercurius varas...

Tässä keskeytti hänet Clopin.

— Sinä näyt aikovan pöristä meidät hengiltä loruillasi. Hitto vieköön, etkö voi antaa hirttää itseäsi vähemmällä!

— Anteeksi, herra Tunisin kuningas, Gringoire vastasi, puolustautuen askel askeleelta. Sitä asiaa sietää punnita... Hetkinen vielä!... Kuulkaa minua!... Ettehän tahdo tuomita minua kuulustelematta...

Hänen onneton äänensä häipyi kokonaan siihen huumaavaan meluun, joka nyt syntyi hänen ympärillään. Kattilasta kuului entistä pahempi räminä, ja kaiken lisäksi oli muuan vanha eukko pannut kolmijalalle paistinpannun, jossa kärisevä rasva piti sellaisen räiskeen kuin parvi kirkuvia poikia naamiota seuratessaan.

Tällä välin näytti Clopin Trouillefou neuvottelevan Egyptin herttuan ja Galilean keisarin kanssa, joista jälkimmäinen oli aivan juovuksissa. Sitten hän huusi:

— Hiljaa siellä!

Mutta kun kattila ja paistinpannu eivät kuulleet häntä, vaan jatkoivat duettoaan, hän hyppäsi alas tynnyriltään, antoi kattilalle sellaisen potkun, että se kieri hyvän matkan päähän lapsineen, potkaisu paistinpannua, niin että sen sisällys roiskahti tuleen, ja palasi taas vakavana valtaistuimelleen, välittämättä lapsen nyyhkytyksistä tai murisevasta eukosta, jonka illallinen siten joutui liekkien saaliiksi.

Trouillefou viittauksesta astuivat herttua, keisari, arkkikätyrit ja hurskastelijat esiin ja asettuivat puoliympyrään hänen ja Gringoiren ympärille, jota nuo kolme kerjäläistä yhä pitelivät kauluksesta. Se oli puoliympyrä ryysyjä, repaleita, katinkultaa, hankoja, kirveitä, hoippuvia koipia, voimakkaita, paljaita käsivarsia, likaisia, kalpeita ja tylsiä kasvoja. Keskellä tätä kerjäläisten pyöreätä pöytää kohosi Clopin Trouillefou hallitsijanhahmona aivan kuin doogi tämän senaatin edessä, kuin kuningas päärien joukossa, kuin paavi konklaavin keskellä, ensiksikin ylemmän asemansa vuoksi tynnyrillä ja toiseksi jonkin käskävän, karskin ja pelottavan ominaisuutensa vuoksi, joka sai hänen silmänsä säkenöimään ja peitti kulkuri tyyppin eläimellisen ilmeen hänen villedillä kasvoillaan. Hän oli kuin metsäkarju sikojen joukossa.

— Kuulehan, hän sanoi Gringoirelle, ja siveli käsnäisellä kädellään muodotonta leukaansa, en keksi mitään syytä, miksi sinua ei hirtettäisi. Se ei kylläkään taida olla oikein mieluista sinusta, ja sehän onkin luonnollista, sillä te ette ole siihen tottuneet. Te annatte sille aivan liian suuren merkityksen. Mutta me emme tahdo sinulle mitään pahaa ja merkiksi siitä tahdon ilmoittaa sinulle erään tavan, jolla voit suoriutua toistaiseksi asiasta. Tahdotko ruveta meikäläiseksi?

On helppoa kuvitella, minkä vaikutuksen tämä ehdotus teki Gringoireen, joka jo näki elämän luisuvan käsistään ja alkoi pitää itseään menneenä miehenä. Hän tarttui innokkaasti tähän ehdotukseen.

— Tahdon, varmasti, mielelläni, hän sanoi.

— Tahdot siis liittyä puukkojunkkarien veljeskuntaan? jatkoi Clopin.

— Ehdottomasti, puukkojunkkarien veljeskuntaan, vastasi Gringoire.

— Tunnustat itsesi vapaan porvariston jäseneksi? jatkoi Tunisin kuningas.

— Vapaan porvariston jäseneksi.

— Argot'n kuningaskunnan alamaiseksi?

— Argot'n alamaiseksi.

— Kulkuriksi?

— Kulkuriksi.

— Sielultasi ja mieleltäsi?

— Sielultani ja mieleltäni.

— Huomautan sinulle, että sinut hirtetään sittenkin.

— Perhana! virkkoi runoilija.

— Ainoastaan sillä erotuksella, että sinut hirtetään myöhemmin, suuremmilla menoilla ja hyvän Pariisin kustannuksella kauniissa kivihiressä, ja että kunnialliset ihmiset hirttavat sinut. Onhan se lohdullisempaa.

— Niin kai, Gringoire vastasi.

— On vielä muitakin etuja. Vapaana porvarina ei sinun tarvitse, niinkuin Pariisin hyvien porvarien, maksaa puhtaanapidosta, köyhäinhoidosta eikä katuvalaistuksesta.

— Mainiota, sanoi runoilija. — Olen kulkuri, argotlainen, vapaa porvari, puukkojunkkari, kaikkea mitä tahdotte. Ja kaikkea tuota olin jo muuten ennenkin, herra Tunisin kuningas, sillä minä olen filosofi; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur* [ja kaikki filosofiassa, kaikki filosofissa yhtyvät], kuten tiedätte.

Tunisin kuningas rypisti kulmakarvojaan.

— Miksi sinä minua luulet, ystäväni? Mitä Unkarin juutalaisen mongerrusta sinä oikein laulat? En ymmärrä hepreaa. Eikä tarvitse olla juutalainen ollakseen rosvo. Minä en muuten enää varasta, olen noussut korkeammalle; minä tapan. Rosvo, mutta en taskuvaras.

Gringoire koetti sopertaa anteeksipyyntöjä näiden lyhytten, vihaisella äänellä huudettujen lauseitten välillä.

— Pyydän anteeksi, herra kuningas, se ei ole hepreaa vaan latinaa.

— Sanon sinulle, karjui Clopin, — etten ole juutalainen, ja että annan hirttää sinut, jumal'auta! samoin kuin tuon pienen juutalaisen kaupustelijan, joka on vieressäsi ja jonka toivoisin näkeväni naulattuna kassatauluun niinkuin väärän rahan, joka hän onkin!

Tätä sanoessaan hän näytti sormellaan tuota pientä Unkarin juutalaista, joka oli Gringoirelle laulanut *facitote caritatemiaan* ja joka ihmeekseen näki kerjäläisten kuninkaan vihan kohdistuvan häneen, hän kun ei ymmärtänyt mitään muuta kieltä.

Viimein korkea-arvoinen Clopin rauhoittui.

— Roikale! hän sanoi runoilijallemme, — sinä haluat siis ruveta kulkuriksi?

— Haluan, varmasti, runoilija vastasi.

— Ei riitä pelkkä halu, sanoi harmistuneena Clopin. — Hyvä tahto ei lisää ainoatakaan sipulia keittoon, ja sillä päästään korkeintaan paratiisiin, mutta argot ja paratiisi ovat kaksi eri asiaa. Kelvataksesi argotlaiseksi pitää sinun näyttää kykeneväsi johonkin, ja siksi on sinun tutustuttava nukkeen.

— Tutustun kaikkeen, mitä haluatte, vastasi Gringoire. Clopin antoi merkin. Joukosta erkani muutamia argotlaisia, mutta palasi pian takaisin kantaen kevyttä telinettä, jonka muodosti kaksi ristikkojalustalla varustettua pystytankoa. Näiden yläpäähän pantiin poikki puu ja niin saatiin aikaan siro, kevyt hirsipuu, joka Gringoirella oli onni tuossa tuokiossa nähdä seisovan valmiina edessään. Mitään ei puuttunut, ei edes köyttä, joka somasti heilui edes takaisin poikkipuussa.

— Mitähän he nyt aikovat? ihmetteli Gringoire hiukan levottomana. Kellojen kilinä, joka samassa kuului, haihdutti hänen pelkonsa. Kulkurit ripustivat köydensilmukkaan nuken, joka muistutti variksenpelätintä. Se oli punaisella verhottu ja niin täynnä kelloja ja kulkusia, että niillä olisi voinut koristaa kolmekymmentä kastilialaista muulia. Nuo lukemattomat kulkuset soivat niin kauan kuin naru oli liikkeessä. Sen asettuessa lakkasi tiukujenkin kilinä.

Osoittaen vanhaa, kiikkerää tuolia, joka seiso i nuken alla, virkkoi Clopin:

— Nouse tuolle!

— Piru vieköön! sanoi Gringoire, — minähän taitan niskani. Teidän tuolinne ontuu niinkuin Martialiksen kaksoissäkeet. Niissä on yksi heksametrinen ja yksi pentametrinen säe.

— Nouse ylös! toisti Clopin.

Gringoire nousi tuolille ja hänen onnistui päästä tasapainoon jonkin aikaa horjuttuaan.

— Kierrä nyt oikea jalkasi vasemman sääresi ympäri ja nouse varpaillesi! jatkoi Tunisin kuningas.

— Herra kuningas, onko tarkoituksenne, että katkaisen käteni tai jalkani?

Clopin ravisti päätään.

— Kuule, ystäväni, sinä puhut liian paljon. Pari sanaa siitä, mistä on kysymys. Nouset varpaillesi, kuten sanoin, ja kurottaudut sen verran, että yletyt nuken taskuun. Pistät kätesi sinne, otat sieltä kukkaron, joka siellä on, ja jos teet sen tiu'unkaan kilahtamatta, olet meikäläinen. Silloin me vain ystävyyden vuoksi ruoskimme sinua kunnollisesti kahdeksan päivää.

— Herra paratkoon! sitä minä en kestä, sanoi Gringoire. — Entä jos kellot kilahtavat?

— Silloin sinut hirtetään. Ymmärrätkö?

— En ymmärrä mitään tästä kaikesta, vastasi Gringoire.

— Kuule siis vielä kerta. Sinun tulee tarkastaa nuken tasku ja ottaa sieltä kukkaro; mutta jos yksikään tiuku kilahtaa, hirtetään sinut. Ymmärrätkö nyt?

— Ymmärrän, sanoi Gringoire, entä sitten?

— Jos sinun onnistuu ottaa kukkaro meidän kuulematta kilahdustakaan, niin olet meikäläinen, ja me pieksämme sinua kahdeksan päivää. Nyt kai ymmärrät?

— Ei, herra kuningas, en tosiaankaan ymmärrä vähäistäkään. Mitä tästä kaikesta on hyötyä, jos minut toisessa tapauksessa hirtetään, toisessa ruoskitaan?

— Ja kulkuri, etkö sitä pidä minään? Omaksi hyödyksesihän me sinua pieksämme. Se karkaisee sinua.

— Suur'kiitos, vastasi runoilija.

— No, joutuin! kerjäläiskuningas sanoi ja takoi jalkaansa tynnyriä vasten, joka kumisi kuin suuri rumpu. — Käy käsiksi nukkeen ja pian, että tästä jutusta kerrankin tulisi loppu! Sanon sinulle vielä viimeisen kerran, että jos kuulen kilahduksenkaan, saat astua nuken paikalle.

Koko joukko osoitti suosiotaan Clopinin sanojen johdosta ja asettui kehään hirsipuun ympärille niin remakasti nauraen, että Gringoire huomasi huvittavansa heitä siinä määrin, että hän saattoi odottaa pahinta. Hänellä ei niin ollen ollut muuta toivoa kuin tuo sangen heikko mahdollisuus, että hän onnistuisi pelottavassa kokeessa. Hän päätti uskaltaa, mutta vasta kun oli rukoillut hartaasti nukkea, jonka aikoi ryöstää ja joka varmaan olisi ollut ennemmin hellytettävissä kuin rosvot. Nämä lukemattomat kulkuset kuparikieliseen näyttivät hänestä kyykäärmeitten kidoilta, jotka olivat valmiina puremaan ja sähköisemään.

— Oh! hän sanoi hiljaa, — onko mahdollista, että henkeni riippuu yhden ainoan pienen kulkusen pienimmästä kilahduksesta! Ah! hän lisäsi kädet ristissä, — kellot, älkää soiko, kulkuset, älkää kiliskö, tiu'ut, älkää heliskö!

Vielä viimeisen kerran hän yritti hellyttää Trouillefouta.

— Mutta jos tulee tuulenpuuska?

— Silloin sinut hirtetään, tämä vastasi empimättä.

Kun Gringoire parka ymmärsi, ettei ollut mitään muuta neuvoa, teki hän rohkeasti päätöksen, kiersi oikean jalkansa vasemman ympärille, kohottautui varpailleen ja ojensi kätensä. Mutta juuri kun hän kosketti nukkea, horjahti hän hiukan seisoessaan nyt vain yhdellä jalalla tuolilla, jolla oli vain kolme; hän tarttui vaistomaisesti nukkeen, kadotti tasapainonsa ja putosi raskaasti maahan noiden lukemattomien kulkusten kauhean kilinän huumaamana, samalla kun nukke ensin pyörähti ympäri ja sitten majesteetillisesti heilui pylvättien välissä.

— Kirous! huudahti hän pudotessaan ja jäi makaamaan kuin kuollut kasvot maata vasten.

Samalla hän kuuli kulkusten jatkuvan kilinän päänsä päältä, rosvojen pirullisen naurun ja Trouillefoun äänen, joka sanoi:

— Nostakaa se hourupää pystyyn ja hirttäkää hänet paikalla. Hän nousi ylös. Nukke oli jo otettu alas, ja paikka oli vapaa hänelle.

Argotlaiset antoivat hänen taas nousta tuolille, Clopin meni hänen luoksensa, pani silmukan hänen kaulaansa, löi häntä olalle ja sanoi:

— Hyvästi, ystäväni, nyt et enää pääse minnekään, vaikkapa sinulla olisi paavin suolet.

Sana *armaa* kuoli Gringoiren huulille. Hän katsahti ympärilleen. Ei pienintäkään toivoa: kaikki nauroivat.

— Bellevigne de l'Étoile, sanoi kuningas jättiläismäiselle kulkurille, joka astui esiin joukosta, — kiipeä poikkipuulle.

Bellevigne de l'Étoile kiipesi nopeasti telineelle, ja katsahtaessaan samassa ylös Gringoire näki hänen kasvojensa virnistävän poikkipuulta.

— Kun kuulette minun paukuttavan käsiäni, jatkoi Clopin, tulee sinun, Andry le Rouge, potkaista tuoli pois, sinun, Francois Chante-Prune, tarttua tuota vekkulia koipiin ja sinun, Bellevigne, heittäytyä hänen olkapäilleen, ja kaikki yhtäikaa, kuuletteko?

Gringoire vapisi.

— Oletteko valmiina? kysyi Clopin noilta kolmelta argotlaiselta, jotka valmistautuivat heittäytymään Gringoiren kimppuun kuin kolme hämähäkkiä kärpäsen. Kuolemaantuomittu sai kärsiä hetken kauheata odotusta, kun Clopin rauhallisena potkaisi jalallaan tuleen risuja, joihin liekit eivät vielä olleet ehtineet.

— Oletteko valmiina? hän toisti ja ojensi kätensä lyöntiin. Silmänräpäys vielä ja Gringoire olisi ollut mennyttä miestä.

Mutta äkkiä Clopin pysähtyi aivan kuin olisi muistanut jotakin.

— Odottakaa hiukan, hän sanoi, — unohdin jotakin!... Meillä ei ole tapana hirttää miestä kysymättä ensin, onko ketään naista, joka haluaa hänet. — Toveri, se on sinun viimeinen toivosi. Sinun on naitava joko irtolaisnainen tai köysi.

Tämä mustalaislaki, niin kummalta kuin se lukijasta kuulostaneekin, on vieläkin luettavana vanhasta englantilaisesta lakikirjasta. Katsokaa vain *Burington's Observations'ia*.

Gringoire hengähti helpotuksesta. Toisen kerran puolituntisen kuluessa hän palasi takaisin elämään. Mutta hän ei uskaltanut siihen paljoa luottaa.

— Hoi! Clopin huusi istuuduttuaan jälleen valta-istuimelleen, naiset ja naasikat, noidasta hänen kissaansa asti, onko teissä ketään porttoa, joka haluaa ottaa tämän porttoilijan? Hoi, Colette la Charonne! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouynel! Marie Piédebou! Thonne la Longue! Bélarde Fanouel! Michelle Genaille! Claudie Ronge-Oreille! Mathurine Girorou! Hoi! Isabeau la Thierrye! Tulkaa katsomaan! Mies aivan ilmaiseksi! Kuka haluaa?

Gringoire ei suinkaan kurjassa tilassaan ollut erityisen maittava. Irtolaisnaiset eivät suuria välittäneet koko tarjouksesta. Tuo onneton kuuli heidän vastaavan:

— Ei! ei! hirttäkää hänet, niin kaikilla on hauskaa.

Kolme joukosta astui kuitenkin esille lähemmin tarkastamaan häntä. Ensimmäinen oli roteva, leveäkasvoinen tyttö. Hän tutki tarkasti filosofin pukua, jonka kurjan tilan me jo tunnemme. Takki oli perin kulunut ja siinä oli enemmän reikiä kuin pannussa, jossa paistetaan kastanjia. Tyttö virnisti.

— Vanha rätti! hän mutisi. — Entä viittasi?

— Olen sen kadottanut, Gringoire vastasi.

— Hattusi?

— Se otettiin minulta.

— Kenkäsi?

— Niissä ei ole enää pohjia.

— Kukkarosi?

— Ah! mutisi Gringoire, — minulla ei ole ainoatakaan souta.

— Anna sitten hirttä itsesi ja kiitä kaupasta! sanoi tyttö ja käänsi hänelle selkänsä.

Toinen järjestyksessä, vanha, harmaa, ryppyinen akka, niin ilkeän ja ruman näköinen, että häpäisi jo Ihmeiden pihankin, kiersi Gringoirea ja tutki häntä joka puolelta. Gringoire miltei vapisi pelosta, että tämä hyväksyisi hänet. Mutta akka lähti pois mutisten:

— Liian laiha.

Kolmas oli nuori, punakka eikä lainkaan ruma tyttö.

— Pelasta minut! kuiskasi runoilija raukka hänelle rukoilevalla äänellä. Tyttö katseli häntä hetken sääliä, painoi sen jälkeen silmänsä alas, hypisteli nuttuaan ja näytti epäröivän. Gringoire seurasi katseillaan kaikkia hänen liikkeitään; se oli hänen viimeinen toivonkipinänsä.

— Ei, sanoi tyttö vihdoinkin, Guillaume Longue joue pieksäisi minua. Ja hän palasi joukkoon.

— Toveri, sanoi Clopin, sinulla on huono onni.

Hän nousi seisomaan tynnyrilleen ja huusi huutokaupanpitäjää matkien, mikä suuresti huvitti joukkoa:

— Eikö kukaan huoli miestä? Ensimmäinen kerta, toinen kerta, kolmas kerta! Ja kääntyen hirsipuuta kohden nyökäytti hän päätään:

— Kuulut tuolle!

Bellevigne de l'Étoile, Andry le Rouge ja François Chante-Prune lähestyivät Gringoirea.

Samassa kuului väkijoukosta huuto:

— *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoiren koko ruumis vapisi ja hän kääntyi sinne päin, mistä ääni kuului. Joukko teki tilaa puhtaalle ja häikäisevälle olennolle. Se oli mustalaistyttö.

— Esmeralda! huudahti Gringoire ihmetellen kesken tuskaansa, miten äkkiä tuo taikasana herätti eloon kaikki hänen muistonsa tältä päivältä.

Tänne Ihmeiden pihaan saakka tuntui ulottuvan hänen kauneutensa ja suloutensa mahti. Varkaat ja portot väistyivät kunnioittavasti hänen tieltään ja heidänkin raa'at kasvonsa kirkastuivat, kun he näkivät hänet.

Hän lähestyi kuolemaantuomittua kepein askelin. Soma Djali seurasi häntä. Gringoire oli jo puolikuollut. Tyttö katseli häntä äänetönnä.

— Aiotteko hirttä tämän miehen? hän kysyi vakavana Clopinilta.

— Aiomme, sisar, jollet ota häntä mieheksesi. Hän suipensi taas hiukan huuliaan.

— Minä otan hänet, hän sanoi.

Nyt Gringoire uskoi aivan varmasti, että hän aamusta alkaen oli nähnyt unta, ja että tämä oli vain sen jatkoa.

Käänne, vaikka mieluinenkin, oli raju.

Silmukka avattiin ja runoilijan annettiin astua tuoilta. Hänen täytyi istuutua, niin valtavasti mielenliikutukset olivat häneen vaikuttaneet.

Egyptin herttua toi nyt saviruukun ja antoi sen sanaakaan sanomatta mustalaistytölle. Hän antoi sen vuorostaan Gringoirelle sanoen:

— Heitä se maahan. Ruukku särkyi neljään osaan.

— Veljeni, sanoi nyt Egyptin herttua ja asetti kätensä heidän otsalleen, hän on sinun vaimosi; sisar, hän on miehesi, neljä vuotta. Menkää!

Jonkin hetken kuluttua runoilijamme istui pienessä, holvatussa, huolellisesti lukitussa ja lämpimässä huoneessa pöydän ääressä, joka ei näyttänyt muuta pyytävän kuin saada lainaksi yhtä ja toista sen viereen ripustetusta ruokakaapista, toivossa hyvä vuode, ja kahden kesken kauniin tytön kanssa. Seikkailu tapaili sadun rajoja. Hän alkoi todella uskoa olevansa lumottu prinssi ja silmäili aina tuolloin tällöin ympärilleen ikään kuin nähdäkseen, oliko se kahden siivekkään aarnikotkan vetämä tulivaunu vielä jäljellä, joka yksin oli voinut hänet niin äkkiä tuoda kadotuksesta paratiisiin. Aika ajoin hän katseli myös tiukasti reikää takissaan, ettei kadottaisi kokonaan maata jalkojensa alta, vaan pysyisi kiinni todellisuudessa. Hänen mielikuvituksen syvyyksien yllä liitelevä järkensä riippui nyt vain tästä säikeestä.

Tyttö ei näyttänyt lainkaan kiinnittävän häneen huomiota. Hän tuli ja meni, siirsi jotakin tuolia, puhui vuohelleen ja suipisti silloin tällöin suutaan. Viimein hän istuutui pöydän ääreen, ja Gringoire saattoi nyt häiritsemättä tarkastella häntä.

Te olette ollut lapsi, lukijani, ja ehkä olette kyllin onnellinen ollaksenne vieläkin. Olette useammin kuin kerran (ja omasta puolestani olen viettänyt siten kokonaisia päiviä, ja parhaiten vietettyjä koko elämäni aikana) seurannut jonakin aurinkoisena päivänä juoksevan veden rannalla jotakin kaunista sinistä tai viheriäistä sudenkorentoa, joka äkkinäisin kääntein on liidellyt edes takaisin pensaasta pensaaseen ja suudellut jokaisen oksan latvaa. Muistatte, millä ihastuneella uteliaisuudella ajatuksenne ja katseenne kiintyi tähän pieneen, sädehtivään ja surisevaan, purppura- ja sinisiipiseen pyörteeseen, jonka keskellä liiteli suuri, liikkeensä nopeuden vuoksi näkymättömiin häipyvä olento. Se ilmaolento, joka epäselvästi kuvastui tämän siivenlyöntien väräjävän loisteen läpi, näytti teistä unikuvalta, jota oli mahdoton nähdä, mahdoton koskettaa. Mutta kun sudenkorento viimein lepäsi ruo'onkorrella, ja te saatoitte henkeä pidättäen tarkastaa noita pitkiä harsosiipiä, tuota pitkää emaljiviittaa, noita kahta kristallipalloa, miten ihmettelittekään ja samalla pelkäsitte, että olento haihtuisi olemattomiin! Muistelkaa näitä vaikutelmia, niin voitte helposti ymmärtää Gringoiren tunteet, kun hän näki edessään ilmeisessä ja ruumiillisessa olomuodossaan tämän Esmeraldan, jonka hän tähän asti oli nähnyt vain hämärästi tanssin, laulun ja kansanhumun utuisessa pyörteessä.

— Tämä on siis *Esmeralda!* hän mietti vaipuen yhä enemmän unelmiin ja seuraten häntä epämääräisin katsein. — Taivaallinen olento! Katutanssijatar! Niin paljon ja niin vähän! Hän se antoi kuoliniskun minun moraliteetilleni aamulla, hän se pelasti henkeni illalla. Pahan onnen lintuni ja hyvä enkelini! Kaunis tyttö, totta tosiaan! — ja varmaankin aivan hullaantunut minuun, koska otti minut tuolla tavalla. — Kesken kaiken, hän sanoi nousten äkkiä tuon todellisuudentajun vallassa, joka muodosti hänen luonteensa ja filosofiansa perustan, — enpä oikein tiedä, miten se on tapahtunut, mutta minä olen hänen miehensä!

Tämä ajatus mielessään ja katseessaan hän lähestyi tyttöä niin sotilaallisesti ja kohteliaasti, että tämä peräytyi.

— Mitä te minusta tahdotte? kysyi tyttö.

— Ja sitä te vielä kysytte, ihailtava Esmeralda? vastasi Gringoire niin kiihkeällä äänellä, että hän itse hämmästyi kuullessaan puheensa.

Mustalaistyttö katseli suurin silmin.

— En ymmärrä, mitä tarkoitatte.

— Mitä ihmettä! Gringoire virkkoi, joka yhä lämpeni ja luuli olevansa tekemisissä tavallisen Ihmeiden pihan siveyden kanssa, — enkö minä ole sinun, rakkaani, ja etkö sinä ole minun?

Ja hän kietoi samassa käsivartensa tuttavallisesti tytön vyötäröille.

Esmeraldan vartalo luisui hänen käsistään liukkaasti kuin ankerias. Yhdellä hyppäyksellä hän oli huoneen toisessa päässä, kumartui alas ja nousi jälleen kädessä pieni tikari, ja ennen kuin Gingoire oli edes ehtinyt nähdä, mistä tikari oli peräisin, seisoi tyttö hänen edessään säihkyvin silmin, vapisevin huulin, värähtelevin sieraimin ja kasvot punaisina kuin pioni. Samalla asettui vuohi hänen eteensä ja ojensi Gringoirea kohden kauniit, kullatut ja teräväpäiset sarvensa. Tämä oli käynyt silmänräpäyksessä.

Sudenkorento oli muuttunut ampiaiseksi, joka näytti piikkiään.

Filosofimme seisoj hämmästyksestä äänetönnä ja tarkasti koomillisella ihmetyksellä vuoroin vuolta, vuoroin tyttöä.

— Pyhä Neitsyt! hän sanoi viimein, kun sai hämmästykseltään puhutuksi, — aika terhakka pari!

Mustalaistyttökin katkaisi äänettömyyden.

— Sinä olet aika julkea lurjus.

— Anteeksi, neiti, sanoi Gringoire hymyillen; — mutta miksi olette sitten ottanut minut mieheksenne?

— Olisiko minun pitänyt antaa hirttää sinut?

— Te siis otitte minut mieheksenne ainoastaan pelastaaksenne henkeni? runoilija sanoi hieman pettyneenä rakkaudentoiveissaan.

— Ja mistä muusta syystä olisin mielestäsi sen tehnyt? Gringoire puraisi huultaan.

— No samapa se, hän sanoi, en olekaan vielä niin voitollinen Amarin palvelija kuin luulin. Mutta miksi sitten lyödä rikki tuo ruukku vaivainen?

Esmeraldan tikari ja vuohen sarvet olivat yhä puolustusasennossa.

— Neiti Esmeralda, runoilija sanoi, — tehdään sovinto. En ole Châtelet'n kirjureita, enkä aio ilmaista, että käynte tikarilla aseistettuna Pariisissa huolimatta herra kaupunginvoudin käskyistä ja kielloista. Onhan tunnettua, että Noël Lescrivvain tuomittiin kahdeksan päivää sitten kymmenen soun sakkoihin siksi, että hän kantoi tikaria. Mutta se on teidän yksityinen asianne, ja nyt siirryn pääasiaan. Vannon teille paratiisiosuuteni kautta, etten lähesty teitä ilman teidän lupaanne ja suostumustanne; mutta antakaa minulle syötävää.

Gringoire oli pohjaltaan, kuten hra Despréaux, "sangen vähän heikumallinen". Hän ei ollut tuota ritari- ja muskettisoturisukua, joka valtaa neitokset väkiryssäköllä. Niin rakkaudessa kuin kaikessa muussakin hän harrasti arkailua ja keskiteitä; ja hyvä illallinen rakastettavassa seurassa kahden kesken tuntui hänestä, varsinkin kun hän oli nälkäinen, mainiolta välinäytökseltä prologin ja rakkausseikkailun ratkaisun välillä.

Mustalaistyttö ei vastannut. Hän nyrpisti suutaan, nakkasi päätään kuin lintu ja puhkesi nauruun; ja pieni tikari hävisi niinkuin oli ilmestynytkin, ilman että Gringoire huomasi, minne mehiläinen piilotti piikkinsä.

Hetkisen kuluttua oli pöydällä ruisleipä, pala kinkkua, muutamia paistettuja omenoita ja ruukku kirsikkaviiniä. Gringoire iski kiukkuisesti ruokaan käsiksi. Siitä vimmatusta kalinasta päättäen, minkä hänen rautahaarukansa ja fajanssilautasensa saivat aikaan, olisi luullut että koko hänen rakkautensa oli muuttunut ruokahaluksi.

Tyttö istui häntä vastapäätä katsellen häntä äänetönnä, mutta hänen ajatuksensa näyttivät askartelevan aivan muissa seikoissa, joille hän silloin tällöin hymyili, samalla kun hänen pehmeä kätensä hyväili vuohen älykästä päätä, jonka tämä oli painanut hänen polvilleen.

Keltainen vahakynntilä valaisi tätä ruokahalun ja haaveilun sekaista näytöstä.

Tyydyttyään vatsansa hiukaisevimman nälän, huomasi Gringoire hieman nolona, ettei ollut jäljellä muuta kuin yksi ainoa omena.

— Ettekö syö, neiti Esmeralda?

Tyttö vastasi vain ravistamalla kieltävästi päätään, ja hänen mieltävä katseensa suuntautui kattoholviin.

— Mikä hitto häntä oikein vaivaa? mietti Gringoire ja katsahti sinne, minne hänkin katsoi. — Ei häntä voine kiinnittää tuo holvikaaren kivikääpiön virnistys. Kyllä kai minä, hitto vie, ainakin sen kanssa kykenen kilpailemaan!

Hän korotti äänensä:

— Neiti!

Tyttö ei näyttänyt kuulevan. Hän toisti kovemmin:

— Neiti Esmeralda!

Turha vaiva. Tytön ajatukset olivat muualla, eikä Gringoiren ääni kyennyt niitä tavoittamaan. Onneksi puuttui nyt vuohikin asiaan. Se alkoi hiljaa vetää herratartaan hihasta.

— Mitä tahdot, Djali? kysyi mustalaistyttö äkkiä kuin unesta heräten.

— Sen on nälkä, Gringoire sanoi, iloissaan siitä, että pääsi keskustelun alkuun.

Esmeralda pureskeli rikki leivänpalan ja syötti sen kädestään Djalille.

Gringoire ei enää antanut hänen vaipua unelmiin. Hän teki arkatuntoisen kysymyksen.

— Te ette siis halua minua mieheksenne? Tyttö katsoi häntä päättävästi ja sanoi:

— En.

— Rakastajaksi? Gringoire virkkoi. Tyttö nyrpisti huuliaan ja vastasi:

— En.

— Ystäväksi? jatkoi Gringoire.

Tyttö katsoi taas häntä pitkään ja vastasi hetken mietittyään:

— Ehkä.

Tämä *ehkä*, joka on filosofeista niin rakas, rohkaisi Gringoirea.

— Tiedättekö, mitä ystävyys on? hän kysyi.

— Kyllä, vastasi mustalaistyttö; ollaan veli ja sisar, kaksi sielua, jotka koskettavat toisiaan yhtymättä, kaksi sormea samassa kädessä.

— Ja rakkaus? jatkoi Gringoire.

— Oh! rakkaus! tyttö sanoi, hänen äänensä värähti ja hänen silmänsä säihkyivät. — On kaksi ja kuitenkin vain yksi. Mies ja nainen, jotka sulautuvat enkeliksi. Se on taivas.

Katutanssijattaren kasvoissa hohti hänen tätä sanoessaan kauneus, joka teki syvän vaikutuksen Gringoireen ja joka oli täydelleen sopuinnassa hänen sanojensa kanssa, joissa oli miltei itämainen hehku. Hänen viattomat ruusuhuulensa hymyilivät puoliavoimina; hänen valkealla ja kirkkaalla otsallaan näkyi toisinaan ajattelun pilvi kuin henkäyksen jälki peilin pinnalla, ja hänen alas luotujen pitkien, mustien silmäripsiensä alta säteili selittämätön valo, joka antoi hänen piirteilleen tuon ihanteellisen sulon, jonka Raffaello sittemmin löysi neitsyyden, äitiyden ja jumalallisuuden mystillisestä yhteydestä.

Gringoire jatkoi yhtäkaikki:

— Minkälainen miehen sitten on oltava miellyttääkseen teitä?

— Hänen pitää olla mies.

— Entä minä, Gringoire sanoi, mikä minä sitten olen?

— Miehellä on kypärä päässä, miekka kädessä ja kultaiset kannukset kantapäissä.

— Hyvä, sanoi Gringoire, ei miestä ilman hevosta. — Rakastatteko te jotakuta?

— Rakastanko?

— Niin!

Hän oli hetken vaiti, sitten hän sanoi erikoisella äänenpainolla:

— Saan sen pian tietää.

— Miksi ei tänä iltana? runoilija sanoi hellällä äänellä, miksi ei minua?

Tyttö katsahti häneen vakavana.

— Minä voin rakastaa vain miestä, joka voi puolustaa minua.

Gringoire tunsi pistoksen ja punastui. Oli selvää, että tyttö ajatteli sitä huonoa apua, joka Gringoiresta oli hänelle ollut siinä tukalassa asemassa, jossa hän pari tuntia sitten oli ollut. Tämä muisto, jonka illan muut seikkailut olivat saaneet unohtumaan, heräsi nyt uudelleen eloon. Hän löi kädellä otsaansa:

— Että saatoin unohtaa sen, millä minun olisi pitänyt aloittaa.

Neiti, suokaa anteeksi tavaton hajamielisyuteni! Miten te pääsitte Quasimodon kynsistä?

Tämä kysymys sai mustalaistytön vavahtamaan.

— Oh! tuota kauheata kyttyräselkää, hän sanoi ja peitti kasvot käsillään; ja häntä puistatti kuin horkassa.

— Kauhea todellakin! sanoi Gringoire, joka ei hellittänyt ajatustaan; mutta kuinka pääsitte hänen käsistään? Esmeralda hymyili, huokasi ja vaiken.

— Tiedättekö, miksi hän seurasi teitä? kysyi Gringoire, joka koetti kiertotietä uudelleen päästä kysymykseensä.

— En tiedä, tyttö vastasi ja lisäsi heti vilkkaasti: mutta te seuraisitte minua myös, miksi te minua seuraisitte?

— Enpä todellakaan tiedä, Gringoire vastasi.

Keskustelu katkesi. Gringoire piirteli veitsellään pöytään. Tyttö hymyili ja näytti katselevan jotakin seinän lävitse. Äkkiä hän alkoi laulaa:

Quando las pintadas aves
Mudas están, y la tierra...

[Kun helmikanoilla on sulkasato, ja maa...]

Mutta hän keskeytti laulunsa yhtäkkiä ja alkoi hyväillä Djalia.

— Se on kaunis eläin tuo teidän vuohenne, sanoi Gringoire.

— Se on minun sisareni, tyttö vastasi.

— Miksi teitä nimitetään *Esmeraldaksi*? runoilija kysyi.

— En tiedä.

— Jokin syy kai sillä on?

Tyttö veti esille povestaan pienen pitkulaisen, viheriäsilkkinen pussin, jota hän kantoi korallihelmiketjussa kaulassaan. Pussista levisi väkevä kamferin haju ja sen keskellä oli suuri viheriä lasinpala, joka muistutti smaragdia.

— Ehkä se johtuu tästä, hän sanoi.

Gringoire aikoi tarttua siihen. Tyttö väistyi syrjään.

— Älkää koskeko siihen! Se on amuletti. Sinä voisit vahingoittaa sen taikavoimaa tai se sinua.

Runoilijan uteliaisuus kasvoi yhä.

— Kuka on antanut sen teille?

Tyttö pani sormen huulilleen ja kätki amuletin poveensa. Gringoire koetti kysellä edelleen, mutta tyttö oli vähäsanainen.

— Mitä merkitsee sana *Esmeralda*?

— En tiedä.

— Mitä kieltä se on?

— Varmaankin mustalaisten kieltä. [*Esmeralda* merkitsee espanjan kielessä smaragdia. — Suom. huom.]

— Sen kyllä arvasin, Gringoire sanoi, te ette kai ole Ranskasta?

— En tiedä.

— Elävätkö vanhempanne?

Tyttö alkoi laulaa vanhalla säveleellä:

Isä lintu lie, emo lintunen, kun airoitta tie ja venheettä vie yli aaltojen. Isä lintu lie, emo lintunen.

— Miten vanha olitte, kun tulitte Ranskaan? — Aivan pieni.

— Milloin tulitte Pariisiin?

— Viime vuonna. Juuri kun tulimme kaupunkiin Papale-portin kautta, näin parven muuttolintuja lentävän etelään. Sanoin silloin: nyt tulee ankara talvi.

— Ja niin on ollutkin, Gringoire sanoi ihastuneena tästä keskustelun käänteestä. — En ole moneen kuukauteen muuta tehnyt kuin puhallellut käsiini. Teillä on siis ennustajanlahja?

Tyttö kävi taas niukkasanaiseksi.

— Ei.

— Onko tuo mies, jota te nimitätte Egyptin herttuaksi, teidän heimonne päällikkö?

— On.

— Hänhän meidät vihki, huomautti runoilija arastellen. Tyttö suipisti taas huuliaan.

— En tiedä edes sinun nimeäsi.

— Nimeni? Jos sen haluatte tietää, on se Pierre Gringoire.

— Minäpä tiedän kauniimman.

— Olette ilkeä! Gringoire virkkoi. — Mutta ette te minua saa pahastumaan. Ehkä rakastatte minua sitten, kun olette oppinut minua tuntemaan; ja koska niin luottavasti olette kertonut minulle oman tarinanne, tulee kai minunkin kertoa teille jotakin itsestäni. Tiedätte siis, että nimeni on Pierre Gringoire. Olen kyläkirjurin poika Gonessesta. Burgundilaiset hirttivät isäni, pikardilaiset murhasivat äitini Pariisin piirityksen aikana kaksikymmentä vuotta sitten. Kuuden vuoden ikäisenä olin niin ollen orpo ja anturoinani vain Pariisin katukiveys. En tiedä, miten tulin toimeen kuuden vuotiaasta kuudentoista vuotiaaksi. Joku hedelmäinkaupustelijaeukko antoi minulle luumun, joku leipuri heitti minulle leivänpalan. Iltaisin annoin kaupunginvartijain ottaa itseni kiinni, sillä he veivät minut vankilaan ja siellä oli ainakin olkilyhde, millä maata. Tämä ei kuitenkaan estänyt minua tulemasta pitkäksi ja laihaksi, kuten näette. Talvisin lämmittelin itseäni Sensin palatsin lähistöllä auringonpaisteessa ja minusta tuntui sangen naurettavalta, että juhannustulet säästettiin mätäkuuksi. Kuudentoista vuotiaana halusin valita itselleni ammatin. Olen yritellyt yhtä ja toista. Rupesin aluksi sotamieheksi, mutta en ollut kyllin rohkea. Rupesin munkiksi, mutta en ollut kyllin pyhä, ja olin hieman huono juomaan. Epätoivoissani menin kirvesmiehen oppiin, mutta en ollut kyllin vahva. Minulla oli enemmän halua koulumestariksi; en kylläkään osannut lukea, mutta mitäpä siitä. Huomasin pian, että aina puuttui jotakin, ryhdyinpä mihin tahansa, ja kun näin, etten kelvannut mihinkään, ryhdyin runoilijaksi ja sanasepäksi. Se on ammatti, jota voi kulkurina aina harjoittaa, ja se on sentään parempaa kuin varastaminen, johon jotkut nuoret vintiöt ystäväistäni minua kehoittivat. Silloin johti onneni tähti minut eräänä päivänä Notre-Damen arkkidiakonin, arvoisan dom Claude Frollon pariin. Hän kiinnostui minuun ja hänen ansiotaan on, että nyt olen oppinut mies, joka osaan latinani Ciceron *De officiis* teoksesta aina pyhimysten mortuologioihin saakka, ja olen hiukan perillä skolastiikasta, runousopista, rytmioipista ja hermetiikasta, tuosta viisauksien viisaudesta. Minä olen kirjoittanut mysteerin, joka tänään suurella komeudella suunnattoman katsojajoukon läsnäollessa esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa. Olen myös kirjoittanut kuudensadan sivun laajuisen kirjan vuoden 1465 suuresta pyrstötähdestä, joka teki yhden henkilön hulluksi. Muutakin olen menestyksellä suorittanut. Olen vähän perehtynyt tykkipuusepän työhönkin ja olen ollut valmistamassa Jean Mauguen suurta tykkiä, joka, kuten tiedätte, halkesi Charenton-sillalla koeammunnassa surmaten kaksikymmentä katsojaa. Kuten huomaatte, en ole niinkään kelvoton aviomieheksi. Osaan monta kaunista temppua, jotka opetan vuohellenne; esimerkiksi opetan sen matkimaan Pariisin arkkipiispaa, tuota kirottua fariseusta, jonka myllyt kastelevat aivan likomäriksi ne, jotka kulkevat Mylläriensillan yli. Sitä paitsi tuottaa mysteerini minulle sievoisen summan, jos minulle nimittäin maksetaan. Lyhyesti, minä ja minun pääni, minun tietoni ja lahjani ovat kaikki teidän käytettävissänne, neiti. Olen valmis elämään teidän kanssanne, miten haluatte, miehenänne, jos niin tahdotte, tai veljenänne, jos se on teistä mieluisempaa. Gringoire vaiken, nähdäkseen minkä vaikutuksen hänen puheensa oli tehnyt tyttöön. Tämä katseli lattiaan.

— *Febus*, hän sanoi hiljaa ja lisäsi runoilijaan kääntyen: — — mitä merkitsee *Febus*?

Vaikka Gringoire ei voinutkaan käsittää, mitä yhteyttä oli tällä kysymyksellä ja hänen kauniilla puheellaan, hän oli mielissään saadessaan hieman loistaa tiedoillaan. Hän vastasi hieman itsetietoisena:

- Se on latinalainen sana, joka merkitsee aurinkoa.
- Aurinkoa! toisti tyttö.
- Se on erään sangen kauniin jousimiehen nimi, joka oli jumala.
- Jumala! toisti taas mustalaistyttö ja hänen äänessään oli miettävä ja intohimoinen sointu.

Samassa aukeni yksi hänen rannerenkaistaan ja putosi maahan. Gringoire kumartui nopeasti sitä ottamaan. Kun hän nousi, oli tyttö vuohineen kadonnut. Hän kuuli vain lukon raksahduksen. Vieressä oli kai pieni huone, johon vei ovi, joka voitiin sisäpuolelta lukita.

- Onkohan hän edes jättänyt minulle vuodetta? virkkoi filosofimme.

Hän tutki huonetta, mutta ei löytänyt muuta makuupaikkaa kuin pitkänlaisen puukirstun, jonka kansi lisäksi oli veistoksilla koristettu, joten Gringoiresta tuntui melkein samalta, kuin olisi tuntunut Mikromegaksesta, jos hän olisi maannut pitkin pituuttaan Alpeilla.

— No niin, hän sanoi asettuen niin mukavaan asentoon kuin mahdollista. — Täytyy tyytyä. Mutta olipa tämäkin hääyö. Vahinko vain; sillä tässä vihkimyksessä rikottuine ruukkuineen oli jotakin naiivia ja vedenpaisumuksetakaista, joka miellytti minua.

KOLMAS KIRJA

I. Notre-Dame

Pariisin Notre-Dame-kirkko on epäilemättä vieläkin majesteetillinen ja suurenmoinen rakennus. Mutta miten kaunis se vielä vanhoilla päivilläänkin lienee, on kuitenkin vaikeata olla surematta ja suuttumatta, kun katselee niitä lukemattomia muutoksia ja rapistuksia, joita aika ja ihmiset yhdessä ovat tuottaneet tälle kunnianarvoisalle muistomerkillä, häikäilemättä lainkaan Kaarle Suurta, joka laski sen peruskiven, tai Filip Augustia, joka asetti siihen viimeisen.

Tämän tuomiokirkkojemme vanhan kuningattaren otsalla näkee aina kurtun vieressä arven. *Tempus edax, homo edacior.* [Aika on ahnas, ihminen ahnaampi.]

Tämän lauseen tahtoisin mieluummin kääntää: aika on sokea, ihminen on typerä.

Jos meillä olisi aikaa lukijan kanssa yksityiskohtaisesti tarkastaa niitä hävityksen jälkiä, joita tässä vanhassa kirkossa on, lankeisi pienempi osa ajan, suurempi ihmisten, erityisesti taiteilijain niskoille; sanon taiteilijain, sillä kahtena viime vuosisatana on ollut henkilöitä, jotka ovat omaksuneet arkkitehdin nimityksen.

Ensiksikään ei rakennustaiteen historiassa, pysyäksemme muutamissa pääpiirteissä, ole varmaankaan monta kauniimpaa sivua kuin tämä fasadi, jonka muodostaa kolme syvää suippokaariportaalia, kahdenkymmenenkahdeksan koristeellisen, suippokärkisen kuningaskomeron vyö, mahtava keskusruususto, jonka kummallakin puolella sivuakkuna, korkea, kevyt pylvästö apilanlehtikaarekineen, joka hoikkine pylväineen kannattaa raskasta tasakattoa, ja lopuksi kaksi synkkää, jykevää tornia liuskakivikattoineen, jotka kaikki yhdessä muodostavat sopusuhtaisen, komean kokonaisuuden viitenä mahtavana kerroksena lukemattomine kuvapatsaineen, veistoksineen ja metallipakotuksineen esittäytyen silmälle suurena mutta selväpiirteisenä joukkona, ja kukin osaltaan mahtavasti vaikuttaen kokonaisuuden rauhalliseen suuruuteen; suunnaton kiveen piirretty sinfonia, niin sanoakseni; samalla kertaa yksityisen miehen ja kokonaisen kansan suurenmoinen teos, samalla yhteys ja moninaisuus, kuten Iliadi ja Romanceros, joiden sisar se on; kokonaisen aikakauden yhteisvoimien ihmeellinen tuote, jonka jokaisessa kivessä näkee työntekijän mielikuvituksen taiteilijan neron hillitsemällä pyrkivän ilmoille tuhansissa muodoissa; lyhyesti, eräänlainen inhimillinen luomus, mahtava ja pelottava samoin kuin jumalallinen, jolta se näyttää lainanneen tuon kaksinkertaisen luonteensa:

moninaisuuden ja ikuisuuden.

Ja mitä tässä on sanottu julkisivusta, koskee koko kirkkoa; ja mitä on sanottu Pariisin tuomiokirkosta, koskee kaikkia keskiajan kristillisiä kirkkoja. Kaikki ne polveutuvat tuosta itsestään kasvaneesta, loogisesta ja sopusuhtaisesta taiteesta. Jättiläistä voi mitata isosta varpaasta.

Palatkaamme Notre-Damen julkisivuun sellaisena, kuin sen nykyään näemme, kun hartaana käymme ihaillemaan tuota vakaata ja mahtavaa tuomiokirkkoa, joka saattaa pelon valtaan, puhuaksemme kronikoitsijain sanoilla: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*. [Joka suuruudellaan saa katsojat pelon valtaan.]

Kolme valitettavaa vajavaisuutta on nykyään tässä julkisivussa: poissa ovat ensiksikin yksitoista-askelmaiset portaat, jotka kohottivat sen maanpintaa korkeammalle, toiseksi alempi rivi kuvanveistoksia, jotka täyttivät portaalien komerot, sekä kolmanneksi ylempi rivi kuvapatsaita, jotka esittivät kahtakymmentäkahdeksaa vanhinta Ranskan kuningasta Childebertistä Filip Augustiin saakka, joilla kaikilla oli valtiopallo kädessä ja jotka täyttivät portaalien yläpuolella olevan komerovyön. [V. 1845, neljätoista vuotta sen jälkeen, kun Hugo oli kirjoittanut romaaninsa, aloitettiin arkkitehtien Viollet-le-Ducin ja Lassusin johdolla Notre-Damen entisöimistö. Kirkon kärsimät vauriot korjattiin asiantuntevasti ja huolellisesti ja se saatettiin jälleen täysin alkuperäiseen taiteelliseen asuunsa kuvapatsaineen ja keskitornin huippuineen. Hugon kirpeä arvostelu kirkon kurjasta tilasta antoi varmaan pontta entisöimistöihin ryhtymiselle. — Suomentajan huomautus.]

Portaat on aika haudannut Citén hitaasti mutta varmasti kohoavan kamaran alle. Mutta samalla kun se siten on antanut kiveyksen nousevan vuoksen vallata pala palalta nuo yksitoista porrasta, jotka kohottivat rakennuksen majesteetillista korkeutta, on aika antanut kirkolle ehkä enemmän, kuin mitä se on siltä ottanut, sillä se on antanut julkisivulle tuon vuosisataisen, tumman värin, joka tekee monumentaalisten rakennusten vanhuuden niiden kauneimmaksi ikäkaudeksi.

Mutta kuka on kaatanut nuo kaksi veistokuvariviä? Kuka on jättänyt komerot tyhjiksi? Kuka on suunnitellut keskusportaaliin tuon uuden suippokaariäpärän? Kuka on uskaltanut siihen asettaa nuo raskaat ja mauttomat, Ludvig XV:n tyyliin veistetyt puuovet Biscometten lehtikoristeiden viereen? Ihmiset, meidän aikamme arkkitehdit ja taiteilijat?

Ja jos astumme kirkon sisälle, kuka on kaatanut tuon suunnattoman pyhän Kristofferin, joka on yhtä kuuluisa kuvanveistosten kuin Oikeuspalatsin juhlasali salien, kuin Strassburgin torninhuippu tornien joukossa? Kuka nuo lukemattomat veistokuvat, jotka täyttivät kaikki pylväiden välit sekä kirkon laivassa että kuorissa, polvillaan olevat, seisovat, ratsujen selässä istuvat, miehet, naiset, lapset, kuninkaat, piispat, soturit, kiviset, marmoriset, kultaiset, hopeaiset, vaskiset, vieläpä vahaisetkin, kenelle lankeaa kunnia siitä, että on karkealla kädellä lakaisnut pois ne kaikki? Aika se ei ole.

Ja kuka on vaihtanut vanhan goottilaisen alttarin loistavine pyhänjäännöslippaineen tuohon raskaaseen marmorisarkofagiin enkelinpäineen ja pilvineen, joka täällä vaikuttaa joltakin parittomalta näytteeltä Val-de-Grâcesta tai Invalides'ista? Ludvig XIV, joka täyttääkseen Ludvig XIII:n toivomuksen teki tämän mauttomuuden.

Ja kuka on vaihtanut kylmään, valkeaan lasiin nuo moniväriset ikkunaruuudut, jotka saivat isämme mietiskelemään sitä, antaisivatko etusijan pääportaalin yläpuolella olevalle ruusustoikkunalle vai absidin suippokaari-ikkunalle. Ja mitä sanoisi joku kuudennentoista vuosisadan kanttori, jos hän näkisi sen kauniin, keltaisen liimavärin, jolla meidän vandaalimaiset arkkipiisпамme ovat sivelleet tuomiokirkkonsa? Hän muistaisi, että pyöveli siveli tuolla värillä *rikollisten* talot; hän muistaisi Petit-Bourbonin palatsin, joka konnetaabelin petoksen vuoksi maalattiin keltaiseksi "niin vankasti ja perusteellisesti, että on pitänyt värinsä toista sataa vuotta", kuten Sauval sanoo. Hän luulisi, että pyhä paikka on kirottu, ja pakenisi.

Ja jos nousemme tuomiokirkon katolle kiinnittämättä huomiotamme tuhansiin muihin raakalaismaisuuksiin, missä on tuo pieni kaunis torninhuippu, joka kohosi keskeisen ristiholvin kohdalta ja joka yhtä kevyenä ja rohkeana kuin naapurinsa Sainte-Chapellen (samoin raastettu) torninhuippu kohosi taivasta kohden torneja korkeammalle solakkana, terävänä, kaikuvana ja läväistynä? Eräs hyvän maun arkkitehti on sen katkaissut (1787) ja luullut tyydyttävästi peittävänsä haavan tuolla suurella lyjyisellä laastarilapulla, joka muistuttaa padankantta.

Sillä tavalla on keskiajan ihmeellistä taidetta kohdeltu miltei kaikissa maissa ja eritoten Ranskassa. Sen raunioilla voi erottaa kolmenlaisia vaurioita, jotka ovat enemmän tai vähemmän siihen koskeneet: ensiksikin on aika huomaamatta siellä täällä murentanut ja kaikkialla ruostuttanut niiden pintaa; toiseksi ovat uskonnolliset ja valtiolliset vallankumoukset, jotka ovat luonteeltaan sokeita ja kiihkoisia, hurjasti temmeltäen vyöryneet niiden yli, raastaneet rikki niiden kallisarvoisen, kuvia ja veistoksia sisältävän puvun, särkeneet niiden ruusustoikkunat, murtaneet niiden lehtikoriste- ja korkokuvasarjat,

riistäneet niiden veistokuvat milloin hiippojaan, milloin kruunujaan varten; lopuksi nuo yhä eriskummaisemmat ja tyhmemmät muodit, jotka renessanssin vallattomista ja loistavista erehdyksistä saakka ovat seuranneet rakennustaiteen välttämätöntä rappeutumista. Muodit ovat tehneet enemmän vahinkoa kuin vallankumoukset. Ne ovat tunkeutuneet elävään lihaan, käyneet käsiksi itse taiteen selkärankaan, ne ovat leikanneet, vuolleet, hämmäntäneet ja surmanneet rakennuksen sekä muodon että sisällön, sekä logiikan että kauneuden. Ja lisäksi ne ovat luoneet sijaan uutta, mitä ei aika eivätkä vallankumoukset ole tehneet. Ne ovat lyhytnäköisesti "hyvän maun nimessä" sovittaneet goottilaisen rakennustaiteen haavoihin kurjat päivän korunsa, todellisen spitaalain marmorinauhoja, metallihetaleita, munakoristeita, voluutteja, kiehkuroita, poimutelmia, köynnöksiä, kiviliekkejä, pronssipilviä, pulleita amoriineja ja pyyleviä keruubeja, jotka jo Katarina di Medicin rukouskappelissa alkavat turmella taiteen kasvoja ja joihin koko taide pilalle tarveltynein piirtein kaksi vuosisataa myöhemmin heittää henkensä Dubarryn kammiossa.

Kuten sanottu, nykyään rumentavat siis kolmenlaiset hävitykset goottilaista rakennustaidetta: uurteet ja käsnät ulkopinnalla — ajan jäljet; kaikenlaiset väkivaltaisuudet, kolaukset ja säröt — vallankumousten työt Lutherista Mirabeauhon; typistykset, leikkaukset, nivelrikot ja korjaukset — Vitruviuksen ja Vignolan koulun professorien kreikkalaiset, roomalaiset ja barbaariset aikaansaannokset. Tuon uhkean taiteen, jonka vandaalit ovat tuottaneet, ovat akatemioiden surmanneet. Vuosisatoihin ja vallankumouksiin, jotka kuitenkin hävityksissään osoittavat puolueettomuutta ja suuruutta, on liittynyt kokonainen lauma tutkinnon suorittaneita, patentin saaneita, etuoikeutettuja kouluarkkitehteja, jotka huonolla maullaan ja harkintakyvyllään alentavat kaiken, mihin koskevat, ja vaihtavat goottilaiset pitsikuviot Ludvig XV:n kierukkakoristeihin Parthenonin loiston kirkastamiseksi. Se on aasin potku kuolevalle leijonalle. Vanhaa, kuivettuvaa tammea pistelevät, purevat, kalvavat ja syövät hyönteistoukat.

Miten kaukana onkaan tästä se aikakausi, jolloin Robert Cenalis verratessaan Pariisin Notre-Damea Efeson kuuluisaan Dianan temppeliin, jota vanhat kreikkalaiset niin suuresti ylistivät ja jonka Herostratos on ikuistanut, piti gallialaista tuomiokirkkoa "paljoa loistavampana pituuteen, laajuuteen, korkeuteen ja rakennustapaan nähden"?

Pariisin Notre-Damea ei muuten voi sanoa täydelliseksi, määrättyksi, luokitelluksi rakennusmuistomerkeksi. Se ei ole enää romaaninen, se ei ole vielä goottilainen kirkko. Tämä rakennus ei edusta mitään tyyppiä. Pariisin Notre-Damella ei ole, kuten Tournus'n luostarikirkolla, niitä vakavia ja jyrkeviä hartioita, sitä pyöreää ja leveää holvia, sitä jääkylmää alastomuutta, sitä majesteettillista yksinkertaisuutta, joka ilmenee pyörökaarirakennuksissa. Se ei ole, kuten Bourges'in tuomiokirkko, suippokaaren lapsia, sillä ei ole sen keveitä, moninaisia muotoja, sen ruusustorikkautta, sen tuhansia huippuja ja kärkiä. Mahdotonta on lukea sitä tuohon synkkien, mystillisten, matalien, pyörökaaren ikään kuin maahan painamien kirkkojen vanhaan perheeseen, ellei ota lukuun kattoa; ne ovat miltei egyptiläisiä, kokonaan hieroglyfisiä, papillisia, symbolisia, koristeina runsaammin ruutuja ja vinkuraviivoja kuin kukkia, enemmän kukkia kuin eläimiä, enemmän eläimiä kuin ihmisiä; enemmän piispan kuin arkkitehdin luomia; taiteen ensimmäinen kehitysvaihe, vielä kokonaan teokraattisen ja sotilaallisen järjestyksen läpituokema ulottaen juurensa bysanttilaiseen keisarikuntaan ja päättyen Vilhelm Valloittajaan. Mahdotonta on myöskään lukea tuomiokirkkoamme tuohon toiseen kirkkoperheeseen, korkeihin, ilmaviin, runsaasti ikkunoin ja veistoksin varustettuihin, jotka suippoine muotoineen kohoavat rohkeasti ilmoihin; poliittisina symboleina kunnallisia ja porvarillisia, taideteoksina vapaita, oikullisia, hillittömiä; taiteen toinen kehitysvaihe, ei enää hieroglyfinen, liikkumaton ja papillinen, vaan taiteellinen, eteenpäin pyrkivä ja kansanomaisen, alkaen ristiretkiltä paluusta ja loppuen Ludvig XI:een. Pariisin Notre-Dame ei ole puhtaasti romaanista rotua, kuten edelliset, eikä puhtaasti arabialaista, kuten jälkimmäiset.

Se on välivaihetyyliä. Saksilainen rakennusmestari oli juuri saanut pystyyn laivan ensimmäiset pylväät, kun ristiretkien mukana tullut suippokaari alkoi voittaa alaa ja asettui noille suurille romaanisille pylväänpäille, jotka olivat yksinomaan aiotut kantamaan pyörökaarta. Ja niin rakensi valtaan päässyt suippokaari jäljellä olevan osan kirkkoa. Mutta alussa vielä kokemattomana ja hapuilevana se levittäytyy, vetäytyy takaisin, eikä uskalla vielä kohottaa ilmaan huippuina ja fiaaleina, kuten se sittemmin niin monessa ihmeellisessä tuomiokirkossa on tehnyt. Voisi sanoa, että se vielä on raskaiden romaanisten pylväiden naapurisuuden vaikutuksen alaisena.

Muuten nämä välivaihetyyliset rakennukset ovat kiinnostavampia kuin uudet tyypit. Ne edustavat taiteen kehityksessä rengasta, jota ilman niitä ei olisi olemassa: suippokaaren oksastusta pyörökaareen.

Pariisin Notre-Dame on erikoisen mielenkiintoinen näyte tästä kehitysvaiheesta. Tuon kunnianarvoisen muistomerkin jokainen seinä, jokainen kivi on sivu ei ainoastaan maan, vaan myös tieteen ja taiteen historiaa. Niinpä esimerkiksi, mainitaksemme vain muutamia pääpiirteitä, pienen Punaisen oven ulottuessa miltei goottilaisen koristelun myöhäisimpiin aikoihin viidennellätoista vuosisadalla ovat keskilaivan pylväät kokonsa ja yksinkertaisen vakavuutensa puolesta peräisin yhtä

vanhalta ajalta kuin Saint-Germain-des-Prés'n karolinkilainen luostarikirkko. Voisi melkein uskoa, että näiden pylväiden ja tämän oven välillä on kuusisataa vuotta. Itse hermeetikotkin ovat suuren portaalin symboleissa tavanneet tyydyttävän yhteenvedon tieteestään, jolla Saint-Jacques-de-la-Boucherie-kirkossa oli niin täydelliset hieroglyyfinsä. Siten ovat roomalainen luostarikirkko, filosofinen kirkko, goottilainen taide, saksilainen taide, raskas, pyöreä, Gregorius VII:tä muistuttava pylväs, hermeettinen symboliikka, jolla Nicolas Flamel edelsi Lutheria, paavillinen yhteys, skisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, kaikki yhdessä sulautuneet Notre-Dameksi. Tämä keskeinen emäkirkko on Pariisiin vanhojen kirkkojen joukossa eräänlainen kummitus; sillä on pää yhdestä, raajat toisesta, vartalo kolmannelta; vähän jokaisesta.

Toistamme vielä kerran, että nämä sekasikiömäiset rakennukset eivät suinkaan ole taiteilijalle, taiteentutkijalle tai historiankirjoittajalle vähiten kiinnostavia. Ne opettavat meitä näkemään, miten alkuperäistä rakennustaide on. Samoin kuin kyklooppijäänökset, samoin kuin Egyptin pyramidit, samoin kuin Intian jättiläispagodit ne näyttävät näet meille, että rakennustaiteen valtavimmat tuotteet ovat enemmän kokonaisten yhteiskuntien kuin yksityisten luomia, enemmän kokonaisen kansan synnyttämiä kuin neron töitä; pohjasakka, jonka kansakunta jättää jälkeensä; vuosisatojen muodostamia kohokohtia maassa; inhimillisen yhteiskunnan haihtumisen synnyttämiä jätteitä; lyhyesti, muodostumalajeja. Jokainen ajanaalto jättää lietteensä, jokainen rotu kasaa kerrostumansa muistomerkkiin, jokainen yksilö kantaa kivensä. Niin tekevät majavat, niin tekevät mehiläiset, niin tekevät ihmiset. Rakennustaiteen suuri symboli, Baabeli, on mehiläiskeko.

Suuret rakennukset ovat samoin kuin suuret vuoret vuosisatojen työtä. Usein tapahtuu taiteessa muutoksia ennen kuin ne vielä ovat valmiita: *pendent opera interrupta*; töitä jatketaan rauhallisesti muuttuneen taiteen suuntaan. Uusi taide aloittaa siitä, mihin vanha lopetti, juottautuu siihen, yhtäläistyy, kehittää sitä oman mielikuvituksensa mukaan ja valmistaa sen, jos voi. Kaikki käy rauhallisesti ja hiljaa, ilman hämmennystä, ilman ponnistusta, ilman taantumusta, luonnonlain välttämättömyydellä. Se on jälkioksastusta, mahlan virtailemista, kasvua, joka alkaa uudelleen. Nämä eri taidesuuntien toisiaan seuraavat kerrokset eri korkeudella vanhoissa muistomerkeissä antaisivat aihetta paksuihin teoksiin, usein ihmiskunnan yleiseen historiaan. Ihminen, taiteilija, yksilö häviävät noihin suuriin luomiin, jotka ovat vailla tekijännimeä; ne ovat inhimillisen älyn keräytymiä, joissa se täydentää itseään. Aika on arkkitehti, kansa on muurari.

Kristillinen eurooppalainen rakennustaide, tuo itämaisten suurten rakennusten nuorempi sisar, pysyäksemme nyt vain siinä, muistuttaa suunnatonta vuorimuodostusta, joka jakautuu kolmeen tarkasti rajoitettuun päällekkäiseen kerrostumaan: [Sitä nimitetään myös paikan, ilmanalan ja muiden seikkain mukaan lombardialaiseksi, saksilaiseksi ja bysanttilaiseksi. Ne ovat neljä samankaltaista sisarusarkkitehtuuria, joilla kullakin on oma erikoinen luonteensa, mutta jotka perustuvat samaan periaatteeseen: pyörökaareen.

Facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem, jne.

roomaaniseen, goottilaiseen ja renessanssikerrostumaan, jota me mieluummin nimittäisimme kreikkalais-roomalaiseksi. Roomalainen kerros, joka on vanhin ja kauimmas taaksepäin ulottuva, on pyörökaaren hallussa, joka kreikkalaisen pylvään kannattamana ilmestyy uudelleen päivänvaloon uudenaikaisessa ja ylimmässä renessanssin kerroksessa. Suippokaan on kummankin välissä. Ne rakennukset, jotka kuuluvat yksinomaan johonkin näistä kolmesta kerroksesta, ovat täydelleen eriäviä toisista kerroksista ja muodostavat oman, täydellisen järjestelmänsä. Sellainen on Jumièges'in luostarikirkko, sellainen on Reimsin tuomiokirkko, sellainen Orléans'in Sainte-Croix. Mutta nuo kolme kerrostumaa sekoittuvat ja yhtyvät reunoistaan, kuten värit sateenkaaressa. Siitä nuo yhdistetyt rakennukset, vaihdetyylin rakennukset. Toisilla niistä on roomaniset jalat ja kreikkalais-roomalainen pää, vartalon ollessa goottilainen. Se johtuu siitä, että niitä on rakennettu kuusisataa vuotta. Tämä laji on harvinainen. Etampes'in linnoitustorni kuuluu niihin. Mutta kahden kerroksen sekoitus on tavallisempi. Niihin kuuluu Pariisiin Notre-Dame, suippokaarirakennus, joka ensimmäisine pylväineen ulottuu siihen roomaaniseen kerrokseen, jossa Saint-Denis'n portaalin ja Saint-Germain-des-Prés'n keskilaivan juuret ovat. Niihin kuuluu Bochervillen puoligoottilainen kapitulisali, jossa roomalainen kerros ulottuu vyötäisiin saakka. Niihin kuuluu Rouenin tuomiokirkko, joka olisi kokonaan goottilainen, ellei sen keskitornin huippu kylpisi renessanssin vyöhykkeessä. [Tämän torninhuipun poltti salama v. 1823.]

Muuten koskevat kaikki nämä vaihtelut, kaikki nämä erilaisuudet ainoastaan rakennusten ulkokuorta. Taide on vaihtanut nahkaa, mutta kristillisen kirkon perustus pysyy aina samana. Aina sama sisustan pohjasuunnitelma, sama osien looginen järjestely. Olkoon tuomiokirkon koristeilla ja veistoksilla minkä muotoinen viitta tahansa, aina sen pohjana ja ituna on roomalainen basilika. Se kehittyy aina samojen lakien mukaisesti. Säännöllisesti leikkaa kaksi laivaa toisiaan muodostaen ristin; perimmäinen absiidiksi pyöristynyt pää muodostaa kuorin; ja molemmin puolin on pylväillä erotettuja sivulaivoja tai

matalia sivuosia kappeleita ja hautakammioita varten. Siitä lähtien vaihtelee kappeliin, portaalien, tornien ja huippujen luku äärettömästi aina vuosisatojen, kansojen ja taiteen mielikuvituksen mukaan. Kun jumalanpalveluksen tarpeet vain tyydytetään, menettelee rakennustaide muuten miten haluaa. Kuvanveistoksia, ikkunoita, ruusustoja, lehtikoristeita, huippukoristuksia, pylväänpäitä, korkokuvia, kaikkia kuvitteitaan se sommittelee ja yhdistää siihen kaavaan, joka sopii sen tarkoituksiin. Siitä tuo ääretön ulkonainen moninaisuus näissä rakennuksissa, joiden sisustassa vallitsee täydellinen yhtenäisyys ja järjestys. Puun runko ei muutu, latva vaihtelee lakkaamatta.

II. Pariisi linnun silmillä nähtynä

Olemme koettaneet lukijalle kuvata ihanaa Notre-Damea sen alkuperäisessä asussa. Olemme lyhyesti luetelleet suurimman osan niistä kauneuksista, jotka se viidennelätoista vuosisadalla omisti. Mutta emme ole maininneet parasta: sitä näköalaa yli Pariisiin, joka sen torneista avautui.

Kun kauan kavuttuaan pimeitä kiertoportaita, jotka kohtisuoraan nousevat pitkin tornin paksua muuria, viimein saapui toiselle noista korkeista, valossa ja ilmassa kylpevistä katoista, avautui silmien eteen ihana näköala joka taholle, aivan erikoinen näytelmä, josta helposti voivat saada käsityksen ne lukijat, joilla on ollut onni nähdä joku täydellinen, läpeensä goottilainen kaupunki, joku niistä harvoista, joita vielä on jäljellä, Nürnberg Baijerissa, Vittoria Espanjassa, tai joku vielä pienemmistä, mikäli ne ovat hyvin säilyneet, kuten Vitre Bretagnessa tai Nordhausen Preussissa.

Pariisi kolmesataaviisikymmentä vuotta sitten, viidennentoista vuosisadan Pariisi, oli jo jättiläiskaupunki. Me pariisilaiset erehdymme tavallisesti siitä alasta, jonka sen luulemme sen jälkeen vallanneen. Pariisi ei ole Ludvig XI:n ajoista lähtien kasvanut juuri enemmällä kuin kolmanneksella. Se on varmaankin menettänyt paljon enemmän kauneutta kuin kasvanut kokoa.

Pariisi syntyi, kuten tiedetään, vanhalle Citén saarelle; joka on kehdon muotoinen. Tämän saaren ranta oli sen ensimmäisenä ympäröimurina, Seine sen ensimmäisenä vallihautana. Pariisi jäi useiksi vuosisadoiksi saareksi, jonne vei kaksi siltää, toinen pohjoisesta, toinen etelästä; molempain siltain päät olivat samalla sen portteja ja linnoituksia: Grand-Châtelet oikealla ja Petit-Châtelet vasemmalla rannalla. Jo ensimmäisen kuningassuvun aikana laajeni Pariisi joenhaarain yli ahtauden ja liikennevaikeuksien vuoksi. Nyt alkoi sekä suuren että pienen Châtelet'n ulkopuolelle kasvaa avoimelle kentälle sekä pohjoiseen että etelään ympäröimuri valleineen ja torneineen. Tästä vanhasta vallituksesta oli vielä viime vuosisadalla jäljellä joitakin jäännöksiä; nykyään on paitsi muistoa jäljellä ainoastaan muutamia nimiä, kuten Baudets- eli Baudoyer-portti, *Porta Bagauda*. Kaupungin sydäimestä alati ulospäin virtaava talojen tulva paisuu viimein ympäröimurin yli, kalvaa, kuluttaa ja lakaisee sen pois. Filip August rakentaa uuden padon tulvaa vastaan. Hän sulkee Pariisin korkeiden ja lujien tornien muodostamaan ympäröimurin. Enemmän kuin vuosisadan ajan ovat talot sullottuina tähän altaaseen niinkuin vesi patoon. Ne kasvavat korkeammiksi, latovat kerroksen toisensa päälle, nousevat toistensa olkapäille ja kurottautuvat ylöspäin, kuten kaikki pidätetyt voimat; jokainen koettaa kohottaa päänsä muita ylemmäksi saadakseen hiukan ilmaa. Katu käy yhä syvemmäksi ja kapeammaksi; kaikki aukiot katoavat. Viimein nousevat talot Filip Augustin muurin yli ja leviävät iloisena sekamelskana karkulaisten tavoin lakeudelle. Siellä ne levittäytyvät, raivaavat itselleen puutarhoja ja asettautuvat yleensä niin mukavasti kuin mahdollista. Jo v. 1367 ovat esikaupungit siinä määrin laajentuneet, että uusi ympäröimuri on välttämätön, ainakin oikealla rannalla. Kaarle V rakensi sen. Mutta sellainen kaupunki kuin Pariisi on alati kasvava virta. Ainoastaan sellaisista kaupungeista tulee pääkaupunkeja. Ne ovat niitä viemäreitä, joihin johtavat maan kaikki maantieteelliset, poliittiset, siveelliset ja älylliset rinteet, kansan kaikki luonnolliset vieremät; sivistyksen lähteitä, niin sanoakseni, joihin kertyy ja joista pulppuilee lakkaamatta, pisara pisaralta, vuosisata vuosisadalta kauppa, teollisuus, äly, asutus, koko kansakunnan voima, elämä ja sielu. Kaarle V:n ympäröimurin kävi siis samoin kuin Filip Augustin rakennuttaman: jo viidennentoista vuosisadan lopulla asutus tulvi sen yli, ja esikaupunki laajeni edelleen. Kuudennelätoista näyttää siltä kuin muuri vetäytyisi yhä kauemmas taaksepäin vanhaan kaupunkiin, siinä määrin paisuu ja tihenee uusi. Viidennelätoista vuosisadalla, pysähtyäksemme tähän, oli Pariisi siis kuluttanut kolmet samankeskiset ympäröimurit, joiden siemenet Julianus Apostatan aikoina olivat suuri ja pieni Châtelet. Tuo kasvava kaupunki oli särkenyt neljä ympäröimuriansa toisen toisensa jälkeen, niinkuin kasvava lapsi vuoden vanhat vaatteensa. Ludvig XI:n aikana nähtiin tässä talomeressä siellä täällä vanhoja torninraunioita, jätteitä muinaisista muureista jonkinlaisena kukkulakruununa tulvan aikana, saarina vanhasta, uuden alle hautautuneesta Pariisista.

Sen jälkeen on Pariisi yhä edelleen muuttunut, onnettomuudeksi meidän silmissämme, mutta se on noussut vain yhden ympäröimurin yli, Ludvig XV:n, tuon kehnon muurin, joka on sen kuninkaan arvoinen, joka sen rakensi, ja sen runoilijan, joka siitä lauloi:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.

[Pariisia ympäröivä muuri saa Pariisiin napolisemaan.]

Viidennellätoista vuosisadalla oli Pariisi vielä jaettuna kolmeen täysin erilaiseen ja eristettyyn kaupunkiin, joilla kullakin oli oma muotonsa, omat omituisuutensa, omat tapansa ja tottumuksensa, omat etuoikeutensa, oma historiansa: Citéhen, Yliopistoon ja Kaupunkiin. Cité, joka oli Seinen saarella, oli vanhin, pienin ja molempain toisten äiti sijaiten niiden välissä niin kuin pieni vanha rouva kahden suuren ja kauniin tyttären keskellä, jos meidän sallitaan tehdä tämä vertaus. Yliopisto käsitti vasemman Seinen rannan Tournellesta Nesle-torniin, jotka kohdat nykyisessä Pariisissa vastaavat viinihalleja ja rahapajaa. Sen ympäröivä muuri leikkasi siis melkoisen alan siitä lakeudesta, jolle Julianus oli rakentanut kylpylänsä, ja sulki piiriinsä myös Sainte Genevièven mäen. Korkein kohta tätä muurikaarta oli Papaleportti, joka oli suunnilleen sillä kohdalla, missä nykyään on Panthéon. Kaupunki, joka oli suurin Pariisin kolmesta osasta, käsitti oikealla rannalla olevan alueen. Sen rantakatu kulki Seinen vartta Tour de Billystä Tour du Bois'han, se on, siitä paikasta, missä Grenier d'abondance nykyään on, Tuilerieoihin. Niitä neljää kohtaa, joissa Seine leikkasi pääkaupungin ympäröivän muurin, Tournelle ja Tour de Nesle vasemmalla, Tour de Billy ja Tour de Bois oikealla rannalla, nimitettiin *Pariisin neljäksi torniksi*. Kaupunki ulottui kauemmaksi tasangolle kuin Yliopisto. Kaupungin ympäröivän muurin (Kaarle V:n) kulminatiokohta oli Saint-Denis- ja Saint-Martin-porttien vaiheilla, joiden asema ei ole muuttunut.

Kuten sanottu, oli kukin näistä Pariisin kolmesta suuresta osasta kaupunki, mutta liian omalaatuinen kaupunki ollakseen täydellinen, kaupunki, joka ei voinut tulla toimeen ilman noita kahta muuta. Niiden ulkomuotokin oli aivan erilainen. Cité oli täynnä kirkkoja, Yliopisto kouluja, Kaupunki palatseja. Jättääksemme vanhan Pariisin toisarvoiset erikoisuudet ja vero-oikeuden oikut, tahdomme vain aivan yleisesti ilman kunnallisen oikeuskielenkäytön runsaita yksityisseikkoja sanoa, että saari kuului piispalle, oikea ranta kauppiaskunnan esimiehelle, vasen ranta rehtorille. Kaikki yhteensä kuului Pariisin kaupunginvoudin hallintoon, joka oli kuninkaallinen eikä kunnallinen virkamies. Citéllä oli Notre-Dame, Kaupungilla Louvre ja Hôtel-Dieu, Yliopistolla Pré-aux-Clercs. Ylioppilaiden rikoksia vasemmalla rannalla tuomittiin saaren Oikeuspalatsissa, mutta tuomiot pantiin täytäntöön oikealla rannalla Montfauconissa, ellei rehtori, joka tunsu Yliopiston voimakkaaksi ja kuninkaan heikoksi, puuttunut asiaan; sillä ylioppilaiden etuoikeuksiin kuului riippua hirressä kotonaan.

Suurin osa näistä etuoikeuksista, joita oli parempiakin kuin äsken mainittu, oli hankittu kuninkaalta kapinain ja väkivaltaisuuksien avulla. Se on tuo ikivanha marssi: "kuningas myöntyy, kun kansa sy'äntyy". On olemassa vanha asiakirja, joka naiivilla avomielisyydellä ilmaisee oikean asianlaidan; — *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*. [Kansalaiset osoittavat kuninkaalle uskollisuutta, jonka kuitenkin kapinat ovat toisinaan katkaisseet tuottaen suuren joukon etuoikeuksia.]

Viidennellätoista vuosisadalla huuhteli Seine viittä saarta Pariisin ympäröivän muurin sisäpuolella: Louviers'ta, jossa siihen aikaan vielä kasvoi puita, mutta jossa nykyään on vain puuta, Île aux Vaches'ia ja Île Notre-Damea, jotka molemmat olivat autioita, lukuunottamatta muuatta vanhaa rauniota, ja kuuluivat piispalle (seitsemännellätoista vuosisadalla nämä kaksi saarta yhdistettiin yhdeksi ja rakennettiin, ja sen nimi on nykyään Saint-Louis); ja lopuksi Citétä ja sen vasemmassa kärjessä pientä Passeur-aux-Vaches'ia, joka nykyään on Pont-Neufin kiviarkkujen alla. Citéllä oli silloin viisi siltaa: kolme oikealla puolella, kiviset Pont Notre-Dame ja Pont-au-Change sekä puinen Pont-aux-Meuniers; kaksi vasemmalla, kivinen Petit-Pont ja puinen Pont Saint-Michel; kaikki täynnä rakennuksia. Yliopistolla oli kuusi Filip Augustin rakennuttamaa porttia. Ne olivat Tournelle-tornista lukien: Porte Saint-Victor, Porte Bordelle, Porte-Papale, Porte-Saint-Jacques, Porte Saint-Michel ja Porte Saint-Germain. Kaupungilla oli kuusi Kaarle V:n rakennuttamaa porttia. Ne olivat Billy-tornista lukien: Porte Saint-Antoine, Porte du Temple, Porte Saint-Martin, Porte Saint-Denis, Porte Montmartre ja Porte Saint-Honoré. Kaikki nämä portit olivat hyvin varustettuja ja myös kauniita, mikä ei suinkaan häpäise voimaa. Leveä ja syvä vallihauta, jossa talvisateiden aikana kävi voimakas virta, huuhteli vallien juurta ympäri koko Pariisin. Seinestä saatiin niihin vettä. Yöksi suljettiin portit, varustettiin joki kaupungin kummassakin päässä paksuilla rautaketjuilla, ja Pariisi nukkui turvassa.

Linnun silmillä nähtynä näytti jokainen näistä kolmesta kaupunginosasta selvittämättömältä rykelmältä mitä omituisimmin sotkeutuneita katuja. Ensi silmäyksellä näki kuitenkin heti, että nämä kolme osaa muodostivat kokonaisuuden. Näki heti kaksi pitkää samansuuntaista katua, jotka keskeytymättä ja miltei suoraan pohjoisesta etelään kohtisuoraan Seineä vastaan halkaisivat nuo kolme kaupunkia päästä päähän, sitoivat ja sekoittivat ne yhteen, lakkaamatta vuodattivat ja ammensivat toisen väestöä toiseen ja tekivät noista kolmesta yhden kaupungin. Ensimmäinen näistä kaduista kulki Saint-Jacques-portista Saint-Martin-portille. Sen nimi oli Yliopistossa Rue Saint-Jacques, Citéssä Rue de la Juiverie, Kaupungissa Rue Saint-Martin. Se kulki joen poikki kahdessa kohdassa nimellä Petit-Pont ja Pont Notre-Dame. Toinen, jonka nimi oli vasemmalla rannalla Rue de la Harpe, saarella Rue de la Barillerie, oikealla rannalla Rue Saint-Denis, toisen Seinen haaran kohdalla Pont Saint-Michel, toisen

Pont-au-Change, kulki Yliopiston Saint-Michel-portilta Kaupungin Saint-Denis-portille. Muuten olivat ne monista eri nimistään huolimatta vain kaksi katua, Pariisin kaksi emäkatua, sen vähemmät, sen valtimot, joista tuon kolmiosaisen kaupungin muut suonet ammensivat tai joihin ne tyhjensivät sisältönsä.

Paitsi näitä kahta valtakatua, jotka halkaisivat Pariisin sen koko leveydeltä ja olivat yhteisiä koko kaupungille, oli Kaupungilla ja Yliopistolla kummallakin oma suuri pääkatunsa, joka halkaisi ne koko pituudeltaan Seinen suuntaisena ja kohtisuorassa noita kahta valtimokatua vastaan. Niinpä saattoi Kaupungissa kulkea suoraviivaisesti Saint-Antoine-portilta Saint-Honoré-portille, Yliopistossa Saint-Victor-portilta Saint-Germain-portille. Nämä neljä ristikkäin kulkevaa suurkatua muodostivat sen pohjakudoksen, jolle Pariisin sokkeloinen katuverkko muotoutui. Tässä joka suunnalle haarautuvain kuteiden verkossa erotti, jos sitä lähemmin tarkasteli, kaksi kimppua suuria katuja, jotka Yliopistossa ja Kaupungissa säteittäin kulkivat silloilta porteille.

Tästä mittausopillisesta pohjakaavasta on vieläkin yhtä ja toista jäljellä.

Minkä näyn tarjosi nyt tämä kaikki Notre-Damen tornista katsottuna vuonna 1482? Koetamme antaa siitä kuvauksen.

Kun katselija hengästyneenä pääsi ylös, hän näki aluksi sekavan vyyhdin kattoja, savupiippuja, katuja, siltoja, toreja ja torninhuippuja. Kaikki pisti silmään yhtäaikaan, porraspääty, suippokatto, riipputorni, kivipyramidi yhdenneltätoista vuosisadalta, liuskakiviobeliski viidenneltätoista, pyöreä ja alaston linnantorni, nelikulmainen ja koristettu kirkontorni, suuri, pieni, raskas, ilmava. Katse harhaili kauan tässä labyrintissä, jossa ei ollut mitään, jolla ei olisi ollut omituisuuttaan, merkitystään, erikoisuuttaan, kauneuttaan, ei mitään pienimmästä talosta alkaen maalattuine ja koristettuine päätyineen, mataline portteineen, ulkonevine yläkerroksineen kuninkaalliseen Louvreen saakka, jossa silloin oli sarja torneja; ei mitään, jossa ei olisi ollut taidetta. Kun silmä alkoi tottua tuohon talojen kaaokseen, olivat huomattavimmat ryhmät, mitkä se erotti, seuraavat.

Ensiksi Cité. "Citén saari", sanoo Sauval, jolla kaiken sanapaljouden joukossa on joskus sattuviakin lausetapoja, "Citén saari on suuren, Seinen mutaan vajonneen laivan muotoinen". Kuten mainitsimme, oli tämä laiva viidenneltätoista vuosisadalla kiinnitetty molempiin rantoihin viidellä sillalla. Tämän laivan muoto ei ollut jäänyt huomaamatta vaakunatieteilijöiltäkään, sillä siitä, eikä normannien piirityksestä, on peräisin laiva Pariisin vanhassa vaakunakilvessä, kuten Favyn ja Pasquier osoittavat. Sille, joka osaa selittää vaakunakilpeä, se on algebraa, kieltä. Koko myöhemmän keskiajan historia on kirjoitettu vaakunakilpiin, samoin kuin varhemman keskiajan historia romaanisten kirkkojen symboliikkaan. Läänityslaitoksen hieroglyfit seuraavat teokratian hieroglyfejä.

Ensimmäisenä pisti siis silmään Cité, keula länteen, perä itään päin. Kun kääntyi keulaan päin, näki edessään lukemattoman joukon vanhoja kattoja, joiden yläpuolelle kohosi Sainte-Chapellen leveä, pyöristetty lyijykatto muistuttaen tornilla varustettua elefantinselkää. Mutta tämä torni oli rohkein, hienoin, vaimein ja ilmavin torninhuippu, mikä milloinkaan on antanut taivaan loistaa suippokaarikeliansa lävitse. Aivan Notre-Damen edessä päättyi kolme katua tuomiokirkon toriin, joka oli kaunis, vanhojen rakennusten reunustama. Tämän torin eteläpäässä näkyi Hôtel-Dieun synkkä, ajan kolhima julkisivu, samalla kun oikealla, vasemmalla, idässä, lännessä tätä Citén verrattain ahdasta piiriä kohosi sen kahdenkymmenen yhden kirkon tornit ja huiput, noiden kaiken ikäisten, muotoisien ja kokoisten kirkkojen Saint-Denys-du-Pas'n, *carcere Glaucin'in* matalasta ja madonsyömästä romaanisesta kellotornista Saint-Pierre-aux-Boeufs'in ja Saint-Landryn neulanhienoihin huippuihin saakka. Notre-Damen takana oli pohjoisessa luostari goottilaisine kaarikäytävineen, etelässä piispan puolittain romaaninen palatsi ja idässä autio rantapenger. Tässä talopaljoudessa saattoi silmä vielä noista korkeista, läväistyistä kivihiipoista, jotka koristivat palatsien ylimpiä kattoikkunoita, erottaa sen palatsin, jonka kaupunki Kaarle VI:n hallitessa oli antanut Juvénel des Ursins'ille; edelleen hieman etäämpänä tervatut parakit Marché-Palus-torilla; vielä etäämpänä Saint-Germain-le-Vieux'n uuden absiidin, jota vuonna 1458 pidennettiin Febves-kadulle päin; siellä täällä väkeä jollakin pienellä torilla; häpeäpaalun jossakin kadunkulmassa; kaistaleen Filip Augustin kaunista katukiveystä, oivallisia, hevosenkavioita varten uurrettuja paasia, jotka oli asetettu keskelle katua ja jotka kuudenneltätoista vuosisadalla vaihdettiin vaivaisiin pikkukiviin, ns. liigan kiveykseen; edelleen aution takapihan, jossa oli tuollaiset läväistyt portaat, joita rakennettiin viidenneltätoista vuosisadalla ja joista voi vielä nähdä näytteen Bourdonnais-kadulla. Lopuksi näkyi saaren länsiosassa Sainte-Chapellen oikealla puolen kohoavan Oikeuspalatsin torniryhmä joen vartta pitkin. Kuninkaallinen puutarha, jonka hallussa oli Citén läntinen niemi, peitti puineen näkyvistä Paimensaaren. Joesta ei näkynyt miltään puolelta mitään Notre-Damen tornista katsoen: Seine oli siltain, sillat talojen peitossa.

Ja kun katse sivuutti nämä sillat, joiden rakennusten kosteuden homehduttamat katot vivahtivat vihreälle, ja kääntyi vasemmalle Yliopistoon päin, oli ensimmäinen rakennus, jonka se kohtasi, paksu ja matala kimppu torneja, Petit-Châtelet, jonka ammottava portti nieli Petit-Pont'in eteläpään. Jos se sitten

kulki joenvartta idästä länteen, Tournellesta Nesle-torniin päin, näki se pitkän rivin taloja, joissa oli koristetut kattohirret ja maalatut ikkunat ja jotka kerros kerrokselta ulkonivat kadulle, loppumattoman vinkuran porvarillisia päätyjä, joiden jonon usein katkaisi kadun pää, silloin tällöin myös suuri kivipalatsi julkisivuineen tai kulmauksineen, joka pihoineen ja puutarhoineen, kylki- ja päärakennuksineen levittäytyi mukavasti tuon yhteenpuristetun talorahvaan keskellä, aivan kuin kartanonherra talonpoikain joukossa. Näitä palatseja oli rantakadun varrella viisi, kuusi, Logis de Lorrainesta, joka bernhardilaisluostarin kanssa jakoi suuren, lähinnä Tournelle-tornia sijaitsevan korttelin, Hôtel de Nesleen, jonka päätori oli Pariisin rajana sillä suunnalla ja jonka terävä katto kolme kuukautta vuodesta mustine kolmioineen leikkasi kaistan laskevan auringon tulipallosta.

Tämä Seinen ranta oli muuten se, joka vähimmin muistutti kauppakaupunkia. Ylioppilaat pitivät siellä pahempaa melua kuin käsityöläisoppipojat, ja varsinaista rantakatua ei ollut muuta kuin Saint-Michellin ja Nesle-tornin välillä. Muu osa Seinen rantaa oli osaksi, kuten bernhardilaisluostarin toisella puolen, alastonta hietikkoa, osaksi, kuten noiden kahden sillan välissä, rykelmä taloja, jotka seisoivat jalat vedessä. Pesijättäret siellä pitivät kovaa melua, huusivat, mekastivat, nauroivat, lauloivat ja hakkasivat kovasti vaatteitaan aivan kuin meidänkin päivinämmä. Se ei ole pienintä iloa Pariisissa.

Yliopisto näytti kiinteältä ryhmältä. Laidasta laitaan muodosti se samankaltaisen, suljetun kokonaisuuden. Nuo tuhannet, tiheään ahdetut, terävät, toisiinsa yhtyvät, samojen mittausopillisten muotojen hallitsemat katot näyttivät ylhäältä katsoen saman aineen kiteytymiltä. Katujen oikulliset uurrokset eivät jakaneet tätä talojoukkoa kovinkaan erilaisiin osiin. Neljäkymmentäkaksi koulua oli verrattain säännöllisesti jakautunut ja niitä oli kaikkialla. Näiden kauniiden rakennusten moninaisin muodoin vaihtelevat päädyt olivat saman taiteen tuotteita kuin ne yksinkertaiset porvaristalot, joiden yli ne kohosivat, eivätkä oikeastaan olleet muuta kuin saman mittausopillisen kuvion neliömäistä ja kuutiomaista monistamista. Ne rikastuttivat siis kokonaisuutta häiritsemättä sitä, täydensivät kuormittamatta sitä liiaksi. Mittausoppi on sopusointua. Jokin kaunis palatsi pisti siellä täällä esille vasemmalta reunalta maalauksellisten porvaristalojen välistä, esimerkiksi Logis de Nevers, Logis de Rome, Logis de Reims, jotka kaikki nyt ovat hävinneet, sekä Hôtel de Cluny, joka taiteilijan lohduksi vielä on jäljellä, mutta jonka torni jokin vuosi sitten niin päättömästi tyhistettiin. Roomalainen, kaunis pyörökaaripalatsi Clunyn lähellä oli Julianuksen kylpylä.

Siellä näkyi myös kirkkoja, joiden kauneus oli ankarampaa ja suuruus vakavampaa kuin palatsien, mutta jotka olivat silti yhtä kauniita, yhtä uhkeita. Ne, jotka ensinnä kiinnittivät huomion puoleensa, olivat bernhardilaiskirkko kolmine torneineen, Sainte-Geneviève, jonka nelikulmainen, säilynyt torni saa meidät sitä enemmän kaipaamaan sen häviämistä; Sorbonne, puoliksi koulu, puoliksi luostari, jonka ihana pääläiva vieläkin on jäljellä; mathuriinien kaunis nelisivuinen luostari, sen naapuri Saint-Benoît, jonka raunioille on tämän kirjan seitsemännen ja kahdeksannen painoksen välillä ehditty pystyttää teatteri; Kordelieri-kirkko kolmine suunnattomine rinnakkaisine päätyineen; ja augustiinilaiskirkko, jonka kevyt torninhuippu kohoaa lähinnä Nesle-tornia talojoukon yli lännestä lukien. Koulut, jotka muodostavat yhdyssiteen luostarin ja maailman välille, olivat tuossa monumentaalisessa sarjassa palatsien ja kirkkojen keskivälillä: ne olivat ankaria kaikessa loistossaan, kohtuullisempia kuvakoristelussaan kuin palatsit eivätkä niin vakavia rakennustaiteessaan kuin luostarit. Onnettomuudeksi ei ole jäljellä mitään näistä rakennuksista, joissa goottilainen taide niin onnellisesti kulki tuhlaavaisuuden ja säästäväisyyden keskitietä. Kirkot (ja niitä oli Yliopistossa paljon ja kaikki loistavia ja peräisin rakennustaiteen kaikilta ikäkausilta Saint-Julienin pyörökaarista Saint-Séverinin suippokaariin saakka) hallitsivat kaikkea ja puhkaisivat ikään kuin sopusointulisänä tämän sopusoinnun keskellä talonpäätyjen vaihtelevan joukon runsaasti koristetuilla, läväistyillä torninhuipuillaan ja siroilla faialeillaan, joiden viivat olivat vain katon terävän kulman komeata liioittelua.

Yliopiston maaperä oli vuorista. Pyhän Genovevan vuori muodosti sen kaakkoisosassa mahtavan mäen, ja se näky, jonka se tarjosi Notre-Damen tornista, oli näkemisen arvoinen: joukko ahtaita ja mutkittelevia katuja (nykyään *le pays latin* [latinalaismaa]), joiden varsilla rykelmä taloja, joita kukkulan huipulta ulottui rinteitä pitkin joka suunnalle aina veden rajaan saakka ja joista osa näytti putoavan, toinen osa vaivalloisesti pyrkivän ylöspäin rinnettä pitkin ja kaikki tarrautuvan kiinni toisiinsa. Tuhansien mustien pilkkujen lakkaamaton liike maassa sai kaiken liikkumaan silmissä. Se oli väen vilinä kaduilla ylhäältä nähtynä.

Näiden kattojen, näiden torninhuippujen, näiden lukemattomien, vaihtelevien, Yliopiston ääriiviivaa niin omituisesti taivuttelevien, vääntelevien ja mutkistuttavien rakennusmuotojen aukeamissa näki lopuksi siellä täällä kaistan rappeutunutta muuria, pyöreän tornin, ampuma-aukoilla varustetun kaupunginportin: se oli Filip Augustin ympärystymuuri. Sen takaa aukeni vihertäviä, teiden leikkaamia niittyjä, jotka häipyivät kaukaisuuteen ja joilla vielä siellä täällä näkyi jokin esikaupungin talo, mutta yhä harvemmassa, kuta kauemmas tultiin. Muutamilla näistä esikaupungeista oli jonkin verran merkitystä. Niitä oli ennen kaikkea Tournelle-tornista lukien Saint-Victorin kauppala holvattuine, Bièvren yli johtavine siltoineen, luostareineen, jossa oli Ludvig Paksun hautapatsas, *epitaphium Ludovici Grossi*, ja kirkkoineen, jossa oli kahdeksankulmainen torninhuippu ja neljä pienempää tornia

sen ympärillä ja joka oli peräisin yhdeksäntoista vuosisadalta (sellaisen näkee vielä Étampes'issa); ja Saint-Marceaurin kauppala, jossa jo oli kolme kirkkoa ja luostari. Jos jätti gobeliinitehtaan neljine valkeine muureineen vasemmalle, näki edessään Saint-Jacques'in kaupungin, kauniisti koristettu kiviristi pienellä torillaan, Saint-Jacques du Haut-Pas-kirkon, joka siihen aikaan oli ihana goottilainen suippokaarikirkko, Saint-Magloiren, kauniin, neljäntoista vuosisadalta polveutuvan temppelin, jonka Napoleon muutti heinäladoksi, sekä Notre-Dame des Champs'n bysanttilaisine mosaiikkeineen.

Lakeudella näkyi lopuksi kartusiiniluostari, komea, Palais de Justicen ikäinen rakennus pienine puutarhoineen, ja Vauvert'in huonomaineiset rauniot, ja kun jätti luostarin vasemmalle, Saint-Germain-des-Prés'n kolme romaanista tornia. Sen takana sijaitsi Saint-Germainin kauppala, jossa oli viisitoista tai kaksikymmentä katua ja joka oli jo koko suuri kunta. Sen yhtä kolkkaa koristi Saint-Sulpicen terävä kellotorni. Aivan sen vieressä näkyi Saint-Germainin markkinapaikkaa ympäröivä nelikulmainen muuri, samalla paikalla, missä nyt on kauppatori; edelleen apotin kaakinpuu, pieni, sievä, keilanmuotoisella lyijykatonalla varustettu torni. Hieman kauempana oli tiilitehdas ja Rue du Four, joka vei kauppalan yhteiseen leipomoon, tuulimylly mäellänsä, ja spitaalilaitos, yksinäinen ja yleisesti kammoksuttu pieni rakennus. Mutta ennen kaikkea ja kauimmin kiinnitti huomiota puoleensa itse luostari. Sillä varmaa on, että tämä rakennusryhmä, jolla sekä luostarina että herraskartanona oli ylhäinen leima, tämä apotinpalatsi, josta Pariisin piispat pitivät kunniana saada yösjän, tämä ruokasali, jolle arkkitehti oli antanut tuomiokirkon muodon ja kauneuden ja samalla sen muhkean otsikkoruususton, tämä Pyhälle Neitsyelle vihitty kappeli, tämä monumentaalinen makuuhuonerakennus, nämä laajat puutarhat, tämä nostoristikko, tämä nostosilta, tämä ampuma-aukoilla varustettu ympäröivä muuri, joka loi varjonsa ympäröivien niittyjen vehreyteen, nämä pihat, joilla liikkui rautapukuisia sotilaita ja kultaviittaisia kirkonmiehiä, tämä kaikki ryhmittyneenä kolmen korkean, goottilaisella absiidilla lepäävän pyörökaaritornin ympärille, muodosti muhkean taulun taivaanrannalla.

Kun Yliopistoa kylliksi tarkastettuaan viimein kääntyi oikeata rantaa, Kaupunkia kohden, muutti näky äkkiä muotoaan. Vaikka se olikin paljoka suurempi kuin Yliopisto, ei se muodostanut yhtä ehjää kokonaisuutta. Ensi silmäyksellä näytti se jakautuvan useampaan jyrkästi toisistaan eroavaan ryhmään. Ensinnä näkyi idässä, siinä kaupunginosassa, jolla vieläkin on nimensä suosta, johon Camulogène houkutteli Caesarin, joukko palatseja, joita ulottui jokeen saakka. Neljä niistä, Jouy, Sens, Barbeau ja Logis de la Reine, oli miltei yhdessä ja kuvasteli Seineen pienillä kevyillä torneilla varustettua liuskakivikattoaan. Nämä neljä rakennusta peittivät alan Nonaindières-kadusta selestiiniläisluostariin, jonka torninhuippu kohosi siroasti niiden pääty- ja huippuviivan yläpuolelle. Ne vihertävät talorähjät, jotka näiden muhkeitten palatsien edessä kenottivat joen äyräällä, eivät estäneet katselijaa näkemästä palatsifasadin kauniita kulmauksia, niiden suuria, kivikaarisia ikkunoita, niiden veistokuvilla ylen määrin koristettuja suippokaariportaaleja, aina puhdaspiirteisten muurien jyrkkää sulkuvyötä ja kaikkia noita ihastuttavia rakennustaiteellisia pikkuseikkoja, joista saa sen vaikutelman kuin pyrki goottilainen taide joka hetki uusiin yhdistelmiin. Näiden palatsien takana levittäytyi joka suunnalle milloin mutkitellen, paalutettuna ja ampuma-aukoilla varustettuna kuin linnoitus, milloin suurien puiden varjostamana kuin kartusiiniluostari ihmeellisen Saint-Polin palatsin valtava rakennusryhmä, jossa Ranskan kuningas saattoi mitä loistavimmin ottaa vastaan ja pitää vieraanaan kaksikymmentäkaksi dauphinin ja Burgundin herttuan arvoista ruhtinasta palvelijoinen ja seurueineen, puhumattakaan suurista läänitysherroista ja keisarista, kun hän tuli katsomaan Pariisia, ja leijonista, joilla oli oma asuntonsa kuninkaallisessa palatsissa. Tässä pitänee huomauttaa, että ruhtinaan asuntoon siihen aikaan aina kuului vähintään yksitoista salia, juhlasalista alkaen aina rukoushuoneeseen saakka, lukuun ottamatta niitä pylväskäytäviä, kylpyhuoneita ja muita "ylimääräisiä huoneita", joilla joka kerros oli varustettu, kunkin kuninkaan vieraan erikoisia puutarhoja, keittiöitä, kellareita, palveluskunnan huoneita, yleisiä ruokasaleja, piharakennuksia, joissa oli kaksikymmentäkaksi huoneistoa kaikkia taloustoimia varten leipomosta alkaen aina juomanlaskijan virkahuoneeseen saakka, kaikenlaisia pelihuoneita, pallo-, mailapeli- ja rengaspelikenttiä, kanatarhoja, kalalammikoita, eläinnäyttelyitä, talleja ja navetoita, kirjastoja, asevarastoja ja tykkivalimoita. Sellainen oli siihen aikaan kuninkaallinen palatsi, Louvre, Hôtel Saint-Pol: kaupunki kaupungissa.

Tornista katsoen, jossa parhaillaan olemme, tarjosi Hôtel Saint-Pol, vaikka olikin puolittain äsken mainitun neljän suuren palatsin varjossa, siitä huolimatta sangen suurenmoisen näyn. Saattoi varsin selvästi havaita ne kolme kylkirakennusta, jotka Kaarle V pitkillä lasi- ja pylväskäytävillä oli yhdistänyt päärakennukseen; Hôtel du Petit Mucen ja sen hienot kattoa reunustavat pitsikaiteet; linnoitusmaisen Hôtel de l'abbé de Saint-Maurin ja sen valtavat tornit, muurinulkonemat, ampumareiat, rautavarpuiset sekä nostosillan kahden syvennyksen välissä olevan suuren romaanisen portaalin, jonka yllä oli apotin vaakunoita; Hôtel d'Étampes'in, jonka rappeutuneen vartiotornin kattokaide näytti nyhdetyltä kukonharjalta. Siellä täällä oli kolme, neljä vanhaa tammea, joiden yhdistyneet lehvät näyttivät suunnattomilta kukkakaalinpäiltä; kirkkaita vedenkalvoja, joissa joutsenet soutelivat, joukko pihvoja, joissa saattoi erottaa maalauksellisia taustoja; lyhyillä romaanisilla pylväillä oleva leijonarakennus, jossa oli matalat suippokaaret ja rautaristikot ja josta kuului alituisia karjahduksia; keskellä Ave-Maria-tornin suomuinen huippu: vasemmalla Pariisin kaupunginvoudin palatsi, jota ympäröi neljä hienosti

uurrettua pikkutornia, ja lopuksi keskellä taustaa varsinainen Hôtel Saint-Pol monine erilaisine julkisivuineen ja lisärakennuksineen, jotka olivat peräisin Kaarle V:n ajoilta, sekasukuisia kasvannaisia, joilla arkkitehtien mielikuvitus oli kahden vuosisadan kuluessa sitä kuormittanut, kappeliabsiideja, pylväskäytäväpäätyjä, lukemattomia tuuliviirejä, kaksi korkeata lähekkäin olevaa tornia, joiden keilanmuotoiset, harjakkaalla reunuksella varustetut katot muistuttivat suunnattomia suippolakkeja, joiden lierit oli käännetty ylös.

Katse kohosi yhä tämän palatsiamfiteatterin eri rivejä pitkin ja siirtyi syvän, kattojoukkoon uurretun vaon yli, joka osoitti Rue Saint-Antoine paikkaa, sekä pysähtyi vihdoin Logis d'Angoulêmeen, eri aikoina rakennettuun valtavaan rakennukseen, jossa oli osia, jotka näyttivät aivan uusilta eivätkä sopineet toisiin sen paremmin kuin punainen paikka siniseen nuttuun. Mutta koristeellisilla vesikouruilla varustettu palatsin korkea ja terävä katto lyijylaakapeitteineen, jossa loistavat, kullatut kupariupotukset kiehkuroivat lukemattomina, mielikuvituksellisina lehtikoristeina, kohosi kuitenkin hauskaasti tuon vanhan palatsin mustien raunioiden yläpuolelle, jonka suuret, vanhat, iän lyyhistämät, ylhäältä alas saakka halkeilleet tornit muistuttivat suunnattomia pullistuneita vatsoja. Sen takana kohosi Tournelles-palatsin tornimetsä. Ei mikään rakennus maailmassa, ei Chambord eikä Alhambra, voinut tarjota lumoavampaa, ilmavampaa, loistavampaa näkyä kuin tämä lukematon joukko torninhuippuja, savutorvia, tuuliviirejä, kiertoportaita, lyhtyjä, joiden lävitse päivä näytti kirkkaasti paistavan, somia pikkutorneja, *tournelles*, jotka kaikki olivat erikorkuisia, -muotoisia ja -asentoisia. Olisi luullut näkevänsä suunnattoman kivisen shakkilaudan.

Tournelles-palatsin oikealla puolella kohoaa kimppu valtavia, mustia, yhteen ahdettuja ja niin sanoakseni ympyränmuotoisella vallihautapunoksella kapaloituja torneja. Tämä linnoitus, jossa on paljon enemmän ampumareikiä kuin ikkunoita, jonka nostosillat ovat aina ylhäällä ja rautaiset nostoristikot aina alaslaskettuina, on Bastilji. Ne mustat esineet, jotka pistävät esiin katonaukoista ja jotka meistä näyttävät vesitorvilta, ovat tykkejä.

Niiden suiden edessä, tuon pelottavan rakennuksen juurella on portti Saint-Antoine — kahden torninsa kätöksessä.

Tournelles-palatsin toisella puolella levittäytyi Kaarle V:n muuriin saakka vehreinä ja kukkaisina ruutuina peltojen ja kuninkaallisten puistojen samettimatto; niiden joukossa erotti puu- ja käytäväsokkeloistaan aikoinaan kuuluisan Dédalus-puutarhan, jonka Ludvig XI antoi Coictierille. Tohtorin tähtitorni kohosi tämän puulabyrintin yli suuren yksinäisen pylvään näköisenä, päässä pieni rakennus ikään kuin pylväänpäätä. Tässä tähtitornissa harjoitettiin kauheata astrologiaa.

Siellä on nykyään Place Royale.

Kuten sanottu, täytti se palatsikortteli, jota juuri olemme koettaneet kuvata, sen kulmauksen, jonka Kaarle V:n ympärismuuri muodosti Seinen kanssa. Kaupungin keskustassa oli kansan asuntoja. Siihen johtivat nuo kolme Citéstä tuovaa siltaa, ja sillat luovat yksinkertaisia taloja ennen palatseja. Nuo porvarilliset talot, jotka muodostivat omalaatuisen kauniin rykelmän, olivat ahtautuneet yhteen kuin lokerot vahakakussa. Pääkaupungin kattojen laita on samoin kuin meren laineiden: niissä on jotakin suurenmoista. Ensinnäkin muodostivat mutkittilevät ja risteilevät kadut tuossa kattojoukossa omituisia kuvioita; hallien ympärillä oli kuin tähti lukemattomine sateineen; Saint-Denis- ja Saint-Martin-kadut lukemattomine haaroineen olivat kuin kaksi rinnakkaista puuta, joiden oksat kiertyvät toisiinsa, kun taas Plâtrerie-, Verrerie-, Tixeranderie-kadut ym. kiemurtelivat koko tällä alalla. Tästä talonpäätyjen kivettyneestä aallokosta pisti siellä täällä esiin myös jokin kaunis rakennus. Rahanvaihtajiensillan pohjoispäässä, jonka takana Seine näkyi vaahtoavan myllynpyörissä Mylläriensillan luona, kohosi Châtelet, joka ei enää ollut roomalainen torni, kuten Julianus Apostatan aikoina, vaan feodaalinen torni kolmanneltatoista vuosisadalta ja niin kovaa kivilajia, ettei murinsärkijä kolmessa tunnissa saanut siitä irtautumaan edes nyrkinkokoista kiveä. Siellä näkyi edelleen Saint-Jacques-de-la-Boucherien muhkea kellotorni veistokuvain kokonaan pyöristämine kulmineen; se oli jo viidennellätoista vuosisadalla ihmeellinen, vaikkakaan se ei vielä silloin ollut valmis. Siitä puuttui etupäässä nuo neljä vieläkin paikoillaan olevaa kummitusta katon kulmauksista, nuo sfinksejä muistuttavat kuvat, jotka kehoittavat uutta Pariisia arvaamaan vanhan arvoituksen. Kuvanveistäjä Rault asetti ne paikoilleen vasta 1526 ja sai kaksikymmentä frangia vaivoistaan. Siellä näkyi Pylvästalo, joka oli Grève-torille päin, jota jo olemmekin hiukan lukijalle kuvailleet. Saint-Gervais, sittemmin pilattu "hyvää makua" edustavalla portaalilla; edelleen Saint-Méry, jonka vanhat suippokaaret olivat vielä miltei pyörökaaria; Saint-Jean, kuuluisa komeasta torninhuipustaan; ja parikymmentä muuta loistorakennusta, jotka eivät hävenneet kätkeä ihmeitään tähän pimeitten, ahtaitten ja syvien katujen kaaokseen. Lisättäköön tähän toreilla sijaitsevat veistetyt kiviristit, joita oli vielä enemmän kuin hirsipuita; Innocents-kirkkotarha, jonka monumentaalinen ympärismuuri näkyi yli kattojen; hallien viereinen mestauslava, jonka huippu pisti esiin kahden savutorven välistä Cosonnerie-kadun varrella; Viljahallin ympyränmuotoinen rakennusräjä; Croix-du-Trahoirin portaat, jonka risteyksessä oli aina ihmisvirta; osia Filip Augustin vanhasta ympärismuurista, jota näkyi sieltä täältä talojen välistä, muratin peittämiä torneja,

rikkoutuneita portteja, rappeutuneita ja murtuneita muurinkaistoja; rantakatu lukemattomine myymälöineen ja lihakauppoineen; Seine, jolla vilisi veneitä Port-au-Foinistä Port-l'Évêque'iin. Tässä hämärä kuva siitä, miltä Kaupungin puolisuunnikkaan muotoinen keskus näytti vuonna 1482.

Näihin kahteen, palatsien ja porvaristalojen kortteliin liittyi vielä kolmantena osana siihen näkyyn, minkä Kaupunki tarjosi, luostarien pitkä vyö, joka ympäröi miltei koko sen piiriä idästä länteen ja linnoitusvyön sisäpuolella muodosti toisen luostari- ja kappelimuurin. Niin oli heti Tournelles-palatsin puiston vieressä Saint-Antoine-kadun ja vanhan Temple-kadun välillä Sainte-Catherine laajoine pelto- ja niittymaineen, jotka ulottuivat ympärismuuriin saakka. Vanhan ja uuden Temple-kadun välillä oli Le Temple, synkkä kimppu korkeita torneja, jotka kohosivat yksinäisinä ampuma-aukoilla reunustetun muurin ympäröimällä suurella linnanpihalla. Uuden Temple-kadun ja Saint-Martin-kadun välillä oli puutarhojensa siimeksessä Saint-Martinin luostari, muhkea, linnoitettu kirkko, jonka torneilla koristetun ympärismuurin ja keveäin tornihuippujen hiipan voitti voimassa ja loistossa ainoastaan Saint-Germain-des-Prés. Saint-Martin- ja Saint-Denis-katujen välillä sijaitsi La Trinitén hautuunmaa. Lopuksi näkyi Saint-Denis- ja Montorgueil-katujen välillä Les Filles-Dieu'n luostari. Syrjemmällä saattoi erottaa Ihmeiden pihan kyyröttävät katot ja lyyhistyneet seinät. Se oli ainoa maallinen rengas tässä luostarien hurskaassa ketjussa.

Neljäs ryhmä lopuksi, joka selvästi erottautui oikean rannan kattojoukosta ja käsitti sen ja ympärismuurin välisen länsikulman, oli uusi palatsisikermä, joka ympäröi Louvrea. Filip Augustin vanha Louvre, tuo suunnaton rakennus, jonka suuren tornin ympärillä oli kaksikymmentäkolme muuta tornia, lukuun ottamatta pikkutorneja, näytti kaukaa siltä, kuin se olisi asetettu Hôtel d'Alençonin ja Petit-Bourbonin goottilaisiin katonharjoihin. Tämä tornihirviö, Pariisin jättiläismäinen vartija, jonka kaksikymmentäneljä päätä olivat aina kohotettuina ja jonka suunnaton selkä loisti metalli- ja suomuspeitteisenä, päätti vaikuttavalla tavalla kaupungin länsipään.

Siis suuri joukko, *insula*, kuten roomalaiset sanoivat, porvarillisia taloja, oikealla ja vasemmalla palatsiryhmän ympäröimänä, joista toisen kruunasi Louvre, toisen Tournelles, pohjoisessa pitkän luostari- ja peltovyön rajoittamana ja sulautuen katseelle yhdeksi kokonaisuudeksi; näiden rakennusten yllä, joiden tiili- ja liuskakivikatot muodostivat yhteen liittyessään mitä kummallisimpia kuvioita, oikeanpuoleisen rannan neljäkymmenen kirkon tatuoidut, uurroksilla ja kiehkuroilla koristetut tornit; lukemattomat risteilevät kadut; toisella puolella rajana puoliympyrän muotoinen muuri, jossa oli nelikulmaisia torneja (Yliopiston puolella ne olivat pyöreitä), toisella siltojen katkoma ja aluksia vilisevä Seine: siinä Kaupunki viidennellätoista vuosisadalla.

Muurien toisella puolella oli porttien kohdalla muutamia esikaupunkeja, mutta harvemmassa ja hajanaisempina läikkinä kuin Yliopistossa. Niinpä oli Bastiljin takana parikymmentä vanhaa taloräjäjää Croix-Faubinin omituisten veistosten ja Saint-Antoine des Champs'in luostarin tukipylväiden ympärillä; edelleen keskellä peltoja Popincourt; sitten Courtille, pieni iloinen kylä, jossa oli paljon kapakoita; Saint-Laurent'in kauppala kirkkoineen, jonka torni kaukaa katsoen näytti sulautuvan Porte Saint-Martinin terävään torniin; Saint-Denis'n esikaupunki, jossa oli Saint-Ladren laaja haka; Porte Montmartren ulkopuolella Grange-Batelière valkeine muureineen; sen takana Montmartren liitukallio, jolla silloin oli miltei yhtä monta kirkkoa kuin tuulimyllyä, mutta jolla nykyään on vain tuulimyllyjä. Lopuksi näkyi Louvren toisella puolella olevilla niityillä Saint-Honorén esikaupunki, joka jo silloin oli varsin merkittävä, lehväin varjostama Petite-Bretagne sekä Marché-aux-Pourceaux, jonka keskellä oli kauhea uuni, johon väärän rahan tekijät heitettiin. Courtille ja Saint-Laurent'in välillä oli silmä jo huomannut erään yksinäisen, autiolla lakeudella sijaitsevan mäen harjalla eräänlaisen rakennuksen, joka kaukaa näytti tempelinrauniolta, jossa joitakin pylväitä seisoivat murtuneilla jalustoillaan. Se ei ollut mikään Parthenon eikä olympolaisen Jupiterin temppeli: se oli Monfaucon.

Toivoen, ettei tämä rakennusluettelo, joka on kasvanut melko laajaksi huolimatta siitä, että olemme koettaneet tehdä sen niin lyhyesti kuin mahdollista, ole lukijan mielikuvituksesta kokonaan hämmentänyt vanhan Pariisin kokonaiskuvaa, koetamme muutamalla sanalla tehdä yhteenvedon kuvauksestamme. Keskessä Cité ojentaen tiilipeitteisiä siltojaan kuin suunnaton kilpikonna suomuisia jalkojaan harmaan kattopanssarinsa alta. Vasemmalla Yliopiston kiinteä, tiheä, ahtautunut, harjakas, yhtenäinen puolisuunnikas; oikealla Kaupungin valtava puoliympyrä, jossa oli paljon enemmän puutarhoja ja monumentaalisia rakennuksia. Kaikki kolme ryhmää, Cité, Yliopisto, Kaupunki, lukemattomien katujen ristiin rastiin uurtelemina. Keskellä niitä Seine, "ravitseva Seine", kuten sanoi isä du Breul, täynnä saaria, siltoja ja aluksia. Ylt'ympäri suunnaton lakeus jaettuna niityiksi ja pelloiksi, ja siellä täällä kauniita kyliä: vasemmalla Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly pyöreine ja nelikulmaisine torneineen ym.; oikealla parikymmentä muuta Conflans'ista Ville-l'Évêque'iin. Taivaanrannalla piiri kukkuloita, jotka muodostivat ikäänkuin altaan reunan. Lopuksi kaukana idässä Vincennes ja sen seitsemän nelikulmaista tornia; etelässä Bicêtre ja sen terävät pikkutornit; pohjoisessa Saint-Denis ja sen tornihuippu; lännessä Saint-Cloud ja sen suuri linnoitustorni. Sellainen oli se Pariisi, jonka näkivät Notre-Damen tornin huipulta ne korpit, jotka elivät vuonna 1482.

Ja kuitenkin on Voltaire tästä kaupungista sanonut, että sillä *ennen Ludvig XIV:tä oli vain neljä kaunista rakennusta*: Sorbonnen kupooli, Val-de-Grâce, uusi Louvre ja jokin neljäs, en tiedä mikä, ehkä Luxembourg. Onneksi on Voltaire yhtäkaikki luonut *Candide'n*, ja kaikkien niiden miesten joukossa, jotka ovat renkaina inhimillisen sivistyksen sarjassa, on hän se, joka omasi eniten pirullista naurua. Se osoittaa, että saattaa olla suuri nero eikä siitä huolimatta ymmärrä vierasta taidetta. Niinpä luuli Molière osoittavansa Raffaellolle ja Michelangelolle suurta kunniaa nimittämällä heitä *oman aikansa Mignardeiksi*.

Mutta palatkaamme viidennentoista vuosisadan Pariisiin.

Se ei ollut ainoastaan kaunis kaupunki, vaan myös läpeensä samanlaatuinen kaupunki, keskiajan lapsi niin hyvin rakennustaiteellisessa kuin historiallisessa suhteessa, kiveen kaiverrettu kronikka. Se oli kaupunki, jonka muodosti ainoastaan kaksi kerrosta, roomalainen ja goottilainen, sillä roomalainen kerros oli jo aikoja sitten hävinnyt, lukuun ottamatta Julianuksen kylpylää, jossa se vielä pisti esiin keskiajan paksun maakerroksen alta. Mitä kelttiläiseen kerrokseen tulee, ei siitä enää löydetty minkäänlaisia jälkiä edes syvimmissä kaivonkaivauksissa.

Viisikymmentä vuotta myöhemmin, kun renessanssi tähän niin ankaraan, mutta samalla niin vivahdusrikkaaseen yhtenäisyyteen sekoitti loistavan runsauden kuvitelmiaan ja järjestelmiään, roomalaisten pyörökaarien, kreikkalaisten pylväiden ja matalain goottilaisten suippokaarien mässäilynsä, herkän ja ihanteellisen veistotaiteensa, erikoisen taipumuksensa lehtikiehkura- ja akantuskoristeihin, Lutherin aikuisen rakennustaiteellisen pakanuutensa, oli Pariisi ehkä vielä kauniimpi, mutta ei niin sopusuhtainen silmälle ja ajatukselle. Mutta tämä loistava ajankohta ei kestänyt kauan. Renessanssi ei ollut puolueeton; se ei tyytynyt rakentamaan, se tahtoi repiä alas. Onhan totta, että se tarvitsi tilaa. Ja niinpä ei goottilainen Pariisi ollut täydellinen kuin hetken. Saint-Jacques-de-la-Boucherien rakentaminen oli tuskin lopetettu, kun alettiin repiä vanhaa Louvrea.

Siitä lähtien on tuo suuri kaupunki päivä päivältä käynyt kehnommaksi. Goottilainen Pariisi, jonka alle roomalainen Pariisi hävisi, on vuorostaan hävinnyt, mutta voiko kukaan sanoa, mikä Pariisi on noussut sen sijalle?

Meillä on Katharina de' Medicin Pariisi Tuileries'ssa [Romaaninsa viidenteen painokseen kirjoittamassaan, huhtikuun 7 päivänä 1831 päiväämässään alahuomautuksessa Victor Hugo ilmaisee paheksumisensa tämän palatsin laajentamis- ja muutossuunnitelmien johdosta, joiden hän sanoo johtavan tämän Philibert Delormen luoman hienoastisen renessanssipalatsin turmelemiseen. Romaaninsa täydelliseen painokseen lokakuun 20 päivänä 1832 kirjoittamassaan ja päiväämässään uudessa esipuheessa hän paheksuu niitä muutoksia, joita näiden suunnitelmien pohjalla oli suoritettu ja pitää niitä skandaalina. Näitä huomautuksia ei ole otettu suomennokseen sentähden, ettei palatsia enää ole olemassa: vallankumouksen aikana 1871 kommunardit polttivat tuon entisten kattotiilitehtaitten paikalle rakennetun kuninkaallisen palatsin. *Tuilerie* merkitsee kattotiilitehdasta. — Suomentajan huomautus.], Henrik II:n Pariisi Hôtel de Villessä, nuo kaksi rakennusta, joissa vielä on korkeamman maun leima; Henrik IV:n Pariisi Place Royale: tiiliotsikoita kulmakivineen ja liuskakivikattoineen, kolmivärisiä taloja; Ludvig XIII:n Pariisi Val-de-Grâce: matalaa ja tanakkaa rakennustaidetta, jonka holvit muistuttavat korinsankoja ja jonka pylväät ovat ikäänkuin möhömahaisia ja kupooli kyttyräselkäinen; Ludvig XIV:n Pariisi Invalides'issa: suuri, komea, kullattu, kylmä; Ludvig XV:n Pariisi Saint-Sulpicessä: kiehkuroita, nauharuusukkeita, pilvenhattaroita, lierukoita ja kierukoita, kaikki kivistä; Ludvig XVI:n Pariisi Panthéonissa: huono jäljennös Rooman San Pietrostä (rakennus on ikävästi laskenut, mikä ei suinkaan ole parantanut sen viivoja); tasavallan Pariisi École de Medicinessä: kehoja kreikkalaista ja roomalaista tyyliä, joka muistuttaa yhtä vähän Colosseumia tai Parthenonia kuin vuoden III:n valtiomuoto Minoksen lakeja ja jota rakennustaiteessa nimitetään messidoriseksi mauksi; Napoleonin Pariisi Vendôme-torilla: ylevä, kanuunoista muodostettu pronssipylväs; restauraation Pariisi Pörssissä: hyvin valkea pylvästö kantaa sangen sileätä friisiä, kaikki nelikulmaista, maksanut kaksikymmentä miljoonaa.

Jokainen näistä luonteenomaisista rakennuksista liittyy tyylin ja ulkomuodon yhtäläisyyden puolesta moniin eri kaupunginosissa oleviin rakennuksiin, jotka tuntijan silmä helposti erottaa ja sijoittaa. Kun osaa nähdä, saattaa yksin portinkolkuttimessakin tuntea vuosisadan hengen ja hallitsijan luonteen.

Nykyisellä Pariisilla ei niin ollen ole yleistä muotoa. Se on näytekokoelma useammalta vuosisadalta, ja kauneimmat osat ovat hävinneet. Pääkaupunki kasvaa nyt ainoastaan rakennuksilla, ja millaisilla rakennuksilla! Jos se tätä vauhtia muuttuu, on se uusi joka viideskymmenes vuosi. Päivä päivältä häviääkin sen rakennustaiteen historiallinen merkitys. Monumentaaliset rakennukset käyvät siellä yhä harvemmiksi, ja tuntuu siltä kuin näkisi niiden toisen toisensa jälkeen häviävän talojoukkojen kasvavaan virtaan. Meidän isäimme Pariisi oli kiveä, meidän poikaimme on muurilaastia.

Mitä uuden Pariisin uusiin rakennusmuistomerkkeihin tulee, olemme mieluummin niistä puhumatta. Asianlaita ei ole suinkaan niin, ettemme niitä ihailisi, kuten tulee. Herra Soufflot'n Sainte-Geneviève on

varmaankin kaunein koruleivos, mikä milloinkaan on kivistä valmistettu. Kunnialegioonan palatsi on myös oivallinen sokerileipurin tuote. Viljahallin kupoli on englantilainen kilparatsastajanlakki suuressa mittakaavassa. Saint-Sulpicen tornit ovat kaksi suunnatonta klarinettia, ja onhan se yhtä hyvä muoto kuin jokin muukin; köynnöksenä virnottava sähkölennätin sen katolla on varsin sievä lisä. Saint-Rochin portaalia voi loistossa verrata Saint-Thomas d'Aquinin portaaliin. Siinä on myös eräässä luolassa Golgata korkokuvana ja aurinko kullatusta puusta, mikä on epäilemättä sangen ihmeellistä. Labyrintin lyhty Jardin des Plandes'issa on myös erittäin nerokas. Mitä pörssipalatsiin tulee, tuohon rakennukseen, joka on kreikkalainen pylvästönsä, roomalainen oviensa ja ikkunainsa pyörökaarien ja renessanssiin kuuluva suuren matalan holvinsa puolesta, se on epäilemättä sangen moitteeton ja puhdastyylinen rakennusmonumentti. Sitä todistaa sekin, että sillä ylhäällä katonrajassa on attika, jollaista tuskin nähtiin Ateenassa, kaunis suora viiva, jonka savutorvet siellä täällä hauskasti katkaisevat. Lisätäkäämme, että jos on sääntönä, että rakennuksen tyylin tulee noudattaa sen tarkoitusta, niin että tämä tarkoitus heti ensi silmäyksellä selviää, ei voi kyllin ihmetellä rakennusta, joka voi yhtä hyvin olla kuninkaallinen palatsi, parlamenttitalo, kaupungintalo, koulu, maneesi, akatemia, makasiini, oikeusistuin, museo, kasarmi, hautakammio, temppleri, teatteri, mikä tahansa. Toistaiseksi se on pörssi. Rakennuksen tulee lisäksi sopia ilmastoon. Tämä onkin yksinomaan aiottu meidän kylmää ja sateista ilmanalaamme varten. Sen katto on miltei yhtä tasainen kuin itämailla on tapana, mistä aiheutuu, että kun talvella sataa lunta, kattoa täytyy lakaista, ja kattohan on totisesti tehty lakaisemista varten. Ja mitä merkitykseen tulee, rakennus vastaa sitä mainiosti; se on pörssi Ranskassa, niinkuin se olisi ollut temppleri Kreikassa. Totta on, että arkkitehti on nähnyt paljon vaivaa peittääkseen kellotaulun, joka olisi häirinnyt otsikon kauniita viivoja, mutta onhan meillä toki tuo pylvästö, joka kiertää koko rakennusta ja jossa suurina uskonnollisina juhlapäivinä vekseliasioitsijat ja kaupanvälittäjät voivat mahdollisesti kehittää periaatteitaan.

Nämä kaikki ovat epäilemättä sangen mahtavia muistomerkkejä. Kun lisätään tähän joukko kauniita, hauskoja ja vaihtelevia katuja, kuten Rue de Rivoli, en suinkaan epäile, ettei Pariisi ilmapallosta katsoen tarjoisi katseelle sitä viivojen vaihtelua, sitä yksityiskohtien rikkautta, sitä näköalojen moninaisuutta, sitä suurenmoista yksinkertaisuutta ja hämmästyttävää kauneutta, mikä on ominaista tammipelille.

Mutta miten ihmeteltävältä teistä nykyinen Pariisi näyttääkin, tahtoisin kuitenkin kehoittaa teitä loihtimaan mielikuvituksessanne ilmi viidennentoista vuosisadan Pariisin. Katselkaa päivänvaloa tuon ihmeellisen huippu-, fiaali- ja kellotornihäkin lävitse; antakaa Seinen vyöryttää vihreätä ja keltaista vesipaljouttaan, joka välkkyä kuin käärmeeen nahka, tuon suunnattoman kaupungin lävitse; antakaa sen taittua saarien kärkiä vasten, väistää siltojen holveja; antakaa tuon vanhan Pariisin goottilaisen kuvan selvästi piirtyä taivaan sineä vasten; antakaa sen ääri viivojen häilyä talvisessa usvassa, joka kietoutuu sen savutorvien ympärille; vajottakaa se pimeään yöhön ja tarkastelkaa varjojen ja valonliekkien omituista leikkiä tässä tummassa rakennuslabyrintissä; suunnatkaa sinne kuunsäde, joka saa sen häämöttämään himmeässä valaistuksessa ja loihitii tornien valtavat huiput sumusta esille; tai antakaa sen vaipua takaisin pimeään, luokaa huippujen ja päätyjen teräviin kulmiin vielä tummempi varjo ja antakaa sitten tuon mustan varjokuvan, joka on piikikkäämpi kuin haikalan leuka, kuvastua vaskenkarvaista iltataivasta vasten ja verratkaa!

Ja jos haluatte saada vanhasta kaupungista vaikutelman, jota uusi ei enää voi teille antaa, niin menkää varhain jonakin pääsiäis- tai helluntaiaamuna jollekin korkealle paikalle, mistä näette yli koko pääkaupungin, ja kuunnelkaa kirkonkellojen aamusoittoa! Katsokaa, miten taivaan merkinanto, sillä aurinko sen antaa, saa kaikki nämä lukemattomat kirkot värähtelemään yhtäkaaa. Aluksi kuuluu yksinäisiä läppäyksiä, joita kirkot vaihtavat, ikäänkuin orkesterin preludeja ennen alkusoittoa. Katsokaa sitten — sillä korvakin tuntuu eräinä hetkinä omistavan näkövoiman — katsokaa sitten, miten äkkiä samassa silmänräpäyksessä jokaisesta kellotornista kohoaa ilmoille, tahtoisin sanoa, säveleiden sopusointujen pylväs. Ensin kohoavat sävelaalot jokaisesta kellotornista erikseen puhtaina, sekoittumattomina, eristettyinä kohden kirkasta aamutaivasta. Sitten ne vähitellen paisuessaan yhtyvät, sekoittuvat, haipuvat toisiinsa sulautuen suurenmoiseksi konsertiksi. Nyt on vain yksi ainoa sävelaaltojen virta, joka lakkaamatta tulvii noista lukemattomista torneista, vyöryy eteenpäin, lainehtii, hyppii, paisuu yli kaupungin ja kaukana taivaanrannalla avartaa värähdystensä huumaavaa piiriä. Mutta tämä sopusoinnun meri ei silti ole mikään kaaos. Niin kuohuva ja syvä kuin se onkin, ei se ole kadottanut kuulauttaan. Saatatte erottaa jokaisen sävelryhmän, seurata pienen ja suuren kellon milloin korkeaa, milloin matalaa vuoropuhelua; näette oktaavien hyppäävän tornista toiseen; näette niiden keveinä, siivitettyinä ja helähtelevinä soinnahtavan hopeakellosta, särähtelevinä ja ontuvina putoavan puukellosta; te ihaillette kesken kaiken sitä rikasta sävelasteikkoa, joka Saint-Eustachen seitsemästä kellosta alati nousee ja laskee; ja kesken niitä näette muutamain kirkkaitten ja nopeitten sävelien piirtävän kolme, neljä viivaa ristiin rastiin ja sitten katoavan kuin salamain. Tuolta kuuluu Saint-Martinin korkea ja särähtelevä laulu; tuolta Bastiljin onnettomuutta ennustava, äreä ääni; tuolta vastaiselta puolelta Louvren suuren tornin syvä basso. Palatsin kuninkaallinen kello kylvää lakkaamatta ympärilleen loistavia liverryksiä, joiden joukkoon Notre-Damen hälykellon kumeat lyönnit putoavat kuin säkenöivät moukariniskut alasimelle. Silloin tällöin näette parven kaikenlaisia mahdollisia sävelmuotoja

tulvivan Saint-Germain-des-Prés'n kolmesta kelloparista. Ja aika ajoin vaimenee tämä ylevä jylinä tehden tilaa Ave-Maria-luostarin pikalaukauksille, jotka sinkoutuvat ilmaan ja sähähtävät rikki tähtisateeksi. Syvältä tämän kellokonsertin pohjalta erotatte epäselvästi kirkoista kaikuvan laulun, joka tunkeutuu niiden holvien ja seinäin värähtelevien hiukkasten lävitse. — Se on ooppera, jota kannattaa kuunnella. Tavallisesti on melu, joka päivisin kuuluu Pariisista, puhuva kaupunki, ja öisin hengittävä Pariisi; tässä on laulava kaupunki. Kuunnelkaa sen tähden tätä kellojen *_tutti_a*, levittäkää sen kaiken ylle puolen miljoonan asukkaan melu, virran ikuinen valitus, tuulen ainainen humina, neljän metsän kvartettilaulu, joka suunnattomista uruista kohoaa taivaanrannan kukkuloilta, hillitkää ikään kuin hämyyn kaikki, mikä tässä säveljoukossa on liian karkeata tai terävää, ja sanokaa sitten, tunnetteko maailmassa mitään rikkaampaa, iloisempaa, loistavampaa ja häikäisevämpää kuin tämä kellojen pauhu, kuin tämä musiikin sulatusuuni, kuin nämä kymmentuhatta pronssiäntä, jotka yhtäaikaa kaikuvat kolmensadan jalan korkuisista kivitorneista, kuin tämä kaupunkiorkesteri, kuin tämä sinfonia, jossa soi myrskyn pauhu.

NELJÄS KIRJA

I. Jumaliset sielut

Eräänä kauniina Quasimodo-sunnuntain [ensimmäinen sunnuntai pääsiäisen jälkeen. — Suom. huomautus] aamuna kuusitoista vuotta ennen tämän kertomuksen alkua löydettiin messun jälkeen pieni elävä olento Notre-Damen pääoven eteisen vasemmalle puolelle kiinnitetyltä puulavitsalta, vastapäätä pyhän Kristoforoksen suurta kuvaa, jota ritari, herra Antoine des Essartsin kivinen veistokuva katseli polvillaan vuodesta 1413 lähtien, kun näet oli muistettu, että tämä uskovainen oli joutunut saman kohtalon uhriksi kuin pyhimyskin. Tälle puulavitsalle oli tapana asettaa löytölapsia vetoamaan yleisön armeliaisuuteen. Ken tahtoi, sai ottaa ne. Vuoteen edessä oli vaskiastia almuja varten.

Se pikku olento, joka Quasimodon aamuna Herran vuonna 1467 lepäsi tällä lavitsalla, näytti herättävän erittäin suurta, uteliaisuutta siinä lukuisassa joukossa, joka oli kerääntynyt sen ympärille. Ryhmän muodosti suureksi osaksi kauniimpi sukupuoli. Siinä oli miltei yksinomaan vanhoja naisia.

Lähinnä lavaa ja syvään kumartuneena sen yli nähtiin neljä naista, jotka harmaista viitoistaan päättäen olivat jonkin hurskaan laitoksen sisaria. Enpä tiedä, miksi ei historia saisi jälkimaailmalle säilyttää näiden neljän järkevän ja kunnioitettavan naisen nimeä. Ne olivat Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, kaikki leskiä, kaikki Étienne-Haudry-kappelin sisaria, jotka olivat johtajattarensa luvalla ja Pierre d'Aillyn säädöksiä noudattaen jättäneet talonsa kuunnellakseen messua Notre-Damessa.

Vaikka nämä kunnan sisaret tällä hetkellä muuten noudattivatkin Pierre d'Aillyn määräyksiä, rikkoivat he arveluttavassa määrässä Michel de Brachen ja Pisan kardinaalin säädöksiä vastaan, jotka niin epäinhimillisesti olivat vaatineet heiltä vaitiololupauksen.

— Mikä tuo on, sisar? sanoi Agnès Gauchèrelle, katsellen tarkasti tuota näytteille asetettua pientä olentoa, joka vääntelehti ja valitteli puuvuoteellaan niin monien katseiden säikähdyttämänä.

— Mitä seuraakaan, sanoi Jehanne, — jos nyt alkaa tulla tuollaisia lapsia?

— En ymmärrä lapsista mitään, vastasi Agnès, — mutta onhan synti katsoakin tuollaista.

— Ei se ole mikään lapsi, Agnès.

— Se on epäonnistunut apina, huomautti Gauchère.

— Se on ihme, virkkoi Henriette la Gaultière.

— Silloin, huomautti Agnès, — se on jo kolmas Laetare-sunnuntain jälkeen. Sillä eihän ole vielä

kahdeksaakaan päivää siitä, kun meillä sattui ihme pyhiinvaeltajan pilkkaajalle, jota Aubervilliers'n Pyhä Neitsyt rankaisi, ja se oli toinen ihme tässä kuussa.

— Sehän on oikea epäsiikiö, tämä niin sanottu löytölapsi, virkkoi Jehanne.

— Se ulvoo niin, että tekisi lukkarinkin kuuroksi, jatkoi Gauchère.
— Ole hiljaa, pentu!

— Että hänen korkea-arvoisuutensa Reimsissä on voinut lähettää tuollaisen kummituksen hänen korkea-arvoisuudelleen Pariisiin! lisäsi la Gaultière ristien kätensä.

— Minä luulen, sanoi Agnès la Herme, — että se on eläin, juutalaisen emäsian sikiö; siis jokin, joka ei ole kristitty ja joka pitäisi heittää virtaan tai tuleen.

— Toivonpa, ettei sitä kukaan ottaisi, sanoi Gaultière.

— Hyvä Jumala! huudahti Agnès, — mitähän sanoisivat imettäjä raukat löytölastentarhassa tuolla kadun päässä rannalla piispan palatsin vieressä, jos heille kannettaisiin tuollainen epäsiikiö imettäväksi! Minä antaisin mieluummin rintaa vampyyrille.

— Oletpa sinäkin, Agnès parka! virkkoi Jehanne. Etkö näe, että tuo pieni epäsiikiö on ainakin neljän vuoden vanha, ja että se imisi mieluummin paistin varrasta kuin sinun rintojasi?

Todellakaan ei "tuo pieni epäsiikiö" (meidänhän on vaikea antaa sille muuta nimeä) ollut vastasyntynyt. Se oli pieni, hyvin kulmikas ja levoton olio, joka oli pistetty pussiin, johon oli ommeltu herra Guillaume Chartier'n, Pariisin silloisen piispan, nimikirjaimet, ja pussista pisti esiin pää. Tämä pää oli kauhean muodoton. Siinä näkyi vain punainen hiusmetsä, yksi silmä, suu ja hampaat. Silmä itki, suu kirkui, ja hampaat näyttivät haluavan purra. Olio sätkytteli pussissa lavitsan ympärillä parveilevan katsojajoukon suureksi ihmeeksi.

Armon rouva Aloïse de Gondelaurier, rikas aatelisnainen, joka talutti kädestä kaunista, noin kuusivuotiaista tyttöä ja jolla hiuksissa oli kultasarvi, josta riippui pitkä harso, pysähtyi hetkeksi katsomaan tuota onnetonta olentoa, samalla kun hänen ihastuttava pieni tyttärensä Fleur-de-Lys de Gondelaurier, joka oli puettu silkkiin ja samettiin, sievällä sormellaan tavaili kirjoitusta, joka oli puulavitsassa: LÖYTÖLAPSIA.

— Sangen merkillistä, sanoi tuo ylhäinen nainen kääntyen pois kammoksen, — luulin että tähän asetettaisiin vain lapsia.

Hän läksi pois heittäen mennessään hopearahan kilahtaen kuppiin kuparirahojen joukkoon, mikä hämmästytti köyhiä Étienne-Haudry-kappelin sisaria.

Hetkistä myöhemmin astui ohi kuninkaallinen notaarinapulainen, vakava ja oppinut mestari Robert Mistricolle suunnaton messukirja toisessa ja vaimonsa, rouva Guillemette la Mairesse, toisessa kainalossa, joten hänellä oli mukanaan molemmat regulaattorinsa, hengellinen ja ajallinen.

— Löytölapsi! sanoi hän katsottuaan tarkemmin myttyä; — varmaankin Flegeton-joen rannalta löydetty.

— Siltä ei näy kuin yksi silmä, toisen päällä on käsnä, virkkoi hänen vaimonsa Guillemette.

— Se ei ole mikään käsnä, se on muna, jossa on toinen samanlainen pahahenki, jolla vuorostaan on pieni muna, joka taas sisältää pirun, ja niin edespäin.

— Miten sen tiedät? kysyi Guillemette la Mairesse.

— Tiedän sen aivan varmasti, vastasi notaarinapulainen.

— Herra apunotaari, kysyi Gauchère, — mitä te ennustatte tästä kunnottomasta löytölapsesta?

— Suurimpia onnettomuuksia, vastasi Mistricolle.

— Herra Jumala! virkkoi eräs vanha vaimo väen joukosta, — ja viime vuonna oli rutto ja nyt sanotaan, että englantilainen sotajoukko aikoo nousta maihin Harefleussa.

— Nyt ei kai kuningatar tulekaan Pariisiin syyskuussa, lisäsi joku.
— Kauppa käy jo niin huonosti!

— Minun mielestäni, huudahti Jehanne de la Tarme, — olisi parempi meille pariisilaisille, jos tämä

pieni noidanpenikka pantaisiin roviolle eikä lavitsalle.

— Pienelle, sievälle, räiskyvälle roviolle! lisäsi eukko.

— Se olisi viisainta, sanoi Mistricolle.

Muuan nuori pappi oli kuunnellut sisarien keskustelua ja notaarin mietelmiä. Hänen kasvonsa olivat ankarapiirteiset, otsa oli korkea ja katse läpituokea. Sanaakaan sanomatta hän työnsi joukon tieltään syrjään, tarkasti "pienää noidanpenikkaa" ja ojensi kätensä sen yli. Oli jo aikakin. Sillä nuo hurskaat sielut tunsivat jo veden herahtavan kielelleen ajatellessaan tuota "pienää, sievää, räiskyvää roviota".

— Minä otan tämän lapsen, sanoi pappi.

Hän otti sen viittansa suojaan ja kantoi pois. Joukko katseli häntä hämmästyneenä. Hetkistä myöhemmin hän oli kadonnut Punaisen portin taakse, joka silloin johti kirkosta luostariin.

Kun ensi hämmästyks oli hälvennyt, kuiskasi Jehanne de la Tarme la Gaultièren korvaan:

— Enkö ole aina sanonut, että tuo nuori pappi, herra Claude Frollo, on noita.

II. Claude Frollo

Claude Frollo ei ollutkaan tavallinen ihminen.

Hän kuului keskisäädyn perheisiin, joita viime vuosisadan tökeröllä kielellä nimitettiin milloin ylemmäksi porvaristoksi milloin alemmaksi aateliksi. Hänen perheensä oli Paclet-veljeksiltä perinyt Tirechappen läänityksen, joka kuului Pariisin piispan hallintopiiriin ja jonka kaksikymmentäyksi taloa olivat kolmannellatoista vuosisadalla olleet monen oikeusjutun aiheena. Tämän läänityksen omistajana oli Claude Frollo yksi niistä sadastaneljästäkymmenestäyhdestä tilanomistajasta, jotka olivat osallisia Pariisin ja sen esikaupunkien veroista, ja Saint-Martin des Champs'n luetteloissa saattoi sen vuoksi pitkät ajat nähdä hänen nimensä mestari François Le Rez'ille kuuluvan Hotel de Tancarvillen ja Collège de Tours'in välissä.

Claude Frollon olivat hänen vanhempansa jo lapsena määränneet hengelliseen säätyyn. Häntä oli opetettu lukemaan latinaa, painamaan katseensa maahan ja puhumaan hiljaa. Jo pienenä poikasena oli isä sulkenut hänet Collège de Torchihin Yliopistossa. Siellä oli hän kasvanut messukirjan ja sanakirjan ääressä.

Hän oli muuten alakuloinen ja vakava nuorukainen ja lueskeli innokkaasti ja oppi nopeasti. Hän ei pitänyt suurta melua leikeissä, otti sangen vähän osaa Fouarre-kadun juominkeihin, ei tiennyt mitä merkitsi *dare alapas et capillos laniare* [antaa korvatillikoita ja olla tukkanuottasilla], eikä ollut ottanut osaa tuohon vuoden 1463 mellakkaan, josta kirjoitettiin vakavasti aikakirjoihin: "Kuudes kapina Yliopistossa". Hän ei koskaan tehnyt pilkkaa Rue de Montagun köyhistä ylioppilaista heidän viittojensa, *cappettes*, vuoksi, joista he olivat saaneet nimensä, tai Collège de Dormans'in stipendiaateista heidän kaljujen tonsuuriensa ja kolmikaistaisten takkiensa vuoksi, joissa oli vihreää, sinistä ja sinipunaista, *azzurini coloris et brunii*, kuten sanotaan kardinaali des Quatre-Couronnes'in tiedonannoissa.

Sitä ahkerammin hän kävi luennoilla Jean-de-Beauvais-kadun varrella. Ensimmäinen ylioppilas, jonka apotti Saint-Pierre de Val näki kateederinsa edessä aloittaessaan Sait-Vendregesilen luentosalissa luentoansa kanonisesta oikeudesta, oli Claude Frollo, joka pylvääseen nojaten, sarvesta valmistetut kirjoitusneuvot mukanaan pureskeli kynänpäätä tai kirjoitti kulunutta polveaan vasten ja talvisin puhalteli käsiinsä. Ensimmäinen kuulija, jonka herra Miles d'Isliers, hallinto-oikeuden tohtori, näki joka maanantaiaamuna hengästyneenä saapuvan École du Chef-Saint-Denis'hin juuri kun ovia avattiin, oli Claude Frollo. Tuo kuusitoistavuotias ylioppilas olisikin voinut haastaa kirkkoisän väittelyyn mystillisessä teologiassa, kirkolliskokousten isän kanonisessa oikeudessa ja jonkun Sorbonnen tohtorin skolastisessa teologiassa.

Teologiasta suoriuduttuaan hän oli käynyt käsiksi asetuksiin. *Magister sententiarumista* hän oli syventynyt Kaarle Suuren kapitulaareihin. Ja tiedonjanossaan hän oli ahminut yhteen menoon asetuskokoelman toisensa jälkeen, Hispalen piispan Théodoren, Wormsin piispan Bouchard'in, Chartres'in piispan Yves'in; sitten Gratianuksen asetukset, jotka seurasivat Kaarle Suuren kapitulaareja; edelleen Gregorius IX:n kokoelman ja Honorius III:n kirjeen *Super specula*. Hän perehtyi perinpohjin tuohon suureen ja myrskyiseen taistelun ja synnytystuskan aikakauteen, jolloin porvarillinen ja kanoninen oikeus taisteli keskenään keskiajan kaaoksessa, tuohon aikakauteen, jonka

piispa Théodore aloittaa v. 618 ja paavi Gregorius päättää v. 1227.

Asetuskokoelmat sulatettuaan hän heittäytyi lääketieteen ja vapaitten tieteitten kimppuun. Hän tutki kasvitiedettä ja lääkkeiden valmistustaitoa. Hän oppi parantamaan kuumeita ja ulkonaisia vammoja, haavoja ja paiseita. Jacques d'Espars olisi tunnustanut hänet fysiologiksi, Richard Hellain kirurgiksi. Hän suoritti kaikki tutkinnot, lisensiaatin, maisterin ja tohtorin. Hän tutki kieliä, latinaa, kreikkaa, hepreaa — kolminainen pyhäkkö, jota ei vielä silloin paljoakaan tunnettu. Se oli oikeata tiedon hankkimisen ja kerääminen kuumetta. Kahdeksantoista vuotiaana hän oli läpäissyt kaikki neljä tiedekuntaa. Tuosta nuorukaisesta näytti elämällä olevan vain yksi ainoa päämäärä: tietäminen.

Suunnilleen näihin aikoihin puhkesi ankaran kuumuuden vaikutuksesta kesällä v. 1466 kauhea rutto, joka Pariisin kreivikunnasta surmasi yli neljäkymmentätuhatta ihmistä; niiden joukossa oli, sanoo Jean de Troyes, "mestari Arnoul, kuninkaan astrologi, joka oli erittäin hyvä, viisas ja hauska mies". Yliopistossa levisi eräänä päivänä huhu, että tuo kulkutauti raivosi erikoisesti Tirechappe-kadulla. Siellä asuivat Claude Frollon vanhemmat läänityksensä keskellä. Nuori ylioppilas riensi levottomana kotiinsa. Kun hän saapui sinne, olivat hänen isänsä ja äitinsä kuolleet. Aivan pieni, kapaloissa oleva veli makasi kehossa avuttomana kirkuen. Se oli ainoa eloon jäänyt olento hänen perheestään. Nuorukainen otti lapsen käsivarrelleen ja läksi mietteisiin vaipuneena pois. Siihen saakka hän oli elänyt yksinomaan tieteissä, nyt hän alkoi elää elämässä.

Tämä kohtalonisku sai aikaan käänteen Clauden elämässä. Orpona, sukunsa vanhimpana ja perheensä päämiehenä yhdeksäntoista vuoden iässä tunsikin hän itsensä tylästi herätetyksi koulun unelmista tämän maailman todellisuuteen. Hänessä heräsi ensin sääli, sitten kuvaamaton hellyys nuorempaa veljeä kohtaan, aivan outo ja inhimillinen tunne hänelle, joka ei ollut vielä rakastanut muuta kuin kirjojaan.

Tämä tunne kehittyi hänessä aivan erikoisen voimakkaaksi. Niin koskemattomalle sielulle kuin hänen se oli ensimmäisen rakkauden kaltaista. Lapsuudesta asti erotettuna vanhemmistaan, joita hän tuskin tunsikin, suljettuna ja ikäänkuin muurattuna kirjojensa ääreen ja ennen kaikkea tiedon- ja opinhaluisena ja näihin saakka yksinomaan antautuneena tyydyttämään tiedonjanoaan, joka käsitti koko tietämisen alan, ja mielikuvitustaan, joka sai ravintoa vanhojen runoilijain teoksista, ei tuolla nuorukaisraukalla ollut vielä ollut aikaa ottaa selkoa, että hänellä oli sydänkin. Tuo pieni veli, joka niin odottamatta putosi pilvistä hänen käsivarsilleen, teki hänestä uuden ihmisen. Hän huomasi, että maailmassa on muitakin seikkoja kuin Sorbonnen metafyylliset mietiskelyt ja Homeroksen säkeet, että ihminen tarvitsi mielenliikutuksia, että elämä ilman hellyyttä ja rakkautta on vain kuollut, natiseva, kuluttava koneisto; mutta hän kuvitteli, sillä hän oli vielä siinä iässä, jolloin toinen kuvitelma häviää vain tehdäkseen tilaa toiselle, että veri- ja perhesiteet ovat ainoat välttämättömät, ja että rakkaus pieneen veljeen riittää täyttämään koko elämän.

Hän antautui sen vuoksi rakkaudelle pikku Jehania kohtaan koko sen intohimon voimalla, joka piili hänen jo syvässä, hehkuvassa ja keskittyneessä luonteessaan. Tuo pieni, hento olento rusottavine poskineen ja vaaleine, kiharaisine hiuksineen, jolla ei ollut muuta turvaa kuin toinen orpo, liikutti häntä sielun sisimpään saakka; ja vakavana ajattelijana mietiskeli hän Jehanin kohtaloa syvää sääliä tuntien. Hän piti hänestä huolta kuin jostakin hänelle uskotusta hyvin helposti särkyvästä. Hän oli lapselle enemmän kuin veli, hän oli äiti.

Pikku Jehan oli kadottanut äitinsä, kun hän vielä sai rintaa. Claude hankki hänelle samalla imettäjän ja kasvatusäidin. Paitsi Tirechappen läänin oli hän isältään perinyt myös Moulinin läänin, joka kuului Gentillyn linnan hallintopiiriin. Siellä oli mylly kukkulalla lähellä Winchestren (Bicêtren) linnaa. Myllärin vaimo imetti parhaillaan sievää lasta; se ei ollut kaukana Yliopistosta. Claude vei itse hänelle pienen Jehaninsa.

Nyt hän otti elämän paljon vakavammalta kannalta, kun hän tunsikin itsensä vastuunalaiseksi. Pikku veljen ajattelemisen ei ollut hänelle ainoastaan ajanvietettä lukujen lomassa, vaan siitä tuli niiden päämäärä. Hän päätti kokonaan antautua tulevaisuudelle, josta hän oli vastuussa Jumalalle, eikä tahtonut koskaan omistaa muuta vaimoa, muita lapsia kuin veljensä onnen ja menestyksen. Hän kiinnitti entistä enemmän huomiota papilliseen kutsumukseensa. Hänen ansionsa, hänen oppineisuutensa, hänen asemansa Pariisin piispan välittömänä vasallina avasi hänelle kirkon portit selkoselälleen. Kahdenkymmenen ikäisenä hänet vihittiin papiksi pyhän istuimen erikoisella suostumuksella, ja hän toimitti virkaa Notre-Damen nuorimpana kappalaisena sillä alttarilla, jota sen myöhäisen hetken vuoksi, jona sen ääressä messu toimitettiin, nimitettiin *altare pigrorumiksi*.

Entistä enemmän syventyneenä rakkaisiin kirjoihinsa, jotka hän jätti ainoastaan mennäkseen hetkeksi myllylle, oli hän oppineisuutensa ja ankarain elintapainsa vuoksi, mikä oli harvinainen yhdistys hänen aikanaan, pian saavuttanut virkatoveriensä kunnioituksen ja ihailun. Luostarista oli hänen harvinaisen oppinsa maine tunkeutunut kansankin keskuuteen saaden kuitenkin pienen noituuden sivumaun, mikä lisä siihen aikaan ei suinkaan ollut harvinaista.

Suoritettuaan Quasimodo-sunnuntaina messunsa "laiskojen alttarilla", joka oli oikeanpuoleisen, kuoriin johtavan oven vieressä lähellä Pyhän Neitsyen kuvaa, aikoi hän juuri lähteä kirkosta, kun väkijoukko, joka oli kerääntynyt löytölasten lavitsan ympärille, ja vanhojen vaimojen äänekäs keskustelu kiinnittivät hänen huomiotaan.

Hän oli silloin mennyt lähemmäksi ja tarkastanut tuota pientä onnetonta olentoa, joka herätti sellaista inhoa ja oli niin suurella vaarassa. Tuon kurjan, muodottoman ja hylätyn olennon näkeminen ja ajatus, joka äkkiä iski hänen päähänsä, että jos hän kuolisi, hänen pieni rakas Jehaninsa heitettäisiin armotta tuolle puulavitsalle, koski hänen sydämeensä ja herätti vastustamatonta sääliä, ja hän otti lapsen mukaansa.

Kun hän otti sen pussista esille, huomasi hän sen todellakin muodottomaksi. Tuolla pikku piltillä oli suuri käsnä vasemman silmän päällä, pää oli hartiaien välissä, selkä kyttyrässä, rintalasta ulospistävä, sääret väärät; mutta se tuntui varsin eloisalta, ja vaikka olikin mahdotonta ymmärtää sen soperrusta, todisti sen kirkuna terveyttä ja voimaa. Clauden myötätuntoa lisäsi sen rumuus, ja hän päätti kasvattaa rakkaudesta veljeensä tämän lapsen siltä varalta, että mitä virheitä pikku Jehan tulevaisuudessa tulisikin tekemään, hänen hyväkseen luettaisiin tämä hänen tähtensä suoritettu hyvätyö. Se oli jonkinlainen hyvien töiden säästöönpano hänen pienen veljensä laskuun, pieni hyvien töiden aarre, jonka hän tahtoi kerätä hänelle siltä varalta, että tuo pikku vekkuli jonakin päivänä oli sellaisen rahan tarpeessa, ainoan, joka kelpaa paratiisin tulliportilla.

Hän kastoi ottopoikansa ja nimitti hänet Quasimodoksi, joko päivän muistoksi, jona hän otti hänet, tai siksi, että hän tällä nimellä tahtoi osoittaa, miten epätäydellinen, tuskin puolivalmis tuo pieni olentoraukka oli. Yksisilmäisenä, kyttyräselkäisenä, lehmäkoipisena oli Quasimodo todellakin aivan omalaatuinen.

III. "Immanis pecoris custos, immanior ipse." [Kauhea on karjan paimen, kauheampi karja itse.]

Kertomuksemme alussa v. 1482 oli Quasimodo jo aikamies. Hän oli jo useita vuosia ollut Notre-Damen kellonsoittajana. Hän oli saanut toimen kasvatusisänsä Claude Frollon välityksellä, joka oli tullut Josas'n arkkidiakoniksi [korkea papillinen arvo tuomiokapitulissa: piispan apulainen ja erinäisissä toimissa hänen sijaisensa] lääninherransa Louis de Beaumont'in avulla, joka Guillaume Chartier'n kuoltua v. 1472 oli tullut Pariisin piispaksi suosijansa Oliver le Daimin avulla, joka oli Ludvig XI:n hoviparturi, kuninkaan Jumalan armosta.

Quasimodo oli siis Notre-Damen kellonsoittaja.

Vuosien kuluessa oli soittajan ja kirkon välille kehittynyt läheinen suhde. Iäksi maailmasta eristettynä kaksinkertaisen onnettomuutensa, tuntemattoman sukuperänsä ja muodottoman ruumiinrakenteensa vuoksi, ja lapsuudesta saakka suljettuna tähän kaksinkertaiseen, elinkautiseen piiriin ei tuo epämuodostunut raukka ollut tottunut näkemään maailmasta mitään niiden muurien ulkopuolella, jotka olivat ottaneet hänet suojaansa. Notre-Dame oli ollut hänelle, sitä mukaa kuin hän kasvoi ja kehittyi, muna, pesä, talo, koti, isänmaa, koko maailma.

Varmaa on, että tämän olennon ja tämän rakennuksen välillä vallitsi jonkinlainen salaperäinen sopusointu ja sukulaisuus. Kun hän pienenä käppyränä hypellen kuin sammakko laahusteli noiden synkkien holvien alla, hän muistutti ihmiskasvoineen ja eläinvartaloinen jotakin matelijaa, joka asusti näillä kosteilla kivipaasilla, romaanisten pylväitten luomien kummallisten kuvioitten varjossa.

Ja kun hän myöhemmin koneellisesti tarttui kellonköyteen ja pani kellon heilumaan, näytti hän kasvatusisästään Claudesta lapselta, jonka kielenkantimet irroituvat ja joka alkaa puhua.

Oleskellen siten alati, yöt päivät, tuomiokirkossa, tuskin milloinkaan sieltä poistuen, aina sen salaperäisen vaikutuksen alaisena hän oli vähitellen muodostunut sen kaltaiseksi, niin sanoakseni kasvanut siihen kiinni, tullut sen osaksi. Hänen ulkonevat kulmansa ja ääriviivansa — jos niin voimme sanoa — vastasivat kirkon kulmia ja nurkkia, eikä hän tuntunut olevan ainoastaan sen asukas, vaan myös sen luonnollinen sisältö. Olisi voinut sanoa, että hän oli saanut sen muodon niinkuin näkinkenkä kotelonsa muodon. Se oli hänen asuntonsa, hänen kotinsa, hänen suojuksensa. Tuon vanhan kirkon ja hänen välillään vallitsi niin syvä vaistomainen myötätunto, niin suuri magneettinen aineellinen sukulaisuus, että hän oli kasvanut siihen kiinni kuin kilpikonna kuoreensa. Tuo rosoinen tuomiokirkko oli hänen kilpikonnankuorensa.

On tarpeetonta huomauttaa lukijalle, ettei hänen pidä käsittää sananmukaisesti näitä kuvia, joita meidän on pakko käyttää, osoittaaksemme tuota omituista, symmetristä, välitöntä miltei täydellistä

yhtäläisyyttä ihmisen ja rakennuksen välillä Tarpeetonta on myös sanoa, miten perusteellisesti hän tuon pitkän yhdessäolon aikana oli tutustunut tuomiokirkkoon. Hän tunsu sen kuin kymmenen sormeaan. Ei ollut ylhäällä eikä alhaalla sitä paikkaa, jossa hän ei olisi käynyt. Hän oli monasti kiipeillyt ylös sen otsikko pitkin ainoana apuneuvoinaan käsivartensa ja ulkonevat veistokuvat. Tornit, joiden pystysuoria ulkoseiniä hänen usein nähtiin sisiliskon lailla kiipeilevän, nuo jättimäiset kaksoissisaret, mm korkeat, niin uhkaavat, niin pelottavat eivät huimanneet eivätkä kauhistaneet häntä lainkaan. Kun näki ne niin sävyisinä hänen käsissään, niin helpoina kiivetä, olisi ollut taipuvainen uskomaan, että hän oli kesyttänyt ne. Kiipeämällä hyppimällä ja riippumalla tuon suunnattoman tuomiokirkon syvyyksien yllä oli hänestä niin sanoakseni tullut apina ja vuorikauris tai kalabrialainen poikanen, joka ui ennen kuin osaa kävellä ja joka jo pienenä ressunä leikkii meren kanssa.

Muuten ei ainoastaan hänen ruumiinsa näyttänyt muodostuneen tuomiokirkon mukaiseksi, vaan myös hänen sielunsa Missä tilassa tämä sielu oli? Mihin poimuihin se oli taipunut minkä muodon se oli saanut tuon kurtistuneen kuoren alla, tuossa yksinäisessä elämässä, sitä on vaikea määrittellä. Quasimodo oli syntynyt silmäpuolena, kyttyräselkäisenä ja ontuvana. Vain suurella vaivalla ja tavattomalla kärsivällisyydellä oli Claude Frollon onnistunut opettaa hänet puhumaan. Mutta tuota löytölapsiraukkaa oli kohdannut vielä eräs onnettomuus. Hän oli Notre-Damen kellonsoittajana neljätoistavuotiaasta asti ja hänen korviensa rumpukalvot olivat puhjenneet kellojen pauhusta joten hän nyt oli kuuro. Ainoa ovi, jonka luonto oli jättänyt auki hänen ja maailman välille, oli äkkiä iäksi sulkeutunut.

Sen keralla oli myös sammunut se ainoa ilon- ja valonsäde joka vielä oli päässyt tunkeutumaan Quasimodon sieluun Tämän sielun peitti nyt pimeä yö. Tuon onnettoman olennon synkkämielisyys tuli nyt yhtä täydelliseksi ja parantumattomaksi kuin hänen muodottomuutensakin. Hänen kuuroutensa teki hänet tavallaan mykäksi. Sillä välttääkseen pilkkaa oli hän siitä hetkestä lähtien, jolloin hän huomasi olevansa kuuro, lujasti päättänyt olla vaiti, eikä hän juuri milloinkaan puhunutkaan, paitsi ollessaan yksin. Hän satoi vapaaehtoisesti kielen, jonka irtaannuttamiseen Claude Frollo oli uhrannut niin paljon vaivaa. Tästä johtui, että milloin hänen oli pakko puhua, hänen kielenä oli kankea ja taipumaton ja kääntyi kuin ovi ruosteisilla saranoilla.

Jos nyt tämän paksun ja kovan kuoren läpi koettaisimme tunkeutua Quasimodon sieluun, jos voisimme tutkia, mitä oli tämän epäonnistuneen elimistön syvyyksissä, jos olisi mahdollista soihdulla valaista näiden läpinäkymättömien elinten taakse, tutkia tämän valoa läpäisemättömän olennon sisäisiä pimennoita, valaista sen hämääviä kätkejä ja eksyttäviä käytäviä ja yhtäkkiä suunnata voimakas valonsäde tämän luolan pohjalle kahlittuun sieluun, näkisimme epäilemättä tuon onnettoman jossakin säälittävässä, typistyneessä ja koukistuneessa asennossa, noiden Venetsian lyijykammioitten vankien kaltaisena, jotka kokoon kyyristyneinä saivat harmaantua liian lyhyissä ja matalissa kiviluolissa.

Varmaa on, että sielu epätäydellisessä ruumiissa näivetty. Quasimodo aavisti vain hämärästi, että hänessä sokeasti liikkui hänen kuvansa mukaiseksi muodostunut sielu. Vaikutelmat esineistä taittuivat voimakkaasti, ennen kuin ne ehtivät hänen aivoihinsa. Nämä aivot olivat omituinen keskus: ne ajatukset, jotka kulkivat niiden lävitse, olivat ulos ehtiessään vääristyneitä. Siitä johtui luonnollisesti, että ajattelukin, jonka pohjana oli tuo taittuminen, osoittautui tavallisuudesta poikkeavaksi.

Siitä johtui tuhansia näköhäiriöitä, tuhansia arvostelun erehdyksiä, tuhansia syrjäiteitä, joilla hänen milloin höperö, milloin tylsä ajatuksensa harhaili.

Ensimmäisenä seurauksena tästä onnettomasta tilasta oli se, että katse, jolla hän tarkkasi ulkoisia esineitä tai tapahtumia, synkkeni. Hän ei saanut niistä juuri minkäänlaista välitöntä vaikutelmaa. Ulkoinen maailma tuntui hänestä paljon kaukaisemmalta kuin meistä.

Toisena seurauksena hänen onnettomuudestaan oli se, että se teki hänet ilkeäksi.

Hän oli oikeastaan ilkeä siksi, että hän oli ihmisarka, ja hän oli ihmisarka siksi, että hän oli ruma. Hänen luonnossaan niinkuin meidänkin oli logiikkansa.

Toisena syynä hänen ilkeyteensä oli hänen suunnaton ruumiin voimansa: *Malus puer robustus* [Voimakas lapsi on ilkeä], sanoo Hobbes.

Täytyy arvostella häntä oikeamielisesti siinä suhteessa, ettei ilkeys luultavastikaan ollut hänessä synnynnäinen. Aina ensi askeleistaan alkaen ihmisten parissa hän oli ensin tuntenut ja sitten nähnyt, miten häntä halveksittiin, inhottiin ja kartettiin. Ihmisääni oli ollut hänelle aina vain pilkallinen tai kiroava. Kasvuaikanaan hän oli tuntenut ympärillään vain vihaa. Se oli saastuttanut hänet. Yleinen ilkeys oli tarttunut häneen. Hän oli omaksunut aseensa, jolla häntä oli haavoitettu.

Vain vastenmielisesti hän astui ihmisten joukkoon. Hänen tuomiokirkkonsa riitti hänelle. Se oli täynnä marmoriolentoja, kuninkaita, pyhimyksiä, piispoja, jotka eivät ainakaan nauraneet hänelle vasten

kasvoja ja katsoivat häntä rauhallisin ja hyväntahtoisin katsein. Muut veistokuvat, kummitukset ja paholaiset eivät vihanneet häntä, Quasimodoa. Siksi läheisesti hän muistutti heitä. Pikemmin tekivät ne pilkkaa muista ihmisistä. Pyhimykset olivat hänen ystäviään ja siunasivat häntä; kummitukset olivat hänen ystäviään ja suojelivat häntä. Hän pitikin pitkiä pakinoita heidän kanssaan. Hän saattoi tuntikausia istua kyyröttää jonkin kuvapatsaan takana ja keskustella sen kanssa. Jos tällöin sattui, että joku näki hänet, hän lähti pakoon, aivan kuin rakastaja, joka yllätetään kesken serenadia.

Eikä tuomiokirkko ollut hänelle ainoastaan yhteiskunta, vaan myös maailma, vieläpä koko luonto. Hän ei uneksunut muista säleiköistä kuin sen iäti kukkivista ikkunoista, ei muusta varjosta, kuin minkä nuo kiviset lehvät loivat, jotka täynnä lintuja levittäytyivät romaanisten pylvänpäitten koristuksissa, ei muista vuorista kuin kirkon tornijättiläisistä, ei muusta valtamerestä kuin Pariisista, joka kohisi hänen jalkainsa juuressa.

Mitä hän ennen kaikkea rakasti tuossa äidillisessä rakennuksessa, mikä herätti hänen sielunsa ja sai hänet kohoamaan siipiraukoilleen, jotka luolassa olivat kutistuneet ja typistyneet, mikä joskus teki hänet onnelliseksi, oli kellot. Hän rakasti niitä, hyväili niitä, puheli niille, ymmärsi niitä. Hän kohteli niitä kaikkia hellyydellä pienestä kellosta torninhuipussa ristikeskustan kohdalla aina portaalin yläpuolella olevaan suureen kelloon saakka. Keskihuippu ja nuo kaksi tornia olivat hänestä kolme suurta häkkiä, joiden linnut hänen elävöittäminään lauloivat vain hänelle. Nämä samat kellot olivat kylläkin tehneet hänet kuuroksi, mutta äidit rakastavat usein eniten niitä lapsia, jotka ovat tuottaneet heille eniten kärsimyksiä.

Niiden ääni olikin ainoa, jonka hän vielä saattoi kuulla. Tästä syystä oli suuri kello hänelle rakkain. Sille hän antoi etusijan näiden meluisten kaunottarien piirissä, jotka puhelivat ja nauroivat hänen ympärillään. Sen nimi oli Marie. Sen paikka oli eteläisessä tornissa pienemmän sisarensa Jacquelinen kanssa, joka oli saanut nimensä Jean de Montagun vaimon mukaan; Jean de Montagu oli sen lahjoittanut kirkolle, mutta sai siitä huolimatta riippua päättömänä Montfauconissa. Nämä kaksi sisarusta olivat yksinään eteläisessä tornissa. Pohjoisessa oli kuusi kelloa sekä puukello, jota soitettiin kiirastorstai-illasta pääsiäisaamuun. Quasimodolla oli siis seraljissaan viisitoista kelloa, mutta suuri Marie oli hänen lemmikkinsä.

On mahdotonta kuvata hänen iloaan suurina juhlapäivinä. Arkkidiakoni oli tuskin antanut hänelle määräyksen, kun hän jo kiiruhti ylös torninportaita, nopeammin kuin kukaan muu olisi kyennyt. Hän olikin aivan hengästynyt saapuessaan suuren kellon ilmavaan kammioon. Katseltuaan sitä hetkisen hellästi ja lausuttuaan sille jonkin hyväilysanana, silitti hän sitä kädellään, aivan kuin hyvää hevosta taputetaan pitkälle matkalle lähdetessä. Sitten hän huusi apulaisiaan alemmassa kerroksessa aloittamaan. He tarttuivat köysiin, vintturi natisi, ja tuo suunnaton malmihattu alkoi hitaasti liikkua. Quasimodo seurasi sitä katseellaan henkeä pidättäen. Kellonkielen ja malmiseinän ensimmäinen kosketus sai koko palkiston vapisemaan. Quasimodo värähteli kellon mukana. Kovemmin! huusi hän mielettömästi nauraen. Kellon liikkeitä kävivät yhä nopeammiksi, ja kuta suuremmaksi tuli kulma, jonka sen heilahdukset muodostivat, sitä suuremmaksi aukeni Quasimodonkin hehkuva silmä.

Viimein saavutti kello täyden heilahdusmittansa, koko torni vapisi, palkit, kattokourut, neljäkäskivet, koko kirkko jymisi yhtäaikaan pohjan paalutuksesta aina ylimmän huipun ristikukkiin saakka. Nyt oli Quasimodo oikeassa elementissään: hän kulki edes takaisin, hän vapisi tornin kera kiireestä kantapäähän. Kummastakin torninseinästä näyttäytyi vuorotellen tuon vimmattua vauhtia heilahtelevan kellon pronssikita, josta lähti tuo myrskyääni, jonka mylvintä kuului kahden peninkulman päähän. Quasimodo asettui tämän ammottavan kidan eteen, lyyhistyä alas, kun se tuli, nousi ylös, kun se meni ohi, hengitti itseensä tuota voimakasta mylvintää, katseli milloin kaksisataa jalkaa hänen allaan olevaa toria, jolla kuhisi kansaa, milloin tuota suunnatonta malmikitaa, joka alati ulvoi hänen korviinsa. Se oli ainoa sana, jonka hän kuuli, ainoa ääni, joka katkaisi täydellisen hiljaisuuden hänen ympärillään. Hänen rintansa aaltoili kuin linnun auringonpaisteessa. Äkkiä tarttui kellon raivo häneenkin; hänen katseensa sai aivan oudon ilmeen; hän odotti kelloa sen heilahtaessa ohi kuin hämähäkki kärpistä ja heittäytyi rohkealla hyppäyksellä sen selkään. Syvyyden yllä riippuen ja seuraten kellon kauheita heilahduksia tarttui hän tuota hirviötä korvarenkaisiin, likisti sitä polvillaan, kannusti sitä kantapäillään ja lisäsi ruumiinsa koko painolla ja koko voimallaan tuota villiä vauhtia. Torni huojui, mutta hän riemuitsi ja nauroi, tukka liehui punaisena harjana, rinta nousi ja lasi kuin pajan palje, silmä liekehti, kello mylvi ja läähätti hänen allaan, — nyt ei ollut enää Notre-Damen suurta kelloa eikä Quasimodoa, oli vain unelma, tuulenpyörre, myrsky, jylinällä ratsastava huumaus, lentävillä lanteilla riippuva henki, omituinen kentauri, puoliksi ihminen, puoliksi kello, jonkinlainen kauhea Astolf, jota hurjaa vauhtia kiidatti elävä pronssihevonen.

Tämän omituisen olennon läsnäolo sai koko tuomiokirkon elämään. Tuntui siltä kuin hänestä virtaisi, ainakin taika-uskoisen kansan kaikki suurentavan mielikuvituksen mukaan, jokin salaperäinen vaikutus, joka pani kaikki Notre-Damen kivet elämään ja sai tuon vanhan kirkon sisustan sykkimään. Tarvittiin vain tieto, että hän oli siellä, kun jo kuvitteli näkevänsä holvien ja portaalien lukemattomien kuvien

elävän ja liikahtelevan. Ja kirkko tuntui todellakin seuraavan hänen pienintäkin viittaustaan; se odotti hänen käskyään korottaakseen valtavan äänensä. Quasimodo hallitsi ja täytti sen olemuksellaan kuin suojeleva haltija. Olisi miltei voinut sanoa, että tuo valtava rakennus hengitti hänen avullaan. Hän oli siellä todella joka paikassa, hänet nähtiin miltei yhtäaikaan tuon suunnattoman muistomerkin jokaisessa kolkassa. Milloin nähtiin kauhistuen korkealla toisen tornin seinämällä omituisen kääpiön kiipeävän, ryömivän, matelevan, laskeutuen reunan yli syvyys allaan, hyppäävän ulkonemalta toiselle ja tutkivan jotakin onttoa kummitusta; se oli Quasimodo, joka etsi korppien pesiä. Milloin saattoi jossakin pimeässä kirkon nurkkauksessa törmätä jonkinlaista elävää kummitusta vastaan, joka istui siinä kyyristyneenä ja otsa rypyssä; se oli Quasimodo, joka ajatteli. Milloin havaitsi toisessa tornissa suunnattoman pään ja rykelmän jäseniä vimmattua vauhtia heilahtelevan edes takaisin köyden päässä; se oli Quasimodo, joka soitti vesperiä tai angelusta. Usein nähtiin öisin hirvittävän olennon juoksevan heikoilla, suippokaarilla koristetuilla kaiteilla tornin tai absiidin ympärillä; se oli Notre-Damen, kyttyräselkä. Silloin, sanoivat seudun vaimot, sai koko kirkko omituisen, yliluonnollisen, kauhean leiman. Siellä täällä aukeni silmiä ja suita; kuului hirvittävä ulvonta ja sähinä, jonka saivat aikaan koirat, käärmeet ja lohikäärmeet, jotka yöt päivät kurotetuin kauloin ja ammottavin kidoin vartioivat tuota vanhaa kirkkoa. Ja jouluyönä, suuren kellon kutsuessa uskovaisia keskiyönmessuun, jolloin sen ääni tuntui käheältä ja rämisevältä, oli koko julkisivussa sellainen ilme, kuin suuri portaali nielisi väkijoukon kitaansa ja ruususto katselisi sitä. Ja kaikki tämä oli Quasimodon ansiota. Egyptissä olisi häntä palveltu tämän temppelein jumalana; keskiaika uskoi häntä sen pahaksi hengeksi; hän oli sen sielu.

Ja siihen määrään, että niistä, jotka tietävät Quasimodon eläneen, Notre-Dame on nykyään autio, sieluton, kuollut. Tuntee, että jokin on hävinnyt. Tuo suunnaton ruumis on tyhjä; se on luuranko; henki on jättänyt sen; näkee vain sen asunnon, siinä kaikki. Se on kuin pääkallo, jossa vielä on silmänreiät, mutta ei enää katsetta.

IV. Koira ja hänen isäntänsä

Oli kuitenkin yksi inhimillinen olento, jota Quasimodo ei vihannut, jota hän rakasti yhtä paljon, ehkä enemmänkin kuin kirkkoaan; se oli Claude Frollo.

Olihan se luonnollista. Claude Frollo oli hänet ottanut hoitaakseen, elättänyt häntä, kasvattanut hänet. Pienenä oli hänen tapana paeta Claude Frollon polvien suojaan, kun lapset ja koirat ahdistivat häntä. Claude Frollo oli opettanut hänet puhumaan, lukemaan, kirjoittamaan. Claude Frollo oli lopuksi tehnyt hänestä kellonsoittajan. Mutta suurien kellojen antaminen Quasimodolle puolisoiksi oli samaa kuin antaa Julia Romeolle.

Quasimodon kiitollisuus olikin syvä, intohimoinen, rajaton, ja joskin hänen kasvatusisänsä kasvat usein olivat synkät ja ankarat, joskin hänen sanansa olivat tavallisesti lyhyitä, kovia, käskeviä, ei Quasimodon kiitollisuus ollut hiventäkään vähentynyt. Quasimodo oli arkkidiakonille mitä alistuvin orja, mitä tottelevin palvelija, mitä valppain koira. Kun tuo kellonsoittaja raukka oli tullut kuuroksi, oli hänen ja Claude Frollon välillä kehittynyt salainen merkkikieli, jota vain he ymmärsivät. Täten oli arkkidiakoni ainoa inhimillinen olento, jonka kanssa Quasimodo oli säilyttänyt yhteyden. Hän oli ilmaisukosketuksissa ainoastaan kahteen olentoon tässä maailmassa, Notre-Dameen ja Claude Frollon.

Arkkidiakonin valtaa kellonsoittajaan, kellonsoittajan kiintymystä arkkidiakoniin ei voi mihinkään verrata. Merkkikin vain Claudelta ja ajatuskin siitä, että voisi sillä tuottaa hänelle iloa, olisi saanut Quasimodon arvelematta heittäytymään alas Notre-Damen tornista. Tuo tavaton ruumiinvoima niin sokeasti alistuneena palvelemaan toista, oli varsin kummallista. Siinä oli epäilemättä pojan rakkautta, palvelijan kiintymystä, mutta siinä oli myös sitä lumousvoimaa, jolla toinen henki vaikuttaa toiseen. Siinä seiso i kömpelö, vajavainen olentoraukka pää painuksissa ja rukoilevin katsein korkean ja syvän, voimakkaan ja ylemmän hengen edessä. Ja lopuksi ja ennen kaikkea se oli kiitollisuutta. Niin äärimmäiseen saakka kehittyntä kiitollisuutta, ettemme tiedä, mihin sitä verrata. Tämä hyve ei ole niitä, joiden kauneimmat ilmaukset tavataan ihmisten keskuudessa. Sanomme sen tähden, että Quasimodo rakasti arkkidiakonia enemmän kuin koira, enemmän kuin hevonen, enemmän kuin elefantti milloinkaan herraansa.

V. Jatkoa Claude Frollon

Vuonna 1482 oli Quasimodo noin kahdenkymmenen, Claude Frollo kolmenkymmenenkuuden vuoden ikäinen: toinen oli kasvanut suureksi, toinen oli vanhentunut.

Claude Frollo ei ollut enää pelkkä Collège Torchin ylioppilas, pienen lapsen hellä suojelija, nuori, uneksiva filosofi, joka tiesi paljon ja joita vielä puuttui paljon tietoa. Hän oli Josas'n herra arkkidiakoni, piispan toinen apulainen, kahden dekanaatin, Montlhéryn ja Châteaufortin ja sadanseitsemänkymmenenneljän maalaisseurakunnan sielunpaimen, vakava, ankara ja äreä pappi, henkevä persoonallisuus. Hänen vaikuttavaa ja synkkää olemustaan pelkäsivät Notre-Damen pienet ja suuret kuoropojat, kanttorit, augustinolaisveljet ja apupapit, kun hän verkkaan astui heidän ohitsensa kuorin korkean holvin alla, majesteetillisena, mieltävänä, käsivarret ristissä ja pää niin painuneena rintaa vasten, että kasvoista näkyi vain korkea, kalju otsa.

Dom Claude Frollo ei ollut muuten jättänyt tieteitä eikä nuoren veljensä kasvatusta, molempia elämäntehtäviään. Mutta vuosien vierieissä oli näihin niin rakkaisiin toimiin sekoittunut katkeruuttakin. Viimein, sanoo diakoni Paulus, käy parhainkin öljy pahan makuseksi. Pieni Jehan, liikanimeltään *du Moulin* sen paikan mukaan, jossa hän oli kasvanut, ei ollut kehittynyt siihen suuntaan, johon Claude olisi tahtonut. Vanhempi veli oli toivonut hurskasta, kuuliaista, opinhaluista ja siivoa oppilasta. Mutta hänen suureksi mielipahakseen oli pikku Jehan, aivan kuin nuoret puut, jotka tekevät tyhjäksi puutarhurin ponnistukset ja itsepäisesti kääntyvät sinnepäin, mistä saavat ilmaa ja valoa, versonut reheviä ja vehmaita oksia vain laiskuuden, tietämättömyyden ja irstailujen taholle. Hän oli oikea pieni paholainen, jonka tavaton säännöttömyys sai usein dom Clauden kulmat rypistymään, mutta samalla sangen sukkela ja ovela, mikä veti vanhemman veljen suun hymyyn. Claude pani hänet samaan kouluun, missä hän itse oli viettänyt ensimmäiset kouluvuotensa yksinäisissä opinnoissa, ja hän kärsi suuresti siitä, että tämä pyhäkkö, jossa Frollon nimi oli ennen ollut kunnioitettu, nyt joutui häpeään sen takia. Hän piti toisinaan ankaria ja pitkiä nuhdesaarnoja Jehanille, joka kärsivällisesti ja alttiina parannukseen kuunteli niitä. Vikojensa ohella oli tuolla pienellä rasavillillä hyvä sydän, kuten komedioissa sanotaan. Mutta kun nuhdesaarna oli ohi, jatkoi hän entiseen tapaansa aivan huolettomana samaa hurjaa temmelystä. Milloin hän höyhensi jotakin "keltanokkaa" (niin nimitettiin vastaleivottuja ylioppilaita) tervetuliaisiksi; arvokas perinnätapa, jota huolellisesti on vaalittu meidän päiviimme saakka; milloin hän ylioppilas joukon etunenässä klassillisesti ryntäsi johonkin kapakkaan, *quasi classico excitati*, pieksi kapakoitsijan ja löi pohjat pois viinitynnyreistä hänen kellarissaan. Ja sitten ojensi Torchin aliopettaja masentuneena dom Claudelle kauniin latinankielisen tiedonannon, jonka reunassa oli seuraava tuskallinen huomautus: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum*. [Tappelu, syynä liiallinen viininjuonti.] Lopuksi sanottiin, mikä oli ennen kuulumatonta kuudentoistavuotiaasta nuorukaisesta, että hänen irstailunsa usein ulottuivat Rue de Glatignylle asti.

Näiden surujen ja pettymysten synkentäessä Clauden mieltä hän oli sitä innokkaammin heittäytynyt tieteen helmaan, tämän sisaren, joka ei ainakaan naura vasten kasvoja ja joka aina palkitsee, vaikkakin joskus hiukan ontossa rahassa, sen huolenpidon, jota sille osoitetaan. Hänestä tuli entistä enemmän tutkija ja samalla luonnollisesti entistä ankarampi pappi, entistä synkempi ihminen. Jokaisessa meistä on erinäistä yhdenmukaisuutta älymme, tapojemme ja luonteemme välillä, jotka keskeytymättä kehittyvät ja joita vain suuret elämänmuutokset saattavat järkyttää.

Kun Claude Frollo jo nuoruudessaan oli kahlannut läpi miltei koko positiivisen, ulkoisen ja luvallisen inhimillisen tietämisen piirin, oli hänen, jollei halunnut pysähtyä siihen *ubi defuit orbis* [missä maa loppuu], ollut pakko mennä yhä pitemmälle ja etsiä uusia ravintoaineita täyttymättömälle tiedonnälälleen. Antiikkinen vertauskuva, käärme, joka puree häntäänsä, sopii juuri tieteelle. Claude Frollo tuntui kokeneen tämän. Useat vakavat henkilöt väittivät, että hän tyhjäntettyään inhimillisen tietämisen fasin [fas = sallittu] oli uskaltanut tunkeutua sen nefasiin [nefas = kielletty]. Hän oli, niin sanottiin, maistanut tiedon puun kaikkia omenia, toista toisensa jälkeen, ja viimein, liekö se sitten tapahtunut nälästä vaiko inhosta, puraissut kielletystä hedelmästä. Hän oli, kuten lukija on nähnyt, käynyt teologien luennoilla Sorbonnessa, filosofien seuroissa pyhän Hilariuksen kuvan ääressä, asetustentutkijain väittelyissä pyhän Martinuksen kuvan ääressä, lääkärrien kokouksissa Notre-Damen vihkivesiastian luona, *ad cupam Nostrae-Dominae*; kaikki sallitut ja hyväksytyt ruokalajit, joita nuo neljä suurta keittiötä, joita nimitettiin neljäksi tiedekunnaksi, saattoivat valmistaa ja tarjota nälkäiselle sielulle, oli hän ahminut ja kyllästynyt ennen kuin oli saanut nälkäänsä tyydytetyksi. Silloin hän oli omin päin kaivautunut yhä kauemmaksi, yhä syvemmälle koko tuon rajoitetun, aineellisen ja ahtaan tieteen taakse; hän oli ehkä pannut sielunsa peliin ja istunut luolaan tuon alkemistien, astrologien ja hermeetikkojen salaperäisen pöydän ääreen, jonka toisessa päässä keskiajalla vallitsivat Averroës, Guillaume de Paris ja Nicolas Flamel ja joka seitsenhaaraisen kynttilänjalan valossa ulottuu kauas itämaille aina Salomoon, Pythagorakseen ja Zoroasteriin saakka.

Niin ainakin väitettiin, syystä tai syyttä.

Totta kyllä on, että arkkidiakoni usein kävi Saints-Innocents'in hautausmaalla, jossa hänen isänsä ja äitinsä lepäsivät, mutta huomautettiin, että hän paljon vähemmän kiinnitti huomiota ristiin heidän haudallaan kuin niihin omituisiin kuvioihin, joita oli piirretty Nicolas Flamelin ja Claude Pernelles'in hautakiviin aivan edellisen vieressä.

Totta on, että hänen usein nähtiin kiireisin askelin kulkevan Rue des Lombards'ia ja hiipivän pieneen taloon Rue des Écrivains'in ja Rue Marivault'in kulmassa. Se oli sama talo, jonka Nicolas Flamel oli rakennuttanut itselleen ja jossa hän oli kuollut v. 1417 ja joka, oltuaan sen jälkeen tyhjänä, nyt alkoi rapistua. Kaiken maailman hermeetikot ja henkienmanaajat olivat tuhrineet sen seinät aivan täyteen nimikirjoituksiaan. Jotkut naapurit väittivät kerran nähneensä kellarinluukusta arkkidiakoni Clauden kaivavan, kääntelevän ja luovan taas umpeen maata niissä kahdessa kellarissa, joiden tukipylyvät Nicolas Flamel oli omin käsin piirtänyt täyteen säkeitä ja hieroglyfejä. Luultiin, että Flamel oli näihin kellareihin kaivanut viisasten kiven, ja sen ja seuraavan vuosisadan alkemistit, Magistrista isä Pasifiqueen saakka, kaivoivat ja möyriivät siellä väsymättä, kunnes tuo niin perinpohjin pengottu talo viimein luhistui heidän ylleen.

Totta on edelleen, että arkkidiakoni oli omituisen intohimoisesti kiintynyt Notre-Damen symboliseen portaaliin, noihin loitsuihin, jotka sen kiviin oli piirtänyt piispa Guillaume de Paris, joka varmaan tuomittiin sen tähden, että hän siihen pyhään runoelmaan, jota muu rakennus kautta aikojen laulaa, liitti niin helvetillisen päällekirjoituksen. Arkkidiakoni Clauden katsottiin päässeen selville jättimäisen pyhän Kristoforoksen merkityksestä, tuon suunnattoman, arvoituksellisen kuvapatsaan, joka siihen aikaan kohosi eteisen sisäänkäytävän pielessä ja jota kansa nimitti pilkaten "herra Harmajaksi". Mutta kuka tahansa, jolla oli silmää nähdä, saattoi havaita, että hän toisinaan saattoi istua tuntikausia eteisen kivipenkillä vaipuneena portaalin veistokuvien tarkastelemiseen, milloin tutkivasti katsellen tyhmiä neitsyitä nurin käännettyine, milloin viisaita pystyssä olevine lamppuineen, milloin taas laskien näkökulmaa, josta vasemman portaalin korppi tuijottaa jotakin salaperäistä kohtaa kirkon sisällä, johon varmaankin viisasten kivi on kätkettynä, ellei se ole Nicolas Flamelin kellarissa.

Omituista kohtalon leikkiä oli, sivumennen sanoen, että kahden niin erilaisen olennon kuin Clauden ja Quasimodon lämmin ihailu kohdistui tuona aikana Notre-Dameen: toinen, eräänlaisen vaiston ohjaama puoli-ihminen rakasti sitä sen kauneuden, sen veistokuvien ja kaikkien osien ihanan sopusoinnun vuoksi; toinen hehkuvan mielikuvituksen omaava oppinut rakasti sitä sen merkityksen, sen tarunomaisuuden, sen sisältämän ajatuksen, symbolin vuoksi, joka on kätkettynä sen veistoksiin, aivan kuin julkisivun toinen kirjoitus toisen alle palimpsestissa, toisin sanoen, sen arvoituksen vuoksi, jonka se aina asettaa ajatuksen ratkaistavaksi.

Totta on myös, että arkkidiakoni oli siihen torniin, joka on Grève-torin puolella sisustanut itselleen aivan kellojen viereen pienen kammion, jonne ei kukaan, ei edes piispa, kuten sanottiin, saanut astua ilman hänen suostumustaan. Tämän kammion oli laitattanut ylös tornin muuriin korpinpesien joukkoon piispa Hugo de Besançon [Hugo II de Bisuncio, 1326-1332], joka siellä aikoinaan oli harjoittanut kiellettyjä temppuja. Kukaan ei tiennyt, mitä tämä kammio sisälsi, mutta usein oli öisin Grève-torilta nähty pienessä ikkuna-aukossa, joka oli tornin takasivulla, ihmeellisen punaisen hohteen leimahtavan, sammuvan ja lyhytten, yhtä pitkien väliaikojen päästä uudelleen syttyvän. Pimeässä ja tuossa korkeudessa oli tuo hohde, joka tuntui kuin palkeesta lähtevän, omituinen näky, ja naapuriston hurskaat naiset sanoivat toisilleen: Siellä on arkkidiakoni palkeineen, helvetti hehkuu tuolla ylhäällä.

Tähän ei suinkaan sisältynyt mitään todistusta noituudesta, mutta siinä oli kuitenkin sen verran savua, että saattoi arvella tultakin olevan, ja arkkidiakonilla oli tässä suhteessa epäilyttävä nimi. Meidän on kuitenkin lisättävä, että egyptiläisillä tieteillä, nekromantialla, noituudella, lumivalkoisimmalla ja viattomimmallakaan ei ollut leppymättömämpää vihollista, taipumattomampaa ilmiäntajaa Notre-Damen viranomaisten edessä. Olipa tämä kammo todellista tai ainoastaan koiranleuan kujetta, joka huutaa: *varas kiinni!* kapitulin viisaat päät pitivät siitä huolimatta arkkidiakonia sieluna, joka oli uskaltanut helvetin eteiseen, eksynyt kabbalan onkaloihin ja harhaili salaisten tieteitten pimeydessä. Kansa ei myöskään erehtynyt tässä suhteessa; jokaiselle, joka oli hiemankin tarkkanäköinen, oli aivan selvää, että Quasimodo oli paholainen ja Claude Frollo noita. Olihan selvää, että kellonsoittajan tuli palvella arkkidiakonia määrätty aika, mutta hän saisi tämän ajan jälkeen palkaksi hänen sielunsa. Ja arkkidiakoni olikin sangen huonossa huudossa kaikkien jumalisten sielujen kesken tavattoman ankarista tavoistaan huolimatta, eikä heidän joukossaan ollut ainoatakaan niin kokematonta jumalista nenää, joka ei tuntenut hänessä noidan hajua.

Ja jos vuosien vierieissä oli hänen tietämisessään auennut pohjattomia syvyyksiä, oli niitä auennut hänen sydämessäänkin. Sitä oli ainakin syytä uskoa, kun tarkemmin tutki hänen kasvojaan, joissa näki hänen sielunsa hohtavan kuin synkkien pilvien läpi. Miten hän oli saanut tuon korkean kaljun otsaansa, miten hänen päänsä oli kumaraan painunut, minkä tähden nuo ainaiset huokaukset kohoilivat hänen rinnastaan? Mikä salainen ajatus sai hänen suunsa hymyilemään niin katkerasti, samalla kun hänen rypistyneet silmäkulmansa lähestyivät toisiaan kuin kaksi sonnia, jotka ovat valmiit puskusille? Mistä johtui, että hänen tukkansa oli jo harmaantunut? Mikä sisäinen tuli leimahti toisinaan hänen katseestaan, niin että hänen silmänsä muistutti reikää sulatusuunin seinässä?

Nämä ankaran moraalisen taistelun ilmaukset olivat varsinkin siihen aikaan, jota meidän kertomuksemme kuvaa, saaneet entistä voimakkaamman sävyn. Useammin kuin kerran oli sattunut,

että joku kuoripoika säikähtäen sitä tulta, joka paloi arkkidiakonin silmissä, oli pötkinyt pakoon nähdessään olevansa kahden hänen kanssaan kirkossa. Useammin kuin kerran oli hänen vierustoverinsa kuoripenkissä kuullut hänen jumalanpalveluksen aikana sotkevan käsittämättömiä sanoja koraaliin *ad omnem tonum*. Useammin kuin kerran oli joen rannalla asuva vaimo, joka pesi kapitulille, kauhukseen nähnyt kynsien ja suonenvetoisesti puristuneitten sormien jälkiä Josas'n herra arkkidiakonin messupaidassa.

Hän oli muuten itseään kohtaan ankarampi kuin koskaan ennen eikä ollut milloinkaan esiintynyt niin esikuvallisesti. Sekä hänen asemastaan että luonteestaan oli johtunut, että hän oli aina pysytellyt loitolla naisista; nyt näytti hän vihaavan heitä enemmän kuin milloinkaan ennen. Pelkkä silkkihameen kahina sai hänen vetämään huppukauluksen silmilleen. Hän oli tässä suhteessa niin ankara, että kun kuninkaan tytär, Beaujeun valtiatar, joulukuussa v. 1481 aikoi käydä Notre-Damen luostarissa, hän asettui vakavasti sitä vastustamaan huomauttaen piispalle siitä Mustan kirjan asetuksesta, joka on päivätty P. Bartholomeuksen päivänä v. 1334 ja joka kieltää kaikilta naisilta, "nuorilta tai vanhoilta, ylhäisiltä tai alhaisilta" pääsyn luostariin. Tämän vuoksi oli piispan täytynyt huomauttaa hänelle legaatti Odon määräyksestä, joka tekee poikkeuksen muutamiin ylhäisiin naisiin nähden (*aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt*), joita ei saattanut ilman häväistystä estää. Mutta arkkidiakoni ei ollut kuitenkaan tahtonut taipua, vaan oli huomauttanut piispalle, että legaatien määräys, joka oli peräisin vuodelta 1207, oli satakaksikymmentäseitsemän vuotta Mustaa kirjaa vanhempi ja luonnollisestikin sen kumoama. Ja hän oli kieltäytynyt näyttäytymästä prinsessalle.

Oli myös huomattu, että hänen inhonsa mustalaisia kohtaan oli yhä kasvanut. Hän oli saanut piispan antamaan määräyksen, joka nimenomaan kielsi mustalaisnaisia tanssimasta ja nelistämistä tamburiinia tuomiokirkon torilla, ja hän oli samaan aikaan alkanut innokkaasti tutkia viraston homeista arkistoa kerätäkseen ne tapaukset, jolloin noitia ja velhovaimoja oli tuomittu poltettavaksi tai hirtettäväksi osallistumisesta noituuden harjoittamiseen pukkien, emäsikojen tai vuohien kanssa.

VI. Epäsuosio

Arkkidiakoni ja kellonsoittaja eivät olleet, kuten jo on mainittu, erityisen suosittuja tuomiokirkon seutuvilla asuvain pariisilaisten keskuudessa, olivatpa he rikkaita tai köyhiä. Kun Claude ja Quasimodo läksivät yhdessä ulos, mikä ei ollut niinkään harvinaista, ja heidän nähtiin, isännän edellä ja palvelijan muutaman askeleen päässä hänen takanaan, kulkevan Notre-Damen seudun tyhjiä, kapeita ja pimeitä katuja, tervehdittiin heitä pistosanoilla, ivallisilla rallatuksilla tai karkeilla sukkeluuksilla heidän kulkiessaan ohi, jollei Claude Frolo, mikä kuitenkin sattui harvoin, kulkenut pää pystyssä ja näyttänyt neuvottomille koiranleuoille ankaraa, miltei majesteetillista otsaansa.

He olivat korttelissaan kuin "runoilijat", joista Régnier puhuu.

Runoniekkaa saatteli roskaväki kuin kerttujen parvi, joka pöllön näki.

Milloin pani joku pojanviikari alttiiksi kätensä ja jalkansa sen käsittämättömän huvin vuoksi, että sai pistää nuppineulalla Quasimodoa kyttyrään. Milloin hipaisi joku kaunis, nuori, vallaton ja liian julkea tyttö papin mustaa kauhtanaa ja lauloi hänelle vasten kasvoja ensi säkeen pilkkalaulusta: *Hihhei, nyt pirun kiinni sain*. Tai sattui joskus, että joukko repaleisia eukkoja, jotka istua kyyröttivät portailla jonkin portin pielessä, tervehti pappia ja kellonsoittajaa kirouksilla heidän kulkiessaan ohi, ja joku mutisi puoliääneen toisille:

"Katsokaas, tuon sielu tuossa on samanlainen kuin tuon toisen ruumis!"

Tai heilutti parvi koululaisia ja sotilaita, jotka olivat aitaahyppysillä, lakkejaan ja huusi heidät nähdessään:

Eia! eia! Claudius cum claudo! [Eläköön! Katsokaas Claudea ja ontuvaa!]

Mutta useimmiten eivät pappi ja kellonsoittaja lainkaan huomanneet koko pilkkaa. Quasimodo oli liian kuuro, Claude liiksi mietteisiinsä vaipunut, kuullakseen kaikkia näitä kohteliaisuuksia.

VIIDES KIRJA

I. "Abbas beati Martini" [Pyhän Martinuksen luostarin apotti]

Dom Clauden maine oli levinnyt laajalle, ja se aiheutti suunnilleen samoihin aikoihin, kun hän oli kieltäytynyt ottamasta vastaan madame de Beaujeutä, vierailun, joka kauan tuotti hänelle päänvaivaa.

Oli ilta. Hän oli juuri messun jälkeen sulkeutunut kammionsa Notre-Damen luostarissa. Lukuun ottamatta joitakin nurkkaan asetettuja pulloja, jotka sisälsivät epäilyttävän näköistä jauhetta, joka suuresti muistutti kullantekojauhetta, ei tuossa pienessä huoneessa ollut mitään tavatonta tai salaperäistä. Siellä täällä seinillä oli tosin kirjoituksia, mutta ne olivat tunnustetusti hyvien kirjailijoiden filosofisia tai uskonnollisia ajatelmia. Arkkidiakoni oli juuri istunut suuren, käsikirjoitusten peittämän kaappipöydän ääreen, jota kolmiliekkinen vaskilamppu valaisi. Hän nojasi kyynärpäätään Honorius d'Autunin avonaiseen teokseen *De praedestinatione et libero arbitrio* [ennaltamääräyksestä ja vapaasta tahdosta] ja selaili mietteissään painettua kaksitaitteista kirjaa, jonka hän oli tuonut mukanaan ja joka oli ainoa painotuote hänen kammiossaan. Kesken mietteitään hän kuuli kolkutettavan ovelleen.

— Kuka siellä? huusi oppinut nälkäisen koiran äänensävyllä, jolta riistetään luunpalanen. Ääni ulkopuolelta vastasi:

— Ystävänne Jacques Coictier.

Hän meni avaamaan.

Siellä oli todellakin kuninkaan lääkäri, noin viisikymmenvuotias mies, jonka kovia kasvopiirteitä ei parantanut vaaniva katse. Hänen seurassaan oli joku toinen mies. Kummallakin oli yllään nilkkoihin ulottuva, tummanharmaa, oravannahalla vuorattu takki, vyötäisillä vyö ja päässä lakki samasta kankaasta kuin takki. Heidän kätensä olivat hihojen, jalkansa takinliepeitten ja silmänsä lakin peitossa.

— Herra armahtakoon, hyvät herrat! sanoi arkkidiakoni johtaen heidät sisälle, — enpä odottanut niin kunnioitettavia vieraita näin myöhään. Näitä kohteliaita sanoja lausuessaan hän loi katseensa lääkäristä hänen seuralaiseensa, jota hän tarkasti tutkivin ja levottomin katsein.

— Ei ole milloinkaan liian myöhäistä tulla tervehtimään niin kuuluisaa tiedemiestä kuin dom Claude Frollo de Tirechappea, vastasi tohtori Coictier, joka franche-comtelaisella murteellaan lausui sanansa laahustavan viitan koko majesteettisuudella.

Nyt alkoi lääkärin ja arkkidiakonin välillä onnentoivotusten vaihto, jolla siihen aikaan oppineet aina aloittivat keskustelun keskenään, mikä ei estänyt heitä sydämensä pohjasta halveksimasta toisiaan. Niinhän asianlaita on vielä tänäkin päivänä; toiselle kohteliaisuuksia latelevan tiedemiehen suu on hunajaisella sapelilla täytetyn pikarin kaltainen.

Claude Frollon onnittelut koskivat etupäässä niitä monia ajallisia etuja, joita tuo arvon lääkäri oli kadehdittavan uransa aikana osannut puristaa jokaisesta kuninkaan sairaudesta; parempi ja varmempi alkemistinen toimi kuin viisasten kiven etsintä.

— Todellakin! herra tohtori Coictier, — minua on suuresti ilahduttanut sisarenpoikanne, kunnianarvoisan herra Pierre Verser nimitys piispaksi. Eikö hän ole Amiens'in piispana?

— On kyllä, herra arkkidiakoni, Jumalan erikoisesta suosiosta ja armosta.

— Tiedättekö, että te näytitte oikein komealta jouluna tiliviraston virkamieskomppanian etunenässä, herra presidentti?

— Ainoastaan varapresidentti, dom Claude, ei muuta!

— Miten edistyy mahtava talonne Rue Saint-André-des-Arcs'in varrella? Sehän on oikea Louvre. Pidän erikoisesti portin päälle veistetyistä aprikoosipuusta, jossa on tuo hauska sanaleikki: *À l'abri-cotier*. [Muodossa: *à l'abricotier*, aprikoosipuussa; muodossa: *à l'abri côtier*, satamassa.]

— Ah, mestari Claude, se nielee minulta tavattomia summia tuo rakennus. Se saattaa minut puille paljaille.

— No, no, onhan teillä palatsin vankila- ja tuomioistuintulonne sekä vuokrat kaikista taloista, lihakaupoista, liikkeistä ja myymälöistä sen alueella; onhan siinä lehmää lypsää.

— Linnapahaseni Poissyssä ei ole tänä vuonna tuottanut minulle mitään.

— Mutta ovathan tullitulonne Trielistä, Saint-James'ista ja Saint-Germain-en-Laye'sta melkoiset.

— Satakaksikymmentä livreä, eikä edes pariisilaista.

— Ja sitten on teillä kuninkaallisen neuvosherran toimi. Se on varma tulolähde.

— Niinpä kyllä, arvoisa virkaveli, mutta tuo kirottu Poligny, josta on pidetty niin paljon puhetta, ei tuota vuodessa kuuttakymmentäkään kultataalera, tulipa sato miten hyvä tahansa.

Niissä kohteliaisuuksissa, joita dom Claude lausui Jacques Coictier'lle, oli pilkallinen, ivallinen ja kujeileva sävy, jolla etevämpi ja onneton persoonallisuus hetken huvikseen leikittelee mitättömän henkilön pyylevällä menestyksellä. Toinen ei sitä huomannut.

— Kunniani kautta, sanoi lopuksi Claude ja puristi hänen kättään, minua ilahduttaa suuresti nähdä teidät niin hyvissä voimissa.

— Kiitos, mestari Claude.

— Mutta kesken kaiken, huudahti Claude, miten voi teidän kuninkaallinen potilaanne?

— Hän palkitsee huonosti lääkäriänsä, vastasi tohtori ja vilkaisi salaviihkaa seuralaiseensa.

— Niinkö luulette, veli Coictier? sanoi hänen toverinsa. Nämä sanat, jotka lausuttiin hämmästyneellä ja moittivalla äänensävyllä, saivat arkkidiakonin jälleen kiinnittämään huomionsa tuntemattomaan, josta hän ei oikeastaan ollut hetkeksikään kokonaan kääntänyt katsettaan sen jälkeen, kun vieras astui hänen kammioonsa. Ainoastaan niistä monista syistä, jotka estivät häntä loukkaamasta tohtori Jacques Coictier'ta, Ludvig XI:n kaikkivoipaa lääkäriä, hän oli vastaanottanut hänet tuntemattoman henkilön seurassa. Hänen ilmeensä ei osoittanutkaan erikoista tyytyväisyyttä, kun Coictier lausui:

— Kesken kaiken, dom Claude, tuon luoksenne virkatoverin, joka teidän kuuluisuutenne vuoksi on halunnut tutustua teihin henkilökohtaisesti.

— Onko herra tiedemies? kysyi arkkidiakoni ja kiinnitti Coictier'n seuralaiseen läpituokevan katseensa. Katse, joka häntä kohtasi vieraan tuuheitten kulmakarvojen alta, oli yhtä läpituokeva ja epäilevä kuin hänenkin.

Vieras oli, mikäli lampun himmeässä valossa saattoi arvostella, noin kuusikymmenvuotias, keskikokoinen, sairaalloisen ja raihnaisten näköinen ukko. Vaikka piirteet olivatkin porvarilliset, oli hänen kasvoissaan kuitenkin jotain mahtavaa ja ankaraa; hänen silmänsä loistivat harvinaisen kaarevain kulmain alta kuin valo luolasta; ja syvälle painetun hatun alta saattoi aavistaa suuria suunnitelmia hautovan nerokkaan otsan.

Hän kiirehti itse vastaamaan arkkidiakonin kysymykseen.

— Kunnioitettava mestari, sanoi hän vakavalla äänellä, teidän maineenne on tunkeutunut korviini ja olen tahtonut kysyä teiltä neuvoa. Olen vain mitätön aatelismies maaseudulta ja riisun kengät jaloistani astuessani oppineitten luokse. Tuleehan teidän tietää nimeni. Nimeni on ukko Tourangeau.

— Omituinen nimi aatelismiehelle! ajatteli arkkidiakoni. Samalla hän tunsikin seisovansa jonkin merkitsevän ja vakavan edessä. Hänen terävä älynä sai hänet heti aavistamaan yhtä terävän älyn tuon tuntemattoman turkiksilla reunustetun hatun alta, ja kun hän tarkasti noita vakavia kasvoja, katosi vähitellen kuin illanhämärä yöhön se ironinen ilme, jonka Jacques Coictier'n läsnäolo oli tuonut hänen synkkiin kasvoihinsa. Hän oli synkkänä ja äänetönä istunut suureen nojatuoliinsa, kyynänpää oli asettunut entiselle paikalleen pöydälle ja otsa nojautunut käteen. Hetkisen mietittyään hän viittasi kumpaakin vierasta istuutumaan ja sanoi ukko Tourangeau puoleen kääntyen:

— Te tulette siis kysymään minulta neuvoa, mestari, ja missä tieteessä?

— Kunnioitettava mestari, vastasi ukko Tourangeau, olen sairas, hyvin sairas. Sanotaan, että te olette suuri eskulapius, ja minä tulen pyytämään teiltä erästä lääketieteellistä neuvoa.

— Lääketieteellistä! sanoi arkkidiakoni ja pudisti päätään. Hän näytti miettivän hetkisen ja jatkoi:

— Ukko Tourangeau, sehän on nimenne, kääntäkää päätänne, niin te näette vastaukseni valmiina seinällä.

Tourangeau noudatti kehoitusta ja luki päänsä kohdalta seinästä seuraavan kaiverretun kirjoituksen:

Lääketiede on *unelmien tytär*. — *Jamblikhos*.

Tohtori Jacques Coictier oli harmistuen kuullut seuralaisensa kysymyksen, ja dom Clauden vastaus lisäsi sitä yhä. Hän kumartui ukko Tourangeaun puoleen ja kuiskasi hänen korvaansa niin hiljaa, ettei arkkidiakoni saattanut sitä kuulla:

— Enkö sanonut teille, että hän on hullu? Mutta te halusitte sittenkin nähdä hänet!

— Saattaa hyvinkin olla niin, että tämä hullu on oikeassa, tohtori Jacques, vastasi ukko yhtä hiljaa ja katkerasti hymähtäen.

— Kuten haluatte! sanoi Coictier kuivasti ja kääntyi arkkidiakonin puoleen:

— Te sivuutatte varsin kevyesti kaikki, dom Claude, ja Hippokrates ei tuota teille suurempaa vaivaa kuin pähkinä apinalle. Lääketiede unelmaa! Luulenpa melkein, että apteekkarit ja tieteen mestarit kivittäisivät teidät, jos olisivat läsnä. Te kiellätte siis rakkausjuoman vaikutuksen vereen ja voiteitten lihaan? Te kiellätte ikuisen kasvi- ja metallilääketaidon, jota sanotaan maailmaksi ja joka on yksinomaan tehty tätä ikuista sairasta varten, jota sanotaan ihmiseksi?

— En kiellä, sanoi dom Claude kylmästi, lääketaitoa enkä sairasta. Kiellän lääkärin.

— Ei ole siis totta, vastasi Coictier kuumeten, että kihti on sisäistä savipuolta, että tykinluodin haavoja parannetaan paistetuilla rotilla hautomalla, että nuori veri sopivalla tavalla johdettuna nuorentaa vanhoja suonia; ei ole siis totta, että kaksi ja kaksi on neljä, ja että emprosthotonos seuraa opisthotonosta!

Arkkidiakoni vastasi liikahtamatta:

— On tiettyjä seikkoja, joista ajattelen tietyllä tavalla.

Coictier punastui kiukusta.

— No, no, hyvä Coictier, älkää innostuko, sanoi ukko Tourangeau. Herra arkkidiakoni on ystävämme.

Coictier rauhoittui mutisten itsekseen: — Hän on todellakin hullu!

— Te teette minut, Herra paratkoon, neuvottomaksi, mestari Claude, virkkoi ukko Tourangeau oltuaan hetken ääneti. Aioin kysyä teiltä neuvoa kahdessa asiassa, joista toinen koskee terveyttäni, toinen tähteäni.

— Jos se oli asianne, herrani, vastasi arkkidiakoni, olisitte tehnyt viisaammin, jos ette olisi vaivautunut luokseni. En usko lääketieteeseen; en usko tähdistäennustamiseen.

— Niinkö! virkkoi ukko hämmästyen.

Coictier naurahti väkinäisesti.

— Näettehän, että hän on hullu, sanoi hän hiljaa ukko Tourangeaulle.

— Hän ei usko astrologiaan!

— Miten on selitettävissä, jatkoi dom Claude, — että jonkin tähden jokainen säde on jonkun ihmisen päähän kiinnitetty lanka!

— No mihin te sitten uskotte? huudahti ukko Tourangeau.

Arkkidiakoni oli hetken kahden vaiheilla, sitten hän vastasi surullisesti hymyillen, mikä tuntui kumoavan hänen sanansa:

— *Credo in Deum*. [Uskon Jumalaan.]

— *Dominum nostrum* [Meidän Herraamme], lisäsi ukko Tourangeau tehden ristinmerkin.

— *Amen*, sanoi Coictier.

— Kunnioitettava mestari, jatkoi ukko, minua ilahduttaa teidän hyvä uskonne. Mutta miten suuri oppinut olettekin, ette kai ole vielä sillä asteella, että kiellätte tieteen?

— En, sanoi arkkidiakoni tarttuen ukko Tourangeaun käsivarteen, ja innostunut leimaus välähti hänen himmeissä silmissään, — en kiellä tiedettä. En ole voinut niin pitkiä aikoja turhaan ryömiä luolan

lukemattomia käytäviä näkemättä kaukana pimeään käytävän päässä valoa, liekkiä, ehkä hohdetta siitä häikäisevästä työpajasta, jossa kärsivälliset ja viisaat ovat yllättäneet Jumalan.

— Ja mitä sitten pidätte lopulta varmana, virkkoi Tourangeau.

— Alkemiaa.

— Mutta Herran nimessä, dom Claude, huudahti Coictier, — alkemialla on oikeutuksensa kylläkin, mutta miksi pilkata lääketiedettä ja astrologiaa?

— Tietonne ihmisestä ei ole mitään! tietonne taivaasta ei ole mitään! lausui arkkidiakoni painavasti.

— Silläpä suoriudutaan ylen helposti Epidauruksesta ja Khaldeasta, virkkoi lääkäri pilkallisesti nauraen.

— Kuulkaa, herra Jacques. Olen ilmaissut vakaumukseni. En ole kuninkaan henkilöäkäri, eikä hänen majesteettinsa ole antanut minulle Dedalus-puutarhaa tähtien tutkimista varten. — Älkää kiihtykö, vaan kuunnelkaa minua. — Minkä totuuden olette löytänyt, en tahdo sanoa lääketieteestä, sillä sehän on pelkkää hullutusta, vaan astrologiasta? Sanokaapa mitä olette toimittanut pystysuoralla bustrofedonilla, mitä löytöjä olette tehnyt luvuilla ziruf ja zefirod?

— Kiellättekö olkaluun sympaattisen voiman ja sen että kabbalistiikka perustuu siihen?

— Erehdys, herra Jacques! ei ainoakaan teidän lauselmistanne perustu todellisuuteen. Alkemialla sitä vastoin on löytönsä. — Voitteko väittää sellaisia seikkoja vastaan, kuin että jää tuhat vuotta maattuun maan sisässä muuttuu vuorikristalliksi, ja että lyijy on kaikkien metallien isä? (Sillä kulta ei ole metalli, kulta on valo.) — Lyijy tarvitsee vain neljä aikakautta, joista kukin kaksisataa vuotta, muuttuakseen ensin punaiseksi arsenikiksi, sitten tinaksi ja viimein hopeaksi. — Eikö asianlaita ole niin? Mutta uskoa olkaluuhun, ympyräviivaan ja tähtiin on yhtä naurettavaa kuin Suuren Katayn asukasten tavoin uskoa, että kukankeittäjä muuttuu myyräksi ja jyvät karppikaloiiksi.

— Olen tutkinut hermetiikkaa, huusi Coictier, ja vakuutan...
Innostunut arkkidiakoni ei antanut hänen lopettaa.

— Ja minä olen tutkinut lääketiedettä, astrologiaa ja hermetiikkaa. Tässä yksin on totuus (näin sanoen hän otti lippaalta yhden noista pulloista, joista edellä mainitsimme), tässä yksin on valo! Hippokrates on unelma, Urania on unelma, Hermes on ajatus. Kulta on aurinko, kullantekijä on jumala. Se on ainoa tiede. Olen käynyt läpi koko lääketieteen ja astrologian, sanon sen teille vielä kerran, enkä ole löytänyt mitään! Ihmisruumis, pimeyttä; tähdet, pimeyttä!

Ja hän vaipui takaisin nojatuoliinsa mahtavan ja innoittuneen näköisenä. Tourangeau tarkasti häntä ääneti. Coictier koetti naurahtaa, kohautti huomaamatta olkapäitään ja toisti hiljaa:

— Hän on hullu!

— Ja tuo suuri päämäärä, virkkoi yhtäkkiä Tourangeau, — oletteko saavuttanut sen? Onko teidän onnistunut tehdä kultaa?

— Jos minun olisi onnistunut, sanoi arkkidiakoni painostaen hitaasti sanojaan kuten ainakin henkilö, joka on mietteisiinsä vaipunut, — olisi Ranskan kuninkaan nimi Claude eikä Ludvig.

Ukko rypisti kulmakarvojaan.

— Mitä sanonkaan? jatkoi dom Claude ylpeän halveksivasti hymyillen. — Mitä merkitsisi minulle Ranskan valtaistuini, kun voisin uudelleen rakentaa itämaisen keisarikunnan!

— Todellakin! virkkoi ukko.

— Tuota hupsuraukkaa! mutisi Coictier.

Arkkidiakoni, joka näytti oikeastaan puhelevan itsekseen, jatkoi:

— Mutta minä ryömin vielä; revin rikki kasvoni ja polveni maanalaisen käytävän kiviin. Näen vasta vilauksen, en enempää; en osaa lukea, vain tavailla.

— Ja kun osaatte vihdoinkin lukea, voitteko silloin tehdä kultaa? ukko kysyi.

— Epäilemättä! sanoi arkkidiakoni!

— Pyhä Neitsyt tietää, että olen rahan tarpeessa ja haluaisin mielelläni oppia lukemaan kirjojanne. Sanokaa minulle, kunnioitettava mestari, onko tieteenne Pyhän Neitsyen vihollinen tai hänelle

vastenmielinen?

Dom Claude vain suoristi itseään ja vastasi tyynen arvokkaasti:

— Kenen arkkidiakoni minä olen?

— Se on totta, hyvä mestari. No niin, ettekö haluaisi perehdyttää minua taitoonne? Opettakaa minua tavailemaan kanssanne.

Claude ryhdistyi Samuelin tapaiseen majesteettiseen ja ylimmäispapilliseen asentoon.

— Vanhus, tarvitaan monin verroin enemmän vuosia, kuin teillä on jäljellä, tuohon matkaan salattujen tietojen valtakunnassa. Teidän pääanne on jo harmaa! Luolasta ei astuta ulos ennen kuin valkohapsisena, mutta sinne on mentävä jo mustatukkaisena. Tiede kykenee omin päinkin vallan hyvin uurtamaan, kuihduttamaan ja vanhentamaan ihmiskasvot, ilman että vanhuuden tarvitsee lahjoittaa hänelle kurttujaan. Mutta jos te siitä huolimatta tunnette vastustamatonta halua vielä tuossa iässä ruveta oppilaaksi ja oppia selittämään viisaitten kauheita aakkosia, niin tulkaa luokseni, minä koetan. En kehoittaisi teitä, vanhusraukka, tutkimaan pyramidien hautakammioita, joista vanha Herodotos puhuu, tai Babylonin tiilitornia, tai Eklingan suunnatonta valkomarmoritemppeliä Intiassa. En ole enempää kuin tekään nähnyt kaldealaisia rakennuksia, jotka oli rakennettu Sihran pyhän kaavan mukaan, en Salomonin hävitettyä temppeliä enkä israelilaisten kuninkaitten hautojen murrettuja kiviovia. Me saamme tyytyä niihin Hermeksen kirjan katkelmiin, joita meillä täällä on käsillä. Minä selitän teille pyhän Kristoforoksen kuvapatsaan, Kylväjän sekä Sainte-Chapellen portaalin kahden enkelin symbolin, noiden, joista toinen pitää kättään maljassa, toinen pilvessä.

Tässä keskeytti hänet Jacques Coictier, jonka arkkidiakonin innostuneet sanat olivat heittäneet satulasta, mutta joka nyt jälleen nousi selkään ja huudahti oppineen väittelijän voitonriemulla, kun hän luulee keksineensä oikein musertavan vastaväitteen:

— *Erras, amice Claudi* [Erehdyt, Claude ystävä]. Symboli ei ole luku. Te sekoitatte Orfeuksen ja Hermeksen.

— Te erehdytte itse, vastasi arkkidiakoni rauhallisesti. — Dedalus on kivijalka, Orfeus on muuri, mutta Hermes on rakennus. Siinä on kaikki. — Tulkaa, milloin haluatte, hän jatkoi kääntyen Tourangeaun puoleen,— niin näytän teille kultajyväset Nicolas Flamelin sulattimon pohjasta, ja voitte verrata niitä Guillaume de Paris'n kultaan. Opetan teille kreikkalaisen *peristera* sanan salaiset ominaisuudet. Mutta ennen kaikkea opetan teitä lukemaan aakkosten marmorikirjaimia, kirjan graniittisivuja. Lähdemme piispa Guillauden ja Saint-Jean-le-Rondin portaalilta Sainte-Chapelleen, sitten menemme Nicolas Flamelin taloon Rue Marivault'n varrella, hänen haudalleen Saints-Innocents'in hautuumaalle, hänen kahteen sairaalaansa Rue Montmorencyn varrella. Opetan teitä lukemaan hieroglyfejä, jotka peittävät nuo neljä suurta rautajalustaa Saint-Gervais'n ja Rue de la Ferronnerien sairaalain portaaaleissa. Tavailemme yhdessä lävitse Saint-Cômen, Sainte-Geneviève-des-Ardents'in, Saint-Martinin, Saint-Jacques-de-la-Boucherien julkisivut...

Tourangeau ei ollut enää pitkään aikaan näyttänyt ymmärtävän dom Claudea, niin älykkäänä kuin hänen katseensa seurasikin arkkidiakonia. Hän keskeytti hänet:

— Herra paratkoon! mitä ne teidän kirjanne sitten ovat?

— Tuossa on yksi, sanoi arkkidiakoni.

Ja avaten kammionsa ikkunan hän osoitti suunnatonta Notre-Dame-kirkkoa, joka torneineen, kiviseinineen ja valtavine selkineen piirtyi mustana varjokuvana tähtitaivasta vasten ikään kuin kaksipäinen, jättiläismäinen, keskellä kaupunkia istuva sfinksi.

Katseltuaan hetken ääneti tuota jättiläismäistä kirkkoa hän ojensi huoaten oikean kätensä edessään olevaa avointa kirjaa ja vasemman Notre-Damea kohden ja lausui, samalla kun hänen surullinen katseensa siirtyi kirjasta kirkkoon:

— Niin, tämä surmaa tuon.

Coictier, joka innokkaana oli kumartunut kirjan puoleen, ei malttanut olla huudahtamatta:

— Mutta mitä tässä sitten niin ihmeellistä on? *Glossa in epistolas D. Pauli. Norimbergae, Antonius Koburger, 1474.* Sehän ei ole mikään uutuuus. Se on Petrus Lombarduksen, magister sententiarumin kirja. Siksikö että se on painettu?

— Tepä sen sanoitte, vastasi Claude, joka näytti vaipuneen syviin mietteisiin ja seisoi etusormi

painettuna folianttia vasten, joka oli lähtenyt Nürnbergin kuuluisasta kirjapainosta. Sitten hän lausui seuraavat mystilliset sanat:

— Niin, niin, pikku seikat hallitsevat suuria; hammas voittaa ainepaljouden. Niilinrotta surmaa krokodiilin, miekkakala surmaa valaan, kirja surmaa rakennuksen.

Luostarin kello alkoi soida samassa, kun tohtori Jacques taas kuiskasi seuralaisensa korvaan ainaisen kertosaakeensa:

— Hän on hullu.

Toinen vastasi siihen tällä kertaa:

— Luulempa melkein.

Iltasoiton jälkeen ei kukaan vieras saanut enää oleskella luostarissa. Vieraat tekivät lähtöä.

— Mestari, sanoi ukko Tourangeau hyvästellessään arkkidiakonia, minä pidän oppineista ja nerokkaista miehistä ja pidän teitä erikoisessa arvossa. Tulkaa huomenna Tournelles-palatsiin ja kysykää Saint-Martin de Tours'in apottia.

Arkkidiakoni palasi kammioonsa hämmästyneenä; hänelle selvisi vihdoinkin, kuka ukko Tourangeau oli; hän muisti seuraavan kohdan Saint-Martin de Tours'in kartulariumista: *Abbas beati Martini, Scilicet Rex Franciae, est canonicus de consuetudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii.* [Pyhän Martinuksen luostarin apotti, se on Ranskan kuningas, on itseoikeutettu kaniikki ja P. Venantiuksen pienen palkkapitäjän omistaja ja on oikeutettu istumaan pöydässä rahastonhoitajan paikalla.]

Vakuutettiin arkkidiakonin tästä lähtien olleen usein keskusteluissa Ludvig XI:n kanssa Olivier le Daimin ja Jacques Coictier'n suureksi harmiksi, joista jälkimmäinen tapansa mukaan löylytti ankarasti kuningasta.

II. Tämä surmaa tuon

Lukijattaremme suonevat anteeksi, että tässä hetkeksi pysähdymme tutkimaan, mikä ajatus saattoi piillä noissa arkkidiakonin arvoituksellisissa sanoissa: *Tämä surmaa tuon. Kirja surmaa rakennuksen.*

Omasta puolestamme uskomme, että ajatus oli kaksinainen. Ensiksikin pappisajatus. Siinä oli papin pelkoa uutta voimaa, kirjapainotaitoa kohtaan. Siinä oli kirkonmiehen hämmästyttä Gutenbergin loistavan kirjapainon edessä. Saarnatuoli ja käsikirjoitus, puhuttu sana ja kirjoitettu sana siinä pelkäsi painettua sanaa; jotain sen tapaista kuin varpusen hämmennys, joka näkee enkeli Légion levittävän kuusi miljoonaa siipeään. Se oli profeetan huudahdus, joka jo kuulee vapautuneen ihmiskunnan kohisevan ja liikehtivän, — joka näkee älyn tulevaisuudessa hävittävän luulon, ajattelun murtavan uskon, maailman järkyttävän Roomaa. Filosofin ennustus, joka näkee inhimillisen ajatuksen kirjapainon siivillä haihtuvan teokratian säiliöstä. Sotilaan kauhistusta, joka tutkii muurinsärkijän pronssipäätä ja sanoo: Tornin murtuu. Se merkitsi, että toinen valta seuraisi toista. Se lausui toisin sanoen: Kirjapaino surmaa kirkon.

Mutta tämän ajatuksen alla, joka epäilemättä oli ensimmäinen ja yksinkertainen, oli meidän mielestämme toinen ja uudempi, joka johtui edellisestä. Sitä oli vaikeampi huomata ja helpompi vastustaa, se oli aivan yhtä filosofinen eikä enää yksinomaan papin, vaan myös tiedemiehen ja taiteilijan käsitys. Siinä ilmeni aavistus, että ihmisajatus muuttaessaan muotoa myös muuttaisi ilmaisutapaa, että kunkin sukupolven johtavaa ajatusta ei enää kirjoitettaisi samalla aineella ja samalla tavalla, että luja ja kestävä kivikirja jättäisi sijan vielä lujemmalle ja kestävämmälle painetulle kirjalle. Tässä mielessä oli arkkidiakonin hämärällä lauseella uusi merkitys. Se tahtoi sanoa, että toinen taito syrjäyttäisi toisen. Se merkitsisi: Kirjapainotaito surmaa rakennustaiteen.

Itse asiassa onkin aikain alusta kristillisen ajanlaskun viidenteentoista vuosisataan saakka rakennustaide ihmiskunnan suuri kirja, ihmisen tärkein voiman tai älyn ilmaus hänen eri kehitystapillaan.

Kun vanhimpien ihmisrotujen muistia rasitti liiallinen kuormitus, kun inhimillisten muistojen määrä kävi niin raskaaksi ja sekavaksi, että paljas lentävä sana oli vaarassa eksyä siihen, kirjoitettiin ne maaperään samalla kertaa havainnollisimmalla, kestävimällä ja luonnollisimmalla tavalla. Jokaiselle perinteelle pystytettiin muistomerkki.

Ensimmäiset muistomerkit olivat yksinkertaisia kivilohkareita, *jotka eivät olleet rautaa tunteneet*, sanoo Mooses. Rakennustaide alkoi niinkuin kaikki kirjoitustaito. Se oli aluksi aakkosia. Pystytettiin kivi, ja se oli kirjain, ja jokainen kirjain oli hieroglyfi, ja jokaisessa hieroglyfissä oli ryhmä ajatuksia, aivan kuin kapiteeleja pylväiden päissä. Niin menettelivät kaikki rodut, kaikkialla, samaan aikaan, koko maapallolla. Kelttien pystyttämiä kiviä tapaa Siperiassa samoin kuin Amerikan aroilla.

Myöhemmin muodostettiin sanoja. Asetettiin kiviä päällekkäin, yhdistettiin näitä graniittitavuja, ja sana aloittelihe muutamilla yhdistelmillä. Kelttien dolmen ja cromlech, etruskien tumulus ja heprealaisten galgal ovat sanoja. Jotkut niistä, erikoisesti tumulus, ovat henkilönnimiä. Toisinaan tapahtui, että kun oli viljalti kiviä ja laaja tasanko, kirjoitettiin kokonainen ajatus. Kamakin suunnaton rökkiö on jo kokonainen lauselma.

Viimein kirjoitettiin kirjoja. Tarut olivat synnyttäneet symboleja, joiden alle ne hävisivät kuin puunrunko lehvien alle. Kaikki nuo symbolit, joihin ihmiskunta uskoi, kasvoivat, lisääntyivät, sekoittuivat, kehittyivät yhä enemmän; ensimmäiset muistomerkit eivät enää riittäneet niitä sisällyttämään itseensä; ne paisuivat joka puolelta niiden yli. Nämä muistomerkit kykenivät töin tuskin ilmaisemaan vanhinta perinnettä, joka itsekin oli yksinkertainen, alaston, maassa lepäävä. Symbolin täytyi saada laajentua rakennukseksi. Rakennustaide kehittyi nyt inhimillisen ajatuksen keralla; siitä tuli jättiläinen, jolla oli tuhansia päitä ja käsivarsia ja joka ilmaisi kestävässä, havaittavassa, ruumiillisessa muodossa koko tuon häilyvän symboliikan. Samalla kun Dedalus, joka on voima, mittasi, samalla kun Orfeus, joka on äly, lauloi, alkoivat pylväs, joka on kirjain, arkadi, joka on tavu, pyramidi, joka on sana, samalla sekä mittausopillisen että runollisen lain liikkeelle panemina ryhmittyä, yhdistyä, sulautua, laskeutua, nousta, asettua rinnan maassa, kerrostua kohden taivasta, kunnes ne aikakauden johtavan ajatuksen sanelun mukaan olivat kirjoittaneet nuo ihmeelliset kirjat, jotka myös olivat ihmeellisiä rakennuksia: Eklingan pagodin, Egyptin Ramseionin, Salomonin temppelin.

Ajatus-äiti, sana, ei ollut ainoastaan kaikkien näiden rakennusten perustana, vaan se ilmeni myös niiden muodossa. Niinpä ei esimerkiksi Salomonin temppeli ollut ainoastaan pyhän kirjan kuori, se oli pyhä kirja itse. Sen jokaisessa samakeskisessä ympärysmuurissa saattoivat papit lukea sanan käännettynä ja juhlistettuna silmälle, ja he seurasivat siten sen muutoksia pyhäköstä pyhäkköön, kunnes viimein löysivät sen viimeisessä tabernaakkelissaan konkreettisimmassa muodossa, joka vielä oli rakennustaidetta: arkissa. Siten oli sana suljettu rakennukseen, mutta sen kuva oli muovailtu kuoreen niinkuin ihmiskasvot muumioarkkuun.

Eikä yksin rakennus vaan myös niiden valitsema paikka ilmaisi ajatuksen, jota ne edustivat. Sitä mukaa, oliko ajatus, jota niiden tuli ilmaista, valoisa vai synkkä, koristi Kreikka vuorensa silmälle sopusointuisilla tempeleillä, kaivoi Intia vuorensa ontoiksi, laatiakseen noita maanalaisia, muodottomia pagodeja, joita kannattavat lukemattomat rivit graniittielefantteja.

Siten on ihmismaailman ensimmäisen kuudentuhannen vuoden aikana, Hindustanin vanhimmista pagodeista Kölnin tuomiokirkkoon saakka, rakennustaide ollut ihmiskunnan varsinainen kirjoitus. Ja tämä on niin totista totta, ettei ainoastaan kullakin uskonnollisella symbolilla, vaan myös jokaisella inhimillisellä ajatuksellakin on sivunsa, muistomerkkinsä tässä mittaamattomassa kirjassa.

Kaikki sivistys alkaa teokratialla ja päättyy demokratiaan. Tämä vapauden laki, joka seuraa yhteyttä, on rakennustaiteen kirjaan kirjoitettuna. Meidän ei kuitenkaan pidä luulla, — sitä haluamme erityisesti painottaa —, että rakennustaide kykenee pystyttämään ainoastaan tempeleitä, ilmaisemaan taruja ja pappissymboliikkaa sekä kivilehdilleen kirjoittamaan lain salaperäiset taulut. Jos niin olisi, niin silloin se ei voisi ilmaista ihmishengen uutta tilaa, sen toiselta puolelta täydet lehdet jäisivät takasivuiltaan tyhjiksi, sen teos olisi puolinainen, sen kirja vaillinainen, kun jokaisen kansan elämässä tulee hetki, jolloin pyhä symboliikka kuluu pois ja häviää vapaan ajatuksen vallan alle, kun ihminen vapautuu papista, kun filosofisten järjestelmän rehevä kasvu kiihdyttää uskonnon kasvot. Mutta niin ei ole asianlaita.

Ottakaamme esimerkiksi keskiaika, jonka me näemme selvemmin, koska se on meitä lähempänä. Sen ensimmäisen ajanjakson aikana, jolloin teokratia järjestää Eurooppaa, jolloin Vatikaani kerää ja järjestää ympärilleen aineksia Roomaksi, joka rakennettiin siitä Roomasta, joka on Kapitoliumin raunioissa, jolloin kristinusko kiertää vanhan sivistyksen raunioilla ja keräilee kaikki yhteiskunnan kerrokset ja rakentaa raunioista uuden, pappisvaltaisen maailman, jonka päätekivenä on papillisuus, kuullaan tästä kaaoksesta aluksi salaisesti, sitten nähdään vähitellen kristinuskon elävöittävä hengen vaikutuksesta ja barbaarien käten avulla syntyvän kuolleesta kreikkalaisesta ja roomalaisesta rakennustaiteesta tuon salaperäisen roomalaisen rakennustaiteen, joka on Egyptin ja Intian teokraattisen rakennustaiteen sisar, puhtaan katolisuuden muuttumaton vertauskuva, paavillisen yhteyden horjumaton hieroglyfi. Koko sen kauden ajatus on itse asiassa tähän synkkään roomaniseen tyyliin kirjoitettuna. Siinä tuntee kaikkialla vallan, yhteyden, läpäisemättömyyden, ehdottomuuden, Gregorius VII:n; kaikkialla papin, ei missään ihmistä; kaikkialla yhteiskuntaluokan, ei missään kansaa.

Mutta sitten tulee ristiretkien aika. Ne ovat suuria kansanliikkeitä, ja jokainen suuri kansanliike, olkoon sen syy ja tarkoitus mikä tahansa, on aina viime kädessä ihmishengen vapautusta. Uutuudet raivaavat itselleen tien. Nyt alkaa jacquerioiden, praguerioiden ja liigojen ajanjakso. Auktoriteettia uhataan, yhteyttä järkytetään. Feodalismi tahtoo jakaa saaliin teokratian kanssa, odotellen kansaa, joka myöhemmin nousee vastustamattomana ja, kuten aina, näyttelee leijonan osaa, *Quia nominor leo* [Sillä nimeni on leijona]. Aatelisvalta kohoaa siis siten pappisvallan, porvarisvalta aatelisvallan alta. Euroopan ulkomuoto on muuttunut. No niin, rakennustaiteen muoto on myös muuttunut. Se on niinkuin sivistyskin kääntänyt lehteä, ja aikojen uusi henki löytää sen valmiina kirjoittamaan sanelunsa mukaan. Se on palannut ristiretkiltä suippokaaren samoin kuin kansat vapauden kera. Rooman pala palalta muretessa kuolee romaaninen rakennustaide. Hieroglyfi hylkää tuomiokirkon ja ryhtyy vaakunakilpien kuvilla koristamaan linnoja ja luomaan feodalismiin loistoa. Tuomiokirkko itse, tuo ennen niin dogmaattinen rakennus, joutuu nyt kaupungin porvariston, kunnan, vapauden haltuun, papilta taiteilijan käsiin. Taiteilija rakentaa sen makunsa mukaan. Hyvästi, mysteeri, taru, laki. Nyt hallitsee mielikuvitus ja oikku. Kunhan pappi saa basilikansa ja alttarinsa, hän antaa toisten pitää huolen lopusta. Neljä seinää ovat taiteilijan. Rakennustaiteellinen kirja ei enää kuulu papistolle, uskonnolle, Roomalle; se on mielikuvituksen, runouden, kansan oma. Siitä ne nopeat ja lukemattomat muutokset, jotka hämmästyttävät tässä rakennustaiteessa, joka kesti vain kolmesataa vuotta, kun jäykän liikkumaton romaaninen rakennustyylillä kesti kuusi tai seitsemän.

Taide edistyy jättiläisaskelin. Kansan keskuudesta noussut nero ja alkuperäisyys on ottanut käsiinsä johdon, joka ennen oli piispoilla. Jokainen polvi kirjoittaa ohimennen rivinsä kirjaan. Se raapii vanhat romaaniset hieroglyfit tuomiokirkkojen julkisivuista; enintään näkee siellä täällä dogmin pistävän esiin uuden symbolin alta. Kansanomainen päällys antaa tuskin aavistaakaan uskonnollista luurankoa sen alta. On mahdotonta kuvitella kaikkia niitä vapauksia, joita arkkitehdit nyt ottavat, vieläpä kirkkoa vastaan. On pylväänpäitä sellaisia kuin Palais de Justicen lämpiössä, joissa munkit ja nunnat lepäävät häpeällisesti toisiinsa kietoutuneina. Pääportaaleita sellaisia kuin Bourges'in tuomiokirkossa, jossa Noakin seikkailu on täydellisenä kuvattu kiveen. Pesuasioita sellaisia kuin Bochevillen luostarikirkossa, jossa juopunut, aasinkorvilla varustettu munkki nauraa malja kädessä vasten seurakunnan kasvoja. Tähän aikaan on kiveen kirjoitetulla sanalla etuoikeuksia, joita täysin voi verrata nykypäivien sanomalehtien vapauksiin.

Tämä vapaus menee sangen pitkälle. Joskus ilmaisee portaali, otsikko, koko kirkkokin symbolisen ajatuksen, joka on aivan vieras jumalanpalvelukselle, vieläpä suorastaan vihollismielinenkin kirkkoa kohtaan. Kolmannellatoista vuosisadalla on Guillaume de Paris, viidennellätoista Nicolas Flamel kirjoittanut sellaisia sivuja. Saint-Jacques-de-la-Boucherie oli kokonaan vastustuskirkko.

Ainoastaan siten oli ajatus siihen aikaan vapaa, ja se kirjoitettiin kokonaan vain noihin kirjoihin, joita nimitetään rakennuksiksi. Ellei se olisi pukeutunut rakennuksen muotoon, vaan ollut niin varomaton, että olisi uskoutunut käsikirjoituksen muotoon, olisi pyöveli sen julkisesti polttanut. Kirkon portaalin ajatuksen olisi ollut pakko todistaa vapaan ajatuksen teloitus. Kun sillä ei näin ollen ollut muuta ilmaisumahdollisuutta kuin rakennustaide, käytti se sitä hyväkseen kaikkialla. Siitä se ääretön määrä tuomiokirkkoja, jotka peittävät Euroopan, luku niin suunnaton, että on vaikea uskoa sitä, vaikkakin on vakuuttautunut sen todenperäisyydestä. Kaikki yhteiskunnan aineelliset ja henkiset voimat suuntautuivat samaan päämäärään: rakennustaiteeseen. Rakentaen muka kirkkoja Jumalalle kehittyi taide suurenmoiseen kukoistukseen.

Siihen aikaan tuli jokaisesta, joka oli syntynyt runoilijaksi, arkkitehti. Se nerous, joka oli hajallaan joukkojen keskuudessa ja tunki feodalismien painavan ja likistävän itseään kuin pronssikilpisen katon, tapasi ainoan johdattimen rakennustaiteessa, ja sen iliaadit saivat tuomiokirkon muodon. Kaikki muut taiteet asettuivat kuuliaisina arkkitehtien käytettäväksi. He olivat noiden suurten teosten rakentajia. Arkkitehti, runoilija, mestari sisällytti itseensä kuvanveiston, joka koristi hänen julkisivunsa, maalaustaiteen, joka väritti hänen ikkunansa, soitannon, joka sai hänen kellonsa kaikumaan ja hänen urkunsu soimaan. Itse runousraukankin varsinaisessa mielessä, joka itsepintaisesti asusti käsikirjoituksissa, täytyi jotakin merkitäkseen astua joukkoon kirkkolaulun muodossa, mikä oikeastaan oli sama osa, jota Aiskyloksen tragediat olivat esittäneet Kreikan uskonnollisissa juhlissa ja Genesis Salomonin tempelissä.

Siten on rakennustaide Gutenbergiin saakka merkittävin yleisin kirjoitus. Tähän graniittikirjaan, joka aloitettiin itämailla ja jota jatkettiin kreikkalaisena ja roomalaisena muinaisaikana, on keskiaika kirjoittanut viimeisen lehden. Tuo ilmiö, että luokkarakennustaidetta seuraa kansanrakennustaide, jonka juuri olemme huomanneet keskiajalla, toistuu muuten kaikkien samanluontoisten ihmishengen liikkeiden keralla historian muiden suurten ajanjaksojen aikana. Niinpä esimerkiksi, kosketellaksemme tässä ainoastaan muutamalla sanalla lakia, jonka laveampi esittäminen vaatisi kokonaisia teoksia, seurasi kaukana idässä vanhimpain aikain kehdoissa, intialaista rakennustaidetta foinikialainen, arabialaisen rakennustaiteen rikas äiti; klassillisella muinaisajalla egyptiläistä rakennustaidetta, josta etruskilainen tyyli ja kyklooppi-muistomerkit olivat vain toisintoja, kreikkalainen, jonka piirissä

roomalainen tyyli on vain kartaagolaisen kupolin liiksi kuormitettua jatkoa; ja uudempana aikana romaanista rakennustaidetta goottilainen. Ja jos yhdistää nämä kolme sarjaa, löytää kolmessa vanhemmassa sisaruksessa, intialaisessa, egyptiläisessä ja romaanisessa rakennustaiteessa, saman symbolin: se on, teokratian, luokan, yhteyden, dogmin, tarun, Jumalan; ja kolmessa nuoremmassa sisaruksessa, foinikialaisessa, kreikkalaisessa ja goottilaisessa rakennustyyliissä, olkoonpa niiden luonteesta kasvava muoto miten erilainen tahansa, myös saman ilmaisun, se on, vapauden, kansan, ihmisen.

Intialaisessa, egyptiläisessä ja romaanisessa rakennustaiteessa tuntee aina papin, ei muuta kuin papin, nimitettäköön häntä sitten brahmaaniksi, magiksi tai paaviksi. Niin ei ole kansan rakennustaiteen laita. Sen tuotteet ovat rikkaampia, eivätkä niin pyhiä. Foinikialaisessa tuntee kauppiaan, kreikkalaisessa tasavaltalaisen, goottilaisessa porvarin.

Kaikkien teokraattisten rakennustaiteitten yleiset pääpiirteet ovat muuttumattomuus, kehityksen kammo, sitkeä pysyminen perinnäisissä viivoissa, alkuperäisten tyyppien pyhittäminen, kaikkien ihmisen ja luonnon muotojen pysyvä alistuminen symbolin käsittämättömiin oikkuihin. Ne ovat hämäriä kirjoja, joita vain vihityt saattavat selittää. Muuten on jokaisella muodolla, vieläpä jokaisella muodottomuudellakin merkityksensä, joka tekee sen loukkaamattomaksi. Älkää vaatiko intialaisia, egyptiläisiä ja romaanisia arkkitehteja muuttamaan piirustuksiaan tai parantamaan kuvanveistoaan. Täydellisyys on heistä jumalattomuutta. Näissä rakennustaiteissa näyttää dogmin jäykkyys levinneen kiven ylle uutena kivettymisenä. Kaikkien kansanrakennustaiteitten yleiset pääpiirteet ovat sitävastoin moninaisuus, kehitys, omaperäisyys, runsaus, alituinen liike. Ne ovat jo tarpeeksi vapautuneet uskonnosta ajatellakseen teostensa kauneutta, hoitaakseen sitä ja korjatakseen lakkaamatta sen veistokuva- tai lehtikuviokoristusta. Ne kuuluvat vuosisataansa. Niissä on inhimillistä, jota ne lakkaamatta sekoittavat jumalalliseen symboliin, jonka alaisina ne vielä näyttäytyvät. Siksi nämä rakennukset ovat kaikkien sielujen, kaikkien älyjen, kaikkien mielikuvituksen saavutettavissa; ne ovat vielä symbolisia, mutta helppotajuisia kuin luento. Teokraattisen rakennustaiteen ja tämän välillä on sama ero kuin pyhän kielen ja kansankielen, hieroglyfin ja taiteen, Salomonin ja Feidiaksen välillä.

Jos nyt tiivistämme muutamaan sanaan ytimen siitä, mitä olemme lyhyesti koskettelleet, jättämällä pois joukon todistuksia ja yksityiskohtaisia huomautuksia, tulemme siihen tulokseen, että rakennustaide aina viidenteentoista vuosisataan saakka on ollut ihmiskunnan tärkein kirjaanpanoväline, että tänä aikana ei ole maailmassa esiintynyt ainoatakaan kehittyneempää ajatusta, joka ei olisi muodostunut kirkoksi, että jokaisella kansanomaisella aatteella samoin kuin jokaisella uskonnollisella lailla on ollut muistomerkkinsä; sanalla sanoen, ettei ihmiskunta ole ajatellut ainoatakaan vaikuttavampaa ajatusta, jota se ei olisi kirjoittanut kiveen. Ja miksi? Siksi, että jokainen ajatus, olipa se uskonnollinen tai filosofinen, pyrkii jatkuvaan elämään; siksi, että aate, joka on elähdyttänyt yhtä sukupolvea, pyrkii elähdyttämään toistakin ja jättämään jälkiä itsestään. Mutta miten heikko onkaan käsikirjoituksen kuolemattomuus! Miten kestävä, luja ja säilyvä kirja onkaan siihen verrattuna rakennus! Kirjoitetun sanan hävittämiseen tarvittiin vain soihtu tai turkkilainen. Rakennetun sanan hävittämiseen vaadittiin yhteiskunnallinen vallankumous tai maanjäristys. Barbaarit ovat vyöryneet Kolosseumin yli, vedenpaisumus mahdollisesti pyramidien yli.

Viidennellätoista vuosisadalla kaikki muuttuu.

Ihmisajatus keksii keinoon jatkaakseen olemassaoloaan, keinoon, joka ei ainoastaan ole pysyvämpi ja kestävämpi kuin rakennustaide, vaan myös yksinkertaisempi ja helpompi. Rakennustaide syöstään valtaistuimelta. Orfeuksen kivistä kirjaimia seuraa Gutenbergin lyijykirjaimet.

Kirja surmaa rakennuksen.

Kirjapainotaidon keksintö on historian suurin tapaus. Se on päävallankumous. Se on ihmiskunnan ilmaisutavan täydellinen uudistus; ihmisajatus riisuu yhden muodon pukeutuakseen toiseen; vanha symbolinen käärme, joka on edustanut älyä Aatamin ajoista asti, luo täydellisesti ja ratkaisevasti nahkansa.

Kirjapainotaidon muodossa on ajatus tullut katoamattommaksi kuin milloinkaan ennen; se on lentävä, saavuttamaton, hävittämätön. Se sekoittuu ilmaan. Rakennustaiteen aikana se muodostui kallioksi ja valtasi vuosisadan ja kappaleen maata. Nykyään se muodostuu lintuparveksi, joka hajaantuu kaikkiin ilmansuuntiin ja valtaa yhtäikaa kaikki ilman ja tilan kohdat.

Toistamme vielä: kukapa ei näkisi, että se tällä lailla on paljokaan hävittämättömämpi? Oltuaan kivikova se tulee elinvoimaiseksi. Se astuu kestäväydestä kuolemattomuuteen. Saattaa hajoittaa maan tasalle rökkiön, mutta miten hävittää sitä, joka on kaikkialla? Tulkoon vain vedenpaisumus: kun vuori aikoja sitten on hävinnyt sen kuohuihin, niin linnut lentävät yhä. Ja jos vain yksikin arkkiliikkuu laineilla, laskeutuvat ne sille, uivat sen mukana, näkevät sen kera vetten laskeutuvan, ja uusi maailma, joka kasvaa tästä kaaoksesta, on herätessään näkevä haudatun maailman ajatuksen leijailevan yllään

siivitettyinä ja elävänä.

Ja kun havaitsee, että tämä ilmaisutapa ei ole ainoastaan kestävin, vaan myös yksinkertaisin, mukavin, käytännöllisin, kun ajattelee, ettei se tarvitse suuria varastoja eikä monimutkaista koneistoa, ja kun vertaa ajatusta, jonka rakennukseksi muuttuakseen on pakko panna liikkeelle neljä viisi muuta taidelajia ja tynnyrittäin kultaa, kokonainen vuori kiviä, kokonainen metsä hirsiä, kokonainen kansa rakentajia, kun vertaa sitä ajatukseen, joka muodostuu kirjaksi ja tarvitsee vain vähän paperia, vähän mustetta ja kynän, voiko silloin ihmetellä, että ihmishenki on hylännyt rakennustaiteen ja omaksunut kirjapainotaidon? Katkaiskaa äkkiä virran uoma sen pohjaan kaivetulla viemärillä, niin se jättää entisen uomansa.

Niinpä näemmekin, miten rakennustaide kirjapainotaidon keksimisestä saakka vähitellen kuihtuu, surkastuu ja paljastuu. Miten selvästi näkeekään, että vesi laskeutuu, että mehu katoaa, että aikojen ja kansojen ajatus jättää sen! Kylmeneminen on viidennellätoista vuosisadalla miltei huomaamaton, kirjapaino on vielä liian heikko ja riistää mahtavalta rakennustaiteelta ainoastaan muotojen runsauden. Mutta kuudenneltatoista vuosisadalta lähtien on rakennustaiteen sairaus ilmeinen; se ei ilmaise enää oleellisesti yhteiskunnan ajatusta; se muodostuu kurjaksi klassillisen taiteen jäljittelijäksi; gallialaisesta, eurooppalaisesta, kotimaisesta se muuttuu kreikkalaiseksi ja roomalaiseksi, todellisesta ja uudenaikaisesta pseudo-antiikkiseksi. Tätä rappeutumista nimitetään renessanssiksi. Se on komeaa rappeutumista kuitenkin, sillä vanha goottilainen nerous, tuo Mainzin kirjapainon taakse painuva aurinko, valaisee vielä viimeisillä säteillään koko tuota latinalaisten arkaadien ja korinttilaisten pylvästöjen teennäistä yhdistystä.

Me luulemme laskevaa aurinkoa aamuruskoksi.

Mutta siitä lähtien, kun rakennustaide on vain taide muiden joukossa, siitä lähtien, kun se ei enää ole koko taide, hallitseva taide, yksinvaltiainen taide, ei se enää voi hallita muita taiteita, Ne itsenäistyvät, katkaisevat arkkitehdin ikeen ja hajaantuvat kukin taholleen. Ne voittavat kaikki tästä erosta. Eristäytyminen suurentaa kaikki. Kivenvuolo kehittyy kuvanveistoksi, miniatyyrimaalaus maalaustaiteeksi, kirkkolaulu musiikiksi. Voisi sanoa maailmanvallan hajoavan Aleksanterinsa kuoleman jälkeen ja sen maakuntain kehittyvän kuningaskunniksi.

Niin syntyvät Raffaello, Michel-Angelo, Jean Goujon, Palestrina, nuo häikäisevän kuudennentoista vuosisadan loistavat hahmot.

Samaan aikaan kuin taiteet vapautuu kaikkialla myös ajatus. Keskiajan kerettiläisruhtinaat olivat jo antaneet katolilaisuudelle tuntevia iskuja. Kuudestoista vuosisata murtaa uskonnollisen ykseyden. Ennen kirjapainotaitoa oli uskonpuhdistus ollut ainoastaan eripuraisuutta; kirjapainotaito tekee siitä vallankumouksen. Poistakaa kirjapaino, niin kerettiläisyys on voimaton. Olkoon kohtalon tai kaitselmuksen ansiota, mutta Gutenberg on Lutherin edelläkävijä.

Mutta kun keskiajan aurinko oli mennyt mailleen, kun goottilainen nerous oli ainiaaksi sammunut taiteen taivaanrannalta, käy rakennustaide yhä väriltömämmäksi ja himmeämmäksi ja sammuu vähitellen kokonaan. Painettu kirja, tuo rakennusta kalvava mato, imee sen kuiviin ja nielee sen. Sen lehdet varisevat, se laihtuu silminnähävästi. Se on yksinkertainen, köyhä, tyhjä. Se ei enää ilmaise mitään, ei edes menneen ajan taiteen muistoa. Yksin jääneenä, muiden taiteiden hylkäämänä, koska ihmisajatus hylkää sen, kutsuu se taiteilijain puutteessa käsityöläisiä avukseen. Lasiruutu karvaa lasimaalauksen. Kivenhakkaaja seuraa kivenvuolijaa. Hyvästi kaikki mehu, kaikki omaperäisyys, kaikki elämä, kaikki henkevyys. Kurjana atelierikerjäläisenä se laahustaa jäljennöksestä jäljennökseen. Michel-Angelossa, joka kuudenneltatoista vuosisadalla huomasi, että se oli kuoleman kielissä, heräsi viimeinen aate, epätoivon aate. Tämä taiteen jättiläinen oli latonut Pantheonin Partenonille ja luonut Rooman San Pietron. Se on suurteos, joka olisi ansainnut jäädä ainoaksi laatuaan, rakennustaiteen viimeiseksi omaperäiseksi teokseksi; se on taiteilijajättiläisen nimikirjoitus tuon suunnattoman kiviluettelon lopussa, joka oli päättymässä. Mutta mitä tekee Michel-Angelon kuoltua tämä vaivainen rakennustaide, joka eli oman itsensä varjona? Se ryhtyy jäljittelemään ja vääristelemään Rooman San Pietrona. Se on villitystä. Se on sääliä. Jokaisella vuosisadalla on Rooman San Pietronsa; seitsemänneltatoista vuosisadalla Val-de Grâce, kahdeksanneltatoista Sainte-Geneviève. Jokaisella maalla on Rooman San Pietronsa. Lontoolla on omansa, Pietarilla omansa. Pariisilla on kaksi tai kolme. Elähtäneen, ennen kuolemaansa jälleen lapseksi muuttuvan suurtaiteen testamenttipahanen, viimeinen soperrus.

Jos sellaisten luonteenomaisten rakennusten sijasta, joita tässä olemme luetelleet, tutkimme taiteen yleistä muotoa kuudenneltatoista kahdeksanneltoista vuosisadalle, huomaamme samoja heikkenemisen ja kuihtumisen merkkejä. Frans II:n ajoista lähtien häviää rakennuksen taiteellinen muoto yhä enemmän ja antaa mittausopillisen muodon pistää yhä enemmän esiin aivan kuin luitten laihtuneessa potilaassa. Taiteen kauniit viivat väistyvät mittausopin kylmien ja ankarien viivojen tieltä. Rakennus ei ole enää rakennus, vaan monisarvio. Rakennustaide koettaa epätoivoisesti peittää tätä

alastomuutta. Näkee kreikkalaisia otsikkoja piirtyneen roomalaisiin ja päinvastoin. Aina Panthéon Partenonilla, San Pietro di Roma. Niitä on Henrik IV:n kivikulmauksilla varustetut tiilipalatsit; Place Royale, Place Dauphine. Niitä on Ludvig XIII:n raskaat, puristuneet, matalat, kyttyrämaisella kupolilla varustetut kirkot. Mazarinin rakennustaide, Osakuntaintalon kehno italialainen pasticcio. Ludvig XIV:n palatsit, pitkät, jäykät, jääkylmät, kuolettavan yksitoikkoiset kurtisaanikasarmit. Ja lopuksi Ludvig XV näkinkenkäkiemuroineen ja lierokiehkuroineen ja kaikkine käsnineen ja kasvannaisineen, jotka rumentavat tuota vanhaa, elähtänyttä, hampaatonta ja keimailevaa rakennustaidetta. Frans II:sta Ludvig XV:een on sairaus kasvanut geometrisessa sarjassa. Taiteessa on enää vain luu ja nahka. Se on henkijieverissä.

Miten on tällä välin käynyt kirjapainotaidon? Koko se elämä, joka häviää rakennustaiteesta, muuttaa siihen. Samassa määrin kuin rakennustaide näivetty, kasvaa ja paisuu kirjapaino. Sen voimamäärän, jonka ihmisajatus ennen pani rakennuksiin, panee se nyt kirjoihin. Niinpä näemmekin kuudenneltatoista vuosisadalta lähtien kirjapainon, joka on kasvanut kuihtuvan rakennustaiteen tasalle, taistelevan sen kanssa ja surmaavan sen. Seitsemänneltatoista vuosisadalla on se jo kyllin yksinvaltiainen, kyllin voittoisa, kyllin varma menestyksestään, tarjotakseen maailmalle suuren kirjallisen vuosisadan juhlan. Pitkän levon jälkeen Ludvig XIV:n hovissa tarttuu se jälleen Lutherin vanhaan miekkaan, aseistaa sillä Voltairen ja ryhtyy hyökkäykseen tuota vanhaa Eurooppaa vastaan, jonka rakennustaiteellisen ilmaisutavan se oli jo surmannut. Kahdeksannentoista vuosisadan päättyessä se on hajoittanut kaiken. Yhdeksänneltatoista se alkaa rakentaa uutta.

Kysymme nyt, kumpi näistä kahdesta taidosta on viimeisen kolmen vuosisadan aikana todellisesti edustanut inhimillistä ajatusta? Kumpi esittää sitä? Kumpi ei ainoastaan ilmaise sen kirjallista ja skolastista intoilua, vaan myös sen valtavaa, syvää, yleistä liikettä? Kumman näemme joka hetki, alati ja keskeytymättä johtavan ja hallitsevan vaeltavaa ihmiskuntaa, tuota tuhatjalkaista hirviötä? Rakennustaiteen vai kirjapainotaidon?

Kirjapainotaidon. Älkäämme erehtykö siitä; rakennustaide on kuollut, auttamattomasti kuollut, kirjapainon surmaama, kuollut siksi, että se ei ole niin säilyvä, kuollut siksi, että se maksaa enemmän. Jokainen tuomiokirkko on miljardi. On vaikeata kuvitella, millaisia rahasummia vaatisi rakennustaiteellisen kirjan uudelleen kirjoittaminen, maan peittäminen uudelleen tuhansilla kirkkoilla, palaaminen takaisin noihin aikoihin, jolloin rakennusmuistomerkkejä oli sellainen määrä, että, erään silminnäkijän sanoja käyttääksemme, "olisi luullut, että maailma oli riisunut vanhat vaatteensa pukeutuakseen pelkkien kirkkojen valkeaan pukuun". *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vestutate, candidam ecclesiarum vestem indueret. (Glaber Radulphus.)*

Kirja valmistuu nopeasti, se on halpa ja voi kulkea kauas! Onhan luonnollista, että inhimillinen ajatus virtaa tätä rinnettä myöten. Tällä emme halua sanoa, ettei rakennustaide vielä siellä täällä pystyttäisi kaunista muistomerkkiä, yksinäistä mestariteosta. Kirjapainonkin aikana saa vielä aika ajoin nähdä pylväitä kohoavan, vaikkapa esimerkiksi kokonaisen armeijan pystyttämiä yhteenjuotetuista tykeistä, aivan kuin rakennustaiteen valta-aikana oli Iliadeja, Romanceroita, Mahabharatoja ja Niebelungenlauluja, jotka olivat koko kansan tekemiä toisiinsa liitetyistä ja yhteen juotetuista katkelmista. Ei ole lainkaan mahdotonta, että kahdennellakymmenennellä vuosisadalla saattaisi nousta joku nerokas arkkitehti yhtä hyvin kuin Dante kolmannellatoista. Mutta rakennustaide ei ole enää yhteiskunnallinen taide, ryhmätaide, hallitseva taide. Ihmiskunnan suurta runoelmaa, sen suurta rakennusta, sen suurta teosta ei enää rakenneta, se painetaan.

Ja jos rakennustaide vielä kerran nousisikin, ei se enää ole hallitsija. Se alistuu kirjallisuuden lakiin, joka ennen alistui sen valtaan. Nuo kaksi taidetta ovat vaihtaneet keskenään asemaa. Varmaa on, että rakennustaiteen valta-aikana yleensä harvinaiset runoteokset muistuttavat rakennusmuistomerkkejä. Intiassa on Vyasa kömpelö, omituinen, käsittämätön kuin pagodi. Egyptissä on runoudessa niinkuin rakennuksissakin viivojen suuruutta ja rauhaa, vanhassa Kreikassa niiden kauneutta, selkeyttä ja tasasuhtaisuutta, kristillisessä Euroopassa katolista majesteettillisuutta, naiivia katsantotapaa, uudistusajanjakson rikasta ja rehevää kasvullisuutta. Raamattu muistuttaa pyramideja, Iliadi Partenonia, Homeros Feidiasta. Dante kolmannellatoista vuosisadalla on viimeinen romaaninen kirkko; Shakespeare kuudenneltatoista on viimeinen goottilainen tuomiokirkko.

Yhdistääksemme muutamaan sanaan, mitä yllä olemme luonnollisestikin epätäydellisesti ja tyypistetysti lausuneet, on ihmiskunnalla siis kaksi kirjaa, kaksi luetteloja, kaksi testamenttia: rakennustaide ja kirjapainotaito, kiviraamattu ja paperiraamattu. Kun tarkastaa näitä kahta raamattua, jotka ovat vuosisatoja olleet selkoselälleen avattuina, on epäilemättä aihetta kaivata graniittikirjoituksen ilmeistä majesteettillisuutta, noita jättiläismäisiä pylvästöiksi, pyloneiksi ja obeliskeiksi järjestyneitä aakkosia, noita ihmiskäden kohottamia vuoria, jotka peittävät maailman ja muinaisuuden Keopsin pyramidista Strassburgin tuomiokirkon torniin saakka. Meidän tulee näiltä kivisivuilta lukea menneisyyttä, meidän tulee ihailia ja alati selailia rakennustaiteen kirjoittamaa kirjaa, mutta meidän ei pidä kieltää sen rakennuksen suuruutta, jonka kirjapaino on pystyttänyt.

Tämä rakennus on suunnaton. Joku tilastotieteilijä, en tiedä varmaan kuka, on laskenut että latomalla päällekkäin kaikki nidokset, jotka Gutenbergin ajoista lähtien ovat ilmestyneet painosta, saataisiin maan ja kuun välimatka täytetyksi; mutta tällaisesta suuruudesta emme tahdo puhua. Kun koettaa ajatuksissaan muodostaa kokonaiskuvaa kaikista kirjapainon tuotteista meidän päiviimme saakka, eikö se kokonaisuutena tunnu meistä suunnattomalta rakennukselta, jonka pohjana on koko maailma, jota ihmiskunta lakkaamatta rakentaa ja jonka valtavat huiput häipyvät tulevaisuuden läpinäkymättömään usvaan? Se on älyn muurahaiskeko. Se on mehiläispesä, jonne kaikki mielikuvitukset, nuo kultaiset mehiläiset, tuovat hunajansa. Tuossa rakennuksessa on lukemattomia kerroksia. Siellä täällä näkee sen pohjalta tieteen pimeitten luolien tunkeutuvan syvälle sen uumeniin. Kaikkialle sen pinnalle on taide tuhlaavasti kylvänyt lehtikoristeitaan, ruusustojaan ja huippujaan. Siinä on jokaisella yksityisellä työllä, niin oikulliselta ja erilliseltä kuin se tuntuukin, oma paikkansa ulkonemallaan. Kaikki muodostaa yhdessä sopusointuisen kokonaisuuden. Shakespearen tuomiokirkosta Byronin moskeijaan saakka kohoa tuhansia pieniä kellotorneja järjestymättömässä joukossa tässä inhimillisen ajatuksen pääkaupungissa. Jalustaan on kirjoitettu muutamia ihmiskunnan vanhoja kunnianimiä, joita rakennustaide ei ole merkinnyt luetteloon. Niinpä on käytävän vasemmalle puolelle liitetty seinään Homeroksen vanha valkomarmorinen korkokuva; oikealla kohottaa monikielinen raamattu seitsemää päätään. Etäämpänä näkyy Romanceron lohikäärme ja muutamia muita sekasikiömuotoja, Vedat ja Niebelungen. Tämä suunnaton rakennus ei muuten milloinkaan valmistu. Kirjapaino, tuo jättiläiskone, joka alati imee yhteiskunnan kaiken äyllisen mehun, valmistaa lakkaamatta uusia aineksia teokseensa. Koko ihmiskunta on rakennustelineillä. Jokainen pää on muurari. Mitättöminkin täyttää kolonsa tai kantaa kivensä. Rétif de la Bretonne [viime vuosisadan alussa elänyt romaanikirjailija] tuo korillisen täytesoraa. Joka päivä kasvaa rakennus kerroksen. Ja paitsi kunkin kirjailijan yksityisiä ja omia lisiä, on kokoomateoksiakin. Kahdeksastoista vuosisata antaa *Encyclopédien*, vallankumous *Moniteurin*. Sekin on totisesti rakennus, joka kasvaa ja kohoa kohden korkeutta rajattomissa kierteissä, siihenkin sisältyy kielten sekoitus, lakkaamaton aherrus, väsymätön työ, koko ihmiskunnan yhteisponnistus, ajatuksen pakopaikka uuden vedenpaisumuksen varalta, raakalaisten tulvan varalta. Se on ihmissuvun uusi Baabelin torni.

KUUDES KIRJA

I. Puolueeton silmäys entisajan tuomarikuntaan

Jalosukuinen ritari Robert d'Estouteville, Beynen herra, Yvrin ja Saint-Andryn paroni Marchessa, kuninkaallinen neuvos ja kamariherra sekä Pariisin kuninkaallinen kaupunginvouti oli oikea onnenpoika armon vuonna 1482. Lähes seitsemäntoista vuotta sitten, 7:ntenä päivänä marraskuuta v. 1465, pyrstötähden ilmestymisen vuonna [tämä pyrstötähti, jonka takia paavi Kalikstus määräsi pidettäväksi julkisia rukouksia, on sama joka näyttäytyi jälleen v. 1835], hän oli saanut kuninkaalta tämän sievän kaupunginvoudintoimen, jota pidettiin pikemmin arvoasemana kuin virkana, "arvona, johon liittyi melkoinen poliittinen vaikutusvalta, monia etuoikeuksia ja suuri tuomiovalta", kuten Joannes Lmnus sanoo. Aatelismies, joka oli kuninkaallinen virkamies ja joka oli saanut valtuutensa ennen Ludvig XI:n aviottoman tyttären ja Bourbonin äpärän kihlausta, oli v. 82 sangen ihmeellinen ilmiö. Samana päivänä, jona Robert d'Estouteville oli saanut Jacques de Villiers'n jälkeen Pariisin kaupunginvoudinviran, oli mestari Jean Dauvet seurannut herra Hélye de Thorrettes'ia parlamentin oikeusistuimen ensimmäisenä presidenttinä, Jean Jouvenel des Ursins tullut Pierre de Morvilliers'n jälkeen Ranskan kansleriksi, ja Regnault des Dormans tehnyt tyhjäksi Pierre Puyntoiveet päästä kuninkaallisen palatsin vakinaiseen anomuskirjain esittelijänvirkaan. Mutta miten monissa käsissä olivatkaan presidentin-, kanslerin- ja esittelijänvirat olleet sen jälkeen kun Robert d'Estouteville sai Pariisin kaupunginvoudintoimen! Se oli "jätetty hänen haltuunsa", kuten kuninkaallisessa nimityskirjelmässä sanottiin, ja totta on, että hän oli pitänyt sen hyvin hallussaan. Hän oli tarrautunut siihen kiinni, omistanut sen omakseen, tehnyt sen osaksi itseään niin taitavasti, että oli välttänyt sen vaihtokuumeen, joka vaivasi epäluuloista, ärtyisää ja ututteraa Ludvig XI:tä: tiheillä nimityksillä ja viraltapanoilla hän koetti pitää hallinnon joustavana. Ja lisäksi oli tuo urhea ritari toimittanut pojalleenkin pysyvän virka-aseman, ja jo kaksi vuotta oli nimi Jacques d'Estouteville, aseenkantaja, komeillut hänen omansa vieressä Pariisin kaupungin voutikunnan

virkamiesluettelon alussa, mikä osoitti todellakin harvinaista, varmaa ja erinomaista suosiota. Totta on, että Robert d'Estouteville oli urhea soturi, joka lojaalisti oli nostanut lippunsa *yhteishyväntuottoa* vastaan ja tarjonnut kuningattarelle, kun tämä tuli Pariisiin 14—, sangen ihmeellisen sokerileivoshirven. Hän oli vielä kaiken lisäksi herra Tristan l'Hermiten, kuninkaallisen palatsin vartioston päällikön hyvä ystävä. Herra Robertilla oli niin muodoin sangen hauska ja mukava asema. Ennen kaikkea sangen hyvät palkkaedut, joihin viiniköynnösten rypäleterttuina liittyivät tulot kaikista ylituomioistuimen langettamista siviili- ja rikostuomioista sekä kaikista Châtelet'n alioikeuksien langettamista siviili- ja rikostuomioista, puhumattakaan Mantes'in ja Corbeil'n siltojen sievoisista tullituloista ja Pariisin torikaupan sekä halko- ja suolakauppiaitten veroista. Lisätäkäämme tähän ilo ratsastaa kaupungin virkamiesten etunenässä ja antaa kauniin sota-asunsa, jota vieläkin voi ihaila hänen hautaveistoksessaan Valmont'in luostarissa Normandiassa, ja Montlhéryn luona kuhmuille lyödyn kypärinsä loistaa raatimiesten ja kaupunginkorttelien kaitsijain puoliksi punaisia ja tummanruskeita viittoja vasten. Ja olihan jotakin olla kahdentoista oikeudenpalvelijan, Châtelet'n vahtimestarien ja vartijoiden, Châtelet'n kahden tutkintotuomarin, *auditores Castelleti*, kuudentoista korttelin kuudentoista komissaarin, Châtelet'n vanginvartijain, neljän maapalkalla olevan oikeudenpalvelijan, sadankahdenkymmenen ratsupoliisin, sadankahdenkymmenen sauvalla varustetun oikeudenpalvelijan ja yövartion kapteenin ja hänen vartijainsa, alivartijainsa, vastavartijainsa ja jälkivartijainsa käskijä. Merkitsi kai jotakin tuomiovalta ylemmissä ja alemmissä tuomioistuimissa, oikeus vangita, hirttää ja tehlata, puhumattakaan ensi asteen tuomiovallasta, *in prima instantia*, Pariisin varakreivikunnassa, joka niin loistavasti oli jaettu seitsemään aateliseen tuomiokuntaan. Voiko kuvitella mitään miellyttävämpää, kuin herra Robert d'Estouteville'llen tavoin päivisin jakaa lakia ja oikeutta Grand Châtelet'ssa Filip Augustin suurten, rikkinäisten suippokaariholvien alla ja, kuten hänen iltaisin oli tapana tehdä, mennä sieltä komeaan, Rue Galilée-kadun varrella sijaitsevaan taloonsa, joka oli kuninkaallisen palatsin alueella ja jota hän hallitsi vaimonsa, madame Ambroise de Loren perintöosuutena, lepäämään ponnistuksista, joita oli tuottanut jonkun hirtehisraukan lähettäminen yölevolle tuohon "pieneen, Rue de l'Escorcherien varrella sijaitsevaan komeroon, jota Pariisin kaupunginvoudit ja raatimiehet käyttivät vankilana ja joka oli tehty yksitoista jalkaa pitkäksi, seitsemän jalkaa ja neljä tuumaa leveäksi sekä yksitoista jalkaa korkeaksi"?

Ja herra Robert d'Estoutevillella ei ollut ainoastaan omaa pientä tuomiovaltaansa Pariisin kaupunginvoudina ja varakreivinä, vaan hänellä oli myös melkoinen osansa kuninkaan suuresta tuomiovallasta. Ei ollut ainoatakaan hieman huomattavampaa päätä, joka ei olisi käynyt hänen kätensä kautta, ennen kuin se joutui pyövelille. Hän se oli Bastille Saint-Antoinesta noutanut Nemours'in herttuan viedäkseen hänet Hallien torille ja Saint-Polin konnetaabelin viedäkseen hänet Grève-torille; viimeksimainittu oli nyrpeä ja kiljaisi hra kaupunginvoudin suureksi iloksi, sillä hän ei lainkaan pitänyt hra konnetaabelista.

Siinä on jo enemmän kuin tarvitaankaan, jotta voisi elää onnellista ja ylhäistä elämää ja ansaita kerran kunnioitettavan sivun Pariisin kaupunginvoudtien mielenkiintoisessa historiassa, josta saadaan tietää, että Oudard de Villeneuveellä oli talo Boucherieskadun varrella, että Guillaume de Hangast osti suuren ja pienen Savoien, että Guillaume Thiboust antoi Sainte-Genevièven nunnille talonsa Clopin-kadun varrelta, että Hugues Aubriot asui Hôtel du Porc-Epicissä, ja muita kotoisia seikkoja.

Mutta kaikista näistä iloisen ja tyynen elämän edellytyksistä huolimatta oli herra Robert d'Estouteville herännyt sangen huonolla ja ärtyisällä tuulella tammikuun 7:n päivän aamuna v. 1482. Hänen olisi ollut vaikea sanoa, mikä siihen oli syynä. Johtuiko se ehkä siitä, että ilma oli pilvinen, että hänen vanha, Montlhéryn aikuinen miekankantimensa oli liian kireällä ja liian sotilaallisesti puristi hänen, pulleata kaupunginvoudinvatsaansa, että hän oli nähnyt joukon renttuja kulkevan neljä rinnakkain hänen ikkunainsa alitse häntä ilkkuen, yllä nuttu, ilman paitaa ja päässä hattu ilman pohjaa ja laukku ja pullo kupeella? Johtuiko se ehkä hämärästä aavistuksesta, että tuleva kuningas Kaarle VIII supistaisi vuoden päästä hänen tulojaan kolmellasadallaseitsemälläkymmenellä livrellä, kuudellatoista soulla ja kahdeksalla denierillä? Päätäköön lukija. Omasta puolestamme olemme melkein taipuvaiset uskomaan, että hän oli huonolla tuulella yksinkertaisesti siksi, että oli huonolla tuulella.

Muuten oli juuri juhlan jälkeinen päivä, ikävä päivä kaikille ja erittäinkin niille viranomaisille, joiden toimenä on lakaista pois kaikki se lika, sekä sananmukaisessa että kuvaannollisessa mielessä, jonka Pariisin juhla jättää jälkeensä. Ja hänen tuli pitää istuntoa Grand-Châtelet'ssa. Mutta olemme olleet huomaavinamme, että tuomarit tavallisesti asettavat niin, että heidän istuntopäivänsä ovat samalla heidän huonotuulisia päiviään, jotta heillä aina olisi käsillä joku, johon kuninkaan, lain ja oikeuden nimessä voivat purkaa vihansa.

Istunto oli muuten alkanut ilman häntä. Hänen sijaisensa siviili-, rikos- ja poliisituomioistuimissa istuivat kuten tavallisesti hänen puolestaan, ja jo kello kahdeksalta aamulla oli kymmenen tai kaksitoista miestä ja naista tiheässä ryhmässä erässä Embas du Châtelet'n pimeän salin nurkassa tukevan tammiaitauksen ja seinän välissä vilkkaalla mielenkiinnolla seurannut sitä vaihtelevaa ja huvittavaa näytelmää, jonka siviili- ja rikosoikeus mestari Florian Barbediennen, Châtelet'n

tutkintotuomarin ja herra kaupunginvoudin lähimmän miehen hieman sekaisin ja umpimähkään jakamana tarjosi.

Sali oli pieni, matala, holvattu. Sen perällä oli liljoilla koristettu pöytä ja sen ääressä suuri, tamminen, veistoksilla koristettu nojatuoli kaupunginvoutia varten (se oli nyt tyhjänä) sekä toinen matalampi tuoli vasemmalla tutkintotuomaria, mestari Floriania varten. Pöydän alapäässä istui kirjuri ja kirjoittaa rapisteli. Etupuolella oli väkeä ja oven ja pöydän tienoilla muutamia oikeudenpalvelijoita entisajan sinipunaisissa, valkoisella ristillä varustetuissa kamlottimekoissa. Kaksi Parloir-aux-Bourgeois'n oikeudenpalvelijaa puettuina puoliksi punaisiin, puoliksi sinisiin nuttuihin seisoivat vahdissa suljetulla, matalalla ovelta, joka näkyi huoneen perältä pöydän takaa. Yksi ainoa suippokaari-ikkuna paksussa seinämuurissa loi himmeän tammikuun valaistuksen kahteen omituiseen olentoon: kujeelliseen paholaisenpään, joka oli vuoltu holvin päätekivessä olevaan lampunjalkaan, ja tuomariin, joka istui ylinnä liljoilla koristetun pöydän ääressä.

Kuvitelkaapa olentoa, joka istuu kaupunginvoudin pöydän ääressä kyyristyneenä kyynärpäittänsä varaan kahden valtavan asiakirjaröykkiön keskellä, jalat pitkän, ruskea verkaisen kaavun liepeissä, päässä valkoisesta lampaannahasta tehty lakki, jonka alta kulmakarvat pistävät esille, olentoa jolla on punertavat, vihaiset kasvot, pienet tirkistelevät silmät ja lihavat, riippuvat posket, jotka yhtyvät leuan alla, niin teillä on mestari Florian Barbedienne, Châtelet'n tutkintotuomari edessänne.

Tutkintotuomari oli kuuro. Kiusallinen vika tutkintotuomarille. Mestari Florian tuomitsi siitä huolimatta ilman valituksia ja erinomaisen johdonmukaisesti. Onhan totta, että tuomarille riittää, kunhan hän vain näyttää kuuntelevan; ja arvoisa tutkintotuomari täytti sitä paremmin tämän ehdon, hyvän tuomitsemisen ainoan olennaisen ehdon, kun hänen tarkkaavaisuuttaan ei voinut häiritä ulkoinen melu.

Muuten oli kuuntelijain joukossa hänen sanojensa ja liikkeittensä hellittämättömänä vaarinottajana eilinen ystävämme Jehan Frolo du Moulin, tuo pieni ylioppilas, tuo auttamaton maleksija, jonka saattoi varmasti tavata mistä tahansa muualta, mutta ei professorien luennoilta.

— Katsoppas, sanoi hän hiljaa ystävälleen Robin Poussepainille, joka nauraen kuunteli hänen vieressään hänen huomautuksiaan heidän silmiensä edessä esitettävästä näytelmästä, — tuossahan on Jehanneton du Buisson. Marché-Neufin laiskurin kaunis tytär! — Sieluni kautta, tuomitseeko tuo ukko hänet; eihän sillä ole silmiä eikä korvia lainkaan! Viisitoista souta neljä denieriä siitä, että on kantanut kahta rukousnauhaa! Se on hiukan kallista. *Lex duri carminis*. — Mikäs tuo on? Robin Chief-de-Ville, haarniskaseppä! — Siksi että on päässyt mestariksi sanotussa ammatissa! — Se on hänen pääsymaksunsa. — Kas tuossa on kaksi aatelismiestä noiden retkujen joukossa! Aiglet de Soins, Hutin de Mailly. Kaksi aseenkantajaa, *corpus Christi*! Ahaa, he ovat pelanneet. Milloinkahan nähdään täällä meidän rehtorimme? Sata livreä sakkoo kuninkaalle! Tuo Barbedienne iskee kuin kuuro, — ja kuuro hän onkin! — Tahdonpa vaihtaa nahkani veljeni arkkidiakonin kanssa, jollen siitä huolimatta pelaa, pelaa yöt päivät, elä pelissä, kuole pelissä ja pane peliin sieluani, sitten kun viimeinen paita on mennyt! — Pyhä Neitsyt, mikä parvi tyttöjä, perätysten kuin lampaat! Ambroise Lécuyère, Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Tunnenhan ne kaikki, Herra paratkoon! Sakkoo, sakkoo! Sittenhän tiedätte vasta käyttä kullallakirjailtuja vöitä! Kymmenen souta, senkin keimailijat! — Oh! tuota vanhaa koirankuonolaista! Kuuro ja tyhmä päästään! Oh! sinä Florian hölmö! Oh! sinä variksenpelätin! Katsopas sitä tuolla pöytänsä ääressä! Se syö, pureksii, ahmii jutun toisensa jälkeen. Sakkoja, löytöpalkkioita, maksuja, oikeudenkäyntikuluja, palkkoja, vahingonkorvausmaksuja, arestia, vankilaa, vettä-leipää, se on kaikki hänestä joulutorttua ja juhannuskakkua! Katsopas sitä sikaa! — Kas vain! hyvä! taas rakastettava naikkonen! Thibaud la Thibaude, ei enempää eikä vähempää! — Siksi, että hän on lähtenyt Rue Glatignyltä! — Kuka on tuo poika? Gieffroy Mahonne, santarmi, jousi kädessä. Hän on kironnut Jumalan nimeen. Sakkoo vain, la Thibaude! Sakkoo vain, Gieffroy! Sakkoo kummallekin! Se vanha kuuro! hän on varmasti sekoittanut nämä kaksi juttua! Lyönpä kymmenen yhtä vastaan, että hän sakottaa tyttöä kirouksesta ja santarmia rakkaudesta! — Katsopas, Robin Poussepain! Mitäs ne tuovat sisälle? Onpa siinä poliiseja! Jupiterin kautta! siinähan on koko koiralauma! Se on kai paras metsästyssaalis. Metsäkarju. — Niin onkin, Robin, niin onkin! — Ja aika komea onkin! — Herkules vieköön! sehän on meidän eilinen ruhtinaamme, meidän narripaavimme, meidän kellonsoittajamme, meidän yksisilmäisemme, meidän kyttyräselkäisemme, meidän irvistäjämme! Se on Quasimodo!...

Se oli todellakin hän.

Se oli Quasimodo sidottuna, köytettynä, kytkettynä, kahlehdittuna ja tarkasti vartioituna. Häntä ympäröivien poliisimiesten joukossa oli myös yövartion päällikkö omassa persoonassaan, Ranskan koruommeltu vaakuna rinnassa ja Pariisin vaakuna selässä. Ellei ota lukuun Quasimodon muodottomuutta, ei hänessä muuten havainnut mitään sellaista pelottavaa, mitä olisi pitänyt pertuskoilla ja tuliluikuilla hillitä. Hän oli synkkä, äänetön ja tyyni. Vain silloin tällöin hän katsahti silmillään vihaisesti köysiä, jotka puristivat häntä.

Samalla silmäili hän saliin ympärilleen, mutta niin sammuneella ja raukealla katseella, että naiset uskalsivat nauraa ja osoittaa häntä sormellaan.

Tällä välin silmäili mestari Florian tarkkaavasti Quasimodoa koskevaa syytöskirjelmää, jonka kirjuri ojensi hänelle, ja näytti sen tehtyään hetken kokoavan ajatuksiaan. Tämän varotoimenpiteen vuoksi, jota hän ei koskaan laiminlyönyt, hän tiesi ennalta syytetyn nimen, arvon ja rikoksen, mietti vastauksensa ajateltuihin vastauksiin, ja näin onnistui hänen kuurouttaan pahemmin paljastamatta luovia kuulustelut kaikkien salakarien lomitse. Syytöskirjelmä merkitsi hänelle sokean koiraa. Jos joskus sattui, että hänen puutteensa paljastui jonkin hajanaisen lausunnon tai käsittämättömän kysymyksen johdosta, luulivat tätä toiset syvämielisyydeksi, toiset tyhmyydeksi. Kummassakaan tapauksessa ei tuomioistuimen kunnia kärsinyt minkäänlaista kolausta; sillä parempi on, että tuomaria pidetään tyhmänä tai syvällisenä kuin kuurona. Hän teki näin ollen kaiken voitavansa peittääkseen kuuroutensa kaikilta ja onnistui tavallisesti niin hyvin, että hän alkoi lopulta itse luulla, että hänellä oli mainio kuulo. Se käy muuten helpommin päinsä kuin luuleekaan. Kaikki kyttyräselkäiset käyvät pää pystyssä, kaikki änkyttäjät pitävät mielellään puheita, kaikki kuurot puhuvat hiljaa. Mestari Florian luuli korkeintaan olevansa hieman huonokuuloinen. Se oli ainoa myönnytys, minkä hän teki tässä asiassa yleiselle mielipiteelle rehellisyyden ja avomielisyyden hetkinään.

Punnittuaan täten perinpohjin Quasimodon jutun, taivutti hän päänsä taaksepäin ja ummisti silmänsä, näyttääkseen sitä majesteettillisemmalta ja puolueettomammalta, joten hän sillä hetkellä oli sekä kuuro että sokea; kaksi ehtoa, joita vailla tuomari ei ole täydellinen. Tässä mahtavassa asennossa hän aloitti kuulustelun.

— Nimenne?

Tässä oli nyt esillä tapaus, jota ei ollut "laissa huomioonotettu": kuuro kuulustelemassa kuuroa.

Quasimodo, jolla ei ollut aavistustakaan tuomarin kysymyksestä, katseli häntä edelleen, eikä vastannut. Kuuro tuomari, jolla puolestaan ei ollut aavistusta kuulusteltavan kuuroudesta, luuli että tämä vastasi niinkuin syytetyt tavallisesti tekevät, ja jatkoi koneellisen ja tylsän varmasti.

— Hyvä. Ikänne?

Quasimodo ei tietenkään vastannut tähänkään kysymykseen. Tuomari luuli hänen vastanneen ja jatkoi.

— Entä ammattinne?

Yhä sama äänettömyys. Kuuntelijat alkoivat nyt kuiskailla ja katsoa toisiinsa.

— Riittää, jatkoi tutkintotuomari järkähtämättömän tyynesti, koska hän luuli syytetyn vastanneen hänen kolmanteen kysymykseensä. — Teitä syytetään täällä: *primo*, yörauhan häiritsemisestä; *secundo*: väkivallanteosta muuatta naishupakkoa kohtaan, *in praejudicium meretricis* [arvatenkin porttoa]; *tertio*: väkivallasta ja tottelemattomuudesta meidän herramme kuninkaan jousimiehiä kohtaan. Onko teillä jotakin huomautettavaa näiden syytösten johdosta? — Kirjuri, oletteko merkinnyt kirjaan, mitä syytetty on tähän saakka sanonut?

Tämä onneton kysymys sai koko salin kirjureista kuuntelijoihin saakka purskahtamaan niin raikuvaan, niin hillittömään, niin rajuun ja yleiseen nauruun, että kumpikin kuuro sen ehdottomasti huomasi. Quasimodo kääntyi ja kohautti halveksivasti kyttyränsä, samalla kun mestari Florian, joka hämmästyi niinkuin hänkin ja luuli, että kuulijain naurun oli herättänyt jokin syytetyn pilkallinen vastaus, jonka hän vain näki olkapäidenkohauksena, huudahti kiukkuisena:

— Tuo vastaus saattaisi viedä hirteen, senkin lurjus! Tiedätkö, kenelle puhut?

Nämä sanat eivät olleet omiaan vaimentamaan yleistä hilpeyttä. Ne tuntuivat niin eriskummaisilta ja hupsuilta, että nauru tarttui jopa Parloir-aux-Bourgeois'n vahtimestareihinkin, eräänlaisiin keihäillä varustettuihin palvelijoihin, joiden virkapukuun kuului tyhmyyskin. Quasimodo yksin pysyi järkähtämättömän vakavana siitä yksinkertaisesta syystä, ettei hän tajunnut rahtuakaan siitä, mitä hänen ympärillään tapahtui. Tuomari, joka yhä kiihtyi, katsoi olevansa velvollinen jatkamaan samaan tapaan, toivoen siten saattavansa syytetyn pelon valtaan, mikä sitten vaikuttaisi kuulijoihinkin ja saisi heidät taas osoittamaan oikeudelle sille kuuluvaa kunnioitusta.

— Vai niin, senkin roisto ja veijari, vai suvaitset sinä loukata Châtelet'n tutkintotuomaria, Pariisin poliisituomaria, jonka tehtävänä on tutkia rikoksia, rauhan ja järjestyksen häiritsemisiä ja muita konnantöitä, valvoa kaikkia ammatteja ja elinkeinoja ja ehkäistä etuileminen, huolehtia kaduista ja toreista, pitää silmällä siipikarjan ja metsänriistan myyjiä, mittauttaa puut ja muut polttoaineet, puhdistaa kaupunki liasta ja ilma ruton saastutuksesta, sanalla sanoen, alituisen valvoa yleisön

parasta ja ilman korvausta tai palkan toivoakaan! Tiedätkö, että olen Florian Barbedienne, herra kaupunginvoudin lähin mies ja sitä paitsi komissaari, kuulustelu-, tarkastus- ja tutkintotuomari ja minulla on samat järjestyksenvalvojan- ja esimiehenoikeudet!

Mikään ei saa toiselle kuurolle puhuvaa kuuroa lopettamaan lörpötystään. Herra yksin tietää, milloin ja missä mestari Florian olisi laskeutunut jälleen maan pinnalle, kohottuaan täten korkeamman kaunopuheisuuden piiriin, jollei salin perällä oleva matala ovi olisi äkkiä avautunut ja herra kaupunginvouti itse astunut siitä sisälle.

Hänen tulonsa ei kuitenkaan saanut mestari Floriania vaikenemaan. Hän vain teki puolikäännöksen kantapäillään, ja suunnaten kaupunginvoutiin tuon kaunopuheisen puuskan, joka äsken oli jylissyt Quasimodon pään yllä, hän jatkoi:

— Kunnioitettava herra, minä tuomitsen sen rangaistuksen, jonka suvaitsette määrätä tälle miehelle oikeuden karkeasta ja hämmästyttävästä loukkaamisesta.

Hän istuutui aivan hengästyneenä ja kuivasi suuria hikipisaroita, joita helmeili hänen otsaltaan kostuttaen kyöneleiden tavoin hänen edessään levällään olevia asiakirjapinkkoja. Herra Robert d'Estouteville rypisti kulmakarvansa ja kääntyi Quasimodon puoleen niin käskevin ja merkitsevin elein, että kuuro älysi jotain olevan tekeillä.

Kaupunginvouti lausui ankaralla äänellä:

— Mitä sinä, lurjus olet tehnyt, että olet joutunut tänne?

Kellonsoittajaraukka, joka luuli kaupunginvoudin kysyvän hänen nimeään, katkaisi tavallisen vaiteliaisuutensa ja vastasi käheällä ja särähtelevällä äänellä:

— Quasimodo.

Vastaus sopi niin huonosti kysymykseen, että kuulijat purskahtivat uudelleen nauruun, ja herra Robert huudahti kiukusta punaisena:

— Aijotko tehdä pilkkaa minustakin, senkin roisto?

— Notre-Damen kellonsoittaja, vastasi Quasimodo, luullen tuomarin tahtovan tietää mikä hän oli.

— Kellonsoittaja! kertasi kaupunginvouti, joka oli herännyt liian huonolla tuulella, sietääkseen raivostumatta sellaisia vastauksia.

— Kellonsoittaja! Minä annan raippojen soittaa selkääsi kaikissa Pariisin kadunristeyksissä. Kuuletko, lurjus?

— Jos tahdotte tietää ikäni, sanoi Quasimodo, niin luulen, että Martinpäivänä täytän kaksikymmentä vuotta.

Se oli jo liikaa. Kaupunginvouti ei voinut enää hillitä itseään.

— Vai teet sinä, kurja, pilkkaa kaupunginvoudin virasta! Herrat piiskurit, viekää tämä lurjus Grèven kaakinpuuhun ja ruoskikaa häntä siellä kokonainen tunti perusteellisesti. Siinä hänen palkkansa, Herra paratkoon! Ja lisäksi tahdon tuomion julistettavaksi neljän valantehneen torvensoittajan läsnäollessa Pariisin varakreivikunnan seitsemässä linnoituspiirissä.

Kirjuri ryhtyi heti laatimaan tuomiota.

— Jumal'auta! Siinäpä oli mainio tuomio! huusi nurkastaan tuo pieni ylioppilas Jehan Frolo du Moulin.

Kaupunginvouti kääntyi ja kiinnitti Quasimodoon säkenöivän katseensa.

— Luulenpa, että se roisto sanoi *jumal'auta!* Kirjuri, lisätkää kaksitoista denieriä sakkoa kirouksesta, ja puolet siitä tulee Saint-Eustachen kirkkorahastoon. Minä kunnioitan erityisesti Saint-Eustachea.

Hetken päästä oli tuomio valmis. Sisällys oli lyhyt ja yksinkertainen. Pariisin kaupunginvoudin- ja varakreivikunnan oikeudenkäyttöä eivät presidentti Thibaut Baillet ja kuninkaallinen asianajaja Roger Barmne vielä olleet uudistaneet. Sitä ei vielä rasittanut tuo viisastelujen ja mutkikkaitten menetelmän viidakko, jonka nuo kaksi lainoppinutta siihen istuttivat kuudennentoista vuosisadan alussa. Kaikki oli selvää, suoraa ja yksinkertaista. Käytiin suoraan päämäärään, ja heti nähtiin jokaisen polun päässä,

joita pensaikot ja poikkitiet eivät hämmäntäneet, teili, hirsipuu tai kaakinpuu. Tiedettiin ainakin minne mentiin.

Kirjuri ojensi kaupunginvoudille tuomion, jonka alle tämä painoi sinettinsä ja lähti sen jälkeen salista tehdäkseen kierroksen oikeussalien läpi sellaisessa mielentilassa, joka sinä päivänä varmasti täytti kaikki Pariisin vankilat. Jehan Frolo ja Robin Poussepain nauroivat partaansa. Quasimodo seurasi kaikkea välinpitämättömän ja hämmästyneen näköisenä.

Tällä välin oli kirjuri, mestari Florianin vuorostaan lukiessa tuomiota kirjoittaakseen nimensä sen alle, tuntenut sääliä vankiraukkua kohtaan ja toivoen lievennystä tuomioon lähentynyt tutkintotuomarin korvaa niin lähelle kuin saattoi ja Quasimodoa osoittaen sanonut hänelle:

— Mies on kuuro.

Hän toivoi tämän yhteisen onnettomuuden herättävän mestari Florianissa myötätuntoa tuomittua kohtaan. Mutta ensiksikään ei mestari Florianista ollut mieluisaa havaita — kuten jo olemme nähneet — että joku sai selville hänen kuuroutensa, ja toiseksi oli hän niin kuuro, ettei kuullut sanaakaan siitä, mitä kirjuri hänelle sanoi. Hän tahtoi kuitenkin, että näyttäisi siltä kuin hän olisi kuullut, ja vastasi:

— No, se muuttaa asian! En tiennyt sitä lainkaan. Tunti lisää kaakinpuuta siinä tapauksessa.

Ja hän allekirjoitti siten muutetun tuomion.

— Se oli oikein, sanoi Robin Poussepain, jolla oli kaunaa Quasimodoa kohtaan. Se opettaa häntä olemaan kolhimatta ihmisiä!

II. Rotankolo

Lukija suonee meidän nyt palata Grève-torille, josta eilen Gringoiren seurassa lähdimme seurataksemme Esmeraldaa.

Kello on kymmenen aamupäivällä. Kaikkialla näkyy jälkiä edellisen päivän juhlasta. Kiveyksellä on juhlan jätteitä: nauhoja, repaleita, tyyhtösulkia, vahaläikkii soihduista, yleisen temmellyksen jälkiä. Joukko porvareita maleksii, kuten nykyään sanotaan, siellä täällä torilla kääntäen kenkäänsä kärjellä juhlanuotiosta jääneitä sammuneita kekäleitä tai muistellen Pylvästalon luona innostuksella eilisiä koreita seinäverhoja ja tyytyen tänään katselemaan nauvoja, joihin ne oli ripustettu. Omenaviinin ja oluen myyjät kierittelevät tynnyreitään väkijoukkojen keskellä. Joku kiireinen kulkija astelee silloin tällöin torin poikki. Kauppiaat seisoskelevat kauppojensa ovilla ja keskustelevat huutaen keskenään. Juhla, lähettiläät, Coppenole, narripaavi ovat kaikkien huulilla. Arvostellaan ja nauretaan sydämen pohjasta. Tällä välin on neljä ratsupoliisia asettunut kaakinpuun kulmiin ja kerännyt ympärilleen joukon rahvasta, joka pienen mestauksen toivossa jää ikävissään seistä töllöttämään.

Jos lukija tarkasteltuaan sitä eloisaa ja meluavaa näytelmää, jota torin kaikilla kulmilla esitetään, suuntaa katseensa tuota osaksi goottilaista, osaksi romaanista taloa, Rolandin tornia kohden, joka on torin länsisivun ja Seinen rannan kulmassa, huomaa hän aivan kulmauksessa suuren, julkisen, runsaasti miniatyyrimaalauksilla koristetun messukirjan, jota sateelta suojelee katos ja varkailta rautaristikko niin, että sitä kuitenkin voi selailta. Tämän messukirjan vieressä on kapea suippokaariaukko, jonka sulkee kaksi ristiin asetettua rautatankoa ja joka on torille päin, ainoa aukko, jonka kautta hieman ilmaa ja valoa pääsee pieneen kammioon, joka on talon maakerroksen muurissa ja jossa vallitsee sitäkin syvämpi rauha, sitäkin synkempi hiljaisuus, kun Pariisin vilkasliikenteisin ja meluavin tori kuohuu ja kohisee sen ulkopuolella.

Tämä kammio oli jo lähes kolmesataa vuotta ollut kuuluisa Pariisissa, siitä ajasta lähtien, jolloin madame Rolande de la Tour-Roland, joka suri ristirekillä kaatunutta isäänsä, oli talonsa seinämuuriin sen rakennuttanut sulkeutuakseen sinne loppuiäkseen. Hän piti palatsistaan itse ainoastaan tämän loukon, jonka ovi muurattiin kiinni ja jonka ikkuna-aukko oli avoin kesät talvet, lahjoittaen kaiken muun köyhille ja Jumalalle. Tuo lohduuton aatelisneiti oli todellakin odottanut kaksikymmentä vuotta kuolemaa tässä haudassa rukoillen yötä päivää isänsä sielun puolesta, maaten tuhkassa, ei edes kiveä päänalusena, pukeutuneena mustaan säkkiin. Hän eli vain leivällä ja vedellä, jota ohikulijat armeliaasti asettivat aukon ulkoreunalle, ottaen siten vastaan almuja, joita itse oli ennen antanut. Kuollessaan, muuttaessaan toiseen hautaan, hän oli testamentannut tämän loukon epätoivoisille naisille, äideille, leskille tai nuorille tytöille, joilla oli paljon rukoiltavaa itsensä tai muiden puolesta ja jotka suuressa surussa tai suuressa katumuksessa tahtoivat haudata itsensä elävältä. Sen ajan köyhät olivat pitäneet hänelle kauniit hautajaiset kyynelin ja rukouksin, mutta heidän suureksi surukseen ei heidän hurskasta hyväntekijäänsä ollut julistettu pyhimykseksi, kun hänellä ei ollut vaikutusvaltaisia suosijoita. Ne, jotka

olivat hieman vapaaukoisempia, olivat toivoneet että asia olisi helpommin autettavissa paratiisissa kuin Roomassa. Sen sijaan että olisivat kääntyneet anomuksella paavin puoleen, olivat he vain rukoilleet Jumalaa kuolleen sielun puolesta. Useimmat olivat tyytyneet pyhittämään Rolanden muiston ja pitämään hänen ryysyjään pyhänjäänönsinä. Kaupunki oli puolestaan hänen muistokseen antanut asetta hänen koppinsa ikkuna-aukon viereen julkisen messukirjan, jotta ohikulkijat joskus pysähtyisivät siihen hartautta harjoittamaan, jotta rukous johtaisi heidän ajatuksensa kristilliseen armeliaisuuteen, etteivät madame Rolanden luolan perillisraukat unohdettuina kuolisi nälkään.

Tuollaiset haudat eivät keskiajalla muuten olleet harvinaisia. Väkirikkaimmalla kadulla, meluisimmalla ja vilkasliikenteisimmällä torilla saattoi kesken kaiken nähdä hevosenjalkojen ja vaununpyöräin alla loukon, kaivon, kiinnimuuratun ja ristikolla varustetun kammion, jossa yötä päivää rukoili joku ihmisolento, joka vapaaehtoisesti oli vihkiytynyt johonkin ikuiseen valitukseen, johonkin suureen katumukseen. Ja kaikki ne ajatukset, joita meissä nykyään herättäisi tämä omituinen näky, tämä kauhea komero, joka oli jonkinlainen kodin ja haudan, hautausmaan ja kaupungin väliaste, tämä ihmisten yhteydestä kokonaan eristäytynyt elävä olento, joka jo luettiin kuolleisiin, tämä lamppu, joka pimeässä kulutti viimeisiä öljypisaroihinsa, tämä elämänjäänös, joka häälyi kuopassa, tämä henkäys, tämä ääni, tämä lakkaamaton rukous kiviloukossa, nämä toista maailmaa kohden iäksi kääntyneet kasvot, nämä jo toisen auringon kirkastamat silmät, tämä haudanseinällä kuunteleva korva, tämä vielä ruumiiseen kytketty sielu, tämä yhä luolaan kytketty ruumis, ja tämän kaksinkertaisen liha- ja graniittikuoren sisällä kidutetun sielun tuska, niitä ei kansanjoukko lainkaan ajatellut. Ajalle ominaista oli mietiskelyn puute ja jumalisuuden pintapuolisuus: uskonnollisessa uhriteossa ei havaittu mitään ihmeellistä. Kansa otti asian sellaisenaan, kunnioitti, piti arvossa ja pyhänä uhria tarpeen mukaan, mutta ei eritellyt kärsimyksiä eikä niitä juuri säälinyt. Se toi silloin tällöin hieman ruokaa katumuksentekijälle, vilkaisi aukon läpi, elikö hän vielä, ei tuntenut hänen nimeään, tiesi tuskin kuinka monta vuotta hän oli ollut siellä, ja muukalaisen kysymykseen, kuka tuo elävä luuranko oli, joka maatui tuossa loukossa, vastasivat naapurit: "Se on erakko."

Siten suhtauduttiin siihen aikaan kaikkeen, ilman metafysiikkaa, ilman liioittelua, ilman suurennuslasia, paljaalla silmällä. Mikroskooppia ei ollut vielä keksitty, ei aineen eikä hengen alalla.

Mutta huolimatta siitä, ettei tuollaisia vankeja suurestikaan ihmetelty, eivät ne kuitenkaan olleet harvinaisia. Pariisissa oli melkoinen määrä tuollaisia rukous- ja katumusluolia, ja niissä oli melkein kaikissa asukas. Totta on myös, etteivät papit mielellään nähneet niitä tyhjinä, se olisi osoittanut uskonnollista laimeutta; ellei ollut tarjolla katuja, muurattiin niihin spitaalitauteja. Paitsi Grèven komeroa oli niitä Montfauconin, Innocents-hautuumaan luuhuoneen ja, jollen väärin muista, Hôtel Clichonin luona sekä monissa muissa paikoissa, joihin muistitieto on liittännyt niiden tarinoita. Yliopistossakin niitä oli. Niinpä lauloi jonkinlainen keskiaikainen Job Sainte-Geneviève-mäellä lantakasalla erään kaivon pohjalla kolmekymmentä vuotta seitsemää katumusvirttä alkaen aina alusta, kun oli ehtinyt loppuun, ja kovemmalla äänellä öisin, *magna voce per umbras* [korkealla äänellä pimeässä], ja vielä tänäänkin on muinaistutkija kuulevinaan hänen äänensä astuessaan *Puits-qui-parle*-kadulle [Puhuvan-kaivonkatu].

Mutta rajoittuaksemme Tour-Rolandin komeroon on meidän lisättävä, ettei se juuri koskaan ollut tyhjänä. Madame Rolanden kuoleman jälkeen se oli harvoin ollut vuoden tai pari asukasta vailla. Moni nainen oli sulkeutunut sinne, viimeiseen hetkeensä saakka itkeäkseen vanhempiaan, rakastajiaan, harha-askelaitaan. Pariisin pilkkakirveet, joiden pitää iskeä kaikkeen, vieläpä sellaisiinkin seikkoihin, jotka eivät heitä lainkaan koske, väittivät ettei siellä juuri ollut nähty leskiä.

Ajan tavan mukaan oli seinään hakattu jokin latinalainen lause, josta latinantaitoinen ohikulkija sai tietää komeron hurskaan tarkoituksen. Tämä tapa ilmaista portin otsikkoon kirjoitetulla lauseella rakennuksen tarkoitus säilyi kuudennentoista vuosisadan keskivaiheille saakka. Niinpä näkee vieläkin Ranskassa Tourville-vankilan portin otsikossa lauseen: *Sileto et spera!* [Vaikene ja toivo!] Irlannissa Fortescue-linnan suuren portin yläpuolella olevan vaakunakilven alla *Forte scutum, salus ducum* [Luja kilpi ruhtinaan suoja] Englannissa Cowperin kreivien vieraanvaraisen kartanon pääkäytävän yläpuolella: *Tuum est!* [Kuuluu sinulle!] Siihen aikaan sisältyi jokaiseen rakennukseen ajatus.

Kun Tour-Rolandin umpeenmuurattuun komeroon ei ollut ovea, oli suurilla roomalaisilla kirjaimilla hakattu ikkuna-aukon yläpuolelle sanat:

TU ORA! [Rukoile!]

Rahvas, jonka terve järki ei juuri älyä missään sisimpiä hienouksia ja mielellään vaihtaa *Ludovico Magnon* ["Ludvig Suurelle", alku Saint-Denis-portin otsikkokirjoituksesta] Porte Saint-Denis'ksi, oli antanut tälle pimeälle, synkälle ja kostealle komerolle nimen Rotankolo. [Latinalaisesta otsikkolauseesta *tu ora* (äännetään: tuu oora) ovat sanaleikkiä harrastavat pariisilaiset vääntäneet nimityksen le *trou aux rats* (äännetään suunnilleen: tru oo ra), suomeksi: rotankolo.] Se ei ollut kovin vlevä, mutta sitä vastoin hyvin kuvaava selitys.

III. Kertomus maissileivästä

Siihen aikaan, jota kertomuksessamme kuvailemme, oli Rolandin tornin komerossa asukas. Jos lukija haluaa tietää, kuka siellä asusti, tarvitsee hänen vain kuunnella kolmen kunnan vaimon keskustelua, jotka olivat tulossa Châtelet'n rantaa pitkin Grève-torille päin ja suuntasivat askeleensa suoraan tornia kohden samaan aikaan, kun me kiinnitämme lukijan huomion Rotankoloon.

Kaksi näistä naisista oli puvultaan kunniallisia pariisilaisia porvarisvaimoja. Heidän hienot valkoiset kaularöyhelönsä, heidän puna- ja sinijuovaiset puolivillaiset hameensa, heidän valkoiset, värillisillä koristekielekkeillä koruommellut trikoosukkansa, heidän keltaiset, mustapohjaiset, leveäkärkiset nahkakenkänsä ja ennen kaikkea heidän päähineensä, nuo nauhoilla ja pitseillä koristetut kultakuituiset sarvet, jollaisia champagnelaisnaiset ja venäläiset kaartinkrenatöörit vielä tänä päivänäkin käyttävät, ilmaisivat heidän kuuluvan siihen hyvinvoipien kauppiaanvaimojen luokkaan, jotka ovat *vaimon* ja *rouvan* keskivaiheilla, kuten lakeijat sanovat. Heillä ei ollut sormuksia eikä kultaristiä, mutta helposti saattoi huomata ettei se johtunut köyhyydestä vaan sakkujen pelosta. Heidän seuralaisensa oli pukeutunut likipitäen samoin kuin hekin, mutta hänen puvussaan ja olennessaan oli yhtä ja toista, joka herätti vaikutelman maaseutunotaarin vaimosta. Hänen tavallista korkeammalla olevan vyönsä muodosta päättäen hän ei ollut kauan ollut Pariisissa. Lisättäköön tähän poimutettu röyhelö, kenkien nauharuusut, hameen poikittaiset raidat pitkittäisten asemesta ja lukemattomat muut hyvää makua loukkaavat omituisuudet.

Kaksi ensinmainittua asteli tuolla pariisittarille ominaisella tavalla, heidän kuljettaessaan maalaisserkkujaan pääkaupunkia katsomassa. Maalainen talutti kädestä lihavaa poikaa, jolla oli kädessä suuri leipä.

Tuntuu ilkeältä tunnustaa, että vuodenajan kylmyyden takia poika käytti kieltä nenäliinanaan.

Poika antoi vetää itseään, *non passibus aequis* [epätasaisin askelin], kuten Vergilius sanoo, ja kompasteli aina vähän väliä, minkä vuoksi äiti alati torui häntä. Hän katselikin enemmän leipäänsä kuin katukiveystä. Epäilemättä pidätti jokin painava seikka häntä haukkaamasta siitä, sillä hän tyytyi sitä hellästi silmäilemään. Mutta äidin olisi pitänyt itse kantaa leipää. Oli julmaa antaa pyöreäposkisen pojannallikan esittää Tantaluksen osaa.

Samalla nuo kolme vaimoa (sillä rouva-nimitystä käytettiin ainoastaan aatelisnaisista) puhelivat kaikki yhtäkaaa.

— Kiirehtikää, Mahiette, sanoi maalaisvaimolle nuorin, joka myös oli kookkain. — Pelkään, että myöhästymme. Châtelet'ssa sanottiin, että hänet heti vietäisiin kaakinpuulle.

— Oh, mitä puhuttekaan, Ouarde Musnier, virkkoi toinen pariisitar.

— Hän saa olla kaksi tuntia kaakinpuussa. Onhan meillä aikaa.

Oletteko koskaan nähnyt kaakissa seisojaa, Mahiette?

— Olen, Reimsissä, vastasi maaseutulainen.

— Reimsissä! Mikä liekään teidän kaakinpuunne Reimsissä? Kurja häkki, johon pannaan vain talonpoikia. On sekin jotain!

— Vai talonpoikia ainoastaan! Reimsin Verkatorilla! On siellä nähty oikein kunnan murhamiehiäkin, sellaisiakin, jotka ovat surmanneet isänsä ja äitinsä! Talonpoikia! Minä te meitä oikein pidätte, Gervaise?

Ja maaseutulaisrouva oli vähällä toden teolla suuttua kaakinpuunsa kunnian puolesta. Onneksi käänsi järkevä Ouarde Musnier ajoissa keskustelun toisille urille.

— Kesken kaiken, Mahiette, mitä sanotte meidän flaamilaisista lähettiläistämme? Onko teillä yhtä komeita Reimsissä?

— Ei, sen myönnän, sanoi Mahiette, — sellaisia flaamilaisia kuin nämä saa nähdä vain Pariisissa.

— Oletteko lähetystön joukosta huomannut tuota pitkää lähettilästä, joka on sukankutoja? Ouarde kysyi.

— Olen, vastasi Mahiette, — hän näyttää oikealta Saturnukselta.

— Ja tuota lihavaa miestä, joka on paksu ja pyöreä kuin oluttynnyri? virkkoi Gervaise. — Ja pientä, jolla on pienet silmät ja punaiset silmäluomet, joiden päällä kulmakarvat törröttävät niinkuin ohdakkeen piikit?

— Heidän hevosissaan vasta katsomista on, sanoi Oudarde, — ja heidän kummallisissa satulaloimissaan.

— Voi, hyvät ystävät, sanoi Mahiette vuorostaan etevämmyyttä osoittavin ilmein, — mitä sanoisittekaan, jos olisitte vuonna 61, kahdeksantoista vuotta sitten kruunausjuhliissa Reimsissä nähneet prinssien ja kuninkaan seurueen hevoset? Millaisia satulaloimia ja maahan asti ulottuvia peitteitä, toiset kirjosilkkiä tai hienoa kultakangasta, soopelinnahalla vuorattuja, toiset samettia, karpännahalla vuorattuja, toiset taas täynnä jalokiviä ja kulta- ja hopeatiukuja! Miten paljon lienevät maksaneetkaan! Entä ne kauniit hovipojat sitten, jotka ratsastivat niillä komeilla hevosilla!

— Oli miten tahansa, vastasi kuivasti Oudarde, — mutta flaamilaisilla on oikein kauniita hevosia, ja he olivat eilen kaupunginvoudin päivällisillä Kaupungintalossa, jossa tarjottiin sokerileivoksia, mausteiviiniä, makeisia ja muita harvinaisuuksia.

— Johan nyt jotakin, hyvä naapuri! huudahti Gervaise. — Flaamilaisethan aterioivat herra kardinaalin luona Bourbonin palatsissa.

— Eivätpä, kuin kaupungintalossa!

— Ei, Bourbonin palatsissa!

— Tiedän varmasti, että he olivat Kaupungintalossa, Oudarde vastasi päättävästi, — koska tohtori Scourable piti heille latinankielisen puheen, josta he olivat hyvin mielissään. Niin sanoi mieheni, joka on valantehnyt kirjakauppias.

— Ja minä tiedän varmasti, että he olivat Petit-Bourbonissa, vastasi Gervaise yhtä terhakasti, — sillä herra kardinaalin prokuraattori tarjosi heille siellä kaksitoista kaksoisneljännestä valkoista, vaaleanpunaista ja tulipunaista mausteiviiniä, kaksikymmentäneljä laatikkoa Lyonin "kultaisia" mantelileivoksia, yhtä monta kahden livren hintaista soihtua ja lisäksi kuusi puolikasta valkoista ja punaista Beaunen viiniä, parasta mitä Pariisista sai. Eikö se jo todista jotakin. Sen kuulin mieheltäni, joka on Parloir-aux-Bourgeois'n osastopäällikkö ja joka juuri tänä aamuna vertaili flaamilaisia lähettiläitä ja niitä lähettiläitä keskenään, joita pappi Johannes ja Trebizonden keisari edellisen kuninkaan aikana lähettivät Mesopotamiasta Pariisiin ja joilla oli korvarenkaat.

— Sanon kuin sanonkin, että he aterioivat Kaupungintalossa, kivahti Oudarde, johon kaikki nämä todisteet eivät lainkaan tehonneet, — koska ei milloinkaan ennen ole nähty niin komeita liharuokia ja sokerileivoksia.

— Ja minä sanon teille, että niitä tarjoili kaupunginpalvelija Le Sec Hôtel du Petit-Bourbonissa, ja siksi te erehdytte.

— Kaupungintalossa, sanon minä.

— Petit-Bourbonissa, hyvä ystävä, koska vielä oli suuren portaalin päällä oleva sana *Espérance* valaistu taikalyhdyillä.

— Kaupungintalossa! Kaupungintalossa! Koska Husson le Voirkin puhalsi huilua.

— Ei, sanon minä!

— Kaupungintalossa, sanon minä!

— Ei, sanon vielä kerran!

Roteva kunnan Oudarde aikoi juuri vastata, ja riita olisi ehkä johtanut tukkanuottasille, ellei Mahiette olisi samassa huudahtanut:

— Katsokaa, miten paljon väkeä on kerääntynyt tuonne sillan päähän! Ne näyttävät katselevan jotakin, joka on niiden keskellä.

— Niin, todellakin, sanoi Gervaise, kuulen tamburiinin äänen. Siellä tekee kai pieni Esmeralda vuohtineen temppujaan. Joutukaa, Mahiette, juoksuttakaa poikaa! Tehän olette tullut katsomaan Pariisin merkillisyyksiä. Eilen näitte flaamilaiset, tänään teidän täytyy nähdä mustalaisyttö.

— Mustalainen! huudahti Mahiette ja pysähtyi tarttuen lujasti poikansa käteen. — Herra varjelkoon! Hän varastaa lapseni! — Tule, Eustache!

Hän alkoi juosta rantaa pitkin Grève-toria kohden, kunnes oli päässyt tarpeeksi pitkälle sillasta, eikä olisi silloinkaan vielä pysähtynyt, ellei poika, jota hän raahasi jäljessään, olisi kaatunut. Hän seisautui hengästyneenä. Oudarde ja Gervaise saavuttivat hänet.

— Tuo mustalaistytökö varastaisi lapsenne! huudahti Gervaise. —
Sepä omituinen ajatus.

Mahiette ravisti päätään mieltivänä.

— Omituista, että säkkinainenkin uskoo sellaista mustalaisista.

— Kuka on säkkinainen? Mahiette kysyi.

— No sisar Gudule, sanoi Oudarde.

— Kuka on sisar Gudule?

— Kyllä te siellä Reimsissä olette takapajulla, kun ette tiedä, kuka sisar Gudule on! Sehän on Rotankolon erakko.

— Se naisraukkako, jolle olemme viemässä tätä leipää? Oudarde nyökäytti myöntävästi.

— Juuri sama. Saatte kohta nähdä hänen katsovan luukustaan Grève-torille. Hän ajattelee aivan samalla tavalla kuin tekin näistä kiertelevistä mustalaisnaisista, jotka tanssivat rämisyttään tamburiinia ja ennustavat yleisölle. Ei tiedetä, mistä syystä hän niin inhoaa mustalaisia. Mutta entä te, Mahiette, miksi te niin kiireesti juoksite pakoon, kun näitte heidät?

— Oh! vastasi Mahiette ja tarttui molemmin käsin pikku poikansa pyöreään päähän, — en tahdo, että minulle käy niinkuin Paquette la Chantefleurielle.

— Voi! kertokaa meille se tarina, hyvä Mahiette, sanoi Gervaise ja tarttui hänen käsivarteensa.

— Mielelläni, vastasi Mahiette, — mutta kyllä te pariisilaiset olette tietämättömiä, kun ette sitä tunne. Sanon teille, — mutta eihän meidän tarvitse pysähtyä sen tähden, että kerron, — että Paquette la Chantefleurie oli kaunis kahdeksantoista vuotias tyttö, kun minä olin yhtä vanha, toisin sanoen kahdeksantoista vuotta sitten, ja että on hänen oma syynsä, ettei hän nyt minun laillani ole kunnollinen ja hyvinvoipa kolmenkymmenenkuuden ikäinen vaimo, jolla on mies ja pieni poika. Muuten se oli jo myöhäistä, kun hän oli neljäntoista. Hän oli Guybertaut'n, reimsiläisen venelaulajan tytär, hänen, joka lauloi kuningas Kaarle VII:lle hänen kruunauspäivänään, kun hän kulki Vesleä alaspäin Sillerystä Muisoniin, ja silloin oli hänen mukanaan veneessä Orleans'in neitsyt. Vanha isä kuoli, kun Paquette vielä oli pieni. Hänellä oli niin muodoin vain äiti, jonka veli oli herra Mathieu Pradon, pariisilainen vaskiseppä Rue Parin-Garlinin varrella; hän kuoli viime vuonna. Kuten näette, oli hän siis kunnan perheen lapsi. Äiti oli pahaksi onneksi yksinkertainen, hyvä nainen, joka hemmotteli tyttöä eikä opettanut häntä tekemään muuta kuin nukkeja ja muuta rihkamaa, ja niinpä tyttö sitten vartuttuaan jäikin köyhäksi. He asuivat Reimsissä aivan joen rannalla Rue de Folle-Peinen varrella. Huomatkaa tämä, sillä minä luulen, että se oli syynä Paquetten onnettomuuteen. Vuonna 61, samana vuonna, jona armollinen kuninkaamme Ludvig XI kruunattiin, oli Paquette niin iloinen ja kaunis, että kaikki nimittivät häntä la Chantefleurieksi [*Laulukukkanen*, vapaampi vastine: *Laululintunen*]. — Tyttö raukka! — Hänellä oli kauniit hampaat, ja hän nauroi mielellään näyttääkseen niitä. Mutta tyttö, joka mielellään nauraa, saa pian itkeä; kauniit hampaat pilaavat kauniit silmät. Niin kävi Chantefleuriinkin. Hän ja hänen äitinsä elivät suuressa puutteessa. Soitoniekkan kuoleman jälkeen oli heidän toimeentulonsa huononemistaan huonontunut. Heidän nukkensa tuottivat heille tuskin kuutta denieriä viikossa, mikä ei ole kahta kotka-penninkiäkään. Missä olivat nyt ne ajat, jolloin isä Guybertaut sai kaksitoista pariisilaista souta yhdestä ainoasta laulusta kruunajaisissa? Tuli talvi — samana vuonna 61—, jolloin noilla naisraukoilla ei ollut tikkuakaan valkean sytykkeeksi, ja kun oli hyvin kylmä, sai Paquette poskilleen niin kauniit ruusut, että miehet alkoivat kuiskailla hänelle: Paquette! ja useat: Pâquerette! ja hän joutui huonoille jäljille. — Eustache! Koetappas vain haukata siitä leivästä! — Me näimme heti eräänä sunnuntaina, kun hän tuli kirkkoon kultainen risti kaulassa, että hänen oli käynyt hullusti. — Ajatelkaa! Neljäntoista vuotiaana! — Ensimmäinen oli nuori varakreivi de Cormontreuil, jonka kartano on kolmenneljännenpenikulman päässä Reimsistä; toinen oli herra Henri de Triancourt, kuninkaan tallimestari; sitten vain turnajaisairut Chiart de Beoulion; sitten yhä alenevaa säätyä kuninkaan pöydänkattaja Guery Aubergeon, dauphinin parturi Macé de Frépus, kuninkaan kokki Thévenin le Moine ja niin edespäin yhä vanhempia ja alhaisempia, kunnes hän viimein joutui katulaulaja Guillaume Racinen ja lyhdynsytyttäjä Thierry de Merin käsiin. Silloin antautui Chantefleurie raukka jo kenelle tahansa. Hän oli auttamattomasti vajonnut lokaan. Ajatelkaas, hyvät ystävät! Kruunajaisten aikana, samana vuonna 61, juuri hän sai laittaa vuoteen irstailijain kuninkaalle! - Samana vuonna!

Mahiette huokasi ja pyyhkäisi kyyneleen poskipäältään.

— Eihän tuo juttu mitään ihmeellistä ole, sanoi Gervaise, — enkä ole siinä vielä nähnyt en mustalaisia enkä lapsia.

— Odottakaahan! jatkoi Mahiette, — kyllä vielä näette lapsen. — Vuonna 66, Paavalinpäivänä tulee siitä kuluneeksi kuusitoista vuotta, Paquette synnytti tytön. Miten suuresti tuo onneton siitä riemastuikaan! Hän oli kauan toivonut lasta. Hänen äitinsä, yksinkertainen kunnan nainen, joka ei koskaan muuta osannut kuin ummistaa silmänsä kaikelta, oli kuollut. Paquettella ei ollut enää koko maailmassa ketään, jota rakastaa, ei ketään, joka rakasti häntä. Viisi vuotta, lankeemuksestaan asti, Chantefleurie oli ollut vallan sääliittävä olento. Hän oli yksin maailmassa, aivan yksin, häntä osoitettiin sormella ja häpäistiin kadulla, vartijat pieksivät häntä, ja pienet katupojat pilkkasivat häntä. Hän oli nyt kaksikymmenvuotias ja kahdenkymmenen ikäisinä ilotytöt ovat jo vanhoja. Porton ammatti ei enää tuottanut enempää kuin ennen nukkien ompelu; jokainen uusi kurttu vei palkasta taalerin. Talvi kävi hänelle taas tukalaksi, puut yhä harvinaisemmiksi hänen uunissaan ja leipä hänen laatikossaan. Hän ei enää kyennyt työskentelemään, sillä käydessään heikumalliseksi hän oli laiskistunut, ja hän kärsi sitäkin enemmän, kun hän laiskistuessaan oli käynyt heikumalliseksi. — Niin ainakin selitti Saint-Remyn kirkkoherra, minkä tähden sellaisia naisia vanhoina pahemmin ahdistaa kylmä ja nälkä kuin muita köyhiä.

— Niinpä niin, virkkoi Gervaise, — mutta entä mustalaiset?

— Odottakaahan, Gervaise! sanoi Oudarde, jonka mielenkiinto ei ollut niin hätäistä laatua. — Mitä jäisi loppupuolelle, jos kaikki olisi heti alussa? Jatkakaa, Mahiette, olkaa hyvä! Chantefleurie raukka!

Mahiette jatkoi.

— Hän oli siis hyvin murheellinen, hyvin kurja ja itki poskensa kuopille. Mutta suuressa häpeässään, alennuksessaan ja hylätyssä tilassaan tuntui hänestä, ettei hän olisi niin häväisty, alennettu ja hylätty, jos hänellä olisi maailmassa jotakin tai joku, jota hän voisi rakastaa ja joka rakastaisi häntä. Sen täytyi olla lapsi, sillä ainoastaan lapsi saattoi olla kyllin viaton rakastaaksen häntä. — Hän oli tullut huomaamaan sen koetettuaan rakastaa muuatta varasta, ainoaa miestä, jolle hän enää kelpasi; mutta hän huomasi pian, että varas halveksi häntä. — Langenneet naiset tarvitsevat rakastajan tai lapsen täyttääkseen sydämensä tyhjyyden. — Muuten he ovat äärettömän onnettomia. Kun hän ei voinut saada rakastajaa, hän suuntasi toiveensa lapsen saamiseen, ja sitä hän aina rukoili, sillä hän ei ollut lakannut rukoilemasta. Jumala armahti häntä ja lahjoitti hänelle pikku tytön. En yritäkään kuvailla teille hänen riemuaan. Se oli yhtä kyynelten, hyväilyjen ja suudelmain tulvaa. Hän imetti itse lastaan, kapaloi sen peitteellään, ainoalla, mikä hänellä oli, eikä tuntenut enää vilua eikä nälkää. Hän kaunistui uudelleen. Vanhasta tytöstä tuli nuori äiti. Entinen elämä alkoi uudelleen, tultiin katsomaan Chantefleurietä, hänen markkinansa paranivat uudelleen, ja kaikella tuolla kauhealla menolla hän hankki kääreitä, myssyjä, pitseillä koristettuja mekkoja ja pieniä silkkipäähineitä huolehtimatta lainkaan omasta puvustaan. — Kuulepas Eustache-herra, enkö ole kieltänyt sinua haukkaamasta leivästä. — Varmaa on, että pikku Agnesta — se oli lapsen ristimänimi, sillä sukunimeä ei Chantefleuriella ollut enää pitkiin aikoihin ollut — koristettiin enemmän pitseillä ja nauhoilla kuin prinsessaa. Muun muassa hänellä oli pari mitä kauneimpia pikku kenkiä, joiden vertaisia ei varmaankaan itse kuningas Ludvig XI:llä ole ollut! Äiti oli ne itse hänelle ommellut ja koristanut ja tehnyt sen nukenneulojan koko taidolla. Ne olivat somimmat pikku silkkikengät, mitä nähdä saattoi. Ne olivat korkeintaan peukaloni pituiset, ja oli täytyntä nähdä lapsen pienten jalkojen pujottautuvan niistä ulos, ennen kuin saattoi uskoa, että ne olivat mahtuneet niihin. Ne olivatkin mitä sievimät pikku jalat, ruusunpunaisemmat kuin niitä ympäröivä silkki! — Kun saatte lapsen, Oudarde, saatte nähdä, ettei mikään ole kauniimpaa kuin sellaiset pienet kädet ja jalat.

— En muuta toivoisikaan, virkkoi Oudarde huoaten, — mutta minä odotan, että se olisi herra Andry Musnier'lle iloksi.

— Muuten eivät Paquetten pikku tytön jalat yksin olleet kauniit, jatkoi Mahiette. Näin hänet neljän kuukauden ikäisenä. Hänellä oli silmät suuremmat kuin suu ja mitä kauneimmat mustat hiukset, jotka jo alkoivat kiharoitua. Mikä kaunotar hän olisikaan ollut kuudentoista ikäisenä! Äiti kiintyi päivä päivältä yhä enemmän häneen. Hän hyväili häntä, suuteli häntä, pesi häntä, koristi häntä, oli toisin sanoen aivan hullaantunut häneen. Hän oli menettää järkensä pelkästä onnesta ja kiitti Jumalaa hänen lahjastaan. Varsinkin olivat nuo pienet jalat hänen ihastuksensa ainaisena esineenä. Hän suuteli niitä yhtenäen eikä saattanut kääntää niistä katsettaan. Hän pani niihin nuo pienet kengät, otti ne taas pois, ihaili noita pikku jalkoja, asetti ne päivää vasten, niin että se hohti niiden lävitse, koetti kävelyttää niitä sängyllä ja olisi mielellään viettänyt koko elämänsä polvillaan pukien ja riisuen näitä jalkoja, aivan kuin ne olisivat olleet pienen Jeesuslapsen jalat.

— Kertomus on kyllä kaunis, sanoi Gervaise hiljaa, — mutta en näe vielääkään mustalaisia.

— Nyt saatte kuulla, jatkoi Mahiette. — Eräänä päivänä saapui Reimsiin joukko hyvin omituista

väkeä. Ne olivat kerjäläisiä ja roistoja, jotka kiertelivät ympäri maita herttuansa ja kreiviensä johdolla. Heillä oli vaskenkarvainen iho, kähärä tukka ja hopearenkaat korvissa. Naiset olivat vielä rumempia kuin miehet. Heillä oli vielä tummempi iho ja he olivat pukeutuneet vanhoihin, repaleisiin viittoihin, joiden päälle tukka riippui kuin hevosen häntä. Lapset, jotka telmivät maassa heidän jaloissaan, olisivat saaneet apinat pelästymään. Lauma irtolaisia. Ne tulivat suoraan Puolan kautta Egyptistä Reimsiin. Paavi oli ripittänyt heitä, sanottiin, ja määrännyt heille katumustyöksi seitsemän vuoden yhtämittaisen kiertämisen, jolloin he eivät saaneet kertaakaan maata sängyssä. He nimittivätkin itseään katumuksentekijöiksi ja haisivat kauheasti. He olivat kai ennen olleet saraseeneja ja uskoivat sen tähden Jupiteriin ja vaativat kymmenen livreä veroa kaikilta arkkipiispoilta, piispoilta ja apoteilta. Paavin bulla antoi heille siihen oikeuden. He tulivat Reimsiin Algerian kuninkaan ja Saksan keisarin nimessä ennustamaan kansalle. Käsität tehän, ettei enempää tarvittu, jotta heiltä kiellettiin pääsy kaupunkiin. Koko joukko asettui silloin kaikessa rauhassa Braine-portin edustalle pienelle mäelle, jossa on tuulimylly, aivan vanhojen liitukaivosten läheisyyteen. Nyt alkoi Reimsistä käydä väkeä heitä katsomassa. He katsoivat kättä ja ennustivat mitä ihmeellisimpiä asioita. He olisivat voineet ennustaa itse Juudaksen paaviksi. Ilkeitä huhuja alkoi kuitenkin liikkua heistä. Kuiskailtiin, että he varastivat lapsia, näpistivät rahakukkarolta ja söivät ihmisenlihaa. Viisaammat sanoivat tyhmille: "Älkää menkö sinne!" mutta menivät itsekin kaikessa hiljaisuudessa. Kaikki ihmiset oli vallannut oikea ennustuskuume. Mutta kyllä ne ennustivatkin asioita, jotka olisivat saaneet kardinaalinkin hämmästyttämään. Äidit tulivat perin ylpeiksi lapsistaan, kun mustalaisnaiset olivat lukeneet heidän käsistään kaikenlaisia pakanaksi ja turkiksi kirjoitettuja ihmeitä. Mikä saisi keisarin, mikä paavin, mikä kapteenin. Chantefleurie raukkaankin oli tarttunut yleinen uteliaisuus. Hän tahtoi tietää, tulisiko hänen pikku Agneksestaan ehkä kerran Armenian keisarinna tai jotain sen tapaista. Hän vei siis tytön mustalaisleiriin, jossa naiset suuresti ihastuivat siihen, alkoivat hyväillä ja suudella sitä mustilla huulillaan ja ihailivat tavattomasti sen pientä kättä. Ja äiti oli riemuissaan! Erikoisesti ihmettelivät he lapsen pieniä jalkoja ja kenkiä. Tyttö ei ollut vielä vuodentakaa vanha, mutta hymyili jo äidille, pikku hupakko, oli lihava ja pyöreä ja teki senkin tuhannen enkelintempua. Hän säikähti kovasti mustalaisia ja alkoi itkeä. Mutta äiti suuteli häntä ja palasi jälleen kotiin ihastuneena niistä suurenmoisista asioista, joita mustalaisnaiset olivat hänen Agnekselleen ennustaneet. Hänestä piti tulla kaunotar, itse hyve, kuningatar. Hän palasi siis ullakkokomeroonsa Rue de Folle-Peinen varrelle kovin ylpeänä siitä, että toi sinne kuningattaren. Seuraavana päivänä hän lapsen nukkuessa hänen sängyssään, sillä se nukkui aina hänen vieressään, käytti tilaisuutta hyväkseen ja jättäen oven raolleen juoksi erään naapurivaimon luo Rue de la Séchesserien varrella kertomaan, että oli tuleva päivä, jolloin hänen Agnestaan pöydässä palvelevat Englannin kuningas ja Etiopian arkkiherttua, ja lukemattomia muita ihmeitä. Kun hän ei palatessaan kuullut kirkunaa juostessaan portaita ylös, ajatteli hän: "Hyvä on! hän nukkuu vielä." Hän löysi oven enemmän raollaan kuin oli sen jättänyt, juoksi sisälle, kiiruhti vuoteen luo... Lapsi oli poissa, paikka oli tyhjä. Koko lapsesta ei ollut muuta jäljellä kuin toinen pikku kenkä. Hän ryntäsi ulos, syöksyi portaita alas ja alkoi takoa päätään seiniiin ja kirkua: "Lapseni! Kenellä on minun lapseni? Kuka on ottanut minun lapseni?" Katu oli autio, talo yksinäinen; kukaan ei tiennyt sanoa mitään. Hän juoksi mielettömänä villin ja kauhean näköisenä koko päivän ympäri kaupunkia, tutki kaikki kadut, kuunteli kaikkien ovien ja ikkunain luona aivan kuin peto, joka on kadottanut pentunsa. Rinta läähätti, tukka liehui valtoimenaan harteilla, hän oli kauhean näköinen, ja hänen silmissään paloi tuli, joka sai hänen kyöneleensä kuivumaan. Hän pysäytti kaikki vastaantulijat ja huusi: "Tyttöni! Kaunis pikku tyttöni! Palvelen orjana ketä tahansa, joka antaa minulle takaisin tyttöni, olen vaikka hänen koiransa orja! Hän saa syödä sydämeni, jos tahtoo!" Hän tapasi Saint-Remyn kirkkoherran ja sanoi hänelle: "Herra kirkkoherra, minä kaivan vaikka maata kynsilläni, mutta antakaa minulle tyttöni!" Se oli sydäntäsärkevää nähdä, Oudarde, ja minä näin hyvin kovasydämisen miehen, prokuraattorin, mestari Ponce Lacabren silmien kyyneltyvän, — Voi tuota äiti raukkaa! — Illalla hän meni kotiinsa. Hänen poissaollessaan oli pari naapurivaimoa nähnyt kahden mustalaisnaisen hiipivän ylös portaita hänen huoneeseensa kääriä kainalossa, tulevan jälleen alas, sulkevan oven jälkeensä ja kiiruhtavan pois minkä kerkisivät. Heidän lähdettyään luulivat he kuulleen lapsenkirkunaa Paquetten huoneesta. Äiti päästi ilonhuudon ja miltei lensi portaita ylös, sysäsi ovensa auki kuin tykinkuula ja syöksyi sisälle. — Miten kauheata, Oudarde! Pienen, kauniin, rusottavan ja kukkean Agneksensa, tuon Jumalanlahjan, sijasta näki hän pienen inhoittavan, ontuvan, yksisilmäisen, kyttyräselkäisen kummituksen ryömivän ja ääntelevän permannolla. Hän peitti kauhusta kasvonsa käsillään. "Jumalani!" huudahti hän, "ovatko ne noidat muuttaneet minun lapseni tuollaiseksi inhoittavaksi elukaksi?" Tuo pieni vaivainen vietiin kiireesti pois, muuten sen näkeminen olisi tehnyt hänet hulluksi. Se oli jonkun mustalaisnaisen epäsikiö pirun kanssa. Se näytti noin nelivuotiaalta ja sopersi kieltä, joka ei ollut mitään ihmisten kieltä; ne olivat aivan mahdottomia sanoja. — Chantefleurie oli heittäytynyt pienen kengän ylle, ainoan, mikä oli jäänyt jäljelle kaikesta, mitä hän oli rakastanut. Hän makasi niin kauan liikkumattomana, äänetönnä, hengittämättä, että näytti ihan kuolleelta. Äkkiä koko hänen ruumiinsa alkoi vavahdella, hän peitti kengän tulisilla suudelmilla ja puhkesi niin hillittömään itkuun kuin hänen sydämensä olisi särkynyt. Me itkimme kaikki. Hän toisteli: — "Oh! pikku tyttöni! kaunis pikku tyttöni! missä sinä olet?" Se vihloi sydäntä. Itken vieläkin, kun sitä muistelen. Meidän lapsemme, nähkääs, ovat luittemme ydin. — Eustache raukkani! Sinä olet niin kaunis! Jospa tietäisitte, miten soma hän on. Eilen hän sanoi minulle:

"Tahdon ruveta sotamieheksi." Voi, pikku Eustacheni! jos sinut kadottaisin! — Chantefleurie hypähti äkkiä pystyyn ja alkoi juosta ympäri Reimsin katuja huutaen: "Mustalaisleiriin! Mustalaisleiriin! Vartijat, tulkaa polttamaan noidat!" Mustalaiset olivat lähteneet matkoihinsa. Oli jo pimeää, eikä voitu niitä enää saavuttaa. Seuraavana päivänä tavattiin peninkulman päässä Reimsistä Gueux'n ja Tilloy'n välisellä kanervakankaalla nuotion jätteitä, joitakin Paquetten lapsen nauhoja, veripilkkuja ja pukinlantaa. Edellinen yö oli juuri ollut lauantaiyö. Ei ollut epäilystäkään, että mustalaiset olivat viettäneet noitajuhlaa kankaalla ja syöneet lapsen Beelsebubin seurassa, kuten muhamettilaisten on tapa. Kun Chantefleurie sai kuulla nämä kauheat seikat, ei hän enää itkenyt, hän liikkui huuliaan kuin puhuakseen, mutta ei saanut sanaakaan suustaan. Seuraavana päivänä olivat hänen hiuksensa harmaat. Kolmantena päivänä hän oli kadonnut.

— Se oli todellakin hirveä historia, sanoi Oudarde, — se saisi burgundilaisenkin itkemään.

— Enpä enää ihmettele, virkkoi Gervaise, — että te niin pelästyitte mustalaisia.

— Ja olipa oikein, lisäsi Oudarde, — että kiiruhditte pois pikku Eustachen kanssa, kun nämäkin mustalaiset ovat Puolasta.

— Ei, sanoi Gervaise. — Niiden sanotaan tulleen Espanjasta ja Kataloniasta.

— Kataloniasta? Ehkäpä niinkin, vastasi Oudarde. — Katalonia, Volonia, Polonia, minä sekoitan aina nuo kolme maakuntaa. Mutta mustalaisiahan he joka tapauksessa ovat.

— Ja heillä on hyvät hampaat pienten lasten syömiseen, lisäsi Gervaise. — Eipä minua lainkaan ihmetyttäisi, vaikkapa Esmeraldakin, suipistakoon hän miten hyvänsä pientä suutansa, osaisi sen tempun. Hänen valkoinen vuohensa tekee niin arveluttavia temppuja, että siinä täytyy olla jotain metkua takana.

Mahiette kulki ääneti heidän rinnallaan. Hän oli vaipunut tuohon uneksintaan, jossa surullinen tarina tavallaan jatkuu eikä lakkaa, ennen kuin se on saanut värähdys värähdykseltä sydämen sisimmät säikeet soimaan.

Gervaise kysäisi häneltä samassa:

— Eikö milloinkaan saatu tietää, miten Chantefleurien oli käynyt?

Mahiette ei vastannut. Gervaise uudisti kysymyksensä ja pudisti häntä samalla käsivarresta. Mahiette näytti heräävän mietteistään.

— Miten Chantefleurien oli käynyt? hän sanoi toistaen koneellisesti sanat, jotka juuri olivat soineet hänen korvissaan; sitten hän lisäsi vilkkaasti yrittäen kiinnittää ajatuksensa kysymykseen:

— Voi! sitä ei ole koskaan saatu tietää. Hetken kuluttua hän lisäsi:

— Jotkut sanoivat nähneensä hänen lähtevän Reimsistä hämärissä Fléchembault-portin kautta; toiset taas aamun sarastaessa vanhan Basée-portin kautta. Eräs köyhä löysi hänen kultaristinsä riippumasta kiviristillä niityllä, jossa pidetään markkinoita. Se oli sama koriste, joka vuonna 61 saattoi hänet huonoille jäljille. Hän oli saanut sen tuolta kauniilta varakreivi de Cormontreuiltä, ensimmäiseltä rakastajaltaan. Suurimman kurjuudenkaan aikana Paquette ei ollut luopunut siitä. Hän varoi sitä kuin silmäteräänsä. Kun me nyt näimme, että hän oli eronnut rististä, luulimme kaikki että hän oli kuollut. Kuitenkin vakuuttivat Cabaret-les-Vantes-seudun asukkaat nähneensä hänen avojaloin vaeltavan Pariisiin vievää tietä. Mutta silloin hänen olisi pitänyt mennä Vesle-portin kautta, eikä se sovi muihin kertomuksiin. Omasta puolestani uskon, että hän meni Vesle-portin kautta ja samalla pois koko tästä maailmasta.

— En ymmärrä, mitä tarkoitatte, sanoi Gervaise.

— Vesle, vastasi Mahiette surullisesti hymyillen, on kaupunkimme läpi virtaavan joen nimi.

— Chantefleurie raukka! sanoi Oudarde ja häntä puistatti, — hän hukuttautui siis!

— Hukuttautui! vastasi Mahiette; — kuka olisi osannut ennustaa kunnan isä Guybertaut'lle, kun hän laulaen kulki veneessään Tinquieux-sillan alitse, että hänen pikku lemmikkinsä Paquette kerran kulkisi saman sillan alitse, mutta ilman laulua ja venettä?

— Entä tuo pieni kenkä? kysyi Gervaise.

— Katosi äidin mukana.

Oudarde, hyvä ja tunteellinen nainen, olisi tyytynyt huokaamaan Mahietten kanssa, mutta uteliaamman Gervaisen kysymykset eivät olleet vielä lopussa.

— Entä tuo kummitus? hän kysyi äkkiä Mahiettelta. — Mikä kummitus? kysyi tämä.

— Se pieni mustalainen, jonka noidat jättivät Chantefleurien luo hänen pienen tyttänsä sijalle. Mitä te sille teitte? Te kai hukutitte senkin.

— Emme, sanoi Mahiette.

— No te poltitte kai sen sitten? Se olikin oikein sille. Mekomakin noidansikiö!

— Emme kumpaakaan, Gervaise. Hänen ylhäisyytensä arkkipiispa otti tuon mustalaislapsen suojelukseensa, manasi sen, kastoi sen, ajoi huolellisesti perkeleen ulos ruumiista ja lähetti sen Pariisiin asetettavaksi löytölasten lavitsalle Notre-Dameen.

— No niitä piispoja! sanoi Gervaise nureksien, — kun he ovat oppineita, eivät he tee mitään muiden ihmisten lailla. Onko laitaa ja peliä asettaa paholainen löytölapseksi! Sillä tuo pieni kummitus ei voinut olla mikään muu kuin paholainen. Mitä sille Pariisissa tehtiin, Mahiette? Ei kai kukaan armelias henkilö sitä huolinut.

— En tiedä, vastasi reimsiläinen. — Juuri siihen aikaan osti mieheni notaarin viran Brussä, joka on peninkulman päässä kaupungista, emmekä ole sen jälkeen kuulleet mitään koko asiasta. Reimsin tuomiokirkon tornin keralla, joka peittyi Cernayn kukkulain taakse, hävisi se kokonaan näköpiiristämme.

Tämän keskustelun aikana olivat nuo kolme arvoisaa porvarisnaista saapuneet Grève-torille. Keskusteluunsa syventyneinä olivat he kulkeneet messukirjan ohi Rolandin tornin kulmassa ja koneellisesti suunnanneet kulkunsa kaakinpuulle, jonka ympärille oli kerääntynyt aikamoinen ihmisjoukko. Se näytelmä, mikä siellä parhaillaan oli käynnissä, olisi saanut heidät kokonaan unohtamaan Rotankolon ja menonsa sinne, ellei tuo tanakka kuusivuotias, jota Mahiette raahasi jäljessään, olisi heitä samassa siitä muistuttanut.

— Äiti, sanoi hän aivan kuin jokin vaisto olisi hänelle sanonut, että Rotankolo oli hänen takanaan, — saanko nyt syödä leivän?

Jos Eustache olisi ollut hieman poliittisempi, toisin sanoen pienempi syömäri, hän olisi odottanut hetken, ja vasta sitten, kun he olisivat palanneet asuntoonsa mestari Andry Musnier'n luo Rue Madame-la-Valencen varrelle Yliopistossa, kun molemmat Seinen haarat ja Citén viisi siltää olisivat erottaneet Rotankolon leivästä, hän olisi uskaltanut arasti kysäistä: "Äiti, saanko nyt syödä leivän?"

Tämä varomaton kysymys toi Mahietten mieleen heidän matkansa varsinaisen tarkoituksen.

— No, mutta mehän unohdamme kokonaan erakon! Näyttäkäähän nyt minulle Rotankolonne, että voin antaa hänelle maissileivän.

— Niinpä niin! Heti paikalla, sanoi Oudarde. — Ensin hyvä työ.

Eustache ei ollut ottanut lukuun sellaisia seurauksia.

— Nyt ne ottavat minun leipäni! hän sanoi kohottaen olkapäitään, niin että ne ulottuivat korvannipukoihin saakka, mikä sellaisissa tapauksissa on syvimmän tyytymättömyyden merkki.

Kaikki kääntyivät takaisin. Kun he olivat jonkin askeleen päässä Tour-Rolandista, sanoi Oudarde toisille:

— Meidän ei pidä katsoa aukon läpi yhtäikaa, ettemme säikäytä säkkinaista. Olkaa te kaksi lukevinanne *dominusta* messukirjasta sillä aikaa, kun minä katson aukosta. Säkkinäinen tuntee minua jonkin verran. Minä viittaa teille sitten, kun saatte tulla.

Hän meni yksinään aukon luo. Samassa hetkessä, jolloin hän katsoi sisälle aukosta, levisi hänen piirteilleen syvä sääli, ja hänen iloisten ja avoimien kasvojensa ilme ja väri vaihtui äkkiä aivan kuin hän olisi tullut auringonpaisteesta kuutamoon. Hänen silmänsä kostuivat, ja hänen suunsa vetäytyi kokoon, aivan kuin hän olisi ollut itkuun puhkeamaisillaan. Hetkisen kuluttua hän viittasi Mahiettea katsomaan.

Mahiette meni hiljaa varpaisillaan kuten lähestytään kuolevan vuodetta.

Noiden kahden naisen katseille avautuikin todella surullinen näky, kun he siinä liikkumattomina ja henkeään pidättäen katselivat rautaristikon lävitse Rotankoloon.

Komero oli ahdas, korkeuttaan leveämpi ja suippoholvinen muistuttaen sisustansa puolesta suuresti piispanhiippaa. Sen paljaalla kivisellä lattialla istui nainen kokoon kyyristyneenä. Leuka oli painettuna polvia vasten, joita hän ristissä olevilla käsivarsillaan lujasti painoi rintaansa vasten. Siten kyyröittäessään yllään harmaa säkki, joka väljänä kokonaan peitti hänet, pitkine, harmaine hiuksineen, jotka ulottuivat yli kasvojen jalkoihin asti, hän näytti ensi silmäyksellä vain omituiselta hahmolta, joka piirtyi komeron tummaa taustaa vasten, jonkinlaiselta tummalta kolmioita, joka aukon kautta virtaavassa valossa selvästi erottautui kahteen vivahdukseen, tummaan ja valoisaan. Se oli noita puoleksi varjoisia, puoleksi valoisia kummituskuvia, joita näkee unessa ja Goyan mainioissa tauluissa, noita kalpeita, liikkumattomia, synkkiä haudalle kyyristyneitä tai vankilanristikkoja vasten nojaavia olentoja. Se ei ollut mies eikä nainen, ei elävä olento eikä selväpiirteinen muodoltaan, se oli haamu, jonkinlainen unikuva, jossa todellisuus ja mielikuvitus yhtyivät kuin hämy ja päivänvalo. Vain vaivoin saattoi tuon lattialle valahtaneen tukan alta erottaa kuihtuneet ja lusevat kasvot, tai säkin alta, joka oli hänen peitteenään, paljaan, kohmettuneen jalan varpaitten päät jääkylmää lattiaa vasten. Se pieni erä ihmisolentoa, joka pilkisti esiin tämän suruhunnun alta, sai vilunväreet kulkemaan pitkin ruumista.

Tämä hahmo, jonka olisi luullut kasvaneen kiinni lattiaan, ei näyttänyt liikkuvalla, ajattelevalla eikä hengittävältä olennotta. Vaikka hänellä olikin vain ohut säkki verhonaan ja hän istui keskellä tammikuuta paljaalla graniittilattialla vailla tulta hämärässä vankiluolassa, jonka ikkuna-aukosta pääsi sisälle vain jäätävä viima, muttei milloinkaan aurinko, hän ei näyttänyt kärsivän vilua, ei edes sitä tuntevan. Olisi saattanut luulla, että hän oli muuttunut kiveksi vankilan, jääksi vuodenajan keralla. Hänen kätensä olivat ristissä, hänen silmänsä tuijottivat. Ensi hetkenä luuli häntä kummitukseksi, toisena kuvapatsaaksi.

Silloin tällöin aukenivat hänen sinervät huulensa raolleen laskeakseen ulos henkeä ja vapisivat, mutta yhtä kuolleesti ja koneellisesti kuin tuulessa värähtelevät lehdet.

Hänen synkissä silmissään oli kuitenkin katse, kuvaamaton katse, syvä, synkkä, värähtämätön katse, joka herkeämättä tuijotti erääseen komeron nurkkaukseen, jota ei voinut nähdä ulkoa päin, katse, joka näytti keskittävän tämän kidutetun sielun kaikki synkät ajatukset johonkin salaiseen esineeseen.

Sellainen oli olento, joka asunnostaan oli saanut nimen erakko, puvustaan nimen *säkinainen*.

Nuo kolme naista, sillä Gervaisekin oli liittynyt Mahietteen ja Oudardeen, katselivat aukosta sisälle. Heidän päänsä pimittivät senkin vähäisen valon, joka tavallisesti pääsi luolaan, tuon onnettoman sitä huomaamatta.

— Älkäämme häiritkö häntä, sanoi Oudarde hiljaa, — hän on haltioituneessa tilassa, hän rukoilee.

Tällä välin tarkasteli Mahiette yhä kasvavalla innolla noita kelmeitä, kuihtuneita kasvoja hajanaisine hapsineen, ja hänen silmänsä täytyivät kyynelillä.

— Sepä olisi vasta ihmeellistä, hän mutisi.

Hän pisti päänsä ristikon lävitse ja hänen onnistui siten nähdä se komeron nurkka, johon tuon onnettoman katse värähtämättä tuijotti.

Kun hän veti päänsä takaisin, vierivät kyyneleet pitkin hänen poskiaan.

— Miksi te nimitätte tätä naista? kysyi hän Oudardelta.

— Me nimitämme häntä sisar Guduleksi.

— Ja minä, sanoi Mahiette, — nimitän häntä Paquette la Chantefleurieksi.

Hän viittasi nyt sormi huulilla hämmästynyttä Oudardea pistämään päänsä aukosta sisälle ja katsomaan niin pitkälle komeroon kuin ulottui.

Oudarde teki niin ja keksi nyt nurkasta, johon erakon katse synkän, haltioituneena oli kiinnittynyt, pienen ruusunpunaisen silkkikengän, joka oli runsaasti koristeltu kulta- ja hopeaompeluksin.

Gervaise pisti Oudarden jälkeen päänsä aukosta sisälle, ja sitten puhkesivat kaikki kolme uudelleen itkuun.

Yhtä vähän heidän katseensa kuin heidän kyyneleensä saivat erakkoa näyttämään elonmerkkejä. Hänen kätensä pysyivät ristissä, hänen huulensa äänettöminä, hänen silmänsä liikkumattoman tuijottavina, ja siihen, joka tunsu hänen tarinansa, koski tuon pienen kengän näkeminen, johon hän niin tuijotti, kipeästi.

Nuo kolme eivät olleet lausuneet sanaakaan. He eivät uskaltaneet puhua, eivät hiiskahtaakaan. Tämä syvä hiljaisuus, tämä syvä tuska, tämä syvä unohdus, jossa ei ollut olemassa muuta kuin yksi ainoa esine, teki saman valtavan vaikutuksen kuin pääalttari pääsiäisenä tai jouluna. He vaikenivat hartaina ja olivat valmiit lankeamaan polvilleen. Heistä tuntui siltä kuin he olisivat astuneet kirkkoon pitkänäperjantaina.

Viimein koetti Gervaise, joka oli heistä uteliain ja siis myös tunteettomin, saada erakkoa puhumaan:

— Sisar! sisar Gudule!

Hän kertasi kolme kertaa nämä sanat, joka kerta yhä kovemmalla äänellä. Erakko ei liikahtanut. Ei sanaa, ei katsetta, ei huokausta, ei edes elonmerkkiä.

Oudarde lausui nyt vuorostaan lempeämmällä ja hyväilevämmällä äänellä.

— Sisar! sisar Pyhä-Gudule!

Sama hiljaisuus, sama liikkumattomuus.

— Mikä ihmeellinen nainen! huudahti Gervaise. — Hän ei liikahtaisi, vaikka tykillä ammuttaisiin.

— Hän on ehkä kuuro, sanoi Oudarde.

— Ehkä sokea, lisäsi Gervaise.

— Ehkä kuollut, virkkoi Mahiette.

Varmaa on, että ellei sielu vielä ollut jättänyt tätä liikkumatonta, uinuvaa, horrostilaan vaipunutta ruumista, se oli ainakin vetäytynyt ja kätkeytynyt niin syväälle, etteivät ulkoisten aistien kiihotukset tunkeutuneet sinne asti.

— Ei ole muuta neuvoa, sanoi Oudarde, — kuin jättää leipä aukkoon, silläkin uhalla, että joku poika tulisi ottamaan sen. Miten saisimme hänet hereille?

Eustache, jonka huomiota oli tähän saakka kiinnittänyt pienet, suuren koiran vetämät vaunut, jotka juuri olivat menneet ohi, huomasi samassa, että hänen kolme seuralaistaan katseli jotakin aukon lävitse. Uteliaisuus tarttui häneenkin, hän kiipesi muutamalle suojakivelle, nousi varpailleen, pisti pyöreät punakat kasvonsa aukkoon ja huusi:

— Äiti, katsokaas, mitä minä näen!

Tämän heleän, nuoren ja sointuvan lapsenäinen kuullessaan erakko vavahti. Kuin teräsjousi hän käänsi äkkiä päänsä, hänen pitkät, laihat kätensä työnsivät tukan pois otsalta, ja hän kiinnitti lapseen hämmästyneen, katkeran ja epätoivoisen katseen. Mutta tämä katse oli nopea kuin salama.

— Ah, hyvä Jumala! huudahti hän ja peitti päänsä polviinsa, ja oli kuin hänen koriseva äänensä olisi viiltänyt hänen rintaansa: — älkää ainakaan näyttäkö minulle muiden lapsia.

— Hyvää päivää, rouva! sanoi lapsi vakavana.

Tämä isku oli nyt herättänyt erakon. Vilunväreet puistattivat koko hänen ruumistaan kiireestä kantapäähän, hänen hampaansa löivät loukkua, hän kohotti hieman päätään, tarttui käsillään lantioihinsa ikään kuin niitä lämmittääkseen ja huudahti:

— Oh, mikä pakkanen!

— Naisraukka, sanoi Oudarde säälien, — ettekö tahdo vähän tulta?

Hän ravisti kieltävästi päätään.

— No tässä on vähän mausteviiniä, jatkoi Oudarde — tarjoten hänelle pulloa, — se lämmittää teitä. Juokaa.

Hän ravisti uudelleen päätään, katsoi Oudardea terävästi ja vastasi:

— Vettä.

Oudarde ei hellittänyt.

— Ei, sisar, se ei ole tammikuun juomaa. Teidän pitää juoda vähän mausteviiniä ja syödä tämä maissileipä, jonka olemme teille leiponeet.

Hän työnsi takaisin leivän, jota Mahiette hänelle tarjosi:

— Mustaa leipää.

— Kuulkaa, sanoi Gervaise vuorostaan säälin vallassa ja otti yltään villatakkinsa, — tässä on teille takki, se on hieman lämpimämpi kuin omanne. Ottakaa se harteillenne.

Hän hylkäsi takin, kuten pullon ja leivänkin, ja vastasi:

— Säkki.

— Mutta huomasittehan eilen, että oli juhla, virkkoi kunnon Oudarde.

— Huomasin, vastasi erakko. — Kahteen päivään ei ruukussani ole ollut vettä.

Hetken päästä hän lisäsi:

— On juhla; minut unohdetaan. Ja se on oikein. Miksi ajattelisit maailma minua, joka en ajattele sitä? Sammuneen hiilloksen yllä kylmä tuhka.

Ja hänen päänsä painui polvia vasten, aivan kuin hän olisi uupunut niin paljosta puhumisesta.

Yksinkertainen ja hyväsydäminen Oudarde, joka käsitti hänen viime sanoillaan valittavan viluaan, vastasi naiivisti:

— Tahdotteko sitten tulta?

— Tulta! sanoi erakko omituisella painolla; — voitteko hankkia vähän tulta sille pienokaisraukallekin, joka on maannut mullassa jo viisitoista vuotta?

Hänen kaikki jäsenensä vapisivat, hänen äänensä värähteli, hänen silmänsä loistivat, hän oli kohonnut polvilleen. Yhtäkkiä hän osoitti valkealla, laihalla kädellään lasta, joka katseli häntä hämmästyneenä:

— Viekää pois lapsi! hän huusi. — Mustalainen on kohta täällä!

Sitten hän kaatui kasvoilleen maahan, ja hänen otsansa kolahti kivilattiaan kumeasti kuin kivi. Nuo kolme naista luulivat hänen kuolleen. Hetken päästä hän liikahti kuitenkin, ja he näkivät hänen polvillaan ja kyynärpäillään ryömivän siihen nurkkaan, jossa pieni kenkä oli. Sitten he eivät uskaltaneet katsoa, he eivät nähneet häntä enää, mutta he kuuluivat tuhansien suudelmien ja tuhansien huokausten sekoittuvan sydäntäsärkeviin huutoihin ja kumeihin kolahduksiin, aivan kuin päätä olisi lyöty muuria vasten. Sitten erään kolahduksen jälkeen, joka oli niin voimakas, että kaikki kolme vavahtivat, he eivät enää kuulleet mitään.

— Onkohan hän tappanut itsensä? sanoi Gervaise uskaltaen pistää päänsä aukosta sisälle.

— Sisar Gudule! toisti Oudarde.

— Ah, hyvä Jumala! hän ei liikahda enää! virkkoi Gervaise, onkohan hän kuollut? — Gudule! Gudule!

Mahiette, joka ei liikutukseltaan ollut tähän asti saanut sanaakaan huuliltaan, ponnisti nyt voimiaan.

— Odottakaa! hän sanoi.

Sitten hän nojautui aukkoon ja huusi:

— Paquette! Paquette la Chantefleurie!

Lapsi, joka tietämättömyydessään puhaltaa raketin huonosti palavaa sytytintä ja saa sen räjähtämään vasten kasvojaan, ei säikähdä enempää kuin Mahiette, huomattessaan, minkä vaikutuksen tämä sisar Gudulen komeroon äkkiä huudettu nimi sai aikaan.

Erakon koko ruumis vapisi, hän nousi pystyyn paljaille jaloilleen ja ryntäsi aukolle silmät niin säihkyvinä, että Mahiette, Oudarde, kolmas nainen ja lapsi peräytyivät ranta-aitaukselle saakka.

Samassa näkyivät erakon synkät kasvot ristikköä vasten painettuina.

— Oh! oh! hän huusi kauheasti nauraen, — mustalainen huutaa minua!

Silloin kiinnitti hänen huomiotaan näytös, joka oli käynnissä kaakinpuun luona. Hänen otsansa kurtistui kauhusta, hän ojensi ristikon läpi luurankokäsivartensa ja huusi äänellä, joka muistutti ruisrääkkää:

— Sinäkö minua taas huudat, mustalainen! lapsenvaras! Ole kirottu! kirottu! kirottu! kirottu!

IV. Kyynel vesipisarasta

Nämä sanat olivat niin sanoakseni yhdyssiteenä kahden näytöksen välillä, joita tähän saakka oli yhtäaikaa esitetty omalla tahollaan, toista josta juuri olemme lukeneet, Rotankolossa, toista josta saamme lukea, kaakinpuun lavalla. Toisen todistajina olivat olleet vain nuo kolme naista, joiden kanssa lukija on jo tehnyt tuttavuutta, toisen sitä vastoin koko se yleisö, jonka äskettäin näimme kerääntyvän Grève-torin kaakinpuun ja hirsipuun ympärille.

Tämä kansanjoukko, joka nähdessään nuo neljä ratsupoliisia, jotka aamusta kello kymmenestä olivat seisleet mestauslavan nurkkauksissa, oli heti vainunnut pientä rankaisunäytöstä, jollei juuri hirttämistä, niin ainakin raipparangaistusta, korvainsilvontaa, yleensä jotain, — tämä joukko oli niin nopeasti kasvanut, että ratsupoliisit olivat useammin kuin kerran saaneet miekanlappeella ja hevosten kavioidella pitää sitä etäämmällä.

Tämä kansanjoukko oli muuten liian tottunut tällaisiin näytöksiin ollakseen erikoisen kärsimätön. Se kulutti aikaansa tarkastelemalla mestauslavaa, jonkinlaista yksinkertaista muistomerkkiä, jonka muodosti kalkkikivistä kyhätty kuutio. Joltisenkin jyrkät, harmaakiviset astimet, joita nimitettiin portaiksi, johtivat lavan kannelle, jossa näkyi rautatamminen, vaakasuora pyörä. Tälle pyörälle sidottiin rangaistava polvilleen, kädet selän taakse. Pyörää voitiin kiertää lavan sisustassa olevan vipulaitteen avulla, ja siten näkyivät rangaistavan kasvot vuoroon joka suunnalle. Sitä nimitettiin rikollisen pyörittämiseksi.

Kuten näkyy, ei Grève-torin mestauslava ollut läheskään niinkomea kuin Hallien mestauslava. Ei mitään rakennustaiteellista, ei mitään monumentaalista. Ei rautaristillä varustettua kattoa, ei kahdeksankulmaista lyhtyä, ei solakoita pylväitä, jotka kattopalkiston alla muodostivat akantus- ja kukkakoristeisia pylväänpäitä, ei lohikäärmeenpäillä varustettuja vesitorvia, ei siselöityä palkistoa, ei hienoja, kiveen hakattuja kuvia.

Täytyi tyytyä noihin neljään kalkkikiviseinään ja lavan päällystänä olevaan kahteen hiekkakivipaateen sekä kömpelöön kiviseen hirttolaitteeseen, joka laihana ja alastomana seiso i sen vieressä.

Näky olisi ollut perin kurja goottilaisen taiteen tuntijasta. Mutta kukaan ei ollut niin piittaamaton muistomerkeistä kuin keskiajan kunnialliset porvarit, joille mestauslavan kauneus ei merkinnyt mitään.

Viimein saapui rangaistava sidottuna kärryille. Kun hänet oli raahattu lavalle ja torin kaikilta kulmilta voitiin nähdä hänet hihnoilla ja köysillä kytkettynä kaakinpuun pyörään, syntyi kansanjoukossa aika melu, johon sekoittui naurunrähäkkää ja hyvähuutoja. Joukko tuns i Quasimodon.

Hän siellä todella oli. Mikä omituinen kohtalon oikku! Ruoskittavana samassa paikassa, jossa häntä edellisenä päivänä oli juhlistu narripaavina ja narriruhtinaana, saattueenaan Egyptin herttua, Tunisin kuningas ja Galilean keisari. Totta kyllä ei koko tuossa kansanjoukossa ollut ainoatakaan, joka olisi selvästi käsittänyt tätä vastakohtaa, ei edes vastikään juhlistu, nyt poljettu rangaistava itse. Gringoirea ja hänen filosofiaansa ei ollut tässä näytelmässä.

Kun Michel Noiret, meidän armollisen kuninkaamme valantehnyt torvensoittaja oli kolmella voimakkaalla torventöräyksellä katkaissut hiljaisuuden, luki kirjuri tuomion, kuten herra kaupunginvouti oli käskenyt, ja istuutui sitten rattailleen koreisiin viittoihin pukeutuneine miehineen.

Koko ajan näytti Quasimodo aivan tunteettomana ja välinpitämättömänä suhtautuvan kaikkeen, mitä hänen ympärillään tapahtui. Hän ei edes rypistänyt kulmakarvojaan. Vastustus oli joka tapauksessa mahdotonta; sen teki tyhjäksi, sen ajan rikosoikeudellisen kielenkäytön mukaan, *siteiden voima ja lujuus*, toisin sanoen, hihnat ja köydet olivat varmaankin syöpyneet hänen lihaansa. Se on muuten vankila- ja kaleeritapa, jota käsiraudat yhä vielä parhaansa mukaan säilyttävät meilläkin, vaikka olemme sivistynyttä, lempeää ja inhimillistä kansaa (mainitsemme vain sulkeissa kuritushuoneen ja giljotiinin).

Hän oli antanut johtaa, tyrkkiä, kantaa, taivuttaa ja sitoa itsensä. Hänen kasvoistaan saattoi lukea vain villiä tai tylsää ihmettelyä. Tiedettiin, että hän oli kuuro, mutta olisi luullut häntä myös sokeaksi.

Hänet asetettiin polvilleen tammipyörälle; hän ei vastustanut. Hänet riisuttiin alastomaksi vyötäisiin saakka; hän ei hangoitellut vastaan. Hänet sidottiin uudella tavalla pyörään kiinni; hän antoi sitoa

itsensä. Hän ähkyi vain silloin tällöin äänekkäästi aivan kuin vasikka, jonka pää riippuu ja heilahtelee teurastajan rattaitten aisalla.

— Pöllö! sanoi Jehan Frolo du Moulin ystävälleen Robin Poussepainille (sillä nuo kaksi ylioppilasta olivat seuranneet rangaistavaa), — hän ymmärtää yhtä vähän kuin rasiaan suljettu turilas.

Väkijoukko purskahti hillittömään nauruun, kun se sai nähdä Quasimodon alastoman kyttyrän, hänen kamelinrintansa, hänen käsnäiset ja luiset olkapäänsä. Tämän ilonpuuskan aikana oli vähäinen, tanakka kaupungin pukuun pukeutunut mies noussut lavalle ja asettunut rangaistavan viereen. Hänen nimensä kulki heti kulovalkean tavoin katsojien keskuudessa. Se oli mestari Pierrat Torterue, Châtelet'n valantehnyt piiskuri.

Hän asetti ensin mestauslavan reunalle mustan tuntilasin, jonka yläosa oli täynnä punaista hiekkaa, joka hiljaa valui alempaan osastoon. Sitten hän riisui takkinsa, ja hänen nähtiin tarttuvan ruoskaan, jossa oli pitkät, hienot, valkeat, palmikoidut nahkasiimat täynnä solmuja ja metallihauleja. Vasemmalla kädellään hän kääri välinpitämättömästi ylös oikean paidanhihansa kainaloon saakka.

Samassa Jehan Frolo kohotti vaalean kiharaisen päänsä esiin väkijoukosta (hän oli tätä varten noussut Robin Poussepainin olkapäille) ja huusi:

— Katsokaa, hyvät herrat ja naiset: Tuolla aletaan antaa oikein perusteellisesti selkään mestari Quasimodolle, veljeni, Josas'n herra arkkidiakonin kellonsoittajalle, joka on omituinen itämaisen rakennustaiteen tuote, selkänä kupoli, säärinä käyrät pylvää.

Väkijoukko räjähti nauramaan, varsinkin lapset ja nuoret tytöt.

Viimein piiskuri polkaisi jalallaan lattiaan. Pyörä alkoi kiertää. Quasimodon oli köysistään huolimatta vaikea pysyä vakavasti paikoillaan. Se hämmästys, mikä hänen muodottomista kasvoistaan äkkiä kuvastui, herätti kansanjoukossa vielä äänekkäämmän naurunremakan.

Äkkiä nähtiin mestari Pierrat'n kohottavan käsivartensa sinä hetkenä, jolloin kiertävä pyörä käänsi häntä kohden Quasimodon kumpuran selän. Hienot nahkasiimat sähähtivät kuin kimppu kyykäärmeitä ilmassa ja iskivät vimmatusti onnettoman rangaistavan hartioihin. Quasimodo hätkähti, aivan kuin hän äkkiä olisi herännyt unesta. Hän alkoi ymmärtää. Hän väentelehti siteissään. Hänen kasvojensa lihakset vääntyivät kouristuksenomaisesti, niistä saattoi huomata hämmästystä ja tuskaa, mutta hän ei päästänyt edes huokausta. Hän taivutti vain päätään taaksepäin, ensin oikealle, sitten vasemmalle kuin parman purema sonni.

Toinen isku seurasi ensimmäistä, sitten kolmas ja niin edespäin keskeytymättä. Pyörä pyöri edelleen, ja iskuja sateli. Pian pursui veri esille ja valui virtoina kyttyräselkäisen tummia harteita pitkin. Kun piiskansiimat lyöntien välillä vinkuivat ilmassa, sirottelivat ne isoja veripisaroihin väkijoukkoonkin.

Quasimodo oli näköjään vaipunut entiseen välinpitämättömyyteensä. Hän oli ilman erikoisempaa ulkonaista ponnistusta koettanut irtautua siteistään. Nähtiin vain hänen silmänsä loistavan, hänen lihastensa jännittyvän, hänen jäsentensä koukistuvan ja hihnojen ja kahleitten taipuvan. Se oli valtava, kuulumaton, epätoivoinen ponnistus, mutta Châtelet'n vanhat koetellut siteet kestivät. Ne natisivat, siinä kaikki. Quasimodo vaipui voimattomana kyyryyn. Hämmästystä seurasi hänen kasvoissaan katkera ja syvä lamautuminen. Hän sulki ainoan silmänsä, antoi päänsä painua rintaa vasten ja näytti kuolleelta.

Nyt hän ei enää liikahtanutkaan. Mikään ei saattanut herättää häntä tästä horroksesta, ei lakkaamatta virtaileva veri, eivät ruoskanlyönnit, joita yhä vimmatummin sateli hänen harteilleen, kuta enemmän pyöveli rankaisun kestäessä innostui, eikä kauheitten siimain sihisevä ääni.

Lopulta nähtiin mustapukuisen Châtelet'n pedellin, joka mustan hevosen selässä istuen oli rankaisun alusta saakka ollut portaitten sivulla, ojentavan mustapuista keppiään tuntilasia kohden. Pyöveli lopetti. Pyörä pysähtyi. Quasimodo avasi verkkaan silmänsä.

Ruoskinta oli päättynyt. Valantehneen piiskurin kaksi renkiä pesi rangaistun hartiat, voiteli ne jollakin voiteella, joka sai haavat heti sulkeutumaan, ja heitti hänen ylleen jonkinlaisen keltaisen rievun, joka oli leikattu messukasukan muotoon, samalla kun mestari Pierrat itse antoi veren valua siimoista.

Mutta Quasimodon rangaistus ei ollut vielä päättynyt. Hänen täytyi vielä kärsiä kokonainen tunti kaakinpuurangaistusta, jolla mestari Florian Barbedienne niin oikeudenmukaisesti oli täydentänyt herra Robert d'Estoutevillen tuomion, tuottaen siten kunniaa Johannes Kumenoksen vanhalle fysiologis-psykologiselle sanaleikille: *Surdus absurdus* [Mieletön kuuro].

Tuntilasi käännettiin siis toisin päin ja kyttyräselkä jätettiin pyörälle, jotta oikeus täytettäisiin.

Rahvasta voi yhteiskunnassa verrata lapsen perheessä, erityisesti keskiajalla. Niin kauan kuin se on

tuolla ensimmäisen tietämättömyyden, moraalisen ja äyllisen alaikäisyyden asteella, saattaa siitä samoin kuin lapsesta sanoa:

Tuo ikä sääliä ei tunne.

Kuten jo olemme maininneet, vihattiin Quasimodoa yleisesti, ja useammastakin kuin yhdestä syystä. Tuossa joukossa oli tuskin ainoatakaan katsojaa, jolla ei olisi ollut tai joka ainakin luuli itsellään olevan syytä valitukseen Notre-Damen ilkeätä kyttyräselkää vastaan. Kaikki olivat tunteneet mielihyvää nähdessään hänet mestauslavalla; ja se armoton kohtelu, jonka alaisena hän oli ollut, ja se surkea tila, johon se hänet oli saattanut, ei suinkaan ollut liikuttanut väkijoukkoa, vaan tehnyt sen vihan vain entistään ilkeämmäksi suodessaan sille pilanteon aihetta.

Kun siis *yhteiskunnan kosto*, kuten lakimiehet vieläkin sanovat, oli tyydytetty, tuli tuhansien yksityisten kostontunteitten vuoro. Täällä kuten suursalissakin purkautui varsinkin naisten kostonhimo ilmoille. Kaikilla oli jotakin häntä vastaan, toisilla hänen ilkeytensä, toisilla hänen rumuutensa vuoksi. Jälkimmäiset olivat kaikkein raivoisimpia.

— Oh! senkin Antikristusnaama! huusi muuan.

— Luudanvarrella ratsastaja! huusi toinen.

— Mikä kauhea irvistys, kirkui kolmas; — se tekisi sinusta narripaavin, jos tämä päivä olisi eilinen!

— Hyvä, huusi muuan akka. Se on vain kaakinpuuirvistys. Milloinka saamme nähdä hirsipuuirvistyksen?

— Milloinka sinäkin suuri kellosi hattunasi makaat sata jalkaa maan alla, kirottu kellonsoittaja?

— Ja tuo piru soittaa angelusta!

— Uh! senkin kuuro! senkin yksisilmäinen! senkin kyttyräselkäinen! senkin paholainen!

— Siinä on naamataulu, joka saisi paremmin keskosen aikaan kuin kaikki lääkärit ja lääkkeet!

Ja ylioppilaat Jehan du Moulin ja Robin Poussepain lauloivat minkä keuhkonsa kestivät vanhaa kansanomaista kertosaettä:

Hirttonuoran silmukkaan hirtehin kullumaan! Risukimppu rovioon velhon polttakoon!

Tuhansien muiden haukkumasanojen, pilapuheiden, kirouksien ja yleisen naurunrähäkän kaikuessa sateli silloin tällöin kiviäkin Quasimodon selkään.

Quasimodo oli kuuro, mutta hänellä oli hyvä näkö, ja joukon raivo ilmeni yhtä selvästi sen kasvoista kuin sen sanoistakin. Muuten selittivät kivet kyllä naurun laadun.

Hän kesti alussa kaikki miehuullisesti. Mutta vähitellen alkoi hänen kärsivällisyytensä, joka oli karaistunut ruoskinnan kestäessä, horjua kaikkien näiden hyönteisten pistoista. Asturialaisen härän, joka vähät välittää picadorin hyökkäyksistä, saavat koirat ja pienet liput raivostumaan.

Hän heitti uhkaavan silmäyksen ympärillään olevaan joukkoon. Mutta kytkettynä hän ei voinut pelottaa katseellaan näitä karpäsiä, jotka ahmivat hänen haavojaan. Silloin rynnisti hän kahleissaan ja hänen ponnistuksensa saivat vanhan kaakinpyörän natisemaan; mutta siitä ivanauru ja pilapuheet vain yltyivät.

Kun onneton näki, ettei hän voinut särkeä kahlekoiran siteitään, hän malttoi mielensä. Vain silloin tällöin näkyi hänen rintaansa paisuttavan hillitty raivonhuokaus. Hänen kasvoillaan ei näkynyt häpeää eikä punastusta. Hän oli liian etäällä yhteiskuntatilasta ja liian lähellä luonnontilaa tietääkseen mitä häpy on. Ja onko muuten tuollaisen muodottomuuden asteella hävyntunne lainkaan mahdollinen? Mutta suuttumus, viha ja epätoivo levitti näiden kauheitten kasvojen ylle yhä synkempiä, yhä sähköisempiä pilviä, jotka purkautuivat tuhansina salamoina kykloopin silmästä.

Tämä pilvi kirkastui kuitenkin hetkeksi väkijoukon keskitse kulkevan, pappia kantavan muulin lähestyessä. Niin pian kuin vankiraukka huomasi papin ja muulin, saivat hänen kasvonsa lempeämmän ilmeen. Raivoa, joka niitä väärästi, seurasi omituinen hymyily täynnä ääretöntä lempeyttä, pehmeyttä ja hellyyttä. Kuta lähemmäksi pappi tuli, sitä selvemmäksi, varmemmaksi ja säteilevämmäksi kävi tämä hymyily. Oli kuin onneton olisi tervehtinyt pelastajan tuloa. Mutta kun muuli oli tullut niin lähelle, että sen ratsastaja saattoi tuntea rangaistun, loi hän katseensa maahan, kääntyi äkkiä takaisin, kannusti muuliaan, aivan kuin olisi kiireellä paennut nöyryyttäviä avunpyyntöjä eikä olisi halunnut, että tuollaisessa asemassa oleva vaivainen olisi tuntenut ja tervehtinyt häntä.

Tämä pappi oli arkkidiakoni dom Claude Frollo.

Pilvi peitti jälleen ja vielä synkempänä Quasimodon otsan. Hymy säilyi vielä hetken, mutta katkerana, alakuloisena, syvästi surullisena.

Äkkiä hän rynnisti uudelleen siteissään epätoivon vimmallalla, niin että koko häntä kannattava koneisto tärisi, ja katkaisten tähänastisen itseperintänsä hän huusi käheällä ja raivoisalla äänellä, joka muistutti enemmän koiran haukuntaa kuin ihmisääntä ja kuului selvästi yli melun ja hälinän:

— Juotavaa!

Tämä epätoivoinen huuto, joka herätti kaikkea muuta kuin sääliä, lisäsi vain noiden kelpo pariisilaisten iloa, jotka olivat kaakinpuun ympärillä ja jotka kokonaisuudessaankin, totta puhuen, olivat kutakuinkin yhtä raakoja ja julmia kuin tuo kauhea roistojoukko, johon jo olemme tutustuttaneet lukijan ja joka olikin vain kansan alin kerros. Rangaistavan ympäriltä ei kuulunut ainoatakaan ääntä, joka ei olisi tehnyt pilkkaa hänen janostaan. Totta kyllä on, että hän tänä hetkenä punaisine hikisine kasvoineen, hurjasti tuijottavine silmineen, raivosta ja tuskasta vaahtoavine suineen ja ulkona lerppuvine kielineen näytti enemmän eriskummaiselta ja vastenmieliseltä kuin surkuteltavalta. Lisättäköön kuitenkin, että joskin joukossa olisi ollut joku säälivä sielu, mies tai nainen, joka olisi tuntenut halua antaa tuolle tuskasta näännyvälle kurjalle kipun vettä, olivat mestauslavan kauheat portaat sellaisen inhon ja häpeän ennakkoluulon saartamat, että se yksinään olisi riittänyt pidättämään laupiasta samarialaista.

Hetken kuluttua katsahti Quasimodo uudelleen väkijoukkoon ja toisti vieläkin sydäntäsärkevämmällä äänellä:

— Juotavaa!

Uusi naurunrähäkkä.

— Juo tuo! huusi Robin Pousepain heittäen hänelle vasten kasvoja sienen, jonka oli kastanut lätäkköön. — Siitä saat, senkin kuuro konna! maksan sillä velkani.

Muuan nainen heitti häntä kivellä päähän kirkuen:

— Tämä opettaa sinua vasta herättämään meitä keskellä yötä kiroitulla kellonsoitollasi.

— Se on oikein sinulle, poikaseni! mörisi muuan raajarikko ja koetti heristää hänelle kainalosauvaansa; — vieläkö noidut Notre-Damen torneista meille onnettomuuksia?

— Tässä on sinulle kulho juodaksesi! huusi muuan mies heittäen rikkinäisen ruukun vasten hänen rintaansa. — Sinun pelkkä näkemisesi oli syynä siihen, että vaimoni synnytti kaksipäisen lapsen!

— Ja minun kissani kuusijalkaisen pennun! kirkui muuan akka heittäen häntä tiilenkappaleella.

— Juotavaa! toisti Quasimodo kolmannen kerran läähättäen.

Samassa hän näki väkijoukon väistyvän ja nuoren, omituisesti pukeutuneen tytön astuvan esiin joukosta. Pieni, valkea, kultasarvinen vuohi seurasi häntä, ja hänellä oli kädessään tamburiini.

Quasimodon silmä välähti. Se oli mustalaistyttö, jota hän edellisenä yönä oli koettanut viedä mukanaan, ja hänessä heräsi hämärä aavistus, että häntä rangaistiin tästä väkivallasta, mikä ei suinkaan ollut syynä siihen, koska hänelle oli langetettu rangaistus sen tähden, että hän oli kuuro, ja että hänellä oli kuuro tuomari. Hän luuli nyt, että tyttökin vuorostaan tuli kostamaan ja antamaan hänelle iskunsa, kuten muutkin.

Quasimodo näkikin hänen kevyesti nousevan portaita myöten lavalle. Viha ja harmi oli vähällä tukahduttaa hänet. Hän olisi halunnut murskata koko mestauslavan, ja jos hänen silmänsä salama olisi voinut surmata, olisi se murskannut mustalaistytön jauhoksi, ennen kuin hän olisi ehtinyt lavalle.

Tyttö lähestyi sanaakaan sanomatta ruoskittua, joka turhaan väentelehti karttaakseen häntä, otti vyöstään pienen pullon ja vei sen hiljaa onnettoman kuiville huulille.

Silloin nähtiin tästä siihen saakka niin kuivasta ja kuumeisesta silmästä suuren kyyneleen valuvan verkkaan tuskan vääristämää poskea pitkin. Se oli ehkä ensimmäinen, jonka onneton milloinkaan oli vuodattanut.

Hän ei muistanut juoda. Mustalaistyttö suipensi kärsimättömästi suutaan ja painoi hymyillen pullonsuun Quasimodon huulille. Hän joi nyt pitkin kulauksin. Hänellä oli polttava jano.

Kun hän oli lopettanut, kurotti hän huuliaan epäilemättä suudellakseen kaunista kättä, joka oli häntä auttanut. Mutta neitonen, joka nähtävästikään ei täysin luottanut häneen ja muisti edellisen yön väkivallanyrityksen, vetäisi kätensä pois aivan kuin lapsi, joka pelkää eläimen purevan.

Silloin loi kuuroraukka häneen moittivan katseen täynnä kuvaamatonta ikävää.

Olisi missä tahansa ollut liikuttavaa nähdä tämän kauniin, kukoistavan, puhtaan, suloisen ja samalla hennon tytön siten säälivästi kiiruhtavan auttamaan niin suuressa kurjuudessa olevaa ilkeää ihmisen irvikuvaa. Mestauslavalla teki tämä näky ylevän vaikutuksen.

Se tehoi väkijoukkoonkin, joka alkoi paukuttaa käsiään ja huutaa: "Hyvä! hyvä!"

Juuri tällä hetkellä erakko huomasi kammionsa aukosta mustalaistytön mestauslavalla ja huusi hänelle uhkaavan kirouksensa:

— Ole kirottu, senkin mustalainen! kirottu! kirottu!

V. Loppu tarinaan maissileivästä

Esmeralda kalpeni ja astui horjuen alas mestauslavalta. Erakon ääni seurasi häntä yhä:

— Mene! mene! senkin mustalaisvaras, pian saat nousta sinne itse!

— Säkkinaisella on taas päähänpistonsa, murisi väkijoukko, eikä välittänyt hänestä sen enempää. Sillä tuollaisia naisia kammottiin, mikä teki heidät pyhiksi. Siihen aikaan ei kernaasti käyty sellaisten kimppuun, jotka rukoilivat yötä päivää.

Mutta nyt oli aika viedä Quasimodo pois. Hänet päästettiin irti siteistä, ja joukko hajaantui.

Mahiette, joka seuralaisineen oli paluumatkalla, pysähtyi äkkiä Suuren sillan luona:

— Mutta Eustache! minne olet maissileivän pannut?

— Äiti, vastasi poika, sillä aikaa kun sinä puhuit tuon naisen kanssa, joka oli siellä kolossa, tuli suuri koira ja puraisi leivästä. Silloin minäkin haukkasin siitä.

— Vai niin, herraseni, sinä olet siis syönyt sen?

— Äiti se oli koira. Minä kielsin sitä, mutta se ei totellut.

Silloin minäkin söin siitä!

— Se on vallan kauhea, tuo lapsi, sanoi äiti, samalla hymyillen ja toruen. Ajatelkaa, Oudarde, hän syö jo yksinään tyhjäksi koko meidän kirsikkatarhamme Charlerangessa. Hänen isänsä sanookin, että hänestä vielä tulee kapteeni. — Kuulepas Eustache, jos minä vielä saan sinut kiinni sellaisesta! — Tule, senkin ahmatti!

SEITSEMÄS KIRJA

I. Mitä vaaroja on salaisuuden uskomisesta vuohelle

Useita viikkoja oli kulunut.

Oltiin maaliskuun alussa. Aurinko, jota Dubartas, vertauksien klassillinen kantaisä, ei vielä ollut

nimittänyt "talikynttiläin suurherttuaksi", loisti siitä huolimatta iloisesti ja kirkkaasti. Oli kevätpäivä, niin kaunis ja suloinen, että koko Pariisi vietti sitä ulkona toreilla ja kaduilla kuin pyhäpäivää. Tuollaisina aurinkoisina, lämpiminä ja kirkkaina päivinä on muuan hetki, jolloin täytyy ihailta Notre-Damen portaalia. Se on hetki, jolloin länteen painuva aurinko valaisee kirkon julkisivua melkein suorassa kulmassa. Sen vaakasuoraa suuntaa lähenevät säteet vetäytyvät verkalleen torin kivitykseltä taaksepäin ja nousevat kohtisuoraan otsikko myöten ylöspäin saaden sen tuhannet korkokuvat selvästi piirtymään tummia taustojaan vasten, samalla kun suuri keskusruususto liekehtii kuin kykloopinsilmä pajanahjon hohteessa.

Oli juuri tuo hetki.

Ilta-auringon säteissä kylpevän korkean tuomiokirkon vastapäätä, torin ja Rue du Parvis'n kulmauksessa sijaitsevan komean goottilaisen talon portaalin yläpuolella olevalla parvekkeella puheli ja nauroi parvi nuoria tyttöjä mitä hausimmalla ja suloisimmalla tavalla. Pitkästä harsosta, joka heidän helminauhalla koristetusta hiuslaitteestaan ulottui jalkoihin saakka, hienosti koruommellusta paidasta, joka peitti heidän hartiansa, mutta ajan viehättävän tavan mukaan antoi heidän kauniin, neitseellisen povensa yläosan näkyä, heidän alushameittensa kallisarvoisesta kankaasta, joka oli vielä hienompaa kuin päällysvaatteitten (ihmeellinen keksintö!), harsosta, silkistä, sametista, johon he kaikki olivat pukeutuneet, ja ennen kaikkea heidän valkoisista käsistään, jotka olivat heidän joutilaan elämänsä todistuksena, saattoi helposti nähdä, että he olivat aatelisia ja rikkaita perijättäriä. Ne olivatkin neiti Fleur-de-Lys de Gondelaurier ja hänen ystävättärensä Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine ja pieni de Champchevrier, jotka kaikki olivat hienoa sukua ja kokoontuneet leskirouva de Gondelaurier'n luokse sen vuoksi, että huhtikuussa odotettiin Pariisiin korkea-arvoista herra de Beaujeuta rouvineen valitsemaan hovinaisia dauphine Margaretaa varten, kun häntä mentiin Picardiehen ottamaan vastaan flaamilaisilta lähettiläiltä. Tätä kunniaa halusivat kaikki kolmenkymmenen tunnin matkan säteellä Pariisista asuvat maalaisaateliset tyttärilleen, ja melkoinen osa heistä oli jo tuonut tai lähettänyt heidät Pariisiin. Nämä nuoret tytöt olivat heidän vanhempansa uskoneet arvokkaan ja kunnioitettavan madame Aloïse de Gondelaurier'n haltuun, joka oli kuninkaan tarkka-ampujaväen entisen kapteenin leski ja asui miehensä kuoltua ainoan tyttärensä kanssa talossaan Notre-Damen torin varrella Pariisissa.

Parvekkeelle, jolla nuoret tytöt olivat, päästiin huoneesta, joka oli rikkaasti verhoiltu hallavilla, kullatuilla kukkaisköynnöksillä painetuilla flanderinnahkatapeteilla. Kattohirret, jotka yhdensuuntaisina halkoivat katon, ilahduttivat silmää tuhansilla omituisilla, maalatuilla ja kullatuilla veistoksillaan. Siselöidyillä lipastonkansilla väkkyi siellä täällä loistavia emaljiesineitä; komealla astiakaapilla, jonka kaksi kerrosta osoitti, että talon omistajatar oli lippupäällikön vaimo tai leski, oli fajanssinen metsäkarjun pää. Huoneen perällä, korkean, aseilla ja vaakunakilvillä ylhäältä alas asti koristetun uunin vieressä istui hienossa, punaisella sametilla päällystetyssä nojatuolissa rouva de Gondelaurier, jonka viisikymmentäviisi ikävuotta olivat yhtä hyvin luettavissa hänen puvustaan kuin hänen kasvoistaan. Hänen vieressään seisoj nuori mies, joka oli kyllä uljaan, mutta hieman itserakkaan ja turhamaisen näköinen, eräs noita kauniita nuoria miehiä, joihin kaikki naiset ihastuvat, mutta joille vakavat miehet ja kasvopiiroteitten tutkijat kohauttavat olkapäitään. Tämä nuori kavaljeeri oli pukeutuneena kuninkaallisen henkivartijaväen jousimiesten kapteenin loistavaan pukuun, joka muistutti niin suuresti Jupiterin pukua, jota jo olemme ihailleet tämän kertomuksen ensimmäisessä kirjassa, ettemme tahdo väsyttää lukijaa uudella kuvauksella.

Nuo nuoret tytöt istuivat osaksi huoneessa, osaksi parvekkeella, toiset Utrechtinsamettisilla, kultatupsuin koristetuilla tyynyillä, toiset kukka- ja kuvioveistoksilla koristetuilla tammijakkaroilla. Jokaisella oli polvillaan osa suurta koruompelua, jota he yhdessä valmistivat ja josta suuri osa lojui permantoa peittäväällä matolla.

He keskustelivat supatellen ja hillitysti naureskellen, kuten nuorten tyttöjen on tapana, kun heidän joukossaan on nuori mies. Tuo nuori mies, jonka läsnäolo riitti lietsomaan kaikkien noiden itserakkaitten tyttöjen mielitelynhalun ilmituleen, näytti puolestaan välittävän heistä sangen vähän. Kun nuo kauniit tytöt kilvan koettivat herättää hänen huomiotaan, näytti hän kokonaan vaipuneen vyönsä soljen kiilloittamiseen hirvennahkahansikkaallaan.

Silloin tällöin lausui vanha rouva hänelle hiljaa jonkin sanan, ja hän vastasi niihin parhaalla taidollaan hieman jäykän ja pakoitettun kohteliaasti. Rouva Aloïsen hymyilystä ja pienistä merkitsevistä silmäyksistä tyttäreilleen tuon hiljaisen keskustelun aikana kapteenin kanssa saattoi helposti nähdä, että oli kysymyksessä jo tapahtunut kihlaus ja epäilemättä pikainen avioliitto nuoren miehen ja Fleur-de-Lys'n välillä. Ja upseerin neuvottomasta kylmyydestä saattoi myös helposti havaita, ettei ainakaan hänen taholtaan ollut kysymystä rakkaudesta. Hänen kasvonsa ilmaisivat vain pakonalaisuutta ja ikävystymistä, jota linnaväen aliluutnanttimme nykyään mainiosti kuvaisivat sanoilla: Helvetin pakkotyö!

Tuo kunnan rouva, joka suorastaan jumaloi tytärtään, ei lainkaan huomannut upseerin ihastuksen puutetta ja koetti hiljaa kiinnittää hänen huomiotaan siihen tavattomaan suloon, jolla Fleur-de-Lys käytteli neulaansa tai selvitti lankavyhtiään.

— Katsokaahan, pikku serkku, sanoi hän kapteenille tarttuen häntä hihaan kuiskatakseen hänen korvaansa; — katsokaa, miten hän kumartuu!

— Todellakin, vastasi nuori mies; ja hän vaipui taas hajamieliseen ja jäätävään äänettömyyteensä.

Hetken päästä hän sai taas luvan kumartua, ja rouva Aloïse kuiskasi hänelle:

— Oletteko milloinkaan nähnyt viehättävämpiä ja hauskempia kasvoja kuin morsiamenne? Voiko iho olla valkeampaa ja tukka vaaleampi? Ja mitkä ihastuttavat kädet! Katsokaahan, miten kaula taipuu joutsenen koko suloudella! Miten kadehdinkaan teitä toisinaan! Ja miten onnellinen olettekaan, kun olette mies, te kunnoton! Eikö minun Fleur-de-Lys'ni ole suorastaan lumoava, ja ettekö ole aivan hullaantunut häneen?

— Epäilemättä, vastasi kapteeni ajatellen aivan muita asioita.

— Mutta puhukaa toki hänelle, sanoi rouva Aloïse äkkiä, työntäen häntä olkapäästä. — Sanokaa hänelle jotain. Tehän olette käynyt kovin araksi.

Voimme vakuuttaa lukijoillemme, ettei arkuus kuulunut kapteenin vikoihin enempää kuin hänen hyveisiinsäkään. Hän koetti kuitenkin noudattaa kehoitusta.

— Kaunis serkkuseni, hän sanoi lähestyen Fleur-de-Lys'tä, — mitä kuvaa tuo seinäverho, jota ompelette?

— Kaunis serkku, vastasi Fleur-de-Lys harmistuneella äänensävyllä, — olenhan jo teille sanonut kolme kertaa, että se on Neptunuksen luola.

Oli selvää, että Fleur-de-Lys huomasi paljon selvemmin kuin hänen äitinsä kapteenin kylmän ja hajamielisen käytöksen. Tämä havaitsi välttämättömäksi sanoa jotakin.

— Ja entä ketä varten kaikki tuo neptunisoiminen? kysäsi hän.

— Saint-Antoine des Champs'n luostarille, vastasi Fleur-de-Lys kohottamatta katsettaan.

Kapteeni tarttui seinäverhon kulmaan:

— Mikä se tuo on, kaunis serkkuseni, tuo paksu sotilas, joka puhalttaa posket pulleina torvea?

— Se on Triton, vastasi Fleur-de-Lys.

Fleur-de-Lys'n lyhyissä vastauksissa oli hieman jäykkä sävy. Nuori mies ymmärsi, että hänen täytyi välttämättä kuiskata hänelle jotain kohteliasta ja mielistelevää, mitä tahansa. Hän kumartui siis, mutta ei keksinyt mielikuvituksestaan mitään hellempää ja tuttavallisempaa kuin seuraavat sanat:

— Miksi äitinne käyttää aina vaakunalla koristettua pukua aivan kuin isoäitimme Kaarle VII:n aikana? Sanokaa hänelle toki, kaunis serkkuni, ettei se enää ole hienoa nykyään, ja että sarana ja laakeri hänen hameensa koruommellussa vaakunakilvessä saavat hänet näyttämään kävelevältä uunilta. Nykyään ei enää tuolla lailla istuta vaakunalla.

Fleur-de-Lys katsoi häntä moittivasti.

— Siinäkö kaikki, mitä minulle vakuutate? sanoi hän hiljaa.

Kunnan rouva Aloïse, joka oli ylen ihastunut nähdessään heidän siten kumartuvan toistensa puoleen kuiskailemaan, virkkoi leikitellen rukouskirjansa kiinnikkeillä:

— Mikä liikuttava rakkauskohtaus!

Kapteeni, joka tunsi olonsa yhä kiusallisemmaksi, pelastautui koruompeleeseen ja huudahti:

— Se on todellakin ihastuttava työ!

Tällöin rohkeni Colombe de Gailfontaine, eräs toinen vaalea, valkohipiäinen kaunotar, jonka sininen kirjosiikkinen puku ei ollut kovin avorintainen, arasti virkkaa jonkin sanan Fleur de-Lys'lle toivoen, että kaunis kapteeni vastaisi niihin:

— Rakas Gondelaurier, oletteko nähnyt Hôtel de la Roche-Guyonin seinäverhoja?

— Eikö se ole se palatsi, jonka alueella on Louvren liinavaateaitan puutarha? kysyi nauraen Diane de Christeuil, jolla oli kauniit hampaat ja joka sen vuoksi aina mielellään nauroi.

— Ja jossa on tuo vanha torni, joka kuuluu Pariisin vanhaan ympärismuuriin? lisäsi Amelotte de Montmichel, sievä punaposkinen, kiharatukkainen, ruskeaverinen tyttö, jolla oli tapana huoata samoin kuin toisella nauraa, tietämättä miksi.

— Rakas Colombe, vastasi rouva Aloïse, ettekö tarkoittanut sitä palatsia, jonka Kaarle VI:n aikana omisti herra de Bacqueville? Siellä on todellakin sangen komeita suuria seinäverhoja.

— Kaarle VI! kuningas Kaarle VI! mutisi nuori kapteeni ja kierteli viiksiään. — Hyvä Jumala, miten vanhoja asioita tuo kunnan rouva muistaakin!

Madame de Gondelaurier jatkoi:

— Todellakin kauniita seinäverhoja. Niin erinomaista työtä, että sitä pidetään aivan harvinaisena!

Samassa huudahti Bérangère de Champchevrier, pieni hento seitsenvuotias, joka katseli torille parvekkeen kaiteitten läpi:

— Oh! katsokaahan täti Fleur-de-Lys, miten kaunis tanssijatar tuolla tanssii torilla ja soittaa tamburiinia rahvaalle!

Kuului todellakin tamburiinin sointuvaa helinää.

— Joku mustalainen, virkkoi Fleur-de-Lys kääntyen välinpitämättömästi torille päin.

— Katsotaan! Katsotaan! huudahtivat hänen vilkkaat toverinsa. He juoksivat kaikki parvekkeelle Fleur-de-Lys'n seuratessa hitaasti heitä mieltien sulhasensa kylmyyttä. Tämä oli puolestaan hyvillään tästä ikävän keskustelun katkeamisesta ja vetäytyi huoneen perälle tyytyväisenä kuin sotilas, joka pääsee vapaaksi vahtipalveluksesta. Tämä Fleur-de-Lys'n palvelu oli kuitenkin suloista ja hauskaa, niin oli hänestä itsestäänkin kerran tuntunut; mutta kapteeni oli vähitellen veltostunut; ja lähenevä avioliitto oli kylmentänyt häntä päivä päivältä. Hän oli muuten huikenteleva ja hänen makunsa (jos saamme sanoa?) hieman alhainen. Vaikkakin hän oli sangen ylhäistä syntyperää, oli hän sotilasuransa aikana oppinut sotilaan tavoille. Kapakkaelämä ja muu siihen kuuluva oli hänen mieleistään. Parhaiten hän viihtyi karkeitten sanojen, sotilasmaisen mielistelyn, helposti antautuvien kaunottarien ja vaivattoman menestyksen piirissä. Kotoa hän oli kuitenkin perinyt hieman kasvatusta ja tapoja, mutta hän oli liian nuorena lähtenyt maailmalle, liian nuorena joutunut sotilaselämään, ja aatelista kiiltoa kulutti päivä päivältä sotilaan olkavyö. Hänellä oli vielä sen verran säädyllisyyttä, että kävi silloin tällöin morsiamensa luona, mutta hän tunsii olonsa Fleur-de-Lys'n seurassa yhä kiusallisemmaksi; ensinnäkin siksi, että jaettuun rakkauttaan sinne tänne hänellä oli sitä sangen vähän jäljellä morsiantaan varten, ja toiseksi siksi, että hän noiden ankarain, siveiden, samettipukuisten naisten joukossa alituisen pelkäsi, että hänen kirouksiin tottunut kielensä yhtäkkiä sylkisi suitset suustaan ja nelistäisi suoraan kapakkaan. Siitä vasta kaunis juttu syntyi!

Muuten tämä kaikki yhtyi hänessä suureen loistonhaluun puvun ja ulkomuodon suhteen. Sovitettakoon nämä seikat toisiinsa, miten parhaaksi nähdään. Minä vain kerron.

Hän oli seisonut hetken mieltien tai mieltimättä nojaten ääneti veistoksilla koristettuun uuninkylkeen, kun Fleur-de-Lys äkkiä kääntyi ja puhutteli häntä. Tuo nuori tyttöroukka oli vain vastenmielisesti näyttänyt loukkaantumistaan.

— Kaunis serkku, ettekö kertonut meille pienestä mustalaistytöstä, jonka pelastitte pari kuukautta sitten rosvojoukon käsistä ollessanne yökierroksella.

— Luulenpa kertoneeni, vastasi kapteeni.

— No se on ehkä tuo mustalaistyttö, joka tanssii tuolla torilla. Tulkaa katsomaan, jos tunnette hänet, kaunis serkkuni Febus.

Tuossa suloisessa kutsussa, jolla hän pyysi kapteenia tulemaan luokseen, ja tuossa huolessa, jolla hän mainitsi häntä nimeltä, oli salaista sovinnon toivoa. Kapteeni Febus de Châteaupers (sillä hän se on ollut lukijaimme silmäin edessä tämän luvun alusta saakka) astui hitaasti parvekettä kohden.

— Katsokaa tuonne, sanoi Fleur-de-Lys ja asetti kätensä hellästi hänen käsivarrelleen, — tuota pientä tyttöä, joka tanssii tuolla joukon keskellä. Onko se teidän mustalaisenne?

Febus katsoi ja sanoi:

— On, tunnen hänet vuohestaan.

— Oh! miten sievä pikku vuohi todellakin! sanoi Amelotte ja risti kätensä ihastuksesta.

— Onko sen sarvet oikeata kultaa? kysyi Bérangère.

Liikahtamatta tuolistaan kysyi rouva Aloïse:

— Eikö se ole niitä mustalaisia, jotka viime vuonna saapuivat Gibard-portin kautta?

— Hyvä äiti, sanoi Fleur-de-Lys hiljaa, sen nimi on nyt Porte d'Enfer.

Neiti de Gondelaurier tiesi, miten hänen äitinsä vanhanaikaiset puhetavat harmittivat kapteenia. Hän ryhtyikin ivailemaan mutisten itsekseen:

— Porte Gibard! Porte Gibard! Sen kautta kai Kaarle VI saapuu kaupunkiin!

— Täti! huudahti Bérangère, jonka silmät olivat alati liikkeellä ja nyt äkkiä kiintyivät Notre-Damen tornin huippuun, — mikä musta mies tuolla ylhäällä on?

Kaikki työtöt katsahivat ylös. Siellä nojasi todellakin joku mies pohjoisen, Grève-torin puoleisen tornin ylimmän pengermän kaiteeseen. Hän oli pappi. Saattoi selvästi erottaa hänen pukunsa ja hänen käsiä vasten nojaavan päänsä. Hän seiso muuten liikahtamatta kuin kuvapatsas. Hänen katseensa oli järkähtämättä suuntautuneena torille.

Siinä oli haukan liikahtamattomuutta, joka on keksinyt varpusenpesän ja tarkastaa sitä.

— Se on Josas'n herra arkkidiakoni, sanoi Fleur-de-Lys.

— Teilläpä on hyvät silmät, jos tunnette hänet täältä saakka, huomautti Gaillefontaine.

— Miten hän katselee tuota pikku tanssijatarta! virkkoi Diane de Christeuil.

— Mustalaistytön pitäisi varoa, sanoi Fleur-de-Lys, — sillä hän ei pidä lainkaan mustalaisista.

— On vahinko, että tuo mies katselee häntä noin, lisäsi Amelotte de Montmichel, — sillä hän tanssii ihastuttavasti.

— Kaunis serkkuni Febus, sanoi äkkiä Fleur-de-Lys, — koska te tunnette tuon pikku mustalaisen, niin viitatkaa hänet tänne.

Se huvittaisi meitä.

— Oh, niin! huudahtivat työtöt kuin yhdestä suusta ja taputtivat käsiään.

— Mutta sehän on hullutusta, sanoi Febus. — Hän on varmaankin unohtanut minut, enkä tiedä edes hänen nimeään. Mutta koska niin haluatte, hyvät neidit, tahdon koettaa. Ja nojautuen parvekkeen kaidetta vasten hän huusi:

— Tyttö! Tanssijatar ei helistellyt tällä hetkellä. Hän käänsi päätään sinne päin, mistä häntä kutsuttiin, hänen säihkyvä katseensa kiintyi Febukseen ja hän pysähtyi yhtäkkiä.

— Tyttö! toisti kapteeni viitaten häntä sormella tulemaan.

Tyttö katsoi yhä häntä, sitten hän punastui, aivan kuin hänen poskensa olisivat syttyneet tuleen, ja ottaen tamburiinin kainaloonsa hän astui hämmästyneen katsojajoukon halki suoraan sen talon porttia kohden, jonne Febus oli kutsunut häntä, hitain, horjuvin askelin ja katse hämmästyneenä kuin linnulla, joka tottelee käärmeen lumousvoimaa.

Hetken kuluttua työntyi huoneen oviverho syrjään, ja kynnyksellä näyttäytyi mustalaistyttö punastuneena, arkana, hengästyneenä, suuret silmänsä maahan luotuina ja uskaltamatta askeltakaan astua.

Bérangère taputti käsiään.

Tanssijatar seiso yhä liikkumattomana kynnyksellä. Hänen ilmestymisensä oli tuohon nuorten tyttöjen parveen tehnyt omituisen vaikutuksen. Heitä kaikkia elähdytti ilmeisesti epämääräinen halu miellyttää kaunista upseeria. Loistava sotilaspuku oli kaiken heidän keimailunsa polttopisteenä, ja hänen tulostaan asti oli heidän keskensä vallinnut salainen, hiljainen kilpailu, jota he tuskin itselleenkaan tunnustivat ja joka kuitenkin joka hetki ilmeni heidän liikkeistään ja sanoistaan. Mutta

kun he kaikki olivat likipitään yhtä kauniita, taistelivat he samoilla aseilla, ja jokainen saattoi toivoa voittoa. Mustalaistytön tulo järkytti äkkiä tätä tasapainoa. Hänen kauneutensa oli niin harvinaista laatua, että ilmestyessään huoneen kynnykselle hän näytti aivan kuin säteilevän hänelle ominaista valoa ympärilleen. Täällä neljän tummilla verhoilla ja laudoituksella peitetyn seinän sisällä hän oli verrattomasti kauniimpi ja säteilevämpi kuin ulkona taivasalla. Oli kuin soihtu olisi tuotu päivänvalosta pimeään. Aatelisneiditkin vasten tahtoaan häikäistyivät. Jokainen tunsu kauneuttaan loukattavan. He käänsivätkin heti taistelurintamansa, jos niin saamme sanoa, lausumatta toisilleen sanaakaan. Mutta he ymmärsivät toisensa ihmeen hyvin. Naiset käsittivät toisiaan vaistollaan ja se vastaa toisille nopeammin kuin miesten äly. He olivat saaneet vihollisen; kaikki tunsivat sen, kaikki liittyivät yhteen. Pisara viiniä riittää värjäämään punaiseksi kokonaisen lasillisen vettä; ja vielä kauniimman naisen saapuminen saa yhtäkkiä kokonaisen parven kauniita naisia vaihtamaan mielialansa väriä, — varsinkin, jos heidän seurassaan on vain yksi mies.

He vastaanottivat mustalaistytön ihmeteltävän kylmästi. He tarkastivat häntä kiireestä kantapäähän, katsahivat sitten toisiinsa, ja kaikki oli selvää. He olivat ymmärtäneet toisensa. Tyttö odotti tällä välin, että häntä puhuteltaisiin, ja oli niin hämmentynyt, ettei uskaltanut kohottaa katsettaan. Kapteeni katkaisi ensimmäisenä äänettömyyden.

— Kunniani kautta, hän sanoi rohkean itserakkaalla tavallaan, — siinäpä ihastuttava olento! Vai mitä sanotte, kaunis serkkuni?

Tämä huomautus, jonka hienotunteisempi ihailija olisi tehnyt hiljaisemmalla äänellä, ei ollut omiaan haihduttamaan tuota naisellista mustasukkaisuutta, joka oli asettunut tarkastavalle kannalle mustalaistyttöä kohtaan.

Fleur-de-Lys vastasi kapteenille teennäisen välinpitämättömästi:

— Eipä ole hullumpi.

Toiset kuiskailivat.

Rouva Aloïse, joka oli eniten mustasukkainen tyttärensä puolesta, virkkoi viimein tanssijattarelle:

— Tule lähemmäs, lapseni!

— Tule lähemmäs, lapseni! toisti koomillisen arvokkaasti Bérangère, joka ei ulottunut kuin hänen vyötäisilleen.

Mustalaistyttö lähestyi ylhäistä rouvaa.

— Kaunis lapseni, sanoi Febus ja astui muutaman askeleen häntä kohden, — en tiedä, onko minulla kunnia olla tuttavasi...

— Oh! on, vastasi mustalaistyttö.

— Hänellä on hyvä muisti, huomautti Fleur-de-Lys.

— Olipa sinulla kova kiire päästä minusta eroon sinä iltana. Pelkäsitkö minua?

— Oh! en, vastasi tyttö.

Siinä tavassa, millä nuo "Oh! on" ja "Oh! en" lausuttiin, oli jotain käsittämätöntä, joka loukkasi Fleur-de-Lys'tä.

— Sinä jätit minulle sijaasi, kaunis tyttöni, — jatkoi kapteeni, jonka kielenkanta heti irroittui, kun hän puhui katutytölle, — aika kiukkuisen, yksisilmäisen ja kyttyräselkäisen otuksen, luullakseni piispan kellonsoittajan. Olen kuullut, että hän on jonkun arkkidiakonin äpärä ja syntyään piru. Hänellä on hauska nimi, se on Quatember, Palmusunnuntai, Laskiaistiistai, en muista enää! Joku pyhäpäivän nimi se kuitenkin oli! Hän aikoi siis ryöstää sinut, ikään kuin sinä olisit luotu kirkonpalvelijoita varten, totta vieköön! Mitä pirua se tarhapöllö sitten sinusta oikein tahtoi? Sanoppas!

— En tiedä, vastasi tyttö.

— Mikä hävyttömyys todellakin! Kellonsoittaja ryöstämässä tyttöä aivan kuin joku varakreivi! Moukka salaa metsästävässä aatelismiesten mailla! Kylläpä onkin jo liikaa! Ja hän onkin saanut maksaa sen kalliisti. Mestari Pierrat Torterue on kovakätisin tallirenki, mikä milloinkaan on ketään lurjusta piessyt, ja minä vakuutan sinulle, jos se sinua huvittaa, ettei sinun kellonsoittajasi ehjin nahoin hänen käsistään päässyt.

— Mies parka! sanoi mustalaistyttö, jonka mieleen nämä sanat toivat muiston näystä mestauslavalla.

Kapteeni purskahti nauramaan.

— Koira vieköön! On siinäkin sääli yhtä hyvin paikallaan kuin töyhtö sianhännässä! Tahdonpa olla paksumahainen kuin paavi, jos...

Hän keskeytti äkkiä.

— Anteeksi, hyvät naiset! Luulenpa, että olin sanoa jotakin hupsua.

— Hyi, herrani! sanoi Gaillefontaine.

— Hän puhuu tuolle olenolle hänen omaa kieltään! lisäsi puoliääneen Fleur-de-Lys, jonka harmi kasvoi hetki hetkeltä. Eikä se suinkaan vähentynyt siitä, että hän näki kapteenin ihastuneena mustalaistyttöön ja ennen kaikkea itseensä käännähtävän kantapäillään ja toistavan sotilaallisen karkealla ja naiivilla kohteliaisuudella:

— Kaunis tyttö, kunniani kautta!

— Kovin hullussa asussa, sanoi Diane de Christeuil nauraen ja näyttäen kauniita hampaitaan.

Tämä huomautus oli sytyttävä kipinä muille. Se osoitti heille mustalaistytön heikon kohdan. Kun he eivät voineet käydä hänen kauneutensa kimppuun, iskivät he hänen pukuunsa.

— Niin todellakin, hyvä tyttö, sanoi Montmichel, — miten olet voinut lähteä juoksemaan ympäri katuja noin ilman liiviä ja kaulahuivia?

— Ja miten hävettävän lyhyt hame, lisäsi Gaillefontaine.

— Rakkaani, jatkoi Fleur-de-Lys terävästi, — vartijat ottavat sinut kiinni kullatun vyösi takia.

— Hyvä tyttönen, virkkoi Christeuil ainainen hymy huulillaan, — jos teetät kunniallisesti hihat pukuusi, eivät käsivartesi noin rusketu.

Olisi todellakin ansainnut älykkäämmänkin näkijän kuin Febuksen tuo näytelmä, kun nuo kauniit tytöt myrkyllisine ja ärsyttävine kielineen kiemurtelivat, luikertelivat ja kiertelivät katutanssijattaren ympärillä. He olivat samalla julmia ja suloisia. He tutkivat ja tuomitsivat ilkeästi pala palalta hänen omituista pukuraukkaansa ja helyjään. Se oli loppumatonta naurua, ivaa, nöyryytystä. Pistopuheita sateli kuin rakeita mustalaistytön ylle ja alentuvaa hyväntahtoisuutta ja ilkeitä silmäyksiä. Olisi luullut näkevänsä niitä roomalaisia naisia, jotka huvittelivat pistelemällä kultaneuloilla kauniin orjattaren rintoja. Tai siroja vinttikoiria, jotka ahnain sieraimin ja silmät kiiluvina kiertelevät hirveä, jota isännän katse kieltää heitä raatelemasta.

Mitä olikaan näitten ylhäisten tyttöjen mielestä kurja katutanssijatar! He eivät kiinnittäneet mitään huomiota hänen läsnäoloonsa ja puhuivat hänestä ja hänelle äänekkäästi aivan kuin jostain hyvin likaisesta, hyvin alhaisesta ja melko sievästä.

Mustalaistyttö ei suinkaan ollut tunnoton näille neulanpistoille. Silloin tällöin leimahti häpeän puna hänen poskilleen ja vihan välähdys hänen silmistään; halveksiva vastaus näkyi pyrkivän esille hänen huuliltaan. Hän teki tuon pienen uhmaavan suunsuipennuksensa, jonka lukija tuntee, mutta hän oli vaiti. Liikahtamatta paikaltaan hän kiinnitti Febukseen alistuvan, surullisen ja suloisin katseen. Tuossa katseessa oli onnea ja hellyyttäkin. Voisi sanoa, että hän hillitsi kielensä sen tähden, ettei häntä ajettaisi ulos.

Febus puolestaan nauroi ja asettui mustalaistytön puolelle tavalla, jossa ilmeni sekä julkeutta että sääliä.

— Anna heidän puhua, tyttöseni! virkkoi hän ja kilautti kultakannuksiaan, — onhan sinun pukusi kylläkin hieman omituinen ja epätäydellinen; mutta mitä se tekee, kun itse olet niin ihastuttava.

— Hyvä Jumala! huudahti vaalea Gaillefontaine ja nakkasi katkerasti hymyillen joutsenkaulaansa, — kylläpä kuninkaallisen henki vartijaväen herrat jousimiehet helposti syttyvät parin kauniin mustalaissilmän tulesta.

— Miksi ei? sanoi Febus.

Tämän vastauksen johdosta, jonka kapteeni huolettomasti viskasi kuin viallisen kiven, josta ei ole väliä minne se putoaa, alkoi Colombe nauraa ja häneen yhtyivät Diane, Amelotte ja Fleur-de-Lys, jonka silmiin kihosivat kyyneleet.

Mustalaistyttö, joka oli painanut katseensa maahan Colombe de Gaillefontainen sanojen johdosta, kohotti ne jälleen ilosta ja ylpeydestä loistaen ja kohdisti jälleen Febukseen. Tällä hetkellä hän oli entistä kauniimpi.

Vanha rouva, joka oli katsellut tätä näytöstä, tunki jonkun koskevan itseään, tietämättä minkä.

— Pyhä Neitsyt! huudahti hän äkkiä, — mikä ihme minun jaloissani liikkuu? Ah! tuo kelvoton eläin!

Se oli vuohi, joka oli tullut etsimään emäntäänsä ja aikoessaan rynnätä hänen luokseen tarttunut sarvistaan kiinni siihen kangasröykkiöön, jonka tuon aatelisnaisen puku muodosti hänen ympärilleen hänen istuessaan.

Syntyi hälinä. Mustalaistyttö irroitti vuoheen lausumatta sanaakaan.

— Oh! tuossahan se pieni vuohi on, jolla on kultaiset kaviot! huudahti Bérangère ja hyppi ilosta.

Mustalaistyttö laskeutui polvilleen ja nojasi poskensa vuoheen hyväilevää päätä vasten. Näytti siltä kuin hän olisi pyytänyt anteeksi, että oli jättänyt sen yksin.

Tällä välin oli Diane kuiskannut Colomben korvaan:

— Ah! hyvä Jumala! miten emme ole lainkaan tulleet sitä ajatelleeksi? Sehän on mustalaistyttö, jolla on vuohi. Sanotaan, että hän on noita, ja että hänen vuoheensa tekee ihmeellisiä temppuja.

— No hyvä, sanoi Colombe, — silloin saa vuohi huvittaa meitä vuorostaan ja tehdä meille ihmeen.

Diane ja Colombe kääntyivät innokkaina mustalaistytön puoleen:

— Tyttö, anna vuoheesi tehdä ihme.

— En ymmärrä, mitä tarkoitatte, vastasi tanssijatar.

— Ihme, taikatemppu, noidankuje yksinkertaisesti.

— En osaa. Ja hän alkoi hyväillä kaunista eläintään toistaen: —
Djali! Djali!

Tällöin huomasi Fleur-de-Lys koruommellun nahkapussin, joka riippui vuoheen kaulassa.

— Mikä tuo on? kysyi hän mustalaistytöltä. Mustalaistyttö kohotti häntä kohden suuret silmänsä ja vastasi vakavana:

— Se on minun salaisuuteni.

— Haluaisinpa mielelläni tietää, mikä sinun salaisuutesi on, ajatteli Fleur-de-Lys.

Tällä välin oli vanha rouva noussut harmistuneena:

— Kuule, mustalainen, jollet sinä eikä sinun vuoheesi aio tanssia meille, niin mitä sitten täällä teette?

Mustalaistyttö astui sanaakaan sanomatta hitaasti ovelle. Mutta kuta lähemmäksi ovea hän tuli, sitä mukaa hidastuivat hänen askeleensa. Näkymätön magneetti tuntui häntä pidättävän. Äkkiä hän käänsi kyöneiset silmänsä Febusta kohden ja pysähtyi.

— Herra nähköön! huudahti kapteeni, — noin et saa mennä.

Tule takaisin ja tanssi meille jotakin. Mutta, kaunokaiseni, mikä on nimesi?

— Esmeralda, vastasi tanssijatar, hellittämättä katsettaan hänestä.

Tämän omituisen nimen kuullessaan purskahtivat tytöt rajuun nauruun.

— Onpa siinä hirveä tytönnimi! sanoi Diane.

— Näettehän, että hän on velho, virkkoi Amelotte.

— Tyttöseni, huudahti juhlallisesti rouva Aloïse, tuota nimeä eivät vanhempasi ole sinulle onkineet kastemaljasta.

Tällä välin oli Bérangère muiden huomaamatta houkutellut vuoheen huoneen nurkkaan marsipaani-palasalalla. Heistä oli paikalla tullut hyvät ystävät. Utelias lapsi oli irroittanut vuoheen kaulaan ripustetun pussin, avannut sen ja tyhjentänyt sen sisällön matolle. Siellä oli aakkoset, joiden jokainen

kirjain oli erikseen piirretty pienelle puksipuulevylle. Tuskin ne oli tyhjennetty matolle, kun lapsi ihmeekseen näki vuohen, jonka *ihmeisiin* se epäilemättä kuului, erottavan kullatulla kaviollaan eräitä kirjaimia ja asettavan ne kevyellä työnnöllä erikoiseen järjestykseen. Hetken kuluttua oli valmiina sana, joka vuohi nähtävästi oli opetettu kirjoittamaan, niin varmasti se sen muodosti, ja Bérangère huudahti yhtäkkiä ristien kätensä ihmetyksestä:

— Täti Fleur-de-Lys, katsokaahan, mitä vuohi on tehnyt! Fleur-de-Lys riensi paikalle ja alkoi vapista. Kirjaimet muodostivat sanan:

FEBUS.

— Onko vuohi kirjoittanut tuon? kysyi hän ääni väristen.

— On, täti, vastasi Bérangère.

Sitä ei voinut epäillä; lapsi ei osannut kirjoittaa.

— Siinä on salaisuus! ajatteli Fleur-de-Lys.

Tällä välin olivat kaikki muutkin rientäneet lapsen huudosta paikalle, äiti, aatelistyttöt, mustalaistyttö ja upseeri.

Mustalaistyttö huomasi heti, minkä tyhmyyden vuohi oli tehnyt. Hän punastui ja kalpeni vuorotellen ja alkoi vapista kuin rikollinen kapteenin edessä, joka katseli häntä hymyillen tyytyväisenä ja hämmästyneenä.

— *Febus!* kuiskailivat tytöt ihmeissään, — sehän on kapteenin nimi!

— Sinulla on ihmeen hyvä muisti! sanoi Fleur-de-Lys kivettyneelle mustalaistyttölle. Sitten hän puhkesi itkuun:

— Oh! nyhkytti hän tuskaisena peittäen kasvonsa kauniilla käsillään, — hän on noita! Ja hän kuuli vielä katkeramman äänen kuiskaavan sisimmässään: Hän on kilpailija!

Hän lysähti pyörtyneenä maahan.

— Tyttäreni! tyttäreni! kirkaisi säikähtynyt äiti. — Ulos paikalla, viheliäinen mustalainen!

Esmeralda kokosi tuokiossa onnettomat kirjaimensa, viittasi Djalia ja läksi ulos ovesta, samalla kun toisesta kannettiin Fleur-de-Lys'tä.

Kapteeni Febus seisoi yksin jäätyään hetkisen epäröiden noiden kahden oven välillä; sitten hän seurasi mustalaistyttöä.

II. Pappi ja filosofi — kaksi eri miestä

Pappi, jonka nuo nuoret tytöt olivat nähneet pohjoisessa tornissa kurkistelemassa torille ja tarkkaavasti katselevan mustalaistytön tanssia, oli todellakin arkkidiakoni Claude Frollo.

Lukijamme eivät liene unohtaneet sitä salaperäistä komeroa, jonka arkkidiakoni oli varannut itselleen tähän torniin. (En tiedä, sivumennen sanoen, onko se sama, jonka vieläkin voi nähdä pienen, nelikulmaisen aukon läpi, joka on miehen korkeudella pengermästä, jolta tornit kohoavat: komero, joka nykyään on tyhjä ja rappeutunut ja jonka murenneet seinät ovat paikoitellen koristetut kehoilla kuvilla, jotka esittävät tuomiokirkkojen julkisivuja. Luulenpa, että tämä loukko on yökköjen ja hämähäkkien yhteinen asunto, ja että siellä luonnollisestikin on käynnissä kaksinkertainen karpäsmetsästy.)

Joka päivä nousi arkkidiakoni tuntia ennen auringonlaskua ylös torninportaita ja sulkeutui tähän kammioon, jossa hän toisinaan vietti koko yön. Sinä päivänä oli hänen korviinsa sattunut tamburiinin ja kastanjettien ääni, juuri kun hän oli pistämässä lukkoon taidokasta pientä avainta, jota hän aina kantoi mukanaan kupeellaan riippuvassa kukkarossa. Tämä ääni kuului alhaalta torilta. Kammiossa ei ollut, kuten sanottu, muuta kuin yksi kirkon katolle päin oleva ikkuna. Claude Frollo oli vetänyt avaimen nopeasti takaisin ja hetken päästä hän oli tornin huipulla tuossa synkässä ja tarkkaavassa asennossa, jossa neidit olivat hänet huomanneet.

Hän seisoi siinä vakavana, liikkumattomana, katseluun ja ajatteluun vaipuneena. Koko Pariisi oli hänen jalkainsa juuressa tuhansine torninhuippuineen ja taivaanrannan pehmeine kukkulaviivoineen,

siltojensa alla kiemurtelevine virtoineen ja kaduillansa vilisevine asukkaineen, savupilvineen ja terävine kattoketjuineen, jotka kaksoisrenkaineen sulkivat Notre-Damen tiukasti kehäänsä. Mutta koko tästä kaupungista katseli arkkidiakoni yhtä ainoata kohtaa: kirkon toria; koko tästä kansanjoukosta yhtä ainoata olentoa: mustalaistyttöä.

Olisi ollut vaikeata sanoa, mitä merkitsi tuo katse, ja mistä oli peräisin liekki, joka siinä paloi. Se oli jäykästi tuijottava ja kuitenkin täynnä levottomuutta ja kuohuntaa. Ja koko ruumiin täydellisestä liikkumattomuudesta, jota silloin tällöin vain hieman häiritsi koneellinen värähdys aivan kuin tuulenhenkäys puunlehtiä, käsivarsien jäykkyydestä, jotka olivat vielä marmorimaisemmat kuin kaide, johon ne nojasivat, ja kasvojen kivettyneestä hymystä päättäen olisi luullut, ettei Cloude Frollossa ollut muuta elävää kuin silmät.

Mustalaistyttö tanssi. Hän antoi tamburiininsa pyöriä sormensa päässä ja heitteli sitä ilmaan tanssiessaan provencelaista sarabandia liitelevän kevyesti ja iloisesti, tuntematta lainkaan tuon pelottavan katseen painoa, joka kohtisuoraan tähtäsi hänen päähänsä.

Väkijoukko tungeskeli hänen ympärillään; tuon tuostakin kävi keltaiseen ja punaiseen mekkoon pukeutunut mies avartamassa piiriä, istuutui sen jälkeen tuolille muutaman askeleen päähän tanssijattaresta ja otti vuohen pään polvilleen. Tämä mies näytti olevan tanssijattaren seuralainen. Claude Frollo ei voinut ylhäältä erottaa hänen kasvopiirteitään.

Siitä hetkestä lähtien, jolloin arkkidiakoni huomasi tämän miehen, näytti hänen huomionsa kohdistuvan osaksi tanssijattareen, osaksi mieheen, ja hänen kasvonsa synkkenivät yhä. Äkkiä hän suoristautui ja hänen ruumiinsa värähti.

— Mikä mies tuo on? mutisi hän itsekseen; — tähän saakka olen aina nähnyt hänet yksin.

Tämän sanottuaan hän hävisi kiertoportaitten näkinkengänmuotoiseen holviin ja alkoi laskeutua alas. Kun hän kulki kellohuoneen raollaan olevan oven ohi, näki hän jotain, joka sai hänet hetkeksi pysähtymään: hän näki Quasimodon seisovan nojautuneena erään tuollaisen katonsuojuksen aukkoa vasten, joka muistuttaa auringonvarjostinta, ja hänenkin katsovan alas torille. Hänen huomionsa oli niin kiintynyt johonkin tuolla alhaalla, ettei hän lainkaan huomannut kasvatusisänsä kulkevan ohitse. Hänen silmissään oli omituinen ilme: hänen katseensa oli ihastunut ja lempeä.

— Sepä ihmeellistä! mutisi Frollo. — Mahtaakohan hän katsella mustalaistyttöä?

Hän jatkoi laskeutumistaan. Hetken kuluttua nähtiin arkkidiakonin astuvan torille tornin juurella olevasta ovesta.

— Minne mustalaistyttö on mennyt? hän kysyi tunkeutuessaan katsojajoukkoon.

— En tiedä, vastasi joku lähinnä seisojista. — Hän katosi juuri äsken. Hän meni kai tanssimaan jonkun fandangon tuohon vastapäätä olevaan taloon, jonne häntä kutsuttiin.

Mustalaistytön sijasta arkkidiakoni näki samalla matolla, jonka lehtikiehkurat vastikään olivat peittyneet niiden oikullisten kuvioitten varjoon, joita tytön tanssi piirteli, ainoastaan kelta- ja punapukuisen miehen, joka vuorostaan ansaitakseen jonkin lantin kiersi piirissä ympäri kädet lanteilla, pää taaksepäin taivutettuna, kasvot tulipunaisina, kaula jännittyneenä ja tuoli hampaissa. Tälle tuolille hän oli sitonut kissan, jonka eräs naapurin eukko oli hänelle lainannut ja joka peloissaan mankui kauheasti.

— Pyhä Neitsyt! arkkidiakoni huudahti samassa, kun ilveilijä suurien hikipisarain helmeillessä hänen otsaltaan kulki hänen ohitse kissan ja tuolin muodostamme tasapainopyramideineen, — mitä ihmettä mestari Pierre Gringoire nyt toimittaa?

Arkkidiakonin ankara ääni sai miesraukan niin säikähtämään, että tuoli horjahti tasapainosta ja putosi kissoineen pävineen suoraan katsojain niskaan, mikä aiheutti loppumattoman kirouskuuron.

Mestari Pierre Gringoirelle (sillä hän se todellakin oli) olisi ehkä koitunut ikävä tilinteko kissan omistajan ja kaikkien niiden kolauksen saaneitten kanssa, jotka häntä ympäröivät, ellei hän olisi käyttänyt hyväkseen ensi ällistystä paetakseen nopeasti kirkkoon, jonne Claude Frollo oli häntä viitannut tulemaan.

Tuomiokirkko oli jo hämärä ja tyhjä. Sivulaivat olivat aivan pimeät, ja kappeliin lamput alkoivat valaista tuikkivalla hohteella. Ainoastaan suuri ruusustoikkuna, jonka tuhannet värilliset lasiruudut kimaltelivat laskevan auringon kohtisuorissa säteissä, loisti hämärässä jalokiviläjän lailla ja loi häikäisevän väriloisteen keskilaivan toiseen päähän.

Kun he olivat tulleet kirkkoon, asettui dom Claude selin muuatta pylvästä vasten ja tarkasti tutkivasti

Gringoirea. Tämä katse ei ollut se, jota Gringoire pelkäsi. Häpeissään ja hämillään siitä, että niin kunnianarvoisa ja oppinut henkilö näki hänet ilveilijän puvussa, hän oli pelännyt ivallista katsetta. Papin katse ei kuitenkaan ollut lainkaan ironinen; se oli vakava, tyyni ja läpitunkeva.

Arkkidiakoni katkaisi ensimmäisenä äänettömyyden.

— Tulkaa lähemmäs, mestari Pierre. Teidän on selitettävä minulle koko joukko asioita. Ja ennen kaikkea, mistä johtuu se, että sitten kun teitä ei ole näkynyt kohta kahteen kuukauteen, teidät tapaa torilta tuossa kummallisessa puvussa, joka on puoliksi keltainen, puoliksi punainen aivan kuin caudebecomena?

— Herra, vastasi Gringoire surkealla äänellä, — olette oikeassa, tämä on todellakin merkillinen puku, ja te näette minut siinä yhtä häpeissäni kuin kissan, jolle on pantu kurpitsankuori päähän. On todella rumaa pakottaa herroja vartijoita tämän kaavun alla patukoimaan pythagoralaisen filosofin hartioita. Mutta arvoisa opettajani, mitäpä tehdä? Kaikki on vanhan nuttuni vika, joka pelkurimaisesti jätti minut pulaan talven alussa sillä verukkeella, että oli menossa hajalle ja kaipasi lepoon lumppujen kerääjän koriin. Mikä eteen? Sivistys ei ole vielä niin pitkällä, että voitaisiin kulkea alasti, kuten vanha Diogenes halusi. Puhalsi kylmä tuuli, ja ainakaan tammikuussa ihmiskunta ei mielellään ota tätä uutta edistysaskelta. Tämä kaapu oli tarjolla. Minä otin sen ja jätin sijalle vanhan mustan nuttuni, joka hermeetikolle [*hermeetikko*, salatieteilijä, alkemisti; *hermeettinen*, salattu, suljettu; ilmatiivis], sellaiselle kuin minä, oli sangen epähermeettinen. Ja niin näette minut nyt ilveilijän puvussa pyhän Genestin tavoin. Mikäs auttoi? Se on auringonpimennys. Paimensihan Apollokin Admetoksen karjaa.

— Kaunista ammattiapa harjoitatte! virkkoi arkkidiakoni.

— Tunnustan, arvoisa mestari, että on arvokkaampaa filosofoida ja runoilla, puhaltua ahjon tulta tai saada se lahjaksi taivaasta kuin tasapainotaiteilla kissojen kanssa kadulla. Niinpä teidän puhutellessanne minua hölmistyinkin ihan kuin aasi paistinkääntäjää. Mutta mitä tehdä? Joka päivä on pysyteltävä hengissä, eivätkä kauneimmatkaan aleksandriinisäkeet korvaa hampaissa Brie-juuston kimpaletta. Kirjoitin Flanderin Margaretan kunniaksi tuon kuuluisan moraliteetin, tiedättehän, mutta kaupunki ei maksa minulle mitään siitä sillä verukkeella, ettei se ollut kyllin loistava, niinkuin nyt neljällä eculla voisi saada aikaan Sofokleen veroisen tragedian. Olin kuolemaisillani nälkään. Onneksi havaitsin, että leukani oli lujatekoinen, ja sanoin tälle leualle: — Tee voima- ja tasapainotemppuja, elätä itsesi! *Ale te ipsam*. Ryysyläisjoukkio, jonka ystävyyteen pääsin, opetti minulle joukon herkulestemppuja, ja nyt pureskelen iltaisin leipää, jota hampaani päivisin otsani hiessä ansaitsevat. Tunnustan kylläkin, *concedo*, että se on henkisten lahjojen väärinkäyttöä, ja ettei ihminen ole luotu koko ikäänsä tamburiinia rummuttamaan ja pureksimaan tuoleja. Mutta eihän se riitä, arvoisa mestari, että saa päivänsä kulumaan, täytyyhän elatuskin ansaita.

Dom Claude Frolo kuunteli ääneti. Äkkiä hänen syvälle painuneisiin silmiinsä ilmestyi niin tuikea ja läpitunkeva ilme, että Gringoire tunsi tuon katseen näkevän hänen sielunsa pohjaan saakka.

— Hyvä, mestari Pierre, mutta miten olette nyt tuon mustalaistanssijattaren seurassa?

— No sentähden totisesti, vastasi Gringoire, että hän on minun vaimoni ja minä olen hänen miehensä!

Papin synkstä katseesta leimahti salama.

— Oletko tehnyt sen, kurja? hän karjaisi ja tarttui raivoisasti Gringoiren käsivarteen, — oletko ollut niin jumalaton, että olet ryhtynyt tähän tyttöön?

— Paratiisi-osuuteni kautta, korkea-arvoisa herra, vastasi Gringoire, jonka koko ruumis vapisi, — vannon teille, etten ole milloinkaan koskenut häneen, jos se saattaa teidät levottomaksi.

— No mitä sitten puhut miehestä ja vaimosta? sanoi pappi.

Gringoire kiiruhti kertomaan hänelle lyhyesti, mitä lukija jo tietää: seikkailustaan Ihmeiden pihassa, avioliitostaan ja rikotusta ruukusta. Kävi muuten selville, ettei tästä avioliitosta ollut vielääkään tullut sen kummempaa, ja että mustalaistyttö joka ilta epäsi häneltä hääyön aivan kuin ensimmäisenäkin päivänä.

— Se on harmillista, sanoi hän, — mutta se johtuu siitä, että onnettomuudekseni olen joutunut naimisiin neitseen kanssa.

— Mitä tarkoitatte? kysyi arkkidiakoni, joka oli kertomuksen aikana vähitellen rauhoittunut.

— Sitä on vähän vaikea selittää, vastasi runoilija. — Siinä on taikauskoa. Mikäli on perää sen vanhan rentun puheissa, jota siellä meillä sanotaan Egyptin herttuaksi, on vaimoni nähkääs löytölapsi — tai kadonnut, mikä ei juuri muuta asiaa. Hänellä on kaulassaan amuletti, jonka avulla hänen sanotaan

kerran löytävän vanhempansa, mutta se kadottaataikavoimansa, jos tyttö kadottaa siveytensä. Sen takia me vietämme hyvin siveellistä elämää.

— Luulette siis, mestari Pierre, virkkoi Claude, jonka otsa kirkastumistaan kirkastui, — ettei tuohon olentoon ole vielä kukaan mies koskenut?

— Mitä luulette miehen mahtavan taikauskolle, dom Claude? Se ajatus on nyt kerta kaikkiaan piintynyt tytön päähän. Tuollainen nunnan kainous on tosiaan aivan harvinaista noiden perin kesyjen mustalaistyttöjen keskuudessa. Mutta hänellä onkin kolme kovaa suojelijaa: Egyptin herttua, joka on ottanut hänet varjelukseensa aikoen ehkä myöden hänet jollekin äveriäälle apotille; koko hänen heimonsa, joka kunnioittaa häntä tavattomasti, aivan kuin Pyhää Neitsyttä; ja muuan pienoinen tikari, jota tuo äkäpussi aina kantaa jossakin kätkössä, huolimatta kaupunginvoudin kiellosta, ja joka aina ilmestyy hänen käteensä, kun häntä koettaa ottaa vyötäisiltä. Oikea ampiainen, toden totta!

Arkkidiakoni teki edelleen Gringoirelle kysymyksiä.

Esmeralda oli Gringoiren mielestä harmiton, kaunis ja soma olento, pientä suunsiipennusta lukuunottamatta, joka hänen oli tapana tehdä; naiivi, intohimoinen tyttö, mistään tietämätön ja kaikkeen innostuva; olento, joka ei edes unissaankaan tiennyt eroa naisen ja miehen välillä, ja käyttäytyi sen mukaan; kovin hullaantunut tanssiin, helinäan ja ulkoilmaan; eräänlainen naismehiläinen, jolla oli näkymättömät siivet jaloissa ja joka eli tuulenpyörteessä. Tämä luonne oli hänen kiertolaiselämänsä vaikutusta, jota hän oli koko ikänsä viettänyt. Gringoire oli saanut tietää, että hän lapsena oli vaeltanut Espanjan ja Katalonian lävitse aina Sisiliaan asti; hän luuli vielä, että mustalaisjoukkue, johon hän kuului, oli vienyt hänet Algerian kuningaskuntaan, joka oli Akaiassa, joka taas eräältä puolelta rajoittuu Vähään Albaniaan ja Kreikkaan ja toiselta Sisilian mereen, josta kulkee tie Konstantinopoliin. Mustalaiset olivat Gringoiren sanojen mukaan Algerian kuninkaan vasalleja, hän kun oli valkoisten maurien päällikkö. Varmaa oli, että Esmeralda oli aivan nuorena tullut Ranskaan Unkarin kautta. Kaikista näistä maista tuo nuori tyttö oli tuonut mukanaan joukon omituisia puhetapoja, lauluja ja käsityksiä, mistä johtui että hänen puheensa oli yhtä kirjavaa kuin hänen puoliksi pariisilainen, puoliksi afrikkalainen pukunsa. Mutta kansa piti hänestä paljon niissä kortteleissa, joissa hän liikkui, hänen vilkkautensa, iloisuutensa ja suloutensa, hänen tanssinsa ja laulujensa vuoksi. Koko kaupungissa oli vain kaksi henkilöä, joiden hän luuli vihaavan häntä ja joista hän usein kammoten puhui: Rolandin tornin säkkinainen, ilkeä erakko, joka jostakin tuntemattomasta syystä vihasi mustalaisia ja joka kirosi tanssijatar raukkaa joka kerta, kun tämä kulki hänen komeronsa ohi; ja joku pappi, joka aina hänet kohdatessaan tähtäsi häneen katseita ja sanoja, jotka saivat hänet pelon valtaan. Tämä viimeinen tieto sai arkkidiakonin suuresti hämilleen Gringoiren sitä erityisemmin huomaamatta. Kaksi kuukautta oli riittänyt häivyttämään tuon huolettoman runoilijan mielestä sen illan omituiset yksityiskohdat, jona hän oli tavannut mustalaistyttöä, sekä arkkidiakonin silloisen esiintymisen. Muuten ei tuo pikku tanssijatar pelännyt mitään; hän ei ennustanut, mikä suojeli häntä syytöksiltä noituuden harjoittamisesta, mistä niin usein nostettiin juttuja mustalaisnaisia vastaan. Jollei Gringoire ollutkaan hänen aviomiehensä, niin olipahan ainakin veljen asemassa. Yleensä filosofi alistui kärsivällisesti tuohon platoniseen liittoon. Olihan aina yösi ja leipää. Joka aamu hän lähti kulkurienpesästä, useimmiten mustalaistyttöä seurassa; hän auttoi häntä kujasilla kupari- ja hopealanttien keräämisessä; joka ilta hän palasi hänen kanssaan saman katon alle, antoi hänen sulkeutua komeroonsa ja nukkui vanhurskaan unta. Ylimalkaan, kuten hän sanoi, sangen miellyttävää elämää ja erittäin suotuisaa haaveiluille. Muuten ei filosofimme sisimmässään suinkaan ollut oikein selvillä siitä, oliko hän oikeastaan niin kuolettavasti rakastunut mustalaistyttöön. Hän piti miltei yhtä paljon vuohesta. Se olikin ihastuttava eläin, miellyttävä, älykäs, henkevä, — oppinut vuohi. Nämä oppineet eläimet eivät keskiajalla olleetkaan harvinaisia; ne herättivät suurta ihmetystä ja saattoivat usein ohjaajansa roviolle. Ne temput, joita meidän vuochemme kullatuilla kavioillaan teki, olivat kuitenkin varsin viatonta laatua. Gringoire selitti ne arkkidiakonille, jonka mieltä nämä yksityisseikat näyttivät suuresti kiinnostavan. Useimmissa tapauksissa ei tarvittu muuta kuin määrättyllä tavalla näyttää tamburiinia vuohelelle, jotta sai sen tekemään halutun tempun. Sen oli siihen harjoittanut mustalaistyttö, joka oli siinä niin taitava, että oli kahdessa kuukaudessa saanut vuohen oppimaan irtonaisilla kirjaimilla muodostamaan sanan *Febus*.

— *Febus!* sanoi pappi; — miksi *Febus*?

— En tiedä, vastasi Gringoire. — Ehkä hän luulee tuossa sanassa olevan jonkin salaisen taikavoiman. Hän toistaa sitä usein puoliääneen luullessaan olevansa yksin.

— Oletko varma, virkkoi Claude katse läpätunkevana, — että se on vain sana, eikä nimi?

— Kenen nimi? virkkoi runoilija

— Mistä minä tiedän? sanoi pappi.

— Sanonpa mitä minä arvelen, herra. Mustalaiset lienevät tulenpalvelijoita ja kunnioittavat aurinkoa.

Siitä Febus.

— Se ei ole minusta niinkään selvää kuin teistä, mestari Pierre.

— Olkoon miten tahansa, se ei liikuta minua. Mutiskoon Febustaan mielensä mukaan. Varmaa vain on, että Djali pitää jo minusta melkein yhtä paljon kuin hänestä.

— Kuka on Djali?

— Se on vuohi.

Arkkidiakoni nojasi leukansa kättä vasten ja näytti vaipuvan mietteisiin. Yhtäkkiä hän käännähti Gringoiren puoleen.

— Sinä siis vannot, ettet ole koskenut häneen?

— Kehenkä? kysyi Gringoire, vuoheenko?

— Ei, tuohon naiseen.

— Vaimooni! Vannon, etten ole.

— Ja sinä olet usein kahden hänen kanssaan?

— Joka ilta hyvän hetken.

Dom Claude rypisti kulmakarvansa.

— Oh! oh! *solus cum sola non cogibuntur orare Pater noster.*

[Kahden kesken eivät he tule lukeneeksi Isä meitä.]

— Sieluni autuuden kautta, enkö voikin lukea *Pateria ja Ave Mariaa ja Credo in Deum patrem omnipotentem* [Uskon Jumalaan Isään kaikkivaltiaaseen] ilman, että hän välittää minusta enempää kuin kana kirkosta.

— Vanno äitisi kohdun kautta, toisti arkkidiakoni rajusti, — ettet edes sormenpäälläsi ole koskenut tuohon olentoon.

— Vannon sen vaikka isäni pään kautta, sillä nuo kaksi seikkaa ovat ainakin yhdenveroiset. Mutta sallikaa minun, arvoisa mestan, vuorostani kysyä jotain.

— Puhukaa, herra.

— Minkä tähden tämä teitä kiinnostaa?

Arkkidiakonin kalpeat kasvot sävähtivät punaisiksi kuin nuoren tytön posket. Hän oli hetken vaiti ja vastasi sitten ilmeisesti hämillään:

— Kuulkaa, mestari Pierre Gringoire. Te ette vielä tietääkseni ole kadotuksen oma. Te kiinnitätte mieltäni ja minä haluan parastanne. Mutta pieninkin kosketus tuohon mustalaispaholaiseen alistaa teidät perkeleen palvelijaksi. Tiedättehän, että ruumis aina saattaa sielun perikatoon. Paha teidät perii, jos lähestytte tuota naista! Siinä kaikki.

— Yritin kerran, sanoi Gringoire kynsien korvallistaan. — Tein sen ensimmäisenä iltana, mutta sain pitkän nenän.

— Julkesitteko todellakin, mestari Pierre? Ja papin otsa synkkeni.

— Toisella kerralla, jatkoi runoilija hymyillen, — katsoin ennen makuulle menoani avaimenreijästä ja näin paitasillaan hurmaavimman naisen, jonka paljaan jalan alla vuodehinnat milloinkaan ovat natisseet.

— Mene helvettiin! karjaisi pappi iskien hämmästyneeseen Gringoireen kauhean katseen, ja työntäen syrjään tuon hämmästyneen runoilijan hän riensi pitkin askelin kirkon pimeimpiin holveihin.

III. Kellot

Aikaisemmin kuvatusta kaakinpuukohtauksesta alkaen Notre-Damen naapuriston asukkaat olivat luulleet huomanneensa Quasimodon kiintymyksen kelloihin suuresti viilentyneen. Ennen oli kuulunut

alituiseen kellonsoittoa: pitkiä aamusoittoja, pauhaavia päiväsoittoja puolipäivämessun edellä, vilkkaita juoksutuksia pikkukelloilla hää- ja kastetilaisuuksien kunniaksi, niin että tuo kellojen kilkaus muistutti monenlaisten viehättävien äänien korukudosta. Tuo vanha kirkko värähteli ja helähteli ainaista kellonsoiton riemua. Siinä tunsu aina asuvan äänen oikullisen hengen, joka kajahtutteli säveleitään kaikista noista vaskikidoista. Nyt tuntui henki kadonneen; tuomiokirkko näytti synkältä ja oli mielellään vaiti. Juhlat ja hautajaiset saivat kirkonmenojärjestyksen määräämät soittonsa kuivakiskoisesti ja välittömästi mutta ei enempää. Kirkon kaiuttamasta kaksinkertaisesta soitannosta, sisältä urkujen ja ulkoa kellojen, kuultiin enää vain urkujen säveleitä. Oli kuin torneissa ei enää olisi ollut soittoniekkaa. Quasimodo oli siellä kuitenkin yhä. Mitä oli hänelle tapahtunut? Asustiko hänen sydämessään vielä häpeä ja epätoivo kaakinpuurangaistuksesta, näkikö hän yhä sielussaan pyövelin raipan viuhuvan ilmassa, ja oliko suru tuosta kohtelusta kokonaan sammuttanut hänen rakkautensa kelloihin? Vai oliko Marielle ilmestynyt kilpailija Notre-Damen kellonsoittajan sydämeen; löikö hän suuren kellon ja sen neljätoista sisarusta laimin jonkun vielä rakkaamman ja kauniimman olennon vuoksi?

Armon vuonna 1482 sattui maaliskuun 25. päivä, Marian ilmestyspäivä, tiistaiksi. Ilma oli sinä päivänä niin puhdas ja kevyt, että Quasimodo tunsu tuulahduksen entisestä rakkaudestaan kelloja kohtaan heräävän uudelleen henkiin. Hän nousi pohjoiseen torniin, kirkonpalvelijan alhaalla avatessa selkoselälleen kirkon ovet, jotka siihen aikaan olivat paksua, nahalla päällystettyä tammilankkua. Ne oli reunustettu kullatuilla rautakynsillä ja koristettu "sangen taidokkaasti tehdyillä" kuvilla.

Tultuaan korkeaan kellohuoneeseen Quasimodo katseli hetken kuutta pikkukelloa ja ravisti surullisena päätään, aivan kuin hän olisi huoaten surrut jonkin vieraan tunkeutumista hänen sydämeensä niiden ja hänen välilleen. Mutta kun hän oli pannut ne soimaan, kun hän tunsu tuon kellotertun liikkuvan käsissään, kun hän näki, sillä hän ei sitä kuullut, tuon kajahtelevan oktaavin nousevan ja laskevan sointuvassa sävelasteikossa ikään kuin oksalta oksalle hyppelevän linnun, kun musiikin henki, haltija, joka ravistaa ilmoille säkenöivän kimpun strettoja, liverryksiä ja arpeggioja, oli saanut kuuroraukan valtoihinsa, silloin hän tunsu itsensä jälleen onnelliseksi unohtaen kaiken, ja hänen sydämensä laajeni ja hänen kasvonsa loistivat.

Hän liikkui edestakaisin, paukutti käsiään, riensi köydeltä toiselle, kiihotti noita kuutta laulajaa sanoilla ja liikkeillä aivan kuin orkesterinjohtaja, joka kannustaa eläviä taitureita.

— Lennä, puheli hän, — lennä, Gabrielle! Anna pauhinasi tulvia torille! Tänään on juhla. — Thibauld, älä laiskottele. Sinä kuhnailet. Lennä, lennä vain! Oletko ruostunut, senkin nahjus? — Hyvä! Nopeammin! nopeammin! Kieli ei saa näkyä. Pauhatkaa ne kaikki kuuroiksi niin kuin minut. Kas niin, Thibauld, sillä lailla! — Guillaume! Guillaume! sinä olet suurin ja Pasquier on pienin, ja Pasquier soi paremmin kuin sinä. Lyönpä vetoa, että ne, jotka kuulevat, kuulevat sen äänen paremmin kuin sinun. — Hyvä! hyvä! Gabrielleni, paremmin! paljon paremmin! — Hei! mitä se Varpus-pari siellä ylhäällä tekee? Enhän näe teidän hiiskahtavankaan. — Mitä kuparinokkia ne tuollaiset ovat, jotka näyttävät haukottelevan, kun pitäisi laulaa? Nyt täytyy panna parastaan! Nyt on Ilmestyspäivä. On kaunis auringonpaiste. Täytyy saada hyvää soittoa. — Guillaume raukka! sinähän olet aivan hengästynyt, poikaseni!

Niin hän kannusti touhuissaan kellojaan, jotka kaikki kuusi heilahtelivat täyttä vauhtia värähdytellen loistavia kylkiään korskuvan espanjalaisen muulivaljakon lailla, jota ajaja huudoillaan silloin tällöin hoputtaa.

Luodessaan silmäyksen ulos niiden suurten tiililevyjen aukosta, jotka peittävät osan kellotornin pystysuoraa seinää, hän näki kesken kaiken torilla nuoren, omituisesti pukeutuneen tytön, joka pysähtyi ja levitti maahan maton, jolle asettui pieni vuohi, sekä joukon katsojia, joita kerääntyi hänen ympärilleen. Tämä näky antoi hänen ajatuksilleen äkkiä aivan toisen suunnan ja viilensi hänen soitannollisen innostuksensa, aivan kuin sula pihka hyytyy tuulenhenkäyksestä. Hän pysähtyi, käänsi selkänsä kelloille, ryömi katonreunalle ja kiinnitti tanssijattareen tuon uneksivan, hellän ja lempeän katseen, joka kerran hämmästytti arkkidiakonia. Tällöin pysähtyivät kaikki unohdetut kellot yhtäaikaa niiden kellonsoiton ystävien suureksi pettymykseksi, jotka hyvän soiton toivossa kuuntelivat Pont-au-Changella ja jotka lähtivät matkoihinsa noloina kuin koira, jolle on näytetty luuta ja annetaankin kivi.

IV. 'AN'AGKH

Eräänä saman maaliskuun kauniina aamuna, luulen sen olleen lauantaina 29:ntenä päivänä, nuori ystävämmme, ylioppilas Jehan Frolo du Moulin, havaitsi vetäessään jalkaansa housujaan, joiden taskussa

oli hänen kukkaronsa, ettei niistä kuulunut minkäänlaista metallin helinää.

— Kukkaro parka! hän sanoi vetäen sen esille taskusta, — mitä! ei edes pienintä pariisilaistakaan! Miten kurjaksi peli, oluthaarikat ja Venus ovat vatsasi kutistaneet! Miten tyhjä, kurttuinen ja veltto oletkaan! Olethan litteä kuin raivottaren rinta! Kysynpä teiltä, herrat Cicero ja Seneca, joiden näen lojuvan tuolla nurkassa hajallaan kuivettuneina kappaleina, mitä hyödyttää minun enempää kuin rahavarainhoitajan tai jonkun Pontaux-Changeurs'in juutalaisen tietää, että kultainen kruunuécu vastaa kolmeasataakahdeksaakymmentäviittä kahdenkymmenenviiden pariisilaisen soun kappaletta ja kahdeksaa pariisilaista denieriä, ja että puolikuuécu vastaa kolmeasataayhdeksääkymmentäkuutta kahdenkymmenenkuuden soun kappaletta ja kuutta toursilaista denieriä, jollei minulla ole edes yhtä vaivaista kolikkoa lyödä pöytään! Oh! konsuli Cicero! tästä pinteestä ei autakaan sinun kiertolauseesi, *quemadmodumit ja vefum enim verot!*

Hän pukeutui alla päin. Nyörittäessään kenkiään hän sai erään ajatuksen, mutta karkotti sen heti; se palasi kuitenkin takaisin, ja hän pani liivin nurinpäin ylleen, mikä oli merkinä ankarasta sisäisestä taistelusta. Viimein hän paiskasi lakkinsa maahan ja huudahti:

— Vietävä! käyköön miten käy. Menen veljeni luo. Saan nuhdesaarnan, mutta myös écun.

Hän heitti kiireesti ylleen turkisreunaisilla hihoilla varustetun takkinsa, otti lattialta lakkinsa ja riensi vimmattua vauhtia ulos. Hän laskeutui Rue de la Harpea pitkin Citétä kohden. Rue de la Huchetten tienoilla kutkutti hänen hajuaistimiaan niiden mainioiden paistien lemu, joita siellä alituiseen vartaissa käännellään, ja hän heitti kaipaavan katseen tuohon jättiläismäiseen ravintolaan, joka kerran sai kerjäläismunkki Calatagironen mahtipontisesti huudahtamaan: *Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda!* [Tämä ravintola on todellakin ihmeellinen!] Mutta Jehanilla ei ollut mitään, millä syödä, ja hän painui näin ollen syvään huokaisten Petit-Châtelet'n porttiholviin, tuohon jykevien tornien muodostamaan suunnattomaan nelilehtiapilaaseen, joka vartioi Citén siltaa.

Hänellä ei ollut aikaa edes ohimennen heittää kivellä, kuten hänen tapanaan oli, Périnet Leclercin kurjaa kuvapatsasta, miehen, joka oli kavaltanut Kaarle VI:n Pariisin englantilaisille, — rikos, jota hänen Harpe- ja Buci-katujen kulmauksessa oleva, kivien särkemä ja loan tahrима patsaansa oli kuin ikuisella kaakinpuulla saanut kolme vuosisataa sovittaa.

Kuljettuaan Petit-Pontin yli ja astuttuaan Neuve-Sainte-Geneviève-kadun poikki Jehan de Molendino oli Notre-Damen luona. Täällä hän alkoi taas epäröidä ja asteli hetken herra Legris'n muistopatsaan ympärillä mutisten pelokkaana:

— Nuhdesaarna on varma, écu on epävarma!

Hän pysäytti kirkon vartijan, joka tuli luostarista, ja kysyi:

— Missä on Josas'n herra arkkidiakoni?

— Luulen hänen olevan tornikammiossaan, mutta älkää menkö sinne häntä häiritsemään, jollette tule jonkun sellaisen kuin paavin tai kuninkaan asioissa.

Jehan löi käsiään yhteen.

— Hiis vieköön! Nytpä on mainio tilaisuus nähdä tuo kuuluisa noidankomero!

Tämä ajatus sai hänet päättävästi astumaan sisälle tornin juurella olevasta mustasta ovesta ja kapuamaan Saint-Gilles'in kiertoportaita, jotka vievät tornin ylempiin kerroksiin.

— Menenpä katsomaan, hän virkkoi itsekseen astellessaan portaita ylös. — Pyhän Neitsyen korpipoikasten kautta! onpa hauska nähdä tuo kammio, jota arvoisa veljeni salaa kuin häpeäänsä. Sanotaan, että hän siellä sytyttää helvetin keittiöitään, ja että hän keittää loimuavalla tulella viisasten kiveä. Hitto vie! välitän viis viisasten kivistä ja haluaisin paljon mieluummin nähdä hänen uunillaan rasvaisen pääsiäismunakkaan kuin maailman suurimman viisasten kiven!

Saavuttuaan pylväspengerhälle hän veti hetkisen henkeään ja kiroili noita loppumattomia portaita ties miten monen miljoonan paholaiskuorman nimessä, sitten jatkoi hän taas kapuamistaan sen pohjoisessa tornissa olevan pienen oven takaa kohoavia portaita, joka nykyään on suljettu yleisöltä. Sivuutettuaan kellosoijan hän näki toisessa seinässä olevassa syvennyksessä muutaman porrasaskelman ja tämän syvennyksen perällä matalan holvioven, jonka suunnattoman lukon ja lujan raudoituksen hän erotti kaartoseinään puhkaistusta aukosta tulevassa valossa. Ne, jotka nykyään ovat halukkaita näkemään tämän oven, tuntevat sen seuraavasta, valkoisilla kirjaimilla mustaan muuriin piirretystä kirjoituksesta: *J'adore Coralie. 1829. signé Ugène.* [Jumaloin Coralieta. 1829 merkinnyt

Ugène.] Signé kuuluu tekstiin.

— Hohoh! virkkoi ylioppilas; tässä kai se on.

Avain oli lukossa. Ovi oli auki lukosta. Hän työnsi sitä hiljaa ja kurkisti raosta sisälle.

Lukija on varmaankin selaillut joskus Rembrandtin, tuon maalaustaiteen Shakespearen teosten jäljennöksiä. Näiden ihmeellisten kuvien joukossa on eräs etsaus, joka esittää, kuten arvellaan, tohtori Faustia ja jota ei voi viehättymättä tarkastella. Se esittää synkkää kammiota. Keskellä on pöytä, joka on täynnä kolkkoja esineitä, pääkalloja, taivaanpalloja, tislauskojeita, harppeja ja hieroglyfipergamentteja. Tämän pöydän ääressä on tohtori väljään yönuttuunsa pukeutuneena ja turkisreunainen lakki syvälle päähän painettuna. Hänestä ei näy kuin yläruumis. Hän on puolittain kohoutuneena suuresta nojatuolistaan, hänen nyrkkiin puristetut kätensä nojaavat pöytää vasten, ja hän tarkastaa innokkaana ja kauhistuneena suurta taikakirjaimien muodostamaa valokehää, joka loistaa taustan seinällä kuin auringonspektri pimeässä huoneessa. Tämä kabbalistinen aurinko näyttää väräjävän silmissä ja täyttää hämärän kammion salaperäisellä säteilyllä. Se on kauhistuttavaa ja kaunista.

Samantapainen Faustin kammiota muistuttava näky avautui Jehanin katseelle, kun hän varovasti oli pistänyt päänsä ovenraosta sisälle. Sekin oli synkkä ja hämärä kammio. Sielläkin oli suuri nojatuoli ja suuri pöytä, harppeja, tislauskojeita, katosta riippuvia eläinten luurankoja, pyörillä liikkuva taivaanpallo lattialla, sekaisin hevosenpäitä ja purkkeja, joissa värähteli kultalehtiä, pääkalloja pergamenttikääröillä, jotka olivat täynnä piirroksia ja kirjoitusmerkkejä, suuria kulmistaan kuluneita käsikirjoituspinkkoja auki levitettynä; sanalla sanoen tieteen tunkiota; ja kaikkialla tämän sekasotkun yllä tomua ja hämähäkin seittejä. Mutta tuota valoisaa kirjainkehää ei ollut, eikä liioin tohtoria, joka olisi haltioissaan tarkastanut tuota loistavaa näkyä kuin kotka aurinkoa.

Kammio ei ollut kuitenkaan tyhjä. Nojatuolissa istui mies pöydän yli kumartuneena. Jehan, johon hän oli selin, voi nähdä vain hänen olkapäänsä ja takaraivonsa; mutta hän tunsu helposti tuon kaljun pään, johon luonto oli muodostanut ikuisen tonsuurin ikään kuin se olisi tahtonut ulkonaisella symbolilla osoittaa arkkidiakonin vastustamatonta papillista kutsumusta.

Jehan tunsu siis veljensä. Mutta ovi oli auennut niin hiljaa, ettei dom Claude ollut lainkaan huomannut hänen läsnäoloaan. Utelias ylioppilas käytti sitä hyväkseen tarkastaakseen hetken rauhassa kammiota. Nojatuolin vasemmalla puolella, ikkuna-aukon alla oli suuri liesi, jota hän ei heti ollut huomannut. Tästä ikkunasta sisään virtaava valo kulki pyöreän hämähäkinverkon läpi, jonka siro ruususto täytti aistikkaasti suippokaariaukon ja jonka keskellä itse hyönteis-arkkitehti liikkumattomana kenotti ikään kuin tämän tähtipyörän keskipisteenä. Liedellä oli sekaisin kaikenlaisia astioita, hietakivipulloja, lasitislaimia, keittopulloja. Jehan teki huokaisten sen huomion, että paistinpannu puuttui.

— Onpa siinäkin keittiökalusto! mietti hän.

Liedessä ei muuten ollut tulta, ja näytti siltä kuin ei siinä olisi pidetty tulta pitkään aikaan. Lasinaamari, jonka Jehan keksi alkemististen työkalujen joukosta ja jonka tarkoituksena epäilemättä oli suojella arkkidiakonin kasvoja hänen käsitellessään jotain vaarallista ainetta, oli pölyisenä eräässä nurkassa. Sen vieressä oli yhtä pölyinen palje, jonka etupuolella oli vaskikirjaimin seuraava kirjoitus: *Spira, Spera!* [Puhalla, toivo!]

Pitkin seiniä näkyi musteella tai metallipiirtimellä kirjoitettuja mietelmiä hermeetikkojen tapaan. Siinä oli goottilaisia, heprealaisia, kreikkalaisia ja roomalaisia kirjaimia sekaisin, lauseet sikin sokin, jopa päällekkäinkin, uudemmat peittäen vanhempia ja kaikki toisiinsa kietoutuneina kuin oksat pensastossa, kuin keihäät lähiottelussa. Se olikin itse asiassa sangen sekava filosofioiden, mietiskelyn ja inhimillisten viisauksien käsikämmä. Siellä täällä oli muutamia, jotka loistivat toisten yllä kuin liput keihäitten kärkien joukossa. Useimmat olivat lyhyitä latinalaisia tai kreikkalaisia ajatelmia, joita keskiaika niin taitavasti muovaili — *Unde? inde?* [Mistä? tuolta?] — *Homo homini monstrum*. [Ihminen ihmisen hirmu.] — *Astra, castra, nomen, numen*. [Tähtiä, linnoja, nimi, jumaluus.] — *Mega biblion, megakakón*. [Suuri kirja, suuri paha.] — *Sapere aude*. [Rohkene tietää!] — *Flat ubi vult* [Tuuli puhalttaa, minne tahtoo.] — jne.; toisinaan sana ilman mitään käsitettävää merkitystä: *Anagko fagia*, [Mässäys kohtalossa.] ehkä katkera viittaus luostarihallintoon; toisinaan yleiseen heksametrimuotoon valettu pelkkä kirkollinen järjestysohje: *Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum*. [Taivaan herran on nimi *dominus*, maallisen *domnus*.] Siellä täällä oli myös heprealaisia koukeroita, joista ei Jehan, joka sangen heikosti osasi kreikkaakin, ymmärtänyt mitään, ja kaikkialla oli tähtiä, ihmisten ja eläinten kuvia ja ristikkäisiä kolmioita, mikä sai nuo täyteen tuhritut kammionseinät muistuttamaan paperinpalasta, jota pitkin apina on kuljettanut musteeseen kastettua kynää.

Komeron sisusta osoitti muuten laiminlyöntiä ja rappeutumista, ja huonossa kunnossa olevat työvälaineet ilmaisivat, että omistaja ei pitkiin aikoihin ollut muilta toimilta ehtinyt työskennellä.

Hän istui kumartuneena suuren käsikirjoituksen ylle, joka oli täynnä omituisia maalauksia, ja häntä näytti vaivaavan jokin asia, joka yhtenäen sekoittui hänen mietiskelyihinsä. Niin ainakin päätteli Jehan kuullessaan hänen silloin tällöin huudahtelewan katkonaisesti, kuten ainakin mietteisiinsä vaipunut ajattelija, joka miettii ääneensä:

— Niin, Manu sanoi niin, ja Zoroaster opetti niin, aurinko on syntynyt tulesta, kuu auringosta. Tuli on suuren kaikkeuden sielu. Nämä alkuatomit leviävät ja valuvat lakkaamatta maailman yli loppumattomina virtoina. Niissä kohdissa, joissa nämä virrat leikkaavat toisiaan taivaalla, tuottavat ne valoa; leikkauskohdissaan maassa tuottavat ne kultaa. — Valo, kultaa, ne ovat samaa. Tulta konkreettisesti muodossa. — Sama ero kuin näkyvän ja käsin kosketeltavan, saman aineen juoksevan ja kiinteän tilan, vesihöyryn ja jään välillä, ei muuta. — Se ei ole mitään unta — se on yleinen luonnonlaki. — Mutta miten saada tietoonsa tämän yleisen lain salaisuus? Mitä! tämä valo, joka peittää käteni, on kultaa! nämä samat atomit, jotka ovat erään lain mukaan laajenneet, ne tulee vain toisen lain mukaan tiivistää! — Mutta miten? — Toiset ovat luulleet voitavansa toteuttaa sen kaivamalla maahan auringonsäteen. — Averroës, — niin, se on Averroës, — Averroës kaivoi sen Kordovan suuren moskeijan koraanin säilytyskammion ensimmäisen vasemmanpuoleisen pylvään alle; mutta tuota komeroa ei voi avata ennen kuin kahdeksantuhannen vuoden kuluttua, jolloin voidaan nähdä, onko koe onnistunut.

— Piru vieköön! sanoi Jehan itsekseen, — kauanpa saakin écuä odottaa!

—... Toiset ovat arvelleet, jatkoi mietiskelevä arkkidiakoni, että olisi edullisempaa tehdä koe Siriuksen säteellä. Mutta sitä on vaikea saada puhtaana muiden tähtien läheisyyden vuoksi, joiden säteet sekoittuvat sen säteisiin. Flamel on ollut sitä mieltä, että yksinkertaisinta on tehdä koe maallisella tulella. — Flamel! mikä valittu nimi, *Flamma!* — Niin, tuli. Siinä on kaikki. — Timantti on hiilessä, kultaa on tulella. — Mutta miten saada se siitä esille? — Magistri vakuuttaa, että eräät naisennimet ovat suloisen ja salaperäisen ihania, että tarvitsee vain lausua niitä kokeen aikana... — Katsotaanpa mitä Manu siitä lausuu: "Missä naisia kunnioitetaan, siellä iloitsevat Jumalat; missä niitä halveksitaan, siellä on turhaa rukoilla Jumalaa. — Naisen suu on aina puhdas; se on virtaava vesi, se on auringonsäde. — Naisen nimen tulee olla miellyttävä, suloinen, täynnä mielikuvitusta; päättyä pitkiin vokaaleihin ja muistuttaa siunauksia." —... Niin, tuo viisas on oikeassa; todellakin, Maria, Sofia, Esmeralda... — Kirous! aina tuo ajatus!

Ja hän sulki kirjan kiivaasti.

Hän pyyhkäisi kädellä otsaansa ikään kuin karkottaakseen ajatuksen, joka häntä vaivasi. Sitten hän otti pöydältä naulan ja pienen vasaran, jonka varteen oli maalattu omituisia kabbalistisia kirjaimia.

— Viime aikoina, virkkoi hän katkerasti hymyillen, — eivät mitkään kokeeni ole enää onnistuneet! Tuo pinttynyt ajatus hallitsee minua ja kuihduttaa aivoni kuin tulenliekki. En ole edes kyennyt keksimään Kassiodoroksen lampun salaisuutta, joka paloi ilman sydäntä ja öljyä. Ja kuitenkin on seikka aivan yksinkertainen.

— Hitto vieköön! virkkoi Jehan itsekseen.

—... Yksi ainoa kurja ajatus, jatkoi pappi, riittää siis tekemään ihmisen heikoksi ja hupsuksi! Oh! miten Claude Pernelle nauraisikaan minulle, hän, joka ei kyennyt hetkeksikään kääntämään Nicolas Flamelin huomiota hänen suuresta työstään! Mitä! Minulla on kädessäni Zéchiélén taikasara! Joka iskulla, jonka tuo pelätty rabbiini löi tällä vasaralla tähän naulaan kammiossaan, vaipui se hänen vihollisistaan, jonka hän oli tuominnut, kyynärän syvyyteen maahan, joka nieli hänet, vaikkapa tuo vihollinen olisi ollut kahdentuhannen tunnin matkan päässä. Eikö saanut itse Ranskan kuningas, joka eräänä iltana oli ajattele mattomasti kolkuttanut ihmeittentekijän ovelle, kahlata oman Pariisinsa kaduilla polviaan myöten maassa. — Eikä siitä ole vielä kolmeasataa vuottakaan. — No niin! minulla on vasara ja naula, mutta ne eivät ole minun käsissäni lainkaan pelättävämpiä työaseita kuin pieni vasara asesepän kourassa. — Ja kuitenkin ei tarvita muuta kuin taikasana, jonka Zéchiélé lausui iskiessään vasaralla naulaa.

— Pötyä! ajatteli Jehan.

— Katsotaan, koetetaan, jatkoi arkkidiakoni vilkkaasti. Jos onnistun, näen sinisen kipinän välähtävän naulan päästä. — Emen-hetan! Emen-hetan! — Se ei ole se. — Sigeani! Sigeani! — Avatkoon tämä naula haudan sille, jonka nimi on Febus!... — Kirous. Aina, yhä, ikuisesti sama ajatus!

Ja hän pauskasi vasaran raivostuen kädestään. Sitten hän painautui nojatuoliinsa pöydän ääreen niin syvälle, ettei Jehan enää nähnyt häntä korkean tuolinselustan takaa. Hetken aikaa näki hän vain hänen kouristuksenomaisesti pusertuneen nyrkkinsä eräällä kirjalla. Äkkiä nousi dom Claude, tarttui harppiin

ja piirsi ääneti seinään isoilla kirjaimilla seuraavan kreikkalaisen sanan:

'AN'AGKH.

— Veljeni on hullu, virkkoi Jehan itsekseen; — olisihan ollut paljon yksinkertaisempaa kirjoittaa *Fatum* [Kohtalo]. Eihän kuka tahansa ole velvollinen taitamaan kreikkaa.

Arkkidiakoni istuutui jälleen tuoliinsa ja nojasi otsansa molempia käsiään vasten kuin sairas, jonka pää on raskas ja polttava.

Ylioppilas katseli hämmästyneenä veljeään. Hän, jonka sydän aina oli avoinna, joka ei nähnyt muuta lakia maailmassa kuin hyvän luonnonlain, joka antoi intohimojensa virrata taipumustensa teitä ja jolla suurten mielenliikutusten järvi aina oli kuivillaan, hän kun joka aamu valmisti siihen uusia viemäreitä, hän ei tiennyt, miten raivokkaasti tuo inhimillisten intohimojen järvi saattaa käydä ja kuohua, kun siltä kokonaan kielletään purkautuminen, miten se paisuu, nousee, tulvii yli reunojensa, miten se kalvaa sydäntä, miten se purkautuu sisäisinä huokauksina ja äänettöminä kouristuksina, kunnes se murtaa sulkunsa ja puhkaisee alustansa. Claude Frollon ankara ja jäinen ulkomuoto, tuo jäykän ja saavuttamattoman hyveen kylmä kuori oli aina johtanut Jehanin harhaan. Tuo iloinen ylioppilas ei ollut koskaan uneksunutkaan, että tuon otsan, tuon Etnan jäätikön alla virtailisi kiehuva, raivoisa, syvä laava.

Emme tiedä, heräsivätkö nämä ajatukset hänessä äkkiä, mutta niin kevytmielinen kuin hän olikin, ymmärsi hän kuitenkin, että oli nähnyt sellaista, mitä hänen ei olisi pitänyt nähdä, että oli yllättänyt vanhemman veljensä hänen salaisimmasta sieluntilastaan, ja ettei Clauden pitänyt sitä huomata. Nähtyään, että arkkidiakoni oli vaipunut hiljaiseen mietiskelyyn, veti hän päänsä hyvin varovasti takaisin ja kolisteli hieman jaloillaan oven ulkopuolella, aivan kuin joku tulija olisi halunnut ilmoittaa tulostaan dom Claudelle.

— Sisään! huusi arkkidiakoni huoneestaan, olen teitä odottanut. Jätin tahallani avaimen oveen. Käykää sisään, mestari Jacques.

Ylioppilas astui rohkeasti sisälle. Arkkidiakoni, josta veljen tapaaminen tuntui kiusalliselta tällaisessa paikassa, hätkähti nojatuolissaan.

— Mitä! sinäkö, Jehan?

— No J:llä alkava joka tapauksessa, vastasi ylioppilas kasvot punakkoina, julkeina ja iloisina.

Dom Clauden kasvot olivat käyneet jälleen ankariksi.

— Mitä sinä täällä teet?

— Hyvä veli, vastasi ylioppilas koettaen näyttää siivolta, surkuteltavalta ja häveliäältä ja pyöritellen viattoman näköisenä lakkia käsissään, tulin pyytämään...

— Mitä?

— Hieman moraalista tukea, jota kipeästi kaipaam. Jehan ei uskaltanut lisätä ääneensä: — Ja vähän rahaa, jota vielä kipeämmin kaipaam. Tämä toivomus jäi sanomatta.

— Hyvä herra, virkkoi arkkidiakoni kylmästi, — olen hyvin tyytymätön sinuun.

— Valitettavasti! huokasi ylioppilas.

Dom Claude kääntyi nojatuoleineen ja tarkasti Jehania tuikeasti.

— Olipa hyvä, että tapasin sinut.

Alku oli pahaenteinen. Jehan valmistautui saamaan ankaran iskun.

— Jehan, joka päivä saan kuulla valituksia sinusta. Mikä tappelu se taas on ollut, jossa sinä olet piessyt erästä pientä varakreiviä, Albert de Ramonchampia?...

— Oh! virkkoi Jehan, — vähäpätöinen juttu! hävytön hovipoika, joka huvikseen antoi hevosensa roiskutella kuraa ylioppilaitten päälle!

— Kuka on tuo Mahiet Fargel, jatkoi arkkidiakoni, — jonka takin olet repinyt? *Tunicam dechiraverunt*, sanotaan valituksessa.

— Hoh! vaivainen Montaigu-viitta! eikö siinä ole niin!

— Valituksessa sanotaan *tunicam* eikä cappettam. Osaatko latinaa?

Jehan ei vastannut.

— Niin, jatkoi pappi päättään pudistaen, siitä nähdään, miten opintojen ja tietojen laita nykyään on. Latinaa tuskin ymmärretään, Syyriasta ei tiedetä mitään ja kreikkaa halveksitaan niin, ettei pidetä minään, vaikka oppineimmatkin hyppäävät kreikkalaisen sanan yli lukematta sitä, ja että sanotaan: *Graecum est, non legitur*. [Kreikkaa, en ymmärrä.]

Ylioppilas kohotti päättävästi katseensa.

— Herra veljeni, tahdotko, että käännän paikalla ranskaksi tuon kreikkalaisen sanan, joka on tuossa seinässä?

— Minkä sanan?

— 'ANA'GKH.

Heikko puna levisi arkkidiakonin karvaille poskipäille aivan kuin savupilvi, joka ilmaisee tulivuoren salaista kuohuntaa. Ylioppilas tuskin huomasiakaan sitä.

— No, Jehan, sammalsi vanhempi veli ilmeisen vaivalloisesti, mitä se sana merkitsee?

— *Kohtalo*.

Dom Claude kävi kalpeaksi, ja ylioppilas jatkoi huolettomasti: — Ja tuo sana, jonka on sen alle piirtänyt sama käsi, *Anagneia*, merkitsee *saastainen*. Siitä näkee, että kreikkaa osataan.

Arkkidiakoni oli vaiti. Tämä kreikankuulustelu oli herättänyt hänessä mietteitä. Pieni Jehan, jolla oli kaikki hemmoitellun lapsen metkut, luuli hetkeä sopivaksi pyyntönsä esittämiseen. Hän aloitti mitä mielitelevimmällä äänellä.

— Hyvä veljeni, oletko minuun niin suuttunut, että voit julmistua avoimessa taistelussa vaihdetuista mitättömistä tönäisyistä ja puskuista joittenkin pojannulikkani kanssa, *quibusdam marmosetis*? — Näet, että osaan latinani, hyvä veli Claude.

Mutta tämä hymyilevä mielistely ei nyt tehonnutkaan ankaraan isoon veljeen. Kerberos ei välittänyt hunajakakusta. Arkkidiakonin otsalta ei ainoakaan kurttu tasoittunut.

— Mitä asiaa sinulla oli tänne? kysäsi hän kuivasti.

— No niin, asiaan! vastasi Jehan rohkeasti. — Tarvitsen rahaa.

Tämä avoin selitys sai arkkidiakonin ilmeen muuttumaan opettavaksi ja isälliseksi.

— Tiedät hyvin, herra Jehan, että Tirechappen läänityksemme kaksikymmentäyksi taloa tuottavat vuokraa kaikkiaan kolmekymmentäyhdeksän livreä, yksitoista souta ja kuusi pariisilaista denieriä. Se on puolet enemmän kuin Paclet-veljesten aikana, mutta se ei ole paljon.

— Tarvitsen rahaa, virkkoi Jehan stoalaisen rauhallisena.

— Tiedäthän, että kaupungin hallitus on määrännyt kaksikymmentäyksi taloamme suorittamaan täyden veron piispanistuimelle, ja että voimme ostaa takaisin verovapauden maksamalla arvoisalle piispalle kaksi markkaa kultarahassa kuuden pariisilaisen livren mukaan markalta. Tätä rahasummaa en kuitenkaan ole voinut hankkia. Sinä tiedät sen.

— Tiedän, että tarvitsen rahaa, toisti Jehan kolmannen kerran.

— Ja mitä sillä aiot tehdä?

Tämä kysymys sytytti taas toivonkipinän Jehanin silmiin. Hän aloitti uudelleen kissamaisen mielitelevästi:

— Rakas veljeni Claude, minä vakuutan, etten käänny puoleesi missään huonossa tarkoituksessa. Ei ole aikomukseni keikailla kapakoissa rahoillasi eikä ratsastaa Pariisin katuja pitkin kullalla kirjailuin loimin ja lakeija jäljessäni, *cum meo laquasio*. Ei, veljeni, vaan päinvastoin hyväntekeväisyyttä varten.

— Mitä hyväntekeväisyyttä? kysyi Claude hieman yllättyneenä.

— Kaksi ystävääni aikoo ostaa kapalon erään haudriette-laitoksen köyhän lesken lapselle. Se on laupeuden työ. Se maksaa kolme floriinia, ja minäkin tahtoisin antaa roponi.

— Minkä nimisiä ovat ystäväsi?

— Pierre Hirmunyrkki ja Baptiste Hanhilotka.

— Hm! virkkoi arkkidiakoni, omituisia nimiä, jotka sopivat hyväntekeväisyyteen yhtä huonosti kuin pommitykki pääalttarille.

Jehan olikin sangen onnettomasti valinnut kahden ystävänsä nimet. Hän huomasi sen liian myöhään.

— Entä mikä kapalo se sellainen on, joka maksaa kolme floriinia? jatkoi hellittämätön Claude, ja lisäksi haudriettesisarelle? — Milloin haudriette-leskille on tullut tavaksi saada kapalolapsia?

— No niin! minä tarvitsen rahaa mennäkseni illalla katsomaan Isabeau la Thierryä Rakkaudenlehtoon!

— Kurja irstailija! huudahti pappi.

— *Anagneia*, virkkoi Jehan.

Tämä sana, jonka ylioppilas ehkä ilkeyksissään lainasi kammion seinältä, teki pappiin omituisen vaikutuksen. Hän puraisi huultaan ja punastui vihasta.

— Mene tiehesi, hän sanoi Jehanille. — Minä odotan erästä vierasta.

Ylioppilas teki vielä yrityksen.

— Veli Claude, anna minulle edes pieni pariisilainen, että saan syödä.

— Miten pitkälle olet lukenut Gratianuksen asetuksia? kysyi dom Claude.

— Olen kadottanut muistiinpanoni.

— Miten pitkällä olet latinassa? — Horatiukseni on varastettu.

— Miten pitkällä olet Aristoteleessa?

— Hyvä veli! eikö joku kirkkoisä ole sanonut, että kaikkien aikojen kerettiläiset ovat kätkeneet erehdyksensä Aristoteleen metafysiikan viidakoihin? Hiiteen koko Aristoteles! en tahdo repiä uskontoani riekaleiksi hänen metafysiikkaansa.

— Nuori mies, virkkoi arkkidiakoni, kun kuningas viimeksi saapui tänne, oli hänen seurueessaan eräs aatelismies nimeltä Philippe de Comines, jonka hevoson loimessa oli lause, jota neuvoisin sinua miettimään: *Qui non laborat non manducet*. [Joka ei työtä tee, ei hänen syömänkään pidä.]

Ylioppilas oli hetken vaiti, sormi korvalla, silmät maahan luotuina ja äkäisen näköisenä. Äkkiä hän kääntyi Clauden puoleen vilkkaana kuin västäräkki.

— Hyvä veli, sinä siis kieltäydyt antamasta minulle yhtä pariisilaista souta, jotta voisin ostaa leipää leipurista?

— *Qui non laborat non manducet*.

Näiden arkkidiakonin jyrkkien sanojen jälkeen Jehan peitti kasvonsa käsillään kuin nyyhkiä nainen ja huudahti epätoivoisella äänellä.

— *Otototototoi!*

— Mitä se on olevinaan, herraseni? kysyi Claude hämmästyneenä tästä huudahduksesta.

— Mitäkö! vastasi ylioppilas kiinnittäen Claudeen julkeat silmänsä, joita hän oli hieronut sormillaan saadakseen ne itkettyneen punaisiksi; — se on kreikkaa! Se on eräs Aiskhyloksen anapesti, joka ilmaisee suurinta tuskaa.

Ja sitten hän purskahti niin veitikkamaiseen ja rajuun nauruun, että arkkidiakonikin hymähti. Olihan se oikeastaan Clauden vika; miksi hän oli niin hemmotellut poikaa?

— Oh! rakas veljeni Claude, uudisti Jehan tämän hymyn rohkaisemana, katsohan minun risaisia kenkiäni. Onko maailmassa sen traagillisempia koturneja kuin saappaat, joiden pohjasta kieli pistää esille?

Arkkidiakoni oli jälleen yhtä ankara kuin ennen.

— Lähetän sinulle uudet saappaat, mutta en rahaa.

— Vain pieni vaivainen pariisilainen, hyvä veli, jatkoi Jehan rukoilevasti. Luen Gratianusta sydämeni pohjasta, uskon lujasti Jumalaan ja minusta tulee oikea tiedon ja siveyden Pythagoras. Mutta pieni pariisilainen, armosta! Tahdotko, että minut ahmaisee nälkä kitaansa, joka ammottaa edessäni mustempana ja löyhkäävämpänä kuin Tartarus tai jonkun munkin nenä?

Dom Claude ravisti kurttuista päätään:

— *Qui non laborat...*

Jehan keskeytti hänet.

— No niin, piru vieköön! huudahti hän. — Eläköön ilo! Juon itseni humalaan, tappelen, isken sarkat lattiaan ja menen tyttöjen luo!

Ja hän heitti lakkinsa seinään ja läpsäytti sormiaan ikään kuin kastanjetteja.

Arkkidiakoni katseli häntä synkkänä.

— Jehan, sinulla ei ole sielua.

— Siinä tapauksessa minulta puuttuu Epikuroksen mukaan jotakin, en tiedä mitä, joka on tehty jostakin, jolla ei ole nimeä.

— Jehan, sinun täytyy vakavasti ajatella parannusta.

— Kas vain, huudahti ylioppilas katsellen vuoroin veljeään, vuoroin liedellä olevia tislaimia, — täällä on kaikki sarvipäitä, niin ajatukset kuin pullokin.

— Jehan, sinä olet luisuvalla pinnalla. Tiedätkö minne joudut?

— Kapakkaan, vastasi Jehan.

— Kapakka vie kaakinpuuhun.

— Onhan se yhtä hyvä lyhty kuin jokin muukin, ja sen avulla olisi Diogenes ehkä löytänyt ihmisen.

— Kaakinpuu vie hirteen.

— Hirsipuu on vaaka, jonka toisessa päässä on ihminen, toisessa koko maailma. On ihanaa olla ihminen.

— Hirsipuu vie helvettiin.

— Se on suuri nuotio.

— Jehan, Jehan, sinun päiväsi päättyvät huonosti.

— Alku on ollut hyvä.

Tällöin kuului askeleita portaista.

— Hiljaa! sanoi arkkidiakoni pannen sormen huulilleen, siellä on mestari Jacques. Kuule, Jehan, lisäsi hän hiljaa, muista, ettet koskaan puhu kenellekään siitä, mitä olet täällä nähnyt ja kuullut. Kätkeydy nopeasti tuonne uunin alle, äläkä hiisku mitään.

Ylioppilas ryömi uunin alle. Siellä hänen päähänsä pälkähti hedelmällinen ajatus.

— Kesken kaiken, veli Claude, floriini siitä, etten hiisku mitään.

— Hiljaa! saat sen.

— Anna se heti.

— Tuossa on! virkkoi arkkidiakoni heittäen hänelle suuttuneena kukkaronsa. Jehan kätkeytyi uunin alle, ja ovi aukeni.

Tulija oli mustapukuinen ja synkännäköinen mies. Ensin pistikin ystävämme Jehanin silmiin (joka tietenkin oli asettunut loukkoonsa niin, että saattoi mielensä mukaan nähdä ja kuulla kaikki) tulijan puku ja kasvojen syvä surullisuus. Hänen kasvoissaan oli kuitenkin jonkinlainen lempeä ilme, mutta se oli kissan tai tuomarin lempeyttä, imelää lempeyttä. Hän oli ylen harmaa ja kurttuinen, noin kuusikymmenvuotias ja räpytteli silmiään. Hänellä oli valkeat kulmakarvat, riippuva alahuuli ja suuret kädet. Kun Jehan näki, ettei tulija ollutkaan sen kummempi, toisin sanoen varmaankin joku lääkäri tai lakimies, ja että miehen nenä oli hyvin etäällä suusta, mikä oli tyhmyyden merkki, hän vetäytyi loukkoonsa toivottomana, tietämättä miten pitkän ajan saisi viettää tuossa epämukavassa asennossa ja huonossa seurassa.

Arkkidiakoni ei ollut edes noussut seisomaan miehen saapuessa. Hän oli viitannut häntä istuutumaan oven luona olevalle penkille ja hetken hiljaisuuden jälkeen, jolloin hän oli näyttänyt jatkavan mietteitään, hän oli virkkanut hieman suojelijan omaisella äänensävyllä:

— Hyvää päivää, mestari Jacques.

— Terve, mestari! oli mustapukuinen vastannut.

Siinä sävyerossa, millä toisaalta *mestari Jaques* ja toisaalta varsinaisesti *mestari* lausuttiin, oli sama ero kuin sanoilla monseigneur ja monsieur, *domine* ja *domne*. Siinä oli selvästi oppilas opettajan edessä.

— No, virkkoi arkkidiakoni uuden tauon jälkeen, jota mestari Jacques karttoi katkaisemasta, oletteko onnistunut?

— Ah, mestari, vastasi toinen surullisesti hymyillen, — minä puhallan yhtenä. Tuhkaa niin paljon kuin haluan. Mutta ei kultajyvääkään.

Dom Claude liikahti kärsimättömästi.

— En tarkoittanut sitä, mestari Jacques Charmolue, vaan oikeusjuttuunne velhoa vastaan. Hänen nimensä on Marc Cenaine, tiliviraston mestari? Tunnustaako hän noituutensa? Onko kidutus onnistunut?

— Ehei, niin hyvin eivät asiat ole, vastasi mestari Jacques jälleen surullisesti hymyillen. Se mies on kova kuin piikivi. Meidän täytyy keittää häntä Marché-aux-Pourceaux'lla, ennen kuin hän mitään sanoo. Emme ole säästäneet keinoja saadaksemme esille totuuden. Hän onkin jo aivan riepuna. Me käytämme kaikkia Pyhän Johanneksen yrtejä, kuten vanha komediankirjoittaja Plautus sanoo:

Advorsum stimidos, laminas, crucesque, compedesque,
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, botas.

[Piikkejä, pihtejä, kidutusta, jalkarautoja, hihnoja, köysiä, koppia, siteitä, jalkapuuta, kahleita vastaan.]

Mikään ei auta. Se on kauhea mies. En tiedä mitä tehdä.

— Ettekö ole löytänyt mitään uutta hänen asunnostaan?

— Olen, vastasi mestari Jacques pistäen käden laukkuunsa, tämän pergamentin. Siinä on sanoja, joita me emme lainkaan ymmärrä. Rikosasianajaja herra Philippe Lheulier osaa kuitenkin vähän hepreaa, jota hän oppi Brysselissä Kanterstenkadun juutalaisten oikeusjutussa.

Ja mestari Jacques kääri auki pergamenttikäärön.

— Näyttäkääpä, sanoi arkkidiakoni ja huudahti silmäiltyään sitä: — Pelkkää noituutta, mestari Jacques! *Emen-hetan!* on velhojen huuto tullessaan hornaan. *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso!* on kaava, jolla piru jälleen suljetaan helvettiin. *Hax, pax, max!* on lääke. Kaava hullujen koirien puremaa vastaan. Mestari Jacques, te olette kuninkaallinen syyttäjä kirkollisasioissa; tämä pergamentti on inhottava.

— Panemme miehen uudelleen kidutukseen. Tässä on vielä jotain, lisäsi mestari Jacques kopeloiden uudelleen laukkuaan, Marc Cenainen luota löydettyä.

Se oli samantapainen astia, joita oli dom Clauden uunilla.

— Ahaa! virkkoi arkkidiakoni, alkemistinen sulatin.

— Tunnustan, sanoi mestari Jacques hymyillen hämillään, että koetin sitä uunilla, mutta en onnistunut paremmin kuin omallanikaan.

Arkkidiakoni tutki astiaa.

— Mitä hän on piirtänyt sulattimeensa? *Och! Och!* sana, joka karkoittaa kirput. Tuo Marc Cenaine on typerys! Uskonpa todellakin, että ette tällä kultaa tehneet! Se kelpaa enintään kesällä makuukammioonne, siinä kaikki!

— Koska on puhe erehdyksistä, virkkoi kuninkaallinen syyttäjä, — niin minä tarkastelin tänne tullessani portaalia tuolla alhaalla. Onko teidän korkea-arvoisuutenne aivan varma, että luonnon tutkimisen alku on esitettyä Hôtel-Dieun puolella, ja että niistä seitsemästä alastomasta henkilökuvasta, jotka ovat Pyhän Neitsyen jalkojen juuressa, se, jolla on siivet jaloissa, on Merkurius?

— Olen, vastasi pappi. Niin on kirjoittanut Augustin Nypho, tuo italialainen tohtori, jolla oli palveluksessaan parrakas paholainen, joka opetti hänelle kaikki. Muuten menemme alas ja minä selitän teille siellä kaiken.

— Kiitos, mestarini, sanoi Charmolue kumartaen maahan asti. — Mutta olinpa unohtaa! milloin haluatte minun vangituttavan tuon pienen noitatytön?

— Kenen noitatytön?

— Tuon mustalaistytön, jonka hyvin tunnette, joka päivisin tanssii tuomiokirkon torilla, huolimatta kirkollisviraston kiellosta. Hänellä on noiduttu vuohi, jolla on pirun sarvet, joka lukee ja kirjoittaa, joka laskee kuin itse Picatrix. Pelkästään senkin takia jo koko mustalaisjoukko ansaitsisi hirsipuun. Syytös on valmis. Kaikki käy nopeasti! Kaunis olento, totta tosiaan tuo tanssijatar! Mitä kauneimmat mustat silmät! Oikeat egyptiläiset jalokivet. Milloin käymme käsiksi asiaan?

Arkkidiakoni oli kalvennut.

— Kyllä ilmoitan teille, sammalsi hän tuskin kuuluvalla äänellä. Sitten hän lisäsi ponnistaen: — Onhan teillä Marc Cenaine.

— Olkaa huoleti, virkkoi Charmolue hymyillen. Annan venyttää hänet uudelleen nahkavuoteelle. Kyllä hän on piru miehekseen. Hän saa itse Pierrat Torteruenkin uupumaan, miehen, jolla kuitenkin on tukevammat kourat kuin minulla. Kuten tuo kunnon Plautus sanoo:

Nudus vincitus, centum pondo, es quando pendes per pedes. [Olet alasti sidottu, sadan naulan painoinen, kun sinut ripustetaan jaloista riippumaan.] Puomikidutus on paras, mitä meillä on. Sitä hän saa maistaa.

Dom Claude näytti vaipuneen synkkään mietiskelyyn. Hän kääntyi Charmoluen puoleen:

— Mestari Pierrat — mestari Jacques tarkoitin, onhan teillä Marc Cenaine!

— Niin on, dom Claude. Mies parka! hän saa kärsiä kuin Mummol. Mutta miten saattaakaan ajatella hornaan menoa! tilviraston talousmestari, jonka täytyi tuntea Kaarle Suuren määräys *Stryga vel masca!* — Mitä tyttöön tulee — Esmeraldaan, kuten häntä nimitetään — odotan käskyänne. — No niin! Kun menemme portaalin ohi, selitätte kai minulle, mitä merkitsee puutarhuri, joka on maalattu kirkon sisäänkäytävän seinälle. Eikö se ole kylväjä? — Mutta mitä te oikein ajattelette, mestari?

Dom Claude oli syventynyt omiin mietteisiinsä eikä kuunnellut. Charmolue, joka seurasi hänen katseensa suuntaa, näki, että se jäykästi tuijotti ikkunassa olevaa hämähäkinverkkoa. Joku ajattelematon kärpänen, joka pyrki maaliskuun aurinkoon, oli juuri yrittänyt tuon verkon läpi ja tarttunut siihen kiinni. Verkkonsa värähtelyn tunnettuaan liikahti suuri hämähäkki äkkiä verkon keskellä ja syöksyi yhdellä hyppäyksellä kärpäsen kimppuun, jonka se tuntosarvillaan taittoi kaksinkerroin, samalla kun sen kärsä tavoitti kärpäsen päätä.

— Kärpäs-raukka! sanoi kuninkaallinen syyttäjä kirkollisasioissa ja nosti kätensä auttaakseen sitä.

Arkkidiakoni, joka äkkiä heräsi kuin unesta, tarttui kouristuksenomaisen rajusti hänen käteensä.

— Mestari Jacques, hän huusi, antakaa kohtalon täytyä! Syyttäjä kääntyi hämmästyneenä. Hänestä tuntui siltä kuin rautapihdit olisivat tarttuneet hänen käsivarteensa. Papin katse oli tuijottava, villi ja liekehtivä ja viipyi liikahtamatta tuossa kärpäsen ja hämähäkin muodostamassa hirveässä ryhmässä.

— Niinpä niin! jatkoi pappi äänellä, joka tuntui tulevan hänen sisimmästään, — siinä on kaiken symboli. Se lentää, se on iloinen, äsken syntynyt; se etsii kevättä, ilmaa, vapautta; niinpä niin, mutta jos se lentää päin kohtalokasta ruusustoa, hämähäkki hyökkää sen kimppuun, kauhea hämähäkki!

Tanssijatar raukka! tuomittu kärpäsraukka! Mestari Jacques, antakaa olla! se on kohtalo! — Niin, Claude, sinä olet hämähäkki. Claude, sinä olet myös kärpänen! — Sinä lensit kohden tietoa, valoa, aurinkoa, sinä halusit vain päästä ikuisen totuuden suuren päivän avariin ilmapiireihin; mutta syöksyessäsi toiseen maailmaan, valon, älyn ja tiedon maailmaan johtavaa häikäisevää aukkoa kohden, sinä sokea kärpänen, sinä hupsu oppinut, et nähnyt hienoa hämähäkinverkkoa, jonka kohtalo oli levittänyt valon ja sinun välillesi, sinä syöksyit sitä vasten suin päin, kurja mielipuoli, ja nyt rimpuilet sinä murskatuin päin ja rikkeimin siivin kohtalon rautaisten tuntosarvien välissä! — Mestari Jacques! mestari Jacques! antakaa hämähäkin olla!

— Enhän minä lainkaan koske siihen, sanoi Charmolue ja katseli häntä ihmeissään. Mutta laskekaa irti käteni, mestari, armahtakaa! puristattehan kuin pihdeillä minua.

Arkkidiakoni ei kuullut hänen sanojaan.

— Oh! sinä hupsu! hän jatkoi hellittämättä tuijottaen ikkunaa. Vaikka voisitkin kärpäksiivilläsi murtautua verkon läpi, luuletko sittenkään pääseväsi valoon! Voi! sen takanahan on tuo lasiruutu, tuo läpinäkyvä este, tuo kristallimuuri, joka on kovempaa kuin malmi ja joka erottaa kaikki filosofiat totuudesta. Miten luulet pääseväsi sen läpi? Oi tietämisen turhuutta! Miten monta viisasta tuleekaan kaukaa liihotellen murskatakseen otsansa sitä vastaan! Miten monta filosofista järjestelmää lentääkään sikin sokin suristen tätä ikuista lasiruutua vasten!

Hän vaikenä. Hänen ajatuksensa olivat huomaamatta siirtyneet tieteeseen hänen omasta itsestään ja hän näytti rauhoittuneen. Jacques Charmolue herätti hänet kokonaan todellisuuteen kysymyksellään: — Entä, mestarini, milloin autatte minua kullanteossa? Haluaisin onnistua.

Arkkidiakoni ravisti päätään katkerasti hymyillen.

— Mestari Jacques, lukekaa Michel Pselluksen *Dialogus de energia et operatione daemonum*. [Keskustelua pahojen henkien voimasta ja toiminnasta.] Meidänkään puuhamme eivät ole kaikkein viattominta laatua.

— Hiljempaa, mestari! sitä minäkin epäilen, sanoi Charmolue. Mutta täytyyhän hieman harjoittaa hermetiikkaakin, kun on vain kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä kolmenkymmenen écun vuosipalkalla. Mutta puhukaamme hiljempaa.

Juuri tällöin sattui Charmoluen levottomaan korvaan uunin alta lähtevä nakertava ja pureksiva ääni. — Mitä se on? kysyi hän.

Tämän äänen aiheutti ylioppilas, joka sangen epämukavasta ja ikävästä piilopaikastaan oli löytänyt vanhan leivänpalan ja homeisen juustonkannikan ja alkanut muitta mutkitta jyrsiä niitä paremman aamiaisen ja ajanvietteen puutteessa. Ylen nälkäinen kun oli, hän purra narskutteli aika ahnaasti ja maiskutti joka puraisulla kuuluvasti suutaan, mikä herätti syyttäjän huomiota.

— Kissani siellä vain pureksii hiirtä, virkkoi arkkidiakoni nopeasti.

— Todellakin, mestari, vastasi Charmolue kunnioittavasti hymyillen, kaikilla suurilla filosofeilla on ollut kotieläimensä. Tiedättehän mitä Servius sanoo: *Nullus enim locus sine genio est*. [Ei ole kotia vailla suojelushenkeä.]

Tällöin dom Claude, joka pelkäsi Jehanin taholta uusia yllätyksiä, muistutti arvoisalle oppilaalleen, että heidän piti yhdessä tutkia muutamia portaalien kuvia, ja he lähtivät kammiosta. — Hohoh! päästi ylioppilas helpotuksen tuntein. Hän olikin jo alkanut vakavasti pelätä, että hänen leukansa painaisi pysyvän merkin hänen polviinsa.

VI. Ulkosalla kuultujen kirousten vaikutus<

— *Te deum laudamus!* [Sinua, Jumala, ylistämme! — Tunnetun kiitosvirren alkusanat.] huudahti mestari Jehan ryömiessään esille loukostaan, — johan ne huuhkajat läksivät. Och och! Hax pax! max! Kirput! hullut koirat! perkele! Sainpa kyllikseni heidän keskustelustaan! Pääni humisee vielä kuin kellotorni. Ja homeista juustoa kaupan päälle! Hei! nyt lähdetään, otetaan ison veljen kukkaro ja muutetaan kaikki nämä kolikot pulloiksi!

Hän silmäsi hellästi ja ihailevasti kallisarvoisen kukkaron sisällystä, järjesti pukuaan, hieraisi kenkiään, puhdisti tuhkaista harmaita hihojaan, vihelsi jotain laulua, pyörähteli, tutki eikö kammiossa vielä ollut jotain otettavaa, anasti uunilta joitain lasisia amuletteja, joita sopi lahjoittaa Isabeau la Thierryelle koruiksi, työnsi selkosen selälleen oven, jonka hänen veljensä hyväntahtoisesti oli jättänyt

auki, jätti sen nyt auki ilkeyttään ja kiiruhti alas kiertoportaita hypellen kuin lintu.

Portaitten pimennossa hän tönäisi kyynärpäällään jotain, joka muristen väistyi. Hän arveli sitä Quasimodoksi ja se tuntui hänestä niin hullunkuriselta, että hän oli läikähty nauruun koko loppumatkan. Vielä alas torille tullessaan hän yhä nauroi.

Hän polki jalkojaan päästyään taas maahan ja virkkoi:

— Oh! te Pariisin hyvät ja kunnialliset katukivet! Kiroitut portaat, joissa itse Jaakopin portaitten enkelitkin hengästyisivät! Mikä saikaan minut tunkeutumaan tuohon kivikoiraan, joka puhkaisee taivaankin, ja pelkästään saadakseni homeisen juustonkannikan ja nähdäkseni Pariisin kellotornin ikkunasta!

Astuttuaan muutaman askeleen hän näki huuhkajat, dom Clauden ja mestari Jacques Charmoluen, syventyneinä tarkastelemaan erästä portaalin kuvanveistosta. Hän lähestyi heitä varpaillaan ja kuuli arkkidiakonin sanovan hiljaa Charmoluelle:

— Guillaume de Paris on hakkauttanut tähän kultareunaiseen sinikiveen Jobin. Job esittää viisasten kiveä, jonka senkin on kestettävä koetuksensa ja kärsimyksensä, ennen kuin se tulee täydelliseksi, kuten Raimundus Lullus sanoo: *Sub conservatione formae specificaе salva anima*. [Eriyisen muodon säilyessä on henki hyvässä tallessa.]

— Ja minä en mokomasta piittaa rahtuakaan, tuhahti Jehan, — minullahan on kukkaro.

Samassa hän kuuli voimakkaan ja kaikuvan äänen takanaan syytävän kauhean tulvan kirouksia.

— Jumalauta! juupeli! helvetti! piru vieköön! tuhat tulimmaista! tuli ja leimaus! perkele!

— Hitto vieköön, huudahti Jehan, se ei voi olla kukaan muu kuin ystäväni kapteeni Febus!

Tämän Febus nimen kuuli arkkidiakoni parhaillaan selittäessään kuninkaalliselle syyttäjälle lohikäärmettä, joka kätkee pyrstönsä kylpyaltaaseen, josta nousee savua ja kuninkaan pää. Dom Claude vavahti, keskeytti puheensa Charmoluen suureksi ihmeeksi, kääntyi ja näki veljensä Jehanin lähestyvän Gondelaurier'n talon portilla seisovaa komeaa upseeria.

Se oli todellakin herra kapteeni Febus de Châteaupers. Hän nojasi morsiamensa talon nurkkaukseen ja noitui kuin pakana.

— Totisesti, kapteeni Febus, sanoi Jehan tarttuen hänen käteensä, — te kiroillette taiturillisesti.

— Perkele! vastasi kapteeni.

— Perkele itsellenne! virkkoi ylioppilas. Mutta, kohtelias kapteeni, mistä johtuu tämä kauniitten sanojen ryöppy?

— Anteeksi, hyvä Jehan-veikkoni, huudahti Febus puristaen hänen kättänsä, — ei nelistävä hevonen niin äkkiä pysähdy. Kiroilen täyttä laukkaa. Tulen tuolta mamsseliin luota, ja aina kun sieltä tulen, on kurkkuni kukkuroillaan kirouksia; minun täytyy ne sylkeä ulos, muuten tukehdun — perkele!

— Haluatko tulla juomaan? kysyi ylioppilas. Tämä ehdotus sai kapteenin rauhoittumaan.

— Haluaisin kylläkin, mutta minulla ei ole rahaa.

— Minullapa on!

— Kyllä kai! näyttäkää?

Jehan nosti kukkaron kapteenin silmien eteen majesteetillisen vaatimattomasti. Tällä välin oli arkkidiakoni, joka oli jättänyt hämmästyneen Charmoluen, lähestynyt heitä ja pysähtynyt jonkin askeleen päähän heistä tarkaten heitä kumpaakin heidän huomaamatta häntä. He olivat niin syventyneet katselemaan kukkaroa.

Febus huudahti:

— Kukkaro teidän taskussanne, Jehan, sehän on kuin kuu vesikorvossa. Sen näkee, mutta se ei kuitenkaan ole siellä. Se on vain sen varjo. Hitto vie! lyönpä vetoa, että siinä on kiviä!

Jehan vastasi kylmästi:

— Tuollaisilla kivillä minä lakkarini lastaan!

Ja pitemmittä puheitta hän tyhjensi kukkaron sisällön läheiselle kaidekivelle sen näköisenä kuin roomalainen, joka pelastaa isänmaansa.

— No hitto vie! mutisi Febus, — vaskilantteja, isoja ja pieniä kolikoita, kuparisia toursilais-puolikkaita, pariisilaisia denierejä, oikeita kotkanäyrejä! Tämähän vallan häikäisee!

Jehan oli arvokkaan ja tunteettoman näköinen. Joku penninki oli vierinyt lokaan; innostunut kapteeni kumartui niitä poimimaan. Jehan ehkäisi hänet:

— Hyi, kapteeni Febus de Châteaupers!

Febus laski rahat ja kääntyi juhlallisena Jehanin puoleen:

— Tiedättekö, Jehan, että siinä on kaksikymmentäkolme pariisilaista souta! Kenen olette viime yönä Ryövärimurjunkadulla puhdistanut?

Jehan nakkasi taapäin vaaleakiharaista päätään ja sanoi halveksivan näköisenä silmät puoliummessa:

— Minullahan on veli, joka on arkkidiakoni ja hupsu.

— Hemmetti! huudahti Febus, mikä kunnan mies!

— Lähdetään juomaan, sanoi Jehan.

— Minne mennään? kysyi Febus. *Eevan omenaanko?*

— Ei, kapteeni. Mennään *Vanhaan tieteeseen*. Vanhus, joka sahaa sankaa. [Sanaleikki: *La Vieille Science* (vanha tiede); *une vieille qui scie une anse*. — Suom. huom.] Se on kuva-arvoitus. Minä pidän siitä.

— Hittoon kuva-arvoitukset, Jehan! *Eevan omenan* viini on parempaa. Ja siellä kasvaa oven pielessä auringonpaisteessa viiniköynnös, joka ilahduttaa mieltä ryypätessä.

— No hyvä! painutaan sitten Eevaan ja hänen omenaansa, sanoi ylioppilas ja tarttuen Febuksen käsivarteen hän lisäsi: — Mutta rakas kapteeni, te sanoitte äsken Ryövärimurjunkatu. Se on huonoa kieltä. Ei olla enää niin raakalaismaisia. Sanotaan Rosvoluolankatu.

Ystävykset lähtivät astelemaan *Eevan omena* kohden. Sanomattakin on selvää, että he ensin keräsivät rahat kukkaraan ja että arkkidiakoni seurasi heitä.

Arkkidiakoni seurasi heitä synkkänä ja kuohuksissaan. Oliko tuo nyt se Febus, jonka kirottu nimi siitä lähtien, kun hän tapasi Gringoiren, aina sotkeutui hänen ajatuksiinsa? Hän ei sitä tiennyt, mutta tässä oli viimeinkin joku Febus, ja tuo taikavoimalla vaikuttava nimi yksinään sai arkkidiakonin seuraamaan hiipivin asekelin noita huolettomia kumppanuksia ja henkeä pidättäen kuuntelemaan heidän sanojaan ja tarkkaamaan heidän pienimpiäkin eleitään. Muuten saattoikin varsin helposti kuulla heidän keskustelunsa, sillä he puhelivat äänekkäästi vähääkään välittämättä siitä, että ohikulkijat saivat kuulla heidän salaisuuksiaan. He puhelivat kaksintaisteluista, tytöistä, juomista ja hullutteluista.

Erään kadun kulmassa he kuulivat kadunristeyksestä tamburiinin helinää. Dom Claude kuuli upseerin sanovan ylioppilaille:

— Perhana! astutaan nopeammin.

— Minkä tähden, Febus?

— Ettei mustalaistyttö huomaisi minua.

— Mikä mustalaistyttö?

— Se, jolla on vuohi.

— Esmeralda?

— Hänpä niinkin, Jehan. En koskaan muista hänen hitonmoista nimeään. Astutaan rivakammin, hän voi tuntea minut. En halua, että tyttö puhuttelisi minua kadulla.

— Tunnetteko sitten hänet, Febus?

Tällöin näki arkkidiakoni Febuksen naurahtavan ja kumartuvan kuiskaamaan jotain Jehanin korvaan. Sitten Febus purskahti nauruun ja kohotti päätään voitonriemuisena.

- Tosiaanko? kysäisi Jehan.
- Sieluni autuuden kautta! sanoi Febus.
- Tänä iltana?
- Tänä iltana.
- Oletteko hupsu, Jehan? Ei epäilystäkään.
- Kapteeni Febus, te olette onnen poika!

Arkki diakoni kuuli koko tämän keskustelun. Hänen hampaansa narskuivat ja väristys puistatti hänen ruumistaan. Hän seisautui hetkeksi, nojasi erääseen kaidekiveen kuin juopunut, sitten hän jälleen seurasi iloisia velikultia.

Kun hän saavutti heidät uudelleen, he olivat jo vaihtaneet puheenaihetta. Hän kuuli heidän kohti kurkkuaan hoilaavan vanhaa viisua:

Heput hirressä keikkuu mielellään, jotka katuojan vettä latki kielellään.

VII. Kummitus

Kuuluu *Eevan omenan* kapakka sijaitti Yliopistossa Rondelle- ja Bâtonnier-katujen kulmassa. Se oli maakerroksessa oleva suuri, matala sali, jonka holvikaton keskihuippu nojasi keltaiseksi maalattuun puupylvääseen; pöytiä kaikkialla, välkkyviä tinahaarikoita seinillä, aina paljon väkeä, tyttöjä ylenmäärin, ikkuna kadulle, viiniköynnös ovenpielessä, oven päällä kirahteleva, sateen ruostuttama peltilevy, johon oli maalattu omena ja nainen ja joka käännähteli tuulessa rautatangon varassa. Tämä kadulle näkyvä viirintapainen oli osoitekilpi.

Oli jo yö. Kadunristeys oli pimeä. Kapakka, jota palavain talikynttiläin liekit valaisivat, loisti kaukaa yön pimeään kuin pajanliesi. Särjettyjen ruutujen läpi kuului lasien kilinän, mässäyksen, kirouksien ja rähinän soraääniä. Salin lämmön hiestyttämän ikkunan läpi näkyi epäselvien hahmojen vilinää, ja silloin tällöin kajahti naurunrähäkkä. Ohikulkijat menivät tämän meluisen ikkunan ohi luomatta siihen katsettakaan. Ainoastaan joku repaleinen poikanen nousi toisinaan varpailleen ulottuakseen ikkunanlaitaan ja huusi kapakkaan jonkin haukkumasanan, jollaisilla siihen aikaan kestittiin juopuneita:

— Huhui! siat, sikaliat, likasiat!

Muuan mies asteli kuitenkin alati tuon meluisen kapakan edessä katsahtaen aina sinne sisään eikä loitonnut siitä pitemmälle kuin vartija vahtikopiltaan. Hänen viittansa peitti miltei kokonaan hänen kasvonsa. Hän oli ostanut tämän viitan eräältä kaupustelijalta *Eevan omenan* lähistöllä arvatenkin suojaksi maaliskuun illan kylmyyttä vastaan tai ehkä pukunsa peitteeksi. Silloin tällöin hän pysähtyi hikisen, lyijyputeruutuisen ikkunan eteen, kuunteli, katseli sisälle ja polki jalkaansa.

Vihdoin kapakan ovi aukeni. Sitä hän näytti odottavankin. Kaksi juomaveikkoa astui sieltä ulos. Ovesta virtaava valo valaisi hetken heidän iloisia kasvojaan. Viittaan pukeutunut kätkeytyi heti erääseen porttikäytävään kadun toiselle puolelle.

— Perkele! sanoi toinen humalaisista. — Kello on lyönyt seitsemän.
Se on minun kohtausaikani.

— Sanon teille, virkkoi toinen sammaltaen, — etten asu Rumainsanainkadulla, *indignus qui inter mala verba habitat*. [Kehno, ken asuu rumain sanain keskellä.] Asun Jean-Pain-Mollet-kadun varrella, *in vico Johannis-Pain-Mollet*. — Olette pöllömpi kuin yksisarvinen, jos sanotte vastaan. — Kun kerran on noussut karhun selkään, mitä minä enää pelkään, mutta te pidätte makeisista, kuten Saint-Jacques de l'Hôpital.

— Jehan, ystävänä, te olette hutikassa, sanoi toinen.

Toinen vastasi hoiperrellen:

— Teitä huvittaa vain sanoa niin, Febus, mutta on todistettu, että Platonilla on metsästyskoiran profiili.

Lukija on epäilemättä jo tuntenut reimat ystävämme kapteenin ja ylioppilaan. Heitä pimeässä tähystelevä mieskin näytti tunteneen heidät, sillä hän seurasi hitain askelin niitä mutkia, joita ylioppilas pakotti kapteeninkin kulkemaan, joka tottuneempina juomarina oli hyvässä kunnossa. Kuunnellen heitä

tarkkaavasti viittaniekka saattoi kuulla kokonaisuudessaan seuraavan mielenkiintoisen keskustelun:

— Hitto soikoon! Koettakaahan astella tanakampana, herra kandidaatti. Tiedättehän, että minun täytyy erota teistä. Kello on seitsemän. Minulla on kohtaus naisen kanssa.

— Jättäkää minut sitten! Näen tähtiä ja tulenliekkejä. Te olette kuin Dampmartinin linna, joka on pakahtua nauruun.

— Isoäitini käsniän kautta, Jehan, tuohan on sulaa järjettömyyttä.

— Mutta kesken kaiken, Jehan, onko teillä vielä rahaa?

— Herra rehtori, ei se ollut mitään, pieni nujakka vain, *parva boucheria*.

— Jehan, ystäväni Jehan! tiedättehän, että minulla on kohtaus tytön kanssa Saint-Michel-sillan päässä, enkä voi viedä häntä muualle kuin Falourdelin, sillan parittajan luo ja minun täytyy maksaa huoneesta. Tuo vanha valkoviiksinen portto ei päästä minua sisälle ilman käteistä. Jehan! kuulehan! olemmeko juoneet kirkkoherran koko kukkaron? Eikö teillä ole edes yhtä pariisilaista?

— Tietoisuus, että on käyttänyt hyvin muun osan päivästä, on aterian paras ja maukkaain höyste.

— Tuhat tulimmaista! hiiteen kummittelut! Sanokaa minulle, Jehan, pirulainen, onko teillä vielä rahaa? Antakaa, hitto vie! muuten tutkin taskunne, olittepa sitten pitaalinen kuin Job tai syyhelmäinen kuin Caesar!

— Herra, Rue Galiachen toinen pää päättyy Rue de la Verreriehen ja toinen Rue de la Tixeranderiehen.

— Aivan niin, hyvä ystäväni Jehan, toveriraukkani, Rue Galiache, aivan oikein, aivan oikein. Mutta taivaan tähden, tulkaahan järkiinne. Tarvitsen vain yhden soun, ja kello on seitsemän.

— Hiljaa piirissä ja laulakaa kertosaë!

Kun rottien kissoja ahmivan näät, Arras on vallassa kuninkaan; kun Juhannuksena peittää jäät meren aavan ja aallokkaan, yli jäään Arrasin asukkaat käy pakoon jättäen mannut, maat.

— No niin, helvetin ylioppilas, sinut olisi pitänyt hirttää äitisi suoliin! huudahti Febus ja tönäisi kovakouraisesti humalaista ylioppilasta, joka horjahti seinää vasten ja kaatui hervottomana Filip Augustin katukiveykselle. Vähäisestä veljellisestä säälistä. jota juomari tuntee toveria kohtaan, kieritti Febus jalallaan Jehanin tuollaiselle köyhäntyyntyille, joita sallimus on sovittanut kaikkiin Pariisin kadunkulmiin ja joita rikkaat ylenkatseellisesti herjaavat tunkioläjän nimellä. Kapteeni asetti Jehanin pään viettävälle kaalinkantaläjälle, ja samassa alkoi ylioppilas jo kuorsata erinomaisella syvällä tenoriäänellä. Kuitenkaan ei kaikki äkä vielä ollut haihtunut kapteenin sydäimestä.

— Viis siitä, vaikka paholainen ohi ajaessaan ottaisi sinut kärryilleen! sanoi hän nukahtaneelle ylioppilasraukalle ja meni matkoihinsa.

Viittaniekka, joka oli heitä vaanien seurannut, pysähtyi hetkeksi ylioppilaan ääreen neuvottomana, mutta sitten hän syvään huoaten lähti kapteenin jälkeen.

Mekin jätämme Jehanin nukkumaan tähtien rauhalliseen tuikkeeseen ja seuraamme heitä, jos lukija suvaitsee.

Kääntyessään Rue Saint-André-des-Arcs'ille huomasi kapteeni Febus, että joku seurasi häntä. Kääntäessään sattumalta katseensa hän huomasi jonkun varjon hiipivän hänen jäljessään seinustaa pitkin. Hän pysähtyi, varjo pysähtyi. Hän lähti liikkeelle, varjo lähti liikkeelle. Se ei häntä paljontaan huolestuttanut.

— Pah! eihän minulla ole soutakaan, hän virkkoi itsekseen.

Collège d'Autunin julkisivun kohdalla hän pysähtyi. Tässä koulussa hän oli laskenut pohjan sille, mitä hän nimitti opinnoikseen, ja vallattomaan koululaistapaan, jonka hän oli omaksunut, hän ei milloinkaan kulkenut tämän talon ohi kohtelematta portaalin oikealla puolella olevaa kardinaali Pierre Bertrandin kuvapatsasta samalla hävyttömyydellä, jota Priapus niin katkerasti valittaa Horatiuksen satiirissa *Olim truncus eram ficulnus*. Hän oli kohdellut sitä sellaisella innolla, että päällekirjoitus *Eduensis episcopus* oli käynyt miltei näkymättömäksi. Hän seisautui siis tapansa mukaan patsaan eteen. Katu oli aivan autio. Kun hän taas veltoisti satoi kurenauvojaan, pää taapäin retkallaan, hän näki varjon lähestyvän häntä hitain askelin, niin hitain, että hän ehti huomata, että varjolla oli viitta ja hattu. Saavuttuaan hänen eteensä se pysähtyi ja jäi seisomaan vielä liikkumattomampana kuin kardinaali Bertrandin patsas. Se kiinnitti kuitenkin Febukseen parin tuikeita silmiä, joista tuikki sama epämääräinen hohde

kuin kissansilmistä pimeässä.

Kapteeni oli rohkea mies, eikä olisi suuria välittänyt jostakin miekkakätisestä lurjuksesta. Mutta tämä liikkuva kuvapatsas, tämä kivettynyt ihminen sai hänen verensä hyytymään. Hänen mieleensä muistui sekavasti jokin siihen aikaan suusta suuhun kulkeva kertomus jostain kummituksesta, joka öisin vaelsi ympäri Pariisin katuja. Hän seiso i hetken hämmästyneenä, mutta yritti sitten nauraa.

— Herra, jos olette varas, kuten toivon, näytätte minusta haikaralta, joka hyökkää pähkinänkuoren kimppuun. Olen köyhtynyttä sukua, rakkaani. Kääntykää tuonne sivulle. Tämän koulun kappelissa on palanen oikeata ristiä ja hopeaa.

Varjon käsi pisti esiin viitan alta ja tarttui Febuksen käteen kuin kotkankynnet. Samalla varjo puhui:

— Kapteeni Febus de Châteaupers.

— Mitä hittoa! sanoi Febus, tiedättekö nimeni!

— En tiedä ainoastaan nimeänne, jatkoi viittaniekka haudankumealla äänellä. Tiedän senkin, että teillä on kohta us tänä iltana.

— On, vastasi Febus hämmästyneenä.

— Kello seitsemältä.

— Neljänneksen päästä.

— Falourdelin luona.

— Aivan niin.

— Saint-Michel-sillan parittajan.

— Pyhän arkkienkeli Mikaelin, kuten paternosterissa sanotaan.

— Jumalaton! mutisi kummitus. — Naisen kanssa?

— *Confiteor.* [Tunnustan.]

— Jonka nimi on?

— Esmeralda, sanoi Febus rivakasti. Koko hänen huolettomuutensa oli palannut.

Tämän nimen kuultuaan ravistivat varjon kynnet raivokkaasti Febuksen käsivartta.

— Kapteeni Febus de Châteaupers, sinä valhettelet!

Joka sinä hetkenä olisi voinut nähdä kapteenin punaisiksi sävähtänein kasvoin hypähtävän taaksepäin niin rajusti, että hän sai käsivartensa vapaaksi sitä pitelevistä pihdeistä, sekä hänen ylpeän ilmeensä hänen viedessään kätensä miekkankahvaan ja tämän suuttumuksen edessä viittaniekan tuiman liikkumattomuuden, hänet olisi vallannut kauhuntu nne. Siinä oli Don Juanin ja kuvapatsaan taistelua.

— Kristus ja saatana! huusi kapteeni. — Siinä oli sana, joka harvoin tapaa Châteaupersin korvaa! Uskallatko vielä toistaa sen?

— Sinä valhettelet! sanoi varjo kylmästi.

Kapteeni puri hammasta. Varjon, kummittelut, taikauskon, kaiken hän unohti hetkessä. Hän näki vain miehen ja tunki häväistyksen.

— Sepä nähdään! hän sammalsi raivon tukahuttamalla äänellä. Hän veti miekkansa ja huusi vapisevalla äänellä, sillä viha samoin kuin pelkokin saa äänen värähtelemään: — Tässä! heti paikalla! miekka esille! miekka! vuotakoon veri katukiville!

Toinen ei liikahtanut. Nähdessään vastustajansa hyökkäysaikaissa, hän sanoi hieman katkeralla äänensävyllä:

— Kapteeni Febus, te unohdatte kohtauksenne. Febuksen kaltaisten miesten kiihtymys on maitokeittoa, jonka kuohunnan kylmä vesitilkka vaimentaa. Tämä sana sai kapteenin kädessä välkkyvän miekan vaipumaan.

— Kapteeni, jatkoi mies, — huomenna, ylihuomenna, kuukauden, kymmenen vuoden kuluttua tapaatte minut valmiina katkaisemaan kaulanne; mutta menkää ensin kohtauksenne.

— Tosiaan, sanoi Febus ikään kuin koettaen neuvotella itsensä kanssa, miekka ja tyttö ovat todellakin ihastuttava pari kohtauksessa; mutta onhan turhaa menettää toinen toisen vuoksi, kun voin saada kumpaisenkin. Hän pisti miekan tuppeen.

— Menkää kohtaukseenne, virkkoi tuntematon.

— Herrani, vastasi Febus hieman hämillään, suuri kiitos kohteliaisuudestanne! Onhan meillä todella vielä aikaa huomennakin viillellä toisillemme naarmuja ja napinreikiä isä Aatamin nuttuun. Olen teille kiitollinen, että sallitte minun vielä viettää hauskan neljännestunnin. Toivoin kellistävänä teidät katujaan ja ehtiväni ajoissa kaunoisen luo, erittäinkin kun tavallisesti annetaan naisten hiukan odottaa sellaisissa tapauksissa. Mutta te näytte olevan hauska toveri ja varmintahan on jättää asia huomiseen. Lähdän siis kohtaukseeni. Se on kello seitsemältä, kuten tiedätte. — Tässä Febus kynsäisi korvallistaan. — Ah! hitto vie! unohdin! minulla ei olekaan millä maksaa yliskammiosta, ja tuo vanha noita tahtoo maksun etukäteen. Hän ei anna minulle luottoa.

— Tässä on millä maksaa.

Febus tunsi tuntemattoman kylmän käden pistävän hänen kouraansa suuren rahan. Hän ei voinut olla ottamatta tätä rahaa ja puristamatta tätä kättä.

— Herra nähköön! hän huudahti, tepä olette kunnan poika!

— Yksi ehto, sanoi mies. Näyttäkää minulle, että olen ollut väärässä ja te oikeassa. Kätkekää minut johonkin loukkoon, josta voin nähdä, onko tämä nainen todella se, jonka nimen olette maininnut.

— No niin! vastasi Febus, samantekevää. Valitaan Pyhän Martan huone. Voitte nähdä mitä haluatte viereisestä koirankopista.

— Tulkaa sitten, virkkoi varjo.

— Kuten haluatte, vastasi kapteeni. En tiedä, oletteko mestari Diabolus omassa persoonassaan. Mutta ollaan ystäviä tämä ilta. Huomenna maksan teille kaikki velkani sekä kukkarolla että miekalla.

He alkoivat astella rivakasti. Jonkin hetken päästä ilmaisi heille virran kohina, että he olivat Saint-Michel-sillalla, joka siihen aikaan oli rakennusten reunustama.

— Vien ensin teidät sisään, sanoi Febus kumppanilleen; — sitten menen noutamaan kaunoisen, jonka piti odottaa minua Petit-Châtelet'n edustalla.

Toinen ei vastannut. Koko aikana, jonka he olivat rinnan astelleet, hän ei ollut lausunut sanaakaan. Febus pysähtyi matalan oven eteen ja kolkutti kovaa. Oven raoista näkyi valoa.

— Kuka siellä? huusi hampaaton ääni!

— Jumalauta! Juupeli! Helvetti! vastasi kapteeni.

Ovi aukeni heti ja sen aukosta näkyi vanha akka ja vanha lamppu, jotka molemmat tutisivat. Akka oli kumarainen ja repaleinen, hänellä oli vapisevassa päässä riepu, hänen pienet silmänsä olivat syvälle painuneet, ja hänen kätensä, kasvonsa ja kaulansa olivat kurttuiset; huulet olivat sisäänpainuneet ja suun ympärillä oli valkoisia parranhaivenia, jotka saivat hänen naamansa muistuttamaan kissankuonoa. Mökin sisusta oli yhtä rappeutunut kuin hän itsekin. Seinät olivat liidulla sivellyt, kattohirret mustat, uuni rikkinäinen, hämähäkinverkkoja kaikkialla, keskellä ryhmä kurjia pöytiä ja ontuvia tuoleja, likainen lapsi tuhkassa, ja perällä portaat tai oikeammin porraspuut, jotka johtivat katossa olevaan aukkoon. Astuessaan tähän hökkeliin, kohotti Febuksen salaperäinen seuralainen viittansa silmiin asti. Kapteeni oli tällä välin kiroillen kuin Saraseeni heti *antanut auringon loistaa écusta*, kuten sanoo ihailtava Régnier'mme.

— Pyhän Martan huone, sanoi hän.

Akka nimitti häntä monseigneuriksi ja pani rahan laatikkoon. Se oli sama raha, jonka viittaniekka oli antanut Febukselle. Mutta kun vanhus käänsi selkensä, lähestyi pitkätukkainen, repaleinen, tuhkassa leikkivä poika hiljaa laatikkoa ja otti écun asettaen sijalle kuihtuneen lehden, jonka hän oli ottanut risuista. Akka viittasi korkeita herroja, kuten hän heitä nimitti, seuraamaan häntä ja nousi portaita ylös heidän edellään. Saavuttuaan yläkertaan asetti hän lampun erään arkun kannelle, ja Febus, joka tunsi paikat, avasi oven, joka vei pimeään komeroon.

— Käykää tuonne, hyvä ystävä! sanoi hän kumppanilleen. Viittaniekka totteli sanaakaan sanomatta. Ovi sulkeutui hänen jälkeensä. Hän kuuli Febuksen lukitsevan sen ja hetkisen päästä laskeutuvan alas

portaita vanhuksen kera. Valokin oli kadonnut.

VIII. Etu virralle päin olevista ikkunoista

Claude Frolo (sillä me otaksumme, että lukija Febusta älykkäämpänä ei ole nähnyt tässä seikkailussa muuta tuimaa munkkia kuin arkkidiakonin) hapuili hetken pimeässä komerossa, johon kapteeni oli hänet sulkenut. Se oli tuollainen komero, jollaisia rakennusmestarit usein kyhäävät kattotuolien ja ulkoseinän väliseen kulmaukseen. Tämän koirankopin, kuten Febus sitä oli sattuvasti nimittänyt, kohtisuora läpileikkaus olisi muodostanut kolmion. Siinä ei muuten ollut ikkunaa, ja vino katto esti seisomasta suorana. Claude painautui siis tomuun ja muurilaastiin, joka särkyi hänen allaan. Hänen päätään poltti. Ja hapuillessaan ympärilleen käsillään hän löysi lattialta palan särkyneitä ikkunanlasia, jonka hän painoi otsalleen ja jonka viileys häntä hieman vilvoitti.

Mitä liikkui tällä hetkellä arkkidiakonin pimeässä sielussa? Hän ja Jumala yksin saattoivat sen tietää.

Mikä kohtalokas laki sai hänen ajatuksensa yhdistämään Esmeraldan, Febuksen, Jacques Charmoluen, nuoren, rakkaan veljensä, jonka hän oli jättänyt katuojaan, arkkidiakoninkauhtanansa, ehkä maineensa, jonka hän oli pannut alttiiksi tunkeutuessaan jonkun Falourdelin pesään, kaikki nämä kuvat, koko seikkailun? En osaa sitä sanoa. Mutta varmaa on, että nämä ajatukset muodostivat hänen sielussaan kauhean sekamelskan.

Hän oli odottanut neljänneksen; sen aikana hän tunsi vanhentuneensa sata vuotta. Äkkiä hän kuuli portaitten askelien narisevan. Joku nousi niitä ylös. Luukku aukeni ja näkyi valoa. Komeron madonsyömässä ovesa oli kyllin suuri rako, jota vastaan hän painoi kasvonsa. Siitä saattoi hän nähdä kaikki, mitä huoneessa tapahtui. Kissannaamainen akka astui ensimmäisenä ylös luukusta lamppu kädessä, sitten Febus kierrellen viiksiään ja lopuksi eräs kolmas henkilö, kaunis ja suloinen olento, Esmeralda. Pappi näki hänen nousevan maasta häikäisevänä ilmestyksenä. Claude alkoi vapista, hänen silmiään hämärsi, hänen valtimonsa jyskyttivät, hänen korvissaan alkoi soida, ja kaikki pyöri hänen silmissään. Sitten hän ei nähnyt eikä kuullut enää mitään.

Tultuaan tajuihinsa hän näki Febuksen ja Esmeraldan kahden istumassa kirstunkannella lampun vieressä, jonka valossa arkkidiakoni erotti heidän nuoret kasvonsa ja huonerähjän perältä kurjan vuoteen.

Vuoteen vieressä oli ikkuna, jonka rikkinäisten ruutujen läpi, jotka muistuttivat sateen särkemää hämähäkinverkkoa, näki kappaleen taivasta ja pehmeitten pilvien untuvapatjalla lepäävän kuun.

Tyttö oli punastunut ja hämillään, ja hänen rintansa aaltoili kiivaasti. Hänen pitkät, alas luodut silmäripsensä varjostivat hänen hehkuvia poskia. Upseeri, johon hän ei uskaltanut luoda katsettaan, oli vallan säteilevällä tuulella. Koneellisesti ja suloinen ujusti piirteli tyttö sormensa päällä kirstun kanteen epämääräisiä viivoja ja katseli sormeaan. Hänen jalkojaan ei näkynyt; pieni vuohi oli kyyristynyt niiden päälle.

Kapteeni oli hyvin koreasti pukeutunut; hänellä oli kauluksessa ja hihankäänteissä kultaripsuja, mikä oli ylen hienoa siihen aikaan.

Dom Claude saattoi vain vaivoin kuulla heidän keskustelunsa, niin kohisi veri hänen jyskyttävissä ohimoissaan.

(Rakkauskeskustelu on yleensä sangen kulunutta. Se on ikuista *minä rakastan sinua*. Sointuvia lauseita, jotka ovat sangen alastomia ja mauttomia välinpitämättömästä kuulijasta, kun niitä ei ole sievistetty millään koristuksilla. Mutta Claude ei kuunnellut niitä välinpitämättömänä.)

— Oh, sanoi nuori tyttö nostamatta katsettaan, — älkää halveksiko minua, korkea-arvoisa herra Febus. Minä tunnen, että se mitä nyt teen, on paha.

— Halveksiako teitä, kaunis lapsi! vastasi upseeri ylemmyyden ylhäisellä mielistelyllä, — halveksiako teitä, Herra nähköön!

Ja miksi?

— Kun teitä seurasin.

— Tässä kohdassa, kaunoiseni, emme ole yhtä mieltä. Minun ei pitäisi teitä halveksia, vaan vihata.

Tyttö katsahti häneen kauhistuneena:

— Vihata minua! mitä sitten olen tehnyt?

— Siksi, että annoitte niin kauan pyytää itseänne.

— Ah! sanoi hän... se oli siksi, että rikoin erään lupauksen... En löydä enää vanhempiani... amuletti kadottaa merkityksensä. — Mutta mitä siitä? mitäpä teen nyt isällä ja äidillä?

Samalla hän kiinnitti kapteeniin suuret, mustat, ilosta ja hellyydestä kosteat silmänsä.

— Hitto vieköön, jos ymmärrän teitä! huudahti Febus. Esmeralda oli hetken ääneti, sitten kieri hänen silmistään kyynel, huokaus tunkeutui hänen rinnastaan ja hän sanoi:

— Oh! korkea-arvoisa herra, minä rakastan teitä.

Tuon nuoren tytön ympärillä oli sellainen viattomuuden tuoksu, sellainen hyveen sulo, ettei Febus tuntenut oloaan oikein kotoiseksi hänen läheisyydessään. Nämä sanat kuitenkin häntä rohkaisivat.

— Te rakastatte minua! sanoi hän innostuen ja kietoi käsivartensa mustalaistytön vyötäisille. Hän odottikin vain tätä tilaisuutta.

Pappi näki sen ja koetti sormenpäällään tikarin kärkeä, joka oli kätöksessä hänen rinnallaan.

— Febus, jatkoi mustalaistyttö irroittaen hellävaroen kapteenin tunkeilevan käden lanteiltaan, — te olette hyvä, te olette jalo, te olette kaunis. Te olette pelastanut minut, vaikka olenkin vain mustalaisten löytölapsi. Olen kauan uneksinut upseerista, joka pelastaa henkeni. Minä uneksin teistä, Febukseni, ennen kuin teidät tunsinkaan. Unikuvallani oli kaunis puku niin kuin teilläkin, komea muoto ja miekka. Teidän nimenne on Febus; se on kaunis nimi. Minä rakastan teidän nimeänne, minä rakastan teidän miekkaanne. Paljastakaahan miekkanne, Febus, että näen sen.

— Lapsoseni! sanoi kapteeni ja veti miekkansa hymyillen esille. Mustalaistyttö katseli kädensijaa ja terää, tutki ihastuttavalla uteliaisuudella suojuksen nimikirjaimia ja suuteli miekkaa sanoen sille.

— Sinä olet sankarin miekka. Minä rakastan kapteeniani. Febus käytti taas tilaisuutta hyväkseen painaakseen hänen kauniille taipuneelle kaulalleen suudelman, joka sai tytön säpsähtämään ja punastumaan kirsikan heleäksi. Pappi puri hammasta pimeässä.

— Febus, jatkoi mustalaistyttö, — sallikaa minun pyytää teiltä jotakin. Astelkaahan vähän, että oikein näen teidän komeutenne ja kuulen kannustenne kilinän. Miten kaunis te olettekaan!

Kapteeni nousi tehdäkseen hänelle mieliksi noituen häntä tyytyväisenä hymyillen:

— Olettepa lapsellinen! — Mutta oletteko nähnyt minua juhlapuvussa?

— Oh! en, vastasi tyttö.

— Se vasta on kaunis!

Febus istuutui jälleen hänen viereensä, mutta paljon lähemmäksi kuin ennen.

— Kuulkaahan, rakkaani... Mustalaistyttö sipaisi häntä muutaman kerran keveästi suulle sievällä kätösellään, veitikkamaisen suloisen ja hilpeän lapsellisesti.

— Ei, ei, en tahdo kuulla. Rakastatteko minua? Tahdon, että sanotte minulle, rakastatteko minua.

— Rakastanko teitä, elämäni enkeli! huudahti kapteeni notkistaen toisen polvensa. Elämäni, vereni, sieluni, kaikki on sinun, kaikki sinua varten. Minä rakastan sinua, enkä ole rakastanut ketään muuta kuin sinua.

Kapteeni oli jo niin monta kertaa samanlaisissa tilanteissa toistanut tämän lauseen, että hän lasketti sen yhteen hengenvetoon muistin pettämättä. Tämän intohimoisen tunnustuksen kuullessaan kohotti mustalaistyttö enkelimäisen autuaan katseensa kohden likaista kattoa, joka teki taivaan virkaa.

— Oh! kuiskasi hän, — kunpa saisi kuolla tällaisena hetkenä! Febus katsoi tämän "hetken" sopivaksi uuden suudelman ryöstämiseen, joka kidutti kurjaa arkkidiakonia loukossaan.

— Kuolla! huudahti rakastunut kapteeni. — Mitä sanottekaan; kaunis enkelini? Nyhän on elettävä, tai sitten oli Jupiter vain jätkä! Kuolla niin suloisen hetken alussa! Hitto vie, te laskette leikkiä! — Ei, ei niin. — Kuulkaahan, rakas Similar... Esmeralda... Anteeksi, mutta teillä on niin kummallinen saraseeninimi, etten saa siitä tolkkua. Se on pensaikko, johon takerrun kiinni.

— Hyvä Jumala, sanoi tyttö raukka, — ja minä kun luulin, että se on soma harvinaisuutensa vuoksi! Mutta koska se ei teitä miellytä, nimitän itseäni tästä lähtien Gotoniksi.

— Ah! älkää itkekö niin vähästä, kaunoiseni! se on nimi, johon täytyy tottua, siinä kaikki. Kun vain saan sen kunnolleen mieleeni, luistaa se aivan itsestään. — Kuulkaa siis, rakas Similar, minä ihailen teitä intohimoisesti. Minä rakastan teitä todella ihmeellisesti. Tiedän erään tyttösen, joka sentähden on haljeta raivosta...

Tyttö keskeytti hänet mustasukkaisena:

— Kuka?

— Mitäpä se meitä liikuttaa? sanoi Febus. — Rakastattehan minua?

— Oh!... sanoi tyttö.

— No niin! mitäpä muusta. Tekin saatte nähdä, miten minä teitä rakastan. Pistäköön minut suurpiru Neptunus kolmihaaraansa, jollen tee teistä onnellisinta olentoa maailmassa. Hankimme pienen, sievän asunnon jostakin. Minä annan jousimiesteni pitää paraatia ikkunaisi alla. Heillä on kaikilla hevoset ja he pilkkaavat kapteeni Mignonin miehiä. Siinä on jousimiehiä, pertuskamiehiä ja pyssymiehiä. Minä vien teidät pariisilaisten sotilastarkastukseen Rullyn kentälle. Se on komeata. Kahdeksankymmentä tuhatta miestä aseissa; kolmekymmentä tuhatta välkkyvää haarniskaa, panssaripaitaa tai rintavarustusta, kuusikymmentäseitsemän rykmentinlippua; parlamentin, tiliviraston, jalomielisten aarteiden ja valtionrahaston varustamat ratsasliput; oikea hiivatin meteli! Vien teidät katsomaan kuninkaallisen palatsin leijonia, jotka ovat villipetoja. Kaikki naiset pitävät niistä.

Tyttö oli jo jonkin hetken ollut vaipuneena suloisiin ajatuksiinsa, uneksien hänen äänensä sointua kuunnellen, tarkkaamatta sanojen merkitystä.

— Oh! te tulette onnelliseksi, jatkoi kapteeni, ja samalla hän hiljaa aukasi mustalaistytön vyön.

— Mitä te teette? sanoi tyttö elostuen. Tämä kosketus oli herättänyt hänet unelmistaan.

— En mitään, vastasi Febus. Sanoin vain, että teidän tulee ottaa pois koko tämä hupsu katuvaatetus, kun olette minun kanssani.

— Kun olen teidän kanssanne, Febukseni! sanoi tyttö hellästi.

Hän kävi taas mieltäväksi ja äänettömäksi.

Kapteeni kietoi hänen lempeydestään rohkaistuneena kätensä hänen vyötäisilleen, hänen ollenkaan vastustelematta, ja alkoi hiljalleen päästellä auki tyttöraukan kureliiviä saattaen hänen puseronsa sellaiseen epäjärjestykseen, että huohottava pappi näki mustalaistytön kauniin, paljaan olkapään pistävän esiin harsosta kuin taivaanrannan usvasta nousevan kuun.

Tyttö antoi Febuksen jatkaa. Hän ei näyttänyt sitä huomaavankaan. Rohkean kapteenin silmät kiiluivat. Äkkiä kääntyi tyttö hänen puoleensa:

— Febus, sanoi hän äänessään ääretön rakkauden tuntu, — opeta minulle uskontoasi.

— Uskontoani! huudahti kapteeni purskahtaen nauruun. — Minunko pitäisi opettaa teille uskontoani! Tuli ja leimaus! Mitä te minun uskonnollani teette?

— Kun menemme naimisiin, vastasi tyttö. Kapteenin kasvot osoittivat yhtäikaa hämmästyttä, ylenkatsetta, välinpitämättömyyttä ja himollisuutta.

— Ohoh! sanoi hän, naimisiinko?

Mustalaistyttö kalpeni ja hänen päänsä painui surullisena rinnoille.

— Rakas kaunoiseni, jatkoi Febus hellästi, — mitä hullutusta se on? Mitä naimisista! Ollaanko silti vähemmän rakkaita, jollei sopoteta latinaa papin edessä.

Puhuessaan näin hellimmällä äänellään hän oli painautunut niin lähelle mustalaistyttöä kuin pääsi, hänen hyväilevät kätensä olivat kietoutuneet tuon hennon ja solakan vartalon ympärille, hänen silmänsä paloivat yhä halukkaampina, ja kaikesta päättäen lähestyi herra Febus ilmeisesti niitä hetkiä, jolloin itse Jupiterkin tekee sellaisia hullutuksia, että kunnan Homeroksen on pakko kutsua pilvi hänen verhoeseen.

Dom Claude näki kuitenkin kaikki. Ovi oli kyhätty ohuista, lahonneista rimoista, joiden suurten

rakojen läpi hänen petolinnunsilmänsä hyvin saattoivat nähdä. Tuo tummaverinen ja tanakkarakenteinen pappi, joka tähän saakka oli ollut tuomittuna luostarin ankaraan siveyteen, samalla vavahteli ja kiehui tämän öisen, nautinnokkaan rakkauskohtauksen nähdessään. Tuo nuori, puoliksi riisuttu tyttö tuolla tavoin nuoren, hehkuvan miehen vallassa sai veren virtaamaan sulana lyijynä hänen suonissaan. Hänessä liikkui jotain tavatonta. Hänen katseensa tunkeutui himokkaan mustasukkaisena kaikkien noiden auenneitten neulojen alle. Ken tällä hetkellä olisi nähnyt tuon onnettoman kasvot painautuneina madonsyömää ovea vasten, olisi luullut näkevänsä tiikerin, joka häkkinsä raoista katseli gasellia syövää shakaalia. Hänen silmänsä liekehtivät kuin kynttilät ovenraoista.

Äkkiä riisui Febus nopealla liikkeellä mustalaistytön puseron. Lapsiraukka, joka oli istunut kalpeana ja uneksivana, hätkähti kuin unesta herännyt. Hän riuhtasi itsensä irti terhakan upseerin käsistä ja luoden silmäyksen alastomaan poveensa ja olkapäihinsä punastuneena, hämillään ja mykkänä häpeästä hän risti kauniit käsivartensa rintansa suojaksi. Ilman tuota punastusta hänen poskillaan olisi luullut näkevänsä kuvapatsaan viattomuuden. Hän oli luonut silmänsä alas.

Kapteenin liike oli paljastanut myös amuletin, joka riippui hänen kaulassaan.

— Mikä tämä on? kysyi Febus käyttäen tätä tekosyytä hyväkseen lähentyäkseen uudelleen tuota kaunista olentoa, jonka hän oli säikäyttänyt.

— Älkää koskeko siihen! vastasi tyttö kiihkeästi, — se on minun suojelijani. Se auttaa kerran minua löytämään vanhempani, jos pysyn sen arvoisena. Oh! antakaa minun olla, herra kapteeni! Armoa, herra Febus! Antakaa minulle puseroni!

Febus vetäytyi pois ja sanoi kylmällä äänellä:

— Oh! neiti, näen selvästi, että ette rakasta minua!

— Minäkö en rakastaisi teitä! huudahti onneton lapsiraukka kietoen samalla kätensä kapteenin kaulaan ja pakottaen hänet istuutumaan viereensä. — Minäkö en rakastaisi sinua, Febukseni! Mitä sanotkaan, sinä ilkimys, särkeäksesi sydämeni? Oh! niin! ota minut! ota kaikki! tee mitä tahdot minulle! Olen sinun. Mitä välitän amuletista! mitä välitän äidistä! sinä olet minun äitini, koska sinua rakastan! Febus, rakas Febukseni, näetkö minut? tässä olen, katso minua. Olen sinun pikku tyttösesi, ethän suinkaan työnnä minua pois, kun itse tulen luoksesi. Sieluni, elämäni, ruumiini, koko olentoni, kaikki on sinun, kapteenini! No niin, ei mennä naimisiin, se on sinusta ikävää. Ja mikä minä sitten olen? kurja katuojan tyttö, kun sinä, Febukseni, olet aatelismies. Kylläpä olisikin kaunista! tanssijatar naimisiin upseerin kanssa! olinpa hupsu! Ei, Febus, ei, minä olen sinun rakastajattaresi, sinun huvittajasi, kun haluat, tyttö, joka olen sinun, siihen minä kelpaan, tahrattuna, halveksittuna, kunniattomana, mutta mitä siitä! kunhan rakastat minua! Olen maailman ylpein ja iloisin nainen. Ja kun tulen vanhaksi tai rumaksi, Febus, kun en enää ole kyllin hyvä teitä rakastamaan, sallittehan, korkea-arvoinen herra, minun palvella teitä. Toiset kirjailevat teidän olkavyönne. Minä pidän niistä palvelijana huolen. Te annatte minun kiilloittaa kannuksianne, harjata asetakkianne ja puhdistaa ratsastussaappaitanne. Sallittehan sen, Febukseni? Ja ota minut, Febus! Katso, kaikki tämä on sinun, rakasta vain minua! Me mustalaistytöt kaipaamme ilmaa ja rakkautta.

Ja hän kietoi käsivartensa upseerin kaulaan, hän katsoi hänen silmiinsä rukoilevasti ja hymyillen kauniisti kyyneltensä lomitse, hänen pehmeä povensa painautui Febuksen asetakin kovia koruompeluksia vasten. Ja hänen kaunis, puolialaston vartalonsa kiertyi hänen polvilleen. Hurmautunut kapteeni painoi hehkuvat huulensa noille kauniille afrikkalaisille olkapäille.

Katse haipuneena kattoon ja sähköisesti taaksepäin taipuneena värähteli tyttö näistä suudelmista.

Äkkiä hän näki Febuksen pään yllä toisen pään, tuhkanharmaat vihertävät, kouristuksen vääristämät piirteet ja katseen kuin tuomitulla. Tämän pään vieressä oli käsi, joka piteli tikaria. Nämä kasvot ja käsi olivat papin. Hän oli murtanut oven ja seisoi nyt siinä. Febus ei voinut nähdä häntä. Tyttö jähmettyi liikkumattomaksi, jäykäksi ja mykäksi tästä kauheasta näystä aivan kuin kyyhkynen, joka kohottaa päätään juuri silloin, kun merikotka katsoo pyöreine silmineen sen pesään.

Hän ei saanut äännähdystäkään suustaan. Hän näki tikarin iskevän Febusta ja kohoavan höyryävänä. — Kirus! sanoi kapteeni ja hervahti arkulle. Tyttö pyörtyi.

Sinä hetkenä, jona hänen silmänsä sulkeutuivat, jolloin hänen tuntonsa hävisi, ehti hän tuntea huulillaan kuin tulen kosketuksen, suudelman, joka oli polttavampi kuin pyövelin tulinen rauta.

Tullessaan jälleen tuntoihinsa oli hänen ympärillään vartiosotilaita; verissään olevaa kapteenia kannettiin pois; pappi oli kadonnut; ikkuna huoneen perällä joelle päin oli selko selällään; oli löydetty viitta, jonka luultiin kuuluvan kapteenille; ja hän kuuli sanottavan ympärillään:

KAHDEKSAS KIRJA

I. Kuihtuneeksi lehdeksi muuttunut kultaraha

Gringoire ja koko Ihmeiden piha oli kuolettavan levottomuuden vallassa. Kokonaiseen kuukauteen ei ollut tiedetty mitään siitä, mitä Esmeraldalle oli tapahtunut, mikä suuresti huolestutti Egyptin herttuaa ja hänen kulkuriystäviään, eikä miten hänen vuohensa oli käynyt, mikä sitäkin enemmän huolestutti Gringoirea. Eräänä iltana oli mustalaistyttö kadonnut eikä sen jälkeen ollut antanut mitään elonmerkkiä itsestään. Kaikki etsiskelyt olivat olleet tuloksettomia. Jotkut kiusantekijät olivat sanoneet Gringoirelle nähneensä tytön Saint-Michel-sillan seutuvilla erään upseerin seurassa; mutta tämä mustalaistapaan vihitty aviomies oli epäilevä filosofi ja hän tiesi muuten paremmin kuin kukaan muu, miten neitseellinen hänen vaimonsa oli. Hän oli saanut nähdä, mikä horjumaton siveys oli seurauksena noista kahdesta voimasta, amuletista ja mustalaistytön kainoudesta, ja hän oli matemaattisesti laskenut tämän puhtauden vastustuksen toiseen voimaan nähden. Siinä suhteessa hän tunsu itsensä täysin rauhalliseksi.

Mutta hänenkin oli mahdotonta selittää tytön katoamista. Se tuotti hänelle syvää surua. Hän olisi laihnut, jos se vielä olisi ollut hänelle mahdollista. Hän oli murheessaan unohtanut kaiken muun, yksin kirjalliset harrastuksensakin, yksin suuren teoksensakin *De figuris regularibus et irregularibus* [Säännöllisistä ja säännöttömistä kuvioista], jonka hän aikoi painattaa ensimmäisillä rahoilla, mitkä irti saisi. (Sillä hän ihaili kiihkeästi kirjapainotaitoa siitä lähtien, kun oli nähnyt Hugues de Saint-Victorin *Didascalon* in painettuna Vindelin Speierilaisen kuuluisilla kirjasimilla.)

Kulkiessaan eräänä päivänä murheellisena vankilan ohi hän näki väkijoukon kerääntyneenä Oikeuspalatsin erään portin edustalle.

— Mitä siellä on? kysyi hän eräältä nuorelta mieheltä, joka astui siitä ulos.

— En tiedä, herrani, vastasi mies. — Sanotaan, että siellä tuomitaan erästä naista, joka on murhannut santarmin. Koska näyttää siltä, että on ollut noituutta pelissä, ovat piispa ja kirkollisvirasto puuttuneet asiaan, ja veljeni Josas'n arkkidiakoni ottaa siihen innolla osaa. Halusin juuri puhutella häntä, mutta en päässyt hänen luokseen tungoksen takia, mikä harmittaa minua suuresti, sillä tarvitsen rahaa.

— Ah, herraseni, sanoi Gringoire, — olisinpa halukas tarjoamaan sitä teille; mutta jos housuntaskuni ovat puhki, eivät siihen ainakaan rahat ole olleet syynä.

Hän ei uskaltanut sanoa tuolle nuorelle miehelle, että hän tunsu hänen veljensä arkkidiakonin, jota hän ei ollut käynyt tervehtimässä kirkossa tapahtuneen kohtaamisen jälkeen, mikä laiminlyönti häntä suuresti hävetti.

Ylioppilas meni matkoihinsa, ja Gringoire nousi väkijoukon mukana ylös portaita, jotka johtivat suursaliin. Hän arveli, ettei mikään ollut niin omiaan haihduttamaan surumielisyyttä kuin oikeusjuttu, niin huvittavalta tuntui hänestä typeryys, jota tuomarit tavallisesti osoittivat. Väkijoukko, johon hän oli tunkeutunut, liikkui ja töniskeli äänetönnä. Hitaan ja ikävän liikunnan jälkeen pitkässä, hämärässä käytävässä, joka mutkitteli palatsissa kuin tuon vanhan rakennuksen suolistona, pääsi hän viimein matalan oven kautta saliin, jota hän pituutensa vuoksi saattoi tarkastaa väkijoukon päiden ylitse.

Sali oli suuri ja hämärä, mikä sai sen näyttämään sitäkin suuremmalta. Ilta oli jo tulossa; korkeista suippokaari-ikkunoista tunkeutui vain hämärä valokuova, joka sammui ennen kuin ehti kattoholviin, mahtavaan hirsiristikoon, jonka tuhannet veistetyt kuvat näyttivät liikkuvan pimeässä. Siellä täällä pöydillä paloi jo kynttilöitä, jotka valaisivat paperipinkkojen ylle kumartuneitten kirjurien päitä. Salin etuosa oli täynnä yleisöä; oikealla ja vasemmalla oli pöytien ääressä asianajajia; perällä olevalla korokkeella istui joukko tuomareita, joiden taaimmaisat rivit häipyivät pimeään; liikkumattomia ja synkkiä kasvoja. Seinät olivat täynnä liljoja. Tuomarien yllä häämötti suuri Vapahtajankuva, ja kaikkialla välkkyi kynttiläin valossa keihäiden ja pertuskain kärkiä.

— Herrani, kysyi Gringoire eräältä naapuriltaan, keitä ovat nuo kaikki henkilöt, jotka ovat tuolla rivissä kuin papit kirkolliskokouksessa?

— Herrani, vastasi naapuri, nuo tuolla oikealla ovat ylioikeudenneuvoksia ja vasemmalla tutkinto-oikeudenneuvoksia, alemmat mustissa, korkeammat punaisissa viitoissa.

— Entä tuo lihava punainen tuolla heitä ylempänä, joka hikoilee? jatkoi Gringoire.

— Se on herra presidentti.

— Ja nuo lampaat hänen takanaan? jatkoi Gringoire, joka ei pitänyt lakimiehistä, kuten jo olemme nähneet, mikä seikka ehkä johtui siitä karsaudesta, mitä hän tunsi Oikeuspalatsia kohtaan epäonnistuneen draamallisen yrityksensä jälkeen.

— Ne ovat kuninkaallisen valitusoikeuden jäseniä.

— Ja tuo metsäkarju hänen edessään!

— Se on parlamentin sihteeri.

— Ja tuo krokotiili tuolla oikealla?

— Mestari Philippe Lheulier, ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja.

— Ja tuo suuri musta kissa vasemmalla?

— Mestari Jacques Charmolue, kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä, sekä kirkollisviraston jäsenet.

— No mitä toimittavat sitten kaikki nämä kunnan miehet?

— He tuomitsevat.

— Ketä? En näe syytettyä.

— Se on eräs nainen, herrani. Ette näe häntä. Hän on meihin selin ja väkijoukko peittää hänet näkyvistä. Katsokaa, hän on tuolla, jossa näette joukon pertuskoita.

— Mikä nainen se on? kysyi Gringoire. Tiedättekö hänen nimeään?

— En, herrani. Olen vasta tullut. Arvelen vain, että on kysymys noituudesta, koska kirkollisviraston jäsenet ovat läsnä.

— Hyvä! sanoi filosofimme, saamme nähdä kaikkien näiden lakimiesten syövän ihmisen lihaa. Onhan se yhtä hyvä näytös kuin jokin muukin.

— Herrani, huomautti naapuri, eikö teistä mestari Jacques Charmolue ole sangen lempeän näköinen?

— Hm! vastasi Gringoire. En luota lempeyteen, kun sieraimet ovat nyrpistetyt ja huulet kapeat.

Tällöin käskivät naapurit keskustelijoita vaikenemaan. Kuunneltiin parhaillaan tärkeätä todistajaa.

— Korkea-arvoiset herrat, sanoi keskellä salia vanha nainen, jonka kasvatkin peittyivät niin hänen repaleittensa alle, että häntä olisi voinut sanoa käveleväksi lumppukasaksi, — asia on yhtä tosi, kuin että nimeni on Falourdel ja että neljäkymmentä vuotta olen asunut ja maksanut vuokraa ja veroa Saint-Michel-sillalla vastapäätä värjäri Tassin-Caillartia, jonka talo on yläpuolella virtaa. — Nykyään köyhä vanhus, ennen vanhaan sievä tyttö, korkea-arvoiset herrat! — Minulle on jo sanottu jonkin aikaa: "Falourdel, älkää kehrätkö niin tavattomasti iltaisin, piru sotkee mielellään sarvillaan vanhojen vaimojen pellavakuontaloita. On varmaa, että kummitus, joka viime vuonna pysytteli Templen tienoilla, liikkuu nykyään Citéssä. Falourdel, pitäkää varanne, ettei hän kolkuta ovelle." — Eräänä iltana, kun parhaillaan kehräsin, kolkutetaan ovelle. Kysyn kuka siellä on. Siellä kirotaan. Minä avaan. Kaksi miestä astuu sisälle: toinen musta, toinen kaunis upseeri. Mustalta ei näkynyt kuin silmät, kaksi kiiluvaa hiiltä. Kaikki muu oli viitan ja hatun peitossa. He sanovat minulle: — "Pyhän Martan huone." Se on yläkerrassa, korkea-arvoiset herrat, paras huoneeni. He antavat minulle écun. Minä lukitsen sen laatikkooni ja mietin: "Tällä ostan huomenna Glorietten lihakaupasta sisälmyksiä." — Me nousemme ylös. — Päästyämme sinne, katosi musta, kun olin selkäni kääntänyt. Se minua vähän kummastutti. Upseeri, joka oli kaunis kuin suuri herra ainakin, tuli alas minun kanssani ja lähti ulos. Kehrättyäni neljänneskuontalon palasi hän takaisin nuoren kauniin tytön kanssa, nuku, joka olisi loistanut kuin aurinko, jos hänen tukkansa olisi ollut kunnolla laitettu. Tytöllä oli mukanaan pukki, suuri pukki, musta tai valkea, sitä en enää muista. Se sai minut miettimään. Tyttö, se ei minua liikuttanut, mutta pukki!... En pidä niistä elukoista, niillä on parta ja sarvet. Ne muistuttavat miestä. Ja ne haiskahtavat

lauantaiyölle. En kuitenkaan puhunut mitään. Olinhan saanut écun. Eikö se ollut oikein, herra tuomari? Vein tytön ja upseerin ylös huoneeseen ja jätin heidät yksin, toisin sanoen pukin seuraan. Laskeusin alas ja aloin kehrätä. — Minun on sanottava teille, että talossani on maakerros ja ensikerros, sen tausta on joelle päin, kuten muidenkin sillalla olevien talojen, ja maakerroksen ja ensikerroksen ikkunat aukeavat joelle. — Minä siis kehräsin. En tiedä, miten tulin ajatelleeksi tuimaa munkkia, jonka pukki oli tuonut mieleeni, ja tyttökin oli ollut hieman kummissa pukineissa. — Äkkiä kuulen huudon ylhäältä ja jotakin putoavan lattialle sekä ikkunaa avattavan. Riennän ikkunaan, joka on aivan sen alla, ja näen mustan möhkäleen putoavan veteen. Se oli joku peikko papin puvussa. Oli kuutamona. Näin sen aivan hyvin. Se ui Citélle päin. Silloin kutsuin vapisten vartijat. Nämä herrat astuivat sisälle ja kun eivät heti ensi hädässä tienneet, mistä oli kysymys, ja kun olivat iloisella tuulella, alkoivat he piestä minua. Minä heille selitin, miten asiat olivat. Me nousemme ylös ja mitä näemme? Huoneraukkani verta tulvillaan, kapteeni pitkällään tikari kaulassa, tyttö muka kuolleena ja pukki aivan säikähtäneenä. — Kylläpä on, ajattelin, menee ainakin neljätoista päivää, ennenkuin saan lattian puhtaaksi. Sitä täytyy raapia, se on kauheata. — Upseeri kannettiin pois, nuori miesraukka! ja tyttö aivan repaleisena. — Mutta kuulkaahan pahinta: kun seuraavana päivänä aion ottaa écun ostaakseni sisälmyksiä, löysinkin sen sijasta kuihtuneen lehden.

Eukko vaikenä. Kauhistuksen sorina kulki kautta salin.

— Peikko, pukki, kaikki tuo haiskahtaa noituudelta, sanoi muuan Gringoiren naapuri.

— Ja tuo kuihtunut lehti, lisäsi toinen.

— Ei ole epäilystäkään, virkkoi kolmas, että se on velho, joka yhdessä tuiman munkin kanssa rosvoaa upseereita.

Gringoire itsekin oli vähällä vakuuttua kaiken tämän kauheudesta ja todistusvoimasta.

— Vaimo Falourdel, sanoi herra presidentti majesteettillisesti, onko teillä vielä jotakin sanottavaa oikeudelle?

— Ei, korkea-arvoinen herra, vastasi eukko, jollei sitä, että tiedonannossa on nimitetty taloani kurjaksi ja haisevaksi mökkirähjäksi, mikä on häpäisevää puhetta. Talot sillalla eivät kyllä ole suurellisia, koska niissä asuu paljon väkeä, mutta siitä huolimatta asuu siellä yhä teurastajia, jotka ovat rikkaita väkeä ja naivat komeita, kauniita naisia.

Lakimies, joka Gringoiresta oli näyttänyt krokotiililta, nousi ylös.

— Hiljaa! sanoi hän. Pyydän herroja muistamaan, että syytetyltä on löydetty tikari. — Vaimo Falourdel, onko teillä täällä se kuihtunut lehti, joksi écu, jonka saitte paholaiselta, on muuttunut.

— On, korkea-arvoinen herra, olen sen löytänyt. Tässä se on. Eräs oikeudenpalvelija vei lehden krokotiilille, joka synkästi päättään ravistaen antoi sen presidentille, joka sen lähetti kuninkaalliselle kirkollisiasiain syyttäjälle, niin että se sai tehdä kierroksen koko salin kautta.

— Se on koivunlehti, sanoi mestari Jacques Charmolue. Uusi todistus noituudesta.

Eräs neuvos otti sananvuoron.

— Todistaja, kaksi miestä tuli yhdessä teidän luoksenne. Musta, jonka aluksi näitte katoavan, sitten uivan papin puvussa Seinessä, ja upseeri. — Kumpi heistä antoi teille écun?

Eukko mietti hetkisen ja sanoi:

— Se oli upseeri. Väkijoukossa kävi puheenkohina.

— Ah! ajatteli Gringoire, sehän järkyttää vakaumustani. Philippe Lheulier, ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja, oli kuitenkin uudelleen ottanut sananvuoron.

— Minä palautan herrojen muistiin, että murhattu upseeri kirjallisen, sairastuoteella tehdyn lausunnon mukaan oli selittänyt, että hän heti ensi hetkestä, jolloin musta mies häntä puhutteli, oli arvellut, että se saattoi olla kummitus, ja että peikko lisäksi oli innokkaasti kehoittanut häntä kohtaukseen syytetyn kanssa, ja hänen, kapteenin, huomautettua, ettei hänellä ollut rahaa, oli peikko antanut hänelle écun, jolla mainittu upseeri oli maksanut Falourdelille huoneen. Écu on siis ollut helvetinraha.

Tämä sitova todistus näytti haihduttavan Gringoiren ja muiden skeptikkojen epäilyt.

— Herroilla on jutun asiakirjat, lisäsi kuninkaallinen asianajaja istuutuen, voitte siis ottaa selon Febus

de Châteaupers'in lausunnosta.

Tämän nimen kuullessaan nousi syytetty seisalleen. Hänen päänsä kohosi väkijoukon yli. Kauhistunut Gringoire tunki Esmeraldan.

Hän oli kalpea; hänen tukkansa, joka ennen oli niin siroasti palmikoitu ja sekiineillä koristettu, valui nyt epäjärjestyksessä hänen harteilleen; hänen huulensa olivat siniset; hänen silmänsä kauhean sisäänpainuneet. Voi!

— Febus! sanoi hän tuijottaen, missä hän on? Oi, korkea-arvoiset herrat! ennen kuin tapatte minut, sanokaa armosta, elääkö hän vielä!

— Vaiti, nainen, vastasi presidentti. Se ei ole meidän asiamme.

— Oh! säälikää, sanokaa, onko hän elossa! jatkoi tyttö ristien kauniit, laihtuneet kätensä, jolloin kuultiin kahleitten kalisevan pitkin hänen pukuaan.

— No niin! sanoi kuivasti kuninkaallinen asianajaja, hän on kuoleman kielissä. Oletteko tyytyväinen?

Onneton tyttö vaipui takaisin penkilleen ääntä päästämättä, kyyneltä vuodattamatta, valkeana kuin vahakuva. Presidentti kumartui hänen jalkojensa juurella olevan miehen puoleen, jolla oli kultaompeleinen päähine, musta mekko, kaulaketjut ja kädessä sauva.

— Vartija, tuokaa sisälle toinen syytetty.

Kaikkien katseet kääntyivät pientä ovea kohden, joka aukeni ja josta Gringoire kauhukseen näki pienen, kauniin, kultasarvisen ja -kavioisen vuohen astuvan saliin. Tuo jalo eläin pysähtyi hetkeksi kynnykselle kurottaen kaulaansa, aivan kuin sen eteen olisi vuorenhuipulta auennut mittaamaton taivaanranta. Äkkiä se huomasi mustalaistytön ja hypäten erään kirjurin pöydän ja pään yli se oli parilla harppauksella hänen polviensa luona. Sitten se laskeutui siroasti emäntänsä jalkojen juureen anoen sanaa tai hyväilyä, mutta syytetty ei liikahantanut, eikä Djaliraukka saanut edes katsetta osakseen.

— Siinä se ilkeä elukka onkin, virkkoi vanha Falourdelin eukko, kyllä minä ne tunnen hyvästi molemmat.

Jacques Charmolue esiintyi.

— Jos herrat suvaitsevat, kuulustelemme vuohta.

Se oli toinen syytetty. Oikeusjuttu eläintä vastaan noituudesta ei siihen aikaan ollut mitään ihmeellistä. Ylituomarinviraston laskuissa on vuodelta 1466 muun muassa mielenkiintoisia menoeriä jutussa Gillet-Soulartia ja hänen emäsikaansa vastaan, jotka *mestattiin rikoksensa vuoksi Corbeil'ssa*. Siinä on kaikki, maksu kuopasta sian hautaamista varten, viisisataa risukimppua Morsantin metsästä, viisi mitallista viiniä ja leivät, tuomitun viimeinen ateria, jonka hän veljellisesti sai jakaa pyövelin kanssa, ja yhdentoista päivän vartioiminen ja ruoka sialle, kahdeksan pariisilaista denieriä päivältä. Toisinaan mentiin eläimiäkin pitemmälle. Kaarle Suuren ja Ludvig Hurskaan kapitulaarit sisältävät ankaria rankaisumääräyksiä liekehtiville peikoille, jotka uskaltavat näyttäytyä ilmassa.

Kirkollisiasiain syyttäjä huudahti:

— Jos paholainen, joka on mennyt tähän vuoheen ja joka on siinä yhä kaikista manauksista huolimatta, aikoo pelotella tuomioistuinta, teemme hänelle tietäväksi, että olemme pakotetut häntä vastaan käyttämään hirsipuuta tai roviota.

Gringoiren otsalta valui kylmä hiki. Charmolue otti eräältä pöydältä mustalaistytön tamburiinin ja pitäen sitä erityisessä asennossa vuohen edessä kysyi siltä:

— Mitä on kello? Vuohi katsoi sitä älykkäällä katseella, nosti kullatun jalkansa ja löi sillä seitsemän kertaa. Kello oli todellakin seitsemän. Kauhun humina kulki kautta väkijoukon.

Gringoire ei saattanut hillitä itseään.

— Se on hukassa! hän huusi äänekkäästi. Näettehän, ettei se tiedä mitä tekee.

— Hiljaa siellä väkijoukossa salin perällä! sanoi uhkaavasti vartija.

Jacques Charmolue sai vuohen tekemään samoilla tamburiinin käännteillä useita muitakin temppuja, kuten ilmoittamaan päivämäärän, kuukauden ynnä muita sellaisia, jotka lukija jo on nähnyt sen tekevän. Ja oikeusjutuille ominaisen näköhäiriön vuoksi nämä samat katsojat, jotka ehkä useammin kuin kerran olivat ulkona kaduilla osoittaneet suosiotaan Djalin viattomille tempuille, kauhistuivat niitä

Oikeuspalatsin holvien alla. Vuohi oli ehdottomasti perkele.

Ja asia paheni yhä, kun kuninkaallisen syyttäjän tyhjennettyä lattialle Djalin kaulassa olevasta pienestä nahkapussista joukon irtonaisia kirjaimia, sen nähtiin toisella kaviollaan muodostavan näistä kirjaimista tuon kohtalokkaan nimen: *Febus*. Se noituus, jonka uhriksi kapteeni oli joutunut, näytti nyt eittämättömästi todistetulta, ja mustalaistyttö, tuo ihastuttava olento, joka niin monasti oli sulollaan häikäissyt ohikulkijat, oli kaikkien silmissä inhottava noita.

Hän ei muuten osoittanut mitään elonmerkkiä. Ei Djalin soma lähentely, eivät lakimiesten uhkaukset, ei väkijoukon kirousten mutina kiinnittänyt hänen huomiotaan puoleensa.

Erään oikeudenpalvelijan täytyi armotta ravistaa häntä, ennen kuin hän havahtui, ja presidentti lausui juhlallisella äänellä: — Tyttö, te olette mustalaisrotua ja teidät on tavattu noituudesta. Te olette yhdessä myötäsyytetyn noidutun vuohen kanssa pimeyden valtojen liitossa yöllä vasten viime maaliskuun 29:ttä päivää murhannut noituuden ja pirunjuonien avulla kuninkaallisen henkivartijaväen jousimiesten kapteenin Febus de Châteaupers'in. Kiellättekö yhä?

— Kauheata! huusi tyttö peittäen kasvot käsiinsä. Febukseni! Oh! Tämä on helvetti!

— Kiellättekö yhä? kysyi presidentti kylmästi.

— Kiellänkö! sanoi tyttö kauhealla äänellä nousten ylös, ja hänen silmänsä leimahtivat.

Presidentti jatkoi samaan tapaan:

— Miten siis selitätte ne seikat, jotka todistavat teitä vastaan?

Tyttö vastasi katkonaisesti:

— Olen jo sanonut. En tiedä. Se on eräs pappi. Pappi, jota en tunne. Pappi, joka vainooa minua!

— Niin, tuima munkki, virkkoi tuomari!

— Oi korkea-arvoiset herrat! säälikää! olen vain kurja tyttö...

— Egyptistä, sanoi tuomari. Mestari Jacques Charmolue otti sananvuoron lempeällä äänellä:

— Syytetyn surulliseen julkeuteen katsoen anon minä hänelle kidutusta.

— Myönnetään, sanoi presidentti. Onnettoman koko ruumis vapisi. Hän nousi kuitenkin pertuskamiehen käskystä ja astui melko varmoin askelin Charmoluen ja kirkollisviraston jäsenten jäljessä kahden pertuskarivin välissä matalaa ovea kohden, joka äkkiä aukeni ja sulkeutui jälleen hänen takanaan, mikä tuntui surullisesta Gringoiresta siltä kuin kauhea kita olisi niellyt hänet.

Kun hän katosi, kuului surkeaa määkimistä. Pieni vuohi siellä valitti.

Istunto keskeytettiin. Erään neuvoksen huomautettua, että herrat olivat väsyneitä, ja että kidutuksen päättymistä saisi kauan odottaa, vastasi presidentti että tuomarin tuli uhrautua velvollisuudelleen.

— Mokomakin lutka, laittautuu vielä kidutukseen, kun ei tässä edes ole saanut syödä! sanoi muuan vanha tuomari.

II. Jatkoa kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

Astuttuaan muutamia askelmia ylös ja alas niin pimeässä käytävässä, että sitä keskipäivälläkin valaistiin lampuilla, saapui Esmeralda hirveän saattueensa ympäröimänä synkkään huoneeseen, johon hänet oikeudenpalvelijat työnsivät. Tämä pyöreä huone oli erään tuollaisen suuren tornin maakerroksessa, jotka vielä meidänkin vuosisadallamme tunkeutuvat sen uuden rakennuskerroksen läpi, jolla uusi Pariisi on peittänyt vanhan. Tässä kellarikammiossa ei ollut ainoatakaan ikkunaa eikä muuta aukkoa kuin matala sisäänkäytävä, jonka sulki jykevä rautaovi. Valoa ei kuitenkaan puuttunut. Muurinsyvennykseen oli laitettu uuni. Siihen oli sytytetty suuri nuotio, joka punertavalla hohteellaan valaisi kammiota ja kokonaan saattoi varjoon talikynttiläpahasen, joka paloi eräässä loukossa. Rautaristikosta, jolla uuni suljettiin ja joka nyt oli ylhäällä, ei näkynyt loimuavan uuninaukon tummasta laidasta muuta kuin rautatankojen päät ikään kuin mustina, terävinä, harvoina hampaina, mikä sai uuninsuun näyttämään satujen tultasyöksevän lohikäärmeen kidalta. Siitä lähtevän loimun valossa näki vanki ympäri huonetta kauheita kojeita, joiden tarkoitusta hän ei käsittänyt. Keskellä huonetta oli

nahalla päällystetty miltei maan tasalla oleva vuode, jonka yläpuolella riippui soljella varustettu nahkahihna vaskirenkaassa, joka oli kiinnitetty holvinhuippuun veistetyn kivitummituksen suuhun. Kaikenlaisia pihtejä ja suuria aurankärkiä hehkui sikin sokin hiiloksessa. Takkavalkean verenkarvainen loimu valaisi kaikkialla huoneessa vain hirvittävien esineitten kokoelmaa.

Tätä helvettiä nimitettiin yksinkertaisesti kidutuskammioksi.

Vuoteella istui huolimattomassa asennossa valantehnyt pyöveli Pierrat Torterue. Hänen apulaisensa, kaksi jykevääkasvoista maahista nahkaesiliinoissa ja palttinahousuissa, kohensivat tulta suurilla hiilihangoilla.

Tytön oli täytynyt jo ponnistaa koko rohkeutensa. Astuessaan huoneeseen hän kauhistui.

Palatsivoudin palvelijat asettuivat hänen toiselle puolelleen, papit ja muut kirkollisviraston jäsenet toiselle. Eräässä loukossa oli pöytä, kirjoitusneuvot ja kirjuri. Mestari Jacques Charmolue lähestyi mustalaistyttöä lempeästi hymyillen.

— Rakas lapseni, sanoi hän, te kiellätte siis yhä?

— Kiellän, vastasi tyttö sammuneella äänellä.

— Siinä tapauksessa, virkkoi Charmolue, on meidän, ikävä kyllä, kuulusteltava teitä ankarammin kuin olisimme halunneet. — Suvaitsetteko istuutua tälle vuoteelle. — Mestari Pierrat, tehkää tilaa neidille ja sulkekaa ovi. Pierrat nousi muristen:

— Jos suljen oven, sammuu tuleni.

— No olkoon sitten auki, ystäväni, vastasi Charmolue. Esmeralda ei kuitenkaan liikahtanut. Tuo nahkavuode, jolla niin moni kurja oli väentelehtinyt, peloitti häntä. Hän jähmettyi kauhusta luihin ja ytimiin saakka. Hän seiso i siinä hämmentyneenä ja kangistuneena. Charmoluen viittauksesta tarttuivat pyövelin apulaiset häneen ja asettivat hänet istumaan vuoteelle. He eivät häntä kohdelleet kovakouraisesti, mutta kun nämä miehet koskettivat häntä, kun hän tuns i allaan nahkavuoteen, syöksähti veri hänen sydämeensä. Hän loi tuijottavan silmäyksen ympäri huonetta. Hänestä tuntui siltä, kuin kaikki nuo hirveät kidutuskojeet, jotka kaikkiin niihin esineisiin verrattuna, jotka hän ennen oli nähnyt, olivat kuin yölepakot, tuhatjalkaiset ja hämähäkit hyönteisten ja lintujen joukossa, liikkuisivat ja astuisivat joka taholta esiin ryömiäkseen hänen ylleen ja purrakseen ja likistääkseen häntä.

— Missä on lääkäri? kysyi Charmolue.

— Tässä, vastasi muuan mustapukuinen, jota tyttö ei ollut ennen huomannut.

Häntä puistatti.

— Neitiseni, virkkoi kirkollisen syyttäjän hyväilevä ääni kolmannen kerran, kiellättekö yhä ne rikokset, joista teitä syytetään?

Tällä kertaa petti tytön ääni, ja hän saattoi kieltää vain päänyökkäyksellä.

— Te kiellätte? sanoi Jacques Charmolue. Silloin on minun, ikävä kyllä, pakko täyttää virkavelvollisuuteni.

— Herra kuninkaallinen syyttäjä, sanoi äkkiä Pierrat, millä aloitamme?

Charmolue punnitsi hetkisen epäröivän näköisenä kuin loppusointua tavoittava runoilija.

— Kengällä, sanoi hän viimein.

Onneton tuns i itsensä niin Jumalan ja ihmisten hylkäämäksi, että hänen päänsä vaipui rinnalle elottoman esineen lailla, josta voima on paennut.

Pyöveli ja lääkäri lähestyivät häntä yhtäikaa. Samalla ryhtyivät apulaiset penkomaan kidutuskojevarastoa.

Kuullessaan näiden kauheitten rautaesineitten räminän vavahteli onneton tyttö aivan kuin kuollut sammakko sähkövirran vaikutuksesta.

— Oh! kuiskasi hän niin hiljaa, ettei kukaan häntä kuullut, oi Febukseni!

Sitten hän jälleen jäi liikkumattomaksi ja äänettömäksi kuin marmori.

Tämä näytelmä olisi kouristanut kaikkien muiden sydäntä paitsi tuomarien. Olisi luullut näkevänsä saatanan kiduttavan syntistä sielua helvetin tulipunaisella portilla. Se kurja ruumis, johon aikoi tarrautua tämä sahojen, pyörien ja kuvahevosten muurahaiskeko, se olento, jota ryhtyivät käsittelemään pyövelien karkeat kädet ja pihtien leuat, oli tällä kertaa tuo suloinen, valkea ja heikko olento. Hirssijyvä raukka, jonka inhimillinen oikeus jätti kidutuksen kammottavien myllynkivien jauhettavaksi!

Pierrat Torteruen renkien käsnäiset kädet olivat jo armotta paljastaneet tuon siron säären, tuon jalan, joka niin monasti oli hienoudellaan ja kauneudellaan ihastuttanut kulkijoita Pariisin kadunkulmissa.

— Sääliksi käy! mutisi pyöveli tarkastellen noita suloisia ja hienoja muotoja. Jos arkkidiakoni olisi ollut läsnä, olisi hän varmasti tällä hetkellä muistanut vertaustaan hämähäkistä ja kärpäsestä. Pian näki onneton tyttö pilven läpi, joka hämärsi hänen näkönsä, kengän lähenevän, pian näki hän jalkansa pistettävän sen raudoitettujen lautojen väliin ja katoavan tuon hirvittävän kojeen alle. Silloin valtasi kauhu hänet koko voimallaan.

— Ottakaa pois! hän huusi kuohahtaen. Ja hän nousi pystyyn hurjistuneena: — Armoa!

Hän ponnahti vuoteelta aikoen heittäytyä kuninkaallisen syyttäjän jalkoihin, mutta hänen jalkansa oli raskaan, raudoitettun tammipölkyn puristuksessa, ja hän vaipui kengän ylle voimattomampana kuin mehiläinen lyijypaino siivessään.

Charmoluen viittauksesta asetettiin hänet takaisin vuoteelle, ja kaksi karkeata kättä kiinnitti hänen hentojen vyötäistensä ympärille hihnan, joka riippui katosta.

— Viimeisen kerran, tunnustatteko ne rikokset, joista teitä syytetään? kysyi Charmolue ainaisella hyväntahtoisuudellaan.

— Olen viaton.

— Miten siis, neitiseni, selitätte ne seikat, jotka todistavat teitä vastaan?

— Ah, korkea-arvoinen herra, en tiedä?

— Te kiellätte siis?

— Kaikki!

— Tehkää tehtävänne, sanoi Charmolue Pierrat'lle. Pierrat väänsi ruuvia, kenkä puristui, ja onneton tyttö päästi tuollaisen hirvittävän kirkaisun, jota ei millään kielellä voi ilmaista.

— Lopettakaa, sanoi Charmolue Pierrat'lle. — Tunnustatteko? sanoi hän mustalaistytölle.

— Kaikki! huusi kurja tyttö. Tunnustan, tunnustan! armoa! Hän ei ollut arvioinut voimiaan antautuessaan kidutukseen.

Tuon lapsiraukan, jonka elämä siihen saakka oli ollut niin iloista, niin huoletonta ja suloista, oli ensimmäinen kärsimys lannistanut.

— Inhimillisyys pakottaa minut sanomaan teille, huomautti kuninkaallinen syyttäjä, että tunnustuksenne jälkeen teitä odottaa kuolema.

— Se on tervetullut, sanoi tyttö. Ja hän vaipui nahkavuoteelle kuin kuollut, riippuen vyötäistensä ympärille kiinnitetystä hihnasta kuin kahtia taittuneena.

— No, kaunokaiseni, pysytelkääpä hieman pystyssä, sanoi mestari Pierrat nostaen hänet ylös. Tehän olette aivan kuin kultaoinas herra de Bourgognen kaulassa.

Jacques Charmolue lausui:

— Kirjuri, kirjoittakaa. — Nuori mustalaistyttö, te tunnustatte ottaneenne osaa helvetin kemuihin, hornanperiin ja noituuteen peikkojen, velhojen ja noita-akkojen parissa? Vastatkaa.

— Tunnustan, vastasi tyttö niin hiljaa, että hänen äänensä häipyi hänen henkäykseensä.

— Te tunnustatte nähneenne pukin, jonka Beelsebub antaa näyttäytyä pilvissä kutsuakseen hornanjuhlaan ja jonka ainoastaan noidat näkevät?

— Tunnustan.

— Te tunnustatte palvelleenne Bofomet-päitä, noita temppeleiherrain inhoittavia epäjumalia?

— Tunnustan.

— Ja olleenne yhteistoiminnassa vuohessanne asustavan paholaisen kanssa, joka vuohi on kanssasyytettyne?

— Niin.

— Myönnättekö ja tunnustattekö lopuksi murhanneenne tuon paholaisen ja kummituksen avulla, jota kansa nimittää tuimaksi munkiksi, erään kapteenin nimeltä Febus de Châteaupers?

Hän kohotti suuret silmänsä kiinteästi tuomariin ja vastasi elottomasti ilman kouristusta ja mielenliikutusta:

— Tunnustan. Hänen sisimmässään oli ilmeisesti kaikki särkynyt.

— Kirjoittakaa, kirjuri, sanoi Charmolue. Ja kääntyen pyövelin puoleen hän lisäsi:

— Päästettäköön vanki irti ja vietäköön oikeuden eteen.

Kun vangilta oli riisuttu kidutuskenkä, tutki kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä hänen tuskan tunnottomaksi tekemää jalkaansa.

— No eipä ole hätää, sanoi hän. Te huusitte ajoissa. Te voisitte vielä tanssia, kaunoiseni!

Sitten hän kääntyi kirkollisviraston jäsenten puoleen.

— Vihdoinkin asia valkenee! Se oli lohdullista, herrani! Neiti voi todistaa, että olemme menetelleet mahdollisimman hellävaraisesti.

III. Loppu kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

Kun Esmeralda kalpeana ja ontuvana palasi oikeussaliin, otti väkijoukko hänet vastaan yleisellä mielihyvän sorinalla. Kärsimättömänä odotellut kuulijakunta tunsu samaa tyydytystä kuin teatterissa viimeisen väliajan lopussa, kun esirippu aukeaa ja viimeinen näytös alkaa. Tuomareissa sen herätti pikaisen päivällisen toivo. Pieni vuohikin määki ilosta. Se tahtoi juosta emäntäänsä vastaan, mutta se oli sidottu penkkiin kiinni.

Ilta oli jo pimennyt. Kynttilöitä ei ollut sytytetty lisää ja ne valaisivat niin heikosti, ettei erottanut salin seinä. Pimeys verhosi kaikki oliot jonkinlaiseen usvaan. Joitakin välinpitämättömiä tuomarinkasvoja vain häämötti sen vaipasta. Heitä vastapäätä saattoi salin perällä nähdä epämääräisen vaalean läikän kuvastuvan tummaa taustaa vasten. Se oli syytetty.

Hän oli laahustanut paikalleen. Kun Charmolue oli saapunut tuolilleen, istuutui hän mahtavasti, mutta nousi sitten jälleen ja lausui, antamatta menestyksen herättämän turhamaisuuden liaksi pistää näkyviin:

— Syytetty on tunnustanut kaikki.

— Mustalaistyttö, virkkoi presidentti, te olette tunnustanut kaiken noituutenne ja haureutenne sekä murhanneenne Febus de Châteaupers'in.

Tytön sydäntä kouristi. Kuultiin hänen nyyhkyttävän pimeässä.

— Kaikki mitä tahdotte, vastasi hän heikolla äänellä, mutta tappakaa minut pian!

— Herra kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä, virkkoi presidentti, oikeus on valmis kuulemaan teidän kannettanne.

Mestari Charmolue otti esille valtavan paperikäärön ja alkoi lukea suurin elein ja asianajajan mahtipontisuudella latinalaista puhetta, jossa kaikki oikeusjutun todistukset esiintyivät ciceroinis kääntein pönkitettyinä ja varustettuina lainauksilla Plautukselta, hänen lempikoomikoltaan. Olemme pahoillamme siitä, ettemme voi lukijalle esittää tätä merkillistä asiakirjaa. Puhuja lausui sen ihmeteltävällä voimalla. Hän ei ollut vielä päässyt johdannon loppuun, kun hänen otsaltaan jo kihoihi hikihelmiä ja hänen silmänsä pullistuivat. Mutta äkkiä hän pysähtyi keskellä lausetta, ja hänen tavallisesti varsin lempeä ja myös varsin tyhmä katseensa leimahti.

— Hyvät herrat, huudahti hän (tällä kertaa ranskaksi, sillä sitä ei ollut papereissa). Saatana on siihen

määrin sotkeutunut tähän juttuun, että on läsnä istunnossamme ja tekee pilkkaa sen arvosta. Katsokaa!

Ja hän osoitti kädellään pientä vuotoa, joka nähdessään Charmoluen viittovan oli luullut, että hänenkin tuli tehdä samoin, ja nousten takajaloilleen alkanut matkia etujaloillaan ja partaisella päällään parhaan taitonsa mukaan kuninkaallisen syyttäjän mahtipontista esiintymistä. Se oli, kuten ehkä muistetaan, sen loistotempuja. Tämä tapaus, tämä viimeinen *todistus*, teki voimakkaan vaikutuksen. Vuohen jalat sidottiin, ja kuninkaallinen syyttäjä jatkoi kaunopuheista esitystään.

Se oli sangen pitkä, mutta loppu oli mainio. Otan tähän viimeisen lauseen, johon lisättäköön mestari Charmoluen käheä ääni ja hengästynyt esitystapa.

— *Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portaliū maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto la Grève, seu in insula exreunte in fluvio Sequanae, juxta pointam jardini regalis, executatae sint!*

[Täten ilmoitamme, hyvät herrat, mainitun noidan läsnäollessa, koska hänen rikoksensa on ilmeinen ja täydellä aikomuksella tehty, vaativamme Pariisin pyhän Notre-Dame-kirkon nimessä, jolla tällä Citén saarella on kaikinpuolinen ylempi ja alempi tuomiovalta, yleisön läsnäollessa, ensiksi, rahasakkoa; toiseksi, katumuksentekoa Notre-Damen tuomiokirkon pääportaalin edessä; kolmanneksi, tuomion, jonka nojalla sanottu noita ja hänen vuohensa mestataan joko sillä torilla, jota tavallisesti nimitetään Grèveksi, tahi vastapäätä kuninkaan puutarhaa sijaitsevalla Seine-virran saarella!]

Hän pani hatun päähänsä ja istuutui.

— *Eheu!* huokasi Gringoire liikuttuneena, *bassa latinitas!* [Voi, kehnoa latinaa!] Muuan toinen mustapukuinen nousi ylös syytetyn vierestä.

Se oli hänen puolustusasianajajansa. Nälkäiset oikeudenjäseneet alkoivat supista.

— Asianajaja, puhukaa lyhyesti, sanoi presidentti.

— Herra presidentti, vastasi asianajaja, koska vastaaja on tunnustanut rikoksensa, ei minulla ole muuta kuin sanan sanottavana herroille. Saalalaislaissa on kohta, joka kuuluu: "Jos noita on syönyt ihmisen ja se on hänestä todistettu, maksakoon hän sakkoa kahdeksantuhatta denieriä eli kaksisataa souta kullassa." Anon, että puolustettavani tuomitaan sakkoihin.

— Se kohta on kumottu, sanoi ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja.

— *Nego* [Kiellän], vastasi asianajaja.

— Äänestys! lausui muuan oikeudenneuvos; rikos on todistettu, ja kello on paljon.

Äänestettiin salissa. Tuomarit äänestivät hatuilla; heillä oli kiire. Toinen toisensa jälkeen näkyi pimennossa ottavan hatun päästään presidentin hiljaa lausueissa heille kolkon kysymyksensä. Onneton syytetty näytti katselevan heitä, mutta hänen hämärtynyt katseensa ei nähnyt mitään.

Sitten ryhtyi sihteeri kirjoittamaan, minkä jälkeen hän ojensi presidentille pitkän pergamentin.

Ja nyt kuuli tuo onneton tyttö väkijoukon liikehtivän, keihäitten kalahtelevan toisiaan vasten ja jäisen äänen sanovan:

— Mustalaistyttö, sinä päivänä, jonka meidän herramme kuningas suvaitsee määrätä, viedään teidät pyövelinrattailla paitaan puettuna, paljain jaloin ja köysi kaulassa Notre-Damen pääportaalin eteen, jossa teidän on tehtävä katumus kahden naulan painoinen vahakynttilä kädessänne, ja sieltä Grève-torille, jossa teidät hirtetään ja kuristetaan kuoliaaksi kaupungin hirsipuussa; ja samoin tämä teidän vuohenne; ja on teidän maksettava kirkollisvirastolle kolme kultakolikkoa sovitukseksi tekemistänne ja tunnustamistanne rikoksista, noituudesta, taikomisesta, haureudesta ja herra Febus de Châteaupers'in murhasta. Herra olkoon sielullenne armollinen!

— Oh! tämä on unta! kuiskasi tyttö, ja hän tunsu karkeitten käsien kuljettavan hänet pois.

IV. "Lasciate ogni speranza."

[Heittäkää kaikki toivo. — Viimeisen säkeen ensimmäiset sanat helvetin portin päällä olevasta kirjoituksesta Danten *Divina Commediassa*. — Suomentajan huomautus.]

Valmista keskiaikaista rakennusta oli melkein yhtä paljon maan alla kuin maan päälläkin. Jollei palatsi, linna tai kirkko ollut rakennettu paaluille, kuten Notre-Dame, oli se kaksikerroksinen. Tuomiokirkoissa oli ylemmän laivan alla, joka yötä päivää loisti valossa ja kaikui urkujen ja kellojen soittoa, toinen, maanalainen, matala, pimeä, salaperäinen, sokea ja mykkä kirkko; toisinaan hauta, toisinaan sekä vankila että hauta. Näillä valtavilla rakennuksilla, joiden syntyä ja kasvua olemme toisessa kohdassa kuvailleet, ei ollut ainoastaan perustuksia, vaan niin sanoakseni juuret, jotka maan alla haarautuivat huoneina, pylväskäytävinä ja portaina aivan kuin maanpäällinenkin rakennus. Niin olivat kirkot, palatsit ja linnat vyötäisiä myöten maan sisässä. Rakennuksen kellariholvit muodostivat toisen rakennuksen, johon laskeuduttiin nousemisen sijasta ja jonka maanalaiset kerrokset liittyivät maanpäälliseen kerroskukkulaan aivan kuin rantametsät ja -vuoret kuvastuvat nurinpäin järven kirkkaaseen kalvoon.

Saint-Antoinen linnassa, Pariisin Oikeuspalatsissa ja Louvressa olivat nämä maanalaiset rakennukset vankiloita. Näiden vankilain kerrokset kävivät yhä ahtaammiksi ja pimeämmiksi, kuta syvemmälle maan sisään ne tunkeutuivat. Niissä oli yhtä monta vyöhykettä kuin on kasvavan kauhun vivahduksia. Dante ei olisi voinut keksiä sopivampaa muotoa helvetilleen. Tämä maanalainen vankilasuppilo huipentui tavallisesti pohjakammioon, johon Dante sijoitti saatanan ja yhteiskunta kuolemaantuomitun. Kun joku kurja oli kerran sinne haudattu, sai hän heittää hyvästit päivänvalolle, ilmalle, elämälle, *ogni speranza*. Hän saattoi sieltä astua vain hirsipuulle tai roviolle. Joskus hän mätäni sinne. Inhimillinen oikeus nimitti sitä *unohtamiseksi*. Kuolemaantuomittu tunsu itsensä ja ihmisten välisen kivi- ja vangin vartija vuoren painon päänsä päällä, ja koko vankila, tuo valtava linna oli vain suunnaton, monimutkainen lukko, joka sulki hänet elollisen maailman yhteydestä.

Tällaiseen maanalaiseen kammioon, Ludvig Pyhän kaivauttamiin vankilakomeroihin, Tournellen *in-pace*-tyrmään oli epäilemättä pakenemisen pelosta sijoitettu hirtettäväksi tuomittu Esmeralda, ja hänen päänsä päällä lepäsi koko suunnaton Oikeuspalatsi. Kärpäsraukka, joka ei olisi voinut liikauttaa sen pienintäkään kiveä!

Sallimus ja yhteiskunta olivat tehneet yhdessä vääryyttä häntä kohtaan, eikä sellaista onnettomuuden ja kidutuksen ylellisyyttä olisi tarvittu niin hennon olennon murskaamiseen.

Hän oli siellä pimeyteen haudattuna, suljettuna, eristettynä, muurattuna. Jos joku olisi nähnyt hänet tässä tilassa, nähtyään hänen ennen nauravan ja tanssivan auringonpaisteessa, hän olisi kauhistunut. Kylmänä kuin yö, kuin kuolema, ainoankaan tuulenhenkäyksen hivelemättä hänen hiuksiaan, ainoankaan ihmisäänen kantautumatta hänen korviinsa, ainoankaan valonsäteiden tunkeutumatta hänen silmiinsä, kyyristyneenä maahan kahleiden painamana, vaipuneena leivänpalasen ja vesiruukun viereen pienelle olkikuvolle vesilätäkköön, joka seinistä tihkuvista pisaroista oli kertynyt luolan pohjalle, liikauttamatta ja tuskin hengittäenkään hän ei enää kyennyt tuntemaan edes kärsimystä. Febus, aurinko, päivänvalo, raikas ilma, Pariisin kadut, tanssi ja suosionsoitukset, suloinen lemменleptely upseerin kanssa, sitten pappi, vanha noita-akka, tikari, veri, kidutus, hirsipuu, kaikki se tosin vielä häilähteli hänen sielunsa silmien ohi milloin kauhistavana painajaisena; mutta se oli enää vain kauheaa, sekavaa taistelua, joka häipyi pimeyteen, tai etäistä soitantoa, jota kaiuteltiin siellä korkealla maan päällä ja jota ei enää voinut kuulla siinä syvyydessä, johon tuo onneton oli vaipunut.

Koko sinä aikana, jonka hän oli siellä ollut, hän ei ollut voinut valvoa eikä nukkua. Tuossa onnettomassa luolassa hänen oli yhtä vaikea erottaa valveilla oloa unesta ja unta todellisuudesta kuin päivää yöstä. Kaikki liikkui hämmentyneenä, särkyneenä, sekavana ja hajallisena hänen mielikuvituksessaan. Hän ei enää tuntenut, ei tiennyt, ei ajatellut mitään. Korkeintaan hän unelmoi. Milloinkaan ei elävä olento ollut vaipunut niin syvään tyhjyyteen.

Tässä huumautuneessa, vilustuneessa, kivettyneessä tilassa hän oli pari, kolme kertaa hämärästi tajunnut kolinaa, joka syntyi luukun avaamisesta jossain hänen yläpuolellaan, valon silti tunkeutumatta aukosta, jonka kautta joku käsi heitti hänelle mustan leivänpalan. Tämä vanginvartijan ajoittainen käynti oli ainoa side, joka hänet yhdisti ihmisiin.

Yksi ainoa seikka askarrutti koneellisesti hänen korvaansa: hänen päänsä yllä tihkui vettä holvin homeisista kivistä, ja yhtä pitkän väliajan päästä putosi sieltä aina pisara. Hän kuuli tajuttomasti äänen, joka syntyi tämän pisaran putoamisesta hänen vieressään olevaan lätäkköön.

Liike, jonka tämä putoava pisara synnytti vesilätäkköön, oli ainoa elonmerkki hänen vaiheillaan, ainoa kello, joka mittasi aikaa, ainoa ääni, jonka hänen korvansa erotti kaikesta maan melusta.

Ja lopuksi hän tunsu silloin tällöin tässä lian ja pimeyden lokaviemärisessä jonkin kylmän kulkevan

jostain kohden hänen jalkainsa tai käsivarsiensa yli, ja häntä puistatti.

Miten kauan hän oli siellä ollut, sitä hän ei tiennyt. Hän muisti vain, että jossain oli julistettu kuolemantuomio jollekin, ja että hänet oli viety pois, ja että hän oli herännyt äänettömässä pimeydessä kohmettuneena. Hän oli ryöminyt käsiensä varassa, mutta silloin olivat rautarenkaat viiltäneet hänen nilkkojaan ja kahleet kalisheet. Hän oli huomannut, että kaikkialla hänen ympärillään oli kiviseinä, että hänen allaan oli vain märkä kivikamara ja olkikupo, mutta ei lamppua eikä ikkuna-aukkoa. Silloin hän oli istunut tälle olkikuvolle ja toisinaan vaihteen vuoksi siirtynyt tähän tyrmään johtavien kiviportaitten viimeiselle askelmalle. Hetken hän oli koettanut laskea niitä mustia minuutteja, joita vesipisarain putoaminen hänelle mittasi, mutta kohta oli tämäkin sairaitten aivojen surullinen toiminta sammunut itsestään hänen päästään, ja hän oli jälleen vaipunut tylsyyteen.

Vihdoinkin eräänä päivänä tai eräänä yönä (sillä päivä ja yö olivat tässä haudassa saman väriset) hän kuuli yläpuoleltaan äänekkäämpää kolinaa kuin minkä vanginvartija tavallisesti sai aikaan tuodessaan hänelle leipää ja vettä. Hän kohotti päätään ja näki punertavaa valoa vilkkuvan tyrmän kattoon laitetun oven tai luukun raoista. Samassa rämisi raskas rautalukko, luukku natisi ruostuneissa saranoissaan ja aukeni, ja hän näki lyhdyn, käden ja kahden miehen jalat, ovi kun oli liian matala, jotta hän olisi voinut nähdä heidän päänsä. Valo häikäisi niin hänen silmiään, että hänen täytyi sulkea ne.

Kun hän ne jälleen avasi, oli ovi kiinni, lyhty asetettu portaitten astuimelle, ja muuan yksinäinen mies seisoi hänen edessään. Hänen yllään oli jalkoihin saakka ulottuva musta vaippa, ja samanvärisen huppu peitti hänen päänsä. Tuosta olennosta ei näkynyt mitään, ei kasvoja, ei käsiä. Tytön edessä seisojain vain pitkä, musta käärinliina, jonka sisällä liikkui jotain. Hän tuijotti hetken tätä kummituksen tapaista. Kumpikaan ei kuitenkaan virkkanut mitään. Olisi luullut näkevänsä kahden kuvapatsaan tuijottavan toisiaan. Ainoastaan kaksi seikkaa osoitti elonmerkkejä tuossa luolassa: lyhdyn kynttilänsydän, joka rätisi ilman kosteuden vaikutuksesta, ja katosta putoavat vesipisarot, jotka yksitoikkoisella tipahtelullaan katkoivat tätä epäsäännöllistä, rätisevää ääntä ja saivat lyhdynvalon väräjämään öljyisen vesilätäkön värerenkaissa. Vihdoin vanki katkaisi äänettömyyden:

— Kuka te olette?

— Pappi. Tuo sana, äänenpaino ja ääni saivat hänet vapisemaan. Pappi jatkoi jylhällä äänellä:

— Oletteko valmis?

— Mihin?

— Kuolemaan.

— Oh! sanoi tyttö, tuleeko se pian?

— Huomenna.

Hänen päänsä, joka oli kohonnut iloisesti, painui takaisin rinnalle:

— Siihen on vielä pitkä aika! hän kuiskasi. Miksi eivät he jo tänään?

— Te olette siis kovin onneton? kysyi pappi hetken vaitiolon jälkeen.

— Minua viluttaa kovin, vastasi tyttö.

Hän kiersi käsivartensa jalkainsa ympäri, kuten aina tekevät onnettomat, joita palelee, ja kuten jo olemme nähneet Rolandin tornin erakon tekevän, ja hänen hampaansa kalisivat.

Pappi näytti tarkastelevan viitan hupun alta vankityrmää.

— Ilman valoa! ilman tulta! ilman vettä! tähän on kauheaa!

— Niin, vastasi tyttö hajamielisenä, jollaiseksi onnettomuus oli hänet tehnyt. — Päivä on kaikkia varten. Miksi ei minulle anneta muuta kuin yö?

— Tiedättekö, kysyi pappi uuden tauon jälkeen, miksi te olette täällä?

— Luulen sen tietäneeni, sanoi tyttö, nostaen laihat sormensa silmäkulmilleen ikään kuin tukien muistiaan, — mutta en muista sitä enää.

Äkkiä hän alkoi itkeä lapsen lailla.

— Tahtoisin päästä pois täältä, herra. Minun on kylmä, minua pelottaa, ja täällä on eläimiä, jotka tulevat minun päälleni.

— No, seuratkaa minua.

Ja pappi tarttui hänen käsivarteensa. Tuo onneton tyttö oli jo aivan kohmeessa, mutta tämä käsi tuntui kuitenkin hänestä kylmältä.

— Oh! kuiskasi hän, — se on kuoleman jäinen käsi. Kuka te olette?

Pappi nosti päähineensä. Tyttö katsoi. Siinä olivat nuo synkeät kasvot, jotka olivat häntä niin kauan vainonneet, tuo demoninpää, joka oli ilmestynyt Falourdelin luona hänen jumaloidun Febuksensa pään viereen, nuo silmät, joiden hän oli viimeksi nähnyt välkähtävän tikarin vieressä.

Tämä olento, joka aina oli vaikuttanut hänen elämäänsä niin kohtalokkaasti, saattanut hänet onnettomuudesta toiseen ja viimein mestauslavalle, herätti hänet tylsyyden tilasta. Hänestä tuntui siltä kuin jokin harson tapainen, joka oli hämärtänyt hänen muistiaan, olisi revennyt rikki. Hänen kammottavan seikkailunsa kaikki vaiheet öisestä kohtauksesta Falourdelin luona kuolemantuomioon saakka Tournellessa palasivat yhtäkaa hänen muistiinsa, eivät enää sekavina ja hämärinä, kuten vielä äsken, vaan selvinä, räikeinä, voimakkaina, elävinä ja hirvittävinä. Nuo hiukan kalvenneet, hänen myöhempäin kärsimystensä osittain haihduttamat muistot, ne elävöitti uudelleen tuo tumma olento hänen edessään, aivan kuin tulen hohde saa sympaattisella musteella kirjoitetut näkymättömät kirjaimet ilmestymään valkealle paperille. Hänestä tuntui siltä kuin kaikki hänen sydänhaavansa aukeaisivat uudelleen ja vuotaisivat verta.

— Oh! huudahti hän peittäen käsillä silmiään ja koko ruumis kouristuksenomaisesti vapisten, — pappi!

Hänen käsivartensa vaipuivat sitten voimattomina alas ja hän jäi istumaan pää painuksissa, katse maahan luotuna, mykkänä ja vapisevana.

Pappi yhä tuijotti häntä kuin haarahaukka, joka kauan on kaarrellut viljaan kyyristyneen leivosen yläpuolella, ääneti lyhentänyt kauheita kierroksiaan ja yhtäkkiä nopeasti kuin salama iskenyt uhriinsa ja pitelee sitä huohottaen kynsissään.

Tyttö kuiskaili:

— Päättäkää työnne! antakaa viimeinen isku! — Ja hän painoi kauhistuen pänsä olkapäitensä väliin kuin lammas, joka odottaa teurastajan moukariniskua.

— Herätänkö minä teissä kauhua? sanoi pappi viimein.

Tyttö ei vastannut.

— Pelkäätekö te niin minua? toisti pappi.

Tytön huulet venähtivät aivan kuin hän olisi hymyillyt.

— Kyllä, sanoi tyttö, — pyöveli leikittelee kuolemaantuomitun kanssa. Jo kuukausimääriä hän on minua vainonnut, uhkaillut ja pelotellut! Hyvä Jumala, miten onnellinen olisinkaan ollut ilman häntä! Hän se on syössyt minut tähän kadotukseen! Armias taivas! Hän se on surmannut minun... hän se on surmannut hänet! Febukseni!

Hän puhkesi nyyhkytyksiin ja virkkoi kohottaen katseensa pappiin:

— Oh! kurja! kuka te olette? Mitä olen teille tehnyt? Te vihaatte siis minua kauheasti? Oi! miksi, miksi?

— Minä rakastan sinua! huudahti pappi. Tytön nyyhkytykset katkesivat äkkiä. Hän katseli pappia tylsin ilmein. Tämä oli vaipunut polvilleen ja ahmi häntä palavin katsein.

— Kuuletko? minä rakastan sinua! huudahti hän uudelleen.

— Mikä rakkaus! sanoi onneton tyttö väristen. Pappi vastasi:

— Tuomitun sielun rakkautta.

Kumpikin oli hetken vaiti mielenliikutustensa painon musertamana, pappi mielettömänä, tyttö tylsänä.

— Kuule, sanoi pappi viimein, ja hän oli omituisesti tyyntynyt. Saat tietää kaikki! Tahdon sanoa sinulle, mitä en tähän saakka ole uskaltanut edes itselleni tunnustaa tutkiessani salaa omaatuntoani noina syvinä yön hetkinä, jolloin on niin pimeä, että tuntuu siltä kuin Jumalakaan ei näkisi meitä. Kuule.

Ennen kuin tulin tuntemaan sinut, neitoseni, olin onnellinen...

— Niin minäkin! huokasi tyttö väsyneesti.

— Älä keskeytä minua. — Niin, olin onnellinen, ainakin luulin olevani. Olin puhdas, ja sieluni oli täynnä kuulusta kirkkautta. Ei kenenkään pää kohonnut ylpeämpänä ja säteilevämpänä kuin minun. Papeille olin esikuvana siveydessä, oppineille opissa. Niin, tiede oli minulle kaikki kaikessa. Se oli sisareni ja sisar tyydytti minua. Vuosien kuluessa vasta minussa heräsi muita ajatuksia. Useammin kuin kerran olin tuntenut vereni vavahtavan nähdessäni naisvartalon. Tämä luonnon ja veren voima, jonka järjettöminä nuoruusvuosinani luulin kokonaan tukahuttaneeni, oli useammin kuin kerran kouristuksenomaisesti järkyttänyt niitä lupausten rautaisia kahleita, jotka kytkivät minut, kurjan, alttarin kylmiin kiviin. Mutta paasto, rukous, opinnot ja luostarin lihankidutus olivat jälleen saattaneet sielun ruumiin herraksi. Lisäksi kartoitin naisia. Eikä minun tarvinnut muuta kuin avata kirja, kun jo aivojeni epäpuhdas sauha haihtui tieteen loiston tieltä. Ja hetken kuluttua tunsin maisten raskaitten seikkojen häviävän kaukaisuuteen. Olin jälleen tyynenä, häikäistyneenä ja kirkastuneena ikuisen totuuden rauhallisen säteilyn piirissä. Niin kauan kuin paholainen lähetti minua kiusaamaan vain häilyviä naishahmoja, joita silmäni havaitsi kirkoissa, kaduilla ja kedoilla ja jotka tuskin enää palasivat unelmiini, voitin sen helposti. Mutta Jumalan syytä on, ettei kamppailuni jatkunut yhtä voitollisena, sillä hän ei ole suonut ihmiselle voimia paholaisen voittamiseen. — Kuule. Eräänä päivänä...

Tässä pappi keskeytti, ja vanki kuuli hänen rinnastaan kohoavan huokauksia, joiden repäisy muistutti ruisrääkän ääntä.

Hän jatkoi:

— Eräänä päivänä nojasin kammioni ikkunalautaa vasten...

— Mitä kirjaa luin? Oh! en muista, pääni on pyörällä... Luin siis. Ikkuna oli torille päin. Kuulin tamburiinin ja soiton ääniä. Äkäisenä siitä, että minua siten häiritään unelmissani, katsahdan torille. Mitä näin, sen näki muutkin kuin minä, mutta tuo näky ei ollut hyväksi ihmissilmille. Keskellä toria, — oli keskipäivä, kirkas auringonpaiste, — tanssi muuan olento. Niin kaunis olento, että Herramme Jeesus olisi varmaan valinnut hänet Pyhäksi Neitsyeksi ja äidikseen ja tahtonut syntyä hänestä, jos tuo olento olisi elänyt silloin, kun Herramme otti ihmisen hahmon! Hänen silmänsä olivat mustat ja säteilevät, hänen hiuksensa mustat, lukuunottamatta muutamia hiussuortuvia, jotka auringonsäteissä hohtivat kultasäikeinä. Hänen jalkansa häipyivät liikkeisiin kuin nopeasti pyörivän pyörän puolaimet. Hänen mustiin hiuksiinsa pääläella ja hänen hiuspalmikoihinsa oli kiinnitetty joukko metallihelyjä, jotka kimaltelivat auringonpaisteessa ja ympäröivät hänen otsansa tähtikruunulla. Hänen helyillä koristettu pukunsa hohti sinisenä ja välkehtivänä kuin kesäyö. Hänen notkeat, ruskeat käsivartensa liehuivat hänen vartalonsa vaiheilla kuin olkavyöt. Hänen vartalonsa muodot olivat hämmästyttävän kauniit. Oh! tuo loistava olento, joka auringonpaisteessakin säteili omituista valoa!... Oi! neitonen, se olit sinä. — Hämmästyneenä, hurmaantuneena ja ihastuneena jäin katselemaan sinua. Minä katselin sinua niin, että yhtäkkiä vavahdin kauhistuksesta; tunsin kohtalon tarttuvan minuun.

Pappi vaikenä jälleen mielenliikutuksesta hetkiseksi. Sitten hän jatkoi.

— Jo puoliksi lumottuna koetin tarrautua kiinni johonkin ehkäistäkseni lankeemustani. Muistelin niitä ansoja, joita saatana oli jo virittänyt tielleni. Olento, jonka edessäni näin, oli niin yli-inhimillisen kaunis, ettei sellainen voi olla peräisin muualta kuin taivaasta tai helvetistä. Hän ei ollut tavallinen, pienestä multalohkareesta tehty tyttö, jota niukasti valaisi naissielun häilyvä liekki. Hän oli enkeli! mutta pimeyden enkeli, lieskojen enkeli, ei valon. Tätä miettiessäni näin vieressäsi vuohen, hornanelukan, joka katseli minua nauraen. Keskipäivän aurinko sai sen sarvet hohtamaan tulelta. Silloin luulin näkeväni paholaisen ansan, enkä enää epäillyt, että tulit helvetistä, ja että olit minun turmioni. Uskoin niin.

Tässä pappi katsoi tarkasti vankia ja lisäsi kylmästi:

— Uskon niin vieläkin. — Lumous vaikutti kuitenkin vähitellen; sinun tanssisi pyöri päässäni; tunsin tuon salaperäisen taian kietovan minut pauloihinsa; sielunvoimani, joiden olisi pitänyt valvoa, olivat nukahtaneet; ja minä vaivuin nautinnolla tuohon uneen aivan kuin lumikinokseen kuoleva. Äkkiä aloit laulaa. Mitä saatoit tehdä, minä kurja? Sinun laulusi oli vielä lumoavampaa kuin tanssisi. Tahdoin paeta. Mahdotonta. Olin nautittu, juurtunut kiinni maahan. Minusta tuntui kuin permantoni marmorilaatat olisivat kohonneet polviini saakka. Minun täytyi jäädä paikalleni loppuun saakka. Jalkani olivat kuin jäätä, päätäni kuumotti. Vihdoin säälit ehkä minua; sinä lakkasit laulamasta ja lähdit pois. Tuon häikäisevän ilmestyksen heijastus, tuon lumoavan laulun kaiku kuoli vähitellen silmistäni ja korvistani. Silloin vaivuin ikkunasyvennykseeni jäykempänä ja voimattomampana kuin jalustaltaan syösty kuvapatsas. Iltakellot herättivät minut. Nousin, pakenin, mutta voi! sisässäni oli sortunut jotain, joka ei kyennyt enää nousemaan, sieluuni oli tullut jotain, jota en voinut paeta.

Taas hän oli hetken vaiti ja jatkoi:

— Niin, siitä päivästä lähtien oli minussa mies, jota en tuntenut. Koettelin kaikkia parannuskeinojani, luostaria, alttaria, työtä, kirjoja. Hullutusta! Oh! miten ontolta kaikuukaan tiede, kun siihen epätoivon vimmallä iskee intohimoa tulvivan pään! Tiedätkö, neito, mitä siitä lähtien aina näin kirjan ja itseni välillä? Sinut, sinun varjosi, sen valoisan ilmestyksen kuvan, joka eräänä päivänä oli väikkynyt edessäni. Mutta tällä kuvalla ei enää ollut samaa väriä; se oli tumma, synkkä, pimeä niin kuin se musta rengas, joka kauan seuraa silmää, kun varomattomasti on katsonut aurinkoon.

Kun en päässyt siitä irti, kun alati kuulin sinun laulusi soivan korvissani, kun aina näin jalkojesi tanssivan messukirjallani, kun aina öisin unessa tunsin sinun muotojesi koskettavan ihoani, tahdoin nähdä sinut, koskettaa sinua, tietää kuka olet, nähdä, olitko sinä sen ihannekuvan kaltainen, joka minulla oli sinusta muistossani, ehkä särkeä todellisuudella unelmani. Joka tapauksessa toivoin uuden vaikutelman heikentävän ensimmäistä, ja tuo ensimmäinen oli käynyt niin väkeväksi, etten kestänyt sen muistoa. Etsin sinua. Näin sinut. Miten onnetonta! Kun olin nähnyt sinut kaksi kertaa, tahdoin nähdä sinut tuhat kertaa, tahdoin nähdä sinut aina. Silloin, — miten pysytellä tällä luisuvalla pinnalla? — silloin en enää ollut oma itseni. Paholainen oli sitonut siipiini nuoran, jonka toisen pään hän oli kiinnittänyt sinun nilkkaasi. Sinun laillasi aloin harhailla ja kuljeksia pitkin katuja. Odottelin sinua porttikäytävissä, kuulostelin sinua kadunkulmissa ja tähystelin sinua tornini korkeudesta. Joka ilta palasin takaisin yhä hurmaantuneempana, yhä epätoivoisempana, yhä lumotumpana, yhä kadotetumpana!

Olin saanut tietää kuka olit: mustalainen, kiertolainen, gitana, zingara. Ei enää epäilystäkään, että olit noita! Kuule. Toivoin, että oikeudenkäynti vapauttaisi minut lumouksesta. Muuan noita oli loihtinut Bruno d'Astin, hän poltatti noidan ja parani. Tiesin sen. Tahdoin koettaa tätä keinoa. Koetin ensin saada kielletyksi sinun esiintymisesi Notre-Damen torilla toivoen unohtavani sinut, jollet enää palaisi. Sinä et välittänyt siitä. Sinä palasit. Silloin johtui mieleeni ryöstää sinut. Yritin eräänä yönä. Meitä oli kaksi. Sinä olit jo vallassamme, kun tuo kurja upseeri saapui. Hän vapautti sinut. Hän aiheutti siten sinun onnettomuutesi, minun onnettomuuteni ja oman onnettomuutensa. Vihdoin, kun en tiennyt mitä tehdä, annoin sinut epätoivoissani ilmi kirkollisvirastolle. Luulin paranevani samoin kuin Bruno d'Ast. Hämärästi ajattelin myös, että oikeusjuttu saattaa sinut valtaani, että vankilassa saavuttaisin sinut, että olisit minun, ettet siellä voisi paeta minua, että olit omistanut minut kyllin kauan, jotta minunkin piti vuorostani saada omistaa sinut. Kun kerran pahaan antautuu, niin tehtäköön sitä kunnolla. Hullua on pysähtyä puoliväliin hirviömäisyyden tiellä! Rikollisuuden äärimmäisyydellä on viehätyksensä. Se voi saada papin ja noidan sulautumaan nautintoon vankilakomeron olkiläjällä!

Annoin siis sinut ilmi. Silloin juuri sinua säikäytin kohdatessamme. Salahanke, jota suunnittelin sinua vastaan, myrsky, jota keräsin pääsi päälle, puhkesi minusta uhkauksina ja salamoina. Minä epäröin kuitenkin yhä. Suunnitelmallani oli kauhistuttavat puolensa, jotka saivat minut peräytymään.

Ehkäpä olisin hylännyt sen, ehkäpä olisi kamala ajatukseni kuihtunut aivoihini kantamatta hedelmää. Uskoin, että olisi minun vallassani jatkaa tai keskeyttää oikeudenkäynti. Mutta kaikki pahat ajatukset ovat järkähtämättömiä ja tahtovat muuttua teoiksi; ja siinä kohdassa, missä luulin itseäni kaikkivoivaksi, olikin kohtalo voimakkaampi minua. Voi! Kohtalo se oli, joka tarttui sinuun ja jätti sinut sen koneen kauhealle pyörälaitteelle, jonka minä olin pirullisesti suunnitellut! — Kuule. Lopetan kohta.

Eräänä päivänä, — eräänä toisena aurinkoisena päivänä, — näin kulkevan ohitseni miehen, joka lausui nimesi ja nauroi katse himokkaana. Kirous! minä seurasin häntä. Lopun tiedät. Hän vaikenä. Tyttö ei saanut esille muuta sanaa kuin:

— Oi Febukseni!

— Ei sitä nimeä! sanoi pappi ja tarttui rajusti hänen käteensä. Älä lausu sitä nimeä! Oh! meitä kurjia, tuo nimi on meidät tuhonnut! Tai oikeammin, me olemme tuhonneet toinen toisemme kohtalon selittämättömässä leikissä! — Sinä kärsit, eikö niin? Sinun on kylmä, yö sokaisee sinut, vankila ympäröi sinua, mutta ehkä sinulla vielä on jokin valo sielusi pohjalla, vaikkapa vain lapsellinen rakkautesi tuota tyhjää miestä kohtaan, joka leikkitteli sydämelläsi! Mutta minä! minä kannan vankilaa sisässäni, sisälläni on talvi, jää, epätoivo, minulla on yö sielussani. Tiedätkö, mitä olen kärsinyt? Olen ollut läsnä sinua tuomittaessa. Olen istunut kirkollisviraston jäsenten penkillä. Niin, yhden tuollaisen papinkaavun alla vääntelehti tuomittu sielu. Olin siellä, kun sinut tuotiin sinne; olin siellä, kun sinua kuulusteltiin. — Sudenluola! — Näin oman rikokseni, oman hirsipuuni vähitellen kohoavan sinun pääsi ylle! Olin läsnä jokaisen todistuksen, jutun kaikkien vaiheiden aikana; olisin voinut lukea joka askeleesi tuolla kärsimysten polulla; olin läsnä silloinkin, kun tuo kauhea peto... — Oh! en ollut ottanut huomioon kidutusta! — Kuule. Seurasin sinua kidutuskammioon. Näin pyövelien saastaisten käsien riisuvan sinua ja käsittelevän sinua puolialastomana. Näin sinun jalkasi, tuon jalan, josta olisin antanut keisarikunnan saadakseni sitä suudella ja kuolla, tuon jalan, joka olisi tuottanut minulle tavatonta nautintoa murskatessaan pääni, näin sen suljettavan tuohon kauheaan kenkään, joka murskaa elävän olennon

jäsenen veriseksi möhkäleeksi. Oh! minua kurjaa! nähdessäni tuon, viilsin rintaani tikarilla, joka minulla oli viittani alla. Kuullessani kirkkaisusi, työnsin sen lihaani; vielä toinen huuto, ja minä olisin iskenyt sen sydämeeni! Katso. Luulen, että siitä yhä vuotaa verta.

Hän avasi kaapunsa. Hänen rinnassaan oli todellakin kuin tiikerin kynnen repäisemä viilto, ja hänen kyljessään oli suuri, vielä avoin haava.

Vanki peräytyi kauhistuneena.

— Oh! sanoi pappi, sääli minua, neito! Sinä luulet olevasi onneton, voi! voi! sinä et tiedä, mitä onnettomuus on! Oh! rakastaa naista! olla pappi! vihattu! rakastaa häntä sielunsa koko raivolla, tuntee että hänen pienimmästäkin hymyilystään antaisi verensä, henkensä, maineensa, pelastuksensa, kuolemattomuutensa ja ikuisuutensa, tämän ja tulevan elämänsä; valittaa, ettei ole kuningas, nero, keisari, arkkienkeli, jumala voidakseen asettaa hänen jalkainsa juureen vielä suuremman orjan; kiinnittää häneen yötä päivää unelmansa ja ajatuksensa; ja nähdä hänen rakastuvan sotilastakkiin! eikä omistaa hänelle tarjottavaksi kuin tahratun papinkauhtanan, joka hänessä herättää pelkoa ja inhoa! Olla mustasukkaisena ja raivoisana läsnä, kun hän tuhlaa kurjalle, typerälle narrille rakkauden ja kauneuden aarteita! Nähdä tämän ruumiin, jonka muodot polttavat, tämän suloisen poven, tämän ihon sykkivän ja punastuvan toisen suudelmista! Oi taivas! rakastaa hänen jalkaansa, hänen käsivarttaan, hänen olkaansa, uneksia hänen sinisistä suonistaan, hänen päivettyneestä ihostaan ja vääntelehtiä yökaudet kammionsa paasilla ja nähdä kaikkien hänelle unelmoimainsa hyväilyjen muuttuvan kidutukseksi! Nähdä ponnistustensa tuloksena hänen lepäävän kidutuslavitsalla! Oh! ne ovat todellakin helvetin tulesta kuumennetut pihdit! Oh! onnellinen hän, joka sahataan kahden laudan välissä tai sidotaan neljän hevosen revittäväksi! — Tiedätkö, mitä kidutusta on tuntee pitkinä öinä suontensa sytevän, sydämensä pakahtuvan, ohimoitensa takovan, hampaitensa pureskelevan käsiä; säälimättömiä pyöveleitä, jotka lakkaamatta kääntelevät onnetonta samassa rakkauden, mustasukkaisuuden ja epätoivon ajatuksessa kuin hehkuvassa paahdimossa! Armoa, neito! hetkinen lievitystä! hieman tuhkaa tälle hiilloshehkulle! Minä vannotan sinua, kuivaa hikihelmet, jotka virtaavat otsaltani! Tyttö! kiduta minua toisella kädellä, mutta hyväile toisella! Sääliä, neito! Sääliä minua!

Pappi vääntelehti vesilätäkössä ja kolhi päätään porraskivien kulmiin. Neitonen kuunteli ja katseli häntä. Kun hän oli lopettanut väsyneenä ja huohottavana, toisti tyttö puoliääneen:

— Oi Febukseni!

Pappi ryömi polvillaan hänen luokseen.

— Minä rukoulen sinua, hän huusi, jos sinulla on sydän rinnassasi, älä työnnä minua pois! Oh! minä rakastan sinua! olen kurja olento! Kun lausut tuon nimen, onneton, on kuin hampaillasi repisit riekaleiksi kaikki sydämeni säikeet! Armoa! jos tulet helvetistä, seuraan sinua sinne. Olen tehnyt kaikki valmistukset. Helvetti, jossa sinä olet, on minun paratiisini, sinun näkemisesi on suloisempi kuin Jumalan näkeminen! Oh! sano! et siis tahdo olla minun? Sinä päivänä, jona nainen hylkäisi sellaisen rakkauden, uskoin vuortenkin liikkuvan. Oh! jospa tahtoisit!... Oh! miten onnelliset me olisimmekaan! Me pakenisimme, — minä auttaisin sinua pakenemaan, — me lähtisimme jonnekin, me etsisimme maailmasta seudun, jossa aurinko loistaisi kirkkaimmin, jossa puut olisivat vehmaimmat, jossa taivaan sini olisi kuulain. Me rakastaisimme toisiamme, meidän sielumme sulaisivat yhteen, ja meidät liittäisi toisiimme sammumaton jano, jota me yhdessä alati vaimentaisimme tyhjentyvätön rakkautemme maljalla!

Tyttö keskeytti hänet purskahtamalla kamalaan nauruun.

— Katsokaa, hyvä isä! teidän kyntenne ovat veressä!

Pappi oli hetken kuin kivettyneenä, katse kiinnittyneenä käteen.

— No niin! hän virkkoi viimein omituisen lempeästi, häpäise minua, pilkkaa minua, muserra minut! mutta tule, tule! Nopeasti! Huomenna, sanon minä sinulle. Grèven hirsipuussa, tiedäthän? Se on aina valmiina. Se on kauheata! Nähdä sinut noilla pyövelinrattailla! Oh! armoa! — Nyt vasta täysin tunnen, miten sinua rakastan. — Oi! seuraa minua. Sinä opit vähitellen minua rakastamaan, sitten kun olen pelastanut sinut. Vihaa minua niin kauan kuin haluat. Mutta tule. Huomenna! huomenna! hirsipuu! sinun teloituksesi! Oh! vapahda minut! säästä minua!

Hän tarttui tytön käsivarteen, hän oli hämmentyneen näköinen, hän tahtoi laahata tytön mukanaan pois. Tyttö kiinnitti häneen lujan katseen.

— Miten on käynyt minun Febukseni?

— Voi! sanoi pappi päästäen hänen käsivartensa, — te olette säälitön!

— Miten on käynyt Febuksen? toisti tyttö kylmästi.

— Hän on kuollut! huusi pappi.

— Kuollut! sanoi tyttö yhtä jäisesti ja liikahtamatta; miksi siis puhutte minulle elämästä?

Pappi ei kuunnellut häntä.

— Oi! niin, hän sanoi kuin puhellen itsekseen, — hän on kuollut. Terä painui syvälle. Luulen, että kärki lävisti sydämen. Oh! koko elämäni oli tikarin kärjessä!

Tyttö hyökkäsi hänen kimppuunsa kuin raivoisa tiikeri ja työnsi hänet portaitten astuimille yliluonnollisella voimalla.

— Mene, hirviö! mene, murhamies! anna minun kuolla! Olkoon meidän molempain veremme ikuisena häpeätahrana sinun otsallasi! Antautua sinulle, pappi! ei koskaan! ei koskaan! Ei mikään voi yhdistää meitä, ei edes helvetti! Mene, kirottu! Ei koskaan!

Pappi oli kompastunut portaille. Hän irroitti ääneti jalkansa viittansa liepeistä, otti lyhtynsä ja alkoi hitaasti astua portaita ylös, avasi oven ja astui ulos.

Mutta samassa näki tyttö hänen päänsä uudelleen ilmestyvän esiin; hänen kasvonsa olivat kauhistuttavan näköiset, ja hän huusi tytölle raivosta ja epätoivosta käheällä äänellä:

— Sanon sinulle, että hän on kuollut!

Tyttö kaatui kasvoilleen maahan; eikä vankilakomerosta kuulunut enää muuta ääntä kuin väreilevään vesilätäkköön putoavan pisaran huokaus.

V. Äiti

Luulen, ettei maailmassa ole mitään hymyilevämpää kuin äidin sielussa heräävät ajatukset hänen katsellessaan lapsensa pientä kenkää, varsinkin jos se on juhla-, sunnuntai- ja kastekenkä, joka on koruommeltu anturaa myöten ja jolla lapsi ei vielä ole astunut askeltakaan. Tuo kenkä on niin soma ja pienoinen ja sillä on niin mahdoton kävellä, että äidistä tuntuu siltä kuin hän näkisi lapsensa. Hän hymyilee sille, hän suutelee sitä, hän puhelee sille. Hän kyselee, voiko jalka todella olla niin pieni; ja jos lapsi on poissa, riittää tuo siro kenkä loihtimaan hänen silmiensä eteen tuon suloisen ja avuttoman olennon. Hän luulee näkevänsä sen, hän näkee sen täydelleen, ilmielävänä, iloisena, hienoine käsineen, pyöreine paineen, puhtoisine huulineen, kirkkaine silmineen, joiden valkuaiset sinertävät. Jos on talvi, ryömii se matolla, kapuaa vaivalloisesti jakkaralle, ja äiti vapisee pelosta, että se joutuisi liian lähelle tulta. Jos on kesä, ryömii se pihalla, puutarhassa, repii ruohoa kivien raoista, katselee ihmetellen mutta pelotta suuria koiria ja suuria hevosia, leikkii näkinkengillä, kukilla ja saa puutarhurin murisemaan, kun hän huomaa hiekkaa kukkalavoissa ja multaa käytävillä. Kaikki on yhtä nauravaa, hohtavaa ja leikkivää sen ympärillä kuin se itsekin, tuulenhenkäys ja auringonsädekin, jotka kilvan leikkivät sen kiharoilla. Kaiken tämän loihtii tuo pieni kenkä äidin silmien eteen ja saa hänen sydämensä sulamaan kuin tuli vahan.

Mutta kun hän on kadottanut lapsensa, muuttuvat nämä tuhannet iloiset, ihastuttavat ja hellät, pienen kengän ympärillä parveilevat kuvat kauheiksi. Tuo pieni soma kenkä on silloin vain kidutuskoje, joka alati haavoittaa äidin sydäntä. Sama säie värähtelee yhä, syvin ja herkin säie; mutta hyväilevän enkelin asemesta on häntä paholainen kiduttamassa.

Eräänä aamuna, kun toukokuun aurinko juuri nousi tuollaiselle tummansiniselle taivaalle, jollaista taustaa vastaan Garofalo mielellään asettaa ristiltäottamisensa, kuuli Rolandin tornin erakko rattaitten räminää, kavioiden kapsetta ja kahleitten kalinaa Grève-torilla. Hän ei siihen suurestikaan kiinnittänyt huomiotaan, vaan sipaisi hiukset korviensa eteen, ettei kuulisi mitään, ja painautui polvilleen tarkastelemaan tuota elotonta esinettä, jota hän jo viisitoista vuotta oli jumaloinut. Kuten jo olemme sanoneet, oli tämä pieni kenkä koko hänen maailmansa. Kaikki hänen ajatuksensa kohdistuivat siihen, eivätkä jättäisi sitä ennen kuin kuolemassa. Miten paljon katkeria kirouksia, liikuttavia valituksia, rukouksia ja huokauksia hän oli tuon ruusunpunaisen, sievän silkkikengän vuoksi kohottanut taivasta kohden, sen tiesi yksin Rolandin tornin pimeä komero. Ei milloinkaan ole enempää epätoivoa vuodatettu sievemmän ja suloisemman esineen ylle.

Tänä aamuna hänen tuskansa tuntui purkautuvan vielä valtavammalla voimalla kuin tavallisesti, ja hänen kuultiin valittavan korkealla ja yksitoikkoisella sydäntävihlovalla äänellä.

— Voi tyttöseni! hän sanoi, — tyttöseni! pieni rakas lapsiraukkani! en siis näe sinua enää koskaan! Kaikki on siis lopussa! Minusta tuntuu kuin se olisi tapahtunut eilen! Hyvä Jumala, hyvä Jumala, olisi ollut parempi, ettei sitä minulle olisi annettukaan, kuin että se niin pian otettiin pois. Et siis tiedä, että meidän lapsemme ovat meidän lihaamme ja vertamme, ja ettei lapsensa kadottanut äiti enää usko Jumalaan? — Voi! minua kurjaa, kun lähdin ulos tuona päivänä! — Herra! Herra! koska noin saatoit riistää hänet minulta, et varmasti milloinkaan ollut nähnyt minua hänen kanssaan, kun ilosta säteillen lämmittelin häntä tulen ääressä, kun hän minulle nauroi ja ojenteli käsiään minua kohden, kun astutin hänen pikku jalkojaan rintaani pitkin huulilleni saakka? Oh! hyvä Jumala, jos olisit nähnyt sen, olisit armahtanut iloani, et olisi ottanut minulta ainoata rakkautta, joka vielä sydämessäni asusti! Olinko siis niin kurja olento, Herra, että et voinut suoda minulle katsettakaan ennen kuin minut tuomitsit? — Oi, voi! tässä on kenkä; mutta missä on jalka? missä ovat hänen muut jäsenensä? missä on lapsi? Tyttöseni, tyttöseni! mitä he ovat sinulle tehneet? Herra, anna hänet minulle takaisin! Viisitoista vuotta olen kuluttanut polviani rukoillen sinua, Jumalani; eikö se riitä? Anna hänet minulle, päiväksi, tunniksi, hetkeksi, hetkeksi, Herra! ja syökse minut sitten iankaikkisesti helvettiin! Oh! jospa tietäisin missä liehuu palanenkaan sinun viittasi lievettä, tarttuisin molemmin käsin siihen kiinni enkä päästäisi sinua ennen kuin olet antanut minulle takaisin lapseni! Etkö lainkaan sääli hänen pientä somaa kenkäänsä, Herra? Voitko tuomita äitiraukan viidentoista vuoden kuolemanrangaistukseen? Pyhä Neitsyt! taivaan Pyhä Neitsyt! minun Jeesus-lapseni ovat he ottaneet minulta, he ovat hänet varastaneet, he ovat syöneet hänet kedolla, he ovat juoneet hänen verensä, he ovat kalvaneet hänen luunsa! Pyhä Neitsyt, sääli minua! Tyttöseni! Tahdon tyttöseni! Mitä välitän siitä, että hän on paratiisissa? En tahdo teidän enkeliänne, tahdon lapseni! Olen leijona ja tahdon penikkani. — Oh! minä vääntelehdin maassa ja murskaan otsani seinään ja tuomitsen itseni ja kiroan sinut, Herra, jollet anna minulle lastani takaisin! Näethän, miten käsivarteni ovat haavoilla, Herra! Eikö hyvä Jumala säälikään ihmistä? — Oh! anna minulle vain suolaa ja mustaa leipää, kunhan annat minulle tyttöni, aurinkoni lämmittämään minua! Oi! Herra Jumala, olen vain vaivainen syntinen, mutta lapseni teki minut hurskaaksi. Olin jumalaapelkäävä rakkaudesta häneen, ja minä näin sinut taivaassasi hänen hymyilynsä lävitse aivan kuin ikkunasta. — Voi! anna vain kerran, yhden kerran vielä, yhden ainoan kerran minun asettaa tämä kenkä hänen somaan, pieneen, ruusuiseen jalkaansa, ja minä kuolen sinua siunaten, Pyhä Neitsyt! — Ah! viisitoista vuotta! hän on jo suuri nyt! — Onneton lapsi! mitä! on siis totta, etten enää saa nähdä häntä, en edes taivaassa! sillä sinne en minä pääse. Oh! miten kurjaa! Tässä on hänen kenkänsä, ja siinä on kaikki!

Onneton oli heittäytynyt pikku kengän ylle, joka oli ollut hänen lohtunsa ja epätoivonsa niin monen vuoden aikana, ja hänen tuskansa purkautui yhtä sydäntäsärkevinä huokauksina kuin ensimmäisenä päivänä. Sillä lapsensa kadottaneesta äidistä on aina ensimmäinen päivä. Sellaiset surut eivät vanhene milloinkaan. Surupuvut kuluvat ja haalistuvat: sydän pysyy mustana.

Tänä hetkenä kuului raikkaita ja iloisia lastenääniä kopin ulkopuolelta. Joka kerta kun tuo äiti raukka näki tai kuuli lapsen lähestyvän, ryntäsi hän hautakammionsa pimeimpään kolkkaan, ja näytti siltä kuin hän olisi halunnut iskeä päänsä kiviseinän sisään, jotta ei kuulisi niiden ääntä. Tällä kertaa hän päinvastoin nousi kuin unesta havahtuen ja kuunteli ahnaasti. Joku poikanen sanoi: — Nähkääs, tänään hirtetään mustalaistyttö.

Yhtä äkkinäisellä hyppäyksellä kuin olemme nähneet hämähäkin syöksähtävän sen verkkoon tarttuneen kärpäsen kimppuun hän ryntäsi aukolle, joka kuten tiedämme, oli Grève-torille. Vakituista hirsipuuta vasten oli todellakin asetettu portaat, ja teloittaja järjesteli parhaillaan sateen ruostuttamia vitjoja. Hänen ympärillään oli jonkin verran väkeä.

Nauravien poikasten parvi oli jo kaukana. Säkkinainen odotti ohikulkijaa, jolta voisi kysyä. Hän havaitsi aivan komeronsa vieressä papin, joka oli lukevinaan julkista messukirjaa, mutta jota ei niinkään paljon kiinnostanut rautaristikon taakse asetettu kirja kuin hirsipuu, johon hän silloin tällöin heitti syngän ja aran katseen. Hän tunsu hänet Josas'n herra arkkidiakoniksi, pyhäksi mieheksi.

— Arvoisa isä, hän kysyi, kuka tuolla hirtetään?

Pappi katsoi häneen eikä vastannut; hän toisti kysymyksensä. Silloin pappi sanoi: — En tiedä.

— Tässä oli lapsia, jotka sanoivat, että se on mustalaistyttö, jatkoi erakko.

— Luultavasti, vastasi pappi.

Silloin päästi Paquette la Chantefleurie hyeenannaurun.

— Sisar, sanoi arkkidiakoni, vihaatteko noin julmasti mustalaisnaisia?

— Vihaanko? huudahti erakko; — he ovat noitia, lapsenvarkaita! He ovat minulta ryöstäneet pikku tyttöni, lapseni, ainoan lapseni! Minulla ei ole enää sydäntä. He ovat sen syöneet!

Hän oli kauhean näköinen. Pappi katseli häntä kylmästi.

— On erittäinkin eräs, jota vihaan ja jota olen kironnut, jatkoi erakko; — se on eräs nuori tyttö, joka on minun tyttöni ikäinen, jollei hänen äitinsä olisi syönyt minun lastani. Joka kerta, kun tuo nuori kyykäärme kulkee koppini ohi, saa hän vereni kiehumään!

— No niin sisar, iloitkaa! sanoi pappi jäisenä kuin hautapatsas, — juuri hänen näette kohta kuolevan.

Hänen päänsä painui rinnalle ja hän poistui hitain askelin. Erakko hieroi ilosta käsiään.

— Olenhan sanonut sen hänelle, että hän sinne vielä nousee! Kiitos, pappi! hän huusi.

Ja hän alkoi pitkin askelin astella ikkuna-aukkonsa ristikon edessä tukka liehuen, silmät palaen tönien olkapäitään seinään yhtä villin näköisenä kuin kauan nälässä ollut susi häkissään vainutessaan ruokajan lähestyvän.

VI. Kolme erilaista miessydäntä

Febus ei ollutkaan kuollut. Sellaisilla miehillä on henki sitkeässä. Kun mestari Philippe Lheulier, ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja, oli sanonut Esmeralda raukalle: "Hän on kuoleman kielissä", hän oli sen tehnyt joko erehdyksestä tai piloillaan. Kun arkkidiakoni kerran toisensa jälkeen oli sanonut tuomitulle: "Hän on kuollut", ei hän tiennyt sitä, mutta luuli ja toivoi niin olevan, ei epäillyt sitä. Eihän voinut odottaakaan, että hän olisi antanut rakastamalleen naiselle hyviä uutisia kilpailijansa tilasta. Kaikki olisivat hänen asemassaan tehneet samoin.

Febuksen haava oli kyllä ollut arveluttava, mutta ei kuitenkaan niin hengenvaarallinen kuin arkkidiakoni oli toivonut. Apteekkari, jonka luokse vartiosotilaat olivat hänet ensi hädässä kantaneet, oli kahdeksan päivää epäillyt hänen henkiin jäämistään ja sanonutkin sen hänelle latinaksi. Nuori elinvoima oli kuitenkin voittanut; ja kuten usein tapahtuu, luonto oli vastoin ennustuksia ja taudinmäärittelyjä huvikseen pelastanut sairaan aivan lääkärin nenän edessä. Hänen vielä maatessaan apteekkarin vuoteella olivat Philippe Lheulier ja kirkollisviraston tuomarit häntä kuulustelleet, mikä oli häntä suuresti ikävystyttänyt. Niinpä hän oli eräänä kauniina aamuna, tuntiessaan vointinsa paremmaksi, jättänyt apteekkarille kultakannuksensa maksuksi ja lähtenyt tiehensä. Tämä seikka ei muuten ollut millään tavalla häirinnyt oikeusjutun kulkua. Sen aikuinen oikeudenkäyttö välitti vähät siitä, meneteltiinkö oikeusjutun käsittelyssä kaikin puolin nuhteettomasti. Kunhan syytetty hirtettiin, oli oikeus täytetty. Ja tuomareilla oli kylliksi todistuksia Esmeraldaa vastaan. He luulivat, että Febus oli kuollut, ja se riitti.

Febus puolestaan ei ollut paennut. Hän oli yksinkertaisesti mennyt komppaniansa luo, joka oli linnueena Queue-en-Briessä Île-de-Franceda, jonkin matkan päässä Pariisista.

Itse asiassa ei häntä lainkaan huvittanut mieskohtaisesti esiintyä tässä oikeusjutussa. Hänestä tuntui siltä, että hän näytteli siinä naurettavaa osaa. Eikä hän oikeastaan tiennyt, mitä ajatella koko asiasta. Kun uskonasioista välinpitämätön Febus, joka ammatteisotilaiden tavoin kuitenkin oli taikauskoinen, mietiskeli seikkailuaan, herätti hänessä moni seikka epäluuloja: vuohi, omituinen sattuma, joka tutustutti hänet Esmeraldaan, yhtä omituinen tapa, millä tyttö antoi hänen aavistaa rakastuneensa häneen, tytön mustalainen syntyperä ja vihdoin kummitus. Hän päätteli jutussa piilevän paljon enemmän noituutta kuin rakkautta; luultavasti se oli velhon, ehkäpä itse pirun metkua; sanalla sanoen, komedia, tai sen ajan kielellä puhuen, sangen epämieluisen mysteeri, jossa hän oli näytellyt perin kehoosaa, piestyn ja naurettua osaa. Kapteeni oli sen vuoksi sangen nolona. Hän tunsikin samanlaista häpeää, jota meidän La Fontainemme on niin mainiosti kuvannut sanoilla:

Häpeissään niinkuin kettu, jonka kana vei.

Hän toivoi muuten, ettei tieto jutusta leviäisi, ettei hänen nimeään mainittaisi sen yhteydessä, ja ettei siitä ainakaan missään tapauksessa puhuttaisi Tournellen ulkopuolella. Eikä hän siinä erehtynytäkään. Siihen aikaan ei vielä ollut *Gazette des Tribunaux*ta, ja kun ei ainoatakaan viikkoa vierinyt, jolloin ei jotakuta vääränrahantekijää olisi paistettu, jotakuta noitaa hirtetty tai kerettiläistä poltettu jossakin Pariisin lukuisista tuomiokunnista, oltiin niin totuttu näkemään kaikilla toreilla läänityslaitoksen vanhan Themiksen paljain käsivarsin, hihat käärittyinä työssään hirsipuiden, kaakinpuiden ja mestauslavojen ääressä, ettei se kiinnittänyt juuri kenenkään huomiota. Senaikainen hienosto tiesi tuskin ohi kulkevan tuomitun nimeä, ja korkeintaan rahvas tyydytti itseään näillä karkeilla ruokalajeilla. Mestaus toreilla oli yhtä tavallinen ilmiö kuin piirakanpaistajan uuni tai nylkyrin verinen työ. Pyöveli oli vain hieman arvokkaampi teurastaja.

Febus ei siis erityisemmin vaivannut itseään miettimällä Esmeralda- tai Similar-noitaa, mustalaistytön tai tuiman munkin tikariniskua (vähät siitä kumman) ja oikeusjutun päättymistä. Mutta niin pian kuin hänen sydämensä oli vapaa siltä taholta, siihen palasi Fleur-de-Lys'n kuva. Kapteeni Febuksen sydän pelkäsi tyhjää tilaa aivan kuin senaikuinen fysiikkakin.

Queue-en-Brie oli muuten sangen ikävä oleskelupaikka. Se oli kylä, jossa oli vain hevosenkengittäjiä ja naarmukätisiä karjapiikoja, pitkä rivi töllejä ja vanhoja rakennusrähjiä, jotka puolen peninkulman pituudelta reunustivat valtatieä; siis todellakin *häntä* [queue = häntä].

Fleur-de-Lys oli hänen viimeistä edellinen pihkaantumisensa — kaunis tyttö, sievoiset myötäjaiset. Niinpä tuo rakastunut kapteeni, täydelleen toivuttuaan ja arvelen mustalaistytön jutun kahden kuukauden aikana jo täydelleen päättyneen ja unohtuneen, saapui eräänä kauniina päivänä korskuvalla hevosella ratsastaen Gondelaurier'n talon portille.

Hän ei kiinnittänyt huomiotaan suureen väkijoukkoon, joka oli kerääntynyt torille Notre-Damen pääportaalin edustalle. Hän muisti, että oli toukokuu, ja otaksui että oli kysymyksessä jokin hautasaatto, helluntai tai muu juhla, sitoi hevosensa portin pielessä olevaan renkaaseen ja astui huolettomana portaita ylös kauniin kihlattunsa luokse.

Hän oli yksin äitinsä kanssa.

Fleur-de-Lys'n mielessä kyti alati kohtaaminen noidan kanssa, hänen vuohensa ja kirottu aakkosensa ja Febuksen pitkäaikainen poissaolo. Mutta nähdessään kapteeninsa saapuvan, oli tämä hänestä niin hauskan näköinen uudessa asetakissaan ja loistavassa olkavyössään ja silmissään niin intohimoinen ilme, että hän punastui mielihyvystä. Tuo ylhäinen tyttö itsekkin oli suloisempi kuin milloinkaan ennen. Hänen komea vaalea tukkansa oli ihastuttavilla palmikoilla, ja hän oli kokonaan pukeutunut tuohon taivaansiniseen, joka niin mainiosti sopii vaaleille, minkä hän oli kuullut Colombelta, ja hänen silmissään oli tuo lemmenriutumuksen kostea hohde, joka sopii heille vieläkin paremmin.

Febus, joka ei pitkään aikaan ollut nähnyt muita kauniimpaan sukupuoleen kuuluvia kuin Queue-en-Brien maataisia, ihastui täydellä todella Fleur-de-Lys'hin, mikä sai upseerimme osoittamaan sellaista lämpöä ja kohteliaisuutta, että rauha solmittiin heti. Eipä edes rouva de Gondelaurier'lla, joka yhä äidillisesti istui nojatuolissaan, ollut sydäntä torua. Ja mitä Fleur-de-Lys'n moitteisiin tulee, sulivat ne hellään kuherteluun.

Tuo nuori tyttö istui ikkunan luona ommellen yhä Neptunuksen luolaansa. Kapteeni nojasi tuolin selustaan, ja tyttö kuiskaili hänelle hyväileviä nuhteitaan.

— Mitä olette tehnyt kokonaista kaksi kuukautta, hävytön?

— Vannonpa, vastasi Febus hieman hämillään kysymyksestä, että olette niin kaunis, että saisitte vaikkapa arkkipiispan haaveilemaan itsestänne.

Fleur-de-Lys ei voinut pidättyä hymyilemästä.

— Hyvä, hyvä, herraseni. Mutta jättäkää kauneuteni rauhaan ja vastatkaa kysymykseeni. Kaunista kauneutta todellakin!

— Rakas serkkuseni, nainuthan määrättiin linnueeseen.

— Ja minne sitten, jos sallitte kysyä? Ja miksi ette tullut sanomaan minulle hyvästiä?

— Queue-en-Briehin.

Febus oli sangen mielissään siitä, että ensimmäinen kysymys vapautti hänet vastaamasta toiseen.

— Mutta sehän on aivan lähellä, herraseni. Miksi ette ole tullut katsomaan minua ainoatakaan kertaa?

Tämä kysymys sai Febuksen ylen hämilleen.

— Katsokaas... palvelus... ja sitten, ihastuttava serkkuni, olen ollut sairaana.

— Sairaana! toisti Fleur-de-Lys kauhuissaan.

— Niin... haavoittuneena.

— Haavoittuneena!

Tyttö raukka oli aivan suunniltaan.

— Oh! älkää olko siitä lainkaan huolissanne, virkkoi Febus välinpitämättömästi, — eihän se ollut mitään. Tora, miekanisku; mitäpä te siitä?

— Mitäkö minä siitä? huudahti Fleur-de-Lys ja kohotti häneen kauniit silmänsä, jotka olivat täynnä kyynelitä. — Oh! ette suinkaan tarkoita totta sanoillanne. Mikä miekanisku se oli? Tahdon tietää kaikki.

— No niin, kaunoiseni! riitaannuin Mahé Fédyn kanssa, tiedäthän, luutnantti Saint-Germain-en-Layessa, ja me piirtelimme hieman naarmuja toistemme nahkaan. Siinä kaikki.

Valehteleva kapteeni tiesi, että kunniajuttu aina kohottaa miestä naisen silmissä. Fleur-de-Lys katselikin häntä pelon, mielihyvän ja ihailun sekaisin ilmein. Hän ei ollut kuitenkaan täysin rauhoittunut.

— Kunhan olisitte täysin toipunut, hyvä Febus! sanoi hän. — En tunne teidän Mahé Fédytanne, mutta hän on varmaan inhottava ihminen. Ja mistä johtui tuo riita?

Febus, jonka luova mielikuvitus oli sangen köyhä, ei oikein tiennyt miten päästä pulasta.

— Oh! mitäpä sen muistaisin?... jostakin tyhjänpäiväisestä seikasta, hevosesta, sanasta! — Mutta, kaunis serkkuseni, huudahti hän vaihtaakseen puheenaihetta, mikä meteli tuolla kirkon edessä on?

Hän lähestyi ikkunaa.

— Oh! hyvä Jumala, kaunis serkkuseni, miten paljon väkeä torilla!

— En tiedä, sanoi Fleur-de-Lys; — sanotaan, että joku noita tekee katumusta kirkon edessä joutuakseen sitten hirteen.

Kapteeni luuli niin varmasti Esmeraldan jutun päättyneen, etteivät Fleur-de-Lys'n sanat häntä juuri lainkaan huolestuttaneet. Hän teki kuitenkin jonkin kysymyksen.

— Mikä tuon noidan nimi on?

— En tiedä, vastasi Fleur-de-Lys.

— Ja mitä sanotaan hänen tehneen?

Tyttö kohautti valkeita olkapäitään.

— En tiedä.

— Oh! hyvä Jumala! sanoi äiti, nykyään on niin paljon noitia, että luulen niitä poltettavan tietämättä niiden nimiäkään. Se olisi yhtä hyödytöntä kuin tietää pilvien nimet taivaalla. Mutta ei huolehdi siitä: hyvä Jumala merkitsee ne kyllä kirjaansa.

Ja tuo kunnianarvoisa rouva nousi ja astui ikkunan ääreen.

— Hyvä herra Febus, hän sanoi, — olette oikeassa! Todellakin suuri väkijoukko. Niitä on, Herra nähköön, katoillakin! — Tiedättekö, Febus? tämä tuo mieleeni nuoruuteni päivät, Kaarle VII:n tulon, jolloin oli myös noin paljon väkeä. — En muista enää minä vuonna. — Kun puhun tästä teille, Febus, tuntuu se teistä varmaankin hyvin vanhalta, mutta minusta aivan vastikään tapahtuneelta. — Oh! silloin oli paljon komeampi kansanjoukko koolla kuin nyt. Ihmisiä oli aina Saint-Antoine-portin harjalla saakka. Kuninkaalla oli kuningatar takanaan hevosen selässä, ja heidän korkeuksiensa jäljessä ratsastivat herrat samoin rouvineen. Muistan vielä, miten naurettiin, kun ohitse kulki Amanyon de Garlande, joka oli sangen pienikasvuinen, istuen jättiläismäisen ritari Matefelonin takana, joka oli kaatanut kasoittain englantilaisia. Se oli sangen kaunista. Kaikki Ranskan aatelismiehet saattueessa punertavine oriflammeineen [*oriflamme*, vanha Ranskan valtiolippu, -viiri]; toisilla oli standaarit, toisilla liput. Niinpä oli muistaakseni sire de Calanilla standaaari, Jean de Châteaumorant'illa lippu, sire de Cousyllä lippu ja eniten koruommeltu kaikista, lukuunottamatta Bourbonin herttuan lippua... — Ah! on surullista ajatella, että se kaikki on kerran ollut, ja ettei siitä ole enää mitään jäljellä!

Rakastavat eivät kuunnelleet tuon kunnioitettavan rouvan puhetta. Febus oli jälleen asettunut nojalleen morsiamensa tuolin selustaa vasten ja tästä ihastuttavasta paikasta saattoi hänen halukas katseensa tunkeutua Fleur-de-Lys'n röyhelön kaikkien aukkojen lävitse. Tämä röyhelö oli parahiksi niin kohollaan ja salli Febuksen nähdä niin valittuja seikkoja ja aavistaa muita, että hän tämän silkinhienon hipiän hurmaamana virkkoi itsekseen: — Miten saattaakaan rakastaa muuta kuin valkoista? — Kumpikin oli vaiti. Tyttö kohotti silloin tällöin häneen ihastuttavan, suloisen katseensa, ja heidän hiuksissaan hohteli keväisen auringon säteet.

— Febus, sanoi Fleur-de-Lys äkkiä hiljaisella äänellä, — me menemme naimisiin kolmen kuukauden kuluttua, vannokaa minulle, ettette ole rakastanut ketään muuta kuin minua.

— Vannon, kaunis enkelini! vastasi Febus ja hänen intohimoinen katseensa ja vilpitön äänensä saivat Fleur-de-Lys'n vakuuttuneeksi siitä. Hän uskoi ehkä itsekkin tällä hetkellä mitä sanoi.

Tällä välin oli kunnon äiti kihlattujen hyvästä sovusta ihastuneena lähtenyt huoneesta talouspuuhien vuoksi. Febus huomasi sen, ja tämä yksinolo rohkaisi siihen määrään tuota seikkailunhaluista kapteenia, että hänen päähänsä nousi sangen omituisia ajatuksia. Fleur-de-Lys rakasti häntä, hän oli hänen kihlattunsa, hän oli kahden kesken hänen kanssaan, hän alkoi jälleen, kuten ennenkin, vetää häntä puoleensa, ei kylläkään yhtä tuoreesti mutta yhtä kuumasti; eihän niin ollen ollut suurikaan rikos hieman maistaa jo etukäteen viljaansa; en tiedä, liikkuiiko tällaisia ajatuksia hänen mielessään, mutta se on varmaa, että Fleur-de-Lys äkkiä säikähti hänen silmiensä ilmettä. Hän katsahti ympärilleen eikä nähnyt enää äitiään.

— Hyvä Jumala! hän sanoi punaisena ja levottomana, minun on kovin lämmin.

— Luulenpa, että on kohta keskipäivä, vastasi Febus. — Aurinko on helteinen. Ei auta muu kuin laskea kaihtimet alas.

— Ei, ei, huudahti tyttö raukka, — tarvitsen päinvastoin ilmaa.

Ja kuten hirvi, joka vainuaa koiraparven, hän nousi, juoksi lasiovelle, avasi sen ja syöksähti parvekkeelle.

Febus seurasi häntä vastahakoisesti.

Notre-Damen tori, jolle parveke oli, kuten muistamme, tarjosi tällä hetkellä synkän ja omituisen näyn, joka äkkiä antoi Fleur-de-Lys'n pelolle kauhun luonteen.

Suunnaton väkijoukko, jota riitti pitkälle läheisille kaduillekin, täytti koko torin. Miehen vyötaisten korkuinen muuri, joka ympäröi aukeamaa kirkon edustalla, ei olisi kyennyt pidättämään väkeä tunkeutumasta sinne, jollei sitä olisi suojannut tiheä vartiosotilasketju. Tämän keihäs- ja pyssymetsän turvissa pysyi kirkon edusta tyhjänä. Sisäänkäytävää vartioi kookas, piispan vaakunalla koristettu pertuskamies. Kirkon suuret ovet olivat kiinni, mutta lukemattomat, torille päin olevat ikkunat olivat selkoselällä ja täynnä tuhansia päitä, jotka olivat päälletäin kasattuina kuin kuularöykkiöt tykistöpuistossa.

Tämän väenpaljouden pinta oli harmaa, likainen ja maanvärinen. Näytelmä, jota se odotti, oli ilmeisesti niitä, joiden etuoikeutena on vetää puoleensa väestön likaisin osa. Ei ole sen epämieluisempää kuin melu, joka lähti tästä muurahaispesästä, joka oli täynnä keltaisia naistenhattuja ja epäjärjestyksessä harottavia hiuksia. Tässä joukossa oli enemmän naurua kuin huutoa, enemmän naisia kuin miehiä.

Silloin tällöin erotti jonkin kimakan äänen yleisestä melusta.

— — —

— Hoi! Mahiet Baliffre! tuollako se hirtetään.

— Pässinpää! täällä hän tekee katumuksen paitasillaan! ja hyvä Jumala yskii vähän latinaa hänelle päin naamaa! Se suoritetaan aina täällä kahdeltatoista. Jos haluat nähdä hirttämisen, niin mene Grève-torille.

— Menen sinne sitten.

— — —

— Sanokaahan, hyvä Boucanbry, onko totta, ettei hän halua pappia?

— Niin sanotaan, hyvä Bechaigne.

— Sitä pakanaa!

— — —

— Niin on tapana, hyvä herra. Palatsivouti on velvollinen luovuttamaan pahantekijän täysin tuomittuna teloitettavaksi, jos tämä on maallikko, kaupunginvoudille, jos tämä on kirkonmies, piispan kirkollisvirastolle.

— Kiitän teitä, herrani.

— — —

— Oh! hyvä Jumala! tuota onnetonta! sanoi Fleur-de-Lys.

Tämä ajatus täytti tuskalla katseen, jonka hän loi väkijoukkoon. Kapteeni, jonka mieltä hän kiinnitti paljoa enemmän kuin roskaväki alhaalla torilla, kietaisi takaapäin käsivartensa hänen vyötäisilleen. Tyttö kääntyi anovasti hymyillen.

— Jättäkää minut Jumalan tähden, Febus! jos äiti tulisi, näkisi hän teidän kätenne!

Samassa löi Notre-Damen kello hitaasti kaksitoista. Väkijoukossa kävi tyydytyksen sorina. Kahdestoista lyönti oli tuskin vaiennut, kun nuo lukemattomat päät alkoivat keinua kuin laineet tuulenpuuskasta, ja torilta, ikkunoista ja katoilta kohosi suunnaton huuto:

— Tuolla hän on!

Fleur-de-Lys nosti kädet silmilleen, ettei näkisi.

— Rakkaani, sanoi hänelle Febus, — ettekö halua käydä sisälle?

— En, tyttö vastasi; ja nuo silmät, jotka hän äsken sulki pelosta, avasi hän nyt uteliaisuudesta.

Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadulta saapui torille kähryt, joita veti roteva normandalainen hevonen ja joita ympäröi joukko ratsastajia, joilla oli sinipunainen, valkealla ristillä varustettu puku. Poliisit raivasivat tietä pyssynperän voimakkailla iskuilla. Kähryjen vieressä ratsasti muutamia oikeuden ja poliisilaitoksen virkamiehiä, jotka tunnettiin mustista puvuistaan ja kömpelöstä asennostaan satulassa. Heidän etunenässään ratsasti mestari Jacques Charmolue.

Noilla kolkoilla kähryillä istui nuori tyttö kädet selän taakse sidottuina ja ilman pappia rinnallaan. Hän oli paitasillaan, ja hänen pitkä musta tukkansa (siihen aikaan oli tapana leikata tukka vasta hirsipuun juurella) valui epäjärjestyksessä hänen puolialastomille olkapäilleen.

Tämän aaltoilevan hiusjoukon keskellä, joka oli kiiltävämpi kuin korpinsulat, näkyi luikertelevan karkea, takkuinen, harmaa köysi, joka kalvoi noita hentoja olkapäitä ja kiertyi tyttö raukan soman kaulan ympärille kuin mato kukalla. Köyden alla hohti vihreillä lasinpalasilla koristettu pieni amuletti, joka hänen oli sallittu pitää sen tähden, ettei kuolemaan meneviltä enää kielletä sellaisia. Ikkunoista katselijat saattoivat kähryjen pohjalla nähdä hänen paljaat jalkansa, joita hän naisellisesta vaistosta koetti kätkeä paitansa alle. Hänen jaloissaan makasi pieni vuohi sidottuna. Tuomittu piteli huolimattomasti hänen ylleen heitettyä paitaansa hampailaan. Hän näytti vielä tuossa alennustilassaankin kärsivän siitä, että oli näin miltei alastomana kaikkien nähtävänä. Kainous ei ole luotu sellaisia tilanteita varten.

— Jumalani! huudahti Fleur-de-Lys kapteenille. — Katsokaahan, kaunis serkkuni! sehän on mustalaistyttö, jolla on vuohi!

Ja hän kääntyi Febuksen puoleen. Tämä katseli kähryjä. Hän oli kalvennut.

— Mikä mustalaistyttö, jolla on vuohi? hän sanoi änkyttäen.

— Mitä! virkkoi Fleur-de-Lys; ettekö enää muista?... Febus keskeytti hänet.

— En tiedä, mitä tarkoitate.

Hän otti askeleen astuakseen sisälle. Mutta Fleur-de-Lys, jossa sama mustalaistyttö oli hiljattain herättänyt niin voimakasta mustasukkaisuutta, joka nyt uudelleen hiipi hänen mieleensä, loi häneen läpitunkevan ja epäilevän katseen. Hän muisti nyt hämärästi kuulleen, että muuan kapteeni oli sotkeutunut tämän noidan juttuun.

— Mikä teitä vaivaa! hän sanoi Febukselle, — tuo nainen näyttää vaivaavan teitä.

Febus koetti naurahtaa.

— Minuako! ei vähintäkään! Kaikkea vielä!

— Jääkää siis, jatkoi tyttö käskevästi, ja katselkaa loppuun saakka.

Onnettoman kapteenin ei auttanut muu kuin jäädä. Häntä rauhoitti hieman se, ettei kuolemaantuomittu nostanut katsettaan kähryjen pohjasta. Se oli todella Esmeralda, sitä ei voinut epäilläkään. Tällä häväistyksen ja onnettomuuden viimeiselläkin portaalla hän oli yhä kaunis. Hänen

suuret mustat silmänsä näyttivät vielä suuremmilta hänen poskiensa laihduttua. Hänen kelmeillä kasvoillaan oli puhdas ja ylevä ilme. Hän muistutti entistä itseään niin kuin joku Masaccion madonna Raffaellon madonnaa: hän oli heikompi, hoikempi, laihempi.

Kauhu ja epätoivo oli niin murtanut mustalaistytön, ettei hän näyttänyt välittävän enää mistään muusta kuin kainoudestaan tuossa välinpitämättömyyden ja tylsyyden tilassaan. Hänen ruumiinsa heilahteli kärryjen mukana elottoman tai särkyneen esineen lailla. Hänen katseensa oli synkkä ja mieletön. Hänen silmissään näkyi vielä kyynel, mutta se oli kuin jäätynyt.

Tuo kauhea saattue oli kulkenut väkijoukon halki ilohuutojen ja uteliaitten katseitten keskitse. Omantunnontarkkana historioitsijana on meidän kuitenkin lisättävä, että nähdessään hänet niin kauniina ja hylättynä useat kovasydämisimmistäkin tunsivat sääliä. Rattaat olivat saapuneet kirkon edustalle.

Ne pysähtyivät pääportaalin eteen. Saattue asettui riviin kummallekin sivulle. Väkijoukko vaikeni ja tämän juhlallisen ja painostavan hiljaisuuden vallitessa alkoivat pääportaalin ovenpuoliskot äkkiä kuin itsestään kääntyä vinkuen saranoillaan. Tällöin näkyi avara kirkko koko pituudessaan, suruverhoissa, muutaman kaukana pääalttarilla lepattaen palavan vahakynttilän heikosti valaisemana, aukeavan kuin suuren luolan kita auringonpaisteista toria kohden. Kirkon perällä näkyi absiidin hämärässä suuri hopearisti mustan verhoituksen pohjalla, joka ulottui holvista lattiaan saakka. Kirkko oli tyhjä. Kaukaisissa kuoripenkeissä näkyi kuitenkin epäselvästi muutamia papinpäitä, ja kun suuri ovi avautui, kuului kirkosta juhlallinen, kaikuva ja yksitoikkoinen laulu, josta silloin tällöin läikähti kuolinvirren katkelmia kuolemaantuomitun pään ylle.

"... *Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!*" [En pelkää, vaikka kansanpaljous minut piirittäisi: nouse, Herra; vapahda minut, Jumalani!]

"... *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.*" [Vapahda minut, Jumalani, sillä vedet ovat tunkeutuneet minun sieluuni saakka.]

"... *Infixus sum in limo profundi; et non est substantia.*" [Olen vajonnut syvyyden liejuun; eikä ole kestävää pohjaa.]

Samalla aloitti kuorosta erillään muuan toinen ääni pääalttarin portailta surumielisen uhrirukouksen:

"*Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non veniet sed transit a morte in vitam.*" [Joka kuulee minun sanani ja uskoo häneen, joka minut lähetti, hän perii iankaikkisen elämän eikä joudu tuomiolle, vaan astuu kuolemasta elämään.]

Tämä laulu, jota joukko hämäräänsä hautautuneita ukkoja etäällä kaiutti tämän kauniin olennon ylitse, joka uhkui nuoruutta ja elämää ja jota kevään tuulahdus hyväili ja auringonloiste ympäröi, oli kuolinmessu.

Väkijoukko kuunteli sitä hartaana.

Onnettoman tytön kasvoilla kuvastui kauhu ja hänen katseensa ja ajatuksensa tunkeutuivat kirkon pimeään sisustaan. Hänen valkeat huulensa liikkuiivat kuin rukouksessa, ja kun pyövelinapulainen lähestyi häntä auttaakseen häntä rattailta alas, hän kuuli hänen kuiskailevan useaan kertaan sanaa: *Febus*.

Hänen kätensä päästettiin siteistä ja hänen annettiin astua maahan vuohen seuraamana, joka myös oli vapautettu ja määki ilosta tuntiessaan itsensä vapaaksi, ja hän sai paljain jaloin astua kiveystä pitkin pääportaalin portaille saakka. Köysi, joka oli hänen kaulassaan, laahasi hänen jäljessään. Oli kuin käärme olisi seurannut häntä.

Tällöin taukosi laulu kirkossa. Suuri kultaristi ja pitkä jono vahakynttilöitä lähti liikkeelle hämärästä. Kuului kirjavapukuisten sveitsiläisten sotilaitten pertuskain kalinaa, ja hetken päästä näyttäytyi kuolemaantuomitulle ja kansanjoukolle pitkä saattue pappeja messupaidoissa ja diakoneja dalmatikoissa astellen laulaen ja juhlallisina askelin kuolemaantuomittua kohden. Mutta hänen katseensa kiintyi siihen pappiin, joka kulki etunenässä, heti ristinkantajan takana.

— Oh! sanoi hän hiljaa ja väristen, taas hän! pappi!

Se oli todellakin arkkidiakoni. Hänen vasemmalla puolellaan oli alilukkari ja oikealla ylilukkari virkasauva kädessään. Hän kulki pää taapäin taipuneena, silmät avoimina ja jäykkänä, laulaen voimakkaalla äänellä:

"*De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam. Et profecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.*" [Minä huusin helvetin syvyyksistä, ja sinä kuulit minun ääneni ja syöksit minut

alas syvyteen, meren sydämeen, ja tulva peitti minut.]

Kun arkkidiakoni ilmestyi päivänvaloon pääportaalin suippokaaren alle pukeutuneena väljään hopeakudoskaapuun, jossa oli musta risti, hän oli niin kalpea, että yksi ja toinen väkijoukosta arveli häntä yhdeksi kuorin hautakivillä polvistuvista marmoripiispoista, joka oli noussut pystyyn ja tullut tänne ottamaan haudan kynnyksellä vastaan kuolemaan menijää.

Tämä itse oli yhtä kalpea ja patsasmainen. Hän oli tuskin huomannut, että hänen käteensä oli asetettu painava, palava vahakynttilä; hän ei ollut kuullut kirjurin kimeällä äänellä lukevan katumuksenteon sanamuotoa; kun hänen käskettiin vastata *Amen*, oli hän vastannut *Amen*. Vasta kun hän näki papin viittaavan hänen vartijoitaan vetäytymään taaemmaksi ja yksinään lähestyvän häntä, palasi häneen kipinä elämää ja voimaa.

Silloin hän tunsu veren kohoavan päähänsä, ja harmin kipinä syttyi tuossa jo jäykistyneessä ja kylmenneessä sielussa.

Arkkidiakoni lähestyi häntä hitaasti. Tänä kauheana hetkenäkin näki tyttö papin palavan katseen tarkastelevan hänen alastomuuttaan himollisena, mustasukkaisena ja halukkaana. Sitten hän sanoi työlle korkealla äänellä:

— Neito, oletko rukoillut Jumalalta anteeksi vikojasi ja puutteitasi?

Hän kumartui tytön puoleen ja lisäsi (katsojat luulivat hänen kuuntelevan hänen viimeistä rippiään):

— Tahdotko kuulua minulle? Voin vielä pelastaa sinut! Tyttö katsoi häneen kiinteästi:

— Mene pois, paholainen, tai minä paljastan sinut! Papin huulille ilmaantui kamala hymy.

— Sinua ei uskottaisi. — Sinä vain lisäisit häväistyksen rikokseesi. — Vastaa pian! tahdotko kuulua minulle?

— Mitä olet tehnyt minun Febukselleni?

— Hän on kuollut, sanoi pappi.

Samalla kurja arkkidiakoni kohotti koneellisesti päätään ja näki torin toisessa päässä Gondelaurier'n talon parvekkeella kapteenin seisovan Fleur-de-Lys'n vieressä. Hän horjahti, vei käden silmiensä ylle, katsahti vielä kerran, mutisi kirouksen ja hänen kasvopiirteensä kouristuivat rajusti.

— No niin! kuole siis! hän sanoi hampaittensa välitse. Kukaan ei saa sinua.

Ja kohottaen kätensä mustalaistytön ylitse huudahti hän haudanomaisella äänellä:

— *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!* [Mene nyt, syntinen sielu, ja olkoon sinulle Jumala armollinen!]

Ne olivat ne kauheat sanat, joilla tämä synkkä toimitus oli tapana päättää. Se oli sovittu merkki papin ja pyövelin kesken. Kansa lankesi polvilleen.

— *Kyrie eleison* [Herra, armahda meitä!], sanoivat portaalin suippokaaren alle jääneet papit.

— *Kyrie eleison*, toisti kansanjoukko äänten sorinalla, joka kohisi kaikkien päitten ylitse kuin myrskyävän meren pauhu.

— *Amen*, sanoi arkkidiakoni.

Hän käänsi kuolemaantuomitulle selkensä, hänen päänsä painui rintaa vasten, hän asetti käsivartensa ristiin, astui pappissaattueensa luo, ja hetken päästä hänen nähtiin katoavan ristien, kynttiläin ja kaapujen kera tuomiokirkon hämäriin holveihin; ja hänen kaikuva äänensä häipyi vähitellen kuoriin näitä epätoivoisia sanoja laulaen:

Omnes qurgites tui et fluctus tui super me transierunt! [Kaikki sinun hyökysi ja virtasi syöksyivät ylitseni!]

Kuului vain sveitsiläisten pertuskain kumean kalinan kaiku, joka muistutti kuolemaantuomitun viimeisiä hetkiä mittaavan kellon lyöntejä, ja sekin kuoli vähitellen kirkon laivan pylvästöihin.

Notre-Damen ovet olivat yhä auki, ja kirkon sisusta näkyi tyhjänä, autiona, suruverhoisena, valottomana ja äänettömänä.

Kuolemaantuomittu seisoi liikahdamatta paikallaan odottaen, että hänet vietäisiin pois. Erään

oikeudenpalvelijan täytyi mennä nykäisemään mestari Charmolueta, joka koko toimituksen ajan oli ollut syventyneenä tuon pääportaalin korkokuvan tarkasteluun, joka toisten mielestä esittää Abrahamin uhria, toisten viisasten kiven toimintaa ja jossa enkeli kuvaa aurinkoa, puupino tulta ja Abraham käsityöläistä.

Hänen oli työlästä irroittua tuosta mielenkiintoisesta mietiskelystä, mutta viimein hän kääntyi, ja hänen viittauksestaan lähestyi kaksi keltapukuista miestä, pyövelinapulaiset, mustalaistyttöä sitoakseen jälleen hänen kätensä.

Sinä hetkenä, jolloin tuon onnettoman uudelleen piti astua kärryille ja matkata viimeiselle pysähdyspaikalleen, heräsi hänessä ehkä epätoivoinen elämänhalu. Hän kohotti punertavat ja kuivat silmänsä kohden taivasta, aurinkoa ja sinisten kolmioiden ja puolisuunnikkaiden leikkelemiä hopeaisia pilviä, sitten hän katsoi ympärilleen, maahan, väkijoukkoon, taloihin. Äkkiä, toisen keltapukuisista sitoessa hänen käsiään, hän päästi kauhean kirkkaisun, ilonkirkkaisun. Kaukana torin kulmauksessa sijaitsevalla parvekkeella hän oli nähnyt hänet, rakastettunsa Febuksen, toisen elämänsä! Tuomari oli valehdellut! pappi oli valehdellut! hän se oli, sitä ei voinut epäillä, hän oli siellä kauniina, ilmielävänä, loistavaan pukuunsa pukeutuneena, töyhtö hatussa, miekka vyöllä!

— Febus! hän huusi, Febuksen!

Ja hän tahtoi rakkaudessaan ja ihastuksessaan ojentaa vapisevat käsivartensa häntä kohden, mutta ne olivat sidotut.

Silloin hän näki kapteenin rypistävän kulmakarvojaan, kauniin, nuoren, hänen käsivarteensa nojaavan tytön katsovan häntä huulilla halveksiva ilme ja kiukkuisin katsein; sitten Febus lausui jonkin sanan, joita hän ei kuullut, ja molemmat katosivat kiireesti parvekkeen lasioven taakse, joka sulkeutui.

— Febus! hän huusi menehtyen, uskotko sinä sen? Kummallinen ajatus nousi samassa hänen mieleensä. Hän muisti, että hänet oli tuomittu kuolemaan Febus de Châteaupers'in murhasta.

Siihen asti hän oli kestänyt kaikki. Mutta tämä viimeinen isku oli liian ankara. Hän kaatui tajuttomana maahan.

— Käykää käsiksi, sanoi Charmolue, kantakaa hänet kärryille ja lopetetaan tämä juttu!

Kukaan ei tähän saakka ollut huomannut portaalin päällä sijaitsevain kuningaspatsaiden rivistössä erästä omituista katsojaa, joka oli seurannut kaikkea, mitä oli tapahtunut, niin liikahtamattomana, kaula niin kurkotettuna ja kasvot niin muodottomina, että jollei hänellä olisi ollut puoliksi punaista, puoliksi sinipunaista pukua, häntä olisi voinut luulla yhdeksi noista kivikummituksista, joiden kitojen kautta tuomiokirkon pitkät vesitorvet jo kuusisataa vuotta ovat vuodattaneet vetensä. Tältä katsojalta ei ollut mitään jäänyt huomaamatta, mitä kello kahdentoista jälkeen oli tapahtunut Notre-Damen portaalin edessä. Heti ensi hetkenä hän oli kenenkään huomaamatta sitonut lujasti erääseen pylväeseen tukevan, solmuilla varustetun köyden, jonka pää ulottui maahan asti. Sen tehtyään hän asettui rauhallisesti katselemaan ja vihelsi silloin tällöin, kun joku mustarastas lensi hänen ohitse. Äkkiä samana hetkenä, jolloin pyövelin apulaiset ryhtyivät panemaan täytäntöön Charmoluen tyyntä käskyä, hän astuu pengermän reunan yli ja tarttuu köyteen käsin, jaloin ja polvin; sitten nähdään hänen luisuvan pitkin portaalla kuin ruutua pitkin virtaava vesipisara, juoksevan pyöveleitä kohden nopeasti kuin katolta putoava kissa, lyövän heidät maahan kahdella valtavalla nyrkiniskulla, nostavan mustalaistytön yhdellä kädellä, kuin lapsi nostaa nukkensa, ja lennähtävän yhdellä ainoalla hyppäyksellä kirkkoon saakka, kohottaen neidon päänsä yli ja huutaen kauhealla äänellä:

— Turvapaikka!

Kaikki tapahtui niin nopeasti, että jos olisi ollut yö, olisi voinut nähdä sen yhden leimauksen valossa.

— Turvapaikka! turvapaikka! toisti kansanjoukko, ja tuon kymmentuhantisen joukon kättentaputus sai Quasimodon ainoan silmän ilosta ja ylpeydestä välähtämään.

Tämä pauhu sai kuolemaantuomitun virkoamaan. Hän avasi silmänsä ja katsahti Quasimodoon sulkien ne jälleen nopeasti aivan kuin pelastajansa säikäyttämänä.

Charmolue seisoi hölmistyneenä, samoin pyövelit ja koko saattue. Notre-Damen muurien sisällä oli tuomittu todella loukkaamaton. Tuomiokirkko oli turvapaikka. Inhimillinen oikeus ei ulottunut sen kynnyksen sisäpuolelle.

Quasimodo oli pysähtynyt pääportaalin alle. Hänen suuret jalkansa näyttivät tanakasti nojaavan kirkon kivilattiaan kuin raskaat roomalaiset pylvää. Hänen suuri tuuheatukkainen päänsä oli

olkapäiden välissä kuin leijonalla, jolla on harja, mutta ei kaulaa. Hän piteli tuota värisevää tyttöä kuin valkeata verhoa käsnäisillä käsillään; mutta hän kantoi häntä niin hellävaroen kuin olisi pelännyt särkevänsä tai tahrivansa hänet. Hän näytti tuntevan, että siinä oli jotain hienoa, erikoista ja kallisarvoista, joka oli tehty toisia käsiä varten kuin hänen. Toisinaan näytti siltä, kuin hän ei olisi uskaltanut henkäykselläänkään koskea häneen. Sitten hän otti äkkiä suojelevasti hänet käsivarsilleen, painoi hänet rintaansa vasten kuin oman aarteensa, kuin äiti olisi tehnyt lapselleen; hänen hiidensilmänsä suuntautui tyttöön tulvillaan hellyyttä, surua ja sääliä ja kohosi sitten äkkiä salamoiden. Silloin naiset nauroivat ja itkivät ja kansanjoukko osoitti myrskyistä suosiota, sillä tällä hetkellä oli Quasimodo todella tavallaan kaunis. Hän oli kaunis, tuo orpo, tuo löytölapsi, tuo hylkiö, hän tunsu itsensä korkeaksi ja väkeväksi, hän katsoi kasvoista kasvoihin tuota yhteiskuntaa, josta hänet oli erotettu ja jonka toimiin hän niin voimallisesti oli sekaantunut, tuota inhimillistä oikeutta, jolta hän oli temmannut saaliin, kaikkia noita tiikereitä, joiden oli pakko lipoa huuliaan, noita vahteja, tuomareita, pyöveleitä, koko tuota kuninkaan mahtia, jonka hän, alhaisin, oli Jumalan avulla murtanut.

Ja lisäksi oli jotain liikuttavaa tuossa suojeluksessa, jonka niin muodoton olento oli antanut niin onnettomalle, tuossa pelastuksessa, jolla Quasimodo oli vapauttanut kuolemaantuomitun. Siinä kosketti ja tuki luonnon ja yhteiskunnan kaksi kurjinta olentoa toisiaan.

Muutaman voitonriemuisen hetken kuluttua Quasimodo oli kuitenkin äkkiä rientänyt kirkkoon taakkoineen. Kansa, joka pitää sankaritöistä, etsi häntä silmillään hämärästä kirkonlaivasta pahoillaan siitä, että hän oli niin pian väistynyt sen suosionosoituksilta. Äkkiä nähtiin hänen tulevan näkyviin Ranskan kuninkaitten patsasrivin toisesta päästä ja juoksevan sen viertä mieluinen tavoin kantaen saalistaan kohotetuilla käsivarsillaan ja huutaen: — Turvapaikka! Kansanjoukko puhkesi uudelleen suosionosoituksiin. Päästyään pylväistön päähän hän katosi taas kirkon sisälle. Hetken päästä hän näyttäytyi uudelleen ylemmällä pengermällä, mustalaistyttö yhä käsivarsillaan, juosten yhä kuin hullu ja huutaen: — Turvapaikka! Ja kansanjoukko osoitti suosiotaan. Vihdoin ilmaantui hän kolmannen kerran suuren kellon tornin juurelle; oli kuin hän olisi siellä ylpeänä näyttänyt koko kaupungille sitä, jonka oli pelastanut, ja hänen jyrisevä äänensä, tuo ääni, jota niin harvoin kuultiin ja jota hän itse ei kuullut koskaan, toisti kolme kertaa raivolla, joka tuntui kohoavan pilviin saakka: — Turvapaikka! turvapaikka! turvapaikka!

— Hyvä! hyvä! huusi väkijoukko alhaalla, ja nämä valtavat suosionhuudot ihmetyttivät joen toisella puolella Grève-torille kerääntynyttä väkijoukkoa ja erakkoa, joka herkeämättä odotti katse hirsipuuhun kiinnitettynä.

YHDEKSÄS KIRJA

I. Kuumeessa

Claude Frollo ei ollut enää silloin Notre-Damessa, kun hänen ottopoikansa niin äkkiarvaamatta katkaisi sen kohtalokkaan solmun, johon onneton arkkidiakoni oli sitonut mustalaistytön ja itsensä. Päästyään sakaristoon hän oli riuhtaissut yltään messupaidan, kaavun ja kasukan, heittänyt ne ällistyneen kirkonpalvelijan käsiin, kiiruhtanut ulos luostariin johtavan oven kautta, käskenyt erään soutajan viemään hänet Seinen toiselle rannalle ja painautunut Yliopiston mäkisille kaduille, tietämättä minne mennä ja kohdaten joka askeleella joukoittain miehiä ja naisia, jotka hyväntuulisina kiiruhtivat Pont Saint-Micheliä kohden toivoen *vielä saapuvansa ajoissa* Grève-torille nähdäkseen noitaa hirtettävän; hän oli harhaillut kalpeana ja hämmentyneenä, sokeamana ja arempana kuin irti päässyt huuhekaja, jota keskellä päivää parvi poikia ajaa takaa. Hän ei tiennyt enää, missä hän oli, mitä ajatteli, uneksiko. Hän asteli, kiiruhti, juoksi mitä katua sattui, valitsematta, alati Grèven ajamana, tuon kauhean Grèven, jonka hän hämärästi tunsu olevan takanaan.

Hän riensi siten Sainte-Genevieve-mäkeä alas ja astui vihdoin ulos kaupungista Porte Saint-Victorin kautta. Hän jatkoi pakoaan niin kauan kuin näki taakseen vilkaistessaan Yliopiston tornirivin ja etukaupungin talot; mutta kun vihdoin muuan notkelma painoi tuon kirotn Pariisin hänen näköpiirinsä taakse, kun hän saattoi luulla olevansa sadan peninkulman päässä siitä maaseudulla, erämaassa, hän

pysähtyi ja hänestä tuntui siltä kuin hän hengittäisi keveämmin.

Silloin alkoi hänen mieleensä tunkeutua kauheita ajatuksia. Hän näki selvästi sieluunsa, ja häntä puistatti. Hän ajatteli tuota onnetonta tyttöä, joka oli syössyt hänet ja jonka hän puolestaan oli syössyt turmioon. Hän loi tuijottavan silmäyksen sille kaksinkertaiselle tuskantielle, jonka onneton sallimus oli heidän kummankin kohtalolle määrännyt, aina siihen yhtymäkohtaan saakka, jossa se oli säälimättä antanut niiden murskautua toisiaan vasten. Hän mietti ikuisten lupausten hulluutta, viattomuuden, tieteen, uskonnon ja siveyden turhuutta, Jumalan hyödyttömyyttä. Hän antautui sydämen ilolla pahoille ajatuksille, ja kuta enemmän hän niihin vajosi, sitä selvemmin hän tunsu sisässään saatanallisen naurun purskahduksia.

Ja kaivautuessaan siten sieluunsa ja nähdessään, miten laajan alan luonto oli siinä valmistanut intohimoille, hän nauroi yhä katkerammin. Hän kaivoi esille kaiken vihansa, kaiken pahuutensa, mikä hänen sydämensä pohjalla oli, ja hän havaitsi sairasta tutkivan lääkärin kylmällä katseella, että tämä viha ja tämä pahuus oli vain vääristynyttä rakkautta; että rakkaus, tuo kaikkien inhimillisten hyveiden lähde muuttui papin sielussa kauheaksi irvikuvaksi, ja että hänen luontoisensa mies muuttuu papiksi antautuessaan paholaiseksi. Tällöin purskahti hän hirveään nauruun ja äkkiä hän kävi kalpeaksi miettiessään kohtalokkaan intohimonsa kamalinta puolta, tuota kalvavaa, myrkyllistä, vihantäyttää, leppymätöntä rakkautta, joka oli vain saattanut toisen hirteen, toisen helvettiin: tytön kuolemaan, hänet kadotukseen.

Ja sitten hän nauroi uudelleen muistaessaan, että Febus eli; että kapteeni kaikesta huolimatta eli, oli iloinen ja tyytyväinen, että hänellä oli entistä koreampi asetakki ja uusi rakastettu, jonka hän vei katsomaan entisen hirttämistä. Hänen naurunsa yltyi, kun hän ajatteli, että niistä olennoista, joille hän oli halunnut kuolemaa, mustalaistyttö, ainoa olento, jota hän ei vihannut, oli ainoa, jonka suhteen hän ei ollut epäonnistunut.

Kapteenista siirtyivät hänen ajatuksensa kansaan, ja hänessä syttyi eräänlainen ennenkuulumaton mustasukkaisuus. Hän ajatteli, että myös kansa, koko väkijoukko oli nähnyt hänen rakastamansa naisen paitasillaan, miltei alasti. Hän väenteli käsiään ajatellessaan, että tämä nainen, jonka muotojen näkeminen vain vilaukseltakin hämärässä olisi ollut hänen korkein onnensa, oli luovutettu päivänvalossa, keskellä kirkasta päivää kaikelle kansalle puettuna kuin hekumallista yötä varten. Hän itki raivosta kaikkea tuota iäksi häväistystä, lokaan tallattua, paljastettua, tahrattua rakkauden mysteeriä. Hän itki raivosta kuvitellessaan, miten monta saastaista katsetta tuo huolimattomasti kiinnitetty paita oli tyydyttänyt. Ja että kaunis tyttö, tuo neitseellinen lilja, tuo kainouden ja nautinnon malja, jota hän ei ollut uskaltanut muuta kuin vapisten lähentää huulilleen, oli muutettu eräänlaiseksi yleiseksi juoma-altaaksi, josta Pariisin roskaväki, varkaat, kerjäläiset ja lakeijat olivat tulleet yhdessä juomaan julkeata, saastaista ja rivoa nautintoa.

Ja kun hän koetti luoda itselleen kuvaa siitä onnesta, jonka hän olisi voinut löytää maan päällä, ellei tyttö olisi ollut mustalainen ja hän pappi, ellei Febusta olisi ollut, ja ellei tyttö olisi tätä rakastanut; kun hän kuvitteli, että elämä onnessa ja rakkaudessa olisi ollut mahdollinen hänellekin, että siellä täällä maailmassa silläkin hetkellä oli onnellisia pareja, jotka oranssien alla, purojen partailla, auringon laskussa tai tähtikirkkaassa yössä olivat vaipuneina pitkiin pakinoihin; ja että hänkin, jos Jumala olisi niin tahtonut, olisi tytön kanssa voinut muodostaa tuollaisen siunatun parin, silloin sulii hänen sydämensä hellyydestä ja epätoivosta.

Oh! hän! se on hän! se hellittämätön ajatus palasi aina hänen mieleensä, kiduttaen häntä, kalvaen hänen aivojaan, raadellen hänen sieluaan. Hän ei tuntenut lainkaan katumusta, ei lainkaan omantunnonvaivoja; kaikki, minkä hän oli tehnyt, hän oli valmis tekemään uudelleen; hän näki hänet mielummin pyövelin käsissä kuin kapteenin sylissä, mutta hän kärsi; hän kärsi niin suunnattomasti, että hän silloin tällöin nyhti irti kokonaisia tukkuja hiuksia nähdäkseen, eivätkö ne olleet käyneet valkeiksi.

Toisinaan pälkähti hänen päähänsä kesken kaiken, että nyt ehkä oli se hetki, jolloin tuo hirveä ketju, jonka hän aamulla oli nähnyt, kiristi rautasolmunsa tuon hennon ja kauniin kaulan ympäri. Tämä ajatus sai koko hänen ruumiinsa hikoilemaan.

Toisinaan hän yhä saatanallisesta nauraen itselleen kuvitteli samalla kertaa Esmeraldaa sellaisena, kuin hän oli hänet ensi kerran nähnyt, täynnä elämäniloa, huolettomana, koristettuna, tanssivana, siivitettyinä, sopusointuisena, ja Esmeraldaa tänä viimeisenä päivänä, paitasillaan, köysi kaulassa, nousemassa hitaasti paljain jaloin ylös hirsipuun teräviä porraspuita; tämä kaksinkertainen kuva kohosi hänen mieleensä sellaisella voimalla, että hän päästi kamalan karjaisun.

Tämän epätoivon myrskyn myllertäessä, pirstoessa, repiessä, väännellessä ja raastaessa juuriltaan kaikki hänen sielussaan, hän loi silmäyksen luontoon ympärillään. Hänen edessään nokkivat kanat pensaita, sinikiiltävät sontiaiset liikkuvat auringonpaisteessa, hänen päänsä yllä purjehti muutamia

laikullisia pilviryhmiä sinisellä taivaalla, taivaanrannalla pisti Saint-Victorin luostarin torninhuipun liuskakiviobeliski esiin mäkien aaltoviivan takaa, ja Copeaux-mäen mylläri katseli vihellellän myllynsä ahkerien siipien pyörintää. Koko tämä toimielias, järjestetty, rauhallinen elämä, joka tuhansissa muodoissa ilmeni hänen ympärillään, vaivasi häntä. Hän pakeni uudelleen.

Hän harhaili siten iltaan saakka. Tätä luonnon, elämän, oman itsensä, ihmisen, Jumalan, kaiken pakenemista kesti koko päivän. Toisinaan hän heittäytyi maahan kasvoilleen ja raastoi kynsillään irti maasta viljan oraita. Toisinaan hän pysähtyi autiolle kyläkadulle, ja hänen ajatuksensa olivat niin sietämättömiä, että hän tarttui molemmin käsin päähänsä ja yritti riuhtaista sitä irti olkapäistä murskatakseen sen maata vasten.

Kun aurinko alkoi laskea, hän tutki itseään uudelleen ja huomasi itsensä miltei mielipuoleksi. Myrsky, joka oli riehunut hänessä siitä saakka, jolloin hän oli kadottanut toivon ja halun mustalaistytön vapauttamiseen, tuo myrsky ei ollut jättänyt hänen tietoisuuteensa ainoatakaan tervettä ja selvää ajatusta. Hänen järkensä oli aivan repaleina. Hän näki mielikuvituksessaan vain kaksi selvää kuvaa enää: Esmeraldan ja hirsipuun; kaikki muu oli mustana. Nämä kaksi kuvaa muodostivat yhdessä kauhean ryhmän, ja kuta enemmän hän hämmennyksessään pystyi kiinnittämään niihin ajatuksiaan ja tarkkaavaisuuttaan, sitä mukaa hän näki niiden kasvavan yhä enenevässä mielikuvituksellisissa mittasuhteissa, toisen suloudessa, lumousvoimassa, kauneudessa ja valossa, toisen kauhussa, niin että Esmeralda näytti hänestä lopulta tähdeltä, hirsipuu suunnattomalta luiselta käsivarrelta.

Kummallista oli, ettei koko tämän kidutuksen aikana hänen päähänsä kertaakaan vakavasti pätkähtänyt kuolla. Niin oli luonto tuon onnettoman laatinut. Hän riippui kiinni elämässä. Ehkäpä hän näki todella kadotuksen tuolla puolen.

Aurinko vaipui yhä lähemmäksi taivaanrantaan. Hämärä vaisto sanoi hänessä olevalle elolliselle olennolle, että oli aika palata. Hän luuli olevansa kaukana Pariisista, mutta katseltuaan tarkemmin ympärilleen hän huomasi, että hän vain oli kiertänyt Yliopiston ympäröimästä. Saint-Sulpicen torin ja Saint-Germaindes-Prés'n kolme korkeaa huippua kuvastuivat kaukana oikealla taivasta vasten. Hän suuntasi askeleensa sinne päin. Kuullessaan vahdin huutavan hänelle Saint-Germainin luostarin sakaramuureilta, hän väistyi syrjään, astui erälle polulle, joka kulki luostarin myllyn ja kauppalan sairaalan välitse, ja joutui hetken päästä Pré-aux-Clercs'in luo, joka oli tunnettu mellakoista, joita siellä pidettiin yötä päivää; se oli Saint-Germainin munkkiraukkojen kauhu-lohikäärme. Arkkidiakoni pelkäsi, että tapaisi siellä jonkun; hän pelkäsi kaikkia ihmiskasvoja; hän oli väistänyt Yliopistoa ja Saint-Germainia ja halusi vasta illan pimeyden suojassa astua kaupunkiin. Hän kulki Pré-aux-Clercs'in kautta sitä yksinäistä polkua pitkin, joka mutkitteli Dieu-Neufiin, ja saapui viimein joen rannalle. Siellä hän tapasi erään soutajan, joka muutamasta pariisilaisesta denieristä souti hänet Citén kärkeen ja laski hänet maihin tuolle autiolle maakielekkeelle, jossa lukija on nähnyt Gringoiren uneksivan ja joka ulottui kuninkaallisten puutarhain toiselle puolelle Paimensaaren suuntaisena.

Veneen yksitoikkoinen keinunta ja veden solina olivat vaivuttaneet onnettoman Clauden jonkinlaiseen horrostilaan. Kun soutaja oli poistunut, hän seiso i aluksi jonkin hetken rannalla tylsänä tuijottaen eteensä ja näki esineet vain suurentavan keinunnan lävitse, mikä sai kaikki näyttämään hänen silmissään jonkinlaisilta aavekuvilta. Ei ole lainkaan harvinaista, että suuren surun vaikuttama väsymys aiheuttaa tällaista.

Aurinko oli laskenut korkean Nesle-tornin taakse. Alkoi hämärtää. Taivas oli kuulas, joen kalvo välkkyi. Näiden kahden valoisan kohdan välissä lepäsi Seinen vasemman rannan musta juova, johon hänen silmänsä tuijottivat ja joka perspektiivin vuoksi yhä kaventu taivaanrannan utuisessa etäisyydessä muistutti mustaa torninhuippua. Rannalla tiheissä riveissä olevista taloista näkyi vain tummat varjokuvat, jotka selvästi piirtyivät taivaan ja joen valokuviota vasten. Siellä täällä alkoivat ikkunat välkkyä tulisilminä. Tuo suunnaton musta obeliski, joka siten lepäsi taivaan ja siltä kohtaa varsin leveän joen valopintojen välissä, teki arkkidiakoniin samantapaisen vaikutuksen, kuin joku henkilö saattaisi tuntea maatessaan selällään Strassburgin tuomiokirkon tornin juurella ja nähdessään tuon valtavan huipun häipyvän illan hämyyn. Tässä oli vain se erotus, että dom Claude seiso i ja obeliski lepäsi; mutta kun joki kuvastaessaan taivasta avasi hänen jalkainsa alle huimaavan syvyyden, näytti tuo suunnaton niemeke kohoavan yhtä korkealle avaruuteen kuin minkä tuomiokirkon torni tahansa; ja vaikutelma oli sama. Ja tuossa vaikutelmassa oli vielä sikäli oudompi ja syvempi teho, että tässä kylläkin oli Strassburgin kellotorni, mutta peninkulman korkuisena, mikä oli ennen kuulumatonta, jättäjäismäistä, mittaamatonta, rakennus, jollaista ei ainoakaan ihmisen silmä ollut nähnyt, Baabelin torni. Talojen savutorvet, muurien harjat, kattojen terävät päädyt, augustiinilaisluostarin torninhuippu, Tour de Nesle, kaikki tuon suunnattoman obeliskin kyljessä olevat ulkonemat, jotka näyttivät suunnattomilta, omituisilta veistoksilta, lisäsivät vaikutelmaa. Siinä aistiharhojen tilassa, jossa dom Claude oli, hän luuli omin silmin näkevänsä helvetin kellotornin; nuo tuhannet valopilkut, joita näkyi huippuun saakka tuon kauhean tornin pinnalla, näyttivät hänestä sen sisällä olevan suunnattoman lieden aukoilta; äänet ja melu, joka sieltä kuului, tuntui hänestä parkunalta ja korahduksilta. Silloin valtasi hänet pelko, hän

asetti kädet korviensa eteen, ettei kuulisi, käänsi selkensä, ettei näkisi ja pakeni pitkin askelin tuota kauhistuttavaa näkyä.

Mutta näköhäiriön syy oli hänessä itsessään.

Kun hän saapui kaduille, näyttivät hänestä ohikulkijat, joita liikkui kauppapuodeista pilkistävän valon hohteessa, alati hänen ympärillään kuhisevilta peikoilta. Hänen korvissaan kumisi omituisesti. Hän ei nähnyt taloja, ei katuja, ei vaunuja, ei miehiä eikä naisia, vaan sekamelskan epämääräisiä esineitä, jotka liittyivät toisiinsa. Rue de la Barillieren kulmassa oli maustepuoti, jonka katoksen koko reunus oli ikimuistoksen tavan mukaan täynnä peltirenkaisiin kiinnitettyjä puukynttilöitä, jotka toisiaan vasten kolahtaessaan synnyttivät kastanjettien ääntä muistuttavan paukkeen. Hän luuli kuulevansa Montfauconin luurankojen kalahtelevan toisiaan vasten pimeässä.

— Oh! hän mutisi, tuuli lyö niitä toisiaan vasten ja saa niiden kahleitten räminän sekoittumaan niiden luiden kalahteluun! Ehkä hän on siellä niiden joukossa!

Pökerryksissään hän ei tiennyt minne meni. Hetken päästä hän huomasi olevansa Saint-Michelin sillalla. Eräässä maakerroksen ikkunassa oli valoa. Hän meni sen luo. Erään rikkinäisen ruudun lävitse hän näki siivottoman huoneen, joka herätti hänessä hämäämistä muistoja. Keskellä tuota huoneräyhjää, jota savuava lamppu himmeästi valaisi, syleili nuori, vaalea, verevä mies, jolla oli iloiset kasvat, äänekkäästi nauraen nuorta, puolialastonta tyttöä. Lampun ääressä istui vanha eukko kehräten ja laulaen särähtelevällä äänellä. Kun nuori mies ei aina nauranut, kuului eukon laulusta jokin pätkä papin korviin. Se oli käsittämätöntä ja hirvittävää:

Mylvi, Grève, ulvo, Grève!
Pyöri, rukkini, pyöri,
pyövelille kehrää nyöri;
hän taas hirsipuulla hyöri.
Mylvi, Grève, ulvo, Grève!

Kehrään kauniin hamppuköyden!
Pelkkää hamppua kylvääte!
Vehnää vaille, velhot, jääte.
Koska varkaan vievän näätte
kauniin hamppuköyden!

Mylvi, Grève, ulvo, Grève!
nähdessäsi sutkan suoran:
killumassa velhohuoran
silmukassa hamppunuoran.
Mylvi, Grève, ulvo, Grève!

Nuori mies nauroi ja likisteli tyttöä. Vanha vaimo oli Falourdelin eukko. Tyttö oli portto. Nuori mies oli hänen nuori veljensä Jehan.

Arkkidiakoni katseli edelleen ikkunasta sisälle. Samapa se, mitä katseli.

Hän näki Jehanin menevän huoneen toisessa päässä olevan ikkunan luo, avaavan sen, katsahtavan rantakadulle, jonka ikkunoista tuhannet valot vilkkuivat, ja kuuli hänen sanovan sitä sulkiessaan:

— Herra nähköön! onhan jo tulossa yö. Porvarit sytyttävät kynttilöitään ja hyvä Jumala tahtiaan.

Sitten Jehan palasi porton luo, vilkaisi läheisellä pöydällä olevaa pulloa ja huudahti:

— Jo tyhjä, tuhat tulimmaista! eikä minulla ole enää rahaa! Isabeau, hentukkani, en ole tyytyväinen Jupiteriin, ennen kuin hän on muuttanut sinun valkeat nisäsi mustiksi pulloiksi, joista voin imeä Beauneviiniä yötä päivää.

Tämä kaunis sutkaus nauratti ilotyttöä, ja Jehan lähti ulos.

Dom Claude ehti töin tuskin heittäytyä maahan, ettei veli näkisi ja tuntisi häntä. Katu oli onneksi pimeä, ja ylioppilas oli juovuksissa. Hän äkkäsi kuitenkin lokaisella kadulla makaavan miehen.

— Oh! hoh! hän sanoi, veijari on viettänyt hauskan päivän.

Hän tönäisi jalallaan dom Claudea, joka pidätti hengitystään.

— Tukkihimalassa, jatkoi Jehan. Hitto vie, täynnä kuin tynnyri! Oikea viinitynnyristä irrottunut ilimato. Kaljupäinen, hän lisäsi kumartuen; vanha mies! *Fortunate senex!* [Onnellinen vanhuus!]

Dom Claude kuuli hänen loittonevan mutisten:

— Kaikki samanlaisia! Järki on mainio asia, ja veljeni arkkidiakoni on onnellinen, hän kun on sekä viisas että varakas.

Arkkidiakoni nousi ylös ja juoksi minkä pääsi Notre-Damea kohti, jonka valtavienn tornien hän näki kohoavan hämärässä kattojen yllä.

Saapuessaan hengästyneenä kirkon torille hän pysähtyi eikä heti uskaltanut nostaa katsettaan tuota synkkää rakennusta kohden.

— Oh! hän. mutisi, onko totta, että niin kauheata on voinut tapahtua täällä tänään, tänä aamuna!

Hän rohkaisi kuitenkin mielensä ja silmäsi kirkkoa. Sen julkisivu oli pimeä. Taivas sen takana oli täynnä välkkyviä tähtiä. Nouseva puolikuu paistoi tällä hetkellä oikeanpuoleisen tornin huipulla, ja näytti siltä kuin jokin loistava lintu olisi istunut tornin mustan apilanlehtikaiteen reunalle.

Luostarin portti oli lukossa. Mutta arkkidiakonilla oli aina taskussaan sen tornin avain, jossa hänen työkammionsa oli. Hän käytti nyt sitä päästäkseen kirkkoon.

Se oli pimeä ja hiljainen kuin hautaholvi. Pimeydestä, joka seinistäkin uhoi häntä vastaan, hän huomasi, ettei aamupäivän juhlatöiden suruhoitusta vielä oltu otettu pois. Suuri hopearisti hohti pimeässä täynnä valoläikkiiä aivan kuin linnunrata tässä haudanyössä. Kuorin korkeista ikkunoista näkyi mustan verhoituksen yläpuolella suippokaarien yläosat, joitten ruutujen lävitse kuu kumotti ja joissa oli vain yön epämääräisiä värejä, jonkinlaista sinipunaista, valkoista ja sinistä, jollaista väriyhdistelmää ei näe muualla kuin kuolleitten kasvoilla. Nähdessään ympäri kuoria nämä kalpeat suippokaarien kärjet, luuli arkkidiakoni näkevänsä kadotukseen tuomittujen piispain hiippoja. Hän sulki silmänsä ja kun hän ne jälleen avasi, hän luuli näkevänsä piirin kalpeita kasvoja, jotka katselivat häntä.

Hän alkoi juosta kirkon halki. Silloin hänestä tuntui kuin kirkkokin alkaisi liikkua, elävöityä, elää, kuin jokainen valtava pylväs muuttuisi suunnattomaksi jalaksi, joka painaltaisi leveän kivisen jalkapohjansa lattiaa vasten, kuin tuo jättiläismäinen tuomiokirkko olisikin vain suunnaton elefantti, joka huohottaen asteli pylväsjaloiltaan, tornit kärsänään ja laaja musta verhoitus peitteenään.

Lopulta kuume tai hulluus oli päässyt sellaiseen valtaan, että tuo onneton aisti ulkoisen maailman vain jonkinlaisena näkyvänä, ruumiillisena, kauhistavana ilmestyksenä.

Hetkeksi hän tunsu helpotusta. Paetessaan erääseen sivulaivaan, hän huomasi erään pylvästen takana punertavan hohteen. Hän kiiruhti sinne päin kuin tähteä kohden. Tuo valo hohti pienestä lampusta, joka yötä päivää valaisi Notre-Damen yleistä messukirjaa rautaristikonsa takana. Hän hyökkäsi ahnaasti tuon pyhän kirjan kimppeun toivoen siitä löytävänsä lohtua tai rohkaisua. Teos oli auki Jobin kirjan seuraavan jakeen kohdalta, jota hänen tuijottava katseensa tarkkasi: — "Ja henki astui ohitseni, ja minä kuulin hiljaisen henkäyksen, ja kylmät väreet kulkivat selkäpiitäni pitkin."

Lukiessaan näitä kolkkoja sanoja hän koki samaa kuin sokea, joka tuntee käsiinsä osuneen sauvan pistävän itseään. Hänen polvensa tuntuivat hervottomilta, ja hän lysähti lattialle muistellen häntä, joka oli kuollut päivällä. Hän tunsu niin monien kauheitten mielikuvien kohoavan aivoihinsa, että hänestä tuntui siltä, kuin hänen päänsä olisi muuttunut helvetin savutorveksi.

Hän makasi näin hyvän hetken ajattelematta mitään, murtuneena ja tahdottomana hornanvaltojen temmelyskenttänä. Vihdoin häneen palasi hitunen voimaa ja hänen päähänsä pälkähti etsiä pakopaikkaa tornista uskollisen Quasimodon luota. Hän nousi pystyyn ja peloissaan otti messukirjan lampun valaistukseen tietään. Se oli pyhäinryöstöä, mutta sellaista pikkuseikkaa hän ei tullut ajatelleeksi.

Hän nousi hitaasti torninportaita, tuntien salaista pelkoa, joka hiipi myös niiden harvojen kulkijain mieleen, jotka tänä myöhäisenä hetkenä astelivat tuomiokirkonkorin poikki, kun he näkivät tuon salaperäisen valon nousevan luukulta luukulle, tornin juurelta miltei sen huipulle saakka.

Äkkiä hän tunsu raikkaan ilman tuulahtavan vastaansa; hän oli saapunut ylimmän pylvästasanteen ovelle. Ilma oli viileä: taivaalla purjehtivat pilvet muistuttivat suuria jäälohkareita, jotka valkeine reunoineen tunkivat toistensa päälle ja puskiivat toistensa kulmat rikki aivan kuin jäänlähdon aikana keväisellä virralla. Pilvien välistä pilkistävä puolikuu muistutti taivaan laivaa, joka oli tarttunut kiinni näitten jättien väliin.

Hän loi katseensa alemmas ja tarkasteli hetkisen torneja yhdistävän pylvästön lävitse etäällä usva- ja utuharson keskellä hämmäyttävää Pariisin äänetöntä kattomerta, joka täynnä tiheään sullottuja pieniä huippuja lepäsi hänen edessään muistuttaen kesäoisen, levollisen meren laineita.

Kuu valaisi himmeästi luoden katoille ja maahan tuhkanharmaan värisävyn.

Samassa kuului kellon kumea, värähtelevä ääni lyövän kahtatoista. Pappi ajatteli keskipäivää. Kahdentoistalyönnit toistuivat.

— Oh! sanoi pappi hiljaa itsekseen, hän on nyt kylmänä.

Äkkiä tuulenpuuska sammutti hänen lamppunsa, ja miltei samalla hetkellä hän näki varjon, jonkin valkean, jonkun olennon, naishahmon astuvan esille tornin toisesta kulmasta. Hän alkoi vapista. Tuon naisen vieressä kulki pieni vuohi, jonka määkinä sekoittui kellon viimeisiin lyönteihin.

Ponnistaen tahdonvoimiaan dom Claude tarkasti olentoa. Se oli hän.

Hän oli kalpea, hän oli synkkä. Hänen hiuksensa valuivat olkapäille niinkuin aamullakin. Mutta hänellä ei enää ollut köyttä kaulassa, hänen kätensä eivät enää olleet sidotut. Hän oli vapaa, hän oli vainaja.

Hän oli valkopukuinen, ja hänen päässään oli valkea huntu.

Hän astui pappia kohden hitaasti, katse taivasta kohden kohotettuna. Noiduttu vuohi seurasi häntä. Papista tuntui siltä kuin hänen jalkoihinsa olisi kytketty kiviä. Joka askeleella, jonka haamu astui eteenpäin, hän astui taaksepäin; muuta hän ei voinut tehdä. Näin hän joutui takaisin pimeään porrasholviin. Hänet jäät ajatus, että haamu valitsisi saman tien; jos se olisi tehnyt sen, hän olisi kuollut kauhusta.

Se tuli tosiaan portaisiin johtavan oven luo, pysähtyi siihen hetkeksi, tuijotti pimeään, mutta näyttämättä huomaavan pappia se lähti pois. Hän näytti papista suuremmalta kuin eläessään. Pappi näki kuun hänen valkean pukunsa lävitse, hän kuuli hänen hengityksensä.

Kun haamu oli mennyt ohitse, pappi alkoi laskeutua portaita alas yhtä hitaasti kuin oli nähnyt kummituksen liikkuvan, luullen itsekin olevansa kummitus, astuen hämmentyneenä, hiukset kauhusta kankeina ja sammunut lamppu yhä kädessä; ja laskeutuessaan siten kiertoportaita alas hän kuuli selvästi äänen toistavan nauraan korvaansa:

"... Henki astui ohitseni, ja minä kuulin hiljaisen henkäyksen, ja kylmät väreet kulkivat selkäpiitäni pitkin."

II. Kyttyräselkä, silmäpuoli, nilkku

Jokaisella kaupungilla keskiajalla ja jokaisella kaupungilla Ranskassa Ludvig XII:n aikaan saakka oli turvapaikkansa. Keskellä sitä barbaaristen rikoslakien ja tuomioistuimien vedenpaisumusta, joka peitti koko kaupungin, muodostivat nämä turvapaikat jonkinlaisia saaria, jotka kohosivat inhimillisen oikeuden käytön pinnan yläpuolelle. Jokainen rikollinen, joka nousi niille, oli pelastettu. Jokaisen kaupungin piirissä oli miltei yhtä monta turvapaikkaa kuin teloituspaiikkaakin. Se oli rankaisemattomuuden väärinkäyttöä kuolemanrangaistuksen rinnalla, kaksi huonoa tapaa toistensa vastapainoksi. Kuninkaan linnalla, ruhtinasten palatseilla ja etenkin kirkoilla oli turvapaikkaoikeus. Joskus tapahtui, että kokonainen kaupunki, joka tarvitsi uusia asukkaita, julistettiin joksikin ajaksi vapaakaupungiksi. Ludvig XI myönsi Pariisille vuonna 1467 turvapaikkaoikeuden.

Astuttuaan jalallaan turvapaikkaan rikollinen oli koskematon: mutta hänen tuli varoa lähtemästä sieltä. Askelkin pyhäkön ulkopuolelle, ja hän syöksyi takaisin virtaan. Teili, hirsipuu ja mestauskirves vartioivat tarkoin turvapaikkaa ja vaaniskelivat alati saalistaan kuin haikalat laivan ympärillä. Niinpä kuolemaantuomittujen nähtiin harmaantuvan jonkin luostarin porttikäytävässä, jonkin palatsin portailla tai jonkin kirkon portaalien alla. Siten oli turvapaikka samalla vankila. Joskus tapahtui, että parlamentin virallinen määräys rikkoi turvapaikkaoikeutta ja luovutti tuomitun pyövelille; mutta niin tapahtui harvoin. Parlamentit pelkäsivät piispoja, ja kun papin- ja tuomarinkaavut joutuivat otteluun keskenään, ei jälkimmäinen juuri selvinnyt ehjänä leikistä. Joskus, kuten Pariisin pyövelin Petit-Jeanin murhaajan ja Jean Valleret'n murhaajan Emery Rousseau'n jutuissa, tapahtui kuitenkin, että oikeus kirkkoa uhmaten pani tuomionsa täytäntöön; mutta onneton se, joka ilman parlamentin määräystä tunkeutui aseistettuna turvapaikkaan! Onhan tunnettua Robert de Clermont'in, Ranskan marsalkan, ja Jean de Châlons'in, Champagnen marsalkan kuoleman syy; ja asia koski kuitenkin vain muuatta Perrin Marcia, välittäjänapulaista, kurjaa murhamiestä; mutta nuo kaksi marsalkkaa olivat särkeneet Saint-Méry'n portit, ja se oli ennen kuulumatonta.

Turvapaikkaoikeutta kunnioitettiin siinä määrin, että tarinain mukaan eläimetkin saivat usein nauttia

sitä. Aymoin kertoo, että kun muuan Dagobertin ajama hirvi pakeni pyhän Dionysiuksen haudalle, koirat pysähtyivät haukkuen sen ääreen.

Kirkoissa oli tavallisesti pieni komero turvanetsijoita varten. Vuonna 1407 rakenutti Nicolas Flamel Saint-Jacques-de-la-Boucherien kattoholvin päälle kammion, joka maksoi hänelle neljä livreä, kuusi souta, kuusitoista pariisilaista denierä.

Notre-Damessa oli turvapaikkana pieni komero, joka oli laitettu erään sivulaivan katon päälle tukipatsaitten alle ja josta näki luostariin; se oli samassa paikassa, johon nykyisen torninvartijan vaimo oli laittanut pienen puutarhan, joka Babylonin riippuvain puutarhain rinnalla on kuin vuohenkaali palmun, kuin portinvartijatar Semiramiksen rinnalla.

Sinne Quasimodo oli hillittömän ja voitonriemuisen kiertokulkunsa jälkeen torneissa ja pylvästöissä sijoittanut Esmeraldan. Tämän riemukulun aikana tyttö ei ollut tointunut; puolittain tiedottomana, puolittain tajuissaan hän oli vain huomannut, että hän nousi ylöspäin ilmassa, että hän leijaili ja lensi, että joku vei häntä pois maan pinnalta. Silloin tällöin hän kuuli Quasimodon kaikuvan naurun ja jyrisevän äänen korvissaan; hän raotti silmiään ja näki silloin allansa epäselvästi Pariisin tuhannet liuskakivi- ja tiilikatot sinisenä ja punaisena mosaiikkina ja yllänsä Quasimodon kauheat ja riemukkaat kasvot. Silloin hänen silmäluomensa painuivat jälleen kiinni; hän luuli, että loppu oli tullut, että hänet oli teloitettu hänen tainnostilansa aikana, ja tuo muodoton paholainen, joka oli käynyt hänen kohtaloonsa käsiksi, oli jälleen saanut hänet valtaansa ja kiidätti häntä pois. Tyttö ei uskaltanut enää katsoa häntä ja antoi itseään kantaa.

Mutta kun kellonsoittaja huohottaen ja tukka liehuen oli asettanut hänet kammioon, kun hän tunsu hänen karkeitten käsiensä hellävaroen irroittavan köyden, joka kiristi hänen käsivarsiaan, hätkähdytti se häntä samalla lailla kuin hereille kavahtaminen keskellä yötä karille ajaneen laivan matkustajia. Hänen ajatustoimintansakin elpyi vähitellen. Hän huomasi olevansa Notre-Damessa, hän muisti, että hänet oli riistetty pyövelin käsistä, että Febus eli, ettei Febus enää rakastanut häntä; ja kun nämä kaksi ajatusta, joista toinen niin suuresti katkeroitti toista, yhtäikaa heräsivät onnettomassa kuolemaantuomitussa, kääntyi hän Quasimodon puoleen, joka pelottavana seisoi hänen vieressään, ja sanoi:

— Miksi pelastitte minut?

Quasimodo katseli tyttöä innokkaana, ikään kuin koettaen arvata, mitä tämä hänelle sanoi. Tyttö toisti kysymyksen. Silloin Quasimodo katsoi häntä syvän surun ilmein ja riensi pois.

Tyttö katsoi ihmetellen hänen jälkeensä.

Hetken kuluttua hän saapui takaisin kantaen myttyä, jonka heitti tytön jalkoihin. Siinä oli vaatteita, joita säälivät naiset olivat häntä varten asettaneet kirkon kynnykselle. Silloin tyttö katsoi itseään, huomasi olevansa miltei alasti ja punastui. Hän palasi elämään.

Quasimodoonkin näytti tämä kainous tarttuvan. Hän nosti leveän kämmenen siimalleen ja poistui jälleen, mutta hitain askelin.

Tyttö pukeutui nopeasti. Puku oli valkea, valkealla hunnulla varustettu. Hôtel-Dieun noviisien puku.

Tuskin hän oli ehtinyt pukeutua, kun hän näki Quasimodon palaavan. Hänellä oli kori toisessa kainalossa, toisessa patja. Korissa oli pullo, leipää ja muuta ruokaa. Hän asetti korin maahan ja sanoi: — Syökää. — Hän levitti patjan lattialle ja sanoi: — Nukkukaa. — Kellonsoittaja oli tuonut hänelle oman ateriansa ja oman vuoteensa.

Mustalaistyttö katsahti häneen kiittääkseen häntä, mutta ei saanut sanaakaan suustaan. Quasimodo raukka oli todellakin kauhistuttava. Hän painoi päänsä alas, ja kammo värisytti häntä.

Silloin sanoi Quasimodo:

— Herätän teissä pelkoa. Olen kovin ruma, eikö niin? Älkää katsoko minuun. Kuulkaa vain mitä puhun. — Päivisin tulee teidän pysytellä täällä; öisin voitte kävellä pitkin kirkkoa. Mutta älkää milloinkaan astuko kirkon ulkopuolelle. Silloin olette hukassa. Ne tappaisivat teidät, ja minä kuolisin.

Liikuttuneena tyttö nosti päätään vastatakseen hänelle, mutta hän oli jo mennyt. Tyttö oli jälleen yksin. Hän mietiskeli tuon melkein kummituksellisen olennon omituisia sanoja, hämmästyneenä hänen äänensä samalla käheästä ja lempeästä sävystä.

Sitten hän tarkasteli komeroaan. Se oli noin kuuden neliöjalan laajuinen kammio, jonka pieni ikkunaluukku ja ovi olivat loivasti viettävälle liuskakivikatolle päin. Useat eläinten päitten muotoiset

vesitorvet näyttivät kurkottavan kaulojaan katsoakseen häntä. Kattonsa reunalta hän näki Pariisin liesien savun nousevan taivasta kohden lukemattomista savutorvista. Se oli surullinen näky mustalaistyttö raukalle, löytölapselle, kuolemaantuomitulle, onnettomalle, jolla ei ollut isänmaata, ei vanhempia, ei kotiliettä.

Juuri silloin, kun ajatus hänen hylätystä tilastaan valtasi hänet voimakkaampana kuin milloinkaan ennen, hän tunsi karvaisen ja partaisen pään koskettavan käsiään ja polviaan. Hän hätkähti (kaikki säikäytti häntä nykyään) ja katsoi. Se oli vuohi raukka, pikku Djali, joka samalla, kun Quasimodo oli hajoittanut Charmoluen joukon ja kantanut Esmeraldan pois, oli juossut hänen jäljessään ja seissyt jo lähes tunnin anoen ja hyväillen hänen jalkainsa juuressa saamatta osakseen katsettakaan. Mustalaistyttö tuhlassi sille suudelmiaan.

— Oh! Djali, hän sanoi, miten saatoin unohtaa sinut! Sinä ajattelet aina minua! Oh! sinä et ole kiittämätön, sinä!

Ikään kuin näkymätön käsi olisi kohottanut painon hänen sydämeltään, hän alkoi samassa itkeä ja tunsi, että tulvivain kyynelten keralla katosi hänen kipein ja katkerin tuskansa.

Illan tullen hän havaitsi yötaivaan niin kauniiksi ja kuutamon niin houkuttelevaksi, että hän kiersi ylemmän tornin penkereen ympäri. Maa täältä ylhäältä katsoen näytti hänestä niin tyyneltä, että hän tunsi jonkin verran lievitystä.

III. Kuuro

Seuraavana aamuna havahduttuaan tyttö tajusi, että hän oli nukahtanut. Tämä omituinen seikka ihmetytti häntä. Niin kauan oli jo siitä, kun hän oli viimeksi nukkunut. Nousevan auringon iloiset säteet pilkistivät hänen ikkunaluukustaan sisälle ja osuivat hänen kasvoihinsa. Mutta samalla kun hän näki auringon, hän huomasi luukussa muutakin, joka pelotti häntä: Quasimodon kasvot. Hän sulki silmänsä, mutta turhaan: hän luuli yhä ruusuisten silmäluomiensa lävitse näkevänsä tuon kyttyräselkäisen, silmäpuolisen ja torahampaisen maahisen naamion. Silloin hän kuuli, pitäessään silmiään yhä kiinni, käheän äänen sanovan lempeästi:

— Älkää pelätkö. Olen ystävänne. Tulin katsomaan teitä, kun nukuitte. Eihän teitä haittaa, vaikka olenkin tässä, kun silmänne ovat kiinni? Nyt menen tieheni. Olen jo muurin takana. Voitte avata silmänne.

Sanoja vielä surullisempi oli ääni, jolla ne lausuttiin. Mustalaistyttö avasi liikuttuneena silmänsä. Quasimodo ei todellakaan enää ollut luukulla. Tyttö meni ikkunaan ja näki tuon kyttyräselkäisen raukan istuvan muurinnurkkauksessa murheellisena ja alistuneessa kyyryrasennossa. Tyttö koetti voittaa sen vastenmielisyyden, jota Quasimodo herätti hänessä.

— Tulkaa, hän sanoi rujolle lempeästi.

Kun Quasimodo näki hänen huuliensa liikkuvan, hän luuli että tyttö kehoitti häntä poistumaan; hän nousi ylös ja lähti nilkuttamaan tiehensä hitain askelin ja pää painuksissa, uskaltamatta nostaa tyttöön edes epätoivoista katsettaan.

— Tulkaahan nyt! huusi tyttö, mutta Quasimodo loittoni yhä.

Silloin tyttö syöksähti ulos kammiostaan, riensi hänen jälkeensä ja tarttui häntä käsivarteen. Tämä kosketus sai Quasimodon koko ruumiin vapisemaan. Hän kohotti rukoilevasti silmänsä, mutta nähdessään että tyttö johdatti häntä takaisin kammioon, hänen kasvonsa säteilivät ilosta. Tyttö koetti saada häntä astumaan sisälle, mutta hän ei tahtonut millään muotoa astua kynnyksen yli.

— Ei, ei, hän sanoi, huuhkaja ei astu leivosen pesään. Silloin kyyristyi tyttö siroisti vuoteelleen nukkuva vuohi jalkainsa juuressa. Kumpikin oli hetken liikahtamatta; ääneti katseli Quasimodo niin suurta suloutta, tyttö niin suurta rumuutta. Joka hetki hän keksi Quasimodossa uusia epämuotoisuuksia. Hänen katseensa kulki vääristä sääristä kyttyrään, kyttyrästä ainoaan silmään. Hän ei voinut ymmärtää, miten saattoi olla olemassa niin muodoton olento. Mutta tuosta olennosta huokui kuitenkin sellaista surumielisyyttä ja lempeyttä, että tyttö alkoi tottua häneen.

Quasimodo katkaisi ensimmäisenä äänettömyyden.

— Te pyysitte siis minua palaamaan?

Tyttö nyökäytti päätään ja sanoi:

— Niin.

Quasimodo ymmärsi päänyökkäyksen.

— Voi! hän sanoi ikään kuin epäröiden jatkaa, niin... olen kuuro.

— Mies raukka! huudahti mustalaistyttö ystävällisen säälivällä äänellä.

Quasimodo hymyili murheellisesti.

— Eikö niin, että se vielä puuttui? Niin, olen kuuro. Tällainen minä olen. Eikö se ole kauheaa? Te olette niin kaunis, te!

Äänessä, millä hän lausui nämä sanat, värähti niin syvä tunto hänen kurjuudestaan, ettei tyttö voinut sanoa sanaakaan. Quasimodo ei olisi muuten kuullutkaan mitään. Hän jatkoi:

— En ole milloinkaan tuntenut rumuuttani niin selvästi kuin nyt. Kun vertaan itseäni teihin, tunnen syvää sääliä itseäni kohtaan, minä onneton kummitus raukka. Minä näytän teistä varmaan eläimeltä, eikö niin? — Te, te olette auringonsäde, kastepisara, linnunliverrys! — Minä, minä olen jokin kauhea, en ihminen enkä eläin, jokin piikiveä kovempi, poljetumpi ja muodottomampi!

Ja hän alkoi nauraa, mutta tuo nauru oli sydäntäsärkevintä, mitä kuulla saattoi. Hän jatkoi:

— Niin, olen kuuro. Mutta te voitte puhua minulle liikkeillä ja merkeillä. Herrani puhuu minun kanssani sillä tavalla. Ja sitten saatan myös pian nähdä, mitä haluatte, huulienne liikkeistä ja katseestanne.

— No niin, sanoi tyttö hymyillen, sanokaa minulle, miksi olette pelastanut minut.

Quasimodo katseli häntä tarkkaavasti hänen puhuessaan.

— Olen ymmärtänyt, hän sanoi. Te kysytte, miksi pelastin teidät. Te olette siis unohtanut erään kurjan, joka eräänä iltana koetti ryöstää teidät, kurjan, jota te seuraavana päivänä autoitte heidän kiroitulla kaakinpuullaan. Tippa vettä ja hiukan sääliä, se on enemmän kuin mitä koko elämälläni kykenen korvaamaan. Te olette unohtanut tuon kurjan; mutta hän on muistanut sen.

Tyttö kuunteli häntä syvästi liikuttuneena. Kellonsoittajan silmissä kimalteli kyynel, mutta se ei vierähtänyt. Hän näytti pitävän jonkinlaisena kunnia-asianaan tukahuttaa sen.

— Kuulkaa, hän jatkoi, kun hänen ei enää tarvinnut pelätä, että tämä kyynel valahtaisi hänen silmästään, tässä on meillä sangen korkeat tornit; joka niiden huipulta putoaa, kuolee ennen kuin ehtii maahan; kun tahdotte, että hyppään alas, ei teidän tarvitse sanoakaan mitään, katsekin riittää.

Tämän sanottuaan hän nousi. Niin onneton kuin mustalaistyttö olikin, herätti tämä eriskummainen olento kuitenkin hänessä sääliä. Hän viittasi häntä jäämään.

— Ei, ei, sanoi Quasimodo. Minun ei pidä viipyä enää. Katseenne saa minun tuntemaan oloni täällä tukalaksi. Säälistä te vain olette kääntämättä kasvojanne pois minusta. Minä menen jonnekin, josta voin katsella teitä, ilman että te näette minua. On parempi niin.

Hän otti taskustaan pienen metallisen vihellyspillin.

— Ottakaa tämä, hän sanoi, kun tarvitsette minua, kun haluatte minun tulevan, kun ette erikoisesti pelkää nähdä minua, niin viheltäkää tällä. Kuulen sen äänen.

Hän asetti pillin permannelle ja riensi pois.

IV. Hietakiveä ja kristallia

Päivä seurasi toistaan.

Rauha palasi vähitellen Esmeraldan sieluun. Valtava suru samoin kuin valtava ilokin on lyhytaikaista. Ihmissielu ei kauan viihdy äärimmäisyyksissä. Mustalaistyttö oli kärsinyt niin paljon, että vain ihmetyksen tunne oli jäänyt jäljelle.

Turvallisuuden keralla oli toivokin palannut. Hän oli yhteiskunnan ja elämän ulkopuolella, mutta hän aavisti hämärästi, ettei hänen ehkä olisi mahdotonta palata siihen. Hän oli kuin kuollut, jolla oli hautansa avain.

Hän tunsu kauheiden kuvien vähitellen häipyvän muististaan. Kaikki nuo hirveät kuvajaiset, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, vieläpä itse pappikin, haihtuivat hänen sielustaan.

Ja Febushan eli, hän oli varma siitä, hän oli nähnyt hänet. Febus eli, sehän oli kaikkein tärkeintä. Kaikkien niiden kauheitten iskujen jälkeen, jotka olivat hävittäneet kaiken hänen sielussaan, hän oli tavannut siellä yhden ainoan seikan, yhden ainoan tunteen ehjänä ja vahingoittumattomana: rakkautensa kapteeniin. Sillä rakkauden laita on samoin kuin puun: se työntää juurensa syvälle koko meidän olemukseemme ja viheriöittää usein vielä särkyneessäkin sydämessä.

Ja selittämätöntä on, että kuta sokeampi tuo intohimo on, sitä sitkeämpi se on. Se ei ole milloinkaan kestävämpi kuin täysin järjettömänä.

Esmeralda ei kuitenkaan voinut ajatella kapteenia ilman katkeruutta. Oli kauheata, että hänkin oli johdettu harhaan, että hänkin oli voinut pitää mahdollisena, että tuo tikarinisku oli hänen, Esmeraldan antama, joka olisi ollut valmis uhraamaan tuhat elämää hänen puolestaan. Mutta ei pitänyt tuomita liian ankarasti kapteenia: eikö hän, Esmeralda, itse ollut tunnustanut *rikostaan*? Eikö hän, heikko nainen, ollut antanut kidutuksen taivuttaa itseään? Syy oli yksin hänen. Hänen olisi ennen pitänyt antaa repiä kynnet itseltään kuin sallia kiristää tuollaista tunnustusta. Mutta kunhan hän vain kerrankin, vain lyhyen hetkenkin saisi jälleen nähdä Febuksen, ei tarvittaisi kuin sana, kuin katse vain, jotta hän luopuisi harhaluulostaan ja rakastaisi jälleen häntä. Hän ei epäillyt sitä. Hän karkotti mielestään joukon omituisia seikkoja, kuten Febuksen läsnäolon hänen tehdessään katumusta ja nuoren tytön, jonka seurassa hän oli. Se oli epäilemättä hänen sisarensa; sangen järjetön selitys, mutta se tyydytti häntä, koska hänen oli pakko uskoa, että Febus rakasti häntä yhä, häntä eikä ketään muuta. Olihan Febus vannonut sen hänelle. Mitäpä hän muuta tarvitsi, kokematon, herkkäuskoinen tyttö? Ja eivätkö asianhaarat jutussa todistaneet paljon enemmän häntä kuin Febusta vastaan? Hän odotti siis. Hän toivoi.

Meidän on lisättävä, että kirkko, tuo suunnaton kirkko, joka häntä joka puolella ympäröi, joka vartioi häntä, joka suojeli häntä, oli myös parhain rauhoittaja. Tuon valtavan rakennuksen juhmalliset viivat, kaikkien tuota neitoa ympäröivien esineitten uskonnolliset piirteet, ne hurskaat ja korkeat ajatukset, jotka niin sanoakseni tulvivat tuon kiviruumiin kaikista huokosista, vaikuttivat häneen hänen tietämättään. Rakennuksen äänetkin olivat vaikutukseltaan niin siunauksellisia, niin majesteettillisia, että ne vaimensivat tuon sairaan sielun tuskia. Jumalanpalvelusta toimittavien pappien yksitoikkoinen laulu, seurakunnan vastaukset, toisinaan tuskin kuuluvina, toisinaan voimakkaana kuin ukkosen jyrinä, ikkunaruuutujen sointuva helinä, urkujen pauhu kuin sadan pasuunan ääni, suunnattomina mehiläispesinä surisevan kolmen kellotornin kumina, jättiläissoittimien koko orkesteri, jonka ääniasteikko alati nousi ja laski kansanjoukosta kellotorniin, huumasi hänen muistinsa, mielikuvituksensa ja tuskansa. Ennen kaikkea tuodittivat kellot hänet rauhaan. Nuo valtavat kojeet muodattivat hänen ylleen ikään kuin voimallista magnetismia suurina laineina.

Jokainen auringonnousu tapasikin hänet rauhoittuneempana, keventyneempänä ja vertyneempänä. Sitä mukaa kuin hänen sisäiset haavansa arpeutuivat, alkoi sulo ja kauneus jälleen kukkia hänen kasvoillaan, mutta sielukkaampana, vähemmän häikäisevänä. Hänen entinen luonnonlaatunsakin palasi, vieläpä osaksi hänen iloisuutensa, soma suunsuipennuksensa, rakkautensa vuoheen, hänen laulunhalunsa ja kainoutensakin. Hän pukeutui aamuisin aina kammionsa nurkassa, ettei vaan kukaan naapuri läheisistä ylistenluukuista näkisi häntä.

Kun Febuksen ajattelemisen joskus hetkiseksi keskeytyi, ajatteli mustalaistyttö Quasimodoa. Hän oli ainoa side, ainoa välittäjä ja yhdistäjä, jonka kautta Esmeralda oli kosketuksissa ihmisiin ja elämään. Tuo onneton oli eristetympi kuin Quasimodo. Hän ei ymmärtänyt lainkaan tuota omituista ystävää, jonka sattuma oli hänelle antanut. Toisinaan hän moitti itseään siitä, ettei kiitollisuuskään saanut häntä voittamaan vastenmielisyyttänsä, mutta hänen oli mahdotonta tottua kellonsoittaja raukkaan. Tämä oli liian ruma.

Hän oli antanut Quasimodolta saamansa vihellysperillin olla permannolla. Se ei kuitenkaan estänyt Quasimodoa ensi päivinä silloin tällöin näyttäytymästä. Esmeralda teki voitavansa, ettei vallan ilmeisellä vastenmielisyydellä kääntyisi pois päin, kun Quasimodo toi hänelle ruokakorin ja vesiruukun, mutta tämä huomasi pienimmänkin sen luontoisen liikahduksen, ja silloin hän meni surullisena matkoihinsa.

Kerran hän tuli juuri, kun tyttö hyväili Djalia. Hän seisoi hetken mietteissään ja katseli tuota somaa ryhmää, jonka vuohi ja mustalaistyttö muodostivat. Vihdoin hän sanoi pudistaen raskasta ja pörröistä päätään:

— Onnettomuuteni on, että vielä liiksi muistutan ihmistä. Toivoisin olevani kokonaan tuon vuohen kaltainen eläin.

Tyttö katsahti häneen hämmästyneenä.

Quasimodo vastasi tuohon katseeseen:

— Voi! tiedän kyllä minkä tähden.

Ja hän meni matkoihinsa.

Erään toisen kerran hän ilmestyi kammion kynnykselle, jonka yli hän ei koskaan astunut, Esmeraldan parhaillaan laulaessa vanhaa espanjalaista romanssia, jonka sanoja hän ei ymmärtänyt, mutta joka oli jäänyt hänen mieleensä siksi, että mustalaiseukon oli ollut tapana nukuttaa häntä sillä, kun hän oli pieni. Nähdessään nuo kauheat kasvot, jotka ilmestyivät hänen eteensä hänen laulaessaan hän vaikenä äkkiä säikähdysen elein. Onneton kellonsoittaja lankesi polvilleen kynnykselle ja rukoilevasti katsoen risti karkeat, muodottomat kätensä.

— Oh! hän sanoi murheellisena, — vannotan teitä, jatkakaa, älkää ajako minua pois.

Tyttö ei tahtonut tuottaa hänelle tuskaa ja jatkoi vapisten lauluun. Vähitellen hänen kammonsakin kuitenkin haihtui, ja hän antautui kokonaan laulunsa laahustavan sävelen surumielisen tunnelman valtaan. Quasimodo oli yhä polvillaan kätet ristissä kuin rukoillen tarkkaavasti, tuskin uskaltien hengittää ja katse mustalaistyttöön kiinnittyneenä. Voisipa sanoa, että hän kuunteli tytön laulua hänen silmistään.

Kolmannen kerran hän tuli Esmeraldan luo kömpelön ja aran näköisenä.

— Kuulkaa minua, hän sanoi ponnistaen, minulla on teille jotakin sanottavaa.

Esmeralda ilmoitti hänelle merkillä kuuntelevansa. Silloin Quasimodo alkoi huokailla, raotti huuliaan, näytti jo valmiilta puhumaan, katsahti häneen, ravisti kieltävästi päätään ja meni hitain askelin matkoihinsa kasvot kättä vasten painettuina jättäen mustalaistyttöä ihmeisiinsä.

Muuriin veistettyjen eriskummallisten olentojen joukossa oli varsinkin muuan, josta Quasimodo erikoisesti piti ja jonka kanssa hän usein näytti vaihtavan veljellisiä katseita. Kerran Esmeralda kuuli hänen sanovan kovalle — Oh! miksi en olekin kiveä niin kuin sinä! Eräänä päivänä vihdoinkin Esmeralda oli mennyt katon reunalle asti ja katseli torille Saint-Jean-le-Rondin terävän katon ylitse. Quasimodo seisoi hänen takanaan. Hän asettui siten vapaaehtoisesti, säästääkseen niin paljon kuin mahdollista Esmeraldalta hänen näkemisensä tuottamaa ikävyyttä. Äkkiä valtasi mustalaistyttöä vapistus, kyynel ja ilonsalama loisti yhtäaikaan hänen silmissään, hän polvistui katon räystäälle ja ojentaen tuskallisena käsivartensa toria kohden hän huusi:

— Febus! tule! tule! sana vain, yksi ainoa sana, taivaan nimessä,
Febus! Febus!

Hänen äänessään, kasvoissaan, eleissään, koko hänen olemuksessaan oli sama sydäntäsärkevä ilme kuin haaksirikkoisella, joka antaa hätämerkkejä laivalle, joka huolettomana purjehtii kaukana taivaanrannalla auringonpaisteessa.

Quasimodo katsahti torille ja näki, että tämän hellän ja intohimoisen rukouksen kohde oli nuori mies, upseeri, kaunis kiiltävähaarniskainen ritari, joka hiljaista laukkaa ratsasti torin perällä ja töyhdyllä koristetulla hatullaan tervehti eräällä parvekkeella seisovaa kaunista, hymyilevää naista. Upseeri ei muuten kuullut onnetoman Esmeraldan ääntä, joka huusi hänelle. Hän oli liian kaukana.

Mutta kuuroraukka kuuli. Syvä huokaus paisutti hänen rintaansa. Hän kääntyi pois päin. Hänen sydäntään ahdistivat kyyneleet, joita hän pidätti; hänen nyrkkinsä iskivät kouristuksenomaisesti yhteen hänen päänsä päällä, ja kun hän ne veti takaisin, oli hänen kummassakin kädessään tukku punaisia hiuksia.

Mustalaistyttö ei kiinnittänyt häneen lainkaan huomiota. Quasimodo lausui hiljaa hampaitaan kiristellen:

— Kirous! Tuollainen pitää siis olla! Ei tarvitse muuta kuin olla kuorelta korea!

Tällä välin mustalaistyttö lepäsi yhä polvillaan ja huusi ankaran mielenliikutuksen vallassa:

— Oh! tuolla hän laskeutuu hevosen selästä! — Hän astuu tuonne taloon! — Febus! — Hän ei kuule minua lainkaan! — Febus! — Miten tuo nainen on ilkeä, kun puhuu hänelle yhtäaikaan kuin minä! — Febus! Febus!

Kuuro katseli häntä. Hän ymmärsi nuo liikkeet ja eleet. Kellonsoittajaraukan silmä täyttyi kyynelillä, mutta hän ei antanut

ainoankaan tipahtaa. Äkkiä hän veti hellä varoen tyttöä hihasta. Tyttö kääntyi. Quasimodo oli jälleen rauhallisen näköinen ja sanoi:

— Tahdotteko, että menen noutamaan häntä? Esmeralda päästi riemuhuudon.

— Oh! menkää! juoskaa! nopeasti! Tuo kapteeni! Tuo kapteeni! Tuokaa hänet tänne, niin minä rakastan teitä!

Hän syleili Quasimodon polvia. Tämä ei voinut olla surullisesti ravistamatta päätään.

— Minä tuon hänet luoksenne, sanoi hän heikolla äänellä. Sitten hän kääntyi ja riensi pitkin askelin portaille, huokausten täyttäessä hänen rintansa.

Päästyään alas torille näki hän vain kauniin hevosen, joka seisoj sidottuna Gondelaurier'n talon portin pieleen. Kapteeni oli mennyt sisälle.

Hän kohotti katseensa kirkon katolle. Esmeralda oli siellä yhä samassa paikassa, samassa asennossa. Hän nyökäytti surullisesti päätään työlle ja nojautui sitten Gondelaurier'n talon portinpylvästä vasten päättäen odottaa, kunnes kapteeni tulisi takaisin.

Gondelaurier'n talossa oli kutsut, joita on tapana pitää ennen häitä. Quasimodo näki paljon väkeä menevän sisälle, mutta ei kenenkään poistuvan. Tuontuostakin hän katsahti katolle. Mustalaistyttö seisoj yhtä liikkumattomana kuin hänkin. Renki tuli irrottamaan hevosta ja vei sen talon talliin.

Näin kului koko päivä. Quasimodo seisoj portinpielessä, Esmeralda katolla. Febus vietti varmaan aikaansa Fleur-de-Lys'n jalkain juuressa.

Vihdoin tuli ilta, kuutamoton, pimeä ilta. Miten Quasimodo koettikin tirkistellä sitä kohtaa, jossa hän tiesi Esmeraldan olevan, hän ei nähnyt muuta kuin vaaleamman täplän hämärässä, sitten ei enää mitään; kaikki häipyi näkymättömiin, kaikki oli yhtä mustaa.

Quasimodo näki, miten Gondelaurier'n talon ikkunat valaistiin yläkerrasta alas saakka. Hän näki muiden torin varrella olevien ikkunain toinen toisensa jälkeen valaistuvan; hän näki myös niiden pimenevän viimeistä myöten. Sillä hän seisoj kaiken iltaa paikallaan. Upseeri ei tullut ulos. Kun viimeiset kulkijat olivat menneet kotiansa, kun kaikkien talojen ikkunat olivat pimentyneet, seisoj Quasimodo yhä yksinään yön pimeydessä. Siihen aikaan ei ollut ainoatakaan lyhtyä Notre-Damen torilla.

Gondelaurier'n talon ikkunoista loisti kuitenkin yhä valoa, vieläpä keskiyön jälkeenkin. Quasimodo, joka liikkumattomana ja tarkkaavana seisoj paikallaan, näki joukon liehuvia ja tanssivia varjoja kulkevan moniväristen ikkunaruutujen ohitse. Jollei hän olisi ollut kuuro, hän olisi sitä mukaa, kun yölevolle käyvän Pariisin melu vaikeni, kuullut yhä selvemmin juhlamelun, naurun ja soiton kaikuvan yöhön Gondelaurier'n talosta.

Kello yhden tienoilla aamulla alkoivat vieraat poistua. Pimeän varjossa Quasimodo näki heidän toinen toisensa jälkeen astuvan ulos soihduilla valaistun portaalin kautta. Mutta kapteenia ei vain näkynyt.

Quasimodon päätä askarruttivat surulliset ajatukset. Silloin tällöin hän katsahti ilmaan, kuten ihmiset ikävissään tekevät. Suuria, mustia, raskaita, repaleisia pilviä riippui suruharson tavoin yön tähtiholvin alla. Olisi luullut näkevänsä taivaanlaella hämähäkinverkkoja.

Tällöin hän näki kerran parvekkeelle johtavan lasioven avautuvan salaperäisesti hänen päänsä päällä ja sulkeutuvan jälleen yhtä äänettömästi kahden henkilön jäljestä, jotka olivat astuneet parvekkeelle. Siinä oli mies ja nainen. Quasimodo saattoi vain vaivoin tuntea miehen kauniiksi kapteeniksi ja naisen siksi nuoreksi neidiksi, jonka hän aamulla oli nähnyt samalta parvekkeelta vastaavan kapteenin tervehdykseen. Tori oli aivan pimeä eikä kaksinkertainen tummanpunainen verho, joka oli valahtanut oven taakse suljettaessa, päästännyt ainoatakaan valonsädettä parvekkeelle.

Kadulla seisova kuuro ei luonnollisestikaan voinut kuulla, mitä he puhelivat, mutta hän saattoi kuitenkin huomata, että he olivat antautuneet sangen hellään kuherteluun. Tyttö näytti sallineen upseerin kietoa käsivartensa vyötäistensä ympärille ja teki vain hellää vastarintaa, kun upseeri koetti ryöstää suudelmaa.

Quasimodo katseli alhaalta tuota kohtausta, joka oli sitäkin suloisempi nähdä, kun sitä ei ollut aiottu nähtäväksi. Hän seurasi katkerana tuota onnea, tuota kauneutta. Luonto ei suinkaan ollut mykkä tuossa vaivaisessa, ja hänen koukkuinen ja epämuodostunut selkärankansa saattoi yhtä hyvin kuin mikä muu tahansa värähtää. Hän ajatteli sitä kurjaa kohtaloa, joka oli tullut hänen osakseen, että nainen, rakkaus ja nautinto ikuisesti meni häneltä sivu suun, että hän oli tuomittu vain näkemään toisten onnea. Mutta eniten koski häneen tässä näyssä se ajatus, miten mustalaistyttö kärsisi, jos hän näkisi tämän. Se

sekoitti harmia hänen katkeruuteensa. Yö oli kuitenkin ylen pimeä, ja joskin Esmeralda yhä seisoisikin katolla (mitä kuuro ei epäilytkään), hän oli liian kaukana nähdäkseen mitään. Quasimodo saattoi töin tuskin itsekään erottaa tuota rakastavaista paria. Se lohdutti häntä.

Heidän keskustelunsa vilkastui yhä. Nuori nainen näytti anovan, ettei upseeri pyytäisi häneltä enää muuta. Quasimodo saattoi kaikesta tästä huomata vain tytön kauniit, ristityt kädet, hänen hymyilynsä kyynelten lomitse ja hänen tähtiä kohden kohotetun katseensa ja kapteenin tulisena häntä ahmivan katseen.

Kun neitosen vastustus alkoi jo horjua, avautui onneksi lasiovi äkkiä, ja vanha nainen näyttäytyi. Tyttö näytti hämmentyneeltä, upseeri harmistuneelta, ja kaikki kolme astuivat sisälle.

Hetken päästä korskui hevonen portaalin edessä, ja tuo kaunis upseeri ratsasti aika vauhtia Quasimodon ohitse.

Kellonsoittaja antoi hänen kääntyä kulmauksesta, mutta alkoi sitten apinan nopeudella juosta hänen jäljessään huutaen:

— Hei! kapteeni!

Kapteeni pysähtyi.

— Mitähän tuo roisto minusta tahtoo? mutisi hän nähdessään tuon kummallisen olennon nilkuttaen lähestyvän häntä hämärässä.

Quasimodo oli ehtinyt hänen luokseen ja tarttunut rohkeasti hevosen suitsiin.

— Seuratkaa minua, kapteeni, joku tahtoo puhutella teitä.

— Piru vieköön! murahti kapteeni, tuon variksenpelätin olen tainnut jossain ennenkin nähdä. — Hei! herraseni, päästätkö hevoseni suitset siellä!

— Kapteeni, vastasi kuuro, — ettekö kysy minulta kuka?

— Sanon sinulle, että hellittäisit hevoseni suitset, sanoi Febus kärsimättömästi. Mitä oikeastaan tahtoo tuo pöllö, joka riippuu suitsissa? Luuletko hevostani hirsipuuksi?

Käskystä välittämättä Quasimodo koetti päinvastoin kääntää hevosta. Kun hän ei saattanut käsittää kapteenin vastaanhangottelua, kiirehti hän lisäämään:

— Tulkaa, kapteeni, eräs nainen odottaa teitä. Ja hän lisäsi ponnistaen: — Eräs nainen, joka rakastaa teitä.

— Kirottu lurjus! sanoi kapteeni, luuletko että minä olen velvollinen menemään jokaisen naisen luo, joka minua rakastaa tai sanoo rakastavansa! Ja ehkäpä on hän sinun näköisesi, senkin huuhkaja? — Sano sille, joka sinut lähetti, että minä menen naimisiin, ja että menköön helvettiin!

— Kuulkaa, huudahti Quasimodo luullen voittavansa yhdellä ainoalla sanalla kapteenin vastustuksen, tulkaa, korkea-arvoisa herra! teitä odottaa mustalaistyttö, jonka tunnette!

Tämä sana teki todellakin voimakkaan vaikutuksen Febukseen, mutta ei sitä, mitä kuuro oli odottanut. Kuten lukija muistaneekin, oli kunnan kapteenimme Fleur-de-Lys'n seurassa lähtenyt parvekkeelta vähää ennen kuin Quasimodo pelasti kuolemaantuomitun Charmoluen käsistä. Myöhemmin käydessään Gondelaurier'n talossa hän oli tarkasti varonut puhumasta tästä naisesta, jonka muisto kaiken jälkeen oli hänestä kiusallinen eikä Fleur de-Lys'kään puolestaan ollut pitänyt viisaana sanoa hänelle, että mustalaistyttö eli. Febus luuli niin ollen, että Similar raukka oli ollut kuollut jo kuukauden tai pari. Muuten oli kapteeni jo hetkisen ajatellut yön pimeyttä, tuon omituisen sanantuojan haudanomaista ääntä ja tavatonta rumuutta, että kello oli yli kahdentoista, että katu oli autio, kuten sinäkin iltana, jona kummitus oli häntä puhutellut, ja että hänen hevosensa korskui vilkaistessaan Quasimodoon.

— Mustalaistyttö! huudahti hän miltei säikähtäneenä. Sinä tulet niin muodoin toisesta maailmasta?

Ja hän tapaili tikarinsa kahvaa.

— Pian, pian, sanoi kuuro koettaen vetää hevosta mukaansa. Tänne päin!

Samassa Febus potkasi häntä saappaallaan voimakkaasti rintaan.

Quasimodon silmä välähti. Hän liikahti syöksyäkseen kapteenin kimppuun, mutta pysähtyi sitten ja

sanoi:

— Ah! miten onnellinen te olette, jolla on joku, joka rakastaa! Hän pani painoa sanalle *joku* ja huudahti päästäessään suitset:

— Menkää sitten!

Febus kannusti kiroten hevostaan, ja Quasimodo näki hänen katoavan yön pimeyteen.

— Oh! sanoi kuuroraukka hiljaa, hylätä sellainen!

Hän palasi Notre-Dameen, sytytti lamppunsa ja nousi torninportaita katolle. Mustalaistyttö seisoi yhä paikallaan, kuten hän oli odottanutkin. Niin pian kun hän näki Quasimodon, riensi hän tätä vastaan.

— Yksin! huudahti hän ja väänteli tuskaisena kauniita käsiään.

— En voinut löytää häntä, sanoi Quasimodo kylmästi.

— Häntä olisi pitänyt odottaa koko yö! sanoi tyttö kiivaasti.

Quasimodo näki hänen suuttuneen liikkeensä ja ymmärsi nuhteen.

— Vartioin paremmin häntä ensi kerralla, sanoi hän ja painoi päänsä alas.

— Menkää matkoihinne! sanoi tyttö.

Quasimodo lähti. Tyttö oli häneen tyytymätön. Quasimodo olisi mieluummin suonut hänen pieksevän häntä, kuin tuottanut hänelle surua. Hän oli sälyttänyt koko tuskan omille harteilleen.

Tämän jälkeen mustalaistyttö ei enää nähnyt häntä. Hän ei enää tullut tytön kammion lähelle. Korkeintaan hän näki kellonsoittajan surullisena katselevan häntä. Mutta kun hän huomasi, että tyttö näki hänet, poistui hän.

On tunnustettava, ettei mustalaistyttö ollut tästä kyttyräselkäräukan vapaaehtoisesta pakoilusta lainkaan pahoillaan. Päinvastoin hän oli siitä mielissään. Quasimodokin tajusi sen selvästi.

Esmeralda ei enää nähnyt häntä, mutta hän tunsu hyvän haltijan läsnäolon kaikkialla. Hänen ruokavarastoansa täydensi näkymätön käsi hänen nukkuessaan. Eräänä aamuna hän huomasi ikkunassaan lintuhäkin. Hänen kammionsa yläpuolella oli hirveä veistokuva, joka häntä peloitti. Quasimodo oli useamman kerran huomannut hänen pelkonsa. Eräänä aamuna (sillä kaikki nämä tapahtuivat öisin) ei sitä enää ollutkaan. Se oli murrettu irti. Tuon kuvan luo kiivennyt oli pannut henkensä alttiiksi.

Toisinaan tyttö kuuli iltaisin jostakin kellotornin aukosta surumielistä ja omituista laulua, aivan kuin univirttä hänelle. Ne olivat loppusoinnuttomia säkeitä, sellaisia kuin kuuro saattaa kyhätä.

Älä, neito, katso pintaa vain,
katso syvälle sydämeen.
Ruma usein on sydän kauniin nuorukaisen.
Monen sydämen rakkaus on perin petollista.

Neito, kuusi ei ole kaunis,
ei niin kaunis kuin poppeli,
mutta se viheriöi kesät, talvet.

Voi, turhaan tästä haastelen kai?
Eihän rumaa saisi ollakaan,
kaunishan rakastaa vain kauneutta,
kevät kääntää selkensä talvelle.
On kauneus täydellistä.
On kauneus kaikkivoipa.

On kauneus ainoa, joka ei ole puolinaista. Korppi lentää vain päivisin, huuhkaja lentää vain öisin, joutsen lentää öin ja päivin.

Eräänä aamuna tyttö näki herättyään kaksi kukkamaljakkoa ikkunallaan. Toinen oli kristallia, sangen kaunis ja välkkyvä, mutta haljennut. Vesi, jota se oli ollut täynnä, oli valunut kuiviin halkeamasta, ja kukat olivat sen tähden kuihtuneet. Toinen oli hietakiviruukku, karkeatekoinen ja yksinkertainen, mutta se oli pitänyt veden, ja kukat olivat tuoreita ja raikkaita.

En tiedä, tahallaanko Esmeralda otti juuri kuihtuneen kukkakimpun ja kantoi sitä koko päivän povellaan.

Sinä päivänä hän ei kuullut tornista laulua.

Hän ei siitä välittänyt rahtuakaan. Hän vietti päivänsä Djalia hyväilemällä, Gondelaurier'n talon porttia tähystelemällä, kuiskailemalla hiljaa itsekseen Febuksesta ja murentelemalla leipää pääskysille.

Hän ei muuten enää nähnyt eikä kuullut Quasimodoa. Kellonsoittajarakka näytti kadonneen kirkosta. Eräänä yönä, kun tyttö makasi valveilla ja ajatteli kaunista kapteeniaan, hän kuuli huokailemista komeronsa ovelta. Hän nousi säikähtäneenä, kurkisti alas luukusta ja näki muodottoman möhkäleen lepäävän oven edessä kuun hohteessa. Quasimodo siinä nukkui kivikatolla.

V. Punaisen oven avain

Tällä välin arkkidiakonikin oli saanut kuulla mustalaistytön ihmeellisestä pelastuksesta. Saatuaan siitä tiedon, hän ei ollut selvillä tunteistaan. Hän oli tottunut ajatukseen, että Esmeralda oli kuollut. Siihen nähden hän oli rauhallinen; hän oli tyhjentänyt tuskan kalkin pohjaan saakka. Ihmissydän (sillä dom Claude oli mietiskellyt näitä seikkoja) ei voi sisältää muuta kuin rajoitetun määrän epätoivoa. Kun sieni on kyllästetty, voi meri lainehtia sen ylitse ainoankaan pisaran siihen enää tunkeutumatta.

Kun Esmeraldaa ei enää ollut, oli sieni kyllästetty ja kaikki lopussa dom Claudelta täällä maan päällä. Mutta saatuaan tietää tytön ja Febuksen elävän, hän sai kantaa kidutusten, iskujen, kärsimyksien, elämän taakkaa uudelleen. Ja Claude oli väsynyt kaikkeen.

Kun hän sai kuulla tämän uutisen, hän sulkeutui kammioonsa luostarissa. Häntä ei näkynyt, ei kapitulineuvotteluissa, ei jumalanpalveluksissa. Hän sulki ovensa kaikilta, yksin piispaltakin. Hän eli näin koppiinsa sulkeutuneena useita viikkoja. Luultiin että hän oli sairas. Ja sairas hän olikin.

Mitä hän toimitti tämän vapaaehtoisen vankeutensa aikana? Mitkä ajatukset hänessä riehuivat? Taisteliko hän viimeistä kamppailua kauhean intohimonsa kanssa? Tekikö hän viimeistä suunnitelmaa Esmeraldan tuhoksi ja omaksi perikadokseen.

Hänen rakas veljensä Jehan, hänen hemmoteltu kasvattinsa saapui kerran hänen ovelle, kolkutti, kiroili, rukoili, sanoi useaan kertaan nimensä. Claude ei avannut.

Hän seisoi päiväkaudet kasvot ikkunaansa vasten painettuina. Tästä luostarin ikkunasta hän näki Esmeraldan kammion, näki toisinaan hänet itsensäkin milloin vuohen, milloin Quasimodon seurassa. Hän havaitsi tuon kuuron rumahisen pienet palvelukset ja hänen hienotunteisen ja alistuvan suhtautumisensa mustalaistytöön. Hän muisti, sillä hänellä oli hyvä muisti, ja muisti on mustasukkaisten kiduttaja, hän muisti sen omituisen katseen, jolla kellonsoittaja eräänä iltana oli katsellut tanssijatarta. Hän ihmetteli, mikä oli mahtanut saada Quasimodon pelastamaan tytön. Hän näki mustalaistytön ja kuuron monen monta pikku kohtausta, joiden mykät eleet kaukaa katsottuina ja hänen intohimonsa valossa näyttivät sangen helliltä. Hän epäili naisten omituisia oikkuja. Silloin hän tunsu hämärästi itsessään heräävän mustasukkaisuuden, jota hän ei ollut odottanut, mustasukkaisuuden, joka sai hänet punastumaan häpeästä ja harmista. — Olkoon menneeksi vielä kapteeni, mutta tämä! — Se ajatus raivostutti häntä.

Hänen yönsä olivat kauheita. Siitä saakka kun hän oli saanut kuulla, että mustalaistyttö eli, olivat nuo kolkot kummitus- ja kuolemanajatukset, jotka olivat pitäneet häntä vallsaan kokonaisen päivän, hävinneet, ja liha alkoi häntä jälleen kannustaa. Hän väänteledi vuoteellaan tietäessään tuon tummaverisen nuoren tytön olevan niin lähellä.

Joka yö loihti hänen hullaantunut mielikuvituksensa ilmoille Esmeraldan kaikissa niissä tilanteissa, jotka olivat eniten kiehuttaneet hänen vertansa. Hän näki hänet haavoitetun kapteenin ylle vaipuneena, silmät ummessa, kaunis, alaston rinta Febuksen veren peittämänä, tuona autuuden hetkenä, jolloin arkkidiakoni oli painanut hänen kalpeille huulilleen tuon suudelman, jonka polton tuo onneton oli tuntenut, vaikka oli puolikuollut. Hän näki pyövelinapulaisten karkeitten käsien riisuvan ja asettavan kidutuskenkään hänen pientä jalkaansa ja hienoa, pyöreätä säärtänsä. Hän näki jälleen tuon siron, norsunluunvalkoisen polven, joka yksin oli jäänyt näkyviin Torteruen kauhean kojeen ulkopuolelle. Hän kuvitteli vihdoin tuota nuorta tyttöä paitasillaan, köysi kaulassa, olkapäät paljaina, avojaloin, puolialastomana, sellaisena kuin hän oli nähnyt hänet viimeisenä päivänä. Nämä nautinnokkaat mielikuvat saivat hänen kätensä puristumaan kouristuksenomaisesti nyrkkiin ja väreet kulkemaan pitkin hänen selkäpiitänsä.

Eräänä päivänä varsinkin ne saivat hänen pidätetyn pappisverensä niin polttamaan hänen suonissaan, että hän puri päänalustaan, kavahti vuoteeltaan, heitti kaavun hartioilleen ja lähti lamppu kädessä kammiostaan puolialastomana, hämmentyneenä, silmät liekehtivinä.

Hän tiesi, missä Punaisen oven avain oli, oven, joka johti luostarista kirkkoon, ja hänellä oli, kuten tiedetään, aina mukanaan torninportaitten avain.

VI. Jatkoa Punaisen oven avaimeen

Sinä yönä Esmeralda oli nukahtanut kammiossaan mieli täynnä unohdusta, toivoa ja suloisia ajatuksia. Hän oli nukkunut hetkisen uneksien tapansa mukaan Febuksesta, kun hän luuli kuulevansa liikettä lähellään. Hänen unensa oli kevyttä ja levotonta, linnun unta, ja pieninkin seikka herätti hänet. Hän avasi silmänsä. Yö oli sangen pimeä. Hän näki kuitenkin ikkuna-aukossa pään, joka katseli häntä. Tuolla olennolla oli kädessään lamppu, joka valaisi häntä. Kun hän huomasi Esmeraldan nähneen hänet, hän sammutti lampun. Tyttö oli kuitenkin ehtinyt tuntea hänet. Hänen silmänsä sulkeutuivat kauhusta.

— Oh! sanoi hän tukahtuneella äänellä, pappi!

Koko hänen mennyt onnettomuutensa palasi salamana hänen mieleensä. Hän vaipui kauhun jäykistämänä vuoteelleen. Hetkisen kuluttua hän tunsu pitkin koko ruumistaan kosketuksen, joka sai hänet niin vapisemaan, että hän kavahti istualleen täysin heränneenä ja kauhistuneena.

Pappi oli asettunut hänen viereensä ja kietonut käsivartensa hänen ympärilleen.

Hän yritti huutaa, mutta ääni petti.

— Mene pois, peto! mene pois, murhaaja! sanoi hän hiljaisella äänellä, joka vapisi vihasta ja pelosta.

— Armoa! armoa! mutisi pappi painaen huulensa hänen olkapäilleen.

Tyttö tarttui molemmin käsin hänen kaljun päänsä haiveniin ja koetti väistää näitä suudelmia kuin puremia.

— Armoa! toisti onneton pappi. Jospa tietäisit, miten sinua rakastan! On kuin tulta, kuin sulaa lyijyä, kuin tuhat veistä olisi sydämässäni.

Ja hän puristi yliluonnollisella voimalla käsivartensa tytön ympärille. Tyttö virkkoi raivostuneena:

— Päästä minut tai syljen vasten kasvojasi! Pappi päästi hänet:

— Häpäise minua, lyö minua, ole ilkeä! tee mitä haluat! Mutta armoa! rakasta minua!

Silloin tyttö löi häntä raivostuneen lapsen tavoin. Hän kouristi kauniit kätensä iskeäkseen hänen kasvonsa mustelmille.

— Mene pois, paholainen!

— Rakasta minua! rakasta minua! sääliä! huusi pappiraukka vierittäytyen hänen päälleen ja vastaten hänen lyönteihinsä hyväilyillä.

Äkkiä tyttö tunsu hänet itseään voimakkaammaksi.

— Tästä täytyy tulla loppu! sanoi pappi hammasta purren. Tyttö oli hänen alleen nujerrettuna, läähättävänä, sortuneena, hänen vallassaan. Hän tunsu käden kopeloivan häntä himokkaana. Hän teki viimeisen ponnistuksen ja alkoi kirkua:

— Apua! apua! vampyyri! vampyyri!

Ketään ei tullut. Djali yksin oli herännyt ja määki levottomana.

— Ole hiljaa! sanoi pappi huohottaen.

Äkkiä Esmeraldan käsi kosketti johonkin kylmään ja metalliseen, kun hän taistellessaan tapaili tukea lattiasta. Se oli Quasimodon vihellyspilli. Hän tarttui siihen epätoivon voimalla, nosti sen huulilleen ja puhalsi siihen minkä jaksoi. Pilli päästi kirkkaan, kimeän, läpätunkevan vihellyksen.

— Mitä se on? sanoi pappi.

Miltei samassa silmänräpäyksessä hän tunsu voimakkaitten käsien tarttuvan häneen. Kammio oli pimeä. Hän ei selvästi erottanut, kuka häntä piteli, mutta hän kuuli jonkin kiristelevän raivosta hampaitaan, ja oli juuri sen verran valoa, että hän saattoi erottaa suuren veitsen välkkyvän päänsä päällä.

Pappi luuli tuntevensa Quasimodon vartalon. Se ei voinut olla kukaan muu kuin kellonsoittaja. Hän muisti nyt sisään astuessaan kompastuneensa johonkin kammion oven edessä viruvaan myttyyn. Mutta kun tulokas ei sanonut mitään, hän ei tiennyt mitä ajatella. Hän syöksyi veistä pitelevän käden kimppuun ja huusi: — Quasimodo! Hän unohti tuskassaan, että Quasimodo oli kuuro.

Silmänräpäyksessä oli pappi nujerrettu maahan ja hän tunsu lyijynraskaan polven painavan rintaansa. Tästä väärästä polvesta hän tunsu Quasimodon. Mutta mitä tehdä? Miten saada tuo kuuro tuntemaan hänet? Yö teki kuuron sokeaksi.

Hän oli mennyttä miestä. Tyttö, joka oli säälitön kuin ärsytetty tiikeri, ei tehnyt mitään hänen pelastukseksu. Veitsi lähenu hänen päätänsä. Hetki oli uhkaava. Silloin näytti hänen vastustajansa äkkiä valtaavan epäröinti.

— Ei verta tänne! sanoi hän kumealla äänellä.

Se oli todellakin Quasimodon ääni.

Pappi tunsu suuren käden laahaavan häntä jalasta kammion ulkopuolelle. Siellä tuli hänen kuolla. Hänen onnekseen oli kuu juuri pilkistänyt esiin pilvien raosta.

Kun he olivat kammion oven ulkopuolella, valaisi sen kalpea hohde papin kasvoja. Quasimodo katsoi häntä tarkemmin, alkoi vapista, päästi hänet irti ja peräytyi.

Mustalaistyttö, joka oli tullut kammion ovelle, näki hämmästyksuksen, miten osat äkkiä vaihtuivat. Nyt uhkasi pappi, ja Quasimodo aneli.

Pappi, joka syyti kuuron ylle vihaisia ja moittivia eleitä, viittasi häntä käskevästi vetäytymään syrjään.

Kuuro painoi päänsä alas, laskeutui sitten polvilleen mustalaistytön kammion eteen ja lausui vakavalla ja alistuvalla äänellä:

— Teidän korkea-arvoisuutenne voi tehdä, mitä haluaa; mutta surmatkaa minut ensin.

Ja hän ojensi papille veistään. Poissa suunniltaan kurottautui pappi sitä tempaisemaan, mutta tyttö oli häntä nopeampi. Hän sieppasi veitsen Quasimodon kädestä ja purskahti kauheaan nauruun.

— Tulkaahan nyt! sanoi hän papille.

Hän kohotti veitsen lyöntiin. Pappi seisoi neuvotonna. Tyttö olisi varmasti iskenyt.

— Et uskalla enää lähestyä, pelkuri! huusi tyttö papille. Sitten hän lisäsi julmasti tietäen hyvin, että pisteli tuhansilla tulisilla raudoilla papin sydäntä: — Nyt tiedänkin, ettei Febus ole kuollut!

Pappi potkaisi Quasimodon nurin ja syöksyi raivosta vapisten porrasholviin.

Kun hän oli mennyt, Quasimodo otti maasta vihellyspillin, joka äsken oli pelastanut mustalaistytön.

— Se ruostuu maassa, hän sanoi antaen sen jälleen tytölle. Sitten hän jätti hänet yksin.

Tyttö, jonka tämä kohtaau oli äärimmilleen jännittänyt, vaipui menehtyneenä vuoteelleen ja purskahti hillittömään itkuun. Hänen taivaansa oli jälleen vetäytynyt uhkaaviin pilviin.

Pappi puolestaan oli palannut haparoiden kammioonsa.

Niinpä todellakin. Dom Claude oli mustasukkainen Quasimodolle!

Hän toisti mieltivänä kohtalokkaita sanojaan: Kukaan ei saa omistaa häntä!

KYMMENES KIRJA

I. Gringoire keksii hyviä keinoja Bernhardiinilaiskadulla

Siitä lähtien kun Gringoire tajusi, minne päin asiat kääntyivät, ja että köysi, hirsipuu ja muut epämiellyttävyydet ehdottomasti odottivat tämän näytelmän päähenkilöitä, ei hän enää halunnut siihen sekaantua. Kulkurit, joiden joukkoon hän oli jäänyt ja joiden seuraa hän hätätilassa piti Pariisin parhaana, olivat yhä huolissaan Esmeraldan kohtalosta. Hänestä oli se sangen yksinkertaista henkilöihin nähden, joilla ei, enempää kuin mustalaistytölläkään, ollut mitään muuta tulevaisuudenmahdollisuutta kuin joutua Charmoluen ja Torteruen käsiin ja jotka eivät hänen laillaan kyenneet kohoamaan Pegasoksen siivillä mielikuvituksen ilmapiireihin. Hän oli heidän keskusteluistaan kuullut, että hänen särjetyllä ruukulla vihitty vaimonsa oli paennut Notre-Dameen, ja hän oli siitä sangen mielissään. Mutta hän ei ollut tuntenut kiusausta mennä häntä sinne katsomaan. Hän ajatteli toisinaan pientä vuolta, siinä kaikki. Hän teki muuten päiväkaudet voimailutemppeja elättääkseen itseään ja kirjoitti iltaisin valituskirjoitusta Pariisin piispaa vastaan, jota kohtaan hänellä oli vanhaa kaunaa siitä, että hänen myllynsä olivat kastelleet hänet. Hän kirjoitti sen lisäksi selityksiä Noyonin ja Tournayn piispan Baudry le Rougen kauniiseen teokseen *De Cupa Petrarum*, mikä oli innostanut hänet rakennustaiteeseen; tämä taipumus oli hänen sydämestään karkoittanut hänen ihastuksensa hermetiikkaan, josta se oikeastaan oli vain luonnollinen seuraus, koska hermetiikka ja muuraus ovat läheisessä suhteessa toisiinsa. Gringoire oli aatteen rakkaudesta siirtynyt tämän aatteen muodon rakkauteen.

Eräänä päivänä hän oli Saint-Germain-l'Auxerrois'n läheisyydessä pysähtynyt erään Piispanlinna nimisen palatsin kulmaukseen, jonka vastapäätä oli toinen nimeltään Kuninkaanlinna. Tässä Piispanlinnassa oli erittäin kaunis kappeli neljänneklätoista vuosisadalta, ja sen kuori oli kadulle päin. Gringoire tutki parhaillaan hartaana tämän kuorin ulkoseinän kuvanveistoksia. Hänellä oli tuollainen itsekäs, eristetty, korkein nautinnonhetki, jolloin taiteilija koko maailmassa näkee ainoastaan taiteen ja näkee maailman taiteessa. Äkkiä hän tuntee käden laskeutuvan raskaana olkapäälleen. Hän kääntyy. Siinä on hänen vanha ystävänsä, vanha opettajansa, herra arkkidiakoni.

Hänet valtasi hämmästys. Siitä oli jo kauan, kun hän viimeksi oli nähnyt arkkidiakonin, ja dom Claude oli niitä juhlallisia ja intohimoisia miehiä, joiden kohtaaminen aina järkyttää epäilevien filosofien tasapainoa.

Arkkidiakoni oli hetken vaiti, jolloin Gringoire saattoi tarkastaa häntä. Hän näki dom Clauden paljon muuttuneen: hän oli kalpea kuin talviaamu, hänen silmänsä olivat sisäänpainuneet ja hänen hiuksensa miltei valkeat. Vihdoin katkaisi pappi äänettömyyden sanoen rauhallisella, mutta kylmällä äänellä:

— Mitä teille kuuluu, mestari Pierre?

— Mitenkö voin? vastasi Gringoire. — He! he! siitä voi sanoa sitä ja tätä. Yleensä kuitenkin hyvää. En käytä mitään liiaksi. Tiedättehän, mestari, että Hippokrateksen mukaan on hyvinvoinnin salaisuus *id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderato, sint* [on siinä, että ruuassa, juomassa, nukkumisessa rakkaudessa, kaikessa noudattaa kohtuutta].

— Teillä ei siis ole mitään hätää? jatkoi arkkidiakoni katsellen häntä tutkivasti.

— Ei, toden totta.

— Ja mitä nykyään toimitatte?

— Kuten näette, mestarini. Tutkin noita veistoksia ja korkokuvia.

Pappi hymyili, mutta tuollaista katkeraa hymyä, joka vain hieman venyttää suupieliä.

— Ja se huvittaa teitä?

— Se on paratiisi! huudahti Gringoire. Ja kumartuen veistokuvien puoleen elinilmiöitä esittävän tutkijan innostunein ilmein puhkesi hän puhumaan: — Eikö teistä esimerkiksi tämä korkokuva ole veistetty erittäin taidokkaasti, hienosti ja huolellisesti? Katsokaahan tätä seinäpylvästä. Oletteko missään pylvänpäässä nähnyt herkemmin ja pehmeämmin veistettyjä lehtikuvioita? Ja tuossa on kolme Jean Maillevinin pyörökorkokuvaa. Ne eivät tosin ole tuon suuren neron parhaita luomia. Mutta niiden kasvojen naiivi ja suloinen ilme, asentojen ja pukujen viehättävyys ja tuo selittämätön miellyttävyyden, joka ilmenee kaikissa virheissä, tekee kuvat sangen hauskoiksi ja herkullisiksi, ehkäpä liiaksikin. —

Eivätkö ne ole teistä huvittavia?

— Ovat kyllä! sanoi pappi.

— Ja jos näkisitte kappelin sisustan! jatkoi runoilija puheluaan innostuneesti. — Kaikkialla veistoksia. Yhtä tiheässä kuin kaalin lehdet! Absiidi varsinkin on niin täynnä hurskaita ja omituisia kuvia, etten ole missään sellaista nähnyt.

Dom Claude keskeytti hänet:

— Te olette siis onnellinen?

Gringoire vastasi innostuneena:

— Olenpa todellakin! Ensin rakastin naisia, sitten eläimiä. Nyt rakastan kiviä. Ne ovat ainakin yhtä huvittavia kuin eläimet ja naiset, eivätkä niin uskottomia.

Pappi nosti käden otsalleen. Se oli hänen tavallinen liikkeensä.

— Todellakin!

— Katsokaas! sanoi Gringoire, — kullakin on nautintonsa!

— Ja hän tarttui papin käsivarteen ja vei hänet Piispanlinnan portaisiin. Pappi antoi kuljettaa itseään. — Tässä vasta porraskäytävä on! Joka kerta, kun sen näen, olen onnellinen. Se on Pariisin samalla sekä yksinkertaisin että harvinaisin porraskäytävä. Joka portaan alareuna on pyöristetty. Sen kauneus ja yksinkertaisuus on askelmain kauniissa mittasuhteissa, jotka noin jalan levyisinä ovat palmikoidut, sovitetut, kytketyt, liitetyt ja koverretut toisiinsa ja pureutuvat toisiinsa todella tiiviisti ja jalosti!

— Ettekä toivo mitään?

— En.

— Ette kaipaa mitään?

— Ei toivoa, ei kaipausta. Olen järjestänyt elämäni.

— Minkä ihmiset järjestävät, sanoi Claude, sen panevat tapahtumat sekaisin.

— Olen epäilevä filosofi, vastasi Gringoire, ja pidän kaiken tasapainossa.

— Ja millä te tulette toimeen?

— Teen silloin tällöin jonkin epopean tai tragedian; mutta eniten ansaitseen sillä toimella, jonka tunnette, mestarini: tuolipyramiidiin kantamisella hampaissani.

— Se on karkeata ammattia filosofille.

— Onhan se joka tapauksessa tasapainoilua, sanoi Gringoire.

— Johtavan ajatuksensa kohtaa kaikkialla.

— Tiedän sen, vastasi arkkidiakoni.

Hetken vaitiolon jälkeen virkkoi pappi:

— Teidän elämäne on yhtä kaikki sangen kurjaa?

— Kurjaa kyllä, mutta ei onnetonta.

Tällöin kuului ratsujoukon kavionkapsetta, ja keskustelijamme näkivät komppanian kuninkaallisen henkivartioväen jousimiehiä ratsastavan kadunpään ohitse keihäät koholla ja edellään upseeri. Ratsujoukkue oli loistava ja kavionkapse sai koko kadun kaikumaan.

— Katselettepa te tuota upseeria! sanoi Gringoire arkkidiakonille.

— Luulen tuntevani hänet.

— Mikä on hänen nimensä?

— Luulen, sanoi Claude, — että hänen nimensä on Febus de Châteaupers.

— Febus! harvinainen nimi. On myös eräs kreivi Febus de Foix.
Minä muistelen tunteneeni erään tytön, joka ei vannonut muuta kuin Febuksen nimeen.

— Seuratkaa minua, sanoi pappi. Minulla on teille jotakin sanottavaa.

Siitä saakka kun ratsujoukko oli ratsastanut ohitse, näkyi arkkidiakonin kylmän muodon alla kiihtymystä. Hän lähti astumaan, ja Gringoire, joka oli tottunut häntä tottelemaan, kuten kaikki, jotka olivat joutuneet tekemisiin tämän vaikuttavan miehen kanssa, seurasi häntä. He kulkivat ääneti Bernhardiinilaiskadulle asti, joka oli miltei autio. Siellä dom Claude pysähtyi.

— Mitä teillä on minulle sanottavaa? kysyi häneltä Gringoire.

— Eikö teistä, vastasi arkkidiakoni näyttäen vaipuneen syviin mietteisiin, — noiden äsken näkemiemme ratsumiesten puku ole kauniimpi kuin teidän ja minun?

Gringoire ravisti päätään.

— Pidämpä totta tosiaan enemmän punakeltaisesta mekostani kuin noista rauta- ja teräspaidoista. On siinäkin iloa: kun vähänkin liikahtaa, niin syntyy sellainen räminä kuin Romurautarannalla maanjäristyksen aikana!

— Ette siis, Gringoire, ole koskaan kadehtinut noita koreita sotavarusteisia poikia?

— Minkä vuoksi kadehtinut, herra arkkidiakoni? Heidän voimansako vuoksi, vaiko heidän varustustensa ja kurinsa? Parempi on filosofia ja vapaus repaleissa. Olen mieluummin kärpäsen päänä kuin leijonan häntänä.

— Se on omituista, sanoi pappi miettiväisenä. — Kaunis puku on yhtä kaikki kaunis.

Nähdessään hänen vaipuneen mietteisiinsä jätti Gringoire hänet mennäkseen ihailemaan läheisen talon portaalia. Hän palasi lyöden käsiään yhteen.

— Jolleivät sotilaitten kauniit puvut niin kiinnittäisi teidän mieltänne, herra arkkidiakoni, pyytäisin teitä katsomaan tuota portaalia. Olen aina sanonut, että herra Aubryn talon käytävä on komeimpia maailmassa.

— Pierre Gringoire, sanoi arkkidiakoni, — miten on käynyt tuon pienen mustalaistanssijattaren?

— Esmeraldan? Vaihdattepa te äkkiä puheenaihetta.

— Eikö hän ollut teidän vaimonne?

— Oli, särjetyllä ruukulla vihitty. Meidän naimiskaupamme kestää neljä vuotta. — Mutta kesken kaiken, lisäsi Gringoire katsellen arkkidiakonia puolittain veitikkamaisin ilmein, — te ajattelette siis yhä häntä?

— Ja te, te ette enää ajattele häntä?

— Perin vähän. — On niin paljon muuta!... Hyvä Jumala, miten tuo pieni vuohi oli sievä!

— Eikö tuo mustalaistyttö pelastanut teidän henkeänne?

— Se on totta, Herra paratkoon!

— No niin, miten hänen on käynyt? Minne hän on joutunut?

— Sitä en tiedä sanoa. Luulen, että hänet on hirtetty.

— Niinkö luulette?

— En ole siitä aivan varma. Kun näin, että aiottiin ryhtyä hirttämään ihmisiä, vetäydyin pois pelistä.

— Siinäkö kaikki, mitä hänestä tiedätte?

— Malttakaahan. Olen kuullut, että hän olisi paennut Notre-Dameen, ja että hän siellä olisi turvassa, mistä olin sangen mielissäni, mutta en saanut tietää, onko pieni vuohikin pelastunut. Siinä kaikki, mitä tiedän.

— Minäpä voin teille antaa tarkempia tietoja, huusi dom Claude, ja hänen tähän asti hiljainen, hidas ja miltei kumea äänensä muuttui jyriseväksi. Hän on todellakin paennut Notre-Dameen. Mutta kolmen

päivän päästä vaatii oikeus hänet luovutettavaksi ja hänet hirtetään Grève-torilla parlamentin päätöksestä.

— Sepä onnetonta, sanoi Gringoire.

Pappi oli jälleen silmänräpäyksessä muuttunut kylmän rauhalliseksi.

— Ja ketä perhanaa, virkkoi runoilija, on huvittanut saada aikaan luovutus päätös? Eikö voitu antaa parlamentin olla rauhassa? Mitäpä haittaa siitä olisi ollut, että joku tyttö raukka piileksii Notre-Damen tukipylväitten alla pääskynpesien keskellä?

— Onhan maailmassa paholaisia, vastasi arkkidiakoni.

— Niin, pannahisen ikävä juttu, huomautti Gringoire.

Arkkidiakoni toisti hetken äänettömyyden jälkeen.

— Hän pelasti siis teidän henkenne?

— Niin, hyvän ystäväni kulkurien parissa. Hetkinen vielä ja minut olisi hirtetty. He olisivat siitä nyt sangen pahoillaan.

— Ettekö haluaisi tehdä jotakin hänen hyväkseen?

— En toivo mitään parempaa, dom Claude, kunhan siitä ei vain koidu minulle vaaraa!

— Mitäpä siitä!

— Mitäkö siitä? Te olette leikkisiä, hyvä mestari! Minulla on kaksi suurta teosta tekeillä.

Pappi löi käden otsalleen. Hänen näennäisestä tyyneydestään huolimatta ilmaisi silloin tällöin jokin kiihkeä liike hänessä riehuvan valtavan sisäisen taistelun.

— Miten pelastaa hänet?

Gringoire virkkoi hänelle:

— Mestarini, minä vastaan teille: *Il padelt*. Turkkilaiset tarkoittavat sillä: *Jumala on toivomme*.

— Miten pelastaa hänet? toisti Claude mietteissään.

Gringoire löi vuorostaan otsaansa.

— Kuulkaa, mestarini. Minulla on mielikuvitusta. Minä kyllä keksin keinon. — Jos anois kuninkaalta armahdusta?

— Armoa Ludvig XI:ltä?

— Miksi ei?

— Ottakaa tiikeriltä luunpalanen!

Gringoire ryhtyi keksimään uutta ratkaisua.

— Hyvä! kuulkaahan! — Tahdotteko, että käännyn kättilöitten puoleen anomuksella ja selitän, että tyttö on raskaana?

Nämä sanat saivat papin syväälle painuneet silmät leimahtamaan.

— Raskaana! hupsu! tiedätkö siitä jotain?

Gringoire säikähti hänen ilmettään. Hän kiirehti vastaamaan:

— Oh! en suinkaan! Meidän avioliittomme oli täysin muodollinen. En hyötynyt siitä mitään. Mutta voittaisimmehan aikaa.

— Hullutusta! ilkeätä! ole vaiti!

— Eihän teillä ole syytä pahastua, mutisi Gringoire. — Voittaisimme aikaa, eikä se ketään vahingoittaisi, ja siitä hyötyisivät köyhät kättilöt neljäkymmentä pariisilaista denieriä.

Pappi ei kuunnellut häntä.

— Hänen täytyy kuitenkin päästä sieltä! mutisi hän. Kolmen päivän päästä pannaan päätös täytäntöön! Muuten ei olisi päätöstä lainkaan... tuo Quasimodo! Naisilla on sangen turmeltunut maku!
— Hän korotti äänensä: — Mestari Pierre, olen miettinyt asiaa puolelta ja toiselta: ei ole muuta kuin yksi keino hänen pelastamiseksi.

— Mikä? minä en puolestani näe ainoatakaan.

— Kuulkaa, mestari Pierre. Muistakaa, että hän on pelastanut henkenne. Sanon teille suoraan ajatukseni. Kirkkoa vartioidaan yötä päivää. Sieltä ei lasketa ulos muita kuin ne, joiden on nähty sinne menevän. Te voitte siis astua sisään. Minä johtaisin teidät hänen luokseen. Te vaihtaisitte vaatteita hänen kanssaan. Hän pukeutuisi teidän mekkoonne, te hänen hameeseensa.

— Kaikki hyvin siihen saakka, huomautti filosofi. — Entä sitten?

— Sitten? Hän lähtisi pois teidän vaatteissanne, te jäisitte jäljelle hänen vaatteissaan. Te joutuisitte ehkä hirteen, mutta hän pelastuisi.

Gringoire kynsäisi korvallistaan vakavan näköisenä.

— Sitä ajatusta en tosiaankaan itse olisi koskaan keksinyt, hän sanoi.

Dom Clauden odottamaton ehdotus oli äkkiä pimittänyt runoilijan avoimet ja huolettomat kasvot aivan kuin italialaisen hymyilevän maiseman vihainen tuulenpuuska, joka peittää auringon pilveen.

— No, Gringoire! mitä sanotte siitä keinosta?

— Sanon, hyvä mestari, ettei minua ehkä hirtettäisi, vaan että minut varmasti hirtetään.

— Eihän se muuta asiaa.

— Piru vieköön! sanoi Gringoire

— Hän on pelastanut teidän henkenne. Maksaisitte siten velkanne.

— On paljon muita velkoja, joita en maksa!

— Mestari Pierre, se on välttämätöntä.

Arkkidiakoni puhui käskevästi.

— Kuulkaa, dom Claude, vastasi runoilija perin hämmästyneenä. — Teette väärin pitäessänne niin kiinni tuosta ajatuksesta. Enpä tosiaankaan tiedä, miksi antaisin hirttää itseni toisen sijasta.

— Mikä teitä sitten niin kiinnittää elämään?

— Oh! tuhannet seikat!

— Mitkä, jos saan luvan kysyä?

— Mitkähkö? Ilma, taivas, aamu, ilta, kuutamo, hyvät ystäväni kulkurit, meidän janoiset kurkkumme, Pariisin kauniin rakennustaiteen tutkiminen, kolme suurta, keskeneräistä teosta, joista yksi piispaa ja hänen myllyjään vastaan; mistäpä tietäisin kaiken? Anaksagoras sanoo, että hän oli olemassa ihailukseen aurinkoa. Ja sitten minulla on onni viettää kaikki päivät aamusta iltaan erään neron seurassa: oman itseni, ja se on sangen miellyttävää.

— Päästä narrinpeleihin! murahti arkkidiakoni. — No niin, ketä on sinun kiittäminen tästä elämästä, jonka olet tehnyt niin suloiseksi? Ketä saat kiittää siitä, että voit hengittää tätä ilmaa, että saat katsella tätä taivasta, että voit yhä huvittaa leivonsieluasi houreilla ja hulluuksilla? Missä olisit ilman häntä? Tahdot siis, että hän kuolee, hän, jonka avulla sinä elät, että hän kuolee, tuo kaunis, suloinen, ihailtava olento, tarpeellinen maailman valoksi, jumalallisempi kuin Jumala! samalla kun sinä puoliviisas ja puolihullu, jonkin turha luonnos, eräänlainen kasvi, joka luulet liikkuvasi ja ajattelevasi, jatkat elämää, jonka olet varastanut häneltä, yhtä hyödyttömänä kuin palava kynttilä keskellä päivää? Hieman sääliä, Gringoire! ole jalomielinen vuorostasi. Hän on ottanut ensi askeleen.

Pappi oli puhunut kiihkeästi. Gringoire kuunteli häntä aluksi epämääräisin ilmein, mutta vähitellen hän heltyi ja virnisti viimein niin traagillisesti, että hänen kalpeat kasvonsa muistuttivat ähkyä potevan vastasyntyneen lapsen kasvoja.

— Te puhutte innostavasti, sanoi hän kuivaten kyöneleen. — No niin! mietin asiaa. — Mutta sangen merkillinen on teidän ajatuksenne. — Vaan kukapa tietää? jatkoi hän hetkisen kuluttua, — ehkäpä he eivät hirttäisikään minua. Eihän kihlaus aina naimisiin vie. Ehkäpä he, löytäessään minut niin

eriskummaisissa pukimissa kuin hameessa ja myssyssä, purskahtavat nauramaan. — Ja jos hirttävätkin, niin olkoon menneeksi! kuolema kuin kuolema; tai oikeastaan ei se ole muiden kuolemain kaltainen. Se kuolema on viisaan arvoinen, joka koko ikänsä on häälynnyt sinne tänne, kuolema, joka, kuten todellisen epäilijän sielu, ei ole kala eikä lintu, kuolema täynnä pyrrholaisuutta ja epäröintiä, joka pysyttää ihmisen taivaan ja maan välillä ja antaa hänen häilyä. Se on filosofin kuolema ja se on ehkä ennalta minulle määrätty. On komeata kuolla niin kuin on elänytkin. Pappi keskeytti hänet:

— Onko sovittu?

— Mikä on kuolema oikeastaan? jatkoi Gringoire haltioituneena. Ikävä hetki, tulliportti, askel mitättömästä tyhjään. Kun joku kysyi megalopolilaiselta Kerkidakselta, kuolisiko hän mielellään, vastasi hän: "Miksi ei? Sillä kuolemani jälkeen saan nähdä nuo suuret miehet, Pythagoraksen filosofien, Hekataeuksen historioitsijain, Homeroksen runoilijani ja Olympoksen soittoniekkani joukossa."

Arkkidiakoni tarjosi hänelle kätensä.

— Sovittu siis? te tulette huomenna.

Tämä liike palautti Gringoiren todellisuuteen.

— Oh! eipä suinkaan! sanoi hän sellaisen henkilön äänellä, joka havahtuu unesta. Hirteenkö! Se on liian mieletöntä. Siihen en suostu.

— Hyvästi sitten! Ja arkkidiakoni lisäsi hampaittensa välitse:

— Kyllä sinut vielä tapaan!

— En tahdo, että tuo perhanan mies minut vielä tapaa, ajatteli Gringoire ja juoksi dom Clauden jälkeen. — Kuulkaahan, herra arkkidiakoni, ei kaunaa vanhojen ystävien kesken! Te olette mieltynyt tuohon tyttöön, vaimooni, piti minun sanoa, ja se ilahduttaa minua. Te olette miettinyt keinon, millä pelastaa hänet Notre-Damesta. Mutta teidän suunnitelmanne on mitä epämiellyttävintä minulle, Gringoirelle. — Kunpa tietäisin toisen, minä! — Nyt iski päähäni jotakin: sangen loistava mielijohde. — Mitä sanoisitte, jos esittäisin teille keinon, millä vapauttaisimme hänet, minun kaulani joutumatta vaaraan? Eikö se tyydyttäisi teitä? Onko aivan välttämätöntä, että minä joudun hirteen, ennen kuin olette tyytyväinen?

Pappi riuhtaisi kärsimättömydessään kauhtanansa napit irti.

— Anna sanojesi vuotaa! — Mikä on keinosi?

— Niin, sanoi Gringoire puhellen itsekseen ja pannen mieltäväisenä etusormen nenälleen, — se tepsii! — Kulkurit ovat rohkeita poikia. — Mustalaiset rakastavat häntä. — He nousevat käden käänteessä. — Ei mikään ole sen helpompaa. — Salainen rynnäkö. — Metelin aikana voi hänet helposti viedä pois. — Huomeniltana... — He eivät parempaa pyydäkään.

— Keinosi! puhu! sanoi pappi ravistaen häntä.

Gringoire kääntyi majesteetillisena hänen puoleensa:

— Antakaa minun olla! näettehän, että minä olen luomistyössä. Hän mielti vielä hetkisen. Sitten hän paukutti käsiään omalle ajatukselleen huutaen: — Mainiota! Käy kuin leikki!

— Keinosi! toisti Claude suuttuneena.

Gringoire säteili ilosta.

— Tulkaa, niin sanon sen teille hiljaa. Se on sangen sukkela takaportti, joka johtaa meidät kaikki ehjin nahoin leikistä. Herra paratkoon! täytyyhän tunnustaa, etten ole mikään pässinpää.

Hän keskeytti puheensa:

— Ah! mutta onko tuo pieni vuohi hänen luonaan?

— On. Piru sinut periköön!

— Se aiottiin hirttää myös, eikö niin?

— Mitä se minua liikuttaa?

— Niin, se olisi hirtetty myös. Viime kuussa hirtettiin muuan emäsikakin. Pyöveli pitää sellaisista. Hän syö sitten elukat. Hirttää kaunis Djali! Pikku kuttu parka!

— Kirottu! huusi dom Claude. Sinä vasta kiduttaja olet. Minkä keinon olet keksinyt hänen pelastamiseksi, tolvana? Täytyykö kiskoa suunnitelmasi sinusta pihdeillä ulos?

— Varovammin, mestari! — No kuulkaa!

Gringoire kumartui kuiskaamaan arkkidiakonin korvaan vilkuillen levottomana joka haaralle, vaikka ei kadulla liikkunut ketään. Kun hän oli lopettanut, paiskasi dom Claude hänelle kättä ja sanoi kylmästi:

— Hyvä. Huomenna.

— Huomenna, toisti Gringoire. Ja arkkidiakonin loitotessa suunnalleen, hän lähti astelemaan omalle taholleen mutisten itseksensä:

— Tämä on ankara juttu, herra Pierre Gringoire. Mutta mitäpä siitä! Eihän ole sanottu, että vaikka onkin pieni, pitäisi pelätä suuria yrityksiä. Biton kantoi suurta sonnia harteillaan; västäräkit, kertut ja rautaiset lentävät valtameren yli.

II. Rupea kulkuriksi

Kun arkkidiakoni palasi luostariin, hän tapasi kammionsa ovella veljensä Jehan du Moulinin, joka odotti häntä ja joka aikansa kuluksi oli hiilellä piirtänyt vanhemman veljensä kuvan varustaen sen suunnattomalla nenällä.

Dom Claude tuskin huomasikaan veljeään. Hänellä oli muuta ajattelemista. Nuo iloiset tyhjäntoimittajan kasvot, jotka niin usein olivat säteilyllään kirkastaneet papin synkät piirteet, eivät nyt kyenneet haihduttamaan sitä usvaa, joka päivä päivältä yhä tiheämpänä levittäytyi tämän epäterveen, myrkyllisen ja rämettyneen sielun ylle.

— Hyvä veli, sanoi Jehan arasti, tulin sinua katsomaan.

Arkkidiakoni ei edes vilkaissut häneen.

— Mitä nyt?

— Hyvä veli, jatkoi teeskentelijä, olet niin hyvä minulle ja annat minulle niin hyviä neuvoja, että aina palaan luoksesi.

— Entä sitten?

— Voi! veljeni, miten oikeassa olitkaan sanoessasi: — Jehan! Jehan! *cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina*. [Oppilaiden kurittomuus on oppineiden opin loppu.] Jehan, ole järkevä, Jehan, ole ahkera; Jehan, älä ole öitä poissa kollegiosta ilman laillista syytä ja johtajan lupaa. Älä tappele pikardilaisten kanssa, *noli, Joannes, verberare picardos*. Älä mätäne tietämättömän aasin lailla, *quasi asinus illitteratus*, koulun oljilla. Jehan, anna mestarin kurittaa itseäsi mielensä mukaan. Jehan, mene joka ilta kappeliin ja laula siellä antienne [liturginen säkeistö, joka lauletaan virren edellä] virsineen ja rukouksineen ylistetylle Neitsyt Marialle. Ah! Voi! miten oivallisia neuvoja!

— Mitä vielä?

— Veljeni, näet tässä syyllisen, rikollisen, kurjan, hummaajan, viheliäisen ihmisen! Rakas veljeni, Jehan on tallannut hyvät neuvosi jalkainsa alle kuin oljet ja lannan. Mutta olen saanut siitä aika rangaistuksen, ja hyvä Jumala on erinomaisen oikeamielinen. Niin kauan kun minulla on ollut rahaa, olen mässäillyt, hullutellut ja viettänyt iloista elämää. Oh! miten irstailu, joka on niin kaunis etupuolelta, on takaapäin ruma ja inhottava! Nyt ei minulla ole enää penniäkään ja olen myynyt pöytäliinani, paitani ja pyyhkeeni. Iloinen elämä on lopussa! Kaunis kynttilä on sammunut, eikä minulla ole enää kuin vaivainen savuava talikynttiläpahanen. Tytöt tekevät pilkkaa minusta. Omatuntoni on kipeä, ja karhut vainoavat minua.

— Entä vielä? sanoi arkkidiakoni.

— Ah! rakastettu veljeni, minä tahtoisin mielelläni aloittaa paremman elämän. Tulen luoksesi katuvana syntisenä. Tunnustan rikokseni. Lyön armotta rintoihini nyrkeilläni. Olet aivan oikeassa toivoessasi, että suorittaisin tutkintoni ja pääsisin aliopettajaksi Torchin kollegioon. Tunnen nyt aivan harvinaista kutsumusta tuohon toimeen. Mutta minulla ei ole enää mustetta; sitä pitäisi ostaa; minulla ei ole enää kyniä; niitäkin pitäisi ostaa. Kaikkeaa tätä varten tarvitsisin kipeästi hieman varoja. Ja minä tulen luoksesi, hyvä veljeni, sydän täynnä katumusta.

— Siinäkö kaikki?

— Niin, sanoi ylioppilas. Vähän rahaa.

— Minulla ei ole.

Tällöin ylioppilas sanoi vakavana ja päättävänä:

— No niin, veljeni, olen pahoillani, mutta minun täytyy sanoa sinulle, että minulle on eräältä toiselta taholta tehty sangen edullisia tarjouksia. Etkö halua antaa minulle rahaa? — Etkö? — Siinä tapauksessa rupean kulkuriksi.

Hän lausui tämän hirmuisen sanan Ajaksin ilmein, joka odottaa salamaniskua.

Arkkidiakoni sanoi hänelle kylmästi:

— Rupea kulkuriksi.

Jehan kumarsi syvään ja lähti viheltäen astumaan alas luostarin portaita.

Kun hän luostarin pihalla meni veljensä kammion ikkunan ohitse, kuuli hän sen aukeavan, kohotti päänsä ja näki arkkidiakonin ankarat kasvot ikkuna-aukossa.

— Mene hornantuuttiin! sanoi dom Claude, tässä viimeiset rahat, mitkä minulta saat.

Ja samassa pappi paiskasi Jehania kukkarolla niin, että hänen otsaansa nousi aika kuhmu. Ylioppilas koppasi kukkaron ja lähti tiehensä harmistuneena mutta tyytyväisenä aivan kuin koira, jota nakellaan ydinluilla.

III. Eläköön ilo!

Lukija ei liene unohtanut, että osa Ihmeiden pihaa rajoittui kaupungin vanhaan ympärismuuriin, jonka tornit näihin aikoihin alkoivat pahasti rappeutua. Yhden torneista kulkurit olivat valinneet nautiskelujensa tyyssijaksi. Alimmassa tornisalissa oli kapakka, ja muu osa oli muuna huoneistona. Tämä torni oli koko kulkurinpesän vilkkain ja samalla myös iljettävin paikka. Se oli jonkinlainen suunnaton mehiläispesä, joka surisi yötä päivää, öisin, kun koko muu kerjäläispesä nukkui, kun torin reunoilla sijaitsevista mökkirähjistä ei enää näkynyt ainoatakaan valaistua ikkunaa, kun ei enää kuulunut ainoatakaan huutoa noista lukemattomista asunnoista, noista varkaitten, ilotyttöjen ja varastettujen tai aviottomain lasten muurahaispesistä, saattoi aina tuntea tuon iloisen tornin sieltä kuuluvasta remusta ja punertavasta valosta, joka yhtäaikaa luukuista, ikkunoista ja muurinhalkeamista loistaen säteili aivan kuin sen kaikista huokosista.

Kellari oli siis kapakkana. Sinne astuttiin matalasta ovesta ja niin kömpelöitä portaita myöten kuin klassillinen aleksandriini. Oven päällä oli osoitekilpenä ihmeellinen töherrys, joka esitti muokkaamatonta maata ja tapettuja kananpoikia ja jossa oli päällekirjoituksena sanaleikki: *Sielunkellojen soittajille*.

Eräänä iltana, juuri kun kaikissa Pariisin kirkoissa soitettiin iltakelloja, olisivat vartijat, jos he olisivat rohjenneet tunkeutua pelättyyn Ihmeiden pihaan, huomanneet että kulkurikapakassa oli tavallista suurempi metakka, että siellä juotiin ja kiroiltiin tavallista enemmän. Torilla kapakan ulkopuolella liikkui kulkuriryhmiä, jotka innokkaasti puhelivat hiljaisella äänellä, aivan kuin jotakin tärkeätä olisi ollut tekeillä, ja siellä täällä teroitti joku ryysyläinen kyyrysillään ruostunutta miekkaa kiveä vasten.

Itse kapakkahuoneessa olivat viini ja peli niin voimakkaina ajatusten johdattimina kulkurien tämäniltaisissa keskusteluissa, että olisi ollut vaikeata juomarien puheista arvailla, mistä oli kysymys. He olivat vain tavallista riehakkaammalla tuulella, ja jokaisen vyöllä välkkyi jokin vesuri, kirves, suuri lyömämiekka tai vanhan pyssyn rautahaka.

Sali oli suuri ja pyöreä, mutta pöytiä oli niin tiheässä ja väkeä niin paljon, että koko kapakan sisällys, miehet, naiset, penkit, olutruukut, juomarit, nukkujat, pelurit, terveet ja rammat näyttivät yhteiseltä sotkuiselta mylläkältä, jossa oli yhtä vähän järjestystä ja sopusointua kuin osterinkuoriläjässä. Joitakin talikynttilöitä paloi siellä täällä pöydillä; mutta kapakan varsinainen valonlähde, mikä siellä vastasi kattokruunua teatterisalissa, oli takkavalkea. Kellari oli niin kostea, ettei siellä koskaan, ei edes keskikesällä, annettu tulen sammua takasta, suunnattomasta takasta, jossa oli kuvanveistoksilla koristettu katos, joka oli täynnä raskaita rautaisia kolmijalkoja ja keittiöastioita ja jossa loimusi tuollainen valtainen halko- ja turveroihu, jollainen öisin kylänkujilla luo pajan ikkunasta punertavan

kuvan vastakkaiselle seinälle. Suuri koira, joka vakavana istui tuhkassa, käänteli varrasta, joka oli täynnä lihanpaloja.

Sekamelskasta huolimatta saattoi ensi silmäyksen jälkeen erottaa tuossa joukossa kolme päiden ryhmää, jotka tunkeilivat kolmen henkilön ympärillä, jotka lukija jo tuntee. Yksi näistä henkilöistä, joka oli pukeutunut omituisiin itämaisiiin helyihin, oli Mathias Hungadi Spicali, Egyptin ja mustalaisten herttua. Tuo heittiö istui eräällä pöydällä jalat ristissä, sormi pystyssä ja piti äänestä esitelmää valkeasta ja mustasta noituudesta häntä ympäröivälle, suu auki kuuntelevalle joukolle. Toinen ryhmä oli kerääntynyt tiheään kehään vanhan ystäväme urhokkaan Tunisin kuninkaan ympärille, joka oli aseistautunut kiireestä kantapäähän. Clopin Trouillefou valvoi vakavana ja matalalla äänellä suuren, aseilla täytetyn tynnyrin tyhjentämistä, joka pohja avattuna oli hänen edessään ja josta virtasi tukuttain kirveitä, miekkoja, kypäriä, panssaripaitoja, rintavarustuksia, peitsen- ja keihäänkärkiä, kaaria ja nuolia kuin omenia ja rypäleitä runsaudensarvesta. Jokainen otti kasasta kuka kypärin, kuka pistinmiekan, kuka ristikahvalla varustetun tikarin. Lapsetkin aseistautuivat, ja olipa joukossa raajarikkojakin, jotka rautapaitoihin pukeutuneina kömpivät käsillään eteenpäin juomarien jaloissa kuin suuret kilpikonnat.

Kolmas ryhmä vihdoinkin, joka oli meluisin, iloisin ja lukuisin, tungeskeli pöytien ja penkkien ääressä, joiden keskeltä kaikui kimakka ääni, joka lähti raskaitten, kypäristä kannuksiin saakka täydellisten varustusten sisältä ja joka piti puhetta ja kiroili. Henkilö, joka siten oli taottu rautaan kiireestä kantapäähän, peittyi niin täydellisesti sotaisen asunsa kätköön, ettei koko miehestä näkynyt muuta kuin julkea, punainen pystynenä, suortuva vaaleita hiuksia, punaiset huulet ja rohkeat silmät. Hänen vyönsä oli täynnä erikokoisia tikareja, kupeella riippui pitkä miekka, vasemmassa kädessä oli jousi, pöydällä hänen edessään suuri viiniruukku ja oikeassa kainalossa lihava, puolialaston tyttö. Kaikki suut hänen ympärillään nauroivat, kiroilivat ja joivat. Jos tähän lisää parikymmentä pienempää ryhmää, tarjoilevat tytöt ja pojat, jotka juoksivat edes takaisin ruukut päitensä päällä, biljardin, ruutupelin, nopan, korttien ja innostuttavan tringletpelin pelaajat, toran yhdessä nurkassa, rakastelun toisessa, niin saa jo joltisenkin kuvan tästä joukosta, jota valaisi suuren loimuavan tulen hehkuva hohde, joka sai kapakan seinillä häilymään tuhannet suhdattomat ja eriskummaiset varjot.

Mitä meluun tulee, muistutti se suuren kirkonkellon täyttä pauhinaa kellon sisällä kuultuna.

Paistinpannu, jossa käräsi rasvasade, täytti ainaisella räiskeellään noiden tuhansien keskustelujen välit, jotka risteilivät salin toisesta päästä toiseen.

Keskellä tätä hälinää istui salin perällä takan vieressä olevalla penkillä mieltävä filosofi jalat tuhkassa ja tuijottaen tuleen. Hän oli Pierre Gringoire.

— No kiireesti! joutukaa, aseistautukaa! tästä lähdetään liikkeelle tunnin päästä! sanoi Clopin argotlaisilleen.

Joku tyttö rallatti:

Isä, äiti, hyvää yötä!
Valot viimeiset sammutetaan.

Kaksi kortinpeluria toraili.

— Lurjus! huusi punakampi ja heristi nyrkkiä toiselle, tahdotko että isken ristin kuonoosi! Sittenhän voit käydä ristipampusta kuninkaan korttipelissä.

— Uh! ulvoi muuan normandialainen, jonka helposti tunsi nenä-äänestään, täällä ollaan yhtä ahtaassa kuin pyhimykset Caillouvillessa!

— Pojat, sanoi kuulijakunnalleen Egyptin herttua kimeällä äänellä, Ranskan noidat lentävät hornaan ilman luutaa, silavaa ja ratsua pelkillä manaussanoilla. Italialaisilla on aina pukki odottamassa ovenpielessä. Mutta kaikkien täytyy lentää savutorven kautta.

Kaiken tämän melun yli kaikui kuitenkin kiireestä kantapäähän aseistautuneen nuoren vekkulin ääni.

— Hurraa! hurraa! kirkui hän. Tänään lähden ensimmäiseen aseleikkiini! Kulkuri! minä olen kulkuri, Jumalauta! Kaatakaa minulle viiniä! — Ystävät, nimeni on Jehan Frolo du Moulin, ja minä olen aatelismies. Olen varma siitä, että jos Jumala olisi santarmi, hän rupeaisi rosvoksi. Veljet, me lähdemme kauniille retkelle. Me olemme urhoollista väkeä. Piiritämme kirkon, lyömme ovet säpäleiksi, vapautamme sieltä tuon kauniin tytön, pelastamme hänet tuomarien ja pappien käsistä, revimme maahan luostarin ja poltamme piispan palatsiinsa, ja kaikki käy käden käänteessä, pikemmin kuin joku pormestari ehtii pistää lusikallisen soppaa suuhunsa. Asiamme on oikea, me ryöstämme Notre-Damen, se siitä. Me hirtämme Quasimodon. Tunnetteko Quasimodon, hyvät naiset? Oletteko nähneet hänen heiluttavan suurta kelloa helluntaina? Hitto vieköön! Se vasta on kaunista! Luulisi näkevänsä pirun

ratsastavan suurella kidalla. — Ystäväni, kuulkaa minua, olen kulkuri täydestä sydämestäni ja sielustani, olen täydellinen argotlainen, olen synnynnäinen lurjus. Olen ollut sangen rikas ja olen syönyt omaisuuteni. Äitini tahtoi tehdä minusta upseerin, isäni alidiakonin, tätini oikeusneuvoksen, isoäitini kuninkaallisen pronotaarin, isäntätini rahatoimikamarin virkamiehen. Mutta minäpä rupesinkin kulkuriksi. Kun sanoin sen isälleni, sylkäisi hän kirouksensa vasten kasvojani, mutta äitini, tuo vanha nainen, alkoi vetistellä ja pihistä niin kuin halot tuolla keittojalkojen alla. Eläköön ilo! Olen oikea bicêtréläinen! [*Bicêtre*, hulluinhuone lähellä Pariisia] — Tarjoilijatar, hempukkani, kiikuta toista viiniä! Vielä on minulla millä maksaa! En huoli Suresnes-viiniä. Se karvastelee kurkkuani. Mieluummin huuhton sitä, piru vieköön! vaikka juurikorilla!

Joukko remahti suosionosoituksiin ja nauruun. Huomatessaan hälinän ympärillään yltyvän ylioppilas huudahti:

— Voi mikä ihana melu! *Populi debacchantis populosa debacchatio!* Mässäävän kansan joukkomässäys! — Sitten hän alkoi laulaa iltamessua veisaavan kaniikin äänellä ja haltioitunein katsein: — *Quae cantica! quae organa! quae cantilena! quae melodiae hic sine fine decantantur! sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!* [Mitä lauluja! mitä ääniä! mitä säveliä täällä alati kaiutellaan! soivat suloiset virsien soinnut, enkelien ihanimmat sävelet, ihmeelliset laulujen laulut!] Hän keskeytti ja huusi: — Helvetin kapakanemäntä, anna minulle ruokaa!

Rähinä vaimeni hetkiseksi. Egyptin herttuan kuultiin rämeällä äänellä opettavan mustalaisiaan:

—... Kärppää nimitetään Aduineksi, kettua Sinijalaksi tai Metsänjuoksijaksi, sutta Harmaa jalaksi tai Kultajalaksi, karhua Ukoksi tai Isoisäksi. — Tontun lakki tekee näkymättömäksi ja sen avulla näkee näkymättömiä seikkoja. — Konnat ristitään puettuina punaiseen tai mustaan samettiin, kulkunen kaulassa, kulkuset jaloissa. Risti-isä pitelee päästä, ristiäiti peräpuolesta. — Sidragasum-paholaisen mahti pakottaa tytöt tanssimaan ilkosen alastomina.

— Hitto vieköön! huudahti Jehan, tahtoisinpa olla Sidragasum-paholainen.

Tällä välin jatkoivat kulkurit kapakan toisessa päässä kuiskaillen aseistautumistaan.

— Esmeralda raukka! sanoi muuan mustalainen. — Hän on sisaremme. — Hänet täytyy pelastaa sieltä.

— Hän on siis yhä Notre-Damessa? kysyi muuan juutalaisen näköinen kaupustelija.

— On, piru vieköön!

— No niin! toverit, huudahti kaupustelija, Notre-Dameen! Ja sitä paremmalla syyllä, koska Pyhän Féréolin ja Pyhän Ferrutionin kappeleissa on kaksi patsasta, toinen Pyhän Johannes Kastajan ja toinen Pyhän Antoniuksen, jotka kumpikin ovat puhdasta kultaa ja painavat yhteensä seitsemäntoista markkaa [vanha painoyksikkö, naula] ja viisitoista esterliiniä ja joiden jalustat ovat kullattua hopeata ja painavat yhteensä seitsemäntoista unssia. Tiedän sen. Olen kultaseppä.

Tällöin tuotiin Jehanille hänen illallisensa. Hän huudahti loikoen hänen vieressään lojuvan tytön rinnoilla:

— Pyhän Voul-de-Lucques'in kautta, jota kansa nimittää pyhäksi Gogueluksi, olenpa täysin onnellinen. Tuolla vastapäätäni on pässinpää, joka katselee minua arkkiherttuan siloisella naamalla. Tuossa vasemmalla istuu toinen, jolla on niin pitkät hampaat, että ne peittävät leuan. Ja sitten olen samassa asemassa kuin marsalkka Gié Pontoisea piirittäessään: oikea sivustani nojaa mäennyppylään. Mahometin vatsan nimessä, toveri! Sinä näytät kulkukauppiaalta ja tulet istumaan minun viereeni! Olen aatelismies, ystäväni. Kauppias ja aatelismies eivät sovi yhteen. Mene tiehesi siitä! — Hei, te siellä! älkää tapelko! Mitä, Baptiste Croque-Oison, sinä, jolla on niin kaunis nenä, panet sen alttiiksi tuon rentun suurille nyrkeille! Hölmö! *Non cuiquam datum est habere nasum!* [Ei kaikilla ole oikeutta nenään] — Olet tosiaan jumalallinen, Jacqueline Ronge-Oreille! vahinko vain, ettei sinulla ole hiuksia. — Hohoi! nimeni on Jehan Frolo, ja veljeni on arkkidiakoni. Piru hänet periköön! Tämä on kaikki totta. Kun rupesin kulkuriksi, luovuin ilomielin paratiisissa olevasta talonpuolikkaasta, jonka veljeni oli minulle luvannut. *Dimidiam domum in paradiso* [talonpuolikas paratiisissa], niin sanotaan tekstissä. Minulla on läänitys Tirechappe-kadun varrella, ja kaikki naiset ovat hullaantuneita minuun, yhtä varmasti kuin on totta, että pyhä Eloy oli mainio kultaseppä ja hyvän Pariisin kaupungin viisi ammattikuntaa ovat nahkurin, valkoparkitsijan, nahanvärjäjän, kukkarontekijän ja nahanpakottajan ammattikunnat ja Pyhä Laurentius poltettiin munankuorilla. Vannon teille, toverit,

Etten vuoteen viiniä juo, jos on valhetta kaikki tuo!

Kaunoiseni, tulee kuutamoinen, katsohan tuosta aukosta, miten tuuli hajoittaa pilvet. Aivan kuin sinun kaulahuivisi. — Tytöt, niistäkään lapset ja kynttilät. — Kristus ja Muhametti! mitä minä nyt suuhuni sain, Jupiter! Hoi! senkin noita, hiukset, jotka puuttuvat porttojesi päistä, ovat sinun munakkaissasi. Kuules, akka! minä pidän kaljupäistä munakkaista. Lyököön piru nenäsi lättään! — Kaunis Beelsebubin kapakka, jossa portot kampaavat hiuksiaan haarukoilla!

Ja hän heitti lautasen lattialle ja alkoi hoilata kohti kurkkuaan:

Ei ole mulla, parkitulla, pirulaisten takia, ei uskoa, ei lakia, ei kotia, ei sukua, ei kuningasta, enkä pidä lukua jumalasta!

Tällä välin oli Clopin Trouillefou saanut aseet jaetuksi. Hän lähestyi Gringoirea, joka näytti vaipuneen syviin unelmiin nojaten jalkojaan takan rautaristikoon.

— Pierre ystävä, sanoi Tunisin kuningas, mitä pirua sinä ajattelet?

Gringoire kääntyi häneen päin surumielisesti hymyillen:

— Pidän tulesta, hyvä korkea herrani. En siitä arkipäiväisestä syystä, että se lämmittää jalkojamme ja kiehuttaa keittomme, vaan siksi, että se suitsee säkeniä. Toisinaan saatan tuntikausia katsella säkeniä. Näen tuhansia seikkoja noissa tähdissä, jotka sinkoilevat lieden mustaan kitaan. Nuokin tähdet ovat maailmoja.

— Perhana sinua ymmärtää, sanoi kulkuri. — Tiedätkö mitä kello on?

— En tiedä, vastasi Gringoire. Clopin meni Egyptin herttuan luo.

— Veli Mathias, tämä yö ei ole oikein suotuisa. Sanotaan kuningas Ludvig XI:n olevan kaupungissa.

— Sitä suurempi syy temmata sisaremmen pois hänen kynsistään, vastasi vanha mustalainen.

— Sinä puhut miehen lailla, Mathias, sanoi Tunisin kuningas. Se käy käden käänteessä. Kirkossa ei ole pelättävissä vastarintaa. Kaniikit ovat jäniksiä, ja meitä on paljon. Tuomarit saavat pitkän nenän tullessaan häntä huomenna noutamaan! Paavin suolien kautta! tuo kaunis tyttö ei saa joutua hirteen!

Clopin lähti ulos.

Tällöin kuului Jehan huutavan käheällä äänellä:

— Minä juon, minä syön, olen juovuksissa, olen Jupiter! — Kuules, Pierre l'Assommeur, jos vielä katselet minua noin, niin näpsäytän sinua nenälle.

Gringoire oli puolestaan ryhtynyt tarkastamaan hurjaa ja meluisaa näytelmää ympärillään sen jälkeen, kun hänet oli herätetty mietteistään, ja hän mutisi hampaittensa välitse: *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas* [Viini ja humala herättää irstautta ja pahaa elämää]. Teet oikein, Gringoire, kun et juo, ja pyhä Benediktus sanoo mainiosti: *Vinum apostatare facit etiam sapientes*. [Viini tekee viisaistakin luopioita]

Clopin Trouillefou palasi sisälle ja huusi jyrisevällä äänellä:

— Keskiyö!

Tämän sanan kuullessaan, jolla oli sama vaikutus kuin torventörähdyksellä lepäävään rykmenttiin, riensivät kaikki kulkurit, miehet, naiset ja lapset, ulos kapakasta aseitten ja rautavarustusten kauheasti rämistessä.

Kuu oli kadonnut pilveen.

Ilmeiden piha oli aivan pimeä. Ei näkynyt mitään valoja. Se ei kuitenkaan ollut läheskään tyhjä. Siellä erotti joukon miehiä ja naisia, jotka puhelivat hiljaisella äänellä. Kuului hillittyä hälinää, ja pimeässä välkkyi kaikenlaisia aseita. Clopin nousi suurelle kivelle.

— Paikoillenne, Argot! huusi hän. Paikoillenne, Egypti!
Paikoillenne, Galilea!

Pimeässä syntyi liikettä. Tuo suunnaton väkijoukko näytti järjestäytyvän rivistöksi. Jonkin minuutin kuluttua kuului taas Tunisin kuninkaan ääni:

— Nyt hissun kissun halki Pariisiin! Tunnussana on, muistakaa se:
Puukko tupessa! Soihtuja ei sytytetä ennen kuin Notre-Damen luona.

Mars!

Kymmenen minuuttia myöhemmin pakenivat ratsuvartijat säikähtäneinä pitkän, mustan kulkukeen tieltä, joka eteni Pont-au-Changea kohden pitkin hallikorttelin sokkeloisia katuja.

IV. Tyhmä ystävä

Sinä yönä Quasimodo ei nukkunut. Hän oli juuri tehnyt viimeisen kierroksensa kirkossa. Hän ei ollut huomannut, että dom Claude oli hänen parhaillaan sulkiessa kirkon ovia kulkenut hänen ohitseensa ja näyttänyt hieman tyytymättömältä nähdessään hänen huolellisesti työntävän eteen suunnattomat rautasalvat, jotka tekivät ovet lujiksi kuin muurit. Dom Claude näytti tavallista hajamielisemmältä. Hän oli muuten tuon yöllisen kohtauksen jälkeen Notre-Damen katolla kohdellut Quasimodoa ankarasti. Mutta kohtelipa arkkidiakoni häntä miten tylysti tahansa, vaikkapa joskus loikin häntä, ei mikään järkyttänyt uskollisen kellonsoittajan kuuliaisuutta, kärsivällisyyttä ja nöyryyttä. Hän kärsi arkkidiakonin taholta kaikkea, sättimisiä, uhkauksia ja lyöntejä ilman moitetta tai valitusta. Korkeintaan hän seurasi katseellaan levottomana arkkidiakonia, kun tämä nousi tornin portaita ylös, mutta arkkidiakoni ei enää tullut mustalaistytön näkyviin.

Tänä yönä oli siis Quasimodo, silmätyään ohimennen hylättyjä kellojaan, Jacquelinea, Marieta ja Thibautaa, noussut pohjoisen tornin korkeimmalle pengermälle ja ryhtynyt katselemaan Pariisia, asetettuaan lyijykaton huolellisesti suljetun salalyhtynsä. Yö oli, kuten sanottu, sangen pimeä. Pariisi, joka siihen aikaan oli miltei kokonaan vailla katuvalaistusta, kuvastui silmään mustien möhkäleiden rykelmältä, jonka siellä täällä Seinen himmeä valokuova halkaisi. Quasimodo saattoi erottaa vain yhden ainoan ikkunan valon. Se loisti kaukana idässä olevasta rakennuksesta, jonka epämääräinen, tumma hahmo näkyi Porte Saint-Antoinen seudun kattojen yllä. Sielläkin valvoi joku.

Antaessaan katseensa näin harhailla pitkin tuota sumuista, pimeää taivaanrantaa, kellonsoittaja tunsu omituista levottomuutta. Hän oli useita päiviä ollut vahdissa. Hän näki alati synkännäköisten miesten liikuskelevan kirkon ympärillä ja pitävän silmällä tytön turvapaikkaa. Hän pelkäsi, että tuota onnetonta pakolaista vastaan oli jotakin tekeillä. Hän kuvitteli, että sekä tyttö että hän olivat kansan vihan kohteina, ja että milloin tahansa saattoi jotain tapahtua. Hän olikin aina vahdissa tornissaan tarkaten vuoroin kammiota, vuoroin Pariisia valppaana ja epäluuloisena kuin vahtikoira.

Quasimodon katsellessa tutkivasti kaupunkia tuolla silmällä, jonka luonto jonkinlaiseksi korvaukseksi oli tehnyt niin tarkkanäköiseksi, että se miltei saattoi täyttää niidenkin aistien tehtävän, jotka kellonsoittajalta puuttuivat, hänestä näytti yhtäkkiä siltä kuin Vieille-Pelleterien rantakadun varjokuvassa olisi ollut jotain omituista, että jotakin liikkui siellä, ettei kaidemuurin äärioviiva, joka mustana kuvastui joen vaaleaa juovaa vasten, ollutkaan suora eikä liikkumaton, kuten muiden rantakatujen, vaan keinuili virran laineiden tai liikkeellä olevan kansanjoukon päiden lailla.

Tämä tuntui hänestä kummalliselta. Hän terästi katsettaan. Liike näytti lähenevän Citétä. Muuten ei näkynyt mitään valoa. Hetken tuo liike jatkui rantakadulla, sitten se vähitellen katosi, aivan kuin se olisi tunkeutunut saaren sisempiin osiin, kunnes se viimein kokonaan lakkasi, ja rantakadun viiva oli jälleen yhtä suora ja liikkumaton kuin ennenkin.

Quasimodon koettaessa arvailla, mitä tuo ilmiö merkitsi, sukelsi se uudelleen näkyviin Rue du Parvis'lla, joka kohtisuorassa Notre-Damen julkisivua vastaan kulkee Citén halki. Vihdoin hän näki pimeydestä huolimatta lähestyvän rivistön alkupään tällä kadulla, ja hetken kuluttua saapui torille väkijoukko, josta ei voinut erottaa pimeässä mitään muuta kuin että se oli väkijoukko.

Tuo näky oli tavallaan kauhistava. On luultavaa, että tämä omituinen kulkue, joka niin huolellisesti pysytteli pimeässä, oli myös yhtä vaitelias. Jonkinlaista ääntä täytyi kuitenkin syntyä, vaikkapa vain astunnan töminää. Mutta sitä ei kuuro kellonsoittaja kuullut, ja tuo joukko, josta hän erotti jotakin, mutta ei kuullut mitään, vaikka se liikkui ja hyöri niin lähellä häntä, se vaikutti hänestä kuolleitten äänettömältä ruumiittomalta haamukulkueelta.

Silloin pelko palasi uudelleen hänen mieleensä, ajatus hyökkäyksestä mustalaistytöstä vastaan valtasi hänet uudelleen. Hän tunsu hämärästi vaaran lähenevän. Hän teki tänä uhkaavana hetkenä suunnitelmansa niin varmasti ja nopeasti, ettei sellaista olisi voinut odottaa niin vajaan rakenteisilta aivoilta. Pitikö hänen herättää mustalaistyttö ja viedä hänet pois? Mitä tehdä? Katuja vartioitiin, ja kirkko oli virran partaalla. Ei ollut venettä! ei mitään poispääsyn mahdollisuutta! — Hänellä ei ollut muita mahdollisuuksia kuin kaatua Notre-Damen kynnyksellä, tehdä vastarintaa edes siksi, kun apua ehtisi tulla, jos sitä lainkaan tuli. Mutta Esmeraldan unta ei saanut häiritä. Onneton tyttö ehtisi kyllä vielä herätä kuolemaan. Tehtyään tämän päätöksen Quasimodo alkoi levollisemmin tarkastaa *vihollista*.

Väkijoukko torilla näytti hetki hetkeltä kasvavan. Se oli kai hyvin hiljaa, koska talojen ikkunat torin varrella pysyivät suljettuina. Äkkiä näkyi valoa torilla, seitsemän tai kahdeksan sytytettyä soihtua hulmusi joukon päitten päällä ja syöksi tulikieliä pimeään. Quasimodo näki torilla liikehtivän suunnattoman joukon ryysyisiä miehiä ja naisia, aseistettuina viikatteilla, keihäillä, puutarhaveitsillä ja pertuskoilla, joiden lukemattomat kärjet välkkyivät soihtujen valossa. Sieltä täältä pisti esiin hankoja muodostaen sarvia noille kauheille kasvoille. Hän muisti hämärästi tämän väkijoukon ja luuli siinä tuntevansa kaikki ne päät, jotka muutama kuukausi sitten olivat juhlineet häntä narripaavina. Muuan mies, jolla oli soihtu toisessa ja ryhmysauva toisessa kädessä, nousi kivipylväälle ja näytti pitävän puhetta. Samalla väkijoukko liikehti kuin piirittääkseen kirkon. Quasimodo otti lyhtynsä ja riensi alas tornien väliselle pengermälle nähdäkseen paremmin ja koettaakseen keksiä puolustuskeinoja.

Clopin Trouillefou oli todellakin kulkueen saavuttua Notre-Damen pääportaalin eteen järjestänyt joukkonsa taisteluasentoon. Vaikka hän ei odottanutkaan vastarintaa, hän tahtoi kuitenkin viisaana sotapäällikkönä asettua asentoon, jossa hän saattoi tarpeen tullen puolustautua vartijoiden hyökkäystä vastaan. Hän oli siis asettanut joukkonsa niin, että se ylhäältä tai kaukaa katsoen olisi muistuttanut roomalaista kolmikulmaa Ecnomuksen taistelussa, Aleksanterin sianpäättä tai Kustaa Aadolfin kiilaa. Tämän kolmion alusta nojasi torin perälaitaan ja sulki Parviskadun, toinen sivu Hôtel-Dieuhön, samalla kun toinen sivu sulki Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadun. Clopin Trouillefou oli Egyptin herttuan, ystävämme Jehanin ja uljaimpien kulkurien kanssa asettunut kolmion kärkeen.

Sellainen rynnäkkö, johon kulkurit nyt ryhtyivät Notre-Damea vastaan, ei ollut mikään harvinainen ilmiö keskiajan kaupungeissa. *Poliisia* nykyisessä merkityksessä ei siihen aikaan ollut. Suurissa kaupungeissa ja varsinkin pääkaupungeissa ei ollut järjestävää keskusjohtoa. Läänityslaitos oli muodostanut nämä suuret yhteiskunnat sangen omituisiksi. Kaupunki oli kokoomus lukemattomia läänitysalueita, jotka jakoivat sen sangen erimuotoisiin ja -suuruisiin osiin. Seurauksena tästä oli lukematon joukko erillisiä poliisiryhmäitä, toisin sanoen, ei lainkaan poliisilaitosta. Niinpä oli esimerkiksi Pariisissa niitä sataaneljäkymmentä lääniherraa lukuunottamatta, joilla oli vero-oikeus, kaksikymmentäviisi, joilla oli sekä vero- että tuomio-oikeus, Pariisin piispasta, jolla oli sataviisi katua, Notre-Dame des Champs'n priorin, jolla oli neljä. Kaikki nämä läänitystuomarit tunnustivat vain nimellisesti kuninkaan ylivaltaa. Kaikilla heillä oli poliisivalta. Kaikki he olivat herroja omalla konnullaan. Ludvig XI, tuo väsymätön uurastaja, joka niin pontevasti aloitti läänityslaitoksen rakennuksen hajoittamisen, jota Richelieu jatkoi kuningasvallan ja jonka Mirabeau päätti kansanvallan hyväksi, hän oli koettanut repiä tuota läänitysalueverkkoa, joka peitti Pariisin, kahdella tai kolmella yleisellä poliisisäädöksellä, jotka hän oli rajusti paiskannut sen silmien välitse. Niinpä hän määräsi vuonna 1465 asukkaita yön tullen pitämään valoa ikkunoissa ja sulkemaan koiransa sisälle hirttämisen uhalla; ja samana vuonna hän määräsi sulkemaan kadut rautaketjuilla ja kielsi kantamasta tikaria tai muuta hyökkäysasetta öisin kaduilla. Mutta kaikki nämä yhteiskunnallisen lainsäädännön yritykset unohtuivat pian. Porvarit antoivat vedon sammuttaa kynttilät ikkunoistaan ja koiriensa juosta pitkin katuja; rautaketjut kiinnitettiin paikoilleen vain piirityksen aikana; tikaninkantokielto ei aiheuttanut muuta muutosta, kuin että Ryövärimurjunku sai nimen Rosvoluolankatu, mikä osoitti selvää edistystä. Läänityslaitoksen tuomio-oikeuksien vanha rakennus säilyi vahingoittumattomana; suunnaton joukko tuomiokuntia ja läänityspiirejä, jotka ristiin rastiin kietoutuivat, punoutuivat, sotkeutuivat ja leikkautuivat toisiinsa; hyödytön vahtien, alivahtien ja vastavahtien verkko, jonka silmien lovissa anastelu, rosvoilu ja mellastus temmelsi ase kädessä. Tällaisen sekasorron vallitessa ei siis tuollainen hyökkäys jotakin palatsia tai taloa vastaan kaupungin väkirikkaimmista kortteleissa ollut lainkaan harvinaista. Useimmiten naapurit eivät lainkaan sekaantuneet leikkiin, jollei ryöstö uhannut heidänkin talojaan. He tukkivat korvansa laukauksilta, sulkivat ikkunaluukkunsa, pönkittivät porttinsa ja antoivat asianomaisten suoriutua tappelusta joko vahtien avulla tai ilman, ja seuraavana päivänä sanottiin Pariisissa: — Viime yönä hyökättiin Étienne Barbetten taloon. — Marsalkka de Clermont raastettiin talostaan, jne. — Niinpä oli sekä kuninkaallisissa palatseissa, Louvressa, Palais de Justice'ssa, Bastiljissa ja Tournelles'issa että yksityisten läänitysherrain palatseissa, Petit-Bourbonissa, Hôtel de Sens'issa, Hôtel d'Angoulême'ssa ym. ampuma-aukot muureilla ja porttien päällä. Kirkkoja suojeli niiden pyhyys. Jotkut niistäkin olivat linnoitettuja. Notre-Dame ei kuulunut niihin. Saint-Germain-des-Prés'n apotilla oli muureissa ampuma-aukkoja aivan kuin jollakin paronilla, ja hänen luostarissaan oli käytetty enemmän kuparia tykkeihin kuin keiloihin. Vielä vuonna 1610 oli hänen linnoituksensa nähtävissä. Nyt on tuskin hänen kirkkonsakaan enää jäljellä.

Mutta palatkaamme Notre-Dameen.

Kun ensijärjestelyt oli suoritettu, ja meidän on kulkurien kunniaksi mainittava, että Clopinin määräykset täytettiin ääneti ja erinomaisen täsmällisesti, nousi joukon arvoisa johtaja tuomiokirkon torin aitausmuurille ja puhui käheällä ja voimakkaalla äänellä heiluttaen soihtua, jonka liekki tuulessa hulmuten ja usein oman savunsa pimittämänä vuoroin valaisi kirkkoa, vuoroin antoi sen peittyä pimeään:

— Sinulle, Louis de Beaumont, Pariisin piispa ja parlamentinneuvos, teen minä, Clopin Trouillefou,

Tunisin kuningas, suurvelho, Argot'n ruhtinas ja narrien piispa, tietäväksi: — Sisaremme, joka väärin on tuomittu kuolemaan noituudesta, on paennut sinun kirkkoosi; sinä olet velvollinen suomaan hänelle suojan ja turvapaikan; parlamentti tahtoo kuitenkin ottaa hänet pois, ja sinä suostut siihen; ja huomenna hänet hirtettäisiin Grève-torilla, jollei Jumalaa ja kulkureita olisi. Sen tähden tulemme luoksesi, piispa. Jos kirkkosi on pyhitetty, on sisaremmekin pyhitetty; jollei sisaremme ole pyhitetty, ei kirkkosikaan ole pyhitetty. Siksi vaadimme sinua luovuttamaan tytön, jos tahdot säästää kirkkosi, tai muuten me otamme hänet sieltä ja ryöstämme kirkon. Ja niin tapahtuukin. Minkä vakuudeksi pystytän tähän lippuni, ja Jumala olkoon kanssasi, Pariisin piispa!

Onnettomuudeksi ei Quasimodo kuullut näitä sanoja, jotka lausuttiin jonkinlaisella synkällä ja villillä majesteetillisuudella. Muuan kulkuri ojensi lipun Clopinille, joka juhlallisesti pystytti sen kahden katukiven väliin. Se oli hanko, jonka piikeissä oli verta tippuva raadonkappale.

Sen tehtyään Tunisin kuningas kääntyi ja tarkasti armeijaansa, tuota villiä laumaa, jossa silmät ja keihäät kilpaa kiiluivat. Hetkisen kuluttua hän huusi:

— Eteenpäin, pojat! Työhön puskurit!

Kolmekymmentä rotevaa, jäntevää, sepännäköistä miestä astui esiin moukarit, sorkkaraudat ja rautakanget olkapäillä. He lähestyivät kirkon pääportaalla, astuivat ylös portaita, ja pian nähtiin heidän portaalin syvennyksessä käyvän oveen käsiksi rautakangeilla. Joukko kulkureita seurasi heitä auttaakseen tai katsellakseen. Portaalin yksitoista askelmaa olivat väkeä tulvillaan.

Ovi kesti kuitenkin mainiosti.

— Perkele! se on kova ja itsepintainen! sanoi muuan.

— Se on vanha ja kivettynyt, sanoi toinen.

— Rohkeutta, toverit! innosti Clopin. — Lyönpä pääni vetoa tohvelia vastaan, että olette saaneet oven auki, vapauttaneet tytön ja tyhjentäneet pääalttarin, ennen kuin ainoakaan kirkonvartija on herännyt. Kas niin! luulenpa, että lukko on särkymässä.

Samassa keskeytti Clopinin puheen kauhea ryske, joka kuului hänen takaansa. Suunnaton hirsi oli pudonnut alas ilmasta, murskannut kymmenen tai kaksitoista kulkuria kirkon portailla ja vierit torille kanuunanlaukauksen paukkeella ruhjoen vielä mennessään siellä täällä sääriä tuolta ryysyläisjoukolta, joka tungeskeli torilla ja peräytyi päästäen kauhun huudon. Hetkessä oli portaitten edusta tyhjentynyt. Puskuritkin jättivät oven, vaikka olivat portaalin suojassa, ja itse Clopinkin vetäytyi kunnioittavan välimatkan päähän kirkosta.

— Töin tuskin pääsin ehjänä sen alta! huusi Jehan. — Tunsin ilman leyhäyksen, perhana vie! Mutta Pierre l'Assommeur on mäsänä!

Mahdotonta on kuvata sitä kauhun sekaista hämmästyksiä, millä tämä hirsi pudotessaan löi kulkurit. He tuijottivat hetken ilmaan paljon säikähtäneempinä tämän pölkyn putoamisesta, kuin jos kaksikymmentätuhatta kuninkaallista jousimiestä olisi äkkiä hyökännyt heidän niskaansa.

— Saatana! murahti Egyptin herttua, — tämä haiskahtaa noituudelta!

— Kuu on paiskannut tuon pölkyn päällemme, sanoi Andry le Rouge.

— Luulisinpa, että kuu on Pyhän Neitsyen ystävä! virkkoi François Chantep prune.

— Tuhat paavia! karjaisi Clopin, — te olette pöllöjä joka sorkka!

— Mutta hänkään ei osannut selittää pölkyn putoamista.

Kun soihtujen loimu valaisi ainoastaan seinän julkisivun alaosaa, ei voitu nähdä mitään sen ylemmästä osasta. Raskas hirsi makasi torilla, ja iskun saaneitten kuultiin ähköä ja valittavan.

Kun ensi hämmästyksi oli hälvennyt, Tunisin kuningas keksi vihdoinkin selityksen, joka tuntui hänen seuralaisistaan todennäköiseltä.

— Perhana! puolustautuvatko kaniikit? Hyökätkää! hyökätkää!

— Hyökkäykseen! toisti joukko raivoisesti hurraten, ja nuolia ja kuulia satoi julkisivuun.

Laukauksista heräsivät lähitalojen rauhalliset asukkaat. Useita ikkunoita avattiin, ja niissä näkyi yömyssyjä ja kynttilänjalkoja piteleviä käsiä.

— Ampukaa ikkunoihin! huusi Clopin.

Ikkunat sulkeutuivat heti. Ja porvariraukat, jotka tuskin olivat ehtineet katsahtaakaan tuota meluisaa ja sekavaa hälinää, johon punertava soihdunvalo loi kamalan valaistuksen, riensivät sydän kurkussa takaisin vaimojensa luo epätietoisina siitä, pidettiinkö nyt hornanpeliä Notre-Damen edustalla, vai olivatko burgundilaiset hyökkäämässä, kuten vuonna 64. Ja miehet ajattelivat ryöstöä ja vaimot raiskausta, ja kaikki vapisivat.

— Hyökkäykseen! toistivat kulkurit. Mutta he eivät uskaltaneet lähestyä. He katselivat vuoroin kirkkoa, vuoroin pölkkyä. Pölkky ei liikahtanut paikaltaan ja kirkko seiso i rauhallisena ja autiona, mutta jokin seikka kauhisti kulkureita.

— Työhön, puskurit! huusi Trouillefou. Särkekää ovet!

Kukaan ei liikahtanut.

— Helvetti! sanoi Clopin, pelkäävätkö miehet hirttä!

Muuan vanha kulkuri vastasi hänelle:

— Kapteeni, hirsi ei meitä pidätä, vaan ovi, joka on täynnä raudoituksia. Sorkkaraudat eivät pysty siihen.

— Millä te sitten saisitte sen rikki? kysyi Clopin.

— Tarvittaisiin muurinsärkijää.

Silloin juoksi Tunisin kuningas urheasti tuon kauhean hirren luo ja pani jalkansa sen päälle.

— Tässä se on! huusi hän, — kaniikit ovat sen teille lähettäneet.

— Ja tehden pilkallisen kumarruksen kirkkoa kohden hän lisäsi: — Kiitos, kaniikit!

Tämä temppu teki hyvän vaikutuksen, pölkyn lumous haihtui. Kulkurien rohkeus palasi. Pian syöksyi tuo raskas tukki, jonka kaksisataa voimakasta käsivartta nosti kevyesti kuin höyhenen maasta, raivoisasti pääportaalin ovea vasten, jota jo ennen oli yritetty järkyttää. Siten nähtynä kulkurien soihtujen hämärässä hohteessa, muistutti tuo pitkä tukki, jota miesjoukko juoksujalkaa syöksi kirkkoa vasten, tuhatjalkaiselta kummitukselta, joka sarvet ojossa ryntäsi kivi jättiläistä vastaan.

Hirren iskusta metallipintainen ovi kumahti kuin suunnaton rumpu. Se ei särkynyt, mutta koko tuomiokirkko tärähti, ja kumea jyminä kuului sen syvästä hautaholvista. Samassa alkoi suuria kiviä putoilla ylhäältä julkisivusta hyökkääjien niskaan.

— Piru vieköön! huusi Jehan, — ravistavatko tornit kaiteensa päällemme?

Mutta nyt oltiin päästy hyvään vauhtiin, ja Tunisin kuningas näytti hyvää esimerkkiä; piispa siellä varmasti puolustautui; ja siksi syöstiin hirttä yhä raivokkaammin ovea vasten, huolimatta siitä, että kivet siellä täällä murskasivat päikkaloja.

Ilmeellistä oli, että nämä kivet putoilivat yksitellen, vaikkakin tiheään. Kulkurit tunsivat aina kaksi iskua yhtäikaa, toisen jalkoihin ja toisen päähän. Harvat olivat osumatta, ja suuri joukko kuolleita ja haavoittuneita peitti maan hyökkääjien jaloissa. Mutta heidän raivonsa kasvoi vain siitä ja uusia astui alati kaatuneitten tilalle. Pitkä hirsi syöksyi ovea vasten säännöllisesti kuin kellon läppä, kiviä satoi lakkaamatta, ja ovi rytisi.

Lukija on varmaan arvannut, että tämän vastarinnan, joka niin ärsytti kulkureita, aiheutti Quasimodo.

Sattuma oli pahaksi onneksi suosinut kuuroa kellonsoittajaa.

Saavuttuaan tornien väliselle pengermälle oli hän aluksi ollut aivan pyörällä päästään. Hän oli jonkin minuutin vain juossut edestakaisin pengermällä kuin hullu ja nähnyt kulkurien tiheän joukon valmiina hyökkäämään kirkkoa vastaan ja rukoillut paholaista tai Jumalaa pelastamaan mustalaistytön. Kerran välähti hänen mieleensä juosta eteläiseen torniin ja soittaa hätäkelloa; mutta kirkonovet olisivat kai jo säpäleinä, ennen kuin Marien ääni ehtisi kaiuttaa ainoatakaan soinnahdusta. Juuri silloin kävivät kulkurit rautakangeillaan oveen käsiksi. Mitä tehdä?

Äkkiä hän muisti, että työmiehet olivat koko päivän olleet eteläisen tornin seinien palkiston ja katon korjaustöissä. Se oli valonsäde. Seinät olivat kivistä, katto lyijystä ja palkisto puusta. Tuo suunnaton palkisto, joka oli niin tiheä, että sitä nimitettiin metsäksi.

Quasimodo juoksi tähän torniin. Alemmat suojat olivat todellakin täynnä rakennusaineita. Siellä oli kiviröykkiöitä, lyijylaattoja käärössä, suuri joukko rimoja ja jo sahattuja hirsiä sekä rakennussorakasoja. Täydellinen asevarasto.

Hetkeäkään ei ollut hukattavissa. Sorkkaraudat ja moukarit tekivät jo työtään alhaalla. Voimalla, jonka tietoisuus vaaran läheisyydestä teki kymmenkertaiseksi, hän nosti hirsistä suurimman ja painavimman, työnsi sen ulos erästä aukosta ja antoi sen liukua pengermän kaiteitten yli ja syöksyä syvyyteen. Pudotessaan näin sadankuudenkymmenen jalan korkeudesta tuo raskas tukki raapi mennessään tornin seinää, särki kuvanveistoksia ja pyörähti usean kerran ympäri kuin myllynsiipi, joka itseksensä liikkui avaruudessa. Vihdoin se jysähti maahan, kuului kauheita huutoja, ja tuo musta tukki näytti torille pudotessaan loikkaavalta käärmeeltä.

Quasimodo näki kulkurien hirren pudottua hajaantuvan kuin lapsen puhaltaman tuhkan. Hän käytti hyväkseen heidän hämmästyksensä, ja sillä aikaa kun he taikauskoisen kauhun vallassa katselivat tuota taivaasta pudonnutta tukkia ja sen jälkeen ampuivat kuoron nuolia ja luoteja päin portaalin kivipyhimysten silmiä, Quasimodo keräsi kaikessa hiljaisuudessa soraa, kiviä, vieläpä muurarien työkalupussejakin samalle kaiteelle, josta hirsi oli syöksynyt alas.

Kun kulkurit uudelleen hyökkäsivät kirkon ovea vastaan, alkoi heidän ylleen sataa kiviä, ja heistä tuntui siltä, kuin kirkko ravistelisi palasia itsestään heidän ylleen.

Joka tällöin olisi voinut nähdä Quasimodon, olisi kauhistunut. Paitsi niitä heittoaseita, joita hän oli kasannut kaiteelle, hän oli kerännyt suuren kiviröykkiön myös pengermälle. Kun varasto kaiteella oli loppunut, hän kävi käsiksi vararöykkiöön, hän kumartui ja nousi, kumartui ja nousi edelleen uskomattoman nopeasti. Hänen suuri tontunpäänsä nojautui kaiteen yli, suuri kivi putosi, sitten toinen, kolmas. Tuolloin tällöin hän seurasi katseellaan jotakin suurta kiveä, ja kun se osui hyvin, hän sanoi: Heh!

Kulkurit eivät kuitenkaan menettäneet rohkeuttaan. Tuo suuri ovi, jota he lakkaamatta puskiivat, oli jo toistakymmentä kertaa rysähtänyt heidän tammisen muurinsärkijänsä raskaista iskuista sadan miehen voimalla. Ovensivut halkeilivat, kohokoristeet pirstoutuivat, saranat hypähtivät joka iskusta, laudat irtautuivat liitoksistaan, ja raudoitusten väliset puuosat pirstoutuivat jauhoksi. Quasimodon onneksi oli ovissa enemmän rautaa kuin puuta.

Hän huomasi kuitenkin, että suuri ovi oli särkymäisillään. Vaikka hän ei kuullutkaan mitään, kumahti kuitenkin muurinsärkijän joka isku kirkon hautaholveissa ja hänen aivoissaan. Hän näki pengermältään kulkurien raivoisina ja voitonvarmoina puivan nyrkkiä kirkon pimeälle julkisivulle, ja hän toivoi että hänellä ja mustalaistyöllä olisi siivet, kuten pöllöillä, jotka lehahtivat lentoon hänen päänsä yläpuolella.

Hänen kivisateensa ei enää kyennyt karkottamaan hyökkääjiä.

Tämän tuskallisen huomion tehtyään hän näki sen kaiteen alapuolella, josta hän murskasi kulkureita, kaksi pitkää kivistä vesitorvea, jotka päättyivät aivan pääportaalin kohdalle. Näitten torvien yläpää oli pengermän pinnassa. Hänessä heräsi muuan ajatus, josta tajusi olevan hyötyä. Hän juoksi silmänräpäyksessä pieneen tornihuoneeseensa, toi sieltä sylillisen kuivia risuja, heitti ne torvien suulle, keräsi risujen päälle kasan rimoja ja lyijykääröjä, joita hän ei vielä ollut käyttänyt, ja sytytti risuihin tulen lyhdystään.

Kun kiviä ei enää satanut, kulkurit eivät enää katselleet ylös. Huohottaen kuin metsäsian pesään hyökkäävät koirat, he tunkeilivat pääoven ääressä, joka yhä kesti, vaikka paikoin olikin jo ruhjottu. He odottivat innoissaan ratkaisevaa iskua, joka saisi sen murtumaan. Jokainen halusi päästä ensimmäisten joukossa sisälle, kun se avaisi pääsyn tähän tuomiokirkkoon, tuohon suunnattomaan aarreaittaan, johon oli kerätty kolmen vuosisadan rikkauudet. Villisti ja riemukkaan himokkaasti ulvoen he johtivat toistensa mieleen noita kauniita hopearistejä, kauniita kultakoristeita, kauniita hautakoristeita kullatusta hopeasta, kuorin suurta komeutta, pyhimyslippaita, kynttilänjalkoja, rippileipärasioita, tabernaakkeleita ja pyhäinjäännöskätköjä, jotka loistavina juhlapäivinä, jouluna kynttiläin hohteessa, pääsiäisenä auringonvalossa, peittivät alttarit kokonaan kullalla ja timanteilla. Varmaa on, että nuo raajarikot, pyhiinvaeltajat, arkkikätyrit ja vapaat peitset ajattelivat paljoa vähemmän mustalaistytön vapauttamista kuin kirkon ryöstämistä. Uskommepa kernaasti, että Esmeraldan vapauttaminen oli suurelle osalle heistä vain tekosyy, mikäli varkaat yleensä tekosyyitä tarvitsevat.

Kun he parhaillaan järjestäytyivät muurinsärkijän ympärille viimeiseen ponnistukseen, kun kaikki henkeä pidättäen jännittivät lihaksiaan pannakseen tähän ponnistukseen kaiken voimansa, silloin kuului yhtäkkiä joukon keskeltä vielä kauheampia parkaisuja kuin tuokin pudotessa. Ne, jotka eivät huutaneet, jotka vielä olivat hengissä, katsoivat ylös. — Kahdesta kohdasta virtasi ylhäältä rakennuksesta sulaa lyijyä tiheimpään väkijoukkoon. Tämä kiehuva metalli litisti alleen tuon ihmismeren, johon se lävisti kaksi mustaa ja suitsevaa aukkoa aivan kuin kuuma vesi lumeen. Niissä

väänteledi kuoleman kielissä puoliksi palaneita ihmisiä, jotka karjuivat tuskasta. Noista kahdesta päävirrasta räiskyi tuo kauhea sade pisaroina väkijoukkoon ja tunkeutui tulikairoina pääkalloihin. Tuo raskas tuli sirotti noiden onnettomien päälle tuhansittain hauleja.

Tuskanhuudot olivat sydäntäsärkeviä. Kulkurit pakenivat suin päin, niin rohkeat kuin pelkuritkin, heittäen hirren kaatuneitten päälle, ja paikka tyhjäksi jälleen.

Kaikki katselivat ylös kirkkoa kohden. Se, mitä he siellä näkivät, oli aivan erikoista. Ylemmällä pengermällä ruusustoikkunan yläpuolella loimusi suuri tuli, josta tornien välissä tuprusi ilmaan sankkoja savu- ja kipinäpilviä, suuri liekehtivä tulipatsas, josta tuuli silloin tällöin riuhtaisi kielekkeitä irti. Tämän tulipatsaan alla, punertavan apilanlehtikaiteen alla vuodatti kaksi lohikäärmeen pään muotoista vesitorvea lakkaamatta tuota hehkuvaa sadetta, jonka hopeanvalkea virta kuvastui kirkon pimeää alaosaan vasten. Lähetessään maata nuo lyijyvirrat levisivät suihkuksi, joka muistutti ruiskukannun lukemattomista rei'istä ryöppyävää vettä. Tulipatsaan yläpuolella kohosivat valtavat tornit, joista kaksi sivua näkyi selvästi ja tarkkapiirteisesti, toinen aivan mustana, toinen tulenkarvaisena, ja jotka näyttivät vielä suuremmilta sen suunnattoman varjon vuoksi, jonka ne loivat taivaalle. Niiden lukemattomat paholaisen- ja pedonkuvat muodostivat kammottavan näyn. Tulen loimuavassa hohteessa näytti siltä, kuin ne liikahtelisivat. Näkyi käärmeenpäitä, jotka näyttivät nauravan, lohikäärmeenpäitä, joiden haukahtelun luuli kuulevansa, salamantereita, jotka puhalsivat tuleen, ja hirviöitä, jotka aivastivat savusta. Ja näiden kummituksien joukossa, jotka tämä tulenloimu ja melu siten oli herättänyt kiviunestaan, oli muuan, joka todella liikkui ja jonka silloin tällöin nähtiin kulkevan tuon liekehtivän roihun ohitse aivan kuin yölepakon kynttilän ohitse.

Tämä harvinainen majakkatuli herätti varmaankin kaukana Bicêtren kummuilla puunhakkaajan, joka kauhistuen näki Notre-Damen tornien jättiläismäisen varjon häällyvän nummellaan.

Kulkurien keskuudessa vallitsi kauhun synnyttämä hiljaisuus, jolloin kuului vain luostariin suljettujen kaniikkien hätähuutoja, jotka ilmaisivat heidän olevan suuremman levottomuuden vallassa kuin palavaan talliin suljettujen hevosten, räminää ikkunoista, joita avattiin ja vielä nopeammin suljettiin, hälinää taloista ja Hôtel-Dieusta, tulen räiskettä, kuolevien viimeisiä korahduksia ja lyijysateen lakkaamaton lotina kiveystä vasten.

Kulkuripäälliköt olivat vetäytyneet Gondelaurier'n talon eteen ja pitivät siellä neuvottelua. Egyptin herttua istui pylväskivellä ja katseli taikauskaisella pelolla tuota aavemaista roviota, joka loimusi kahdensadan jalan korkeudessa ilmassa. Clopin Trouillefou puri raivosta suuria nyrkkejään.

— Mahdotonta päästä sisälle! mutisi hän hampaittensa välitse.

— Vanha noiduttu kirkko! murahti vanha mustalainen Mathias Hungadi Spicali.

— Paavin parran kautta! virkkoi muuan harmaantunut veijari, joka oli ollut sotamiehenä, — nuo kirkon vesitorvet sylkevät sulaa lyijyä paremmin kuin Lectouren ampumareiät.

— Näettekö tuota paholaista, joka liikkuu edestakaisin tulen ääressä? huudahti Egyptin herttua.

— Perhana! sanoi Clopin, sehän on tuo kirottu kellonsoittaja, se on Quasimodo.

Mustalainen ravisti päätään.

— Sanon teille, että se on Sabnacin henki, suuri markiisi, linnoitusten haltija. Hänellä on aseistetun sotilaan vartalo ja leijonan pää. Toisinaan hän ratsastaa hirvittävällä hevosella. Hän muuttaa ihmisiä kiviksi, joista hän rakentaa torneja. Hänellä on viisikymmentä legioonaa käskettävänä. Se on varmasti hän. Tunnen hänet. Toisinaan hän on pukeutunut kauniiseen kultakirjailtuun, turkkilaismalliseen pukuun.

— Missä on Bellevigne de l'Etoile? kysyi Clopin.

— Hän on kuollut, sanoi muuan nainen.

Andry le Rouge nauroi typerää naurua:

— Notre-Dame toimittaa Hôtel-Dieulle puuhaa, sanoi hän.

— Eikö sitten millään keinolla saada tuota ovea murretuksi? huudahti Tunisin kuningas jalkaa polkien.

Egyptin herttua osoitti murheellisena kiehuvia lyijyvirtoja, jotka yhä valuivat fosfori juovina pitkin

kirkon julkisivua.

— On nähty kirkkojen tuolla tavalla puolustautuvan, huomautti hän huoaten. Pyhän Sofian kirkko Konstantinopolissa paiskasi neljäkymmentä vuotta sitten kolme kertaa perättäin Muhametin puolikuun alas tärisyttämällä kupolejaan. Vilhelm Pariisilainen, joka rakennutti tämän kirkon, oli velho.

— Lähdemmekö sitten täältä noloina kuin koira häntä koipien välissä? sanoi Clopin. Jätämmekö sisaremme tuonne ja annamme noiden kaapususien hirttää hänet huomenna!

— Ja sakaristo, jossa on kuormittain kultaa! lisäsi muuan kulkuri, jonka nimi, ikävä kyllä, ei ole tiedossamme.

— Perhana! huusi Trouillefou.

— Koetetaan vielä kerran, sanoi kulkuri.

Mathias Hungadi ravisti päätään.

— Emme pääse ovesta sisälle. Meidän täytyy etsiä jokin heikko kohta tuon vanhan peikon varustuksessa. Jokin kolo, jokin salakäytävä, jonkinlainen sauma.

— Missä on sellainen? sanoi Clopin. Paikalla käännyin sinne. — Mutta missä on tuo pieni ylioppilas Jehan, joka oli pukeutunut kokonaan rautaan.

— Hän on varmaankin kuollut, vastasi joku. Hänen nauruaan ei enää kuulu.

Tunisin kuningas rypisti kulmakarvojaan.

— Vahinko. Tuon haarniskan alla sykki urhea sydän. — Entä mestari Pierre Gringoire?

— Kapteeni Clopin, sanoi Andry le Rouge, hän hiipi tiehensä jo silloin, kun olimme vasta Pont-aux-Changeurs'illa.

Clopin polki jalkaa.

— Jumalauta! hän se meidät tänne yllytti, ja nyt hän jättää meidät kesken kaiken! — Senkin suulas pelkuri ja akka!

— Kapteeni Clopin, huusi Andry le Rouge, joka katseli Rue du Parvis'lle, tuoltahan se pieni ylioppilas tulee.

— Kiitetty olkoon Pluto! sanoi Clopin. Mutta mitä pirua hän raahaa perässään?

Jehan sieltä todellakin tuli, juosten niin nopeasti kuin hänen raskas asunsa ja pitkät portaat, joita hän veti perässään, sallivat, hengästyneempänä kuin muurahainen, joka kiskoo pariakymmentä kertaa itseään isompaa heinänkortta.

— Voitto! *Te Deum!* huusi ylioppilas. Tässä on Port Saint-Landryn rantajätkien portaat.

Clopin meni hänen luokseen.

— Poika! mitä aiot tehdä noilla portailla, hitto viekөөn?

— Minulla on ne, vastasi Jehan huohottaen. Minä tiesin, missä ne olivat. — Satamamestarin vajassa. — Siellä on eräs tyttö, joka pitää minua kauniina kuin Kupido. — Hänen avullaan sain portaat, piru viekөөn. — Tyttö raukka tuli paitasillaan avaamaan minulle.

— No niin, sanoi Clopin, mutta mitä aiot tehdä portailla?

Jehan katsahti häneen kujeellisen ja tärkeän näköisenä ja näpsäytti sormiaan kastanjettien tapaan. Hän oli ylpeä tällä hetkellä. Hänellä oli päässään tuollainen viidennentoista vuosisadan raskas kypäri, joka omituisilla koristuksillaan pelotti vihollista. Siinä törötti kymmenen sellaista rautapiikkiä, että Jehan olisi voinut esittää vaatimuksia Nestorin homerolaisen Dekembolos laivan peloittavaan nimeen.

— Mitäkö aion tällä tehdä, korkea Tunisin kuningas? Näetkö tuolla portaalien päällä noita patsaita, jotka ovat niin hupsun näköisiä?

— Näen. Mitä sitten?

— Ne ovat Ranskan kuninkaitten kuvapatsaita.

— Mitä se minua liikuttaa? sanoi Clopin.

— Odotahan! Tuon patsasrivin päässä on ovi, joka suljetaan vain säpillä. Nousen näillä portailla ylös ja olen kirkossa. — Poika, anna minun nousta ensimmäisenä.

— En, hyvä toveri, minullahan portaat on. Tule toisena.

— Beelsebub sinut nujertakoon! sanoi Clopin suuttuneena. Minä en tahdo kulkea kenenkään jäljessä.

— No hae itsellesi portaat, Clopin!

Ja hän alkoi juosta torin poikki vetäen portaita perässään ja huutaen:

— Seuratkaa minua, pojat!

Pian portaat olivat pystyssä alemman patsasrivin kaidetta vasten toisen sivuportaalin kohdalla. Kulkurit tunkeilivat portaitten ympärillä rynnätäkseen niitä myöten ylös. Mutta Jehan piti puoliaan ja astui ensimmäisenä portaille. Nouseminen kävi hitaasti. Ranskan kuninkaitten patsasrivi on noin kuudenkymmenen jalan korkeudella lattiasta ja yksitoista askelmaa lisäsi vielä tätä korkeutta. Jehan, jota raskas varustus haittasi, nousi vain verkalleen pitäen toisella kädellä kiinni porraspuista ja kantaen toisessa jousipyssyä. Päästyään puolitiehen, hän loi surumielisen silmäyksen siihen ruumiskasaan, joka peitti portaat.

— Voi! sanoi hän, tuo ruumisröykkiöhän on Iliadin viidennen laulun veroinen! — Sitten hän jatkoi kiipeämistään. Kulkurit seurasivat häntä. Heitä oli mies joka askelmalla. Kun näki tuon rautaselkäjuovan kohoavan pimeässä kesäyössä, olisi luullut näkevänsä teräsuomuisen käärmeen matelevan kirkon seinää myöten. Jehan, joka viheltäen nousi etunenässä ja muodosti pään, teki mielikuvan täydelliseksi.

Vihdoin ylioppilas pääsi kaiteelle saakka ja kiipesi sen yli varsin keveästi koko kulkuri joukon riemuitessa. Päästyään siten linnan herraksi hän päästi ilohuudon, mutta vaikenä äkkiä kivettyneenä. Erään kuningaspatsaan takaa hän oli keksinyt Quasimodon kiiluvan silmän.

Ennen kuin kukaan muu ryntääjistä oli ehtinyt astua pengermälle, oli tuo kauhea kyttyräselkäinen yhdellä harppauksella syöksynyt portaitten luo, tarttunut sanaakaan sanomatta suurilla käsillään niiden päihin, työntänyt ne jättiläisvoimin seinästä ulommas, huojuttanut hetken noita ylhäältä alas saakka kulkureita täynnä olevia pitkiä, heiluvia portaita edestakaisin ja sitten äkkiä yliluonnollisella ponnistuksella töytäissyt ne ihmisineen päivineen torille päin. Tänä hetkenä vapisivat rohkeimmatkin. Silmänräpäyksen nuo sysätyt portaat seisoivat pystyasennossa aivan kuin kahden vaiheilla, alkoivat sitten huojahdella ja syöksyivät vihdoin kauheassa kuudenkymmenen jalan kaarella taaksepäin torille ihmistaakkoineen nopeammin kuin nostosilta, jonka ketjut katkeavat. Kuului kauhea kirousten huuto, sitten kaikki oli hiljaista, ja vain joku vaivainen raajarikko ryömi esille ruumiskasoista.

Riemuhuutoa seurasi nyt tuskan ja vihan sorina. Quasimodo seiso i hievahtamatta nojaten käsivarsillaan kaiteeseen ja katsellen torille. Hän näytti vanhalta pitkätukkaiselta kuninkaalta ikkuna-aukossaan.

Jehan Frolo oli joutunut sängen arveluttavaan asemaan. Hän oli parvekkeella kahden kesken tuon pelottavan kellonsoittajan kanssa, erotettuna tovereistaan, jotka olivat kuudenkymmenen jalan korkuisen pystysuoran muurin juurella. Quasimodon huojuttaessa portaita ylioppilas oli rientänyt ovelle, jonka hän luuli olevan auki. Mutta se olikin kiinni. Kuuro oli pengermälle juostessaan sulkenut sen jälkeensä. Jehan oli silloin piiloutunut erään kivikuninkaan taakse ja tuijotti kyttyräselkää henkeä pidättäen ja yhtä säikähtäneen näköisenä kuin se onneton, joka liehitteli erään eläintarhan vartijan vaimoa ja eräänä iltana rakkauskohtaukseen mennessään erehdyksestä kiipesi väärästä kohdasta muurille ja kohtasi odottamatta jääkarhun.

Aluksi kuuro kellonsoittaja ei kiinnittänyt häneen lainkaan huomiota; mutta vihdoin hän käänsi päänsä ja suoristautui äkkiä. Hän oli äkännyt ylioppilaan.

Jehan valmistautui ankaraan iskuun, mutta kuuro ei liikahtanutkaan; hän oli vain kääntynyt ylioppilaan puoleen ja katseli häntä.

— Ho! ho! sanoi Jehan, miksi katselet minua noin tuolla ainoalla surumielisellä silmälläsi?

Ja samalla tuo nuori hulivili jännitti salaa jousensa.

— Quasimodo! huusi hän, minä muutan liikanimesi. Tästä lähin nimitetään sinua sokeaksi.

Hän laukasi. Sulitettu nuoli suhahti ilmassa ja tunkeutui kyttyräselkäisen vasempaan käsivarteen.

Quasimodo ei välittänyt siitä sen enempää kuin kuningas Faramond, jos hän olisi saanut naarmun. Hän tarttui nuoleen oikealla kädellään, veti sen haavasta, taittoi sen tyynenä polveaan vasten ja pikemminkin pudotti kuin heitti palaset maahan. Mutta Jehan ei enää ehtinyt ampua uudelleen. Taitettuaan nuolen Quasimodo ponnahti yhdellä harppauksella kuin heinäsiirkka ylioppilaan kimppuun, jonka varustus litistyi töytäksestä muuria vasten.

Ja nyt näki joukko soihtujen valossa hirvittävän näyn.

Quasimodo oli vasemmalla kädellään tarttunut ylioppilaan molempiin käsiin tämän seisoessa kauhusta mykistyneenä ja liikahtamattomana ja poimi oikealla ääneti uhkaavan hitaasti kaikki hänen varustuksensa, miekan, tikarit, kypärän, rintahaarniskan ja käsivarrensuojukset. Olisi luullut näkevänsä apinan kuorivan pähkinää. Quasimodo heitti pala palalta jalkoihinsa ylioppilaan rautakuoren.

Kun Jehan näki aseensa ja varustuksensa riisuttavan ja tunsu olevansa turvattomana noissa kauheissa käsissä, hän ei koettanutkaan puhua tuolle kuurolle, vaan alkoi julkeasti nauraa hänelle vasten kasvoja ja laulaa kuusitoistavuotiaan huolettomalla pelottomuudella siihen aikaan yleistä laulua:

Yhä kaupungillamme on näkö hieno ja huoleton, se vaikka ryöstetty on...

Hän ei ehtinyt pitkälle. Quasimodon nähtiin seisovan patsaskäytävän reunalla ja pitäen toisella kädellään ylioppilasta jaloista heiluttavan häntä syvyyden yllä kuin mitäkin linkoa. Sitten kuultiin kolahdus, aivan kuin luulipasta olisi lyöty seinää vasten, ja sen jälkeen putosi alas jotakin, joka noin kolmanneksen matkaa tehtyään tarttui erääseen seinänulkonemaan ja jäi siihen riippumaan. Se oli kuollut ruumis kahtia taittuneena, selkä katkenneena ja pääkallo särkyneenä.

— Kosta! huusi Clopin.

— Rynnäkköön! kiljui väkijoukko.

— Kimppuun! kimppuun!

Syntyi kauhea ulvonta, johon sekaantui kaikki kielet, kaikki murteet, kaikki äänet. Ylioppilasraukan kuolema oli saattanut tämän lauman villiintyneen raivon valtaan. Joukon valtasi häpeä ja viha siitä, että niin kauan oli antanut kyttyräselkäisen pidättää hyökkääjiä kirkon edustalla. Tämä raivo sai heidät löytämään portaita, lisäsi soihtujen lukua, ja hetken päästä Quasimodo näki tuon kauhean muurahaispesän joka haaralta ryntäävän Notre-Damea vastaan. Kellä ei ollut portaita, hänellä oli köyttä, jossa oli solmuja, kellä ei ollut köyttä, hän kiipesi kuvanveistoksia myöten ylös kirkon julkisivua. He tarttuivat toistensa repaleihin. Mahdotonta oli vastustaa tätä hirvittävään kasvojen hyökyä. Raivon liekit leimahtelivat heidän villeistä katseistaan, hiki valui virtoinaan heidän lianharmailta kasvoiltaan. Kaikki nuo irvistyksiset, kaikki tuo ilkeys vyöryi Quasimodoa kohden. Olisi luullut, että jokin toinen kirkko oli lähettänyt kaikki gorgoninsa, verikoiransa, ihmisutensa, paholaisensa, kaikki mielikuvituksellisimmat kuvanveistoksensa hyökkäämään Notre-Damea vastaan. Julkisivun kivikummitusten päällä oli kerros eläviä kummituksia.

Tällä välin oli torille ilmestynyt lukemattomia soihtuja. Tuo tähän saakka pimeässä esitetty kammottava näytelmä valaistiin äkkiä. Tuomiokirkon tori loi punertavan kajastuksen yötaivaalle, ja ylemmällä pengermällä palava rovio valaisi kauas kaupunkia. Tähän valovirtaan muodostivat Notre-Damen tornien varjokuvat, jotka kohosivat korkealle Pariisin kattojen yläpuolelle, laajan varjosyvennyksen. Kaupunki tuntui olevan liikkeellä. Hätäkellojen valitus kuului kaukaa. Kulkurit ulvoivat, läähättivät, kiroilivat, kiipesivät, ja Quasimodo, joka oli voimaton sellaista vihollista vastaan, vapisi mustalaistytön puolesta nähdessään noitten raivoisien kasvojen lähestyvän yhä lähemmäksi hänen pengermäänsä. Hän rukoili ihmettä taivaasta väännellen epätoivoisena käsiään.

V. Kammio, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan

Lukija ei liene unohtanut, että Quasimodo hetkistä aikaisemmin kuin keksi kulkurien öisen kulkueen torninsa huipulta tarkastellessaan Pariisia oli nähnyt siellä ainoastaan yhden ainoan valon, pienen tähden, joka loisti erään Saint-Antoineportin luona sijaitsevan korkean ja synkän rakennuksen ylimmästä kerroksesta. Tämä rakennus oli Bastilji, tämä tähti oli Ludvig XI:n kynttilä.

Kuningas Ludvig XI oli todellakin ollut jo kaksi päivää Pariisissa. Parin päivän päästä hän palasi jälleen Montilz-les-Tours'in linnaan. Hän kävi harvoin ja vain pikimmältään hyvässä Pariisissaan, jossa hänen turvanaan ei ollut riittävästi vallihautoja, hirsipuita eikä skotlantilaisia jousimiehiä.

Hän oli tänään valinnut Bastiljin yösijakseen. Hän ei ensinkään pitänyt suuresta Louvren

huoneestaan, joka oli viiden neliösylen laajuinen ja jossa oli suuri uuni, kuusi suurta eläinveistosta ja kolmesta suurta profeettaa sekä suuri, yksitoista jalkaa leveä ja kaksitoista jalkaa pitkä vuode. Hän häipyi tähän avaruuteen. Tuo täydellinen porvarikuningas piti Bastiljista ja sen pienestä huoneesta ja vuoteesta. Ja sitä paitsi Bastilji oli linnana Louvrea vankempi.

Se kammio, jonka kuningas oli varannut itselleen tuohon valtioon vankilaan, ei ollut aivan pieni ja käsitti linnan erään pikkutornin ylimmän kerroksen. Se oli pyöreä suoja, joka oli sisustettu kiiltävillä olkimatoilla, jonka kattohirret oli koristeltu kullatuilla tinaliljoilla ja hirsien välit maalattu, jossa oli rikkaasti veistoksilla koristettu seinälaudoitus, joka oli täynnä kiiltäviä tinaruusuja ja maalattu kauniilla vaaleanvihreällä värillä, joka oli valmistettu maksaruohosta ja hienosta indigosta.

Tässä huoneessa oli vain yksi ikkuna, korkea suippokaari, joka oli varustettu messinkilankaverkolla ja rautaristikolla ja sen lisäksi hämärretty kauniilla lasiruuduilla, joihin oli maalattu kuninkaan ja kuningattaren vaakunat ja jotka olivat maksaneet kaksikymmentäkaksi souta ruudulta.

Huoneeseen johti vain yksi käytävä, yksi uudenaikainen pyörökaarityylinen ovi, joka oli varustettu verhoilla irlantilaisen puisen oviholvin kummassakin päässä, jollaisia taidokkaita, omituisesti valmistettuja puutoita tapasi vielä sataviisikymmentä vuotta sitten useassa aatelitalossa. "Vaikka ne ovat rumia ja epämiellyttäviä", sanoo Sauval valittaen, "eivät vanhuksemme tahdo luopua niistä ja säilyttävät niitä kaikkien harmiksi."

Tässä huoneessa ei ollut lainkaan tavallisen huoneen kalustoa, ei penkkejä, ei kolmijalkoja, ei tavallisia arkunmuotoisia jakkaroita eikä liioin hienompia, pienten neljän soun pylvästen ja vastapylvästen kannattamia. Siellä ei ollut kuin yksi ainoa kokoontaitettava nojatuoli, muuten sangen komea: puosiin oli maalattu ruusuja punaiselle pohjalle, istuin oli korallinpunaista kartuaaninahkaa, reunustettu pitkällä silkkiripsuilla ja kiinnitetty puuhun monilukuisilla kultanastoilla. Muiden tuolien puute osoitti, että yhdellä ainoalla henkilöllä oli oikeus istua tässä huoneessa. Tuolin vieressä lähellä ikkunaa oli pöytä, jota peitti lintukuviolla koristettu pöytäliina. Pöydällä oli tuhriintunut mustepullo, jokin pergamenttiliuska, pari kynää ja suuri pakotuskoristeinen hopeapikari. Hieman etäämmällä sievä uuni ja tummanpunaisella sametilla päällystetty ja kultaisilla kohokoristeilla varustettu rukouspalli. Ja vihdoin huoneen perällä tavallinen vuode, jota ympäröi punakeltaiset, pelkillä ripsuilla reunustetut damastiverhot ilman kultakuituja ja punoskoristeita. Tämä vuode, joka oli ollut Ludvig XI:n unen tai unettomuuden todistajana, oli vielä kaksisataa vuotta sitten nähtävänä erään valtioneuvoksen luona. Siellä sen näki vanha rouva Pilou, joka on tunnettu *Cyrus'stä*, jossa hän esiintyy nimellä *Arricidie* ja *Elävä moraali*.

Sellainen oli huone, jota nimitettiin "kammioksi, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan".

Johtaessamme lukijan tähän kammioon se oli hyvin hämärä. Iltasoitosta oli jo kulunut tunti, yö oli tulossa, ja niitä viittä henkilöä, jotka olivat huoneessa, valaisi yksi ainoa pöydällä lepattava vahakynttilä.

Ensimmäinen, johon valo lankesi, oli hovimies, pukeutuneena helakanpunaisiin, hopeajuovaisiin verkaisiin polvihousuihin ja kapotakkiin sekä riippuvahihaiseen, mustilla kirjailuilla koristettuun kultakankaiseen päällystakkiin. Tämän loistavan puvun kaikki poimut, joissa kynttilänvalo hohteli, näyttivät ikään kuin tulella lasitetuilta. Miehellä, jolla oli tämä puku, oli rinnassa vaakunansa kirjailtuna räikein värein: kannus ja sen alla astuva kuusipeura [*le daim*]. Vaakunan oikealla puolen oli öljypuunlehti [*olivier*, öljypuu] ja vasemmalla kuusipeuransarvi. Tällä hovimiehellä oli vyössään kallisarvoinen tikari, jonka kullattu kahva oli taottu kypäränkoristeen muotoiseksi ja kruunattu kreivillisellä kruunulla. Hän oli ilkeän näköinen, ylpeäilmäinen ja ylväsryhtinen. Ensi silmäyksellä näki hänen kasvoillaan röyhkeyttä, toisella salakavaluutta.

Hän seisoj paljain päin ja pitkä pergamenttikäärö kädessä nojatuolin takana, jossa istui hyvin kumarainen henkilö vaatimattomissa pukimissa, polvi toisen päällä ja kyynärpäät pöytään nojaten. Kuvitelkaa tuolla komealla kartuaani-istuimella kahta väärää säärtä, kahta laihaa, ahtaitten, mustien, kudottujen villahousujen peittämää reittä ja ruumista, jonka peitti turkiksilla reunustettu pitkä parkkumitakki, jonka kuluneista turkiksista näkyi enemmän nahkaa kuin karvaa; ja loppujen lopuksi vanhaa, tahrasta, lyijykoristenauhalla ympäröityä, kehoimmasta mustasta verasta tehtyä hattua. Kun tähän lisää likaisen patalakin, jonka reunan alta näkyi jokin haiven, on siinä kaikki, mitä istuvasta henkilöstä näkyi. Hänen päänsä oli painunut niin syvään rinnalle, ettei hänen varjoon peittyvistä kasvoistaan erottanut muuta kuin nenän pään, johon lankesi kynttilänvalo ja joka näytti pitkältä. Kurttuaisen käden laihuudesta päättäen hän oli vanha ukko. Siinä istui Ludvig XI.

Jonkin matkan päässä heidän takanaan keskusteli hiljaisella äänellä kaksi henkilöä flanderilaispuvussa. He eivät seisseet niin etäällä varjossa, ettei joku niistä, jotka olivat olleet läsnä Gringoiren mysteerin esityksessä, olisi tuntenut heitä kahdeksi tärkeimmäksi flaamilaiseksi lähettiläiseksi, Willem Rymiksi, Gentin älykkääksi pormestariksi, ja Jacques Coppenoleksi, kansan

suosimaksi sukankutojaksi. Kuten muistamme, olivat nämä miehet salaisissa poliittisissa suhteissa Ludvig XI:een.

Kauimpana huoneen pimeimmässä osassa lähellä ovea seisoi liikkumattomana kuin kuvapatsas jykevää, lyhyenlanta mies yllään sotavarustukset ja vaakunalla koristettu takki. Hänen nelikulmaiset, matalaotsaiset kasvonsa, jotka kaksi ulkonevaa silmää lävisti ja suuri suu halkaisi ja joiden korvat peittyivät kahden latistetun, suuren hiuskatoksen alle, muistuttivat koiraa ja tiikeriä.

Kaikki muut, paitsi kuningas, olivat paljain päin.

Kuninkaan vieressä seisova hovimies luki pitkää muistiinpanolistaa, jota hänen majesteettinsa näytti tarkkaavasti kuuntelevan. Flaamilaiset kuiskailivat keskenään.

— Jumaliste! mutisi Coppenole, olen väsynyt seisomaan. Eikö täällä sitten ole tuoleja?

Rym vastasi kieltävällä eleellä hymyillen levottomasti.

— Jumaliste! jatkoi Coppenole onnettomana siitä, että hänen oli pakko puhua niin hiljaa, tekeepä mieleni istuutua permannolle jalat ristiin, kuten teen sukankutomaliikkeessäni.

— Varokaa sitä tekemästä, mestari Jacques!

— Mitä! mestari Willem! pitääkö täällä sitten aina olla jaloillaan?

— Taikka polvillaan, sanoi Rym.

Samassa kuningas alkoi puhua. He vaikenivat.

— Viisikymmentä souta palvelijamme pukuihin ja kaksitoista livreä kirjuriemme viittoihin! Tehän tuhlaatte kultaa tynnyrittäin! Oletteko hullu, Olivier?

Tätä sanoessaan vanhus kohotti päätään. Hänen kaulassaan näkyi välkkyvän pyhän Mikaelin ritarikunnan kultainen kaulaketju. Kynttilänvalo lankesi nyt hänen laihoille ja ärtyisille piirteilleen. Hän tempasi pergamentin lukijan kädestä.

— Te saatatte meidät perikatoon! huusi hän silmäillen sisäänpainuneilla silmillään paperia. Mitä tämä oikein merkitsee? Mitä me teemme niin suunnattomalla taloudella? Kaksi kappalaista kumpikin kymmenen livren ja yksi apulainen sadan soun palkalla kuussa! Yksi kamaripalvelija yhdeksälläkymmenellä livrellä vuodessa! Neljä kokkia, kukin sadankymmenen livren palkalla vuodessa! Yksi paistinkääntäjä, yksi liemikokki, yksi kastikekokki, yksi keittiömestari, yksi astiainkiillottaja, kaksi lakeijaa, kukin kymmenen livren palkalla kuussa! Kaksi keittiöpoikaa, kahdeksan livreä! Yksi tallirenkki ja hänen kaksi apuriaan, kaksikymmentäneljä livreä kuussa! Yksi kantaja, yksi sokurileipuri, yksi leipuri, kaksi renkiä, kukin kuudenkymmenen livren palkalla vuodessa! Hevosenkengitysmestari, satakaksikymmentä livreä! Ja rahavarainhoitajamme, tuhatkaksisataa livreä, ja tarkastaja, viisisataa! — Mitä tämä on? Sehän on sulaa hulluutta! Palvelijamme palkkaus ryöstää Ranskan putipuhtaaksi! Kaikki Louvren aarteethan sulavat sellaisessa menojen tulella! Olemme pakotetut myymään pöytäastiamme! Ja ensi vuonna, jos Jumala ja Pyhä Neitsyt (tässä hän kohotti hattuaan) suovat meidän elää, saamme juoda lääkejuomaamme tinatuopista!

Hän loi silmäyksen pöydällä välkkyvään hopeapikariin. Hän yski ja jatkoi:

— Mestari Olivier, suurten maiden hallitsijat, kuninkaat ja keisarit, eivät saa sallia tuhlausta taloudessaan, sillä siitä se leviää kulovalkeana ympäri maata. — Pane se mieleesi, mestari Olivier. Menomme paisuvat vuosi vuodelta. Se ei miellytä meitä. Mitä, Herra paratkoon! vuoteen 79 eivät ne nousseet yli kolmenkymmenenkolmen tuhannen livren. Vuonna 80 ne olivat nousseet neljäänkymmeneenkolmeen tuhanteen kuuteensataanyhdeksääntoista livreen, — muistan luvun mainiosti, — vuonna 81 kuuteenkymmeneenkuuteen tuhanteen kuuteensataankahdeksaankymmeneen livreen ja tänä vuonna, kautta kunniani! ne nousivat kahdeksaankymmeneen tuhanteen livreen! Neljässä vuodessa nousseet kaksinkertaisiksi. Ennen kuulumatonta!

Hän vaikeni hengästyneenä, sitten hän jatkoi kiivaasti:

— Näen ympärilläni ainoastaan väkeä, joka lihoo minun laihuudestani. Te imette minusta kultakolikolta joka huokosesta!

Kaikki olivat ääneti. Se oli tuollainen vihanpuuska, jonka annetaan itsekseen purkautua. Hän jatkoi:

— Sen laita on samoin kuin tuon Ranskan aatelin anomuksen, että me uudistaisimme suuret kruununvirat! Virrat, paremmin sanoen! virrat, jotka nielevät varat tyhjiin! Ah! herrani! te sanotte,

ettemme ole kuningas hallitessamme *dapifero nullo, buticulario nullo!* [ilman juomanlaskijaa ja hovimestaria!] Herra paratkoon, kyllä me näytämme heille, emmekö ole kuningas!

Tässä hän hymyili tietoisena mahtavuudestaan; hänen huono tuulensa haihtui ja hän kääntyi flaamilaisten puoleen:

— Katsokaahan, veli Willem, nuo leipomojen ylitarkastajat, ylimmäiset juomanlaskijat, ylimmäiset kamariherrat ja ylimmäiset hovimestarit eivät ole halvimman palvelijankaan arvoisia. — Muistakaa mitä sanon, veli Coppenole — ne eivät toimita mitään. Ollessaan noin hyödyttöminä kuninkaan ympärillä ne muistuttavat minusta Palatsin suuren kellon taululla olevia evankelistoja, jotka Philippe Brille hiljakkoin maalasi uudelleen. Ne ovat kullattuja, mutta ne eivät osoita aikaa, eikä kellonviisari niitä tarvitse.

Hän istui hetken mietteissään ja lisäsi sitten vanhaa päätään ravistaen:

— Ho! ho! Pyhän Neitsyen kautta, minä en olekaan Philippe Brille, enkä kultaa uudelleen noita suuria vasalleja. Olen samaa mieltä kuin kuningas Edvard: on pelastettava kansa ja hävitettävä herrat. — Jatka Olivier.

Tällä nimellä puhuteltu henkilö otti jälleen paperin käsiinsä ja alkoi lukea kovalla äänellä:

— "... Adam Tenonille, Pariisin kaupunginvoudin viraston sinetinvartijalle, hopeasta, valmistuksesta ja kaiverruksesta mainittujen sinettien uudistamiseksi, koska entiset vanhuutensa ja huonoutensa takia eivät enää kunnolla kelvanneet käytettäväksi — kaksitoista pariisilaista livreä.

"Guillaume Frèrelle neljä livreä, neljä pariisilaista souta Hôtel des Tournelles'in kahden kyyhkyslakan kyyhkysten ruokkimisen ja elättämisen korvaukseksi tammi-, helmi- ja maaliskuun ajalta tänä vuonna ja maksuksi siihen käytetyistä seitsemästä kuudenneksestä ohria.

"Eräälle fransiskaanimunkille erään rikollisen ripityksestä neljä pariisilaista souta."

Kuningas kuunteli äänesti. Tuon tuostakin hän yski. Tällöin hän vei pikarin huulilleen ja ryyppäsi kulauksen samalla virnistäen.

— "Tänä vuonna on oikeusistuimien määräyksestä toimitettu viisikymmentäkuusi kuulutusta torventoitotusten keralla Pariisin torilla. — Maksua ei ole vielä ilmoitettu.

"Kaivauksien toimeenpanosta Pariisissa ja muualla rahojen etsimistä varten, joita sanottiin sinne kätketyn, mutta mitään ei ole löydetty — neljäkymmentäviisi pariisilaista livreä."

— Kaivetaan maahan écu, jotta löydettäisiin kuparinen sou! sanoi kuningas.

— "Kuuden valkean lasiruudun asettamisesta Hôtel des Tournelles'iin sille kohdalle, missä rautahäkki on — kolmetoista souta. — Neljän vaakunakilven valmistuksesta ja luovuttamisesta petojen päiväksi kuninkaan käskystä ja hänen vaakunallaan koristettuina ruususeppeleen ympäröimänä — kuusi livreä. — Kahden uuden hihan asettamisesta kuninkaan vanhaan nuttuun — kaksikymmentä souta. — Rasvarasiaan kuninkaan saappaiden rasvaamista varten — viisitoista denieriä. — Uuden lätin rakentamiseen kuninkaan mustille sioille — kolmekymmentä pariisilaista livreä. — Erinäisiä väliseiniä, laudoituksia ja luukkuja varten Saint-Paulin leijonahäkkeihin — kaksikymmentäkaksi livreä."

— Kalliita elukoita, sanoi Ludvig XI. Mutta vähät siitä! se on oikeata kuninkaallista komeutta. Siellä on muuan punertava leijona, josta minä pidän sen sirouden vuoksi. — Oletteko nähnyt sen, mestari Willem? — Ruhtinailta pitää olla tuollaisia ihmeellisiä eläimiä. Meillä kuninkailla pitää olla koirina leijonia ja kissoina tiikereitä. Suuruus kuuluu kruunuille. Jupiteria palvelevain pakanain aikana antoivat keisarit sata leijonaa ja sata kotkaa, kun kansa uhrasi sata härkää ja sata lammasta. Se oli kammottavaa ja sangen kaunista. Ranskan kuninkailla on aina ollut tuollaista karjuntaa valtaistuimensa ympärillä. Minulle on kuitenkin siinä suhteessa tehtävä oikeutta, että kulutan niihin vähemmän rahoja kuin muut, ja että minulla on paljon vaatimattomampi kokoelma leijonia, karhuja, elefanteja ja leopardia kuin muilla. — Jatkaa, mestari Olivier. Tahdoimme sanoa tämän flaamilaisille ystävillemme.

Willem Rym kumarsi syvään, samalla kun Coppenole jurotti kuin kuriinkaan mainitsema karhu. Kuningas ei kiinnittänyt siihen huomiotaan. Hän oli nostanut pikarin huulilleen, mutta sylkäisi juoman suustaan ja sanoi:

— Uh! tuota kiusallista lääkejuomaa!

Lukija jatkoi:

— "Erään irtolaisen ylläpitoon, joka kuusi kuukautta on ollut teljettynä nylkyrin koppiin, koska ei olla

tiedetty mitä hänelle tehdä, — kuusi livreä, neljä souta."

— Mitä? keskeytti kuningas. Elättää sellaista, joka pitää hirttä! Herra paratkoon! en anna enää penniäkään tuohon elatukseen. — Olivier, puhukaa asiasta herra d'Estoutevillelle ja ryhtykää vielä tänä iltana valmistamaan tuon herran häitä hirsipuun kanssa. — Jatkakaa.

Olivier teki kynnellään merkin irtolaisen kohdalle ja jatkoi:

— "Henriet Cousinille, Pariisin oikeuslaitoksen mestaajalle, kuusikymmentä pariisilaista souta, jotka hänelle on määrännyt Pariisin herra kaupunginvouti suuren lyömämiekan ostamista varten niiden henkilöiden teloittamiseksi, jotka rikostensa vuoksi ovat tuomitut mestattaviksi, sekä sen tuppea ja kaikkea muuta siihen kuuluvaa varten, kuin myös siksi, että hän on antanut teroittaa ja korjata vanhan miekan, joka vioittui ja sai lovia tehtäessä oikeutta Luxemburgin Ludvig herralle, kuten vieläkin selvästi näkyy..." Kuningas keskeytti:

— Riittää. Myönnän summan mielelläni. Sellaisia menoja en surkeile. Niitä rahoja en ole koskaan katunut. — Jatkakaa.

— "Suuren häkin uudestaan rakentamiseen..."

— Ah! sanoi kuningas ja tarttui molemmin käsin tuolin käsiin, tiesin vallan hyvin, että jokin seikka oli tuonut minut tänne Bastiljiin. — Odottakaa, mestari Olivier. Tahdon itse nähdä häkin. Te luette minulle, mitä se on maksanut, sillä aikaa, kun tarkastan sitä. — Tulkaa katsomaan, herrat flaamilaiset. Se on näkemisen arvoinen.

Samassa hän nousi, tarttui lukijan käsivarteen, viittasi ovella seisovaa äänetöntä henkilöä käymään edellä, flaamilaisia seuraamaan jäljessä ja lähti huoneesta.

Kuninkaalliseen seurueeseen liittyi oven ulkopuolelta kiireestä kantapäähän rautaan pukeutuneita sotilaita ja nuoria, soihtuja kantavia hovipoikia. Kuljettiin siten jonkin aikaa tuon synkän linnan sokkeloissa portaita ja käytäviä myöten, jotka osaksi kulkivat itse muureissa. Bastiljin päällikkö kulki etunenässä ja antoi avata ovia vanhalle, sairaalle kumaraiselle kuninkaalle, joka yski vähän väliä.

Jokaisella ovella oli kaikkien pakko kumartua lukuunottamatta vanhuuden kutistamaa kuningasta.

— Hm! mutisi hän ikeniensä välitse, sillä hänellä ei enää ollut hampaita, olemme valmiit astumaan haudan portista sisälle. Matala ovi kumaraista kulkijaa varten.

Kun vihdoinkin oli astuttu viimeisestä ovesta, joka oli varustettu niin monella lukolla ja salvalla, että sen avaamiseen meni neljännestunti, saavuttiin korkeaan ja suureen holvattuun saliin, jonka keskellä näkyi soihtujen valossa tiilistä, hirsistä ja raudasta rakennettu nelikulmainen komero. Tuo valtava kuutio oli onntto sisältä. Se oli noita kuuluisia valtiolisten vankien häkkejä, joita nimitettiin *kuninkaan tyttösiksi*. Seinissä oli pari kolme pientä ikkunaa, joissa oli niin tiheät ja paksut rautaristikot, ettei ruutua lainkaan näkynyt. Ovena oli suuri kivipaasi aivan kuin haudoissa. Sellaisista ovista astutaan vain sisälle. Vainaja oli tässä kuitenkin elävä.

Kuningas alkoi hitaasti astuskella tuon pienen rakennuksen ympäri ja tarkastaa sitä huolellisesti, sillä aikaa kun häntä seuraava mestari Olivier luki paperiaan:

— "Suuren häkin uudestaan rakentamiseen jyrkeistä pölkyistä nurkka- ja alushirsineen yhdeksän jalkaa pitkäksi, kahdeksan jalkaa leveäksi ja seitsemän jalkaa korkeaksi lattiasta kattoon, jonka häkin seinät ovat sileiksi hakatut ja raudoituksella vahvistetut, joka sijaitsee eräässä Saint-Antoinen linnakkeen tornihuoneessa ja jossa herramme kuninkaan käskystä säilytetään erästä vankia, joka ennen asui eräässä ränsistyneessä ja heikossa häkissä. — Mainittuun uuteen häkkiin on käytetty yhdeksänkymmentäkuusi poikkiparrua ja viisikymmentäkaksi pystyparrua sekä kymmenen alushirttä, pituudeltaan kolme sylvä; ja yhdeksäntoista kirvesmiestä on kaksikymmentä päivää Bastiljin pihalla piilunnut, sahanut ja veistänyt mainittuja hirsiiä..."

— Kaunista, lujaa tammea! sanoi kuningas ja naputti sormellaan hirsiseinää.

— "... Tähän häkkiin", jatkoi lukija, "on mennyt kaksisataaviisikymmentä paksua, kahdeksan ja yhdeksän jalan pituista rautatankoa muttereineen, peltilevyineen ja siderautoineen painaen koko mainittu rautamäärä kolmetuhatta seitsemänsataakolmekymmentäviisi livreä; lisäksi kahdeksan paksua rautahaarukkaa sinkilöineen ja kysineen häkin kiinnittämistä varten painaen yhteensä kaksisataakahdeksäntoista livreä, lukuunottamatta rautaisia ikkunaristikkoja siihen huoneeseen, jossa häkki sijaitsee, rautasalpoja huoneen oveen ynnä muita tarvikkeita..."

— Onpa siinä rautaa yhden hengen osalle! sanoi kuningas.

"... Kaikki nousten kolmeensataanseitsemääntoista livreen viiteen souhun, seitsemään denieriin."

— Herra paratkoon! huudahti kuningas.

Tämän Ludvig XI:n lempikirouksen kuultuaan tuntui joku liikahtavan häkin sisässä; sieltä kuului kahleitten kalinaa lattiaa vasten ja heikko ääni, joka tuntui tulevan haudasta, sanoi:

— Teidän majesteettinne! armoa! armoa!

Puhujaa ei voinut nähdä.

— Kolmesataaseitsemääntoista livreä viisi souta seitsemän denieriä! toisti Ludvig XI.

Häkistä kuuluva valittava ääni oli saanut kaikki läsnäolijat, yksinpä mestari Olivier'nkin kauhistumaan. Kuningas yksin oli sen näköinen kuin ei olisi kuullut mitään. Hänen käskystään mestari Olivier jatkoi lukemistaan. Hänen majesteettinsa jatkoi aivan levollisena häkin tarkastusta.

— "... Sitä paitsi on maksettu eräälle muurarille, joka on tehnyt ikkunoihin kolot rautaristikoiden varten ja muurannut huoneen lattian, koska se ei olisi muuten kestänyt tämän häkin painoa, kaksikymmentäseitsemän livreä neljätoista pariisilaista souta..."

Ääni alkoi uudelleen valittaa:

— Armoa! teidän majesteettinne! Minä vannon teille, että petoksen teki Angers'in herra kardinaali, enkä minä.

— Olipa se aika muurari! sanoi kuningas. Jatka, Olivier.

Olivier jatkoi:

— "... Eräälle puusepälle ikkunoista, vuoteesta, reikätuolista ynnä muista esineistä kaksikymmentä livreä kaksi pariisilaista souta..."

Ääni valitti edelleen:

— Ah! teidän majesteettinne, ettekö kuuntele minua lainkaan? Minä vannon teille, että minä en kirjoittanut kirjettä monseigneur de Guyennelle, vaan herra kardinaali La Balue!

— Puuseppä on kallis, huomautti kuningas. — Siinäkö kaikki?

— Ei, teidän majesteettinne. — "... Eräälle lasinleikkaajalle ikkunaruujujen asettamisesta mainittuun huoneeseen neljäkymmentäkuusi souta kahdeksan pariisilaista denieriä."

— Armahtakaa! teidän majesteettinne. Eikö riitä, että koko minun omaisuuteni on annettu tuomareilleni, hopea-astiani herra de Torcylle, kirjastoni mestari Pierre Doriolelle, seinäverhoni Roussillonin kuvernöörille? Olen viaton. Neljätoista vuotta olen värissyt vilusta rautahäkissä. Armahtakaa, teidän majesteettinne! se palkitaan teille taivaassa.

— Mestari Olivier, sanoi kuningas, kaiken kaikkiaan?

— "Kolmesataakuusikymmentäseitsemän livreä kahdeksan souta kolme denieriä pariisilaista rahaa."

— Pyhä Neitsyt! huudahti kuningas. Siinäpä hävytön häkki! Ja hän tempasi luettelon mestari Olivier'n käsistä ja alkoi itse laskea sormillaan tarkastaen vuoroin häkkiä, vuoroin luetteloita. Silloin kuultiin vangin nyyhkyttävän. Se teki kamalan vaikutuksen, ja läsnäolijat katsahivat kalveten toisiinsa.

— Neljätoista vuotta, teidän majesteettinne! neljätoista vuotta! huhtikuusta saakka vuonna 1469. Jumalan pyhän äidin nimessä, teidän majesteettinne, kuulkaa minua! Te olette koko tämän ajan nauttinut auringon paisteesta. Minä, viheliäinen vanki, enkö minä enää koskaan saa nähdä päivän valoa? Armoa, teidän majesteettinne! Olkaa sääliväinen. Lempeys on kaunis kuninkaallinen hyve, joka voittaa vihanpuuskat. Luuletteko, teidän majesteettinne, että kuolinhetkenä on kuninkaalle suurta lohtua siitä, ettei ole jättänyt ainoatakaan rikosta rankaisematta? Muuten en ole pettänyt teidän majesteettianne, sen teki Angers'in kardinaali. Ja minulla on jalassa ylen raskas kahle ja sen päässä suuri rautapuntti, paljoa painavampi kuin kohtuullista on. Ah! teidän majesteettinne! säälikää minua!

— Olivier, sanoi kuningas päätään puistaen, huomaan että muurilaasti on laskettu kahdeksikymmeneksi souksi mitalta, vaikka se ei maksa kuin kaksitoista. Tehkää uudelleen tämä lasku.

Hän käänsi selkensä häkille ja alkoi tehdä lähtöä huoneesta. Vanki raukka huomasi soihdun valon ja

äänien häipymisestä, että kuningas poistui ja huusi epätoivoisesti:

— Teidän majesteettinne! teidän majesteettinne!

Ovi sulkeutui. Hän ei nähnyt enää mitään, eikä kuullut muuta kuin vanginvartijan rämeän äänen, joka lauloi hänen korvaansa laulua:

Herra Jean Balue, tuho lähestyy, ei hiippaa enää sulla; Verdunin herran myös vietiin kerran; ei taida takaisin tulla.

Kuningas palasi ääneti takaisin kammioonsa, ja hänen seurueensa seurasi häntä vangin viimeisten vaikerrusten kauhistamana. Äkkiä hänen majesteettinsa kääntyi Bastiljin kuvernöörin puoleen:

— Kesken kaiken, sanoi hän, oliko tuossa häkissä joku?

— Oli Herran tähden, teidän majesteettinne! vastasi kuvernööri hämmästyneenä kysymyksestä.

— Ja kuka siis?

— Verdunin herra piispa.

Kuningas tiesi sen paremmin kuin kukaan muu. Mutta se oli hänen hulluuttaan.

— Ah! sanoi hän sen näköisenä kuin ensi kertaa ajattelisi koko asiaa, Guillaume de Harancourt, herra kardinaali La Baluen ystävä. Aika hyvänahkainen.

Hetken päästä avattiin kammion ovi ja suljettiin jälleen noiden viiden henkilön jälkeen, jotka lukija näki siellä tämän luvun alussa ja jotka siellä nyt asettuivat entisille paikoilleen entisiin asentoihinsa ja jatkoivat kuiskailuaan.

Kuninkaan poissaolon aikana oli hänen pöydälleen tuotu muutamia kirjeitä, joiden sinetit hän itse mursi. Sitten hän alkoi kiireesti lukea niitä toista toisensa jälkeen, viittasi mestari Olivier'ta, joka näytti suorittavan ministerin toimia, tarttumaan kynään ja ilmaisematta hänelle kirjeitten sisältöä alkoi hiljaa sanella hänelle vastauksia, jotka hän pöydän ääreen polvistuen kirjoitti epämukavassa asennossa.

Willem Rym kuunteli.

Mutta kuningas puhui niin hiljaa, että flanderilaiset saattoivat hänen sanelustaan kuulla vain silloin tällöin joitakin erillisiä ja käsittämättömiä pätkiä:

—... Hedelmällisillä seuduilla edistää kauppaa ja hedelmättömillä teollisuutta... — Näyttää englantilaisille herroille meidän neljää pommitykkiämme, Landres'ia, Brabantia, Bourg-en-Bressea, Saint-Omeria... — Tykistön ansiota on, että sotia käydään nykyään harkitummin... — Ystävällemme herra de Bressuirelle... — Sotajoukkoja ei voida pitää yllä ilman veroja... — Jne.

Kerran hän korotti äänensä:

— Herra paratkoon! Sisilian herra kuningas sinetöi kirjeensä keltaisella lakalla aivan kuin Ranskan kuningas. Teemme ehkä väärin, että sallimme hänen niin tehdä. Komea Burgundin serkkuni ei hyväksynyt vaakunakilpiä, joissa oli punainen pohja. Hallitsijasukujen suuruus vakiintuu etuoikeuksien loukkaamattomuudesta. Huomaa se, veli Oliver.

Toisen kerran hän sanoi:

— Ohhoh! onpa siinä paksu kirje! Mitähän veljemme keisari meille ilmoittaa?

Hän alkoi silmäillä kirjettä huudahtaen silloin tällöin:

— Todellakin! Saksa on aivan uskomattoman suuri ja mahtava. — Mutta älkäämme unohtako vanhaa sananlaskua: Kaunein kreivikunta on Flanderi; kaunein herttuakunta Milano; kaunein kuningaskunta Ranska.
— Eikö niin herrat flaamilaiset?

Tällä kertaa kumarsi Coppenolekin yhdessä Willem Rymin kanssa. Sukankutojan isänmaallisuutta oli kutkutettu.

Viimeinen kirje sai Ludvig XI:n silmäkulmat rypistymään.

— Mitä tämä on? huudahti hän. Kanteita ja valituksia linnueitamme vastaan Pikardiassa! Olivier kirjoittakaa heti paikalla herra marsalkka de Rouault'lle. — Että kuri höltyy. — Että henkivartioväen santarmit, aatelisjunkkarit, tarkka-ampujat ja sveitsiläiset kohtelevat kansaa huonosti kaikella tavalla.

Että sotilaat eivät tyydy edes siihen, mitä talonpoikain taloissa on tarjottavana, vaan pakottavat heitä lyönneillä ja iskuilla noutamaan kaupungista viiniä, kalaa, mausteita ja muuta tarpeetonta. — Että herra kuningas tietää sen. — Että me aiomme suojella kansaamme vääryyksiltä, varkauksilta ja rosvouksilta. — Että se on tahtomme, Pyhän Neitsyen nimessä! — Ettei meitä muuten miellytä, että viulunvinguttajat, parturit ja kuormarengit käyvät pukeutuneina samettiin, silkkiin ja kultaketjuihin aivan kuin ruhtinaat. — Että sellainen turhamaisuus ei ole Jumalalle mieleistä. — Että me, joka olemme aateline, tyydymme takkiin, jonka kangas maksaa kuusitoista pariisilaista souta kyynärä. — Että herrat kuormarengit voivat vallan hyvin alentua käyttämään samaa lajia, hekin! — Käskemme ja teemme tiettäväksi. — Ystävällemme herra de Rouault'lle. — Hyvä.

Hän saneli tämän kirjeen korkealla, pontevalla äänellä ja puuskittain. Juuri kun hän sai lopetetuksi, aukeni ovi, ja sisään syöksyi muuan henkilö kauhistuneen näköisenä ja huutaen:

— Teidän majesteettinne! kansanmeteli Pariisissa!

Ludvig XI:n vakavat kasvopiirteet jännittyivät, mutta tämä mielenliikutuksen ainoa näkyvä ilmaus katosi salaman nopeasti. Hän hillitsi itsensä ja sanoi rauhallisen ankarasti:

— Veli Jacques, kylläpä te ryntäätte sisään!

— Teidän majesteettinne! kapina! jatkoi ystävä Jacques hengästyneenä.

Kuningas oli noussut ja tarttui häntä kovakouraisesti käsivarteen kuiskaten vihastuneena hänen korvaansa, niin että hän yksin sen kuuli, ja luoden salaisen silmäyksen flaamilaisiin:

— Vaikene tai puhu hiljaa!

Tulija ymmärsi ja alkoi hänelle hiljaa kertoa voimakkain värein tapahtumaa, kuninkaan levollisena kuunnellessa, samalla kun Willem Rym kiinnitti Coppenolen huomiota vasta tulleen kasvoihin, pukuun, hänen turkisvuoriseen huppuunsa, *caputia jurrata*, hänen lyhyeen viittaansa, *epitogia curta*, ja hänen mustaan samettipukuunsa, josta hänet tunsu kamarioikeuden presidentiksi.

Tuskin oli tämä henkilö ehtinyt hieman selittää kuninkaalle asiaa, kun tämä jo huudahti nauraen:

— Todellakin! puhukaa ääneen, veli Coictier! Miksi puhutte noin hiljaa? Pyhä Neitsyt tietää, ettei meillä ole mitään salattavaa hyviltä ystäviltämme flaamilaisilta.

— Mutta, teidän majesteettinne...

— Puhukaa ääneen!

"Veli Coictier" ei saanut hämmästyksissään sanaa suustaan.

— Siis, jatkoi kuningas, — mutta puhukaa, herrani, — on siis kansanmeteli hyvässä Pariisissamme?

— Niin on, teidän majesteettinne.

— Ja joka on suunnattu, sanotte te, Oikeuspalatsin voutia vastaan.

— Siltä näyttää, vastasi tulija änkyttäen, hämmästyneenä äkillisen ja selittämättömän käänteeseen johdosta kuninkaan ajatuksenjuoksussa.

Ludvig XI jatkoi:

— Missä vartiosto kohtasi joukon?

— Kun se suuresta kulkuripesästä kulki Pont-aux-Changeurs'ille. Kohtasin sen itsekin, kun teidän majesteettinne käskystä olin matkalla tänne. Kuulin muutamien joukosta huutavan: Alas palatsivouti!

— Ja mitä heillä on voutia vastaan?

— No! sanoi mestari Jacques, hän on heidän herransa.

— Todellakin!

— Niin, teidän majesteettinne. Ne ovat Ihmeiden pihan roistoja. He ovat jo kauan valittaneet voutia vastaan, jonka alustalaisia he ovat. He eivät tahdo tunnustaa hänen tuomio-oikeuttaan eivätkä hänen vero-oikeuttaan.

— Niinkö! virkkoi kuningas tyytyväisenä hymyillen, mitä hän turhaan koetti salata.

— Kaikissa valituksissaan parlamentille, jatkoi mestari Jacques, — he väittävät, ettei heillä ole kuin kaksi herraa, teidän majesteettinne ja jumalansa, joka varmaankin on piru.

— Hohhoh! sanoi kuningas.

Hän hykersi käsiään ja nauroi tuota sisäistä naurua, joka saa kasvot säteilemään. Hän ei voinut salata iloaan, vaikka hän tuon tuostakin koetti saada ilmeensä vakavaksi. Kukaan ei käsittänyt, mitä hänessä tänä hetkenä liikkui, ei edes mestari Olivier. Hän istui hetken vaiti mietteissään, mutta tyytyväisen näköisenä.

— Onko heitä paljonkin? kysyi hän äkkiä.

— On varmasti, teidän majesteettinne, vastasi mestari Jacques.

— Miten paljon?

— Ainakin kuusituhatta.

Kuningas ei voinut pidättyä sanomasta: — Hyvä! — Sitten hän kysyi:
— Ovatko he aseistettuja?

— Ovat, keihäillä, viikatteilla, pyssyillä, kuokilla ja muilla sangen vaarallisilla aseilla.

Kuningasta ei tämä luettelo näyttänyt lainkaan huolestuttavan.
Mestari Jacques luuli olevansa velvollinen lisäämään:

— Jollei teidän majesteettinne heti lähetä voudille apua, hän on hukassa.

— Me lähetämme, sanoi kuningas koettaen näyttää vakavalta. Hyvä. Tietenkin lähetämme. Herra vouti on ystävämme. Kuusituhatta! Aika sisukkaita narreja! Heidän rohkeutensa on ihmeellinen ja me olemme siitä sangen närkästyksissämme. Mutta meillä on vähän väkeä täällä tänä yönä. — Huomisaamuna on aikaa.

Mestari Jacques huudahti:

— Heti paikalla, teidän majesteettinne! Huomiseen mennessä on voudin talo ehditty ryöstää vaikka kaksikymmentä kertaa, hänen arvoansa häväistä ja hänet itsensä hirttää. Jumalan tähden, teidän majesteettinne! lähettäkää ennen huomisaamua.

Kuningas katsoi häntä suoraan silmiin ja sanoi:

— Sanoin teille, huomisaamuna.

Se oli noita katseita, joihin ei vastata mitään. Hetken vaitiolon jälkeen virkkoi Ludvig XI:

— Veli Jacques, tähän voitte sen sanoa? Miten laajalle ulottui... ulottuu, oikaisi hän, voudin läänioikeus?

— Teidän majesteettinne, palatsivoudilla on Calandre-katu Herberie-kadulle saakka, Saint-Michel-tori ja Les Mureaux'ksi nimitetty Notre-Dame des Champs (tässä Ludvig XI kohotti hattuaan) kirkon luona oleva alue, jossa on kolmetoista taloa, lisäksi Ihmeiden piha, pitaalisairaalan alue, jota nimitetään Banlieueksi, lisäksi viertotie, joka alkaa tästä sairaalasta ja päättyy Saint-Jacques-porttiin. Tällä alueella on hänellä täysi tuomiovalta, vero-oikeus, täysi herruus.

— Kas vain! sanoi kuningas ja hypisteli oikealla kädellä vasenta korvaansa, onhan siinä sievoinen palanen kaupunkiani. Niin, tuon kaiken kuningas herra vouti oli.

Tällä kertaa hän ei oikaissut sanojaan. Hän jatkoi uneksien ja ikään kuin itsekseen puhuen:

— Mainiota, herra vouti! teillä oli hampaissanne kaunis lohkare
Pariisiamme!

Äkkiä hän puhkesi puhumaan:

— Herra paratkoon! Mitä ovatkaan nuo ihmiset, jotka väittävät omaavansa vero-, tuomio- ja käskijävallan meillä, joilla on tullipuomeja kautta koko maan, tuomioistuimia ja pyöveleitä joka torilla kansamme seassa, niin että ranskalaiset ovat luulleet, että heillä on yhtä monta kuningasta kuin hirsipuuta, aivan kuin kreikkalaiset luulivat, että on yhtä monta jumalaa kuin heillä oli lähteitä, ja persialaiset, että on yhtä monta jumalaa kuin tähtiä! Herra paratkoon! tämä asiointila on sietämätön, eikä tuo sekasotku miellytä minua. Tahtoisinpa tietää, onko Pariisissa muuta verottajaa Jumalan armosta kuin kuningas, muuta tuomioistuinta kuin meidän parlamenttimme, muuta hallitsijaa tässä

valtakunnassa kuin me! Kunniani kautta! on välttämätöntä, että se päivä pian koittaa, jolloin ei Ranskassa ole kuin yksi kuningas, yksi herra, yksi tuomari, yksi mestaaaja, niin kuin paratiisissa on vain yksi Jumala!

Hän kohotti taas hattuaan ja jatkoi yhä mietteissään sen näköisenä ja sellaisella äänenpainolla kuin metsästäjä, joka kiihottaa koiriaan:

— Kas niin! kansani! sillä lailla! murskaa nuo väärät herrat! tee tehtäväsi! Joudu! joudu! ryöstä ne, hirtä ne, hävitä ne!... Ah! te tahdotte olla kuninkaita, herrani? Niin! kansa! kas niin!

Tässä hän äkkiä pysähtyi, puraisi huultansa, ikään kuin pidättääkseen ajatusta, jonka oli jo puoliksi ilmaissut, silmäili läpituokevalla katseellaan vuoroin jokaista huoneessa olijaa, otti äkkiä hatun päästään molemmin käsin, katseli sitä ja sanoi sille:

— Oh! minä polttaisin sinut, jos tietäisit, mitä nyt päässäni liikkuu!

Senjälkeen hän silmäsi taas huoneessa olijoita vaanivasti ja pelokkaasti kuin luolaansa vetäytyvä kettu:

— Yhdentekevää! me autamme herra voutia. Pahaksi onneksi on meillä vain vähän väkeä täällä tällä haavaa sellaista väkijoukkoa vastaan. Meidän on odotettava huomiseen. Palautetaan järjestys Citéhen ja kaikki vangitut hirtetään.

— Kesken kaiken, teidän majesteettinne! sanoi Coictier, unohdin ensi hätäkässä, että vartijat vangitsivat kaksi joukosta jälkeen jäänyttä kulkuria. Jos teidän majesteettinne haluaa nähdä miehiä, niin he ovat täällä.

— Haluanko nähdä heitä! huudahti kuningas. Mitä! Herra paratkoon! ja sellaiset asiat sinä unohdat!
— Juokse, Olivier! tuo heidät heti tänne!

Mestari Olivier lähti ja palasi hetken kuluttua takaisin mukanaan kaksi vankia henkivartioväen jousimiesten välissä. Toinen, jolla oli suuret, typerät kasvot, oli humalaisen ja hämmästyneen näköinen. Hän oli ryysyinen ja astui notkuvin polvin ja laahustaen. Toisella oli kalpeat, hymyilevät kasvot, jotka lukija jo tuntee.

Kuningas katseli heitä hetken ääneti ja kääntyi sitten äkkiä ensimmäisen puoleen:

— Mikä on nimesi?

— Gieffroy Pincebourde.

— Mikä sinä olet?

— Kulkuri.

— Mitä aioit tehdä tuossa kiroitussa metelissä?

Kulkuri katsoi kuninkaaseen ja heilautti käsiään tylsän näköisenä. Siinä oli tuollainen huonorakenteinen pää, jossa älyllä on miltei yhtä heikot edellytykset viihtyä kuin liekillä kynttilänsammuttimen peitossa.

— En tiedä, sanoi hän. Muut menivät, minä seurasin.

— Ettekö aikoneet hävyttömästi hyökätä Palatsin voudin kimppuun ja ryöstää hänen talonsa?

— Tiedän vain että mentiin hirttämään jotakin jonnekin. Siinä kaikki.

Muuan sotamies näytti kuninkaalle puutarhaveistä, joka oli otettu kulkurilta.

— Tunnetteko tämän asean? kysyi kuningas.

— Tunnen, se on minun veitseni. Olen viinitarhuri.

— Ja onko tämä mies toverisi? lisäsi Ludvig XI osoittaen toista vankia.

— Ei. En tunne häntä.

— Riittää, sanoi kuningas. Ja tehden sormellaan merkin vaiteliaalle henkilölle, joka liikkumattomana seisoi ovella ja josta jo olemme lukijalle maininneet, hän lisäsi:

— Tristan ystävä, siinä on mies sinulle.

Tristan l'Hermite kumarsi. Hän antoi hiljaa määräyksen kahdelle jousimiehelle, jotka veivät kulkurin pois.

Tällä välin oli kuningas lähestynyt toista vankia, joka hikoili ankarasti.

— Nimesi?

— Teidän majesteettinne, Pierre Gringoire.

— Ammattisi?

— Filosofi, teidän majesteettinne.

— Miten rohkenet, hupsu, lähteä hyökkäykseen ystäväämme Palatsin herra voutia vastaan, ja mitä sanot tästä kansanmetelistä?

— Ei, teidän majesteettinne, se on erehdys. Se on onneton kohtalo. Minä teen murhenäytelmiä. Minä rukoilen, että teidän majesteettinne kuuntelisi minua. Olen runoilija. Minun ammattilaisiani ajaa surumielisyys kuljeksimaan öisin kaduilla. Satuun kulkemaan siellä päin tänä iltana. Se oli pelkkä sattuma. Minut pidätettiin vääryydellä. Olen syytön tähän porvarismyrskyyn. Teidän majesteettinne näki, ettei kulkuri tuntenut minua. Minä vannon teidän majesteettilenne...

— Vaikene! sanoi kuningas kahden lääkejuomakulauksen välillä. Sinä vaivaat meidän päätämme loruillasi.

Tristan l'Hermite lähestyi Gringoirea ja osoitti häntä sormellaan:

— Teidän majesteettinne, hirtetäänkö tämäkin? Ne olivat ensimmäiset sanat, mitkä hän lausui:

— Noh! vastasi kuningas välinpitämättömästi. Enpä tiedä, mikä siitä estäisi.

— Minäpä tiedän paljonkin, minä! sanoi Gringoire.

Filosofimme oli tänä hetkenä oliivia viheriämpi. Kuninkaan kylmästä ja välinpitämättömästä ilmeestä hän huomasi, että hänen ainoa pelastuksensa oli hyvin korkealentoisissa sanoissa, ja heittäytyen Ludvig XI:n jalkoihin hän huudahti epätoivoisesti viittoillen:

— Teidän majesteettinne! suvaitkaa kuunnella minua. Teidän majesteettinne! älkää murskatko ukkosella niin vähäpätöistä oliota kuin minua! Jumalan valtava salama ei iske vuohenkaaliin. Teidän majesteettinne, olette ylen korkea ja mahtava hallitsija, säälikkää kunniallista miesraukkaa, joka yhtä vähän kykenee saamaan aikaan meteliä kuin jääpuikko iskemään kipinää! Kaikkein armollisin majesteetti, hyväntahtoisuus on sekä leijonan että kuninkaan hyve. Voi! ankaruus vain vieroittaa mieliä, rajut tuulenpuuskat eivät voi riuhtaista kulkijalta viittaa, mutta aurinko lämmittää häntä säteillään vähitellen siihen määrään, että saa hänet riisuutumaan paitasilleen. Teidän majesteettinne, te olette aurinko. Minä vakuutan teille, korkea herrani ja kuninkaani, etten ole mikään kulkuri, varas tai hurjastelija. Kapina ja rosvous eivät kuulu Apollon pojille. Minä en ole niitä, jotka syöksyvät niihin pilviin, joista kapinan ukkonen jyrähtelee. Olen teidän majesteettinne uskollisia alamaisia. Yhtä arka kuin miehen on oltava vaimonsa kunniaista, yhtä kiitollinen kuin pojan on oltava isänsä rakkaudesta, niin on hyvän alamaisen oltava kuninkaansa kunniaista; hänen pitää kuihtua innosta hänen huoneensa hyväksi ja hänen suuruutensa kohottamiseksi. Kaikki muut intohimot jotka hänet vällannevatkin ovat sulaa hulluutta. Ne ovat valtiolliset mielipiteeni teidän majesteettinne. Älkää siis kyynärpäistä kuluneen pukuni vuoksi arvelko minua kapinoitsijaksi ja rosvoksi. Jos armahdatte minut, teidän majesteettinne, kulutan sen polviltakin rukoillessani Jumalaa joka aamu ja ilta. Voi! en ole suinkaan rikas, se on totta. Olenpa lisäksi hieman köyhäkin. Mutta en silti huono ihminen. Eihän köyhyys ole minun vikani. Jokainenhan tietää, ettei kaunokirjallisuudesta kiskota suuria rikkauksia, ja niillä jotka ovat parhaiten perehtyneet hyviin kirjoihin, ei aina ole takkavalkeaa talvisin. Lainvääristelijät vievät kaikki jyvät, eivätkä jätä muuta kuin oljet muille oppineille ammateille. On olemassa neljäkymmentä sängen mainiota sananlaskua filosofien kuluneesta viitasta. Oh! teidän majesteettinne, lempeys on ainoa valo, joka voi valaista suuren sielun sisintä. Lempeys kantaa soihtua kaikkien muitten hyveitten edellä. Ilman sitä ovat ne sokeita, jotka hapuillen etsivät Jumalaa. Armahtavaisuus, joka on samaa kuin lempeys, synnyttää alamaisissa rakkautta, joka on ruhtinasten paras henkivartija. Mitäpä teitä haittaa, teidän majesteettinne, joka häikäisette kaikkien kasvot, jos maailmassa on yksi miesraukka enemmän? viaton filosofiraukka, joka tyhjin kukkaroin ja tyhjin vatsoin harhailee puutteen pimeydessä? Olen lisäksi oppinut, teidän majesteettinne. Suuret kuninkaat ovat aina pitäneet kirjallisuuden suojelemista helmenä kruunussaan. Herkules ei halveksinut arvonimeä Musagetes. Mathias Corvinus suosi Jehan de Monroyalia, matematiikan kaunistusta. Mutta oppineen hirttäminen on huonoa kirjallisuuden suojelemista. Mikä häpeätahra Aleksanterin maineelle, jos hän olisi hirttänyt Aristoteleksen! Sellainen vetäisy ei olisi mikään pieni kaunistava ihotäplä hänen maineensa kasvoilla, vaan ilkeä, rumentava

mätähaava. Teidän majesteettinne! olen tehnyt sangen hyvän häärunoelman Flanderin prinsessalle ja hänen korkeudelleen dauphinille. Se ei ole minkään kapinoitsijan työtä. Teidän majesteettinne näkee, etten ole mikään tietämätön musteentuhrija, vaan oppinut mies, ja että minulla on paljon luonnollista kaunopuheisuutta. Armahtakaa minut, teidän majesteettinne. Te tekisitte sillä Pyhälle Neitsyelle sangen ritarillisen palveluksen, ja minä vannon teille, että minua kauhistuttaa suunnattomasti ajatus joutua hirteen!

Ja lohduton Gringoire suuteli kuninkaan tohveleita. Willem Rym virkkoi kuiskaten Coppenolelle:

— Hän tekee oikein laahatessaan itseään maassa. Kuninkaat ovat kuin Jupiter Kreetalla: heillä on korvat vain jaloissa.

Ja välittämättä Jupiterista Kreetalla vastasi sukankutoja jurosti hymyillen ja katsellen Gringoirea:

— Oh! aivan samalla tavalla! luulenpa kuulevani kansleri Hugonet'n anovan itseltäni armoa.

Lopetettuaan viimein hengästyneenä Gringoire kohotti vapisten päänsä kuningasta kohden, joka raapi kynnellään tahraa, joka oli hänen housujensa polvella. Sitten hänen majesteettinsa ryyppäsi pikarista lääkejuomaa. Hän ei sanonut sanaakaan, ja tämä äänettömyys kidutti Gringoirea. Vihdoin kuningas katsahti häneen.

— Siinäpä kauhea suunpieksäjä! sanoi hän. Sitten hän kääntyi Tristan l'Hermiten puoleen: — Noh! päästäkää hänet.

Gringoire oli vähällä lentää selälleen ilosta.

— Vapauteen! murahti Tristan. Teidän majesteettinne, ettekö tahdo, että hänet pannaan vähäksi aikaa häkkiin?

— Tristan ystävä, sanoi Ludvig XI, — luuletko sinä, että me tuollaisia lintuja varten annamme rakentaa häkkejä, jotka maksavat kolmesataakuusikymmentäseitsemän livreä kahdeksan souta kolme denieriä? — Päästäkää paikalla se viheliäinen (Ludvig XI käytti mielellään tätä sanaa, joka *Herra paratkoon* huudahduksen ohella oli hänen leikkisyytensä ilmauksia) ja ajakaa hänet ulos läimäyksillä!

— Oh! huudahti Gringoire, mikä suuri kuningas!

Ja peläten päinvastaista määräystä hän riensi ovelle, jonka Tristan sangen vastahakoisesti avasi hänelle. Sotilaat työnsivät hänet ulos aimo nyrkiniskuilla, jotka Gringoire kärsi todellisena stoldalaisena filosofina.

Kuninkaan hyvä tuuli, jota hän oli osoittanut siitä saakka, kun hän sai tiedon kapinasta palatsivoutia vastaan, ilmeni kaikessa, eikä tämä harvinainen lempeys ollut suinkaan vähäinen ilmaus siitä. Tristan l'Hermite nurkassaan oli nyrpeän näköinen kuin verikoira, joka on nähnyt riistan, mutta ei saa kajota siihen.

Kuningas rummutti tällä välin iloisesti sormillaan käsinojaan Pont-Audemerin marssia. Hän oli kavala ruhtinas, mutta hän osasi paremmin peittää harminsa kuin ilonsa. Nämä ilon ulkonaiset ilmaukset jokaisen hyvän uutisen johdosta menivät toisinaan pitkälle; niinpä hän Kaarle Rohkean kuollessa lupasi Tours'in Saint-Martinille hopeaisen kaiteen; ja noustessaan valtaistuimelle hän unohti antaa määräyksiä isänsä hautajaisista.

— Mutta teidän majesteettinne! huudahti äkkiä Jacques Coictier, miten on sen ankaran sairauden laita, jonka vuoksi teidän majesteettinne antoi kutsua minua?

— Oh! sanoi kuningas, — minä kärsin todellakin kovasti. Korvissani suhisee ja tulihaaravat karvivat rintaani.

Coictier tarttui kuninkaan käteen ja alkoi tärkeän näköisenä tunnustella hän valtasuontaan.

— Katsokaa, Coppenole, sanoi Rym kuiskaten. Siinä hän on Coictier'n ja Tristanin välissä. Siinä on hänen koko hovinsa. Lääkäri häntä itseään varten, pyöveli muita varten.

Koetellessaan kuninkaan valtasuonta Coictier kävi yhä levottomamman näköiseksi. Ludvig XI tarkasteli häntä hieman rauhattomana. Coictier'n kasvot synkkenivät silmännähtävästi. Tuon kunnan miehen ainoa viljelysmaa oli kuninkaan huono terveys. Hän viljelikin sitä parhaalla taidollaan.

— Ohhoh! mutisi hän vihdoin, tämä on todellakin vakavaa.

— Onko? sanoi kuningas levottomana.

— *Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis* [Tiheitä, läähättäviä, kaikuvia, epäsäännöllisiä lyöntejä], jatkoi lääkäri.

— Herra paratkoon!

— Kolmessa päivässä voi tämä tehdä lopun miehestään.

— Pyhä Neitsyt! huudahti kuningas. Ja lääke, ystävä?

— Mietin sitä, teidän majesteettinne.

Hän antoi Ludvig XI:n pistää kielensä ulos, ravisti uudelleen päätään, virnisti ja sanoi äkkiä kesken teeskentelyään:

— Totisesti! teidän majesteettinne, kerronpa teille, että huvitusten veronkantajanvirka on avoinna, ja että minulla on veljenpoika.

— Minä annan veronkantajan viran veljenpojalleni, Jacques ystävä, vastasi kuningas; — mutta ota pois polte rinnastani.

— Koska teidän majesteettinne on niin armollinen, jatkoi lääkäri, hän ei kieltäydy hieman auttamasta rakennustani Rue Saint-André-des-Arcs'in varrella.

— Hm! äänsi kuningas.

— Olen rahaton, jatkoi lääkäri, — ja olisi vahinko, ellen saisi taloon kattoa. Ei talon vuoksi, joka on yksinkertainen ja aivan porvarillinen, vaan Jehan Fourbaultin maalausten vuoksi, jotka kaunistavat sen seiniä. Siellä on ilmassa leijuva Diana, joka on niin mainio, niin vieno, niin hieno, niin viaton, jonka tukka on niin mainiosti järjestetty ja puolikuulla kruunattu, iho niin valkea, että se saattaa kiusaukseen kaikki, jotka sitä liian hartaasti katselevat. Siellä on myös Ceres. Hänkin on sangen kaunis jumalatar. Hän istuu viljalyhteillä ja hänen päässään on tähkäseppele, johon on kiedottu pukinpartoja ja muita kukkia. Ei saata nähdä sen suloisempia silmiä, sen pyöreämpiä sääriä, sen jalompaa ilmettä, sen koreampaa hametta kuin hänellä on. Se on viattomimpia ja täydellisimpiä kaunottaria, mitä pensseli milloinkaan on luonut.

— Pyöveli! murahti Ludvig XI, mihin tuolla tähtäät?

— Tarvitsen katon näiden maalausten ylle, teidän majesteettinne, ja vaikka se onkin pikku asia, ei minulla ole enää rahaa.

— Miten paljon kattosi maksaa?

— Koristettu ja kullattu kuparikatto, korkeintaan kaksituhatta livreä.

— Mikä murhamies! huudahti kuningas. Jokainen hammas, minkä hän minulta kiskoo, on timantti.

— Saanko kattoni? sanoi Coictier.

— Saat! ja piru sinut periköön, mutta paranna minut. Jacques Coictier kumarsi syvään ja sanoi:

— Teidän majesteettinne, teidät pelastaa takaisin pakottava lääke. Asetamme selkäänne suuren puolustushauteen, joka sisältää vahalaastaria, armeenialaista voidetta, munanvalkuaista, öljyä ja etikkaa. Teidän majesteettinne jatkakoon lääkejuoman nauttimista, ja me vastaamme teidän majesteetistanne.

Palava kynttilä houkuttelee useampiakin karpäsiä. Nähdessään kuninkaan olevan niin anteliaalla tuulella ja luullen hetkeä otolliseksi astui mestari Olivier vuorostaan esiin:

— Teidän majesteettinne...

— Mitä nyt taas? sanoi Ludvig XI.

— Teidän majesteettinne tietää, että mestari Simon Radin on kuollut.

— Entä sitten?

— Hän oli kuninkaallinen neuvos rahatoimikamarissa.

— Entä sitten?

— Teidän majesteettinne, hänen paikkansa on vapaa.

Näitä sanoja lausueksaan oli mestari Olivier'n ylpeitten kasvojen røyhkeä ilme muuttunut matelevaksi. Se on ainoa muutos liehittelijän kasvoilla. Kuningas katsahti häneen tiukasti ja sanoi kuivasti:

— Ymmärrän.

Hän jatkoi:

— Mestari Olivier, marsalkka de Boucicaut sanoi: "Ei ole muita lahjoja kuin kuninkaan, ei ole muuta kalalammikkoa kuin meri." Huomaan, että olette samaa mieltä kuin herra de Boucicaut. Kuulkaahan nyt. Meillä on hyvä muisti. Vuonna 68 teimme teidät kamaripalvelijaksemme, vuonna 69 Pont de Saint-Cloud'n linnakkeen hoitajaksi sadan toursilaisen livren palkalla (te tahdoitte sen pariisilaisissa); marraskuussa vuonna 73 nimitimme teidät Georgeolessa annetulla valtakirjalla Vincennesmetsän vartijaksi tallimestari Gilbert Aclen tilalle; vuonna 75 Rouvray-les-Saint-Cloud'n metsän hoitajaksi Jacques Le Mairen tilalle; vuonna 78 määräsimme teille ja vaimollenne kaksinkertaisella viheriällä vahasinetiillä varustetulla valtakirjalla kymmenen pariisilaisen livren tulot Saint-Germain-koulun luona sijaitsevista kauppapaikoista; vuonna 79 teimme teidät Senart-metsän hoitajaksi Jehan Daiz raukan tilalle; sitten Loches-linnan komentajaksi; sitten Saint-Quentinin kuvernööriksi; sitten Pont de Meulanin komentajaksi, jonka mukaan te nimitätte itseänne kreiviksi. Niistä viidestä sousta, jotka jokaiselle sunnuntai- ja pyhäpäivinä työskentelevälle parturille tuomitaan sakkoa, saatte te kolme sousta, ja me saamme tyytyä jäännökseen. Me olemme lisäksi osoittaneet teille sen suosion, että olemme muuttaneet teidän nimenne Le Mauvais'n [Ilkeä], joka liaksi muistutti teidän ulkomuotoanne. Vuonna 74 myönsimme me teille aatelimme suureksi mielipahaksi monivärisen vaakunakilven, joka saa teidän rintanne näyttämään riikinkukon rinnalta. Herra paratkoon! ettekö ole kylläinen? Eikö saaliinne ole jo kyllin kaunis ja ihmeellinen? Ettekö pelkää, että yksikin lohi lisää voisi kaataa veneenne? Pöyhkeys saattaa teidät turmioon ystäväiseni. Pöyhkeyttä seuraa aina häviö ja häpeä. Ajatelkaa sitä ja olkaa vaiti! Nämä sanat, jotka lausuttiin ankaralla äänellä, saivat ilmeen Olivier'n kasvoilla jälleen muuttumaan matelevasta røyhkeäksi.

— Hyvä, mutisi hän miltei ääneensä, — kyllä näkyy että kuningas on sairas. Hän antaa kaikki lääkäriille.

Tästä hävyttömyydestä vähintäkään suuttumatta Ludvig XI jatkoi jonkin verran lauhtuneella äänellä:

— Kuulkaahan, unohdin, että olen vielä tehnyt teidät lähettilääkseni Gentiin rouva Marien luo. — Niin, herrani, hän lisäsi kääntyen flaamilaisiin, tuo mies on todellakin ollut lähettiläänä. — No niin, ystävä, jatkoi hän mestari Olivier'n puoleen kääntyen, älkäämme suuttuko, me olemme vanhoja ystäviä. On jo sangen myöhä. Olemme lopettaneet työmme. Ajakaa partamme.

Lukijamme ovat jo varmaankin tunteneet mestari Olivier'n tuoksi kauheaksi Figaroksi, jonka sallimus, tuo suuri näytelmäin tekijä, niin taitavasti on sekoittanut Ludvig XI:n pitkään ja veriseen komediaan. Emme kuitenkaan tässä ryhdy lähemmin esittämään tätä omituista olentoa. Tällä kuninkaan parturilla oli kolme nimeä. Hovissa nimitettiin häntä kohteliaisuudesta Olivier le Daimiksi; kansa nimitti häntä Olivier le Diableksi [*Diable* = paholainen]. Hänen oikea nimensä oli Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais ei liikahtanut paikaltaan nyrpeillen kuninkaalle ja katsahtaen karsaasti Jacques Coictier'hen.

— Niin, niin! lääkäri! mutisi hän hampaittensa välitse.

— Niinpä niin! lääkäri, virkkoi Ludvig XI harvinaisen hyväntahtoisena, lääkäriillä on enemmän arvoa kuin sinulla. Se on päivän selvää. Hänen vallassaan on koko meidän ruumiimme; sinun käsissäsi on vain meidän leukamme. Ole huoletti, parturi raukkani, se menee kyllä ohitse. Mitä sanoisit silloin ja miten kävisi sinun ammattisi, jos minä olisin sellainen kuningas kuin kuningas Chilpéric, jolla oli tapana tarttua kädellä partaansa? — Kas niin, veliseni, tee tehtäväsi, aja partani. Mene noutamaan mitä tarvitaan.

Kun Olivier huomasi, että kuningas oli päättänyt ottaa asian leikin kannalta, ja ettei häntä nyt saisikaan suuttumaan, hän meni muristen täyttämään käsikä.

Kuningas nousi, meni ikkunan luo, avasi sen ja huudahti vilkkaasti ja lyöden kätensä yhteen:

— Oh! kas vaan! Citén yllä punoittaa taivas. Siellä poltetaan voutia. Se ei voi olla muuta. Ah! kansani! sinä autat siis vihdoinkin minua hävittämään nuo suuret herrat!

Ja kääntyen flaamilaisten puoleen hän jatkoi:

— Herrani, tulkaa katsomaan sitä. Eikö siellä tuli loimota?

Gentiläiset lähestyivät ikkunaa:

— Suuri roihu, sanoi Willem Rym.

— Oh! virkkoi Coppenole, jonka silmät äkkiä alkoivat iskeä tulta, tämä tuo mieleeni herra d'Hymbercourt'in talon polttamisen. Siellä on varmasti aika mellakka.

— Niinkö luulette, mestari Coppenole? — Ja Ludvig XI:n katse oli miltei yhtä iloinen kuin sukankutojankin. — Eikö totta, että sitä on vaikea vastustaa?

— Herra nähköön! teidän majesteettinne! teiltä survoutuu siellä monta komppaniaa sotilaita!

— Noh, minun suhteeni on eri asia, vastasi kuningas. Jos tahtoisin!...

Sukankutoja vastasi rohkeasti:

— Jos tämä meteli on sellainen, jollaiseksi sitä luulen, ei tahto riitä, teidän majesteettinne!

— Coppenole ystävä, sanoi Ludvig XI, kahdella henkivartijakomppanialla ja tykinlaukauksella lakaistaan tuollainen moukkalauma tanterelta.

Sukankutojan ei tehnyt mieli myöntää huolimatta siitä, että Willem Rym koetti häntä merkeillä varoittaa.

— Teidän majesteettinne, sveitsiläiset olivat myös moukkia. Burgundin herttua oli mahtava aatelinen ja teki pilkkaa noista lurjuksista. Grandsonin taistelussa hän huusi: "Tykkimiehet! ampukaa nuo vaivaiset!" ja hän vannoi Saint-Georges'in kautta. Mutta laamanni Scharnachtal hyökkäsi komeata herttuaa vastaan sotanuujineen ja väkineen, ja tuossa yhteentörmäyksessä noiden puhvelinnahkaan pukeutuneiden talonpoikien kanssa murskaantui tuo loistava burgundilainen armeija pirstoiksi kuin lasiruutu kiveä vasten. Siellä sai moni ritari surmansa moukan iskuista; ja herra de Château-Guyon, Burgundin mahtavin aatelisherra, tavattiin suurine harmahtavine hevosineen kuolleen pienestä suosta.

— Ystäväni, virkkoi Ludvig XI, tähän puhutte taistelusta Nyt on kysymyksessä vain kansanmeteli. Se on lopussa, kunhan vain suvaitsen rypistää kulmakarvojani.

Toinen vastasi välinpitämättömästi:

— Ehkä niinkin, teidän majesteettinne. Siinä tapauksessa ei kansan hetki vielä ole tullut.

Willem Rym katsoi parhaaksi astua väliin:

— Mestari Coppenole, puhutte mahtavalle kuninkaalle.

— Tiedän sen, vastasi sukankutoja karskisti.

— Antakaa hänen puhua, ystäväni herra Rym, sanoi kuningas. Pidän tuollaisesta suorasukaisuudesta. Isäni Kaarle VII sanoi, että totuus oli sairas. Minä luulin sen kuolleen ilman ripittäjää. Mestari Coppenole näytti sen harhaluuloksi.

Ja asettaen kätensä tuttavallisesti Coppenolen olalle hän sanoi:

— Te sanotte siis, mestari Jacques?...

— Sanon, teidän majesteettinne, että olette ehkä oikeassa, ettei kansan hetki vielä ole tullut teillä.

Ludvig XI katseli häntä läpituonkein katsein.

— Ja milloin tulee tuo hetki, mestari?

— Te saatte kuulla sen lyövän.

— Mistä kellosta, jos saan luvan kysyä?

Coppenole vei rauhallisella ja hienostumattomalla tavallaan kuninkaan ikkunan ääreen.

— Kuulkaa, teidän majesteettinne! Tässä on linnantorni, kellotorni, tykkejä, porvareita ja sotilaita. Kun kellotorni pauhaa, kun tykit jyrisevät, kun linnantorni kauhealla ryskeellä sortuu, kun porvarit ja sotilaat karjuen surmaavat toisiaan, silloin on hetki lyövä.

Ludvig XI:n kasvot synkkenivät miettiviksi. Hän oli hetken vaiti, sitten hän löi paksua linnantornin

muuria hiljaa kädellään aivan kuin taputetaan juoksijan lautasia.

— Ehei! sanoi hän. — Eikö niin, ettet sorru niin vähällä, hyvä Bastiljini?

Ja kääntyen äkkiä rohkean flaamilaisen puoleen hän kysyi:

— Oletteko milloinkaan nähnyt kapinaa, mestari Jacques?

— Olen tehnytkin kapinan, sanoi sukankutoja.

— Miten te menettelette noustessanne kapinaan? kysyi kuningas.

— No! vastasi Coppenole, se ei ole suinkaan vaikeata. On monta tapaa. Ensinnäkin täytyy olla tyytymättömyyttä kaupungeissa, ja sehän ei ole harvinaista. Suuri merkitys on myös asukkaitten luonteella. Gentiläiset ovat hyvin taipuvaisia kapinaan. He pitävät aina ruhtinaan pojasta, eivät koskaan ruhtinaasta. No niin! otaksutaan, että jonakin aamuna tullaan kauppaani ja sanotaan: Ukko Coppenole, nyt on niin tai niin, Flanderin prinsessa tahtoo pelastaa ministerinsä, ylivouti aikoo korottaa mallasveron kaksinkertaiseksi, tai jotain muuta. Mitä tahansa. Minä jätän työni, lähdän sukankutomostani, menen kadulle ja huudan: Hyökkäykseen! Aina on jossain jokin tyhjä tynnyri. Nousen sille ja puhun miten kuten, mitä sydämelläni on; ja kun on kansanmies, teidän majesteettinne, on aina jotakin sydämellä. Silloin kokoonnutaan joukoksi, melutaan, soitetaan hälytyskelloa, aseistetaan kansa sotilailta riistetyillä aseilla, kauppapaikkojen väki liittyy joukkoon ja sitten lähdetään. Ja niin käy aina, niin kauan kuin on aatelisherroja linnoissa, porvareita kaupungeissa ja talonpoikia maalla.

— Ja ketä vastaan te siten kapinoitte? kysyi kuningas. Voutejanne vastaan? lääninherrojanne vastaan?

— Milloin sitä, milloin tätä. Toisinaan myös herttuaa vastaan.

Ludvig XI istuutui ja sanoi hymyillen:

— Noh! täällä he ovat ehtineet vasta vouteihin!

Samassa Olivier le Daim astui huoneeseen. Häntä seurasi kaksi hovipoikaa, jotka kantoivat kuninkaan parranajotarpeita; mutta kuningasta hämmästytti se, että häntä seurasi myös Pariisin kaupungin vouti ja vartioston päällikkö, jotka kumpikin näyttivät hämmästyneiltä. Kostonhimoinen parturikin näytti hämmästyneeltä, mutta samalla tyytyväiseltä. Hän virkkoi:

— Teidän majesteettinne, pyydän anteeksi, että minulla on teille onneton uutinen ilmoitettavana.

Käännähtäessään rajusti repäisi kuningas tuolin jaloilla lattian olkimattoa:

— Mitä tämä merkitsee?

— Teidän majesteettinne, vastasi Olivier le Daim sellaisen henkilön ilkeällä ilmeellä, joka iloitsee siitä, että saa ilmaista musertavan iskun, tuo kansanmeteli ei olekaan suunnattu palatsivoutia vastaan.

— Ketä vastaan siis?

— Teitä vastaan, teidän majesteettinne.

Vanha kuningas hypähti pystyyn ja seiso suorana kuin nuorukainen:

— Selitä Olivier! selitä! Ja varo päätäsi, ystäväiseni, sillä minä vannon Saint-Lôn ristin kautta, että jos nyt meille valehtelet, ei miekka, joka on katkaissut Luxemburgin herran kaulan, ole vielä niin tylsä, ettei se leikkaisi sinunkin kaulaasi!

Vala oli kauhea! Ludvig XI ei ollut vannonut Saint-Lôn ristin kautta kuin kaksi kertaa elämässään. Olivier avasi suunsa vastatakseen:

— Teidän majesteettinne...

— Polvillesi! keskeytti kuningas rajusti. Tristan, pidä silmällä tuota miestä!

Olivier laskeutui polvilleen ja sanoi penseästi:

— Teidän majesteettinne, teidän parlamenttinne on tuominnut erään noidan kuolemaan. Hän on paennut Notre-Dameen. Kansa aikoo ottaa hänet sieltä väkisin. Herra kaupunginvouti ja herra vartioston päällikkö, jotka tulevat suoraan mellakkapaikalta, voivat todistaa, eikö jokainen sanani ole totta. Väki joukko piirittää Notre-Damea.

— Vai niin, sanoi kuningas valkeana kuin palttina ja vihasta vapisten. Notre-Damea! he piirittävät Pyhää Neitsyttä, hyvää hallitsijatartani hänen tuomiokirkkossaan! — Nouse, Olivier. Olet oikeassa. Annan sinulle Simon Radinin viran. Olet oikeassa. — Minua vastaan siis hyökätään. Noita on kirkon suojeluksessa, kirkko on minun suojeluksessani. Ja minä kun luulin, että se koski voutia! Vai minua vastaan!

Raivon nuorentamana hän alkoi astella pitkin askelin edestakaisin. Hän ei nauranut enää, hän oli hirvittävä, hän kulki edestakaisin; kettu oli muuttunut hyeenaksi. Ääni takertui hänen kurkkuunsa, hän ei saanut sanaa suustaan, hänen huulensa liikkuvat, ja hänen luisevat sormensa kouristuivat. Äkkiä hän kohotti päänsä, hänen syvälle painuneet silmänsä leimahtivat ja hänen äänensä kajahti kuin torventoitutus:

— Iske, Tristan! iske noita roistoja! Mene, Tristan ystäväni! tapa! tapa!

Kun tämä purkaus oli ohi, hän istuutui jälleen ja sanoi kylmällä ja keskitetyllä raivolla:

— Tänne, Tristan! — Meillä on täällä Bastiljissa varakreivi de Gifin viisikymmentä peistä, siis kaikkiaan kolmesataa hevosta, ottakaa ne. Lisäksi on herra de Châteaupers'in komppania henkivartioväkemme jousimiehiä, ottakaa se. Te itse olette ratsupoliisien päällikkö, teillä on poliisivoimanne, ottakaa se. Hôtel Saint-Polissa on neljäkymmentä herra dauphinin uuden kaartin jousimiestä, ottakaa ne. Ja näillä voimilla riennätte Notre-Damen luo. — Ah! herrat pariisilaiset, te aiotte uhmata Ranskan kruunua, häväistä Notre-Damen pyhyttä ja häiritä valtakunnan rauhaa! — Hakkaa maahan, Tristan! hakkaa maahan! äläkä päästä ainoatakaan muualle kuin Montfauconiin.

Tristan kumarsi.

— Hyvä, teidän majesteettinne! Ja hän lisäsi hetken päästä:

— Ja mitä teen noidalle?

Tämä kysymys pani kuninkaan miettimään.

— Niin! sanoi hän, noita! — Herra d'Estouteville, mitä kansa tahtoi hänelle tehdä?

— Teidän majesteettinne, vastasi Pariisin kaupunginvouti, arvelen että kansa tahtoi riistää hänet turvapaikastaan Notre-Damesta siksi, että sitä loukkaa tämä rankaisemattomuus, ja että se tahtoo hirttää hänet.

Kuningas näytti hetkeksi vaipuvan mietteisiin, sitten kääntyi hän Tristan l'Hermiten puoleen:

— No niin! ystäväiseni, hakkaa maahan väkijoukko ja hirtä noita.

— Onpa sekin, kuiskasi Rym Coppenolelle, rangaista kansaa sen johdosta, että se tahtoo jotain, ja sitten täyttää sen tahto!

— Hyvä, teidän majesteettinne, vastasi Tristan. Jos noita on vielä Notre-Damessa, pitääkö hänet ottaa sieltä turvapaikkaoikeudesta huolimatta?

— Herra paratkoon, turvapaikka! sanoi kuningas kynsien korvallistaan. Tuo nainen täytyy kuitenkin hirttää.

Ja aivan kuin hänen päähänsä olisi äkkiä pälkähtänyt jokin ajatus, hän heittäytyi polvilleen nojatuolinsa eteen, otti hatun päästään, asetti sen tuolille, ja katsellen hartaasti erästä hattunauhan lyjy amulettia lausui ristien kätensä.

— Oh! Pariisin Pyhä Neitsyt, armollinen suojelijattareni, anna minulle anteeksi! En tee sitä kuin tämän ainoan kerran. Tätä rikoksenteikijää täytyy rangaista. Vakuutan sinulle, Pyhä Neitsyt, hyvä valtjattareni, että hän on noita, joka ei ole sinun suloisen suojeluksesi arvoinen. Tiedäthän, Pyhä Neitsyt, että moni erittäin hurskas ruhtinas on rikkonut kirkon etuoikeuksia Jumalan kunniaksi ja valtion parhaaksi. Pyhä Huugo, Englannin piispa, salli kuningas Edvardin ottaa erään noidan hänen kirkostaan. Ranskan Ludvig Pyhä, esi-isäni, tunkeutui samasta syystä Pyhän Paavalin kirkkoon; ja samoin herra Alphonse, Jerusalemin kuninkaan poika, itse Pyhän Haudan kirkkoon. Anna sen vuoksi anteeksi tämä kerta, Pariisin Pyhä Neitsyt. En tee sitä enää, ja minä annan sinulle kauniin hopeapatsaan, samanlaisen kuin viime vuonna Ecouys'n Pyhälle Neitsyelle. Amen.

Hän teki ristinmerkin, nousi, pani hatun päähänsä ja sanoi Tristanille:

— Joutukaa, ystävä. Ottakaa herra de Châteaupers kanssanne. Antakaa soittaa hälytyskelloa.

Musertakaa väkijoukko. Hirttäkää noita. Se on sanottu. Odotan, että itse valvotte mestausta. Teette siitä minulle selon. — Tule, Olivier, en nuku tänä yönä. Aja partani.

Tristan l'Hermite kumarsi ja poistui. Kuningas tervehti kädellään hyvästiksi Rymiä ja Coppenolea ja sanoi:

— Herran haltuun, hyvät ystäväni flaamilaiset. Menkää hiukan lepäämään. Yö on jo pitkälle kulunut, nyt ollaan jo lähempänä aamua kuin iltaa.

Flaamilaiset poistuivat ja vetäytyivät huoneisiinsa Bastiljin komentajan opastamina. Tällöin sanoi Coppenole Rymille:

— Hm! olenpa saanut kyltikseni tuosta yskivästä kuninkaasta! Olen nähnyt Burgurdin Kaarlen humalaisena, eikä hän ollut niin ilkeä kuin Ludvig XI sairaana.

— Mestari Jacques, vastasi Rym, se johtuu siitä, ettei kuninkaitten viini ole niin karvasta kuin heidän lääkejuomansa.

VI. Puukko tupessa

Lähtiessään Bastiljista Gringoire juoksi Saint-Antoine-katua pitkin valloilleen päässeän hevosen vauhdilla. Saavuttuaan Baudoyer-portille hän suuntasi kulkunsa suoraan torin keskellä olevaa kiviristiä kohden, aivan kuin hän olisi saattanut pimeässä erottaa mustaan viittaa ja huppuun pukeutuneen miehen, joka istui ristin jalustalla.

— Tekö siellä, mestari? sanoi Gringoire. Mustapukuinen nousi.

— Kuolema ja kirous! Tehän saatatte sappeni kiehumaan, Gringoire. Mies Saint-Gervais'n tornissa on jo huutanut kello puoli kahta aamulla.

— Voi! vastasi Gringoire, ei ole minun syyntä, että myöhästyin, vaan vartijoiden ja kuninkaan. Pääsin juuri äsken hänen käsistään. Puuttuu aina vain hiuskarvan verran, etten joudu hirteen. Se on minun kohtaloni.

— Kaikki sinulta puuttuu, sanoi toinen. Mutta nyt on kiire. Tiedätkö tunnussanan?

— Ajatelkaa, mestari, että minä näin kuninkaan. Tulen hänen luotaan. Hänellä on parkkumiset polvihousut. Se vasta seikkailu oli.

— Senkin suunpieksijä! mitä sinun seikkailusi minua liikuttaa? Tiedätkö kulkurien tunnussanan?

— Tiedän. Olkaa huolehti. *Puukko tupessa.*

— Hyvä. Ilman sitä emme pääsisi kirkon luokse. Kulkurit ovat sulkeneet kadut. Onneksi näyttävät he kohdanneen vastarintaa. Ehdimme ehkä vielä ajoissa.

— Kyllä, mestari. Mutta miten päästään kirkon sisälle?

— Minulla on tornin avain.

— Ja miten päästään sieltä pois?

— Luostarin takana on pieni portti, joka johtaa Rantamaalle ja joelle. Minulla on sen avain ja olen varannut tänä aamuna sinne veneen.

— Olinpa totisesti vähällä joutua hirteen! toisti Gringoire.

— No nopeasti! lähdetään! sanoi toinen. Molemmat lähtivät kiireisin askelin Citetä kohden.

VII. Châteaupers apuun!

Lukija ehkä muistaa sen uhkaavan aseman, johon jätimme Quasimodon. Nähdessään kimppuunsa hyökättävän joka taholta tuo urhea kuuro oli menettänyt kaiken toivonsa mustalaistytön pelastamisesta, mutta ei suinkaan rohkeuttaan, sillä hän ei välittänyt vähääkään siitä, miten hänen kävisi. Hän juoksi

epätoivoisena sinne tänne patsaspengerellä. Kulkurit olivat valloittamaisillaan Notre-Damen väkiryssä. Silloin kuului yhtäkkiä läheisiltä kaduilta laukkaavien hevosten kavioiden kapetta, ja pitkän tulisoituvien valossa nähtiin tiheän ratsuväkiryssä syöksähtävän myrskynä torille peitset ojossa ja ohjaket valtoimina ja kajauttaen valtavan sotahuudon: — Ranska! Ranska! Maahan moukat! Châteaupers apuun! Kaupunginvouti!

Kauhistuneet kulkurit kääntyivät ympäri.

Quasimodo, joka ei kuullut mitään, näki paljastetut miekat, soihdut, keihäänkärjet, koko tuon ratsuväkiryssä, jonka etunensä hän tunsu kapteeni Febuksen, hän näki kulkurien hämmingin, toisten kauhistuksen, rohkeimpain levottomuuden, ja tämä odottamaton apu täytti hänet sellaisella voimalla, että hän syöksu takaisin ensimmäiset hyökkääjät, jotka jo kapusivat kaiteen yli.

Kuninkaan joukot olivat tosiaan tulleet apuun.

Kulkurit pitivät urheasti puoliaan. He taistelivat epätoivon vimalla. Kun heidän kylkeensä oli hyökätty Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadulta ja selkäänsä Parvis-kadulta ja heidät oli työnnetty heidän yhä ahdistamaansa ja Quasimodon puolustamaa Notre-Damea vastaan, olivat he, samalla piirittävinä ja piiritettyinä, samassa omituisessa asemassa, kuin puolitoista vuosisataa myöhemmin kuuluisassa Torinon piirityksessä vuonna 1640 kreivi Henri d'Harcourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus* [Torinon piirittäjä ja samalla piiritetty], kuten hänen hautakirjoituksessaan sanotaan, oli Savojin prinssin Thomas'n ja markiisi de Leganez'n välissä, joista hän piiritti edellistä ja joista jälkimmäinen piiritti häntä.

Synty kauhea käsikämmä. Koiranhammas himoitsi sudenlihaa, kuten sanoo P. Mathieu. Kuninkaalliset ratsumiehet, joiden joukossa Febus de Châteaupers urheasti taisteli, eivät säälineet ketään, ja miekan sivallukset kaatoivat mitä pistoilta säästy. Huonosti aseistetut kulkurit kuohuivat raivoa ja purivat. Miehet, naiset ja lapset heittäytyivät hevosten kimppuun ja tarrautuivat niiden lautasiin ja rintoihin kiinni kynsillään ja hampaillaan kuin kissat. Toiset löivät ratsumiehiä kasvoihin soihduilla. Toiset pistivät rautakoukkuja heidän kaulaansa ja vetivät heidät satulasta. Ne, jotka putosivat, raadeltiin.

Erikoista huomiota herätti muuan kulkuri, joka suurella, välkkyvällä viikatteella pitkän aikaa niitti poikki hevosten jalkoja. Hän oli hirvittävä. Hän lauloi nenä-äänellä ja heilutti lakkaamatta viikatettaan oikealle ja vasemmalle. Joka iskulla viilsi hän ympärilleen suuren kaaren katkaistuista jalkoja. Keskellä tiheintä ratsumiesjoukkoa hän kulki siten eteenpäin rauhallisen hitaasti, pää samaan tahtiin nousten ja laskien, ja säännöllisesti henkäisten kuin niittomies viljapellolla. Hän oli Clopin Trouillefou. Hänet kaatoi väkipyssynluoti.

Ikkunat torin varrella olivat uudelleen avautuneet. Kun naapuriston asukkaat olivat kuulleet kuninkaan väen sotahuudot, olivat hekin sekaantuneet leikkiin, ja kaikista kerroksista satoi luoteja kulkurien ylle. Torin yllä leijaili paksuja savupilviä, joihin laukausten tulijuovat piirtelivät viirujaan. Savun lävitse erotti epäselvästi Notre-Damen julkisivun ja rapistuneen Hôtel-Dieun. Sen kattoluukuista, joita oli tiheässä kuin suomuksia, katseli joku kalpea potilas.

Vihdoin kulkurien vastarinta murtui. Uupumus, kunnollisten aseitten puute, äkillisen hyökkäyksen synnyttämä hämminki, luotisade ikkunoista, kuninkaan väen urhea rynnäkö, kaikki se yhdessä lannisti heidät. He tunkeutuivat hyökkääjien välitse ja pakenivat joka taholle jättäen torille kasoittain kaatuneita.

Kun Quasimodo, joka koko ajan oli taistellut, näki tämän häviön ja paon, hän lankesi polvilleen ja ojensi kätensä taivasta kohden. Sitten hän riensi ilonhuumeessa nopeasti kuin lintu tuohon kammioon, jota hän niin urheasti oli puolustanut. Hänellä oli vain yksi ainoa ajatus: langeta polvilleen sen eteen, jonka hengen hän toisen kerran oli pelastanut.

Kun hän saapui kammioon, se oli tyhjä.

I. Pieni kenkä

Esmeralda nukkui kulkurien aloittaessa hyökkäyksensä kirkkoa vastaan.

Pian kuitenkin yhä yltyvä mellakka kirkon ympärillä ja ennen häntä heränneen vuohen levoton määkinä herättivät hänet. Hän nousi, kuulosteli, katseli ja sitten tulenloimun ja melun säikäyttämänä riensi ulos katsomaan. Näky torilla, hyörinä siellä, tuon yöllisen rynnäkön hälinä, tuo hirvittävä, hämärässä häilyvä joukko, joka hyppeli kuin sammakkolauma, tuon joukon käheä kurnutus, nuo punertavat soihdut, jotka lepattivat sinne tänne pimeässä kuin usvaisella suolla liikkuvat virvatulet, koko tuo näytelmä näytti hänestä salaperäiseltä taistelulta hornan henkien ja kirkon kivihirviöiden välillä. Häneen oli lapsuudesta saakka juurtunut mustalaisheimon taikausko, ja hänen ensimmäinen ajatuksensa oli, että hän oli yllättänyt yön omituiset olennot keskellä heidän noidanpeliään. Silloin hän juoksi kauhistuneena takaisin kammioonsa ja kyyristyi kehnolle vuoteelleen rukoillen lievempää painajaista.

Vähitellen ensi säikähdyksen usvat kuitenkin haihtuivat; yhä yltyvästä rahakasta ja monista muista todellisuuden merkeistä hän huomasi, että häntä piirittivät inhimilliset olennot eikä peikot. Silloin hänen kauhunsa sai toisen suunnan lainkaan vähentymättä. Hän oli ajatellut kansanmetelin mahdollisuutta hänen raastamiseksi turvapaikasta. Ajatus uudesta hengenvaarasta, Febus, jonka hän aina näki tulevaisuudentoiveissaan, syvä voimattomuutensa tunto, paon mahdottomuus, turvattomuus, hänen hylätty, eristetty asemansa, nämä ja tuhannet muut ajatukset olivat masentaneet hänet. Hän vaipui polvilleen painaen päänsä vuoteeseen, kädet ristissä pään yllä, tuskasta turtuneena ja vapisten, ja vaikka hän olikin mustalainen, uskonnoton ja pakana, hän oli alkanut nyhyhkyttäen rukoilla kristittyjen hyvältä Jumalalta ja suojelijaltaan, Pyhältä Neitsyeltä armoa. Sillä vaikkei uskokaan mihinkään, on kuitenkin aina hetkiä elämässä, jolloin tunnustaa lähinnä olevan kirkon uskoa.

Hän oli siten pitkän aikaa polvillaan, oikeastaan enemmän vapisten kuin rukoillen, jäykistyen kauhusta tämän raivoisan joukon yhä lähenevästä ryntäyksestä, käsittämättä lainkaan tuota hillitöntä kiihkoa, tietämättä mitään siitä, mitä oli tekeillä, mitä puuhattiin, mitä tahdottiin, aavistaen vain kauheata loppua.

Kesken tätä ahdistusta hän kuulee askeleita lähellään. Hän käännähtää. Kaksi miestä, joista toisella oli lyhty, oli astunut hänen kammioonsa. Hän päästi heikon huudon.

— Älkää lainkaan pelätkö, sanoi ääni, joka ei ollut hänelle outo, minä tässä olen.

— Kuka? kysyi hän.

— Pierre Gringoire.

Tämä nimi sai hänet rauhoittumaan. Hän katsahti ylös ja tunsi todella runoilijan. Mutta hänen seurassaan oli toinen kiireestä kantapäähän mustapukuinen olento, jonka äänettömyys häntä oudostutti.

— Niin, jatkoi Gringoire moittivalla äänellä, Djali tunsi minut ennen kuin te!

Pieni vuohi ei todellakaan ollut odottanut, että Gringoire sanoisi nimensä. Tuskin hän oli astunut sisälle, kun se jo iloissaan oli työntäytynyt hänen polviaan vasten ja kehnäsi hyväillen kylkiään, niin että Gringoiren housut olivat täynnä valkoisia karvoja, sillä siltä lähti parhaillaan karva. Gringoirekin hyväili sitä.

— Kuka teidän kanssanne on? sanoi mustalaistyttö hiljaa.

— Olkaa huoleti, vastasi Gringoire. — Hän on ystäviäni. Filosofi asetti lyhtynsä lattialle, istuutui permantopaasille ja huudahti innostuneena ottaen Djalin käsivarsilleen:

— Oh! mikä soma elukka, ei tosin suuruudella pilattu, mutta sitä siistimpi ja älykäs, sukkela ja oppinut kuin kielioipintekijä! Katsotaanpa, Djaliseni, oletko unohtanut hauskat temppusi? Miten tekee mestari Jacques Charmolue?...

Mustapukuinen mies ei antanut hänen lopettaa. Hän lähestyi Gringoirea ja tönäisi häntä ankarasti olkapäähän. Gringoire nousi.

— Sehän oli totta, sanoi hän, unohdin, että meillä on kiire. — Mutta ei sittenkään ole kohtuullista, hyvä mestari, muistuttaa ihmisiä tuolla tavalla. — Rakas, kaunis lapseni, teidän henkenne ja myös Djalin on vaarassa. Teidät aiotaan ottaa täältä pois. Me olemme ystäviäanne ja tulemme pelastamaan teitä. Seuratkaa meitä.

— Onko se totta? huudahti tyttö kauhistuneena.

— On, aivan totta. Tulkaa pian!

— Mielelläni, sopersi tyttö. Mutta miksi ei ystävänne puhu?

— Niin, sanoi Gringoire, se johtuu siitä, että hänen isänsä ja äitinsä olivat eriskummallisia ihmisiä ja kasvattivat hänestä vaiteliaan.

Tytön oli tyydyttävä tähän selitykseen. Gringoire tarttui hänen käteensä, hänen toverinsa otti lyhdyn ja astui edellä. Pelko lamautti tytön kokonaan. Hän antoi kuljettaa itseään. Vuohi seurasi heitä hypellen ja niin iloissaan Gringoiren tapaamisesta, että yhtenäen puski sarvillan häntä sääriin saaden hänet horjatelemaan.

— Sellaista on elämä, sanoi filosofi joka kerta, kun oli kaatumaisillaan, parhaat ystävämme aiheuttavat meille usein lankeemuksia.

He laskeutuivat nopeasti torninportaita alas, kulkivat kirkon lävitse, jonka pimeys ja tyhjyys muodosti hirvittävän vastakohdan melun kaiulle sen holveissa, ja astuivat Punaisen oven kautta luostarin pihalle. Luostari oli autio, kaniikit olivat paenneet piispantaloon yhdessä rukoilemaan; piha oli tyhjä, joitakuuta säikähtäneitä palvelijoita vain piileskeli pimeissä nurkissa. He suuntasivat askeleensa portille, joka johti Rantamaalle. Mustapukuinen avasi sen avaimella, joka hänellä oli. Lukijamme tietävät, että Rantamaa oli Notre-Damen kapitulille kuuluva maakaistale, joka oli erotettu Citéstä muureilla ja joka käsitti saaren itäisen kolkkan kirkon takana. He havaitsivat tämän alueen aivan autioksi. Sinne kuului kulkurien hyökkäyksen rähäkkä jo melko vaimentuneena. Saattoi selvästi kuulla, miten Rantamaan äärimmäiseen kärkeen istutetun ainoan puun lehvät humisivat ilmapirran vaikutuksesta, joka syntyi joen juoksusta. He olivat kuitenkin yhä vaaravyöhykkeessä. Lähimmät rakennukset olivat kirkko ja piispantalo. Piispantalossa näkyi vallitsevan suuri hämminki. Sen tumma möhkäle oli täynnä valoppiirtoja, jotka liikkuivat ikkunasta toiseen, aivan kuin poltetun paperipinkan tummuneessa tuhkarakennuksessa hehkuvat tulikipinät, jotka piirtelevät mitä omituisimpia juovia. Ja sen vieressä kohosivat Notre-Damen valtavat tornit, jotka näin takaapäin nähtyinä pitkän kirkonlaivan yhteydessä, jonka yllä ne ylenivät, ja piirtyen mustina varjokuvina punertavaa, valtavaa tulenhohdetta vasten, joka täytti torin, muistuttivat kahta suunnatonta kyklooppinuotion keittojalustaa.

Kaikki muu, mitä Pariisista näkyi, häämötti silmään omituisessa valohämyssä. Se muistutti Rembrandtin taulujen taustoja.

Lyhtyä kantava mies kulki suoraan Rantamaan kärkeen. Siellä oli aivan veden rajassa laudoilla yhteen naulatun, madonsyömän paalurivin jäännökset, joihin vaivainen viiniköynnös oli ulottanut muutamia laihoja haaroja, jotka töröttivät kuin avatun käden sormet. Tämän oksaristikon takana oli pieni vene kätöksessä. Mustapukuinen viittasi Gringoirea ja hänen seuralaistaan astumaan siihen. Vuohi seurasi heitä. Mies astui siihen viimeisenä. Sitten hän irroitti köyden, työnsi veneen rannasta pitkällä keksillä, istuutui kokkatuhdolle, tarttui airoihin ja alkoi voimainsa takaa soutaa vastavirtaan. Seine on tältä kohtaa varsin vuolas, ja hänellä oli täysi työ saada vene etääntymään saaren kärjestä.

Kun Gringoire oli päässyt veneeseen, hänen ensi huolenaan oli ottaa vuohi polvilleen. Hän istuutui perään, ja tyttö, jossa tuntematon herätti selittämätöntä pelkoa, istuutui runoilijan viereen ja painautui häntä vasten.

Tuntiessaan veneen olevan liikkeellä filosofimme paukautti käsiään ja suuteli Djalia sarvien väliin.

— No niin, sanoi hän, — nyt olemme turvassa kaikki neljä. Ja hän lisäsi mietiskelevän näköisenä: — Toisinaan saa kiittää onnea, toisinaan viekkautta suurten yritysten onnistumisesta.

Vene lähestyi hitaasti oikeata rantaa. Tyttö tarkasteli salaisella kauhulla tuntematonta. Tämä oli tarkasti peittänyt salalyhtynsä valon. Hän näytti yön pimeydessä siinä veneen kokossa istuessaan kummitukselta. Hänen yhä pään yli vedetty huppunsa oli kuin naamio, ja joka kerta kun hän soutuessaan ojensi käsivartensa, joista kaavun väljät hihat riippuivat, olisi luullut näkevänsä yölepakon kaksi suurta siipeä. Hän ei muuten ollut sanonut vielä sanaakaan, ei päästänyt henkäystäkään. Veneessä ei kuulunut muuta ääntä kuin airojen liike edestakaisin ja veden solina veneen laitoja vasten.

— Kunniani kautta! huudahti äkkiä Gringoire, emmekö olekin yhtä hilpeätä ja iloista väkeä kuin tarhapöllöt! Me olemme mykkiä kuin pytagoralaiset tai kalat! Herra paratkoon! ystäväni, tahtoisinpa kernaasti, että joku sanoisi minulle jotakin. — Ihmisääni on soitantoa ihmiskorvalle. Minä en kylläkään tätä sano, vaan Didymus Aleksandrialainen, ja se on kuuluisa lause. — Didymus Aleksandrialainen ei todellakaan ole mikään huono filosofi — Sana vain, kaunis lapseni! pyydän teitä hartaasti, sanokaa minulle sanakin vain! — Kesken kaiken, te suipensitte ennen vain hiukan hullunkurisesti suutanne; vieläkö teette niin? Tiedättekö, rakkaani, että parlamentilla on täysi tuomiovalta turvapaikkoihin

nähdessä, ja että te olitte suurella vaaralla kammiossanne Notre-Damessa? Voi! pieni trochilus-lintu rakentaa pesänsä krokodiilin kitaan. — Mestari, kuu tulee näkyviin. — Kunhan ei meitä vain huomattaisi. — Me teemme kiitettävän työn pelastaessamme neidin, ja kuitenkin meidät hirtettäisiin kuninkaan nimessä, jos meidät saataisiin kiinni. Inhimillisiin tekoihin voidaan suhtautua aivan vastakkaisilla tavoilla. Mitä toisessa ylistetään, sitä toisessa häväistään. Joka ihailee Caesaria, moittii Catilinaa. Eikö niin, mestarini? Mitä sanotte tästä filosofiasta? Minä olen filosofi vaistomaisesti, luonnostani, kuten mehiläiset geometrikoita. Mitä ihmettä! eihän kukaan vastaa minulle. Olettepa te huonolla tuulella kumpainenkin! Minun täytyy puhua itsekseni. Sitä nimitetään tragediassa yksinpuheluksi. — Herra paratkoon! — Sanonpa teille ensin, että olen aivan äsken nähnyt kuningas Ludvig XI:n, ja että olen häneltä lainannut tämän kirouksen. — Herra paratkoon siis! Kauheata ulvontaa ne pitävät yhä tuolla Citéssä. — Viheliäinen ilkeä vanha kuningas. Hän on aivan turkiksiin uponnut. Hän on yhä minulle velkaa häärinoelmastani, ja vähältä piti, ettei hän hirtättänyt minua tänä iltana, mikä olisi minulle ollut sangen ikävä juttu. — Hän on saita ansiokkaita miehiä kohtaan. Hänen pitäisi lukea Salvianus Kölniläisen neljä kirjaa *Adversus avaritiam* [Saituutta vastaan]. Todellakin! tämä kuningas kohtelee perin kovakouraisesti kirjallista väkeä ja tekee raakalaismaisia julmuuksia. Hän on rahaa imevä sieni kansan harteilla. Hänen säästäväisyytensä on kuin pernan, joka lihoo kaikkien muiden ruumiinosien kustannuksella. Valitukset huonoista ajoista muuttuvatkin napinaksi kuningasta vastaan. Tämän lempeän ja jumalisen hallitsijan aikana natisevat puunhaarakkeet hirtetyistä, mestauspölkyt mätänevät verestä, ja vankilat halkeavat kuin liian täyteen ahdetut mahat. Tällä kuninkaalla on käsi, joka ottaa, ja toinen, joka hirttää. Hän on rouva Suolaveron ja herra Hirsipuun prokuraattori. Ylhäisiltä riistetään heidän arvonsa ja alhaisten niskaan sälytetään alituiseen uusia taakkoja. Hän on aivan kohtuuton ruhtinas. En pidä lainkaan tästä hallitsijasta. Entä te mestarini?

Mustapukuinen antoi kielevän runoilijan lörpötellä. Hän kamppaili yhä vuolasta virtaa vastaan, joka erottaa Citén kokan Notre-Damen eli, kuten sitä nykyään nimitetään, Saint-Louis'n saaren peräkeulasta.

— Kesken kaiken, mestari, jatkoi Gringoire äkkiä. Näkikö teidän korkea-arvoisuutenne meidän saapuessamme tuomiokirkon edustalle noiden raivoisien kulkurien keskitse tuota pientä pahlalaisraukkaa, jonka pääkuoren kuuro kellonsoittajanne murskasi kuningaspölvästön aitausta vasten? Olen likinäköinen, enkä voinut tuntea häntä. Tiedättekö, kuka hän mahtoi olla?

Tuntematon ei vastannut sanaakaan. Mutta hän lakkasi äkkiä soutamasta, hänen kätensä vaipuivat alas kuin katkenneina, hänen päänsä painui rinnalle, ja Esmeralda kuuli hänen huokaavan kouristuksenomaisesti. Tyttö puolestaan vavahti. Hän oli ennenkin kuullut noita huokauksia. Omiin valtoihinsa päässyt vene kulki hetkisen virran mukana. Mutta mustapukuinen suoristautui vihdoin ja tarttui uudelleen airoihin. Hän sousti Notre-Damen saaren kärjen ympäri ja suuntasi veneen Port-au-Foinin laituria kohden.

— Kas! sanoi Gringoire, — tuolla on Barbeaun palatsi. — Kuulkaahan, mestari, katsokaa tuota mustaa kattorykelmää, jossa on niin kummalliset harjat, tuolla tuon riippuvan, venyvän, laikullisen ja tahraisen pilviryhmän alla, jonka riekaleihin kuunpaiste valuu kuin munankeltuainen särkyneestä kuoresta. — Se on kaunis talo. Siinä on kappeli, jossa on pieni hienoilla veistoksilla runsaasti koristettu kattoholvi. Siihen kuuluu myös miellyttävä puutarha, jossa on kalalammikko, lintutarha, kaikula, pallohuone, sokkelomaja, villipetojen häkki ja tuuheita lehtokäytäviä, jotka ovat sangen sopivia rakasteluun. Siinä on myös muuan puuriiviö, jota nimitetään *irstailijaksi*, koska sitä käyttivät nautintoihinsa muuan kuuluisa prinsessa ja eräs Ranskan konnetaabeli, hieno kaunosielu. — Voi! me filosofiraukat olemme konnetaabelin rinnalla kuin kaali- tai retikkasarka Louvren puutarhan rinnalla. Vaikka vähät siitä! Ylhäisten elämään niin kuin meidänkin sekoittuu onnea ja onnettomuutta. Suru on aina ilon rinnalla, sponde daktyylin rinnalla. — Mestarini, minäpä kerron teille seuraavan Barbeaun palatsin tarinan. Se päättyi traagillisesti. Se tapahtui vuonna 1319, Filip V:n hallitusaikana, joka on pisin Ranskan kuninkaitten historiassa. Kertomuksen opetus on se, että lihan himot ovat pahoja ja turmiollisia, Älkäämme liiaksi katselko naapurin vaimoa, miten kärkkäät aistimme lienevätkin hänen kauneudelleen. Huorinteko on sangen irstas ajatus. Aviorikos on tiedonhalua lähimmäisen nautinnosta... — Ohoh! onpa siellä rähäkkä!

Mellakka Notre-Damen edustalla yltyi todellakin. He kuuntelivat. Kuului selvästi voitonhuutoja. Äkkiä nähtiin ainakin sadan soihdun, joiden valo heijastui välkkyvistä kypäreistä, hajaantuvan kautta koko kirkon, alhaalta ylös torneihin, pylvästöihin ja tukipylväitten alle saakka. Nämä soihdut näyttivät etsivän jotakin; ja pian kuulivat pakolaiset huutoja:

— Mustalaistytöt! noita! kuolema mustalaistytölle!

Onneton tyttö peitti kasvot käsillään, ja tuntematon alkoi soutaa kaikin voimin rantaan. Tällä välin mietiskeli filosofimme. Hän piteli vuohta käsivarsillaan ja vetäytyi hiljaa etäämmälle mustalaistytöstä, joka painautui yhä kiinteämmin häneen kuin ainoaan turvaan, mikä hänellä vielä oli.

Gringoire oli todellakin ankarasti ymmällä. Hän ajatteli, että vuohikin *voimassa olevien lakien mukaan hirtetään*, jos se saadaan kiinni, ja että se olisi suuri vahinko, Djali raukka! että kaksi kuolemaantuomittua hänen niskoillaan oli aivan liikaa, ja että hänen seuralaisensa toivoo hartaasti mustalaistyttöä osalleen. Hän kävi ankaraa sisäistä taistelua, jolloin hän, kuten Jupiter Iliadissa, punnitsi vuoroin mustalaistyttöä, vuoroin vuohta; hän katseli vuoroin toista, vuoroin toista kostunein silmin mutisten itsekseen:

— Enhän voi pelastaa teitä molempia.

Töksähdys ilmoitti heille vihdoinkin, että vene oli törmännyt rantaan. Citéstä kuului yhä hirvittävä meteli. Tuntematon nousi, astui mustalaistytön luo ja aikoi tarttua hänen käsivarteensa auttaakseen hänet maalle. Tyttö työnsi hänet luotaan ja tarrautui Gringoiren käsivarteeseen, tämä puolestaan huolehti yksinomaan vuohesta ja miltei työnsi hänet luotaan. Silloin hyppäsi tyttö ilman apua veneestä. Hän oli niin hämmentynyt, ettei tiennyt, mitä teki, minne meni. Hän seisoi siten hetkisen typeryneenä tuijottaen virtaan. Kun hän hieman havahtui, hän oli rannalla kahden kesken tuntemattoman kanssa. Gringoire oli käyttänyt tilaisuutta hyväkseen hävitäkseen vuohineen Grenier-sur-l'eau-kadun varrella sijaitsevien talojen välisiin kujiin.

Mustalaistyttö raukkaa pöyristytti, kun hän näki olevansa kahden kesken tämän miehen kanssa. Hän aikoi puhua, huutaa, kutsua Gringoirea, mutta kieli kieltäytyi tottelemasta, eikä hänen huuliltaan päässyt ääntäkään. Äkkiä hän tunsikin tuntemattoman käden tarttuvan hänen käteensä. Se oli kylmä ja voimakas käsi. Häntä puistatti, ja hän kävi kalpeammaksi kuin kuun valo, joka häntä valaisi. Mies ei sanonut sanaakaan. Hän alkoi kiireisin askelin kulkea Grève-torille päin pitäen häntä kädessä. Tänä hetkenä tyttö tunsikin hämärästi, että kohtalo on vastustamaton voima. Hän tunsikin vastustuskykynsä lamaantuneen ja antoi kuljettaa itseään juosten toisen kävellessä. Rantakatu oli tällä kohdalla vastamäkeä. Mutta hänestä tuntui siltä kuin hän laskeutuisi alas luisua rinnettä.

Hän silmäili joka taholle. Ei ainoatakaan kulkijaa missään. Rantakatu oli aivan autio. Hän ei kuullut ääntä eikä liikettä muualta kuin meluisesta ja punertavasta Citéstä, josta vain Seinen haara hänet eroitti, ja josta hän kuuli oman nimensä kuolemanhuutojen yhteydessä. Muu Pariisi lepäsi hänen ympärillään suurena pimeänä rykelmänä.

Tällä tavoin tuntematon kuljetti häntä yhä mukanaan yhtä äänetönnä ja yhtä vinhaa vauhtia. Hän ei muistanut ainoatakaan niistä paikoista, jotka he sivuuttivat. Heidän kulkiessaan erään ikkunan ohi hän ponnisti voimansa, teki äkisti vastarintaa ja huusi:

— Apua!

Ikkunan omistaja avasi sen, näyttäytyi siinä paitasillaan lamppu kädessä, katsahti rantakadulle tylsän näköisenä, lausui jonkin sanan, joita tyttö ei kuullut, ja sulki ikkunansa. Niin sammui häneltä viimeinenkin toivonkipinä.

Musta mies ei sanonut sanaakaan, puristi häntä vain lujasti ja alkoi astua nopeammin. Tyttö ei enää tehnyt vastarintaa ja seurasi murtuneena.

Silloin tällöin hän kokosi hieman voimiaan ja sanoi hengästyneellä ja katkonaisella äänellä epätasaista katua juostessaan:

— Kuka te olette? kuka te olette? Tuntematon ei vastannut.

Kuljettuaan siten jonkin aikaa Rantakatua he saapuivat suurelle torille, jota kuu valaisi heikosti. Se oli Grève. Sen keskellä häämötti jonkinlainen musta risti. Se oli hirsipuu. Tyttö tunsikin paikan ja huomasi missä oli.

Mies seisahtui, kääntyi häneen päin ja nosti huppunsa.

— Oh! sammalsi tyttö kivettyneenä, tiesinhän, että se taas oli hän!

Se oli pappi. Hän oli vain kuin entisen itsensä varjo. Sellaisen vaikutuksen saa kuutamo aikaan. Tuntui siltä, kuin tässä valaistuksessa kaikki näyttäisi aavemaisella.

— Kuule, sanoi pappi hänelle, ja hän väräsi kuullessaan tämän kamalan äänen, jota hän ei ollut kuullut pitkään aikaan. Hän jatkoi. Hän puhui tuollaisin lyhyin, läähättävin puuskauksin, jotka ilmaisevat tärähdyksillään syvää sisäistä järkytystä. — Kuule. Me olemme täällä. Tahdon puhua sinulle. Tämä on Grève-tori. Se on päätepiste. Kohtalo luovuttaa meidät toisillemme. Minä ratkaisin sinun elämäsi, sinä minun sieluni kohtalon. Tässä on paikka ja yö, joiden tuolla puolella ei näy mitään. Kuule siis minua. Tahdon sanoa sinulle... Mutta ennen kaikkea, älä puhu minulle Febuksestasi. (Näin puhuessaan hän kulki edes takaisin, kuten ainakin henkilö, joka ei voi seisoa paikallaan, ja veti tyttöä mukanaan.) Älä

puhu minulle hänestä. Näetkö, jos lausut tuon nimen, en tiedä, mitä teen, mutta jotakin kauheata se on.

Sanottuaan tämän hän jäi seisomaan paikalleen hievahtamatta kuin olisi löytänyt tasapainopisteensä. Mutta hänen sanansa ilmaisivat yhä voimakasta mielenliikutusta. Hänen äänensä kävi yhä hiljaisemmaksi.

— Älä käännä pois kasvojasi noin. Kuule minua. Se on vakava asia. Kuule ensinnäkin mitä on tapahtunut. — Se ei naurata, sen vannon sinulle. — Mitä minä sanoinkaan? sanohan minulle! ah! — On olemassa parlamentin päätös, joka luovuttaa sinut pyövelille. Minä olen riistänyt sinut heidän käsistään. Mutta vainoojasi ovat tuolla. Katso.

Hän osoitti kädellään Citétä kohden. Siellä näyttiin todellakin yhä etsiskelevän. Hälinä läheni. Grèven varrella sijaitsevan poliisipäällikön talon torni oli valaistu ja sieltä kuului melua, ja vastaisella Rantakadulla nähtiin sotilaitten juoksevan soihdut käsissä ja huutaen:

— Mustalaistyttö! missä on mustalaistyttö? Hirteen! hirteen!

— Näet siis, että sinua ajetaan takaa, ja etten valehtele sinulle. Minä rakastan sinua. — Älä avaa suutasi, älä puhu minulle enää mitään, jollei sinulla ole muuta sanottavaa, kuin että vihaat minua. Olen päättänyt olla sitä enää kuulematta. — Olen pelastanut sinut. — Anna minun ensin puhua loppuun. — Voin pelastaa sinut kokonaan. Olen järjestänyt kaikki. Riippuu vain siitä, tahdotko sinä. Minä voin toteuttaa tahtosi.

Hän keskeytti rajusti:

— Ei, niin ei auta puhua.

Ja hän kulki juosten ja juoksuksaan mukanaan tyttöä, josta hän ei hellittänyt otettaan, suoraan hirsipuun luokse ja sanoi kylmästi osoittaen sitä sormellaan:

— Valitse toinen meistä kahdesta.

Tyttö riistäytyi hänen käsistään ja vaipui hirsipuun juurelle syleillen tuota surmantukea. Sitten hän käänsi kauniin päänsä sivulle pappia kohden ja katsahti häneen olkansa yli. Olisi luullut näkevänsä Neitsyt Marian ristin juurella. Pappi seisoj liikukumattomana kuin kuvapatsas, sormi yhä viitaten hirsipuuta kohden.

Vihdoin mustalaistyttö sanoi hänelle:

— Se ei ole minusta niin kauhea kuin te.

Silloin papin käsi vaipui hiljaa alas, ja hän katsoi maahan pohjattoman masennuksen vallassa.

— Jos nämä kivet voisivat puhua, mutisi hän, sanoisivat ne, että tässä on pohjattoman onneton ihminen.

Hän jatkoi. Tyttö, joka yhä pitkiin hiuksiinsa kietoutuneena oli polvillaan hirsipuun ääressä, antoi hänen puhua keskeyttämättä häntä. Hänen äänensä oli nyt valittava ja lempeä, mikä oli tuskallisena vastakohtana hänen kasvojensa karkean tuimalle ilmeelle.

— Minä rakastan teitä. Oh! se on liiankin totta. Eikö sitten näy lainkaan ulkomuodosta tämä tuli, joka polttaa sydäntäni? Ah! neitonen, yöt päivät, niin, yöt päivät: eikö se ansaitse hieman sääliä? Se on rakkautta yöt päivät, sanon sinulle, se on kidutusta. — Oh! minä kärsin liiaksi, lapsi raukkani! — Se ansaitsee jo myötätuntoa, totta totisesti. Näethän, että puhun sinulle lempeästi. Toivoisin hartaasti, ettet enää tuntisi kauhua minua kohtaan. — Eihän mies mitään sille voi, että hän rakastaa naista! — Oh! Jumalani! — Mitä! et siis milloinkaan anna minulle anteeksi? Vihaat siis minua yhä! Kaikki on siis lopussa! Katsohan, se juuri tekee minut ilkeäksi ja itselleni inhottavaksi! — Et edes katsahda minuun! Ajattelet ehkä jotakuta muuta sillä aikaa, kun minä tässä seison ja puhun ja vapisen sen iäisyyden edessä, joka uhkaa meitä kumpaakin! — Mutta älä missään tapauksessa puhu upseeristasi! — Mitä! vaikka heittäytyisin polvilleni eteesi, mitä! vaikka suutelin, en jalkojasi, sitä et sallisi, vaan maata jalkaisi alla, mitä! vaikka nyhkyttäisin kuin lapsi, vaikka repäisisin rinnastani, en sanoja, vaan sydämeni ja sisimpäni sanoakseni sinulle, että rakastan sinua, olisi kaikki turhaa, kaikki! — Ja kuitenkin ei sielusi ole muuta kuin hellyyttä ja lempeyttä, sinusta säteilee kaunein hyvyys, olet pelkkää suloutta, säälliväisyyttä ja herttaisuutta. Voi! ainoastaan minua kohtaan olet ilkeä! Oh! mikä onneton kohtalo!

Hän peitti kasvot käsiinsä. Tyttö kuuli hänen itkevän. Se oli ensi kerta. Seisoessaan siten nyhkytysten vavahduttelemana hän oli kurjemman ja rukoilevamman näköinen kuin polvillaan. Hän itki jonkin hetken.

— Niin, hän jatkoi ensi puuskan mentyä ohi, en keksi sanoja. Ja kuitenkin olin tarkasti miettinyt, mitä sanoisin sinulle. Nyt vapisuttaa ja puistattaa minua, tunnen voimaini pettävän ratkaisevalla hetkellä, tunnen jonkin korkeimman ottavan meidät valtaansa, ja minä sopertelen. Oh! minä vaivun maahan. Jos et sääli minua, sääli itseäsi. Älä tuomitse meitä kahta kuolemaan. Jospa tietäisit, miten sinua rakastan, mikä sydän sydämeni on! Oh! miten olenkaan hyljännyt kaiken hyveen! miten epätoivoisesti olenkaan luopunut omasta itsestäni! Oppineena tohtorina minä pilkkaan tiedettä, aatelismiehenä minä herjaan nimeäni, pappina minä teen messukirjasta irstailujen pääanalusen ja syljen Jumalaani kasvoin! ja kaiken tämän sinun vuoksesi, lumoojatar! ollakseni kelvollisempi sinun helvettiisi! etkä sinä huoli tuomitusta! Voi! sanoisinko sinulle kaikki! vielä enemmän, vielä kamalampaa, oh! vielä kamalampaa!...

Näitä viimeisiä sanoja lausuessaan hänen ilmeensä kävi äkkiä sekavaksi. Hän oli hetken vaiti ja jatkoi sitten kuin itsekseen puhellen kovalla äänellä:

— Kain, missä on veljesi?

Hän oli taas hetken vaiti ja jatkoi:

— Mitä olen hänelle tehnyt, Herra? Olen hänet ottanut hoiviini, olen elättänyt häntä, olen rakastanut häntä, olen jumaloinut häntä ja olen surmannut hänet! Niin, Herra, aivan hiljan murskattiin hänen päänsä silmäini edessä sinun talosi kiviseinää vasten, ja minun tähteni, tämän naisen tähden, hänen tähtensä...

Hänen silmänsä tuijottivat villisti. Hänen äänensä sammui vähitellen ja hän toisti vielä useaan kertaan koneellisesti pitkien väliaikojen päästä aivan kuin kello, joka lyö viime läppäyksiään:

— Hänen tähtensä... — Hänen tähtensä...

Sen jälkeen hänen kielensä ei enää saanut esille ainoatakaan kuuluvaa ääntä, mutta hänen huulensa liikkuvat kuitenkin yhä. Yhtäkkiä hän lyyhistyi maahan aivan kuin jokin joka romahtaa kasaan, ja jäi tähän asentoonsa liikkumattomaksi, pää polviin nojaten.

Kun tyttö veti jalkansa hänen altaan, palautti tämä hipaisu hänet tuntoihinsa. Hän siveli hiljaa kädellään laihoja poskia ja katsoi hetkisen ihmetellen kostuneita sormiaan.

— Mitä! hän mutisi, — olen itkenyt!

Ja kääntyen äkkiä mustalaistytön puoleen kuvaamattoman tuskan vallassa hän virkkoi:

— Ah! olet tunteettomana nähnyt minun itkevän! Tiedätkö, lapsi, että nämä kyyneleet ovat laavaa? On siis totta? Se, jota vihataan, ei voi millään herättää liikutusta. Jos näkisit minun kuolevan, nauraisit. Oh! mutta minä en tahdo nähdä sinun kuolevan! Yksi ainoa sana, yksi ainoa anteeksiannon sana! Älä sano, että rakastat minua, sano ainoastaan, että edes tahtoisit, se riittää, ja minä pelastan sinut. Muuten... Oh! aika rientää. Minä rukoilen sinua kaiken pyhän nimessä, älä odota, kunnes olen kivettynyt jälleen samanlaiseksi kuin tämä hirsipuu, joka myös vaatii sinua itselleen! Ajattele, että minun kädessäni on meidän molempien kohtalot, että olen mieletön, se on kauheata, että voin antaa kaiken romahtaa, ja että meidän allamme, onneton, on pohjaton syvyys, jossa minun lankeemukseni vainoaa sinun lankeemustasi iankaikkisuudesta iankaikkisuuteen! Yksi ystävällinen sana! vain! yksi ainoa sana!

Tyttö avasi suunsa vastatakseen. Pappi lankesi polvilleen hänen eteensä ottaakseen hartaudella vastaan tuon ehkä heltyneen sanan, joka oli tulossa hänen huuliltaan. Tyttö sanoi:

— Te olette murhaaja!

Pappi riuhtaisi hänet raivoisana käsiinsä ja nauroi kammottavasti.

— No niin! siis murhaaja! hän sanoi, ja minä omistan sinut. Kun et huoli minua orjaksesi, saat minusta herran! Sinä olet minun! Minulla on luola, jonne laahaan sinut! Sinä seuraat minua, sinun täytyy seurata minua, tai minä luovutan sinut pyövelille! Sinun täytyy kuolla, kaunoiseni, tai kuulua minulle! kuulua papille! kuulua luopiolle! kuulua murhaajalle! tästä yöstä lähtien, kuuletko? Tule! iloa! tule! suutele minua, hullu! Hauta tai minun vuoteeni!

Hänen silmänsä paloivat himosta ja raivosta. Hänen himokas suunsa sai tytön kaulan punastumaan. Tyttö rimpui hänen käsissään. Pappi peitti hänet tulisilla suudelmilla.

— Älä pure minua, hirviö! huusi tyttö. Oh! inhottava, saastainen munkki, päästä minut! Minä revin vaivaiset, harmaat haivenet päästäsi ja heitän ne vasten kasvojasi!

Pappi punehtui, kalpeni ja päästi sitten irti tytön katsellen häntä synkän näköisenä. Tämä luuli olevansa voitolla ja jatkoi:

— Sanon sinulle, että kuulun Febukselleni, että rakastan Febusta, että Febus on kaunis! Sinä, pappi, sinä olet vanha! sinä olet ruma! Mene pois!

Pappi päästi kauhean huudon, aivan kuin onneton, jota kosketetaan hehkuvalla raudalla.

— Kuole siis! sanoi hän hammasta purren. Tyttö näki hänen kamalan katseensa ja aikoi paeta. Pappi tarttui häneen uudelleen, ravisti häntä, paiskasi hänet maahan ja läksi nopeasti astumaan Roland-tornin kulmaa kohden vetäen häntä perässään maassa kauniista käsistä.

Saavuttuaan perille hän kääntyi tytön puoleen:

— Viimeisen kerran: tahdotko olla minun? Tyttö vastasi päättävästi:

— En.

Silloin hän huusi kovalla äänellä:

— Gudule! Gudule! tässä on mustalaistyttö! kosta.

Tyttö tunsi äkkiä tartuttavan kyynänpäähänsä. Hän katsoi. Siihen oli iskenyt muurinaukosta esiinpitävä luseva käsi, joka piteli sitä kuin rautakoura.

— Pidä lujasti kiinni! sanoi pappi. Se on paennut mustalaistyttö. Älä päästä häntä irti. Minä menen etsimään vartijoita. Sinä saat nähdä hänet hirsipuussa.

Muurin sisältä vastasi käheä ja verenhimoinen nauru. — Hah! hah! hah! — Mustalaistyttö näki papin loittonevan ja juoksevan Notre-Damen siltaa kohden. Siltä taholta kuului ratsujoukon töminää.

Tyttö oli tuntenut ilkeän erakon. Kauhusta läähättäen hän koetti irroittautua. Hän väentelehti, hän teki hyppäyksiä kuolemantuskan ja epätoivon vallassa, mutta toinen piteli häntä kiinni tavattomalla voimalla. Nuo luisen laihat sormet, jotka puristivat häntä, syöpyivät hänen lihaansa ja yhtyivät renkaaksi. Tuo käsi oli kuin taottu hänen käsivarteensa. Se oli enemmän kuin kahle, enemmän kuin kaularauta, enemmän kuin rautarengas; aukosta pisti esiin älyn ohjaama, elävä pihti.

Hän vaipui nääntyneenä seinää vasten, ja nyt valtasi hänet kuolemankauhu. Hän ajatteli elämän ihanuutta, nuoruutta, kirkasta taivasta, luonnon näkyjä, rakkautta, Febusta, kaikkea, mikä katosi, ja kaikkea, mikä lähestyi, pappia, joka hänet antoi ilmi, pyöveliä, joka oli tulossa, hirsipuuta, joka oli torilla. Silloin hän tunsi kauhistuksen kohoavan hiusten juuriin saakka, ja hän kuuli erakon kammottavan naurun ja hiljaiset sanat:

— Hah! hah! hah! sinut hirtetään!

Puolikuolleenä tyttö kääntyi aukkoa kohden ja näki säkkinaisen villit kasvot ristikon lävitse.

— Mitä olen teille tehnyt? sanoi hän miltei hengetönnä. Erakko ei vastannut, vaan alkoi laulavalla äänellä ärsyttävästi ja pilkallisesti mutista:

— Mustalaistyttö! mustalaistyttö! mustalaistyttö!

Onneton Esmeralda antoi päänsä vaipua valtoimien hiustensa peittoon ymmärtäen, ettei hän ollut tekemisissä inhimillisen olennon kanssa.

Äkkiä erakko huudahti aivan kuin mustalaistytön kysymys olisi tarvinnut koko tämän ajan ehtiäkseen hänen tajuntaansa.

— Mitäkö olet tehnyt minulle! — Ah! mitäkö olet tehnyt minulle, mustalaistyttö: No niin! kuule. — Minulla oli lapsi, minulla! näetkö? minulla oli lapsi! lapsi! sanon sinulle! — Pieni, soma tyttö! — Agnekseni, jatkoi hän sekavasti ja suuteli jotakin pimeässä. — Niin, näetkö, mustalaistyttö? minun lapseni on otettu minulta, minun lapseni on varastettu, minun lapseni on syöty. Sen sinä olet tehnyt minulle.

Tyttö vastasi kuin karitsa:

— Ah! en ollut ehkä silloin vielä syntynytkään!

— Oh! olit kyllä! tokaisi erakko, sinä olit jo syntynyt. Sinä olit heidän joukossaan. Hän olisi sinun ikäisesi! Aivan tuollainen! — Olen ollut täällä viisitoista vuotta, kärsinyt viisitoista vuotta, rukoillut viisitoista vuotta, takonut päätäni näihin seiniin viisitoista vuotta. — Sanon sinulle, että mustalaiset varastivat hänet minulta, kuuletko? ja että he kurjat söivät hänet suuhunsa. — Onko sinulla sydäntä? kuvittele, mitä on leikkivä, imevä, nukkuva lapsi. Se on niin viaton! — No niin! hänet, hänet on minulta

otettu, on minulta tapettu! Hyvä Jumala sen kyllä tietää! — Tänään on minun vuoroni, minä syön nyt mustalaistytön. — Oh! miten purisinkaan sinua, jollei ristikko estäisi minua. Pääni on liian suuri! — Pikku raukka! hänen nukkuessaan! Ja jos herättivätkin hänet häntä ottaessaan, mitä hyödytti hänen huutonsa, minä kun olin poissa! — Ah! te mustalaisäidit, te kurjat soitte minun lapseni! Tulkaa katsomaan omaanne.

Ja hän alkoi nauraa ja kiristellä hampaitaan, nämä molemmat tunteenpurkaukset muistuttivat suuresti toisiaan noissa raivoisissa kasvoissa. Päivä alkoi sarastaa. Tuhkanharmaa kajastus valaisi hämärästi näyttämöä, ja hirsipuu näkyi yhä selvemmin torilla. Toiselta suunnalta, Notre-Damen sillalta päin, luuli tuomittu kuulevansa ratsujoukon töminän yhä lähestyvän.

— Rouva! huusi hän ristien kätensä ja langeten polvilleen hiukset hajalla ja suunniltaan kauhusta, rouva! säälikää! He tulevat. En ole tehnyt teille mitään. Tahdotteko nähdä minun kuolevan tuolla kauhealla tavalla silmäinne edessä? Te säälisitte minua, olen siitä varma! Se on liian kamalaa. Antakaa minun pelastua. Päästäkää minut! Armoa! En tahdo kuolla näin!

— Anna minulle lapseni! sanoi erakko.

— Armoa! armoa!

— Anna minulle lapseni!

— Päästäkää minut, taivaan nimessä!

— Anna minulle lapseni!

Tyttö vaipui uudelleen kokoon menehtyneenä ja murtuneena, ja hänen silmänsä saivat jo kuolleen lasimaisen katseen.

— Voi! sopersi hän, te etsitte lastanne. Minä etsin vanhempiani.

— Anna minulle pikku Agnekseni! jatkoi Gudule. — Etkö tiedä, missä hän on? Kuole sitten! — Sanonpa sinulle. Olin ilotyttö, minulla oli lapsi, minun lapseni varastettiin. — Sen tekivät mustalaisnaiset. Näet siis, että sinun täytyy kuolla. Kun sinun mustalaisäitisi tulee vaatimaan sinua takaisin, sanon hänelle: Äiti, katso tuota hirsipuuta! — Tai anna minulle lapseni takaisin. — Tiedätkö, missä hän on, minun pikku tyttöni? Odotahan kun näytän sinulle. Tässä on hänen kenkensä, kaikki, mitä minulla on hänestä jäljellä. Tiedätkö, missä on toinen samanlainen? Jos tiedät, niin sano minulle, ja vaikka se olisi maailman ääressä, niin menen etsimään sitä sinne polvillani.

Ja hän ojensi toisen kätensä aukosta ulos ja näytti mustalaistytölle pientä, koruommeltua kenkää. Oli jo siksi valoisa, että sen muodon ja värit saattoi erottaa.

— Näytä minulle tuota kenkää, sanoi mustalaistyttö vapisten. Jumalani! Jumalani! Ja samalla hän vapaalla kädellään avasi nopeasti pienen, vihreällä lasihelmellä koristetun pussin, joka oli hänen kaulassaan.

— Kas niin! kas niin! murahti Gudule, pengo vain pirullista amulettiasi! Mutta hän vaikenä äkkiä, koko hänen ruumiinsa alkoi vapista, ja hän huusi äänellä, joka purkautui hänen sisimmästään:

— Tyttäreni!

Mustalaistyttö oli vetänyt pussista esiin aivan samanlaisen pienen kengän. Tähän kenkään oli kiinnitetty pergamenttiliuska, johon oli kirjoitettu seuraavat säkeet:

Kun löydät samanlaisen, äitisi kohtaat maisen.

Lyhemmässä ajassa kuin salama leimahtaa oli erakko verrannut kenkiä toisiinsa lukenut kirjoituksen pergamentista ja painanut ristikkoa vasten taivaallista iloa säteilevät kasvonsa huutaen:

— Tyttäreni! tyttäreni!

— Äitini! vastasi mustalaistyttö.

Tätä kohtausta eivät sanat riitä kuvailemaan. Muuri ja ristikko oli äidin ja tyttären välissä.

— Oh! muuri! huusi erakko. Oh! nähdä hänet eikä saa syleillä häntä! Kätesi! Kätesi!

Tyttö pisti hänelle kätensä ristikon lävitse, erakko heittäytyi tämän käden ylle, painoi sille huulensa ja seisoi tähän suudelmaan vajonneena, ilman että hänessä huomasi muuta elonmerkkiä kuin

nyyhkytyksen, joka silloin tällöin vavahdutti hänen ruumistaan. Hänen kyyneleensä valuivat tällä välin tulvimalla, hiljaisuudessa, varjossa, kuin öinen sade. Äiti raukka tyhjensi virtoina tälle jumaloidulle kädelle koko sen mustan ja syvän kyynelkaivon, joka hänessä oli ja johon koko hänen tuskansa oli viisitoista vuotta pisara pisaralta tippunut.

Äkkiä hän nousi, pyyhkäisi pitkät harmaat hiukset otsaltaan ja alkoi sanaakaan sanomatta molemmin käsin tempoa ikkuna-aukkonsa ristikkoo raivoisammin kuin leijona. Ristikko kesti. Silloin hän meni eräästä komeronsa nurkasta noutamaan suuren kiven, jota hän käytti päänalusena, ja paiskasi sen ristikkoo vasten sellaisella voimalla, että yksi rauta katkesi tuhansia kipinöitä singoten. Toinen isku särki kokonaan tuon vanhan rautaristikon, joka sulki aukon. Sitten hän väänsi käsin syrjään ruostuneet ristikonpätkät. On hetkiä, jolloin naisen kädet saavat yli-inhimillisen voiman.

Kun hän näin oli saanut esteet poistetuksi, eikä siihen mennyt minuuttiakaan, hän tarttui tytärtään vyötäisistä ja veti hänet komeroonsa.

— Tule! että vedän sinut ylös kuilusta! mutisi hän.

Kun tyttö oli kammiossa, asetti äiti hänet hiljaa lattialle, nosti taas ylös, ja kantaen häntä käsivarsillaan, kuin tämä yhä olisi ollut hänen pikku Agneksensa, hän kulki edes takaisin ahtaassa kopissaan humaltuneena ja mielettömänä ilosta, huutaen ja laulaen, suudellen tytärtään, puhellen hänelle, nauraen, itkien, kaikkea yhtäikää ja kiihkeästi.

— Tyttäreni! tyttäreni! sanoi hän. — Olen saanut tyttäreni! hän on tässä. Hyvä Jumala on antanut hänet minulle takaisin. Hoi! tulkaa kaikki! Onko ketään, joka haluaa tulla katsomaan tytärtäni? Hyvä Jumala, miten hän on kaunis! Hän on antanut minun odottaa viisitoista vuotta, hyvä Jumalani, mutta ainoastaan tehdäkseen hänet kauniiksi. — Mustalaisnaiset eivät siis olekaan syöneet häntä! Kuka niin sanoi? Pikku tyttöni! pikku tyttöni! suutele minua. Nuo hyvät mustalaisnaiset! Rakastan heitä! — Sinä todellakin. Siksi hypähtiksin sydämeni joka kerta, kun sinä kuljit ohitse. Ja minä kun luulin sitä vihaksi! Anna minulle anteeksi, Agnekseni, anna minulle anteeksi. Sinä pidät minua hyvin ilkeänä, eikö niin? Rakastan sinua. — Onko sinulla vielä pieni merkki kaulassasi? Annahan kun katson. Hänellä on se yhä. Oh! sinä olet kaunis! Minä olen antanut teille nuo suuret silmät! neitiseni! Suutele minua! Rakastan sinua. Mitä huolin minä siitä, että muilla äideillä on lapsia, minä pilkkaan nyt heitä. Tulkoot nyt tänne. Tässä on minun lapseni. Tässä on hänen kaulansa, hänen silmänsä, hänen hiuksensa, hänen kätensä. Näyttäkääpä minulle jotakin yhtä kaunista! Oh! minä vastaan siitä, että hän saa rakastajia, tämä pikkuinen! Olen itkenyt viisitoista vuotta. Koko minun kauneuteni on kadonnut ja mennyt häneen. Suutele minua!

Hän puheli hänelle paljon muutakin päätöntä, jonka koko kauneus oli äänensävyssä, saattoi hänen pukunsa sellaiseen epäjärjestykseen, että hän punastui, suori kädellään hänen silkinhienoa tukkaansa, suuteli hänen jalkojaan, hänen polviaan, hänen otsaansa, hänen silmiään, hurmaantui kaikesta. Tyttö antoi hänen touhuta, toistaen silloin tällöin hyvin hiljaa ja äärettömän lempeällä äänellä: — Äitini!

— Näetkö, pikku tyttöseni, jatkoi erakko, usein keskeyttäen puheensa suudelmilla, näetkö, minä rakastan sinua suuresti. Me lähdemme yhdessä täältä. Me tulemme ylen onnellisiksi. Olen saanut pienen perinnön Reimsissä, kotiseudullamme. Tunnetko Reimsin? Ah! et, sinä et tunne sitä, sinä olit liian pieni! Jospa tietäisit, miten sievä olit neljän kuukauden vanhana! Niin pienet jalat, että niitä tultiin uteliaisuudesta katsomaan aina Epernausta asti, joka on kolmen peninkulman päässä! Meillä on maatilkku ja talo. Sinä nukut minun vuoteessani. Hyvä Jumala! hyvä Jumala! kuka olisi sitä uskonut? Minulla on tyttäreni!

— Oi äitini, sanoi tyttö, kun hän vihdoin kykeni liikutukseltaan puhumaan, — mustalaisvaimo puhui totta. Meidän joukossamme oli muuan hyvä mustalaisvaimo, joka kuoli viime vuonna ja aina hoiti minua kuin kasvatusta. Hän se satoi tämän pussin kaulaani. Hän sanoi minulle aina: — Lapsi, säilytä tarkasti tämä koriste. Se on aarre. Sen avulla löydät äitisi. Sinä kannat äitiäsi kaulassasi. Hän ennusti oikein, tuo mustalaisnainen!

Erakko painoi tyttärensä uudelleen rintaansa vasten.

— Tule, että saan suudella sinua! sinä sanot sen niin herttaisesti. Kun pääsemme kotiin, lahjoitamme pikku kengät Jeesus-lapselle kirkossa. Se on velvollisuutemme hyvää Pyhää Neitsyttä kohtaan. Hyvä Jumala! miten kaunis ääni sinulla on! Kun puhuit äsken minulle, se oli kuin soitantoa! Ah! Herra Jumalani! Olen löytänyt lapseni! Mutta onko tämä kaikki uskottavaa? Ei siis kuole mistään, koska en kuollut ilosta. Ja sitten hän löi käsiään yhteen ja nauroi ja huusi:

— Miten onnellisina me elämmekään!

Tällä hetkellä kaikui komeroon aseitten kalinaa ja hevosten kavioiden töminää, joka tuntui tulevan Notre-Damen sillalta ja lähenemistään lähenevän pitkin rantaa. Mustalaistyttö heittäytyi tuskan

valtaamana erakon syliin.

— Pelasta minut! pelasta minut! äitini! ne tulevat tuolla!

Erakko kalpeni.

— Oi taivas! mitä sanotkaan? Olin unohtanut! sinua vainotaan! Mitä olet sitten tehnyt?

— En tiedä, vastasi onneton tyttö, mutta minut on tuomittu kuolemaan.

— Kuolemaan! sanoi Gudule horjahtaen kuin ukkosen iskusta.

Kuolemaan! toisti hän hitaasti ja katseli tytärtään kiinteästi.

— Niin, äiti, virkkoi tyttö menehtyen, ne aikovat tappaa minut. Ne tulevat nyt ottamaan minut. Tuo hirsipuu on minua varten! Pelasta minut! pelasta minut! He tulevat! pelasta minut!

Erakko seisoi hetken liikkumattomana kuin kivettynyt, sitten hän pudisti päätään epäilevästi ja päästäen sitten äkkiä naurun entisen hirvittävän naurunsa, hän sanoi:

— Hohhoh! ei! sinä puhut minulle unia. Kas niin! kadotin hänet, viiteentoista vuoteen en nähnyt häntä, ja sitten löysin hänet jälleen, enkä saisi pitää häntä kuin hetken! Ja hänet otettaisiin minulta! ja nyt, kun hän on kaunis, kun hän rakastaa minua, nyt tullaan häntä syömään minulta, minun, hänen äitinsä silmäin edessä. Oh! ei! se ei ole mahdollista. Hyvä Jumala ei voi sellaista sallia.

Tällöin tuntui ratsujoukko pysähtyvän, ja jonkun ääni kuului sanovan etäämmällä:

— Tänne päin, herra Tristan! Pappi sanoi, että tapaisimme hänet Rotankololta. — Kavionkapse alkoi uudelleen kuulua.

Erakko ponnahti pystyyn epätoivoisesti huudahtaen.

— Pelastaudu! pelastaudu, lapseni! Nyt muistan. Olet oikeassa. Sinun kuolemasi on kysymyksessä. Kauhistus! kirous!

Pelastaudu!

Hän painoi kasvonsa luukulle, mutta veti ne nopeasti takaisin. — Älä mene, sanoi hän hiljaa lyhyesti ja synkästi, puristaen samalla kouristuksenomaisesti puolikuolleen mustalaistytön kättä. Älä mene! Älä hiisku mitään! Kaikkiällä on sotilaita. Et voi lähteä. On liian valoisa.

Hänen silmänsä olivat kuivat ja palavat. Hän oli hetken vaiti. Hän vain asteli pitkin askelin komerossa, repien tukuttain harmaita hiuksiaan ja pureskellen ne rikki.

Yhtäkkiä hän sanoi:

— Ne tulevat. Tahdon puhua heille. Piiloudu tuonne nurkkaan. He eivät näe sinua. Sanon heille, että sinä olet karannut, että päästin sinut irti, totta totisesti!

Hän asetti tytön, sillä hän kantoi häntä yhä, erääseen komeron nurkkaan, jota ei voinut nähdä ulkoapäin. Hän kyyristi hänet niin, etteivät kädet eivätkä jalat lainkaan pistäneet esiin pimennosta, levitti hänen mustan tukkansa valkean puvun peitteeksi, asetti hänen eteensä ruukkunsa ja kivensä, ainoat huonekalut, jotka hänellä oli, kuvitellen, että tämä ruukku ja tämä kivi hänet kätkisi. Ja sen tehtyään laskeutui hän rauhallisempana polvilleen ja rukoili. Päivä vasta sarasti, ja Rotankolossa oli vielä pimeätä.

Tällä hetkellä kuului papin ääni, tuo helvetillinen ääni, huutavan aivan lähellä komeroa:

— Tänne päin, kapteeni Febus de Châteaupers!

Tämän nimen ja tämän äänen kuullessaan liikahti nurkkaan kyyristynyt tyttö.

— Älä hievahda! sanoi Gudule.

Hän oli tuskin ehtinyt kuiskata tämän, kun komeron edusta jo oli täynnä miehiä, miekkoja ja hevosia. Äiti nousi nopeasti ja meni aukolle täyttääkseen sen. Hän näki suuren joukon aseistettuja jalka- ja hevosmiehiä asettuneen Grève-torille. Heidän päällikkönsä astui alas hevosen selästä ja tuli häntä kohden.

— Eukko, sanoi tämä mies, joka oli julman näköinen, me etsimme erästä noitaa hirttääksemme hänet: meille on sanottu, että hän oli sinun käsissäsi.

Äiti raukka vastasi niin välinpitämättömänä kuin taisi:

— En käsitä, mitä tarkoitatte? Toinen vastasi:

— Herra nähköön! mitä pajatti sitten tuo säikähtänyt arkkidiakoni?

Missä hän on?

— Herra, hän on mennyt matkoihinsa, sanoi muuan sotilas.

— No niin, hupsu eukko, jatkoi päällikkö, älä valehtele minulle.

Sinun vartioitavaksesi on annettu noita. Missä hän on?

Erakko ei halunnut kieltää kaikkea pelosta, että häntä epäiltäisiin, ja vastasi vakavalla ja yrmeällä äänellä:

— Jos tarkoitatte muuatta tytön heilakkaa, joka äsken työnnettiin käsiini, niin sanon teille, että hän puri minua käteen ja minä laskin hänet irti. Siinä se. Jättäkää minut rauhaan.

Päällikkö irvisti pettyneenä.

— Älä valehtele minulle, vanha kummitus, jatkoi hän. Nimeni on Tristan l'Hermite ja olen kuninkaan oikea käsi. Tristan l'Hermite, kuuletko? Ja hän lisäsi katsellen ympärilleen Grève-torille: — Sillä nimellä on joltinenkin kaiku täällä.

— Olittepa vaikka Saatana l'Hermite, vastasi Gudule, jossa syttyi toivo, niin ei minulla olisi teille muuta sanottavaa enkä teitä pelkää.

— Herra nähköön! sanoi Tristan, siinäpä terhakka eukko! Olisiko noitatyttö pelastunut ja minne päin hän pakeni?

Gudule vastasi huolettomalla äänellä:

— Rue du Moutonille päin, luulen.

Tristan kääntyi ja viittasi joukkoaan asettumaan liikkeelle. Erakko hengähti helpotuksesta.

— Korkea herra, sanoi samassa muuan jousimies, kysykäähän tuolta vanhalta velholta, miksi hänen ikkunaristikonsa on noin rikki.

Tämä kysymys täytti ahdistuksella äitiraukan sydämen. Hän ei kuitenkaan kokonaan menettänyt tajuaan.

— Se on aina ollut sellainen, sopersi hän.

— Pah, vastasi jousimies, vielähän se tänään muodosti kauniin mustan ristin, joka teki aivan hartaaksi.

Tristan katsahti kieron erakkoa.

— Luulenpa, että muori hämmentyi!

Tuo onneton äiti tunsu, että kaikki riippuu hänen terhakkuudestaan, ja kuolema sydämessä alkoi hän nauraa virnottaa. Äidit kykenevät sellaiseen.

— Pah! sanoi hän, tuo mies on humalassa. On jo toista vuotta siitä, kun muuan kivikuorman perä töytäisi aukkoon ja särki ristikon. Ja kyllä minä haukuin ajajan pahanpäiväisesti!

— Se on totta, sanoi muuan toinen jousimies, minä olin silloin läsnä.

Kaikkialla on aina henkilöitä, jotka ovat nähneet kaikki. Tämä jousimiehen odottamaton todistus elvytti jälleen erakkoa, joka kuulustelun aikana ikään kuin asteli veitsen terällä kuilun yllä.

Mutta hän oli tuomittu alituisen toivon ja pelon vaihteluun.

— Jos rattaat sen ovat tehneet, virkkoi ensimmäinen jousimies, pitäisi ristikon sakarain olla sisälle päin vääntyneet, kun ne nyt ovat ulospäin.

— He! he! sanoi Tristan sotilaalle, sinullapa on oikea Châtelet'n tutkintotuomarin nenä. Mitä te siihen vastaatte, eukko?

— Jumalani! huudahti erakko äärimmäisen hädän vallassa ja hänen ponnistuksistaan huolimatta kyynelten tukahuttamalla äänellä, vannon teille, korkea-arvoisa herra, että rattaat särkivät tämän

ristikon. Kuulittehan, että tuo mies on sen nähnyt. Ja mitä se teidän mustalaistyttöönne kuuluu?

— Hm! murahti Tristan.

— Perhana! sanoi sotilas poliisipäällikön kiitoksen kannustamana, sakarain murto on aivan tuore!

Tristan ravisti päätään.

— Miten kauan sanoitte olevan aikaa tuosta rattaitten iskusta?

— Kuukausi tai ehkä pari viikkoa, korkea-arvoisa herra. En muista oikein.

— Hän sanoi ensin yli vuoden, huomautti sotilas.

— Tämä näyttää epäilyttävältä! sanoi poliisipäällikkö.

— Korkea-arvoisa herra, huusi erakko yhä nojallaan aukossa ja peläten, että epäluulot saisivat heidät pistämään päänsä sisälle ja tarkastamaan komeroa, — vannon teille, että rattaat ovat särkeneet ristikon. Vannon sen teille paratiisin pyhien enkelien kautta. Jollei sitä ole rattaat tehneet, tahdon joutua iankaikkisesti kadotukseen ja luopua Jumalasta!

— Sinä vannot ylen innostuneena! sanoi Tristan ja tarkasteli häntä tutkivin katsein.

Tuo naisraukka tunsi vakuutustensa luotettavuuden heikkenemistään heikkenevän. Hän oli sanomaisillaan typeryyksiä ja ymmärsi, ettei ollut sanonut, mitä hänen olisi pitänyt sanoa.

Tällöin saapui muuan toinen sotilas huutaen: — Korkea herra, tuo vanha velho valheteele. Noita ei ole päässyt pakoon Rue du Moutonia pitkin. Ketju on ollut koko yön poikki kadun, eikä vartija ole nähnyt kenenkään kulkevan ohitse.

Tristan, jonka kasvot yhä synkkenivät, kysyi erakolta:

— Mitä sanot tähän?

Erakko koetti vielä pitää puoliaan seuraavalla väitteellä:

— En tiedä, korkea-arvoisa herra, olenhan voinut erehtyä. Luulen, että hän on mennyt joen yli.

— Siis päinvastaiseen suuntaan, sanoi poliisipäällikkö. Ei ole juuri luultavaa, että hän olisi halunnut takaisin Citéhen, jossa häntä vainottiin. Sinä valehtelet, eukko!

— Ei ole liioin venettä ei tällä eikä toisella puolella jokea, lisäsi ensimmäinen sotilas.

— Hän on voinut uida, vastasi erakko puolustautuen askel askeleelta.

— Osannevatko naiset uida? sanoi sotilas.

— Jumaliste! eukko! sinä valehtelet! sinä valehtelet! toisti Tristan suuttuneena. Haluaisinpa jättää koko noidan ja ottaa sinut. Neljännestunnin kidutus kiskoisi ehkä kurkustasi totuuden. Kas niin! saat seurata meitä.

Erakko iski ahnaasti näihin sanoihin.

— Kuten haluatte, korkea-arvoisa herra. Tehkää niin! Tehkää! Viekää minut kidutukseen. Viekää. Pian, pian! lähtekäämme heti. — Sillä aikaa, ajatteli hän, ehtii tyttäreni pelastautua.

— Hiisi vieköön! sanoi poliisipäällikkö, onpa hänellä kiire kidutuspenkille! En ymmärrä koko hullua.

Muuan vanha, harmaatukkainen poliisimies astui esille ja sanoi päällikölle:

— Hullu todellakin, korkea herra! Jos hän on päästänyt irti mustalaistyön, ei se ole hänen vikansa, sillä hän ei pidä mustalaisista. Viisitoista vuotta olen ollut poliisina ja tänä aikana olen joka ilta kuullut hänen kiroilevan mustalaisnaisia loppumattomiin. Ja tuota pientä tanssijatarta, jolla on vuohi ja jota me kai juuri jahtaamme, hän on sadatellut eniten.

Gudule ponnisti voimiaan ja sanoi:

— Häntä eniten.

Muut poliisimiehet vahvistivat yksimielisesti toverinsa todistuksen. Menetettyään toivon saada erakon suusta mitään esille Tristan l'Hermite käänsi hänelle selkensä, ja kuvaamattoman tuskan vallassa näki

erakko hänen suuntaavan kulkunsa hevosensa luo.

— Lähdetään, sanoi Tristan hammasta purren. — Jatketaan etsiskelyä.
En ummista silmiäni, ennen kuin mustalaistyttö on hirtetty.

Hän epäröi kuitenkin vielä hetken, ennenkuin nousi hevosen selkään. Gudulen sydän oli pakahtua tuskasta, kun hän näki hänen luovan ympäri toria levottoman katseen kuin metsästyskoira, joka vainuaa riistan läheisyyden eikä loittone paikaltaan. Viimein hän ravisti päätään ja hyppäsi satulaan. Gudulen kauheasti kouristunut sydän laajeni ja hän sanoi hiljaa luoden silmäyksen tyttärensä, jota hän ei ollut uskaltanut katsoa, siitä saakka, kun Tristan oli ollut paikkeilla: — Pelastettu!

Tyttö raukka oli koko ajan istua kyyröttänyt nurkassaan henkeä pidättäen, hievahtamatta ja kuolema silmiensä edessä. Häneltä ei ollut mennyt hukkaan ainoakaan kohta Gudulen ja Tristanin välisestä näytöksestä, ja äidin kaiken ahdistuksen hän oli tuntenut omassa sydämessään. Hän oli kuullut, miten nauha, jossa hän riippui pohjattoman syvyyden yllä, usean kerran oli ratissut, hän oli luullut sen ainakin kaksikymmentä kertaa katkeavan; hän hengähti helpotuksesta ja tunsi jälleen maata jalkainsa alla. Samassa hän kuuli äänen sanovan poliisipäällikölle.

— Hitto vieköön! herra poliisipäällikkö, minun asianani ei sotilaana ole noitien hirttäminen. Roistojoukko on nujerrettu. Jätän loput teidän huoleksenne. Myönnättehän olevan paikallaan, että lähden komppianiani luo, joka on ilman kapteenia.

Tämä oli Febus de Châteaupers'in ääni. On mahdotonta sanoin kuvata sitä vaikutusta, minkä se mustalaistyössä herätti. Hän oli siis siellä, hänen ystävänsä, hänen suojelijansa, hänen tukensa, hänen turvansa, hänen Febuksensa! Hän nousi pystyyn, ja ennenkuin hänen äitinsä oli ehtinyt estää häntä, hän oli hypähtänyt aukolle huutaen:

— Febus! auta minua, Febukseni!

Febus ei ollut enää siellä. Hän oli juuri täyttä laukkaa kääntynyt Rue de la Coutellerien kulman ympäri. Mutta Tristan ei ollut vielä lähtenyt.

Erakko hyökkäsi kiljahtaen tyttärensä kimppuun. Hän riuhtaisi hänet rajusti takaisin nurkkaukseen ja iski kyntensä hänen kurkkuunsa. Tiikeriemokaan ei ole niin tarkka. Mutta se oli myöhäistä. Tristan oli nähnyt hänet.

— He! he! huudahti hän nauraen niin, että hänen kaikki hampaansa näkyivät, jolloin hänen kasvonsa muistuttivat sudenkuonoa, kaksi hiirtä satimessa!

— Sitä minä epäilin, sanoi sotilas. Tristan löi häntä olalle sanoen:

— Sinä olet hyvä kissa! — Nyt käsiksi, lisäsi hän, — missä on Henriet Cousin?

Muuan mies, jolla ei ollut sotilaan pukua eikä ryhtiä, astui esiin heidän joukostaan. Hänellä oli puoliksi harmaa, puoliksi ruskea puku, suora, sileä tukka, nahkaiset hihat ja köysikimppu suuressa kourassa. Tämä mies seurasi aina Tristiania, joka seurasi aina Ludvig XI:tä.

— No toveri, sanoi Tristan l'Hermite, arvelen että noita, jota etsimme, on tuolla. Sinä menet ottamaan hänet sieltä. Onko sinulla portaasi täällä?

— Tuolla on yhdet Maison-aux-Piliers'n vajassa, vastasi mies.
Tuossako asia suoritetaan? kysyi hän osoittaen kivistä hirttolaitetta.

— Niin.

— He! he! jatkoi mies nauraen vielä petomaisemmin kuin poliisipäällikkö, sittenhän ei ole matka pitkä.

— Kiiruhda! sanoi Tristan. Saat nauraa sitten.

Siitä lähtien kun Tristan oli huomannut tytön, ja kaikki toivo oli mennyttä, ei erakko ollut sanonut ainoatakaan sanaa. Hän oli heittänyt mustalaistyttö raukan puolikuolleena nurkkaan ja asettunut uudelleen aukkoon kädet nojallaan ikkunanpieltä vasten kuin kaksi kiinnityskynttä. Tässä asennossa nähtiin hänen pelottomana tarkastavan koko sotilasjoukkoa katseella joka jälleen oli muuttunut villiksi ja mielettömäksi. Sinä hetkenä jolloin Henriet Cousin lähestyi koppia, hän oli niin hirvittävän näköinen, että mies peräytyi.

— Herra, sanoi hän kääntyen poliisipäällikön puoleen, kumpi minun on otettava?

— Nuori.

— Sitä parempi. Sillä vanhalla ei näy olevan kaikki oikealla tolallaan.

— Pieni tanssijatar raukka, sanoi vanha poliisimies. Henriet Cousin lähestyi aukkoa. Äidin katse sai hänet painamaan silmänsä alas. Hän sanoi arasti: — Rouva...

Erakko keskeytti hänet hiljaisella ja raivoisalla äänellä:

— Mitä tahdot?

— En teitä, vaan sen toisen, sanoi Henriet.

— Kenen toisen?

— Nuoren.

Erakko ravisti päätään ja huusi:

— Ei täällä ole ketään! Ei täällä ole ketään! Ei täällä ole ketään!

— Onpa! sanoi pyöveli, kyllähän sen tiedätte. Antakaa minun ottaa nuori. Teille en tee mitään pahaa.

Erakko sanoi omituisen ivallisesti nauraen:

— Ah! et tee minulle mitään pahaa!

— Antakaa minulle se toinen, rouva; se on herra poliisipäällikön tahto.

Erakko toisti mielettömän näköisenä:

— Ei täällä ole ketään.

— Sanon, että on! vastasi pyöveli. Kaikki ovat nähneet, että teitä on kaksi.

— Katso! sanoi erakko nauraen pilkallisesti. Pistä pääsi aukkoon.

Pyöveli katseli äidin kynsiä eikä uskaltanut.

— Kiiruhda! huusi Tristan, joka tällä välin oli asettanut väkensä kehään Rotankolon ympärille ja itse istui hevosen selässä hirsipuun luona.

Henriet meni poliisipäällikön luo uudelleen. Hän oli asettanut köysikäärön maahan ja pyöritteli hämillään hattuaan käsissään.

— Herra, mistä sinne sisälle menisi? kysyi hän.

— Ovesta.

— Ei ole ovea. — Ikkunasta.

— Se on liian ahdas.

— Suurena sitä, sanoi Tristan suuttuneena. Eikö sinulla ole työaseita?

Äiti katseli loukostaan henkeä pidättäen. Hän ei enää toivonut mitään, hän ei tiennyt, mitä tahtoi, mutta hän ei tahtonut että hänen tyttärensä otettaisiin häneltä.

Henriet Cousin meni noutamaan työaselaatikkoaan Maisonaux-Piliers'n vajasta. Hän otti sieltä myös kaksoisportaat, jotka hän heti pystytti hirsipuuta vasten. Viisi kuusi poliisimiestä aseistautui piikkikuokilla ja rautakangeilla, ja Tristan tuli heidän mukanaan aukolle.

— Eukko, sanoi poliisipäällikkö ankaralla äänellä, luovuta tyttö meille hyvällä.

Erakko katseli häntä aivan kuin ei ymmärtäisi mitään.

— Perhana! jatkoi Tristan, mitä sinulla on sitä vastaan, että tämä noita hirtetään niinkuin kuningas tahtoo?

Erakko raukka nauroi raivoisaa nauruaan.

— Mitäkö? Hän on minun tyttäreni.

Äänensävy, jolla hän sanoi tämän, sai itse Henrieta Cousinin vavahtamaan.

— Olen siitä pahoillani, vastasi poliisipäällikkö. Mutta se on kuninkaan armollinen tahto.

Erakko nauroi vielä kamalammin ja huusi:

— Mitä sinun kuninkaasi minulle kuuluu? Sanon sinulle, että hän on minun tyttäreni!

— Murtakaa seinä, sanoi Tristan.

Jotta saisi tarpeeksi suuren aukon, tarvitsi vain irrottaa suuri kivi ikkuna-aukon alta. Kun äiti kuuli rautakankien ja piikkikuokkien iskeytyvän hänen varustukseensa, hän päästi hirvittävän huudon ja alkoi sitten tavattoman nopeasti juosta ympäri komeroaan, minkä petoeläinten tavan hän oli oppinut häkissään. Hän ei sanonut enää mitään, mutta hänen silmänsä liekehtivät. Sotilaat tunsivat kauhun jäätävän sydäntään.

Äkkiä erakko purskahti nauruun, otti kivensä ja heitti sen kaksin käsin työssä olevia kohden. Mutta hänen kätensä vapisivat ja kivi sinkosi syrjään osumatta kehenkään ja putosi Tristanin hevosen jalkoihin. Erakko puri hammasta.

Vaikka aurinko ei ollutkaan vielä noussut, oli jo valoisa, ja Maison-aux-Piliers'n vanhoihin, rappeutuneisiin savutorviin heijastui kaunis ruusuhohde. Oli hetki, jolloin suuren kaupungin aamuvirkuummat avaavat kattojen luokkuikkunat. Joku työläinen, joku hedelmäinmyyjä, joka oli matkalla halleihin aaseineen, kulki torin poikki; he pysähtyivät hetkeksi tuon Rotankolon ympärille kertyneen sotilasjoukon luo, katselivat sitä ihmeissään ja jatkoivat matkaansa.

Erakko oli mennyt istumaan tyttärensä eteen peittäen hänet ruumiillaan ja kuunteli tuijottaen lapsiraukkaa, joka liikahtamatta kuiskaili yhtä ainoata sanaa: Febus! Febus! Sitä mukaa kuin murtajain työ näytti edistyvän, äiti vetäytyi koneellisesti yhä pitemmälle ja painoi tyttöä yhä likemmäksi muuria. Äkkiä hän näki kiven liikahtavan (sillä hän seurasi sitä herkeämättä katseellaan) ja hän kuuli Tristanin äänen innostavan miehiä. Silloin hän kavahti sen lainauksen vallasta, jossa hän oli jonkin aikaa ollut, ja huudahti äänellä, joka milloin kaikui repivänä ja terävänä kuin saha, milloin sammalsi ikään kuin kaikki kiroukset olisivat ruuhkautuneet hänen huulilleen purkautuakseen yhtäikää.

— Ho! ho! ho! Sehän on kauheata! Te olette rosvoja! Aiotteko todellakin ottaa minulta tyttäreni? Sanon teille, että hän on tyttäreni! Oh! te pelkurit! Oh! te pyövelinrengit! te kurjat murhaajan kätyrit! Apuun! apuun! tuli on irti! Mutta aikovatko ne todellakin tuolla lailla ottaa minulta lapseni? Mikä on sitten se, jota he nimittävät Jumalaksi?

Sitten hän kääntyi Tristanin puoleen kuohuen raivosta, silmät villisti tuijottaen, nelinryömin kuin pantteri ja hiukset pystyssä:

— Koetapas vain tulla ottamaan minun tytärtäni! Etkö ymmärrä, että tämä nainen sanoo sinulle, että se on hänen tyttärensä? Tiedätkö, mitä merkitsee omistaa lapsi? Heh! susi-ilves, etkö ole koskaan öitsinyt naaraasi kanssa? eikö sinulla ole koskaan ollut pentuja? ja jos sinulla on niitä, eikö sinussa liiku mitään, kun ne ulvovat?

— Pudottakaa maahan se kivi, sanoi Tristan, sehän on jo irti. Rautakanget kohottivat kiven irralleen. Se oli, kuten sanottu, äidin viimeinen varustus. Hän heittäytyi sen ylle, koetti pidättää sitä, iski siihen kynsillään, mutta tuo suuri lohkar, jonka kuusi miestä oli pannut liikkeelle, luisui hänen käsistään ja liukui hiljaa rautakankeja myöten maahan.

Kun äiti näki sisäänkäytävän auenneen, hän heittäytyi poikittain sen eteen teljeten aukon ruumiillaan, väännellen käsiään, kolhien päätään paasiin ja huutaen väsymyksestä niin käheällä äänellä, että se tuskin kuului:

— Apuun! tuli on irti! tuli on irti!

— Ottakaa nyt tyttö, sanoi Tristan järkähtämättömänä. Äiti loi sotilaisiin niin kauhistuttavan katseen, että he kernaammin peräytyivät kuin etenivät.

— No eteenpäin, jatkoi poliisipäällikkö. Sinä, Henrieta Cousin! Kukaan ei liikahtanut.

— Perhana! Tristan l'Hermite noitui, sotilaat pelkäävät naista!

— Herra, sanoi Henrieta, onko tuo mikään nainen?

— Hänellä on leijonanharja! sanoi muuan toinen.

— Eteenpäin! jatkoj poliisipäällikkö, aukko on kyllin suuri. Astukaa kolme rinnan, niinkuin Pontoisen muurinaukolla. Lopettakaa jo tämä, piru vieköön! Ensimmäisen, joka peräytyy, lyön kahtia!

Poliisipäällikön ja äidin kahtaalta ahdistaa sotiiaat epäröivät hetkisen, mutta lähenivät sitten päättävästi Rotankoloa.

Kun erakko näki tämän, hän nousi äkkiä polvilleen, sipaisi hiukset kasvoiltaan ja antoi sitten laihojen ja naarmuisten käsiensä vaipua reisiään vasten. Silloin alkoi suuria kyyneleitä valua hänen silmistään ja virrata hänen poskillaan olevia vakoja myöten aivan kuin puro uomassaan, jonka se itse on uurtanut. Ja samalla hän alkoi puhua, mutta rukoilevalla, lempeällä, nöyrällä ja niin liikuttavalla äänellä, että useampikin vanha poliisimies Tristanin ympärillä pyyhki silmiään, vaikka he olisivat olleet valmiita syömään ihmisenlihaa.

— Hyvät herrat poliisit! sana vain! Minun täytyy sanoa teille jotain. Hän on minun tyttäreni, näettekö, minun rakas pieni tyttöni, jonka olen kadottanut! Kuulkaa. Se on kokonainen tarina. Katsokaa, minä tunnen sangen hyvin herrat poliisit He olivat aina hyviä minua kohtaan siihen aikaan, kun pienet pojat heittelivät minua kivillä siitä syystä, että vietin huonoa elämää. Nähkääs, te jätätte kyllä minulle lapseni, kun saatte kuulla! Olen ilotyttö raukka! Mustalaiset ovat varastaneet hänet minulta. Mutta minä olen säilyttänyt hänen pikku kenkäänsä viisitoista vuotta. Katsokaa, se on tässä! Hänellä oli näin pieni jalka. Reimsissä! Laululintunen! Folle-Peine-kadun varrella! Te olette ehkä joskus kuulleet hänestä. Se olin minä. Nuoruudessanne, silloin, se oli kaunista aikaa. Vietettiin hauskoja neljännestunteja. Säälittähän minua, eikö niin, hyvät herrat? Mustalaiset varastivat hänet minulta, he ovat piilottaneet häntä minulta viisitoista vuotta. Luulin hänen kuolleen. Ajatelkaa, hyvät ystävät, minä luulin hänen kuolleen. Olen viettänyt viisitoista vuotta täällä, tässä kellarissa, ilman tulta talvisin. Se on kovaa, se. Rakas pikku kenkä raukka! Olen valittanut niin, että hyvä Jumala on kuullut minua. Tänä yönä antoi hän minulle tyttäreni takaisin. Se on hyvän Jumalan ihme. Hän ei ollutkaan kuollut. Te ette ota häntä minulta, olen varma siitä. Jos se olisin minä, en puhuisi mitään, mutta hän, kuusitoistavuotias lapsi! antakaa hänen vielä nähdä aurinkoa! — Mitä hän on teille tehnyt? ei mitään. Enkä minä liioin. Jospa olisitte tienneet, ettei minulla ole muuta kuin hän, että minä olen vanha, että se on Pyhän Neitsyen minulle lähettämä siunaus. Ja tähän olette kaikki niin hyviä! Tähän ette tienneet, että hän oli minun tyttäreni. Nyt sen tiedätte. Oh! miten minä häntä rakastan! Korkea herra poliisipäällikkö, antaisin mieluummin lävistää sydämeni kuin raapaistavan naarmuakaan hänen sormeensa! Te näytätte hyväntahtoista herralta! Se, mitä nyt olen sanonut, selittää teille asian, eikö totta? Oh! jos teillä on ollut äiti, korkea-arvoisa herra! antakaa minun pitää lapseni, tähän olette päällikkö! Ajatelkaa, että rukoilen teitä polvillani, niinkuin rukoillaan Ristiinnaulitun kuvaa! En pyydä mitään itselleni, olen Reimsistä, hyvät herrat, minulla on enoni Mahlet Pradonin maatilkkku. En ole mikään kerjäläinen. En tahdo mitään, mutta tahdon pitää lapseni! Oh! tahdon säilyttää lapseni. Hyvä Jumala, joka on meidän herramme, ei ole antanut häntä minulle takaisin suotta! Kuningas! sanotte kuningas! Eihän hänelle tuota suurtakaan huvia se, että minun pikku tyttöni tapetaan! Ja kuningashan on hyvä! Hän on minun tyttäreni! hän on minun tyttäreni! hän ei ole kuninkaan! hän ei ole teidän! Tahdon mennä pois, me tahdomme mennä pois! Annetaanhan kahden naisen, joista toinen on äiti, toinen tytär, rauhassa lähteä! Antakaa meidän mennä! Me olemme Reimsistä. Oh! te olette niin hyviä, herrat poliisit. Minä pidän teistä kaikista. Te ette ota minulta rakasta pienokaistani, sehän on mahdotonta! Eikö niin, se on aivan mahdotonta? Lapseni! lapseni!

Emme koetakaan kuvailla hänen eleitään, hänen äänensävyään, kyyneleitä, joita hän puhuessaan joi, käsiä, joita hän milloin risti, milloin väanteli, hänen liikuttavaa hymyään, hänen kyyneleistä katsettaan, hänen vaikerointiaan ja huokailuaan, hänen surkeita ja järkyttäviä huutojaan, joita hän sekoitti näihin hillittömiin, mielettömiin ja hajanaisiin sanoihin Kun hän lopetti, Tristan l'Hermite rypisti silmäkulmiaan, mutta peittääkseen vain kynneltä, joka kihosi hänen tiikerinsilmiinsä. Hän voitti kuitenkin tämän heikkouden ja sanoi jurosti:

— Se on kuninkaan tahto.

Sitten hän kumartui kuiskaamaan Henriet Cousinin korvaan:

— Tehkää pian loppu tästä! — Tuo pelätty poliisipäällikkö tunsikin ehkä hänkin rohkeutensa pettävän.

Pyöveli ja poliisit tunkeutuivat komeroon. Äiti ei tehnyt lainkaan vastarintaa, hän vain laahautui tyttärensä luo ja heittäytyi suin päin hänen ylleen. Mustalaistyttö näki sotilaitten lähestyvän. Kuolemankauhu elvytti hänet jälleen.

— Äitini! hän huusi kuvaamattoman hädän vallassa, äitini! he tulevat! puolusta minua.

— Kyllä rakkaani, minä puolustan sinua! vastasi äiti sammuvalla äänellä, ja sulkien hänet lujasti syliinsä hän peitti hänet suudelmilla. Maaten siten maassa toisiaan syleillen olivat äiti ja tytär sääliä herättävä näky.

Henriet Cousin tarttui tyttöä kainaloista. Kun tyttö tunsi hänen käsiensä kosketuksen, hän äännähti. Ooh! ja menetti tajuntansa. Pyöveli, jonka silmistä putoili suuria kyyneleitä hänen ylleen, aikoi nostaa hänet käsivarsilleen. Hän koetti irrottaa häntä äidistä, joka oli niin sanoakseni solminut kätensä tyttärensä vyötäisten ympäri, mutta hän oli niin lujasti takertunut tyttärensä kiinni, että heitä oli mahdoton erottaa. Henriet Cousin veti tytön ulos komerosta ja äidin hänen mukanaan. Äidinkin silmät olivat kiinni.

Aurinko nousi samassa, ja torilla oli jo melko paljon väkeä, joka etäältä katseli, miten jotakin laahattiin pitkin toria hirsipuuta kohti. Poliisipäällikkö Tristanin tapana mestauksissa ei ollut laskea uteliaita lähelle.

Ikkunoissa ei ollut ketään. Ainoastaan kaukana Notre-Damen Grèven puoleisen tornin huipulla näkyi kirkasta aamutaivasta vasten kaksi tummaa olentoa, jotka näyttivät katselevan. Henriet Cousin seisahtui taakkoineen kohtalokkaiden portaitten juurelle ja asetti niin liikutettuna, että tuskin saattoi henkeä vetää, nuoran tytön kauniiseen kaulaan. Tuo onneton lapsi tunsi hamppuköyden kauhean kosketuksen. Hän avasi silmänsä ja näki hirsipuun laihan käsivarren ojentuvan yllään. Silloin hän koetti riuhtoa itseään irti ja huusi kovalla ja sydäntäsärkevällä äänellä: — Ei! ei! en tahdo!

Äiti, jonka pää oli takertunut ja peittynyt tyttären vaatteisiin, ei sanonut sanaakaan; nähtiin vain hänen koko ruumiinsa vavahtelevan ja hänen kuultiin yhä kiihkeämmin suutelevan lastaan. Pyöveli käytti tätä tilaisuutta hyväkseen irrottaakseen äkinäisellä tempaisulla erakon kädet, jotka tämä oli kietonut tuomitun ympärille. Joko väsymyksestä tai toivottomuudesta erakko salli sen tapahtua. Silloin pyöveli nosti tytön olkapäälleen, jossa tuo suloinen olento riippui somasti taittuneena hänen suuren päänsä vieressä. Sitten hän astui portaille.

Samassa maahan vaipunut äiti avasi yhtäkkiä silmänsä. Ääntäkään päästämättä hän nousi pystyyn kauhean näköisenä ja hyökkäsi sitten pyövelin käteen kiinni kuin peto saaliinsa kimppuun ja puri sitä. Tämä tapahtui salaman nopeudella. Pyöveli ulvahti tuskasta. Juostiin hätään. Suurella vaivalla saatiin hänen vertavuotava kätensä irrotetuksi äidin hampaista. Äiti ei päästänyt ääntäkään. Häntä tyrkättiin raa'asti ja hänen päänsä nähtiin kolahtavan kiveystä vasten. Hänet nostettiin pystyyn, mutta hän vaipui takaisin maahan. Hän oli kuollut.

Pyöveli, joka ei ollut hellittänyt tyttöä käsistään, ryhtyi nousemaan portaita ylös.

II. "La creatura hella blanco vestita"

[Kaunis valkopukuinen olento.]

(Dante)

Kun Quasimodo huomasi, että kammio oli tyhjä, ettei mustalaistyttö enää ollut siellä, että hänet oli viety pois sillä aikaa, kun hän puolusti häntä, hän tarttui molemmin käsin päähänsä ja polki jalkaa hämmästyksestä ja tuskasta. Sen jälkeen hän alkoi juosta ympäri kirkkoa etsien mustalaistyttöään, kajauttaen omituisia ulvahduksia joka muurinnurkkauksessa ja siroitellen punaisia hiuksiaan kaikkialle. Juuri tällöin tunkeutuvat voittoisat kuninkaalliset jousimiehet Notre-Dameen etsien hekin mustalaistyttöä. Quasimodo auttoi heitä siinä, aavistamatta lainkaan, kuuro raukka, heidän turmiollisia aikeitaan. Hän luuli kulkureita mustalaistytön vihollisiksi. Hän johti itse Tristan l'Hermiten kaikkiin mahdollisiin piilopaikkoihin, avasi hänelle salaovet ja alttarien ja sakaristojen takaiset komerot. Jos tuo onneton tyttö olisi ollut vielä siellä, olisi Quasimodo luovuttanut hänet. Kun Tristan, joka ei hevillä luopunut tehtävistä, oli turhaan etsintään väsyneenä jättänyt sen, jatkoi Quasimodo yksin etsiskelyjään. Kymmenet kerrat hän tutki kirkon kauttaaltaan, päästä päähän, laidasta laitaan, ylhäältä alas, nousten ja laskeutuen, juosten, kutsuen, huutaen, nuuskien, urkkien, tutkien, pistäen päänsä joka koloon, työntäen soihdun joka holvin alle, epätoivoisena, hulluna. Koiras, joka on kadottanut naaraansa, ei karju niin, eikä ole niin villin näköinen. Kun hän vihdoin oli varma, täysin varma siitä, ettei tyttö enää ollut kirkossa, että hänet oli ryöstetty, hän nousi hitaasti ylös torninportaita, noita portaita, joita hän oli rientänyt niin innoissaan ja voitonriemuisena ylös sinä päivänä, jona hän oli pelastanut tytön. Hän kulki nyt samoja teitä pää painuksissa, äänetönnä, kyyneleettömänä, miltei hengähtämättä. Kirkko oli jälleen autio ja yhtä hiljainen kuin ennenkin. Jousimiehet olivat lähteneet sieltä jatkaakseen noidan etsiskelyä Citéssä. Quasimodo yksinään oli jäänyt tuohon suunnattomaan Notre-Dameen, joka vielä hetkistä aikaisemmin oli ollut niin melskeisesti piiritettynä, ja hän oli nyt matkalla kammioon, jossa mustalaistyttö oli nukkunut niin monta viikkoa hänen vartioimanaan. Taipaleella pälkähti hänen päähänsä, että hän ehkä tapaisi hänet siellä. Kun hän kääntyessään sen pylvästen kulmauksen ympäri, joka johtaa pohjoisen sivulaivan katolle, näki tuon pienen kammion pienine ikkunoineen ja pienine ovineen kätöksessä suuren tukikaaren alla kuin linnunpesän oksan alla, hänen rohkeutensa petti, mies

raukan, ja hän nojasi pylvääseen, ettei kaatuisi. Hän kuvitteli, että tyttö oli ehkä palannut sinne takaisin, että joku hyvä haltija oli varmaankin tuonut hänet takaisin, että tämä kammio oli niin rauhallinen, turvallinen ja soma, ettei tyttö hennoisi olla palaamatta sinne, eikä hän uskaltanut ottaa enää askeltakaan, ettei särkisi kuvitelmaansa.

— Niin, hän sanoi itsekseen, hän ehkä nukkuu tai rukoilee. Ei häiritä häntä.

Vihdoin hän kokosi kaiken rohkeutensa, lähestyi varpaillaan kammiota, katsoi sinne ja astui sisään. Tyhjä! kammio oli yhä tyhjä! Tuo onneton kuuro kierteli sitä hitain askelin, kohotti vuodetta ja katsoi sen alle, ikään kuin tyttö olisi voinut olla kätkössä patjan ja lattian välissä, sitten hän ravisti päätään typertyneen näköisenä. Äkkiä hän murskasi soihtunsa lattiaa vasten ja sanaakaan sanomatta, huokaustakaan päästämättä syöksyi täyttä vauhtia seinää vasten ja vaipui tajuttomana maahan.

Tajuihinsa palattuaan hän heittäytyi vuoteelle, kieritteli itseään siinä, suuteli hullun kiihkon vallassa vielä haaleata paikkaa, missä tyttö oli maannut, ja lepäsi siinä jonkin hetken liikahtamattomana aivan kuin henkiheittona, sitten hän nousi hikeä valuen, lähättäen ja mielettömänä ja alkoi takoa päätään seiiniin hirvittävän säännöllisesti kuin kellojensa kieliä kellonlaitoihin ja sen näköisenä, kuin olisi päättänyt murskata sen. Vihdoin hän vaipui uudelleen menehtyneenä maahan; hän laahautui polvillaan ulos kammiosta ja kyyristyi oven eteen typertyneen näköisenä. Hän istui siinä toista tuntia liikahtamatta tuijottaen autiota kammiota synkempänä ja miettiväisempänä kuin äiti, joka istuu tyhjän kehdon ja täyden ruumisarkun välissä. Hän ei sanonut sanaakaan. Pitkien väliaikojen päästä vavahdutti vain nyyhkytys rajusti hänen ruumistaan, mutta kyyneleetön nyyhkytys, kuin kesäiset kalevantulet, jotka eivät jyrähtele.

Mietiskellessään lohduttomissa unelmissaan, kuka mahtoi olla mustalaistytön yllättävä ryöstäjä, hän tuli ajatelleeksi arkkidiakonia. Hän muisti, että dom Claude oli ainoa, jolla oli avain niihin portaisiin, jotka johtivat kammioon, hän muisti nuo öiset yritykset mustalaistyttoa vastaan, joista hän, Quasimodo, oli ollut ensimmäisessä avullisena ja joista hän oli toisen ehkäissyt. Hän muisti lukemattomat pikku seikat eikä epäillyt, että arkkidiakoni oli ottanut häneltä mustalaistytön. Niin suuri oli kuitenkin hänen kunnioituksensa pappia kohtaan, niin syvällä olivat kiitollisuuden, kiintymyksen ja rakkauden juuret hänen sydämessään tätä miestä kohtaan, että ne tänäkin hetkenä saattoivat vastustaa mustasukkaisuuden ja epätoivon purkausta.

Hänestä oli ilmeistä, että arkkidiakoni oli tehnyt sen, mutta se verinen, murhaava viha, jota hän olisi tuntenut kaikkia muita kohtaan, muuttui heti tuon kuuroraukan sydämessä kahta katkerammaksi tuskaksi, kun oli kysymyksessä Claude Frolo.

Ajatellessaan siten parhaillaan pappia aamunsarastuksen ensi säteiden valaistessa tukipylyväitä, Quasimodo näki Notre-Damen ylimmässä kerroksessa absiidin ympäri kääntyvän uloimman kaiteen mutkassa henkilön, joka lähestyi häntä. Kellonsoittaja tunsu hänet. Arkkidiakoni sieltä tuli. Claude asteli raskain, hitain askelin. Hän ei katsellut eteensä kulkiessaan, hän asteli pohjoista tornia kohden, mutta hänen kasvonsa olivat suuntautuneina sivulle Seinen oikeanpuoleista rantaa kohden, ja hän kurkotti kaulaansa aivan kuin olisi nähnyt jotakin kattojen takaa. Huuhkajalla on usein tuollainen vino asento. Se lentää yhtäälle ja katselee toisaalle. — Pappi kulki tällä tavalla Quasimodon ohitse huomaamatta häntä.

Kuuro, jonka tämä äkillinen ilmestys oli kivettänyt, näki hänen astuvan sisälle pohjoisen tornin portaisiin johtavasta ovesta. Lukija tietää, että tästä tornista näkyy Kaupungintalo. Quasimodo nousi ja seurasi arkkidiakonia.

Quasimodo astui tornin portaille noustakseen ylös tietämättä, minkä vuoksi pappi niitä nousi. Muuten tuo kellonsoittaja raukka ei oikein tiennyt, mitä tekisi, mitä sanoisi, mitä tahtoisi. Raivo ja pelko raatelivat hänen sydäntään. Arkkidiakoni ja mustalaistytö taistelivat hänen sielustaan.

Saavuttuaan tornin huipulle hän katseli tarkasti, missä pappi oli, ennen kuin astui portaitten varjosta katolle. Pappi oli häneen selin. Kellotornin kattopengermaa ympäröi pilarikaide. Pappi, jonka katse oli suunnattuna kaupunkiin päin, nojasi rintaansa Notre-Damen sillan puoleiseen kaiteeseen.

Quasimodo hiipi hiljaa kuin susi hänen taakseen nähdäkseen, mitä hän katseli. Papin huomio oli niin kiintynyt katseluun, ettei hän lainkaan kuullut kuuron askeleita takanaan.

Pariisi, ja varsinkin senaikuinen Pariisi tarjosi komean ja ihastuttavan näyn kesäisen päivänkoiton raikkaassa valaistuksessa Notre-Damen tornien huipulta. Oli heinäkuu. Taivas oli kirkas. Siellä täällä oli sammumassa jokin viivästynyt tähti, mutta idässä päin näkyi kirkkaimmalla kohdalla taivasta vielä sangen loistava tähti. Aurinko oli juuri nousemassa. Pariisi alkoi elää. Tuo hyvin valkea ja puhdas valaistus sai kaikki itään päin olevat talonsivut kuvastumaan silmään selvästi ja teräväpiirteisesti. Jättiläismäisten kellotornien varjo ulottui katolta katolle suuren kaupungin toisesta laidasta toiseen

saakka. Muutamista kortteleista kuului jo puhelua ja melua. Tuolla löi kello, täältä kuului vasaran kalkutusta, tuolta rattaitten kolinaa katukiviä vasten. Sieltä täältä kohosi tuosta kattolakeudesta jo ikään kuin suunnattoman tulikivilouhoksen halkeamista savupatsaita. Virta, jonka vesi taittuu monien siltojen holvikaaria ja saarien kärkiä vasten, välkkyili hopeauomana. Kaupungin ympäristössä vallien ulkopuolella häipyi näköala suureen, höytyiseen usvakehään, jonka lävitse epäselvästi erotti lakeuden epämääräisen viivan ja kumpujen sirot kohoutumat. Kaikenlaista epäselvää hälinää alkoi kuulua tuosta puolittain heränneestä kaupungista. Itää kohden ajeli tuuli vaaleita, pumpulimaisia pilvenhattaroita, jotka se oli siepannut kukkulain usvavilloista.

Tuomiokirkon edustalla seisoivat muutamia naisia maitokannut käsissä osoitellen ihmeissään toisilleen Notre-Damen pääportaalin särjettyjä ovia ja kahta jähmettynyttä lyijypuroa hiekkakivilaattojen raoissa. Yöllisestä mellakasta ei ollutkaan enää muita jälkiä nähtävissä. Rovio, jonka Quasimodo oli sytyttänyt tornien väliin, oli sammunut. Tristan oli jo raivannut torin ja antanut heittää ruumiit Seineen. Ludvig XI:n tapaiset kuninkaat huuhtovat kiireesti katukiveyksen verilöylyn jäljiltä.

Tornin kaiteen ulkopuolella aivan sen kohdan alla, johon pappi oli pysähtynyt, oli tuollainen merkilliseksi kuvioksi veistetty kivinen vesitorvi, jollaisia ulkonee niin runsaasti goottilaisten rakennusten räystäiltä. Vesitorven halkeamassa kasvoi kaksi sievää, kukkivaa leukoijaa, jotka tuulen huojuttelemina ikään kuin elävät olennot nyökkäilivät toisilleen veikeitä tervehdyksiä. Tornin yläpuolelta taivaan korkeudesta kuului lintujen liverrystä.

Mutta pappi ei kuunnellut eikä katsellut mitään sellaisia. Hän oli niitä ihmisiä, jotka eivät näe aamua, lintuja eikä kukkia. Koko tuossa suunnattomassa näköalassa, joka käsitti niin paljon katseltavaa, hänen huomionsa oli kiintynyt yhteen ainoaan pisteeseen.

Quasimodo paloi halusta kysyä häneltä, mitä hän oli tehnyt mustalaistytölle. Mutta arkkidiakoni ei tällä hetkellä näyttänyt lainkaan olevan tässä maailmassa. Hän eli ilmeisesti tuollaista valtavaa elämänhetkeä, jolloin ei huomaisi edes maan repeämistä. Hän seisoivat liikkumattomana ja äänetönnä, katse kiintyneenä tuijottamaan johonkin määrättyyn kohtaan; ja tuossa äänettömyydessä ja liikkumattomuudessa oli jotakin niin pelottavaa, että villiä kellonsoittajaa pöyristytti, eikä hän uskaltanut sitä häiritä. Sen tähden hän tyytyi seuraamaan arkkidiakonin katseen suuntaa, sillä olihan sekin eräänlainen tapa kysyä, ja niin tuon onnettoman kuuron katse osui Grève-torille.

Hän näki, mitä pappi katseli. Vakinaisen hirsipuun ääreen oli pystytetty tikkaat. Torilla oli jonkin verran väkeä ja paljon sotilaita. Muuan mies laahasi pitkin toria jotakin valkoista, josta riippui jotakin mustaa. Tämä mies pysähtyi hirsipuun juurelle.

Siellä tapahtui jotakin, jota Quasimodo ei selvästi voinut erottaa. Ei siksi, ettei hänen ainoan silmänsä näkökyky olisi ollut ennallaan, vaan siksi, että sotilasjoukko esti häntä erottamasta kaikkea. Tällä hetkellä muuten aurinko nousi näkyviin, ja taivaanrannan yli tulvahti sellainen valovirta, että näytti siltä, kuin Pariisin kaikki huiput, tornit, savutorvet ja talonpäädyt olisivat yhtäaikaa syttyneet tuleen.

Tällä välin mies alkoi nousta tikkaita ylös. Tällöin Quasimodo näki hänet jälleen selvästi. Hän kantoi olkapäällään naista, nuorta valkopukuista tyttöä, ja tytöllä oli köydensilmukka kaulassa. Quasimodo tunsi hänet. Se oli mustalaistyttö.

Mies oli päässyt portaitten yläpäähän. Siellä hän asetti köydensilmukan kuntoon. Tällöin pappi laskeutui polvilleen kaiteen pilarien väliin paremmin nähdäkseen.

Yhtäkkiä mies potkaisu jalallaan voimakkaasti portaat syrjään, ja Quasimodo, joka henkeä pidättäen katseli, näki tuon onnettoman lapsen heilahtelevan köyden silmukassa parin sylen korkeudella maasta ja miehen istuvan kyyristyneenä hänen olkapäillään. Köysi pyörähti usean kerran ympäri, ja Quasimodo näki kamalien kouristuksien nytkäyttelevän mustalaistytön ruumista. Pappi puolestaan katseli kaula kurkollaan ja silmät pullistuneina tätä kauheaa ryhmää, miestä ja tyttöä, hämähäkkiä ja karpästä.

Kauhunäyn kohokohdassa papin lyijynharmaille kasvoille levisi saatanallinen nauru, nauru, johon voi purskahtaa vain olento, joka ei enää ole ihminen. Quasimodo ei kuullut tätä naurua, mutta näki sen. Kellonsoittaja vetäytyi jonkin askeleen päähän arkkidiakonin taakse ja syöksähti yhtäkkiä raivokkaana hänen kimppuunsa survaisten hänet takaapäin suurilla nyrkeillään alas syvyyteen, johon dom Claude kurkotteli.

Pappi huudahti: — Kirous! ja putosi.

Vesitorvi, joka oli hänen allaan, pidätti häntä putoamasta. Hän tarrautui siihen kiinni epätoivon vimalla. Samalla kun hän avasi suunsa huutaakseen uudelleen, hän näki päänsä yllä Quasimodon kauhistuttavat ja kostonhimoiset kasvot, ja hän vaiken.

Hänen allaan oli huimaava syvyys. Enemmän kuin kahdensadan jalan putous ja katukiveys. Tuossa

kauheassa asemassa arkkidiakoni ei enää sanonut sanaakaan, ei päästänyt huokaustakaan. Hän vain vääntelehti ja teki tavattomia ponnistuksia kavutakseen vesitorven päälle. Mutta hänen kätensä eivät saaneet tukevaa otetta graniitista, ja hänen jalkansa raapivat mustunutta seinää saamatta minkäänlaista tukea. Ne, jotka ovat olleet Notre-Damen tornien huipulla, tietävät, että seinän yläreuna muodostaa ulkoneman aivan kaiteen alla. Tätä sisäänpäin vinoa pintaa vasten ponnisti onneton arkkidiakoni turhaan voimiaan. Hän ei ollut tekemisissä kohtisuoran, vaan hänen altaan pakenevan seinän kanssa.

Quasimodon ei olisi tarvinnut muuta kuin ojentaa kätensä vetääkseen hänet ylös syvyydestä, mutta hän ei edes katsellut häntä. Hän katseli Grève-torille. Hän katseli hirsipuuta. Hän katseli mustalaistyttöä. Kuuro nojasi kaidetta vasten samalla kohdalla, jossa arkkidiakoni oli ollut hetkistä aikaisemmin. Hän seisoj siinä silmät hellittämättä kiinnittyneinä siihen ainoaan olentoon, joka tänä hetkenä oli koko hänen maailmansa, seisoj kuin ukkosen lyömänä, liikkumattomana ja äänetönnä, ja pitkä kyynelvirta valui hiljaa tuosta silmästä, joka siihen saakka oli vuodattanut yhden ainoan kyyneleen.

Tällä välin arkkidiakoni läähätti. Hänen kaljulta otsaltaan valui virtanaan hikeä, hänen kyntensä raapiutuivat verille kivessä, hänen polvensa kaivautuivat nahattomiksi kiviseinää vasten. Hän kuuli vesikouruun tarttuneen kauhtanansa repeävän joka ponnistuksesta, minkä hän teki. Ja kaiken onnettomuuden lisäksi vesitorven jatkona oli lyijyinen johto, joka taipui hänen ruumiinsa painosta. Arkkidiakoni tunsj tämän johtotorven vähitellen vääntyvän. Tuo kurja ajatteli, että kun hänen kätensä käyvät voimattomiksi uupumuksesta, kun hänen kauhtanansa halkeaa, kun tämä lyijytorvi taittuu, hän putoaa, ja kauhu jähmetti hänen sydämensä. Toisinaan hän tuijotti noin kymmenen jalkaa alempana olevaa, kivikuvioitten muodostamaa pengermän tapaista, ja hän rukoili taivasta sydämensä pohjasta sielunsa ahdistuksessa, että hänen suotaisiin päättää päivänsä tällä kahden neliöjalan suuruisella ulkonemalla, kestäisipä se vaikka sata vuotta. Kerran hän katsahti alas torille syvyyteen. Kohottaessaan jälleen päänsä hän sulki silmänsä, ja hänen hiuksensa töröttivät pystyssä.

Näiden kahden miehen äänettömyys oli hirvittävää. Samalla kuin arkkidiakoni jonkin jalan päässä kamppaili kauhean kuoleman kanssa, Quasimodo itki ja katseli Grève-torille.

Kun arkkidiakoni huomasi, että kaikki hänen rynnistelynsä vain heikonsivat sitä vaivaista tukea, mikä hänellä vielä oli, hän päätti pysytellä aivan hiljaa. Hän riippui siinä syleillen vesitorvea, tuskin hengittäen, hievahtamatta, ilman pienintäkään muuta liikahdusta kuin tuo koneellinen vatsan kouristus, jonka tuntee, kun unessa luulee putoavansa. Hänen tuijottavat silmänsä olivat auki valjun ja hämmästyneen näköisinä. Vähitellen hänen otteensa kuitenkin herpaantui, hänen sormensa luisuivat vesitorvesta, hän tunsj yhä enemmän käsivarsiensa heikontuvan ja ruumiinsa painavan. Lyijytorvi, joka häntä kannatti, taipui joka hetki yhä alemmas syvyyttä kohden. Hän näki allaan Saint-Jean-le-Rondin katon pienenä kuin kahtia taitettu kortti. Hän katseli tornin välinpitämättömiä veistokuvia, jotka hänen laillaan riippuivat syvyyden yläpuolella, mutta ilman pelkoa omasta puolestaan tai sääliä häntä kohtaan. Hänen ympärillään oli kaikki kiveä: hänen silmänsä edessä ammottavat hirviöt, syvällä hänen allaan torilla katukiveys, hänen päänsä yllä itkevä Quasimodo.

Tuomiokirkon edustalla seisoskeli jokunen ryhmä uteliaita, jotka rauhallisesti koettivat arvailla, kuka mahtoi olla tuo hullu, joka huvitteli niin omituisella tavalla. Pappi kuuli heidän sanansa, sillä heidän äänensä kuului hänen korviinsa selvästi ja kimeästi:

— Mutta hänhän taittaa niskansa! Quasimodo itki.

Vihdoin arkkidiakoni raivosta ja kauhistuksesta kuohuen käsitti, että kaikki hänen ponnistuksensa olivat turhia. Hän keräsi kuitenkin kaikki jäljellä olevat voimansa viimeiseen ponnistukseen. Hän kouristi itsensä torvea vasten, työnsi polvillaan muuria, iski sormensa kivessä olevaan halkeamaan ja hänen onnistui kavuta ehkä jalan verran; mutta tämä äkillinen rynnistys sai lyijytorven, johon hän nojasi, äkkiä vääntymään. Samalla halkesi kauhtanakin. Tuntien tällöin kaiken pettävän allaan ja pidellen ainoastaan kangistuneilla ja uupuneilla käsillään kiinni jostakin tuo onneton sulki silmänsä ja hellitti otteensa vesitorvesta. Hän putosi.

Quasimodo näki hänen putoavan.

Niin korkealta putoaa harvoin pystysuoraan alas. Arkkidiakoni syöksyi aluksi pää edellä ja kädet levällään, sitten hän pyörähti usean kerran ympäri. Tuuli työnsi hänet erään talon kattoa vastaan, jolloin hänen murskautumisensa alkoi. Hän ei kuitenkaan ollut vielä kuollut sinne ehtiessään. Kellonsoittaja näki hänen koettavan tarttua kiinni kattoon kynsillään, mutta se oli liian luisu, eikä hänellä ollut enää voimia. Hän liukui nopeasti alas kuin irtautunut kattotiili ja putosi katukiveykselle. Siellä hän ei enää hievahtanutkaan.

Silloin Quasimodo kohotti katseensa mustalaistyttöä kohden, jonka valkopukuisen ruumiin hän näki

riippuvan kaukana hirsipuussa ja vavahtelevan kuolinkamppailun viimeisissä kouristuksissa, sitten hän laski sen alas tornin juurella viruvaan arkkidiakoniin, jonka ruumiilla ei ollut enää ihmisruumiin muotoja, ja virkkoi nyhkytyksen paisuttaessa hänen ruoja rintaansa:

— Voi! kaikki, mitä olen rakastanut!

III. Febuksen avioliitto

Kun piispan tuomioistuimen oikeudenpalvelijat saman päivän iltapuolella tulivat noutamaan arkkidiakonin ruhjoutunutta ruumista tuomiokirkon edustalta, Quasimodo oli kadonnut Notre-Damesta.

Tästä tapauksesta liikkui kaikenlaisia huhuja. Ei epäilty lainkaan, että oli tullut päivä, jolloin heidän sopimuksensa mukaan Quasimodo, toisin sanoen paholainen, veisi mukanaan Claude Frollon, noidan. Otaksuttiin, että hän oli särkenyt ruumiin ottaessaan sielun, aivan kuin apina rikkoo pähkinänkuoren syödäkseen sydämen.

Sen vuoksi ei arkkidiakonia haudattu siunattuun maahan Ludvig XI kuoli seuraavana vuonna, elokuussa 1483. Mitä Pierre Gringoireen tulee, hänen onnistui pelastaa vuohi, ja hän saavutti menestystä tragedian alalla. Maisteltuaan tähdistäennustamista, filosofiaa, rakennustaidetta, hermetiikkaa, kaikkia hullutuksia, hän näyttää palanneen tragediaan, hulluimpaan kaikista. Hän nimitti sitä *traagilliseksi lopuksi*. Mitä hänen draamallisiin voittoihinsa tulee, oli valtion menojen laskuissa vuonna 1483 luettavana seuraava pätkä: "Jehan Marchand'illo ja Pierre Gringoirelle, kirvesmiehelle ja kynäilijälle, jotka ovat valmistaneet ja kyhänneet sen mysteerin, joka esitettiin Pariisin Châtelet'ssa herra legaatin saapuessa, hankkineet henkilöt ja järjestäneet sellaiset puvut, kuin mainittu mysteeri vaati, ja samaten laittaneet lavat, jotka sitä varten olivat tarpeelliset, sata livreä."

Febus de Châteaupers'kin sai traagillisen lopun: hän meni naimisiin.

IV. Quasimodon avioliitto

Sanoimme äsken, että Quasimodo oli kadonnut Notre-Damesta mustalaisytyön ja arkkidiakonin kuolinpäivänä. Häntä ei enää sen jälkeen nähty eikä tiedetty, minne hän oli joutunut.

Esmeraldan hirttämispäivän jälkeisenä yönä pyövelinrengit olivat ottaneet hänen ruumiinsa alas hirsipuusta ja vieneet sen, kuten tapana oli, Montfauconin kellariin.

Montfaucon oli, kuten Sauval sanoo, "kuningaskunnan vanhin ja komein hirsipuu". Templen ja Saint-Martinin esikaupunkien välissä, noin sadankuudenkymmenen sylen päässä Pariisin muurista, jonkin jousenkantaman päässä Courtillesta, näkyi peninkulman päähän joka taholle omituinen rakennus, joka suuresti muistutti kelttiläistä kiviaitausta ja jossa myös uhrattiin ihmisiä.

Kuviteltakoon kipsimäen laella suurta, suunnikkaanmuotoista, viisitoista jalkaa korkeata, kolmekymmentä jalkaa leveätä ja neljäkymmentä jalkaa pitkää muurinelikulmiota, jossa on ovi, ulkopuolinen porrastie ja tasainen katto; tällä katolla kuusitoista suunnatonta kolmekymmentä jalkaa korkeata, siloittamattomasta kivistä pystytettyä pylvästä, jotka on asetettu riviin niitä kannattavan nelikulmion kolmelle sivulle ja joiden yläpää on yhdistetty toisiinsa jykevillä hirsillä, joista riippuu ketjuja siellä täällä; kaikissa näissä ketjuissa luurankoja; alhaalla tasangolla kiviristi ja kaksi toisarvoista hirsipuuta, jotka näyttävät työntävän vesaa päähirsipuun ympärillä; ja taivaalla kaiken tämän yläpuolella loppumaton parvi korppeja. Siinä Montfaucon.

Viidennentoista vuosisadan lopulla tuo kaamea hirsipuu, joka oli peräisin vuodelta 1328, oli jo sangen rappeutunut. Hirret olivat madonsyömät, ketjut ruostuneet, pylväät homeesta vihreät. Alustan kivilohkareet olivat halkeilleet liitoksistaan ja ruohoa kasvoi tuolla kattopengermällä, johon ei ihmisjalka astunut. Tämä muistomerkki oli taivasta vasten kaamea näky, varsinkin öisin, jolloin kuu valaisi noita vaaleita pääkalloja, tai kun yötuuli heilutteli ja kalisteli ketjuja ja luurankoja pimeässä. Tämän hirttopaikan läheisyys loi koko tienooseen synkän leiman.

Tämän hirvittävän rakennuksen kivinen alusta oli ontto. Se oli muodostettu suureksi kellariksi, jonka sulki vanha, rikkinäinen rautaveräjä ja jonne heitettiin paitsi niitä ihmisruumiin jätteitä, joita irtautui Montfauconin ketjuista, myös kaikissa Pariisin vakinaisissa hirsipuissa teloitettujen onnettomain ruumiit. Tähän syvään luuhuoneeseen, jossa niin monta inhimillistä tomumajaa ja niin paljon rikoksia on yhdessä mädäntynyt, ovat myös monet maailman mahtavat ja monet viattomat saaneet toinen

toisensa jälkeen tallettaa luunsa, aina Enguerrand de Marignista, joka uudisti Montfauconin ja joka oli rehellinen mies, amiraali de Coligniin saakka, joka oli viimeinen ja joka myös oli rehellinen mies.

Mitä Quasimodon salaperäiseen katoamiseen tulee, kerromme tässä mitä siitä tiedämme.

Kun noin kaksi vuotta tai kahdeksantoista kuukautta niiden tapausten jälkeen, joihin tämä kertomus päättyy, tultiin etsimään Montfauconin kellarista kaksi päivää aikaisemmin hirtetyn Olivier le Daimin ruumista, jonka omaiset olivat hankkineet Kaarle VIII:lta luvan haudata hänet parempaan seuraan Saint-Laurent'iin, löydettiin kaikkien noiden hirvittävien ruumiitten seasta kaksi luurangoa, joista toinen syleili omituisesti toista. Toisella näistä luurangoista, joka oli naisen, oli vielä joitakin riekaleita puvusta, joka oli ollut valkeata kangasta, ja sen kaulassa nähtiin korallihelminauha, jossa riippui pieni, vihreällä lasihelmellä koristettu silkkipussi, joka oli auki ja tyhjä. Nämä esineet olivat niin halpa-arvoisia, ettei pyöveli nähtävästikään ollut niistä huolinut. Toinen, joka lujasti syleili sitä, oli miehen luuranko. Huomattiin, että sen selkärangassa oli kyttyrä, sen niska painunut hartiaan väliin ja toinen jalka toista lyhempi. Ainoakaan niskanikama ei ollut venähtänyt sijoiltaan, joten oli ilmeistä, ettei miestä ollut hirtetty. Mies, jonka luuranko se oli ollut, oli siis tullut sinne ja kuollut siellä. Kun aiottiin irrottaa sitä luurangosta, jota se syleili, se hajosi tomuksi.

VICTOR HUGO

Victor Hugo on 1800-luvun ranskalaisen romantiikan tunnetuin romaanikirjailija ja aikansa kirjallisen elämän johtohenkilöitä. — Hän syntyi Besançonin varuskuntakaupungissa 26.2.1802; hänen isänsä oli eräs Napoleonin kenraaleista, jolle hallitsija soi nimellisen kreivinarvon — myöhemmin kirjailija piti tiukasti kiinni tästä aatellisesta syntyperästään, vaikka hänen esi-isänsä ovat todistettavasti olleet porvareita. Lapsuudenkodissa vanhempien välit olivat huonot, ja Hugo näyttää perineen isältään vapaat elintapansa. Perhe joutui muuttelemaan paikasta toiseen, mm. v. 1181 Espanjaan. Täällä Victor Hugo tutki innostuneena varsinkin Burgosin katedraalia ja hän joutui näkemään myös suunnattomia raajarikkoisarmeijoita Napoleonin haavoittuneiden sotilaiden laahustaessa kohti Ranskaa. Madridissa tuleva kirjailija kävi munkkien pitämää koulua. Koulun portinvartija Corcovita oli epämuodostunut raukka, ja Victor Hugo on kertonut nähneensä tässä miehessä ensi kerran Quasimodonsa todellisuusvastineen. Niinpä Hugon ensimmäisessä romaanissa "Pariisin Notre-Dame" (1831) onkin runsaasti Espanjan-kaudelta periytyviä aineksia, samalla kun teos todistaa kirjailijan Walter Scottin romaaneja kohtaan tuntemasta ihailusta.

Romaanin ensimmäisten painosten ilmestyessä puuttui siitä kolme lukua. Ensimmäisen täydellisen painoksen esipuheessa, joka on päivätty lokakuun 20. päivänä 1832, Hugo selittää, että romaanin käsikirjoituspinkasta oli joutunut harhateille kolme lukua; kahdessa käsiteltiin Pariisin historiaa ja rakennustaidetta. Lukijat tuskin huomasivatkaan niiden puuttumista, sillä ne eivät mitenkään vaikuttaneet romaanin juoneen. Hugo selittää käsittävänsä romaanin niinkuin näytelmänkin muodon yhtenäisenä syntyväksi kokonaisuudeksi, jota ei voi perästä päin paikkailla. Sen tähden hän ei halunnut — eikä viitsinytkään, kuten hän tunnustaa — kirjoittaa uudelleen kadoksiin joutuneita lukuja, vaan julkaisi romaanin sellaisenaan. Hugo piti kuitenkin näitä ensipainoksista puuttuneita lukuja niin tärkeinä kokonaisuuden kannalta, että hän liitti ne heti romaaniinsa, kun ne löydettiin. Niiden merkityksen tajuavat — hän sanoo — erityisesti ne lukijat, jotka eivät etsi teoksesta ainoastaan draamallista kertomusta, vaan nauttivat myös siihen kätkeytystä aatesisällöstä, sen esteettisistä ja filosofisista ajatuksista. Hän kumoo pontevasti sen harhaluulon, että nämä luvut olisivat jälkeen päin tehtyjä lisäyksiä.

"Notre-Damen" ohella Victor Hugon luetuimpia kirjoja ja hänen varsinainen pääteoksensa on "Kurjat" (1862), laaja yhteiskunnallisia epäkohtia ruoskiva romaani.

Eläessään Hugo oli palvottu ja vihattu: milloin hän oli Ranskan Akatemian jäsenenä, milloin maanpakoon karkoitettuna. Mutta hän kävi vakaumuksella taistelua kaikkia epäkohtia vastaan, ja kun hän 22.5.1885 kuoli, haudattiin hänet suurin juhlallisuuksin Panthéoniin.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK PARIISIN NOTRE-DAME 1482 ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns

a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase

“Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE

LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any

particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.